

BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITARA
BUCUREȘTI

Cota

137422

Inventar

705574

ÎNTRUCERE

ÎN

CĂRȚILE TESTAMENTULUI V. ȘI N.

DE

DR. IULIU OLARIU,

PROFESOR DE TEOLOGIE.

*Născut la ~~20 Febr. 1860~~ ^{20 Febr. 1859} în Comuna
Maidan Comitatul Caras-Severin. Mort
la 23 Noiembrie 1920 în Caransebes.
6 Decembrie
Biografia mai pe larg în opul „Evangeliiile după
Matei, Marcu și Luca, № 685 al Bibliotecii mele.*

CARANSEBES, 1891.

TIPARUL TIPOGRAFIEI DIECEZANE.

Biblioteca Centrală Universitară

BUCUREȘTI

Cota III

4374.22

Inventar

105.579

PREFAȚA.

Izvorul învățăturilor creștine e s. Scriptură. Celce să provoacă însă la ea ca autoritate trebuie să fie deplin convins de cuprinsul ei dumnezeesc, care în forma de acum (T. V. și N.) are istoria sa. Să'nțelege că la deosebitele cestiuni ale acestei istorii m'am mărginit numai la cele esențiale și actuale, lăsând la o parte ceace e de ordine secundară. De aceea nici în Ș. literaturii n'am amintit autorii și opurile care din vechime până în timpurile noastre tractează disciplina de față, crezând așa a reduce forma cărții.

Împărțirea e cea noauă premițind parcea întâia, deoarece mai cu temei înțelegem întregul fiind cunoscute părțile; iar citatele din tradiție sint puse cu textul lór.

Fie ca această carte să contribue la cunoașterea cuvintului dumnezeesc și împărțășindu-ni-să spiritul puterii, al dragostei și al înțelepciunii să nu ne rușinăm de mărturia Domnului nostru Isus Cristos.

Caransebeș la 14 Octomvre 1891.

Autorul.

INTRODUCERE.

§. 1. Noțiunea și împărțirea Isagogiei.

Disciplina, care să ocupă cu istoria și caracterul s. Scripturi (la părți și întreg) să numește *Isagogie*, adică *Introducere*.

Numele acesta e foarte nehotărît; de aceea în timpurile mai vechi înțelegeau sub această disciplină toate cunoștințele necesare la exegeză, cum: filologia sacră, arheologia biblică, istoria și geografia biblică, ermineutica, critica biblică etc., și abia timpul mai nou a mărginit cuprinsul ei la cele espuse. De observat este însă că acest nume e foarte vechi. *Cassiodor* zice în prefață la opul său (vezi §. 2.) că sînt *introducătorii libri*; numește predecesorii săi pe acest teren: *introducutores scripturae divinae*; iar numirea *Isagogie* e luată dela opul lui *Adriaan* (vezi §. 2).

Sînta Scriptură¹⁾ conține cuvîntul lui Dumnezeu, care s'a dat nu numai pentru o generațiune, ci avea să fie normă pentru toți credincioșii. Istoria predării și păstrării lui e obiectul disciplinei de față; cercetarea în această direcțiune însă trebuie să fie istorico-critică.²⁾ Va trebui adică să se arate: *originea și autenticitatea* fiecărei cărți; cum ele s'au adunat întrun singur op, espundu-să mai deaproape *caracterul* acestuia cu privire la *estenziune*, *părțile* sale și la *înșirarea* cărților; iar întregitatea canonului să dovedește cu *istoria păstrării și lățirii* lui. Deci împărțirea:

¹⁾ Nu fără interes e a ști că o parte a s. Scripturi, adică *Testamentul vechi* să ia în două înțeleșuri: dogmatic și istoric. În cel dintîi este uریقul descoperirii dumnezeiești făcute poporului israelitean ca pregătire la religieuna deplină (Evr. 1, 1); în al doilea colecțiunea literaturii evreești dela început până după exilul babilonian. În amîndoaună înțeleșurile are atributul *sint*. — În privința dogmatică pot servi ca normă cuvintele lui Iosif Flaviu: „Prin fapte arătăm cît demult am erezut noi în aceste cărți. Căci până acum nime n'a cutezat nici să adaogă niel să lasă ceva. Tuturor Iudeilor e înăscut încă din cea mai fragedă pruncie: a le ținea ca poruncile lui Dumnezeu, a rămînea intrinsele și pentru ele, dacă e delipsă, a și muri.” (Contra Apion. I, 8).

²⁾ Acest adaus s'a făcut abia în veacul trecut de G. L. Bauer în opul său: *Entwicklung e'ner historisch-kritischen Einleitung in die Schriften des A. T. Nürnberg und Altd. 1794.*

Partea întâia tractează despre originea și autenticitatea s. Scripturi ocupându-se :

1. T. V. a) cu *literatura* T. V. în genere: după dezvoltarea și caracterul său; după limbile sale; b) cu *originea și autenticitatea* singuraticelor cărți ale T. V.: *Pentateuhul; scrierile profetice* (profeții anteriori și posteriori); *aghiografele* (cărțile poetice, profetice și istorice).

2. T. N. a) cu *literatura* T. N. în genere: după dezvoltarea și caracterul său; după limba sa; b) cu *originea și autenticitatea* singuraticelor cărți: *cărțile istorice* (cele 4 evanghelii, Acta); *cărțile didactice* (epistolele lui Paul și cele catolice); *cartea profetică* (Apocalipsa).

Partea a doua tractează despre istoria cărților s. Scripturi espuiud :

1. *canonul T. V. și N.; autoritatea lui* la Iudei și creștini;

2. *Păstrarea și lățirea lui* în textul original, în traduceri și cu aceasta în legătură tractarea lui ermeneutică.

§. 2. Literatura.

Introducerea istorico-critică e o disciplină nouă. Părinții bisericii recunoscînd deadreptul inspirațiunea sîntei Scripturi căutau numai să apere contra tuturor atacurilor dogmele scoase dintrînsa. Ei așadar să ocupau mai mult cu cuprînsul ei și, dacă ating unele cestiuni isagogice, apoi o fac aceasta mai mult din întîmplare. Astfel de notițe găsim la *Irineu, Tertulian, Clement Alexandrinul, Origen, Dionisie dela Alexandria, Eusebie, Ieronim, Augustin etc.*¹⁾

Din veacul al 4. încep a să pune notițe scoase din tradiție că precuvîntări la explicările sîntei Scripturi. Așa fac *Crisostom, Teodor de Mopsvestia, Teodoret, Ieronim, Ilarie Diacon, († 390 numit Ambrosiaster)*. Noi avem însă și opuri ermeneutice cari ne arată numărul cărților ce constituie canonul; conțin notițe despre autorul și caracterul unor cărți, despre timpul traducerilor. Atari opuri au scris *Augustin* (De doctrina christiana libri VI), *Adrian* (probabil că a trăit în veacul al 5. — pela 450 — Introdúcere în dzeceștile scripturi); *Iuniliu* (episcop african

¹⁾ Cel mai mare merit pentru culegerea știrilor mai vechi au *Ieronim* (De viris illustribus) și *Eusebie* (Istoria bisericească).

pela 550 : De partibus divinae legis libri II) și *Cassiodor* (De institutione divinarum literarum).

Evul mediu nu produce nimica din cauza, că fiind limba evreească foarte puțin cunoscută, cercetări temeinice nu să puteau face.

Reformația din veacul al XVI. a dat impulsul la o noaună dezvoltare. Reformatorii, întemeindu-și învățăturile lor pe sînta Scriptură ca unica autoritate dzeească — în opunere cu cătolicii — fură siliți să să ocupe mai cu dinadinsul de întrebările ce o ating. Ei deci au început a scruta după întregitatea lor atît textul original cît și traduceri existente.

Acest exemplu fu continuat de urmașii lor; în urmă imitat chiar și de unii cătolicii (*Santus Pagninus*, dominican † 1514; *Sixtus Senensis* † 1599; *Salmeron* † 1585; *Bellarmin* † 1621 etc.), pănăce oratorianul *Rihard Simon* († 1712) pusă rezultatele cercetărilor făcute întrun sistem întemeind astfel *întroducerea istorică*¹⁾.

Puindu-să acum baze solide la o tractare științifică, atacurile filozofiei (deizmul, Descartes, Spinoza, Wolf), făcute cu scopul de a sgudui credința în o descoperire supranaturală și în autoritatea cănonică a sîntei Scripturi, au fost zadarnice; iar direcțiunea raționalistă, inaugurată de Semler († 1791), aplicată la disciplina aceasta, ajungînd prin de Wette la total scepticism, a fost paralizată de direcțiunea konzervativ-bisericească, care este acum cea domnitoare și e reprezentată prin mulți bărbați erudiți.

¹⁾ Opul de mare însămnătate este: *Histoire critique de V. Testament*. Paris 1678. A fost mai întii confiscat, retipărit apoi la Amsterdam și tradus în limba latină: *Historia critica V. T.* etc. 1681.

TH
D. 15-11-24

PARTEA ÎNTÎIA.

ORIGINEA ȘI AUTENTICITATEA CĂRȚILOR CANONICE ALE SÎNTEI SCRIPTURI.

I. TESTAMENTUL VECHI.

SECȚIUNEA ÎNTÎIA.

Începutul și dezvoltarea literaturii evrești.

§. 3. Istoria literaturii T. V.

Urme sigure despre începutul literaturii la Evrei nu avem, deoarece am trebui să știm: cînd și unde s'au format ei un alfabet propriu. Cu siguritate să poate numai afirma, că cunoșteau scrisoarea încă înainte de Moisi. Pe timpul petrecerii lor în Egiptet au oficianți numiți *scriitori* (שמרים delat שמר a scris, Ex. 5, 6-10); în lege să vorbește de popor ca cunoscător al scrierii (Lev. 19, 28; Num. 5, 23; 11, 26); iar Moisi ia astfel de dispozițiuni, încît trebuie să conchidem la o cunoștință destul de lătită a acesteia (Deut. 24, 1-3).

Literatura T. V. își are de întemeiator pe Moisi. El este alesul lui Dzeu, care scapă poporul din Egiptet; el îi dă legile primite dela Dzeu; el însamnă unele întîmplări din timpul petrecerii în pustie (Ex. 17, 14; Num. 23, 2). Dar neexistînd nici un motiv de a trage la îndoială că este autorul Pentateuhului, să poate afirma, că nu e numai începătorul istoriografiei, ci și al poeziei, al hocmei (întelepciune) și profetiei T. V. De altă parte însă nu să poate nega, că tradiții, ba chiar și consămnări de obiceiuri și de întîmplări, au existat încă înainte de Moisi, ceea ce să vede mai bine din modul espunerii (în cărțile lui Moisi), care tradează că cuprinsul a fost scos din documente mai vechi (Gen. 4, 23 sq.; 14; 23; 49). În urmă el dădu literaturii evrești caracterul religios și sînt, prelingă care literatura profană nu să putu desvolta.

Timpul dela Moisi până la Samuîl nu e tocmai productiv, căci poporul trebui să ocupe țara noauă, să să organizeze, întăriască și apere contra atacurilor dușmănești gemînd

(pentru idololatria sa) timp foarte îndelungat sub jugul Fili-
stenilor. Dar pentruca să să prevină neînțelegerile mai târziu
între posesorii părților de pământ, câștigate prin soarte, să
compuseră documente, și din atari documente e scrisă în
parte cartea Iosua. Tot astfel nu putură rămânea neînșănătate
pentru urmași nici faptele judecătorilor; dar că nici poezia n'a
fost de tot neglesă să dovedește din unele exemple (Judec. 5.;
1. Sam. 2), cari să înmulțesc prin „cartea dreptului“, adică
a adevăraților teocrați din acel timp (cf. §. 14 nota 5).

Un nou sbor capătă literatura prin *Samuil* și *școalele*
profetice, în cari să pune bază la perfecționarea poeziei lirice,
a istoriografiei teocratice și literaturii profetice.

David atît prin produsele sale cît și prin îndemnarea
ce a dat altor bărbați, introducînd cîntarea la cultul dzeesc,
aduce *poezia lirică* la cel mai înalt grad de dezvoltare; iar paci-
nicul său fiu, *Solomon* — care îl întrece în mărime și în
produsele literare — ridică *poezia didactică* la o perfec-
țiune ne mai ajunsă, culminînd în proverbele sale, cari sînt
un model de înțelepciune. Dar degenerînd viața teocratică
— în *Solomon* însuș — decade și poezia. Statul e desbinat
și numai ici-colo (sub *Iosafat* și *Ezechia*) să ivesc bărbați, care
preamăresc în *Israil* mărețele fapte ale lui *Iehova*; istoriografia
însă să continuă. Profetii prelingă obiectul chemării lor (§§. 18.
19.) espun și dezvoltarea istorică a teocrației (1. Cron. 29, 19);
iar dela *David* înainte începe *istoria analistică*. Acesta orga-
nizînd adică statul, prelingă alți officianți, pune un *cancelar* (ספר),
care avea să compună actele publice, și un *scriitor* (מוֹסֵר),
care le păstra puindu-le în arhiva pentru istoria țării (2. Sam.
8, 16^{sq.}; 1. Reg. 4, 3 etc.). De aci înainte vedem, că aceste
anale să amintesc la sfîrșitul domniei fiecărui rege (în *Israil*
până la *Pecah*, 2. Reg. 15, 31, în *Iuda* până la *Ioachim*,
2. Reg. 24, 5).

După desbinarea statului, profetia — devenind predomni-
toare din veacul al 9. — are menirea nu numai a supravi-
ghia ca legea să să țină; a aduce aminte poporului de
multele binefaceri ale lui *Dzeu*: ci, după căderea imperiului
Israil, își îndreaptă privirea în viitor provocîndu-l la pocă-
ință, căci la din contră va urma pedeapsa meritată; în urmă
îl pregătește pentru scopul final al teocrației: *Mesia*. Această

literatură ajunge culmea în privința ideilor, formei prin Isaia; nu decade în avuția ideilor și puterea spirituală nici nemijlocit înainte și pe timpul exilului babilonian (Ieremia, Ezechil); iar la *Daniil* vedem espuindu-să desoltarea împărăției lui Dumnezeu, învingerea ei asupra lumii cu o claritate necunoscută până aci.

Astfel ajungind literatura evreească culmea înfloririi sale în veacul al 7. n. de Cr. decade pe încetul și să poate zice, că pela 400 n. d. Cr. este timpul ei de încheiere, fiind Malahia ultimul reprezentant. Ceeace s'a scris după acest timp — evreește ori grecește — este numai o slabă imitație a modelelor de mai înainte.

§. 4. Limbile T. V.

Cărțile T. V. sint scrise partea cea mai mare în limba evreească¹⁾. *Evrei*²⁾ să numesc în înțeles etnografic urmașii lui Avram, precind numele lor teocratic este: *Israël* (Gen. 32, 28; 35, 10; Ex. 3, 16-18) sau: *fiii lui Israël* (Ex. 1, 9-12 și în cărțile următoare ale Pent., Iosua, Judec., Samuil). Mai târziu usurpară acest nume numai pentru sine cele 10 seminții cari s'au lăpădat de dinastia lui David³⁾. În poezie limba aceasta să mai numește: a *Canaanului* (Is. 19, 18); după imperiul Iuda: *limba iudaică* (2. Reg. 18, 26; Is. 36, 11-13; Neem. 13, 24) în opunere cu cea aramaică, iar numirea: *limba evreească* în T. V. nu să află niciunde. Ea e înrudită cu limba Canaanitilor sau a Fenicienilor, dar nu identică, deoarece atunci am admite, că venind Avram în Canaan a adoptat-o împreună cu urmașii săi, ceea ce ar fi un neadevăr istoric.

¹⁾ Această limbă numită și *sintă* (mai întâi în parafrazele caldaice לִשָּׁן קִדְשֵׁי — *Targumul ierusalimitean* Gen. 31, 11 și *Ionatan* Gen. 45, 12) să credca până nu demult a fi mama tuturor limbilor din Azia anterioară. În timpul mai nou însă s'a dovedit, că este un ram al unei familii mari, adică al familiei *Sem* sau semitice.

²⁾ Numele *evreu* îl deduc unii dela *Eber* (Gen. 10, 24; 11, 14); cei mai mulți însă dela עֵבֶר = *trans* (dincolo, adică de Iordan) urmind LXX, care cu privire la imigrarea lui Avram traduce עֵבֶרִי (Gen. 14, 13) cu ὁ περὶ Ἰησ, = oarecum *advena*.

³⁾ Profeții întrebuințază numirea *Israël* și pentru întreg poporul. După exiliul babilonian să află mai mult numirea *Iudei*, deși cea dintâi nu e dată cu totul uitării (Ezra, Neemia). Principii Macabei bat pe monetele lor: יִשְׂרָאֵל; iar Romanii venind cu ei în atingere îi cunosc numai ca *Iudei* (1. Mac. 8). Generalizat la întreg poporul a fost acest nume mai întâi prin principii idumei, care să numesc *principii și regi ai Iudeilor* rămîind numirea *israélitean* un epitet onorific pentru poporul legămîntului vechi (Rom. 9, 4; 2. Cor. 11, 22).

În privința dezvoltării acestei limbi deosebim două perioade: a) dela început până la exilul babilonian; b) în și după exilul babilonian până la totala ei amuțire. În întiiul period să pun bazele literaturii (*Pent.*), limba să curățește de arhaizme, să perfecționează (*Iosua, Judec., Samuil*), ajunge culmea înfloririi (sub *David* și *Solomon*); iar către sfârșitul lui (în urma invaziunii asiriene) începe a pierde din curățenia sa originală. În al doilea (prin invaziunea caldaică) să pierde de tot caracterul național înlocuindu-să cu limba aramaică.

Limba caldaică în care sint scrise: *Dan.* 2, 4—7, 28; *Ezra* 4, 8—6, 18; 7, 12—26; *Ier.* 10, 11 și un cuvint *Gen.* 31, 47 este limba, care din Mesopotamia s'a lățit spre apus până la Damasc, apoi în Palestina, foarte de timpuriu și în Babilonia. Ea e un ram al limbii aramaice;¹⁾ numele l-a căpătat însă dela o dinastie, sub care Iudeii au venit cu Babilonenii în atingere. Cine au fost *Caldeii* כְּשָׁדִים (2. Reg. 25, 4) care au vorbit-o nu să poate hotări mai deaproape; iar fragmentele literare ale T. V. (aici să numără și parafrazele caldaice) sint scrise în limba aramaică adoptată și modificată de Iudei în exilul babilonian.²⁾

Limba evrească și cea caldaică aparțin la o rădăcină de limbi, cari să vorbiau de locuitorii din *Canaan* (Fenicia și Palestina), *Siria, Mesopotamia, Babilonia, Asiria Arabia*, chiar și în *Azia mică, Etiopia* și *Africa* de nord (partea ocupată de Puni) numindu-să cu un nume colectiv: *semitice*. Părinții bisericești, teologii vechi și unii moderni le numesc: *limbi orientale*, deși mai corectă e numirea: *limbi semitice*.

După lățirea imperiului macedonian s'a născut ca limbă literară o amestecătură din dialectul atic și celelalte dialecte numită *κοινή διάλεκτος* (*dialect comun*); iar pentru trebuința de toate zilele să formă un nou grai din limba macedoniană și alte dialecte grecești, care din veacul al 3. n. de Cr. devine în Alexandria limbă literară folosindu-să mai întii în acte

¹⁾ Numele limba caldaică și limba aramaică să întrebunțează amestecat.

²⁾ Numirea limba caldaică pentru cea indeo-aramaică a luat-o *Ieronim* din *Dan.* 2, 4, crezind că כְּשָׁדִים au folosit-o. Aceasta e însă greșit după cum ușor se poate dovedi din împrejurarea, că să numește אַרְבִּי, apoi din *Ezra* 4, 7, cf. 2. Reg. 18, 20; Is. 36, 11.

publice, apoi și la traducerea cărților T. V. El să numește: *dialect alexandrin*.

Evreii care trecuseră dela Alexandru cel Mare înainte în Egipt adoptară limba grecească, și adecă dialectul comun, dîndu-i un colorit propriu. Ei să numiră: *eleniști*, iar limba lor: *elenistă*. În această limbă, care conține multe evraizme, sînt făcute: traducerea grecească, cărțile apocrife ale T. V. și cărțile T. N.

Observare. Limba samarineană este un dialect aramaic conținnd foarte multe evraizme.

SECȚIUNEA A DOUA.

Originea și autenticitatea cărților T. V.

§. 5. Clasificarea acestor cărți.

Adunîndu-să părțile constitutive ale T. V. întrun întreg să ivi necesitatea a le împărți, iar împărțirea nu s'a făcut nici după cuprîns, nici după timpul compunerii lor, ci după poziția ce fie-care carte ocupă în economía dzească. Astfel avem: I. o parte întemeiătoare: *Thora sau cele 5 cărți ale lui Moisi*; II. istoria descoperirii dzești în timpurile următoare: *cărțile istorico-profetice*, și III. scrieri cari exprimă credința bărbaților teocratici: *aghiografele*.

A.

Cele cinci cărți ale lui Moisi.

§. 6. Numele și împărțirea.

Între cărțile T. V. locul cel dintii îl ocupă cărțile lui Moisi, cari espun începutul și dezvoltarea descoperirii dumnezești până la intrarea poporului israiltean în Palestina. Ele să numesc în original: תורה = *lege*; (ספר התורה) = *cartea legii*, de rabini: תורה חומשי = *cele 5 părți de cinci ale legii*, sau: חמשה חומשים *i. e. libri in quinque partes divisi*; iar

¹⁾ Aceste sînt numirile, cari să află în Pent. și alte cărți ale T. V. (Deut. 28, 31; 29, 20; 30, 10; Iosua 1, 8; 8, 34; 2. Reg. 22, 8, 11; 2. Cron. 34, 15; Neem. 8, 13). Afară de Pent. mai există numirile: *cartea legii lui Iehova*, (2. Cron. 17, 9; 34, 14; Neem. 9, 3); *cartea legii lui Dzeu* (Iosua 24, 26; Nem. 8, 18); *cartea legii lui Moisi* (Iosua 8, 31; 2. Reg. 14, 6; Neem. 8, 1); *cartea lui Moisi* (2. Cron. 25, 4; 35, 12; Ezra 6, 18; Neem. 13, 1); *legea lui Moisi* (2. Cron. 23, 18; Ezra 3, 2; 7, 6); *legea* (2. Cron. 25, 4; Neem. 8, 7; 12, 13; 14)

numirea grecească sună: ὁ νόμος (Lc. 24, 44 etc. în T. N.); ἡ Πεντάτευχος scil. βίβλος (Origen, în Ioan. c. 26.) = 5 volume (dela πέντε și τεύχος); latinește: *Pentateuchus* scil. *liber* (mai întâi Tertulian contra Marc. 1, 10), mai târziu chiar și *Pentateuchum* (Isidor *Hispal.* Orig. 6, 2).

Nu să știe cu siguranță, dacă acest op a fost împărțit de însuș autorul în 5 cărți — ceea-ce este socotința cea mai lătită, provocându-să la numirea: *Hamușim*, care exprimă și că ele totdeuna au format un întreg¹⁾, sau de s'a făcut aceasta abia mai târziu de LXX²⁾

Singuraticele părți în original au numiri după cuvintele cu cari începe fiecare din ele; iar în LXX și Vulgata să numesc după cuprinsul principal. Asadar:

Cartea întâia כְּרָאשִׁית = *la început*; Γένεσις, (mai complet Γ. ζόσιου), *Genesis*, pentru că espune crearea lumii (numele e împrumutat din 2, 4);

Cartea a doua: וְאֵלֶּה שְׁמוֹת = *și acestea sînt numele*, "Exodus (mai eomplet "Εξόδου), *Exodus* (eșire), pentru că relatează despre eșirea Israiltenilor din Egipt;

Cartea a treia וַיִּקְרָא = *și a chemat*, Λευιτικόν, *Leviticus*, conține legi referitoare la preoți;

Cartea a patra: וַיְדַבֵּר = *și a zis* (grăit, vorbit), sau כְּמִדְבָּר = *în pustie*, Ἀριθμοί, *Numeri*, conține 2 numărări ale poporului în pustie (numele e luat din 1, 2);

Cartea a cincia: אֵלֶּה הַדְּבָרִים = *acestea sînt cuvintele*, sau דְּבָרִים = *cuvintele*, Δευτερονόμιον, *Deuteronomium* (a doaua lege), repețește unele legi date de mai nainte.³⁾

¹⁾ „Și aceste cinci sînt una a lui Moisi, cari conțin legile și tradiția creării omului până la sfîrșitul lui.“ (Iosif Flaviu, contra Ap. lib. 1, 8).

²⁾ Un motiv cred a afla susțitorii acestei ipoteze în împrejurarea, că LXX a împărțit și alte cărți. Dar ea nu să poate împăca cu tradiția, că sfîrșindu-să Psaltirea sub Neemia s'a împărțit cu privire la Pentateuh în 5 părți.

³⁾ Pentru cele 3 cărți din urmă mai aflăm și alte numiri evrești luate dela cuprinsul principal. Astfel să numește a 3. תּוֹרַת כְּהוּיִם = *legea preoților* (în Mișna); a 4. הַמִּשְׁנָה הַפְּקוּדִית = *cartea recenzimilor*; a 5. מִשְׁנָה הַתּוֹרָה = *repeșirea legii* [cf. Deut. 17, 16, în Masora]. — Cartea întâia să mai numește: סֵפֶר יְצִירָה = *cartea facerii*; iar a doaua: נְיֻקִּין = *pagubele* [aluziune la Ex. 21. 22]. *Filo* numește cartea întâia Γένεσις, a doaua Ἐξαγωγή; numirea Δευτερονόμιον să află și în epistola lui Barnaba cap. 10. [Carpzov: Introductio ad libros canonicos etc. pag. 55 sq.]

§. 7. Cuprinsul Pentateuhului.

Geneza.

a) *Preistoria neamului omenesc* (cap. 1—11) conține: crearea lumii — lucrul celor 6 zile — sabbatul — paradisul — ispitirea și căderea omului — pedeapsa — urmașii lui Adam: Cain și Abel — omorîrea lui Abel — urmașii lui Cain — Sit — urmașii până la Noe — corupțiunea oamenilor — potopul — legămîntul lui Dzeu cu Noe — urmașii lui (Sim, Ham și Iafet) — împrăștierea acestora — zidirea Babilonului — amestecarea limbilor — urmașii lui Sim până la Terah (tatăl lui Avram).

b) *Preistoria poporului ales* (cap. 12—50) espune: chemarea lui Avram — călătoria lui în Canaan — despărțirea de Lot — întâlnirea cu Melchisedec, regele Salemului — reînnoirea făgăduințelor către Avram — Ismaîl — legămîntul cu Avram să reînnoește, care de aci înainte (17, c) poartă numele Abraam — tăierea împrejur — Isac — Sodoma — lăpădarea lui Avram la Gherar de femeia sa — jertfirea lui Isac — Nahor — moartea Sarei — însoțirea lui Isac cu Rebeca — moartea lui Avram — Isac petrece la Gherar — binecuvîntarea lui Iacob — visul lui Iacob — Iacob la Laban — fuga lui Iacob în Mesopotamia — împăcarea lui cu Esau — moartea lui Isac — istoria familiei lui Iacob — Iosif e vindut la Egipteni — soartea lui acolo — explicarea visurilor — venirea fraților în Egipt — așăzarea lui Iacob în Egipt — binecuvîntările lui Iacob asupra fiilor săi — moartea lui Iacob și Iosif.

Exodul.

a) *Istoria eșirii din Egipt* (cap. 1—15) conține: înmulțirea și starea apăsată a Israiltenilor — nașterea lui Moisi — creșterea lui la curtea lui Faraon — fuga la Midianiți — Dzeu să arată lui Moisi și-i poruncește a scoate poporul din Egipt — Moisi merge la Faraon a-i spune voia lui Dzeu — genealogia lui Moisi și Aron — Plăgile trimise asupra Egiptului — așăzarea paștelor — moartea celor întinînașcuți ai Egiptului — plecarea Israiltenilor din Egipt — Faraon îi urmărește și pierе cu armata sa — cîntarea de laudă a lui Moisi.

b) *Istoria dela eșire până la darea legii pe muntele Sinai și construirea cortului sînt* (cap. 16—40) espune: trecerea Israiltenilor prin deșărtul Sur și Sin — dăruirea manei și a prepelițelor — scoaterea apei din stîncă — învingerea Amalechiților — Ietro vine la Moisi și-i dă sfaturi — sosirea la Sinai în a 3. lună după eșire — decalogul (20, 1—17) — felurite legi despre tractarea servilor, dătorărilor, văduvelor, săracilor etc. — încheierea legămîntului — facerea cortului sînt — uneltele dintrînsul — rînduirea preoților — vestmintele și sîntirea lor — idololatria poporului și pedepsirea lui — coborîrea lui Moisi de pe munte cu cele două table ale legii —

darurile de bunăvoie pentru cortul sînt — sîntirea lui în ziua întia a anului al doilea după eşire (Cartea conţine un restimp de un an).

Leviticul.

a) *Legi privitoare la jertfe* (cap. 1—7). După materie există: arderi de tot, daruri de pîne, jertfe de bucurie, pentru păcat, pentru vină — regulile ce trebuiesc observate la aceste jertfe — însuşirile animalului menit pentru jertfire (22, ¹⁷⁻³³).

b) *Legi preoţeşti* (cap. 8—10: 21, 22, ¹⁻²⁶): Aron şi fiii lui sînt consacraţi de preoţi — drepturile şi datorinţele preoţilor.

c) *Legi privitoare la mîncări şi curăţiri* (cap. 11—20). Există animale curate şi necurate — curate sînt animalele de casă ce rumează avînd totodată şi unghia despicată (boi, vaci, oi, capre); necurate sînt: cămila, şoarecele de munte, iepurele, porcul etc. — curăţirea femeilor după naşteri de copii — legi despre lepră şi curăţirea ei — necurăţia ceremonială — legi pentru ziua cea mare din fiecare an — jertfele să pot aduce numai la cortul sînt — să opreşte mîncarea singelui — să opresc însoţirile nelegiuite şi poftele rele.

d) *Legi privitoare la sărbătorile de peste an* (cap. 23—27) cari sînt: sabatul, paştele, săptămîna săptămînilor, sărbătoarea colibelor, anul sabatic, anul iobileu; dispoziţiuni referitoare la toate referinţele restituende în acest an — lege contra idololatriei — făgăduinţi şi ameninţări profetice — legi pentru voturi şi zecimi.

Numerii.

a) *Pregătiri de călătorie* (cap. 1—10, ¹⁰) conţine: numărarea Israelitenilor după familii lăsîndu-să afară leviţii — gruparea semînţilor împrejurul cortului sînt — ordinea călătoriei — numărarea şi alegerea leviţilor pentru serviul dzeesc la cortul sînt — tabăra să să ţină în stare curată (depărtarea celor necuraţi, legea despre restituţiune, despre curăţirea femeii cu prepus de necredinţă) — lege despre nazireat — darurile mai marilor aduse la sîntirea lăcaşului sînt — sîntirea leviţilor — sărbarea paştelor pe Sinai — conducerea prin nour şi trîmbiţă.

b) *Călătoria dela Sinai până în ţara Moabitenilor* (cap. 10, ¹¹⁻²¹). După o petrecere de un an în Sinai purced mai departe — sosirea în deşertul Paran — poporul murmură — pofta de carne să multămeşte şi pedepseşte — pătrînichile — Aron şi Miriam murmură asupra lui Moisi şi să pedepsesc — iscodirea Canaanului prin 12 bărbaţi — răscurarea poporului şi pedepsirea lui cu o petrecere de 40 de ani în pustie, ca astfel afară de Iosua, fiul lui Nun, şi Caleb, fiul lui Iefune, nici unul, din cei care erau peste 20 de ani, să nu intre în pămîntul făgăduinţii, ci să moară — legi pentru darurile de pîne, beuturi (libaţiuni) şi alte jertfe — pedepsirea omului care a călcat sabatul — răscurarea lui Core, Datan şi Abiron — pedepsirea lor şi a aderenţilor — semînţa Levi să alege prin înflorirea toiagului lui Aron intru preoţie — datorinţele, drepturile leviţilor şi preoţilor —

lege pentru apa de curățire — sosirea la Cades — poporul murmură și cere apă — Moisi scoate apă din stîncă lovindu-o cu toiagul său — Edomiții nu permit Israelitenilor a trece prin țara lor — moartea lui Aron pe muntele Hor urmîndu-i ca arhiereu fiul său Eleazar — Cananeii atacă pe Israelteni la Arad — poporul să pedepsește cu șerpi — șarpele de aramă. (Călătoria dela Cades până în valea Sared a ținut 38 de ani, despre cari nu știm nimic mai deaproape).

c) *Întîmplările în țara Moabitenilor* (cap. 22—36). Balac, regele Moabului trimite după Bileam, ca să blasteme pe poporul israeltean — profețiile lui Bileam — idololatria Israeltenilor și pedeapsa pentru aceasta — a doaua numărare a poporului — lege pentru moștenirea fetelor — Moisi prezice moartea sa — alegerea lui Iosua de urmaș — legi pentru deosebite jertfe — învingerea Moabitenilor — împărțirea pămîntului cucărit la răsăritul Iordanului între semînțiile Rubin, Gad și jumătate Manase — orînduiri în privința ocupării și a împărțirii pămîntului făgăduit — să hotărască 48 de cetăți pentru leviți și 6 cetăți de azil.

Deuteronomiul.

a) *Trei cuvîntări ale lui Moisi către popor* (cap. 1—30): În *întîia cuvîntare* Moisi recapitulează istoria călătoriilor dîndu-le făgăduinți; le arată că ei sînt chemați a ocupa Canaanul, deși prin neascultarea lor adeseori au miniat pe Iehova — regii Amoreilor sînt învinși — toate sînt întocmite pentru ocuparea țării numai să țină legile lui Dzeu.

A doaua cuvîntare repetă cu puține schimbări cele 10 porunci — datorințele către Iehova sînt: a să feri de idololatrie și de necurătenie, a aduce jertfe, a sărba zilele așazate întru cinstirea lui — datorințele către deaproapele sînt: orașele de azil pentru ucigașii fără de voie; hotărâle să nu să mai schimbe — prescripte pentru serviciul militar și asediarea cetăților — drepturile celui întîlnăscut — despărțirea de femea dîndu-i-să carte de despărțire — tractarea umană a săracilor și dreptatea la judecată — căsătoria de levirat.

A treia promite Israeltenilor, că dacă vor ținea legea să vor binecuvînta, iar de nu să vor blăstăma.

b) *Ultimele dispozițiuni și moartea lui Moisi* (cap. 31—34): Moisi încurajază pe Iosua — prezice apostazia Israeltenilor — provoacă pe leviți a observa legea — arată în o cîntare neschimbata credință a lui Iehova către poporul ales — binecuvîntă cele 12 semînții — să urcă pe muntele Nebo, de unde poate vedea țara făgăduită — moartea lui urmîndu-i Iosua ca conducător.

§. 8. Planul și dispozițiunea Pentateuhului.

Din acest cuprins rezultă, că Pentateuhul nu conține istoria lumii ori a poporului israeltean, ci istoria întemeierii împărăției lui Dzeu aici pe pămînt. În el ni să spune cum Dzeu

a făcut împărăția cerească, fapăturile de pe pământ, cum crea-tura s'a lăpădat de dînsul amenințînd astfel a zădărnici planul dzeesc. Dar Dzeu, ființa absolută, văzînd, că ome-nimea întregă nu voiește a urma povățuirii sale, deosebește spre ajungerea scopului său (Gen. 3, ¹⁵) pe fiul cel bun al primei părechi de oameni, îl înmulțește și, cînd o parte din aceștia să fac lui neplăcuți, trimite potopul, din care scapă numai dreptul Noe. Între urmașii acestuia este Avram spe-țialul- întemeiător al poporului ales, dîndu-i-să făgăduința a să înmulți, a deveni neam puternic și a moșteni pămîn-tul (Gen. 12, ². 13, ¹⁴ sq. 18, ¹⁸. 22, ¹⁷ sq.). Dar nu deodată. El însuș avea să fie lămurit: de aceea să meargă sub stăpînirea altora (Gen. 15, ¹³), unde prelingă toate asupri- rile îndurate crescînd întrun popor mare redobîndește li- bertatea.

Acestui plan corespunde amintirea numai în treacăt a celor 430 de ani, cît au petrecut Israiltenii în Egiptet și neamintirea celor întîmplate în restimpul de 38 de ani din pustie.

Cele 3 cărți din mijloc istorisesc cum poporul să crește prin legile date de Dzeu ca să poată moșteni pămîn-tul făgăduit și ajunge chemarea sa mai înaltă. Aceste legi să espun aci nu sistematice, ci cronologice, adică după tim-pul în care au fost date.

Cartea a cincia repețește unele legi dintre cele date mai nainte, dar corespunzător scopului parenetic: a convinge po-porul despre adevărul lor și a-l îndupleca ca să le impliniască. Totodată însă să ia privire la pozițiunea în patria cea noană, de aceea să și normează unele referinți viitoare. Cuprinsul și forma Deuteronomiului să deosebesc de celelalte patru cărți, totuș toate la un loc formează un întreg, avînd ele un scop în vedere: *întemeierea teocrației*.

§. 9. Autorul Pentateuhului.

Spre a arăta, că Moisi a compus întreg Pentateuhul (Deut. 31, ⁹⁻²⁴ cf. 17, ¹⁸ sq; 28, ³⁸⁻⁶⁴; 29, ¹⁹ sq. ²⁶; 30, ¹) — fiind o cestiune de controversă — trebuie să să aducă dovezi esterne și interne.¹⁾

¹⁾ Adausul Deut. 31, ³³, ba după unii chiar dela v. 1 al acestui cap. până la cap. 34 e făcut mai tîrziu, după ocuparea Canaanului (Deut. 34, ¹⁰), probabil de Iosua, care în acel timp e conducător (Deut. 32, ⁴⁴), sau de Eleazar, arhiereul de atunci.

1. *Dovezile externe* sînt: *tradiția evreească, samarineană și creștină.*

a) În cărțile T. V. compuse după Pentateuh să află reminiscențe dacă nu amintiri directe. Așa în cartea Iosua să vorbește de „*cartea legii lui Moisi*“ (1, 7-8; 8, 31-34; 23, 6; 24, 26); în cartea Judecătorilor nu să amintește legea lui Moisi, dar din istorie, din întreaga viață soțială, religioasă și politică să vede că ea — deși poporul era corupt — stătea în mare vază.¹⁾ Autoritatea și proveniența Pentateuhului dela Moisi stau mai departe neștirbite sub Eli până la David, ceea ce dovedesc în mod neîndoelnic cărțile cari conțin istoria (ale lui Samuîl, ale Regilor, Cronicele) și profeții care în acele timpuri sînt activi. Tot aceasta să mărturisește și prin literatura poetică; în urmă cărțile scrise după exilul babilonian — Ezra și Neemia — conțin foarte multe provocări la legea mozaică și n'au fost nicicînd controversate.²⁾

b) Samarinenii au recunoscut drept carte sîntă Pentateuhul, și adevă în limba evreească, dar cu scrisoarea samarineană. Neputîndu-să însă hotări, de l-au primit ei dela cetățenii imperiului Israil urmează, că tradiția aceasta nu dovedește tocmai mult pentru autenticitatea Pentateuhului, deși de altă parte e constatat, că ei dintre profeții următori pe nici unul nu l-au primit în canon.

c) Tradiția dela Iudei a trecut în urmă la creștini. Noi vedem că Cristos și apostolii să provoacă la lege atribuindu-lui Moisi.³⁾

¹⁾ Judec. 2, 1 sq. e compus din mai multe locuri ale Pent.: v. 2 din Ex. 34, 12-13; Deut. 7, 2-5; v. 3 din Ex. 23, 33; 2, 10 cf. Ex. 1, 8 etc.

²⁾ Filo era atît de convins despre aceasta încît afirmă, că Moisi profetînd a scris și adausul (De vita Mosis lib. 3.)—

La cele espuse să pot asemăna: 1. Reg. 8; 2. Cron. 5, 3—7, cu Lev. 26. Deut. 28; 1. Reg. 2, 3. 6, 12 sq. 9, 4. 11, 32. 2. Reg. 10, 31. 23, 21 etc. sînt provocări la poruncile și legile date de Dzeu prin Moisi. Obadia v. 4 cf. Num. 24, 21 și v. 17—19 cf. v. 18, 19; Ioil 2, 2 cf. Ex. 10, 14; 2, 3 cf. Gen. 13, 10; 2, 13 cf. Ex. 34, 6. 32, 14; 2, 17 cf. Deut. 15, 6; Miha 5, 5 cf. Gen. 10, 10. 5, 8 cf. Deut. 32, 3. 6, 1, 3 cf. Deut. 32, 1; Naum v. 2 cf. Ex. 20, 5. Deut. 4, 24; Avacam 3, 3 cf. Deut. 33, 2; Tefania 1, 13 cf. Deut. 28, 30-39. 1, 16-17 cf. 28, 52; Amos 2, 4-17 cf. Ex. 23, 6. Deut. 16, 19. 24, 17; Osea 2, 1 cf. Gen. 22, 17. 32, 13; 2, 3-17 cf. Ex. 1, 10; 9, 4-10 cf. Deut. 26, 14 etc. Isafia recunoaște legea ca autoritate și să provoacă la ea (30, 9); asemenea Ieremia și Ezechîl. Cuprînsul psalmilor și al celorlalte cărți poetice este în mare parte viața condusă de spiritul legii mozaice.

³⁾ Mt. 19, 7-8; Mc. 1, 44. 7, 10. 10, 3. 12, 19-26; Lc. 5, 14. 16, 29. 20, 23; Ioan 1, 45; Acta 28, 23; 2. Cor. 3, 15. Că Isus nu s'a acomodat credinții Iudeilor rezultă din Io. 5, 46. Scrierile apostolilor încă întăresc tradiția. (Lc. 24, 27; Acta 26, 22; Rom. 5, 13-14. 10, 2-19; Apoc. 15, 3.)—

2. *Dovezile interne.* Privind mai deaproape la cuprins vedem, că scriitorul și ceticorii cunosc foarte bine Egiptul;¹⁾ nu mai puțin cunoscut e muntele Sinai, iar de Palestina să vorbește ca de o țară necunoscută (Gen. 23, 2-19; 33, 18; Deut. 11, 10). Mai departe legile să înșiră după timpul în care s'au dat și nu întrun sistem — ceea ce sigur să întimpla, dacă un autor mai târziu le-ar fi compus. Această disordine să observă mai virtos în cele patru cărți din urmă. Precind în Geneza nu aflăm nimic, ce nu s'ar fi păstrat în tradiție, vedem din contră în Exod—Deuteronomiu, că lucrurilor accidentale să dă foarte mare atențiune, ce dovedește că scriitorul e martor ocular.²⁾

În acest timp însă Moisi întrunește mai multe însușiri. El mai bine a putut cunoaște instituțiunile egiptene fiind crescut la curtea regească (Ex. 2, 10); el e chemat de Dzeu a fi conducătorul poporului: deci și în stare a urmări darea legilor și descoperirile dzeesti cătră acesta. Cuprinsul Genezei nefiind scos din esperință, el mai ușor l-a putut aduna din documentele existente. Mai departe să zice apriat, că Moisi a primit dela Dzeu porunca, a scrie cele întimplate și legile nu numai pe table de piatră (Ex. 34, 27-28), ci și „în carte“ (Ex. 17, 14). Porunca aceasta o și împlinește el scriind „toate cuvintele Domnului“ (Ex. 24, 4), cari să numesc *cartea legământului* (v. 7); iar după Num. 33, 2 a purtat el în timpul, cât a petrecut în pustie un fel de ziar. — În urmă cea mai puternică dovadă e locul, după care Moisi a scris întreaga lege (Deut. 31, 9—11 și 24—26 cf. cu 17, 18 sq. 27, 2-3-8; 28, 18-61; 29, 19 sq. 26; 30, 10).

În privința *timpului* compunerii acestui întreg să poate numai zice, că singuraticile părți sînt din deosebite restimpuri, dar s'a încheiat înainte de moartea lui Moisi.

Această socotință nu află la toți crezămînt. Dupăce mai naînte unii eretici traseră la îndoială originea dumnezească a Pentateuhului [*Celz., Ptolomeu în veacul al 2., Nazareii*³⁾], *Carlstadt* (1520) a fost cel dintîi, care s'a îndoit de originea lui mozaică; iar *Isac*

¹⁾ Orașele să amintesc numai cu numele [Gen. 46, 36; Ex. 1, 11; 13, 30].

²⁾ Ex. 13, 22; 16, 1; Lev. 9, 1; 24, 10; Num. 10, 1-4; Deut. 1, 1 etc.

³⁾ *Epifane* relatează despre Ptolomeu: „El zice că legea să împarte în trei: una e dela Dzeu, alta dela Moisi și alta dela presbiteri [Haeres. XXXIII. c. 9]; iar după *I. Damascen* Nazareii învățau, că cărțile Pentateuhului nu sînt ale lui Moisi [De haeres. c. 19].

*Peyrère*¹⁾ a negat-o deadreptul. Lui urmară *Spinoza*²⁾, *Hobbes*³⁾, *Clericus*⁴⁾, (care din urmă a revocat) și *Rihard Simon*⁵⁾. Naturalismul și raționalismul, lățindu-să cătră sfirșitul veacului al 18. tot mai tare, începură a învăța, că Moisi nu e autorul Pent.; el n'a dat legea, ci acest op s'a compus abia mai tirziu. (*Vater, de Wette*⁶⁾ etc.

Aceste principii să desvoaltă apoi în deosebite moduri și, neputindu-să criticii înțelege, dădură naștere la mai multe ipoteze. Cele mai însămnate sînt:

a) *ipoteza fragmentelor* care susține, că Pent. s'a compus din deosebite fragmente adăogindu-să și unele mituri. Temeiurile ei sînt: lipsește legătura între singuraticele părți și multele repețiri. Dar neputindu-să ea susține fața de apărătorii unității și nefind în stare a da o lămurire asupra compunerii Pentateuhului, aderenții ei au luat refugiu la

b) *ipoteza memoarelor* (uricelor)⁷⁾: au existat pentru Geneza 2 urice, deosebite unul de altul prin numele lui Dzeu: *Elohim* și *Iehova*. Mai tirziu s'a aplicat ea la întreg cuprinsul Pentateuhului zicindu-să, că 2 redactori l-au compus din mai multe urice. Fiind și aceasta combătută s'a înlocuit cu

c) *ipoteza întregirii*, adecă: la început a fost un unic uric (al Elohistului, pentru că până Ex. 6, 3 numește pe Dzeu Elohim), care e originalul. Acesta s'a întregit prin al doilea uric (Iehovist), și anume: în uricul dintii s'au intercalat — chiar și dacă nu era legătură — din al doilea pasage întregi, notițe și așa prelucrindu-să să formă Pentateuhul de acum.

Dar și cu privire la timpul compunerii Pentateuhului s'au ivit deosebiri. Unii afirmău că el s'a compus înainte de exilul babilonian, însă abia în veacul al 8. sau pe timpul lui Iosia; alții că după exil ascriindu-l unii chiar lui Ieremia.

Din cele espuse rezultă, că fața cu credința despre originea mozaică a Pent., critica istorică — deși mult lăudată — n'a fost în stare a produce alt curent durabil.

¹⁾ Iudeu din Bordeaux, hughenot, a trecut apoi la catolicism și moare ca ieziut la 1676. El e și urzitorul Preadaniților [*Systema Prae-Adamitarum* lib. 4. c. 1. 2 susține, că Moisi a scris anale, cari nu sînt Pent. de acum].

²⁾ Afirmă că Pent. s'a compus abia sub Ezra [*Tract. theol. polit.* c. 8.]

³⁾ Pent. să numește după Moisi nu din cauza că l-ar fi scris, ci pentru că să ocupă cu dinsul [*Leviathan* III. c. 33]

⁴⁾ Ioan Clericus [le Clerk † 1736] prof. de limba evreească, filosofie și istoria bisericăscă.

⁵⁾ În opul său citat în §. 2. I. c. 2. zice că părțile istorice din Pent. sînt compuse de analiștii statului așăzați de Moisi.

⁶⁾ Cel dintii în comentarul său la Pent., al doilea în: *Beiträge zur Einleitung* i. d. A. T.

⁷⁾ Dr. și prof. de me.l. din Paris *Astruc* [† 1766] a desvoltat-o mai pe larg.

§. 10. Obiecțiunile contra autenticității Pentateuhului.

Acestea sînt parte *dogmatice*, parte *istorice*. Raționalismul și panteismul nu pot admite ca Dumnezeu, fie direct, fie indirect, — să influențeze asupra oamenilor mărginindu-i așa în libertatea lor: Pentateuhul însă conține minuni, deci nu este autentic. Dar aceasta nu dovedește nimica, căci mai întîi trebuie arătat, că Dumnezeu nu poate înriuri în lume, adevăcă că minunile nu sînt cu puțință. Greșită este și afirmarea contrariilor, că Moisi n'a putut scrie o carte, în care elementul istoric, legislativ și poetic să fie așa bine reprezentat — ce presupune un grad foarte înalt de dezvoltare a literaturii. Noi știm însă, cum a compus el toate acestea prin ajutorul mai înalt dzeesc; apoi nu trebuie scăpat din vedere nici aceea, că nu numai el va fi scris la Evrei și nu cel dintîi. Obiecțiunea, că scrierea nefiind cunoscută nu s'a putut întrebuița cadă de sine, deoarece avem papiruri egiptene cu 2.000 de ani n. de Cr. Mai departe să zice că Moisi vorbește de sine în persoana a treia; — aceasta însă nu aflăm numai la dînsul, ci și la alți scriitori (Is. 7, ₃. 8, ₁; Am. 7, ₈); ba chiar și la scriitori profani, d. e. în comentariile lui Cezar; el trece preste marginile buneicuvinți și ale modestiei cînd să laudă pe sine însuș la Ex. 11, ₃; Num. 12, ₃; — dar aici nu trebuie desconsiderată legătura textului și atunci să arată, că observările lui sînt la loc.

Nu mai puțină însămnătate are după acești critici împrejurarea, că în Pentateuh să amintesc întîmplări din timpuri mai tîrzii. Așa Gen. 12, ₆. 13, ₇ să vorbește de Cananiți și Fereziți ca de unii ce să află în țară, — ceea ce înșamnă numai că Avram n'a venit într'o țară pustie; la Gen. 14, ₁₄ să amintește Dan, care a fost ocupat abia pe timpul judecătorilor, — dar mai întîi trebuie dovedit, că acest Dan e identic cu Laiș sau Leșem (Judec. 18, ₂₉; Iosua 19, ₄₇) ocupat de Daniți și numit apoi astfel; așămene nu vorbește Iosif Gen. 40, ₁₅ ca cum țara Canaanului ar fi ocupată. Observarea dela Gen. 36, ₃₁ că Edomiții au avut regi înainte de Israilteni nu exprimă, că pe timpul scrierii cărții Iudeii aveau regi; iar „cartea războaielor lui Iehova“ (Num. 21, ₁₄) nu să citează ca un izvor, ci a fost o colecțiune de cîntece, în cari să preamăriau faptele lui Iehova săvîrșite pentru popo-

rul ales. Gen. 12, ⁸ să numește *apusul*, care numire e împrutată din limba canaaneană și nu hotărăște nimica în privința locuinții Iudeilor pe timpul scrierii cărților, adecă că ei ar fi fost deja în Canaan, precum nu deduce aceasta nime nici din notița Ex. 16, ³⁵; Deut. 1, ¹ *ostul Iordanului* să numește: עבר הירדן — ceace nu dovedește că scriitorul să află intradevăr în vestul Iordanului, căci עבר = *dincoace și dincolo*, hotărîndu-să totdeauna mai deaproape prin un alt cuvint (Num. 32, ¹⁹; Iosua 12, ^{1. 7}; Deut. 3, ⁸).

În urmă fără temei e afirmarea, că dela Moisi până la Davíd și Solomon legea nu să amintește, precum și că pe timpul judecătorilor ar fi fost cu totul dată uitării. Aceasta să poate susține numai dacă să trage la îndoială autenticitatea cărților compuse dela Moisi până la încheierea canonului¹⁾.

§. 11. Examinarea ipotezei uricelor.

Susțitorii ipotezelor înscrise în § 9. a, b, c au adus ca motive pentru socotințele lor următoarele: *Dumnezeu să numește cu două nume deosebite; în text să află inscripțiuni, încheiări, repețiri și contraziceri; în urmă există deosebiri limbistice, ba chiar și în idei.*

Din cuprinsul Genezei vedem, că autorul n'a putut fi martor ocular la toate evenimentele istorisite și deci compuindu-o a trebuit să folosească urice scrise mai înainte. — Deosebirea cea mai mare între uricele întrebuințate s'a părut a fi la numele lui Dumnezeu: *Elohím* și *Iehova*, ceace au recunoscut *Tertulian*, *Crizostom* și *Augustin*, dar abia *Astruc* a dat impulsul la o cercetare mai serioasă. Criticii următori au dedus din împrejurarea, că până Ex. 6, ² prevalează numele *Elohím*, iar de aci înainte — adăogîndu-să explicarea *El-Şadai* — mai virtos numele *Iehova*, că acest nume (*Iehova*) înainte de Moisi nu era cunoscut. Această socotință însă contrazice cu fapta, că foarte de timpuriu întîmpinăm nume compuse cu *Iehova* (יהוה)²⁾, deși nu să poate nega, că numele *Iehova* trebuie să fi fost foarte puțin între-

¹⁾ Hengstenberg: Beiträge zur Einleitung in das A. T. 5.; Welte: Nachmosaisches pag. 161 sq.

²⁾ Mama lui Moisi să chiamă יוכבד [Ex. 6, ²⁰. Num. 26, ⁵⁹]; מריה [Gen. 22, ^{2. 14}].

buintat, căci altcum n'ar fi de lipsă explicarea din Ex. 6, 2. Să poate deci afirma, că autorul prelucrînd uricele existente întrun singur op a luat numele lui Dumnezeu așa, cum ele erau scrise: *Elohîm, El-Elion, El-Şadai*. Totodată nu trebuie scăpat din vedere nici aceea, că: Elohîm și Iehova exprimă deosebite raporturi ale lui Dzeu cătră lume. אלהים e ființa absolută, dzească în raportul ei cătră lume ca creatoare, susțiitoare și guvernătoare; iar יהוה e ființa aceasta ca una ce a pus baza la opera de mîntuire a neamului omenesc de sub robia păcatului și a morții¹⁾. Din acest raport privindu-să locurile unde să vorbește de Dzeu, ușor să explică întrebuințarea unuia sau altuia dintre aceste nume.

Relativ la inscripțiile și multele încheiări (Gen. 2, 4, 5, 1, 6, 9, 10, 1; Lev. 26, 45 etc.) ce să află observăm, că ele nu provin numai aici, ci și în alte scrieri; iar uniformitatea lor dovedește că sint dela un autor.

Mai departe să zice, că multe întimplări să repețesc în mod deosebit. Gen. 2, 4 e drept că să deosebește de 1, 1—2, 3; — aici însă trebuie observat, că autorul nu intenționează a repeți cele relatate, ci adaogă ceva nou. Nu este contrazicere nici între Gen. 6, 19, 20 și 7, 2, 3, deoarece în locul din urmă să hotărăște numărul părechilor, precînd în cel dintii să zice simplu că cu păreche au intrat în corabie. Gen. 28, 19 să spune originea numelui Betel, despre care fusesă vorba în v. 1; iar 35, 7 acest nume să confirmă; așa e și cu numele Israîl 32, 28 și 35, 10. Numele Iosif să explică 30, 23, 24 dela אסף și יסף, sau mai corect zis din înțelesul dublu al acestui cuvînt; Ex. 17, 2 și Num. 20, 2 sq.; Ex. 16, 13. Num. 11, 30 istorisesc doauă întimplări, de aceea repețirea.

¹⁾ Numele *Elohîm* nu să derivă dela אלה = אלה a fi puternic, de unde și cel mai vechi nume al lui Dzeu la Semiți: אל cel puternic, ci dela אלה, arab. aliba = a să teme; iar אלהים = εἶβας, εἶβασμα este obiectul temerii sinte, cel de temut. Forma plurală (pluralul abstracțiunii sau pluralis magnitudinis) arată ființa cea mai înaltă, de care trebuie a să teme, în care să află o nemărginire de puteri și deplinătăți dzești. Iehova să derivă dela יהוה = יהוה a fi, exista, e nume propriu însămnînd pe Dzeu ca pe unul: ce este, a fost și va fi (יהוה אשר אלהים Ex. 3, 14). Dzeu personal, vecinic, care s'a desoperit patriarhilor și, prin împlinirea promisiunilor date acestora, arată absoluta sa neatîrnare, deci: Dzeul legămîntului, Dzeul mîntuirii. Câteodată Elohîm e împreunat cu Iehova: יהוה אלהים însămnînd: Iehova, care este Elohîm, sau cea mai înaltă ființă de care să ne temem, sau care intradevăr este Dzeu.

Între contraziceri să accentuiază îndeosebi trei. După Gen. 11, ²⁶⁻³² Avram era la moartea tatălui său de 135 de ani, precînd îndată 12, ⁴ — după ce amintește moartea lui Terah, zice că era de 75 de ani, — dar contextul învederează, că 12, ⁴ e vorba de o întîmplare înainte de moartea lui Terah. Gen. 26, ³⁴. 28, ⁹ să amintesc femeile (3) lui Esau, cari după 36, ²⁻³ să numesc altcum, ce să explică așa, că fiecare avea cîte două nume. Astfel să explică și Ex. 2. ¹⁸. Num. 10, ²⁹, unde socrul lui Moisi să chiamă *Raguel*, iar după Ex. 3, ¹ *Ietro*.

În urmă sînt deosebirile limbistice și ale ideilor religioase cari să află între părțile elohimistice și iehovistice. Această împrejurare însă arată, că espunerea e acomodată cuprinsului. Noi știm, că Pent. conține părți legislative, istorice, poetice, listele semînțîilor etc. Toate acestea presupun ca în cuvinte și fraze să fie oarecare deosebire, dar nu contrazicere, ceea ce nici contrarii nu pot afirma.

Din cele espuse până aci rezultă, că Geneza e compusă din urice vechi și din tradiție; iar la celelalte patru cărți a folosit autorul propria sa esperință fiind conducătorul poporului israelitean. Probabil e însă, că s'au întrebunțat și actele oficiale, compuse în acele timpuri la deosebite ocaziuni, dar în ce măsură s'a făcut aceasta nu știm.¹⁾

§. 12. Unitatea Pentateuhului. Vrednicia de crezămînt. Însămănătatea lui.

Espunerile din §§. precedenți au arătat ca zadarnice încercările criticilor de a face plauzibilă socotînța, că Pentateuhul s'a compus în deosebite timpuri și de deosebiți autori. Pătrunzînd mai adînc întrînsul ne convingem, că deși există deosebiri între singuraticile părți — cari sînt neevitabile (§. 11) — totuș întregul e stăpînit de un plan și caracter unitar, cari împreună cu limba arhaistică²⁾ dovedesc fără îndoială, că el în toate părțile sale e compus de un autor.

¹⁾ Haevernick, Handbuch der hist. krit. Einleitung in d. A. T.; Hengstenberg l. c.; Keil: Bibl. Commentar; Oehler PRE VI. pag. 455 sq.

²⁾ Limba este așa de veche, încît unele espresiuni nici chiar la Iosua nu să mai află, ceea ce vorbește contra ipotezei unor critici, că Pentateuhul și cu Iosua ar fi un singur op: *Hexateuh*.

Dovedit fiind, că Moisi e autorul Pent., nu mai incapenicio indoială în privința adevărurilor cuprinse în el. Referitor la Geneza observăm, că fiindu-ne cunoscute împrejurările compunerii, iar știința profană neputînd aduce o dovadă contrazicătoare, trebuie să primim cuprinsul ei așa cum este. Adevărurile ei nu să răstoarnă nici prin aceea, că alți scriitori vechi nu amintesc întîmplările acestea, căci ar trebui să să dovediască, că ele nu s'au putut petrece, ce nu pot face nici care nu voiesc a admite, că există minuni. Iar cuprinsul celorlalte patru cărți știm sub ce condițiuni s'a compus. Autorul își va fi dat multă siliuță să noteze lucrurile cum s'au întîmplat, căci la din contră întîmpina la popor cea mai mare opoziție. De aceea vedem, că să ating nu numai însușirile bune, ci și scăderile poporului. Așa să vorbește și mustră foarte adeseori neascultarea lui de Dzeu și de trimișii săi, înclinarea spre idololatrie etc.

Pentateuhul nu ne relatează numai istoria popoarelor, îndeosebi a poporului ales, ci el trebuie privit și ca izvor al dogmaticii și moralei. În el să află legi și instituțiuni ce privesc: preoția, cultul, jertfele, sărbătorile etc.; apoi îndegetări la scopul ultim al T. V. în tipurile cultului și în profetiile mesianice¹⁾.

1) *Carpzov* l. c. pag. 46 sq. zice: „In eo itaque potissimum argumento versatur Pentateuchus, ut historiam non modo et chronologiam orbis, mira tamen brevitate, eoque qui fini scripturae divinitus intento exacte respondet, modo textat, gestaue Patriarcharum et populi Israelitici ad Mosis usque mortem fata exponat: sed ut inprimis ecclesiae V. T. primaeam constitutionem ac indolem, tum etiam dogmatum, quae illis temporibus publice in ecclesia sonuerunt, ὑποτύπωσιν tradat. Quae omnia secundum singulos eius libros Theodulfus Aurelianensis Episcopus, circa a. 850 clarus, apud Lorinum [Comment. in Num. proleg. p. 6] his versibus scite complexus est:

Quicquid ab Ebraeo stylus Atticus atque Latinus
Sumsit, in hoc totum codice, lector, habes.
Quo loca prima tenet Genesis, primordia mundi,
Diluviumque canens, gestaue magna patrum.
Exodus Aegyptum spoliat, secatur aequora rubra,
Pandit iter eremi; lympa ibi lexque datur.
Inde sacerdotum gentem Leviticus ornat,
Et typice exponit dona sacris typicis.
Bella virosque liber Numeri describit et actus,
Queis fregit Moses idola, stupra, duces.
Post repetit legem, populo benedicit, et alma
Iura dat, ac dicto carmine victor abit.

Cărțile istorico-profetice (נביאים).

§. 13. Istoriografia la Evrei.

Istoriografia evrească își are baza în Pentateuh. Aici i-s'a imprimat caracterul *providențial și etic*, adică: toate să conduc de o ființă, pe care noi cu mintea noastră nu o putem cuprinde și toate ținesc la realizarea unei lumi morale. Acest caracter e rezultatul monoteizmului, după care toate sînt create de o ființă nesfirșită dumnezească, culminînd această creare în om, cu care Dzeu a intrat în raport personal dîndu-i poruncile sale, cari omul trebuie să le împliniască.

Dupăce Dzeu întocmisă toate pentru ajungerea scopului său (§. 8), dădu prin Moisi poporului ales o constituțiune deosebită, numită *teocrație*¹⁾ și-i pusă în vedere remunerațiune ori pedeapsă, dupăcum el va ținea ori nu legile date.

Din acestea urmează, că istoriografia teocratică are scopul de a arăta, *cum Dzeul legămîntului conduce poporul său și cum, în urma purtării acestuia, să arată dreptatea și grația lui.*

În privința *materiei* istorice vedem, că să tractează despre acele persoane, fapte și întîmplări, cari promovează ori împiedecă desvoltarea teocrației. Descoperirile dzești în fapte și minuni ocupă locul principal, precînd străduințele poporului în artă, știință și industrie să amintesc numai intrucit ele servesc acelui scop. De aici să explică împrejurarea, că întîmplările din cauze naturale, motivele subiective, cari hotărâsc persoanele la lucrare, să trec cu vederea; iar momentele cauzalității

Longe tamen ulterius scopum suum sacer scriptor porrigit, *Messiam mundi Salvatorem* potissimum tot vaticiniis et promissionibus describens, tot typis ac allegoriis adumbrans, imo per legem eundem tanquam medicum et opitulatorem quaerendum docens, ut non solum Nathanael Mosen prae ceteris de Jesu Nazareno scripsisse Joh. 1, 46 perhibeat, sed et Christus ipse Joh. 5, 45; Luc. 24, 27 in Moisaicorum librorum lectione ad doctrinam de promisso Messia animos attendere jubeat. Cui Paulus consonat Actor. 26, 23; Rom. 3, 34. 4 [toto capite]. 10, 6 sq.; 1. Cor. 10, 4; 2. Cor. 3, 14. 15 et in ep. ad Hebraeos passim. *Practerea quoque ecclesiae ortum et incunabula, sedem et populum, jura et privilegia demonstrare constitutum erat auctori*“.

¹⁾ Numele *Θεοκρατία* pentru statul israiltean s'a urzit de Iosif Flaviu [c. Apion. II, 16] spre deosebire de alte forme de stat, ideea însă e cuprinsă în darea legii pe muntele Sinai.

supranaturale, motivele și scopurile dumnezești — executate prin profeți sau întralt chip — să espun cu cea mai mare îngrijire. Acest principiu aduce cu sine că la singuraticii scriitori domnește cam un fel de idei, că operele lor au trecut la posteritate fără a să numi autorul, crezându-să faptele dumnezești ca destulă garanție pentru adevărul celor istorisite.

Forma e foarte variată. Unele părți să tractează mai pe larg, altele foarte pe scurt, cece să explică din importanța ce o are respectiva parte (faptă sau persoană) pentru istoriografie. Espunerea e simplă, cu multe repețiri, sau că lipsește orice legătură între singuraticile părți; obiectivitatea însă — care în istoriografia altor popoară vechi nu să află — e observată, căci să relatează nu numai faptele bune, ci și cele rele; nu numai virtuțile, ci și vitiile; de multeori să spun numai urmările rele, dejudecându-să toate după legea morală a lui Dzeu.¹⁾

CAPITLUL ÎNTII.

Profeții anteriori (נביאים ראשונים)

§. 14. Cartea Iosua.

Numele cărții s'a dat după *Iosua*²⁾ care pe timpul lui Moisi este o persoană de frunte stîndu-i întrajutor (Num. 27, ₁₈); iar după moartea acestuia conduce poporul israiltean (Deut. 31, ₇; Iosua 1, ₁ sq). El era din seminția lui Efraim (1. Cron. 8, ₂₅—₂₇ cf. cu Num. 1, ₁₀) și după tradiția evrească a fost căsătorit³⁾ cu Rahab din Ieriho⁴⁾.

¹⁾ Delitzsch, System der christl. Apologetik p. 343 sq.; Ewald, Komposition der Genesis pag. 125 sq.

²⁾ Autorul *Sinopsei* zice: „Praesens liber inscriptionem habet *Jesus Nave*: propterea quod ipse Jesus Nave Mosi successor populi dux factus est, cuius isto volumine historia et res gestae continentur.“ [Opp. Athan. tom. II. pag. 73. După Credner: Zur Geschichte d. Kanons pag. 129 s'a compus acest op cel puțin în veacul al 10.]

Numele lui a sunat mai înainte יהושע, adică *mintuitor*, Moisi însă l-a numit: יהושוע = *Iehova ajută* (dela יהוה și ישועה Num. 13, ₁₆), care nume să află Neem. 8, ₁₇ prescurtat în ישוע — LXX și T. N. *Iησοῦς*; alții il deduc dela ישע și zic că lărgindu-să în יהושע s'a instalat astfel viitorul conservator al poporului (*Carpzov* l. c. pars. I. pag. 147.)

³⁾ *Ieronim*: „Ostende mihi Jesum Nave vel uxorem habuisse vel filios; et si potueris monstrare, victum me esse tatebor“ (lib. I. contra Iovin. cap. 13). *Tertulian* neagă că Iosua a fost de doauōri căsătorit, dar admite că a fost odată (De monogamia c. 6).

⁴⁾ Din unele locuri ale sintei Scripturi rezultă că ea a fost măritată după Salmon, tatăl lui Boes (Rut 4, ₂₁; Mt. 1, ₅).

Pentateuhul conține legile ca un întreg complet, iar aici să continuă istoria poporului arătându-să, cum Dzeul legământului intradevăr își ține făgăduințele date patriarhilor, că ei vor ocupa și stăpini țara Canaanului, care e și *scopul* cărții.

Cuprinsul să împarte în 3 părți:

a) *Ocuparea Canaanului* (istorică, cap 1—12): pregătirile pentru intrarea în Canaan — trimiterea șpionilor la Ieriho — trecerea preste Iordan, care să desparte în două — tăierea împrejur și sărberea paștelor în Ghilgal — încetarea mancei — Dzeu să arată lui Iosua — luarea și risipirea Ierihonului — să descopere srgreenia lui Ahan și să pedepsește — ocuparea cetății Ai — Ghibeonii câștigă prin vicleșug pace — învingerea celor 5 regi ai Canaanului de miazăzi la Ghibeon în valea Aialon — reîntorcerea la Ghilgal — învingerea regilor Canaanului de miazănoapte — ocuparea cetății Hațor — lista celor 31 de regi învinși ai Canaanului.

b) *Împărțirea țării* (geografică, cap 13—22): ținuturile încă necucerite — hotărările și părțile semințiilor despre răsăritul Iordanului — împărțirea țării despre apusul Iordanului între celelalte $9\frac{1}{2}$ seminții — așazarea cortului sint în Silo — hotărârea orașelor de azil (dincoace de Iordan: Chedes, Sihem și Hebron, dincolo: Bețer, Ramot-Ghilead și Golan) — cetățile Leviților — reîntorcerea celor $2\frac{1}{2}$ seminții dincolo de Iordan.

c) Cap 23. 24 (istorică): Iosua adună poporul la Sihem și reîntorcând legământul cu Dzeu îl sfătuește să țină totdeauna legea — moartea, înmormântarea lui Iosua și Eleazar.

Autorul e necunoscut, dar nu e Iosua¹⁾. Deși am lăsa la o parte notița din cap. 24, ²⁹ — unde să vorbește de moartea lui Iosua și Eleazar —, căci aceasta s'a putut adăoga mai târziu, cum e d. e. și la Pent.; dacă nu considerăm cap. 10, ¹³, unde e vorba de „*cartea dreptu-*

¹⁾ Talmudiștii afirmă că Iosua a scris cele 8 versuri din urmă ale Pent. și întreaga carte numită după dînsul; cele despre moartea lui le-a adaus *Eleazar* (cap 24, ²⁹ sq); iar soartea mai departe a lui Eleazar a descris-o fiul acestuia, *Fineas*. Noi însă vedem, că această socotință foarte de timpuriu a fost considerată ca fără temei. Așa să afirmă, că cărțile scrise dela Iosua până la Ezra „nu sint scrise de aceia, al căror nume poartă și despre cine tractează, ci e făina că ele s'au scris de profeții care au trăit în deosebite timpuri“ (Sinopsa. Tom. II. opp. pag. 73). *Teoloret* — provocîndu-să la 10, ¹³ — zice: „este deci invederat, că această carte a scris-o altcineva dintre urmași, luînd anză dela altă carte“ (Quaest. XIV. în Iosua Tom. I., opp. Pars I. pag. 202). Mai sint și alții, care o atribue lui *Eleazar*, *Samiel*, *Isala*, ori chiar lui Ezra. De Wette: „Eu cred, că aceasta (adecă cartea Iosua) are cu a 5. carte a lui Moisi un autor, sau cel puțin aceasta a fost modelul, după care s'a compus în multe părți“ (Beiträge zur Einleitg i. d. A. T. pag. 137—149).

lui¹⁾: apoi rezultă aceasta din împrejurarea, că să espun unele întâmplări, cari s'au petrecut mai tirziu. Aşa Caleb ocupă *Hebronul*, *Otniel Debirul* (15, 13-19), *Daniții cetatea Leșem* (19, 47), cari au fost definitiv ocupate de Israelteni abia după moartea lui Iosua, ce rezultă din comparația cu Jud. 1, 10-15 și 18. Tot la acest rezultat ajungem comparind cap. 13, 2-5 cu Jud. 3, 3; 16, 10 cu Jud. 1, 29, și 17, 11 cu Jud. 1, 27. 28. De altă parte însă vedem din cap. 5, 1. 6, că autorul aparține la aceia, care au trecut cu Iosua Iordanul: deci să pare a fi *unul dintre bătrînii poporului* (Iosua 24, 31; Jud., 2, 7; apoi 4, 23. 24, 6 7), *care viețuind mai mult decît Iosua a scris cartea²⁾ cătră sfîrșitul vieții sale, după moartea acestuia și a lui Eleazar.*

Timpul compunerii este scurt după moartea lui Iosua. Aceasta rezultă din însăș cartea. În cap. 15, 63 să zice, că Iebuscii încă nu sînt alungați din Ierusalim, — ceeace s'a întîmplat prin David (2. Sam. 5, 5-9); Canaanii locuiesc în Ghezer (16, 10), — precînd după 1. Reg. 9, 16 sînt ei stirpiți prin Faraonul egiptean îndată la începutul domniei lui Solomon; locul pentru templu încă nu-i ales (9, 27 cf. 2. Sam. 24, 18 sq.; 1. Cron. 21, 18 sq., 22, 1); Ghibeoniții și acum fac serviții la templu după învoiala cu Iosua (9, 21), — precînd Saul îi ucide până la unul (2. Sam. 21, 1 sq.); Sidon e capitala Feniciei avînd predicatul „*cel mare*“ (11, 8. 19, 28), iar pe timpul lui David e renumit Tirul și, după 13, 4-6, Sidonenii aparțin la Canaanii ce nu trebuie cruțați, — ceeace sub David nu mai stă (2. Sam. 5, 11; 1. Reg. 5, 15;

¹⁾ סֵפֶר הַיֹּשֵׁר, Vulg. *liber justorum*, e o colecțiune de laude a faptelor lui Dzeu săvîrșite în mijlocul poporului ales și care probabil s'a început pe timpul ocupării țării completîndu-să succesiv de cîntăreți pioși.

²⁾ Fraza „*pînă în ziua de azi*“ invocată de mai mulți ca argument contra celorce afirmă, că cartea s'a compus cătră finea vieții lui Iosua, exprimă ceva foarte relativ și să întrebuițază și la istorisirea unor lucruri ce au durat numai cîtiva ani arătînd astfel, că cartea nu s'a compus deodată cu evenimentele (cf. 4, 9; 5, 9; 6, 25; 7, 28 etc.)

Iar dacă cineva s'ar provoca la numirea cărții vîind a deduce, că Iosua e autorul, apoi să răspunde: noi avem în s. Scriptură a T. V. și alte exemple, unde o carte să numește după cineva nu pentru că el a scris-o, ci pentru că respectivul a fost în timpurile acelea ale istoriei israeltene de cea mai mare însemnătate: așa cartea Judecătorilor, cărțile Samuil, cartea Rut. În urmă autoritatea canonică a unei cărți nu atîrnă numai dela numele autorului, ci dela cuprînsul ei etc.

1. Cron. 14, 1). În urmă *limba* plină de arhaizme vorbește pentru socotința, că cartea s'a compus foarte de timpuriu¹⁾

Unitatea cărții. Formind cartea un întreg de sine stătător nu poate sta ipoteza unor critici moderni, că ea ar fi cu Pent. un op (vezi pag. 24. nota 2.). În toate manuscrisurile vechi sint ele doauă cărți; limba să deosebește de ceea a Pent.; iar cuprinsul nu admite aceasta deloc. Arhaizmele din Pent. aici nu le mai întimpinăm, de altă parte însă aflăm cuvinte și formațiuni cu totul noaue, necunoscute Pent.

Nu mai mult norocoasă a fost încercarea de a aplica la această carte ipotezele Pent. (§. 9.), căci cei mai aprigi critici și dușmani au trebuit să recunoască, că numai prejudeții dogmatice pot naște ipoteze, pot susține că există contradicții, deosebiri de idei etc.

Caracterul istoric al cărții să alterează — afirmă unii — prin aceea, că să relatează minuni mai multe și mai extraordinare ca din timpul lui Moisi. Dar odată admis, că Dzeu ca creatorul tuturor fapturilor întrebuițază spre realizarea împărăției sale acele mijloace, cari sint mai acomodate, încetează și aceste îngrijiri.

Izvoarele folosite la compunerea cărții sint: *propria esperință* a autorului (5, 1, 6 martor ocular); *documente scrise și compuse* la deosebite ocazii (protocoalele compuse la împărțirea țării între seminții, documentul renouirii legământului la Sihem, 24, 26); probabil este, că însuș Iosua a însămnat ceva din faptele sale, cari *notițe* au fost apoi folosite de autorul cărții; în urmă „*cartea dreptului*,” de care s'a vorbit mai sus.

Observare. Mai există sub acest nume o cronică samarineană, care să deosebește în multe privinți de cartea canonică conținând adaosuri și modificări ale istoriei.

§. 15. Cartea Judecătorilor.²⁾

După moartea lui Iosua — întemeietorul republicii israelitene — până la Saul poporul ales capătă dela Dzeu condu-

¹⁾ „Toate dovezile ne arată numai că cartea noastră s'a compus în sau înainte de anii dinții ai lui Saul; în care timp anumit însă, și indeosebi de cine s'a scris cartea, sint întrebări, la cari nu să va putea da răspuns, și deci nici n'ar fi de lipsă a le pune“ (Jahn, Einleitung II. §. 27.)

²⁾ Sinagoga, apostolii (Acta 13, 14) și biserica creștină numără îndată după Iosua cartea aceasta, ceeace să arată ca ceva firesc și prin v. 1: „și s'a întimplat

cători,¹⁾ care îl apără contra asupritorilor (2, 16. 3, 9. 10. 15. 6, 15). Atari bărbați aveau încă mai înainte Tirenii (Iosif Flaviu c. Apion. I. 21), apoi Cartageninii, numiți *sufefi*, și erau cei mai înalți oficianți ai executivei.²⁾ În cartea numită după dinșii să relatează faptele a 13 atari bărbați.³⁾

Cuprinsul să împarte:

a) În partea *introducătoare* (1—3, 6). Aici să arată cum numai semințiile Iuda și Simeon au luat unele cetăți dela Canaanii, precind celelalte seminții fiind dedate idololatriei au lăsat pe străini neconturbați a locui în mijlocul lor — în urma acestei fapte urmează

după moartea lui Iosua, că fiii lui Israil au întrebat pe Dzeu⁴⁾, continuându-să astfel istoria lui Josua. Numai *Epifane* face abaterc. El numără după Pent. cartea lui Iosua, Iob, Judecătorii etc. (*Liber de mensuris et ponderibus* c. 23). Că el însă n'a înșirat cărțile sînte dupăcum urmează ele, nici n'a voit aceasta s'o facă vedem de acolo, că cărțile lui Samuil le pune după Cronice, înaintea amindurora însă Psaltirea; asămene prepune profetii mici celor mari; iar în alt op Iosua și Judecătorii urmează una după alta (Haeres. VIII. § 6).

¹⁾ שופטים, LXX *κριται*, mai corect ar fi *δικασται* (de care existau în Tir încă în veacul al 10. n. de Cr.). Numele „judecător” e luat din 2, 16; iar inscripția cărții dela împrejurarea, că ea conține faptele și viața acelor bărbați, care dela moartea lui Iosua înainte scapă poporul de asuprirea Canaanților (Sinopsa s. Script.). Unicul Filo o numește: *τὴν τῶν κριμάτων ἀναγραφουμένην βιβλον*, adică *liber judiciorum* [*Liber de confus. linguar. op. pag. 265.*]

²⁾ „Senatum suffetes, quod velut consulare imperium apud Carthaginenses, vocaverunt... suffetes eorum, qui summus Poenis est magistratus” (Liviu lib. XXX. 7; XXVIII, 38). Ei să mai numesc și *judices* (Liv XXXIII, 46.). Există însă deosebire între *sufefi* și judecătorii israilteni. Cei din urmă să cheamau totdeauna de Iehova; să înzestrau cu putere extraordinară spre a putea învinge pe dușmani; nu urmau nemijlocit unul după altul, deoarece justiția și administrația publică erau încredințate bătrînului poporului; în urmă nici nu judecau întreg poporul, ci numai una sau mai multe seminții. Ba ce e mai mult, unii dintre ei judecă înainte de a să fi arătat ca liberatorii poporului (Debora, 4, 4; Samuil, 1. Sam, 7, 1); iar alții nu judecă deloc (Samson). De aceea să și asemănă ei în timpul mai nou cu *arhonții* Grecilor ori cu *dictatorii* Romanilor. „Extraordinario munere fungebantur et velut Hebraeorum dictatores quidam et vicarii Dei, delegata a supremo numine potestate gaudebant, judiciorum, consiliorum et bellorum principatum tenentes” (Carpzov, l. c. I. pag. 169); iar Berthold zice; „Dacă nu căutam legătura istorica, apoi Șofetimii evreești să pot mai bine asemăna cu arhonții Grecilor și cu dictatorii Romanilor. Căci și aceștia existau numai în timpuri de război și nevoe, să retrăgeau apoi îndată; câteodată însă purtau oficial întreaga lor viață; să alegeau de senat ori de popor, din cînd în cînd să sculau ei singuri, și deasămene nu să amestecau în administrația civilă” (Einleitung III. pag. 874).

³⁾ Unii numără la judecători și pe *Abimeleh* din motivul, că el a stăpînit în Sibem 3 ani preste Israil (9, 22). Cei 13 judecători sînt: *Otniel* (3, 1), *Ehud* (3, 16), *Samgar* (3, 31), *Debora* (4), *Barac* (4, 8), *Ghedeon* (8), *Tola* (10, 1), *Iair* (10, 2), *Iefia* (11), *Iozan* (sau *Ebzán* 12, 2), *Elon* (sau *Aialon* 12, 11), *Abdon* (12, 14), *Samson* (13—16). Alții numără 18 adăogînd afară de *Abimeleh* pe *El*, *Samuil*, și pe cei doi fii ai acestuia: *Ioll* și *Abla*; în urmă unii încep numărul judecătorilor cu *Iuda* și *Simeon* (1, 2, 3).

din partea lui Dzeu pedeapsă prin aceea că sînt supuse Canaanitilor.

b) În partea a doua (3, 7 — 16, 31) să espune istoria a 14 judecători. Israelitenii fiind apăsați de regele Mesopotamiei îi scapă Ot-niel — Ehud bate pe Moabiteni după ce a omorît pe regele lor Eglon — Samgar bate 600 de Filisteni cu un toiag de boi — Debora și Barac înving pe Sisera, conducătorul armatei regelui Iabin din Hațor, care este apoi omorît de Iael, femeia Cheneului Heber — Ghedeon bate pe Midianiți — istoria ultimă a lui Ghedeon, dela care au rămas 70 de fii, dintre care Abimelele omoare pe toți afară de pe Iotam, care ascunzîndu-să scapă — fabula lui Iotam despre ființa regatului (9, 6 sq.) — Abimelele stăpînesc 3 ani în Sihem și la asediarea cetății Tebez e omorît de o femeie cu o piatră de rîșniță — scurta istorie a judecătorilor: Tola, Iaîr — învingerea lui Iefta asupra Amoniților — votul său — Ebzan, Elon și Abdon judecători — nașterea lui Samson, căsătoria lui, faptele contra Filistenilor, cimilituri, răzbunarea lui asupra Filistenilor; el rumpe funiile cu cari-l legaseră aceștia prinzîndu-l în crepătura Etam; ucide 1000 de Filisteni cu o falcă de azin; faptele lui în Gaza — Dalila din Sorec — moartea lui.

c) Adausul (17—21) istorisește idololatria efraimitului Mica — fapta rușinoasă a locuitorilor din Ghîbea cu concubina unui levit, care rămăsese preste noapte acolo și răzbunarea întregului Israîl asupra semînței lui Veniamin, care apără pe făptuitorii crimei.

Scopul cărții e a arăta, că starea poporului ales după ocuparea țării făgăduite atîrnă dela ținerea legilor lui Iehova, care remunerează cînd ele sã observă și pedepsește cînd sã calcă.

Caracterul timpului judecătoresc sã arată în 2, 10 sq. Aici sã spune cum poporul a părăsit pe Iehova și servește Baalilor; sã împrieteneste cu Canaanii, pe care avea să-i stîrpiască, și pedepsește de Dzeu. În timpuri de grele nevoi Dzeu îi scoală „mîntuitori“ (מושיעים, 3, 15); iar trecînd acestea poporul cade iarăș în fărădelegile de mai nainte. Așa vedem o neconținută schimbare în purtarea poporului cătră Iehova¹⁾.

¹⁾ „Temporibus Judicum sicut se habebant et peccata populi et . . . recordia Dei, alternaverunt prospera et adversa bellorum“ [Augustin: de civ. Dei XVI. 43] și: „Post mortem Jesu Nave, populus Dei Judices habuit: quibus temporibus alternaverunt apud eos et humilitates laborum pro eorum peccatis, et prosperitates consolationum, propter miserationem Dei“ [ibid. XIII, 13].

Autorul e necunoscut¹⁾; iar după tradiția evrească să fie Samuil²⁾. Dacă mai lărgim cuprinsul tradiției să poate zice, că cel puțin Samuil a dat indemnul și un profet mai tânăr din școala sa a compus-o³⁾. Această socotință devine probabilă, dacă privim

Timpul compunerii. În carte să espune istoria și după moartea lui Samson arătându-să, că Iudeii sînt asuprași de Filisteni (13, ₁), — ceea ce sub Samuil nu mai stă, căci acesta îi învinge (1. Sam. 7, ₁—₁₄). Din 17, ₆. 18, ₁. 19, ₁. 21, ₂₅ vedem, că precînd s'a compus cartea, încetaseră vremile de grea încercare pentru popor și el începuse a gusta binefacerile domnirii regești, dar nu esperiasă și partea ei cea rea. Mai deaproape să hotărăște timpul compunerii în 1, ₂₁: „Și fiii lui Veniamin nu alungară pe Iebuseii ce locuiau în Ierusalîm, ci Iebuseii locuiesc cu fiii lui Veniamin în Ierusalîm pînă în ziua de azi“, — precînd David ajungînd rege preste toate semînțiile îi stirpește și ocupînd cetatea Sion o face capitala imperiului sub numele „cetatea lui David“ (2. Sam. 5, ₆—9, ₁; 1. Cron. 11, ₄—₉). În urmă era datina de a jăli după fîca lui Iefta (11, ₄₀), — ce n'a putut dura tocmai mulți ani. Din acestea rezultă, că *cartea s'a compus pe timpul lui Saul, sau cel mult la începutul domnirii lui David.*

Tot la acest rezultat ajungem și dacă considerăm *limba*, care să deosebește de cea vorbită mai tîrziu: pe timpul exilului babilonian⁴⁾.

Izvoarele din cari s'a compus cartea sînt: *tradiția și documente scrise*, existente pe atunci, dar cari pierzîndu-să nu sînt cunoscute mai deaproape⁵⁾.

¹⁾ „Librum Judicum neminem sanae mentis sibi persuadere credo, ab ipsis Judicibus esse scriptum: epilogus enim totius historiae, qui habetur c. 2. clare ostendit, eum totum ab uno solo historico scriptum fuisse. Deinde, quia eius scriptor saepe monet, quod illis temporibus nullus erat rex in Israel, non dubium est, quin scriptus fuerit, postquam imperium reges obtinuerant“ (*Spinoza: Tract. Theol. Polit. cap. 8. III.*)

²⁾ Ceea ce nu să poate susține pentru formulele din 18, ₁. 19, ₁. etc.

³⁾ Alții cred, că a compus-o *Ezra, Ieremia* ori *Ezechia*.

⁴⁾ Din 48, ₃₀ au căutat unii să deducă, că cartea s'a compus pe timpul exilului babilonian, ce este însă greșit, deoarece sub „*prinsoarea țării*“ avem de înțeles după unii exegeți luarea chivotului de Filistenii, sau o întimplare necunoscută mai deaproape.

⁵⁾ Din aceste izvoară s'a compus chiar și adausul [17—21], care după cronologie istorisește întimplări din timpul scurt după moartea lui Iosua caracterizîndu-l astfel, și s'a pus la sfîrșitul cărții pentru cuprinsul său. Aceasta rezultă comparînd 18, ₁ cu 1, ₃₄; 20, ₂₈ cu Iosua 22, ₁₃. 24, ₃₃.

Unitatea cărții să dovedește prin stil și spiritul în care este scrisă. În timpul mai nou unii critici s'au încercat de a arăta, că în carte ar fi contradicții, repetiții etc.; dar exegeza corectă, nepreocupată le-a delăturat ca pe unele ce nu sînt întemeiate.

Cronologia acestui timp e foarte grea. Adunînd noi toți anii cuprinși în carte rezultă suma de cam 410 de ani (dela 3, ₈ până 16, ₃₁). Aceasta însă e, prea mare, deoarece 1. Reg. 6, ₁ să zice, că dela eșirea din Egiptet până în al 4. an al lui Solomon sînt 480 de ani. Spre a aduce aceste date în consonanță s'au făcut mai multe ipoteze fără ca vruna să fie fost de toți recunoscută¹⁾.

§. 16. Cărțile Samuil.

Aceste cărți formau la început un singur op; s'au împărțit abia de LXX în două²⁾, care împărțire a fost apoi adoptată de Vulgata³⁾. Numele il au ele dela Samuil⁴⁾, per-

¹⁾ Între multele ipoteze cea mai probabilă este: mai multe asupriri și domniri de judecători [în deosebite părți ale țării] sînt contemporane, și adică: petrecerea în pustie 40 de ani; dela intrarea în țară până la întia asuprire 75; întia asuprire 8, Otniel 40, Moabitenii 18, Ehud 80 [precînd Samgar era în apus, Iabin 20, Barac și Debora 40 în nord], Madianții 7, Ghedeon 40, Abimelech 3, Tola 23, Iair 22 — deci 316 ani dela intrarea în Palestina [Iefta numără 11, ₂₀ numărul rotund de 300 de ani]; — după aceea în ostul Iordanului: Amonții 18, Iefta, Ebzan, Aialon și Abdon 31, în acelaș timp [10, ₁₃,] în vestul Iordanului: Filistenii 40 [contemporan Samson 20, Eli 40 de ani], Samuil și Saul 40, David 40, Solomon 3 — la olaltă 479 de ani dela eșire. [Reusch: Lehrb. d. Einleitung, pag. 40].

²⁾ „Pentru originea mai tîrzie a acestei inscripțiuni vorbește împrejurarea, că Iudeii mai vechi nicicînd nu citează: *2 cărți de lui Samuil*, ci numai una. Aceasta rezultă din toate manuscrisurile evrești“. [Bertholdt, l. c. III, 890—892].

³⁾ Această împărțire n'a fost recunoscută de toți. *Origen* [la Eus. II. E. 6, 25]: „A regatelor întia, a doaua, sînt la dînsii [ad. Evrei] *una Samuil*“; *Ciril Ierus.*: „Întia și a doaua a regatelor sînt la Evrei *o carte*“ [Cat. 4, ₃₅]; „Întia și a doaua a regatelor [adecă 1. și 2. Samuil] să numără ca o carte“ [Sinopsa pag. 75]; tot așa și *Ieronim* [prol. gal.]. În textul original s'a introdus ea abia prin librarul venețian Daniil Bomberg la anul 1518 în a doaua ediție a bibliiei sale.

Mai este de observat, că LXX le numește: *Βασιλέων* sau *βασιλειῶν*, Vulg. *Regum* sau *Regnorum* „quia regum cum Juda, cum Israelis facta et annos continent“ [Sinopsa pag. 75]. Ba ce e mai mult în amîndoaună sînt ele îmbinate cu cărțile Regilor, și anume astfel, că cele de față să numese: I. și II. a Regilor, iar cele ale Regilor în înțelesul mai strîns: a III. și IV. a Regilor. Această îmbinare însă e necorectă, deoarece cărțile regilor au un cuprins propriu și sînt compuse de alt autor.

⁴⁾ Numele să derivă dela: אֱלֹהִים — שְׁמוּעַ = *auditus Dei*, și e motivat prin mărturisirea maicii [1. Sam. 1, ₂₀]. Între multele motive, pentru cari aceste cărți să numese după Samuil este și: „Quod, quae in utroque libro occurrunt, omnia ad Samuelem certo modo referri possunt, etiam Saulis et Davidis gesta,

soana principală, care nu numai ca judecător, ci și sub regii Saul și David are mare influință asupra afacerilor interne ale statului israelitean.

Cuprinsul:

a) *Cartea întâia. Preotul și judecătorul Samuil (1—12); guvernarea lui Saul (13—31).* Elcana, un bărbat din Ramataim-Tofim ajunge la fiu prin rugăciunea femeii sale Ana — dedicarea acestuia lui Dzeu și cântarea Anei — răutatea fiilor arhiereului Eli, profeții contra neamului lui — Samuil e adus la cortul sint în Silo; e bineplăcut lui Dzeu — Filistenii intră în țară — Israelitenii, crezând că-i vor învinge, iau cu dînșii chivotul legii, dar sint învinși, iar chivotul luat de Filistenii care-l retrimis, deoarece făcea mult rău în mijlocul lor — chivotul este asăzat la preotul din Chiriath-Iearim, Abinadab — în lupta contra Filistenilor cad cei doi fii ai lui Eli, iar el auzind de luarea chivotului cade mort la pământ — Samuil guvernează preste Israelitenii — îi provoacă a să aduna la Mițpe spre a face pocăință — Filistenii cred, că e o conspirație contra lor, îi atacă, dar sint învinși și cit timp stă Samuil în fiunte nu mai cutează a-i ataca — îmbătrânind Samuil pune pe fiii săi (Ioș și Abia) judecători preste Israel — purtându-să aceștia rău cu poporul, bătrînii lui să adună la Rama și cer dela Samuil un rege — acesta la început să opune cererii, căpătînd însă dela Dzeu înștiințare să li-o impliniască, le unge pe Saul din seminția lui Veniamin, care nu fu recunoscut de toate semințiile până ce nu învinge pe Amoniți — Samuil să lapădă formal de guvernare, cu care ocaziune vorbește cătră popor — îi aduce aminte de multe păcate ce le-au făcut ei și părănții lor admonindu-l: totdeauna să țină poruncile lui Dzeu — Filistenii intră iarăș în țară — Saul înainte de ciocnire aduce el însuș jertfă, de aceea îi vestește Samuil, că casa lui nu va stăpîni totdeauna în Israel, căci Dzeu ș'a ales deja un bărbat; Filistenii sint învinși, mai virtos prin vitejia lui Ionatan — lupta contra Amalechiților, învingerea lor, neascultarea lui Saul crușînd pe rege și lucrurile prețioase ale acestora — amenințarea cu totala pierdere dela fața lui Dzeu — ungerea lui David de rege — Saul în urma lăpădării sale dela fața lui Dzeu cade în melancolie — David e chemat a-l distraze cu cântarea pe chitară — David învinge pe Goliat și e iubit de popor — Saul îl pizmuește, caută a-l pierde, îi dă de soție pe fisa sa, Micol — David e silit a fugi dela curtea

quia uterque a Samuele unctus, opus veluti manuum ejus fuerint: secus vero rem se habere cum libris Regum, in quibus quae narrantur, ad Reges proprie spectant, non ad Prophetam ullum“ [Abarbenel Praef. in libr. Sam. 74].

În privința lui Samuil zice *Augustin*, că era profet și preot [Quaest in V. T. 46]; iar *Ieronim*: „Samuel Propheta fuit, Judex fuit, Levita fuit, non Pontifex, ne Sacerdos quidem“ [adv. Iovin. lib. 2]. La Iudei să numește el: רבן של נביאים = *magister omnium Prophetarum*. De aici să și explică, de ce Acta 3, 24 șirul profeților iucepe cu dînsul.

regească la Rama, unde era Samuil — să leagă între dînsul și Ionatan prietenie — David fuge la Nob, apoi la Achis, regele din Gat, și în urmă în deșărtul Iudei ascunzîndu-să în peștera Adulain — Saul ucide pe preoții din Nob — moartea lui Samuil — David pierde orice nădejde de a ajunge la tron și petrece în pustie fiind gonit de Saul — Filistenii atacă iarăș țara — David merge cu ei, dar la dorința capilor filistenii trebuie să se întoarcă din tabără — după reîntoarcere luptă contra Amalechiților — în lupta cu Filistenii cad Saul, ucizîndu-să pe sine cu sabia, și fiii săi, între care și Ionatan.

b) *Cartea a doaua. Domnirea lui David* (1—24). David primește știre despre moartea lui Saul, e domnitor preste Iuda — Isboset, fiul lui Saul, preste Israfil — Armatele să ciocnesc la Ghibeon — puterea lui David crește mereu — Isboset să ceartă cu comandantele său Abner care trece la David — Abner e omorît de Ioab — uciderea lui Isboset — David e rege preste tot Israuilul — ocupă cetatea Sion și o face capitala imperiului — învinge pe Filistenii — aduce chivotul la Ierusalim (dela Chiriat-Iearim) — dorința de a zidi lui Iehova un templu e zădărnicită la porunca lui Dzeu prin profetul Natan — subjugarea Filistenilor, Moabitenilor, Sirienilor, Edomiților — noauele dirăgătorii așazate de David — adulteriul lui cu Bat-Șeba, femeia lui Uria Heteul — moartea acestuia — Dzeu îl mustră pentru această faptă — în familia lui să întimplă lucruri cari-l mîhnesc foarte mult — fiul său Absalom să răscoală fiind ajutorat și de popor, iar David e silit a fugi dinaintea lui — anii din urmă ai domnirii lui David — zidește un palat foarte frumos — are un harem mare — înființază garda împărătească (Creti și Pleți) numără poporul — e pedepsit de Dzeu pentru această faptă cu ciumă — cumpără dela Ebuseul Aravna locul, unde avea să se zidiască templul.

Scopul cărților e de a arăta: cum Iehova scapă pe poporul israiltean de Filistenii prin trimișii săi, care întru toate să acomodează legilor sale (activitatea curat teocratică a lui Samuil și David), și cum tronul lui David să întărește, cu alte cuvinte: cum să întemeiază imperiul israiltean ca eflux al teocrației (prefacerea republicei în monarhie).

Autorul e necunoscut¹⁾; dar din întreaga dispozițiune a cărților rezultă, că ele s'au compus în formă de acum de un profet care a viețuit după Solomon.

¹⁾ Tradiția cea mai lătită la Iudei este, că *Samuil* le-a compus. Aceasta o cred unii scriitori bisericesti (*Teodoret, Grigorie cel Mare, Isidor dela Peluziu*) și teologi până în veacul al 17. Dar acestei socotinți contrazice împrejurarea, că să istorisesc fapte întimplate după Samuil. Alții iarăș — provocîndu-să la 1. Cron. 29, 29 — cred, că cartea înfia până incluzive cap. 24. e compusă de Samuil, iar restul de Natan și Gad, deosebindu-să și aici *Isidor Hispalensis* care afirmă, că David însuș a scris partea, în care să cuprinde istoria lui [Orig. lib. VI. c. 2].

Nesigur este și *timpul* compunerii¹⁾. Din multe îndegetări însă pare a fi cărțile acestea compuse pe timpul, cînd statul israiltean era deja împărțit²⁾, dar înainte de risipirea imperiului Israel, deoarece despre aceasta nimic nu să amintește. Că ele nu sînt compuse deodată cu evenimentele istorisite rezultă din împrejurarea, că conțin istoria unui restimp mai mare decît de 100 de ani³⁾; mai departe să explică datini și expresiuni din timpurile lui Samuil și David (1. Sam. 9, 9; 2. Sam. 13, 18); în urmă formula: „*până în ziua de azi*“ (1. Sam. 5, 5.6, 18. 30, 22; 2. Sam. 4, 3. 6, 8. 18, 18).

La acest rezultat ajungem și dacă considerăm dicția și *limba* clasică, liberă de orice amestec de forme mai tîrzii și de caldăizmele timpurilor, cînd Israiltenii după decadența lor politică și religioasă, au fost influințați de străini.

În privința *întregității* unii critici au observat, că aceste cărți ar trebui corese după LXX din cauza, că sînt cele mai puțin citate la Evrei, apoi s'ar afla în ele prea multe contraziceri și repetiri. Dar aceasta nu e corect, pentrucă o corumpere intenționată a textului original nu să poate constata; mai departe nu să poate zice, că traducătorul, respective traducătorii LXX, ar fi tradus astfel, încît aceasta să poată servi ca bază la corigerea originalului și nici nu să poate dovedi, că prin dese decopieri numai în original s'au străcurat greșeli — deși neînsămnate —, iar în LXX nu. Contrazicerile, precum și repetirile, aflate de unii, dispar prin o exegeză nepreocupată, temeinică⁴⁾.

În urmă [din motive interne] o ascriu unii lui *Ieremia* — ceea ce nu să poate susține din motivul, că stilul scrierilor lui Ieremia să deosebește foarte mult de cel din cărțile de față; — sau că ele s'au compus, respective s'au interpolat și adaus de mai mulți autori în deosebite timpuri [*Carpor* l. c. pag. 213 sq.].

¹⁾ Din 1. Sam. 6, 18 să vede, că cele cuprinse aci s'au scris înainte de ce Israiltenii cerură rego. În tot cazul acest întreg s'a scris așa cum este el azi abia după moartea lui David [cf. 2. Sam. 5, 5].

²⁾ „De aceea *Țiclag* a venit la regii din *Iuda* până în ziua de azi“ [1. Sam. 17, 6]. De un imperiu Iuda e vorba numai după împărțirea statului.

³⁾ Durata acestui restimp nu să poate preciza. În 2. Sam. 5, 4 să zice, că David a domnit 40 de ani — unde avem de numărât și cele 6 luni din urmă ale petrecerii sale în Hebron —, dar nu să spune cît a domnit Saul — ce nu să lămurește nici din 1. Sam. 13, 1; apoi nici nu știm cît a judecat Samuil. Aproximativ să poate zice, că cărțile noastre conțin istoria cam dela 1140—1015 n. de Cr.

⁴⁾ Acești critici, cu toată agerimea minții lor și, prelingă toată silința ce și-au dat, încă n'au putut ajunge acolo, ca cel puțin doi să să înțeleagă în privința deosebirii izvoarelor întrebuintate [*v. Orvelli*, PRE. art. Samuel].

Observare. În cărțile aceste obvine pentru întâiadată expresiunea משיח = *Christus*, folosindu-să despre *Mesi* cel așteptat, dar și despre rege ca tipul lui (1. Sam. 2, 10, 35); iar despre Dzeul Israeltenilor numirea: *Iehova-Sabaot* = Dzeul oștirilor (1. Sam. 1, 3, 11 etc.). Locuri mesianice sînt: 1. Sam. 2, 10; 2. Sam. 7, 23, 1-7.

Izvoarele întrebuițate de autor nu sã îndegetează; numai 2. Sam. 1, 18 sã amintește „cartea dreptului“. De asemenea nu putem ști nici modul, în care ele s'au folosit. Mai presus de toată îndoiala este însă, că notițele profetilor contemporani despre viața lui Saul și David n'au rămas nebagate în samă. Despre aceasta ne convingem, dacă comparăm istoria lui David din 2. Sam. 8—24 și 1. Cron. 11—21, care consună mai literal una cu alta și sã citează (1. Cron. 29, 29) ca scoasă din scrierile profetice ale lui *Samuil*, *Natan* și *Gad*¹⁾. Din ele nu s'au împrumutat numai elementele profetice, ci și cele biografice astfel, că numai istoria bătăliilor și învingerilor lui David, listele oficianților de stat și ale eroilor etc. (2. Sam. 8, 10, 23, 8—39) s'au luat din consămnările cancelarului de stat (2. Sam. 8, 16), ori din analele imperiului (1. Cron. 27, 24).

Adevărul istoric e pretutindene observat. Espunerea e simplă, vioae, iar întimplările sã istorisesc așa dupăcum ele au urmat. Autorul nu ascunde nimic din ceea ce credea el a fi delipsă pentru caracterizarea timpului sau a persoanelor. Aceasta sã vede mai virtos de acolo, că sã amintesc nu numai faptele de laudă, ci și greșelile regenților. Valoarea cărților e nespus de mare dacă considerăm, că noi numai din ele cunoaștem acest period atit de important pentru istoria poporului israeltean.

§. 17. Cărțile Regilor.

Aceste cărți conțin istoria poporului israeltean dela Solomon până la exilul babilonian; iar numirea li s'a dat dela cuprinsul lor²⁾. La început au format ele un singur op; s'au

¹⁾ „Curintele lui Samuil răzătorul“ cf. 1. Sam. 9, 9; „cartea lui Natan profetul“ și „cartea lui Gad precestitorul“; iar 1. Cron. 27, 24 sã mai amintesc: „cucintele zilelor regelui David“.

²⁾ „Regum nominantur isti, ob id, quod Regum cum Juda cum Israel facta et annos continent“. [Sinopsa pag. 75]; iar *Ieronim* zice: „Melius multo est *Malachim*, i. e. Regum, quam *Malachot* Regnorum dicere. Non enim multarum gentium regna describit, sed unius Israelitici populi, qui tribus duodecim continetur“ [Opp. tom. IV. 7] — sã pare deci că el a cunoscut manuscripte evreești, cari aveau la aceste cărți inscripțiunea: מלכות = *a regator.*

împărțit de LXX în două, care împărțire s'a adoptat mai apoi de Vulgata, în urmă s'a introdus și în textul original de Daniil Bomberg în acelaș timp ca la cărțile lui Samuil, deși n'a fost de toți recunoscută¹⁾.

Cuprinsul:

Cartea întâia. a) *Istoria domniei lui Solomon* (1. Reg. 1—11): Îmbătrânind David unge de rege pe fiul său Solomon însărcinându-l a pedepsi pe unii dintre oamenii, căror el nu le-a putut face nimica, pentrucă le jurasă a-i cruța — moartea lui David — Solomon spre a asigura dinastiei sale tronul, împlinește porunca tăfne-său — cere dela Dzeu, care i-să arată la Ghibeon, unde mersesă el să aducă jertfe, înțelepciune, iar Dzeu îi dă nu numai înțelepciune, ci și onoare, avuție promițându-i, că dacă va viețui după legea lui îi va da și viață îndelungată — înțelepciunea ș-o arată el judecând între cele 2 femei cu copilul de ceartă — diregătorii lui Solomon — imperiul să lățește tot mai mult — culmea domniei sale să ajunge cu zidirea templului, care să descrie mai deaproape împreună cu uneltele dintrînsul — sînțirea lui, cu care ocaziune Dzeu îi spune, că el e bineplăcut — pertractările cu Hiram, regele Fenicienilor — dările plătite acestuia, flota, vizita reginei din Saba (Arabia sudică) la Solomon — căderea lui în idololatrie, mai virtos prin ținerea de multe femei străine, cari împreună cu curtenii consumă pe zi cantități mari de mîncări — mînia lui Dzeu — Edomiții să rășcoală, ba chiar și unul din servii săi cu numele Ieroboam i-să împotrivesțe, după încă mai nainte profetul Ahia îi spusesă, că Dzeu a hotărît de a lua domnia din familia lui — el moare cu convingerea, că întreaga lui mărire a fost numai deșărtăciune. (Solomon e un rege învățat, judecător 3, 16 sq., poet 4, 32, naturalist 4, 33).

b) *Istoria imperiilor Israel și Iuda până la surparea celui dintîi* (1. Reg. 12—2. Reg. 17): După moartea lui Solomon poporul să adună la Sihem cu scopul de a face rege pe Roboam (17)²⁾, fiul lui Solomon; dar fiind foarte asuprit prin jugul impus de Solomon, cere reducerea dărilor — Rehabeam trecînd cu vederea sfatul bătrînilor, ca el să împliniască cererea poporului, ascultă de tinerii care crescuseră cu dînsul și dă un răspuns negativ — astfel 10 semînții să desfac de dînsul alegîndu-și de rege pe *Ieroboam (22), rămîind la Roboam numai semînțiile Iuda și Veniamin — Ieroboam spre a împiedeca orice apropiere a celor 10 semînții desbinate de dinastia lui David, introduce cultul idololatriu, și adegă cultul vitelului, în Bet-El și Dan — Iehova îl

¹⁾ Origen: „A treia și a patra a regatelor, întruna“ [Eus. Ist. bis. VI. 25]; Ieronim: „Tertius sequitur Samuel, quem nos Regum I. et II. dicimus. Quartus Melachim i. e. Regum, qui III. et IV. Regum volumine continetur“ [prolog. gal]. Vezi și cărțile Samuil.

²⁾ Cifrele puse în paranteză arată anii domniei unui rege, iar steluța (*) o dinastie nouă.

amenință, că deoarece nu îmblă pe căi drepte, casa lui va fi surpată — după el a urmat fiul său *Nadab* (2) — pe atunci domnia în Iuda: Roboam, *Abiam* (3) și *Asa* (41), între care cei doi dinții sînt pentru idololatria lor neplăcuti lui Dzeu, iar cel din urmă surpă idololatria în Iuda și e bineplăcut lui Dzeu, deși e silit a cumpăra alianța Sirienilor contra imperiului Israel — între acestea domnind *Nadab* ca și tată-său fu omorît de *Baasa (Baesa, 24), care stîrpește întreaga casă a lui Ieroboam, dar nefiind nici el mai bun să amenință cu pierderea casei sale — lui urmează înrăutățitul său fiu *Ela* (2), care e omorît de *Zimri (7 zile) — acesta iarăși e omorît de *Omri (12); iar lui urmă și mai stricatul său fiu *Ahab* (22), care introduce cultul lui Baal — pe timpul acesta e activ profetul *Ilie*, care prezice o secetă, să hrănește întrun mod minunat, învie pe fiul unei văduve, ucide pe preoții lui Baal, să roagă după ploaie, fuge dinaintea Iezabelei (femeia lui Ahab) în pustie — Ahab învinge pe Sirieni de douăori — să face neplăcut lui Dzeu prinuciderea lui Nabot, din care cauză îl amenință *Ilie*, că casa lui va fi stîrpită — *Iosafat* (25), fiul lui *Asa*, din Iuda (un rege bun) încheie alianță cu Ahab în scopul de a ocupa Ramot-Galeadul dela Sirieni, dar sînt învinși, Ahab însuși pierde viața.

Cartea a doua. Lui Ahab urmă fiul său *Ohozia* (Ahazia, 2), care era ca și tată-său — sub dînsul moare *Ilie* urmîndu-i *Elisei*, care arată prin minuni, că e trimis de Dzeu — lui *Ohozia* urmează fratele său *Ioram* (12), deși un rege rău, depărtează însă stilpul lui Baal — regele Moabului, *Meșa* îl învinge împreună cu pe *Iosafat* — regele Siriei atacă imperiul Israel — în imperiul Iuda abdicînd *Iosafat* urmează fiul său *Ioram* (8), neplăcut lui Dzeu pentru faptele sale — după el urmează *Ohozia* (Ahazia 1), care avînd de mamă pe *Atalia*, fca lui Ahab, urmă în fapte regilor din Israel — amîndoi regii merg contra lui *Hazael*, regele Sirienilor — *Ioram* e rănit și să întoarce la *Ezreel* spre a să vindeca — *Elisei* unge de rege pe *Iehu (28), care atacînd pe amîndoi regii îi omoare; depărtează din imperiu cultul lui Baal; stîrpește casa lui Ahab; e pentru faptele sale bune plăcut lui Dzeu — precînd să întimplă acestea în Israel, *Atalia* (7), mama lui *Ohozia* usurpă tronul în Iuda omorînd pe toți urmașii fiului ei și scapă numai *Ioas*, care crescînd sub influința arhiereului *Ioiada* (Iehoiada) e un bărbat blind, pios — cu ajutoriul lui *Ioiada* ajunge el rege în Iuda (40) făcînd cele bune în ochii lui Dzeu — el să îngrijește de templu; dar nici lui nu-i succede de a depărta cu totul idololatria din mijlocul poporului, ba fu silit, cînd regele Siriei *Hazael* atacă Ierusalîmul, a lua aurul, ce să afla în templu și a-l trimite acestuia spre a cumpăra pacea — el moare în urma unei conspirațiuni a servilor săi — lui urmează fiul său *Amazia* (29), care e un rege bun, învinge pe Edomiți, e omorît — pe atunci domnia în Israel fiul lui *Iehu*, *Ioahaz* (17), deși un rege rău, totuși Dzeu îl scapă de Sirieni — lui urmă fiul său *Ioas* (16), care nu să abate dela fărădelegile celorlalți regi din Israel, învinge pe *Amazia* din Iuda

— sub dñsul Elisei moare — lui Ioas urmă fiul său *Ieroboam II.* (41); sub această imperiul Israfil ajunge la înflorire — în Iuda era rege *Azarla* (Ozia, Uzfa, 52), fiul lui Amazia, care însușindu-ș dreptul de a aduce jertfă fu lovit de lepră până la moarte — cu urmașul lui Ieroboam, *Zaharla* (6 luni), familia lui Iehu să stñnge, fiind acesta omorit de *Sallum (Sellum, 1 lună), care asămene fu omorit de *Menahem (10) — acesta pentru păcatele sale e pedepsit de Ful, regele Asiriei, căruia dădu el 1.000 de talanți de argint spre a-l întări în domnie — lui urmă fiul său *Pecahla* (2), care e omorit de *Pecah (20). sub a cărui domnire Tiglat-Pileasar, regele Asiriei, ocupă mai multe cetăți ducînd locuitorii lor în prinsoare — în acest timp ocupă tronul din Iuda *Iotam* (16), fiul lui Uzfa, care ca rege e bun, dar neputînd delătura cultul de pe înălțimi, îl pedepsește Dzeu cu deseale invaziuni din partea lui Rezin, regele Siriei — după el urmează fiul său, *Ahaz* (16), care îmblă în calea regilor din Israfil și, spre a putea lupta contra lui Rezin și Pecah, să aliă cu regele Asiriei, Tiglat-Pileasar, trimițînd ca dăr tot argintul și aurul, ce să află în vistieria templului; ba el făcu în privința altarelor dela templu și unele dispozițiuni contrare prescriptelor legii mozaice — Pecah din Israfil e omorit de *Osea (9), care atacînd Salmanasar, regele Asiriei, țara, să deobligă a-i plăti tribut; dar mai trziu descoperindu-să că el îmblă a face alianță contra Asirienilor cu So, regele Egiptului și, neplătînd tributul, Salmanasar îl atacă iarăș, impresură Samaria 3 ani și, în urmă ocupîndu-o, nimicînd imperiul duce o parte din locuitori în Asiria.

c) *Istoria imperiului Iuda până la exilul babilonian* (18—25). Pe timpul catastrofei în imperiul Israfil era regent în Iuda *Ezechla* (29), fiul lui Ahaz, lăudîndu-să ca un rege foarte bun — în al 14. an al domniei sale este atacat de Sanherib, regele Asiriei, cui, spre a-l îndupleca la reîntoarcere, dă tot aurul ce să afla la templu — cade întrun morb greu, dar e vindecat — regele Babilonenilor trimite la dñsul soli cu scopul de a încheia alianță contra Asirienilor — el arată solilor toate avuțiile sale, ceace urăște Dzeu și-i anunță prin profetul Isafa, că toate acestea să vor lua dela urmașii săi și duce la Babilon — lui urmează fiul său *Manase* (55), un rege foarte înrăutățit, tiran crunt, care nu cruță nici pe membrii din familia sa — după el vine fiul său *Amon* (2), asămene tătine-său; iar după acesta fiul său *Iosia* (31), asupra căruia făcu mare impresiune găsirea unui exemplar din legea mozaică cu ocaziunea reparării templului — el poruncește, ca legea să să citiască la templu în auzul poporului — să să facă o nouă legătură cu Iehova, deobligăndu-să poporul a îndeplini ce cere Iehova — desfințază cultul de pe înălțimi, cultul idololatru — poruncește să să sârbeze paștele după prescriptele legii — cătră sfîrșitul domniei sale veni asupra lui, Neco, regele Egiptului, care îl învinge la Meghido și, fiind foarte greu rănit, nu mult după aceea moare — poporul unge de rege pe fiul său *Ioahaz* (3 luni), dar prinzîndu-l Neco, îl duce în Egipt și pune în locul lui

de rege tributar pe frate-său Eliachím cu numele *Ioachím* (11) care, spre a plăti tributul, asuprește poporul cu dări grele — el ajunge supus 3 ani chiar și regelui din Babilonia, Nabuhodonosor — contra lui scoală Dzeu pe Caldei, Sirieni, Moabiteni și Amoniți — lui urmează fiul său *Ioachín* (Iehonía, 3 luni), care fiind atacat de Nabuhodonosor despoaie templul de toate vasele, de tot aurul, ba e silit a da și dintre nobili foarte mulți ca ostatici; pierde tronul fiind înlocuit prin fratele tătine-său Matania sub numele *Zedechia* (11). Sub acest rege Dzeu își împlinește toate amenințările — revoltându-să el contra lui Nebucadnezar, acesta în anul al 9. al domniei sale (a lui Zedechia), luna a zecea, ziua a zecea, atacă Ierusalimul, îl împresoară până în al 11. an, când voind regele a fugi din cetate e prins, orbit și dus împreună cu poporul în Babilonia; templul e ruinat, cetatea surpată — locuitorilor li s-a da voia, sau a merge în exil, sau a rămânea în patrie sub locuitorul Godolia (Ghedolia). Cei mai mulți rămân în patrie; dar un atare Ismaíl omoare pe Godolia, ei temându-să de minia și răzbunarea lui Nebucadnezar, fug în Egipt.

În urmă să mai afle o întâmplare din exil. Să istorisește adevărat cum Iehonía în al 37. an al exilului său e scos din prinsoare prin regele babilonian Evil-Merodah, care îi da un post înalt la curte tractându-l cu multă cruțare.

Scopul e de a arăta: cum Dzeu ș'a împlinit promisiunea dată lui David în privința seminției sale (2. Sam. 7, ¹²⁻¹⁵), deși atât urmașii lui, cit și poporul, nu observau întru toate legile date. Acest scop să vede din suirea lui Solomon pe tron (cap. 1); din deosebita purtare de grijă a lui Iehova față de dînsul ca urmașul lui David (2, ²⁴. 3, ⁶. 6, ¹². 8, ²⁵ sq. etc.), ba chiar și față de urmașii acestuia, deși nu erau totdeauna vrednici de aceasta (2. Reg. 8, ¹⁹. 19, ³⁴. 20, ⁶); din amintirea scăpării lui Iehonía din prinsoare (2. Reg. 25, ²⁷⁻³⁰) ca semn, că Iehova nu lasă a să stînge lumina servului său David; în urmă să vede aceasta din deosebita accentuare a profetizmului și din manciata istorisirii, amintindu-să de luptele și războaiele multor regi foarte puțin sau nimica, precînd purtarea lor față de instituțiunile religioase să tractează foarte pe larg (cf. 2. Reg. 11, ⁶. 12, ²⁸ sq. 15, ³ etc.)

Autorul nu e cunoscut¹⁾, dar pare a fi un iudeu, care a scris cărțile în Babilonia (cf. 1. Reg. 5, ⁴; 2. Reg. 25, ²⁷⁻³⁰).

¹⁾ Unii, văzînd că la istorisirea faptelor regilor să amintesc izvoarele, au susținut, că cărțile de față sînt compuse de deosebiți autori în deosebite timpuri, adoptînd astfel socotînța autorului *Sinopsei* pag. 82: „Cele despre David le-au scris Samuil și Natan și Gad, profetii; cele despre Solomon profetii Natan și Ahia; cele despre Ieroboam profetii Savaia și Addo; cele despre Abiam profetul Addo;

După Talmud și teologii mai vechi autorul acestor cărți e *Ieremia*¹⁾, iar alții le ascriu lui *Ezra*.

Timpul compunerii este a doua jumătate a exilului babilonian. Această socotință e cea mai lătită și mai probabilă după cuprinsul și dispozițiunea cărților. Ultima întâmplare ce să istorisește e din anul al 37. după deportarea lui Iehonia (2. Reg. 25, 27—30). Aici să espune cum regele babilonian Evil-Merodah pune pe Ioachin în libertate, dar nu să amintește nimic de sfârșitul exilului: deci cărțile trebuie să fie compuse înainte de aceasta, rămîind însă nehotărit, de s'au compus ele cînd Evil-Merodah era încă în viață, ori abia după moartea lui.²⁾

Unitatea și independența. Cărțile de față, deși continuă istoria cărților Samuil, nu pot fi considerate cu acelea ca un op, ce rezultă din dispozițiune, scop și tractarea istoriei, precum și din limba deosebită. Aici să amintesc regulat izvoarele folosite; faptele regilor să cumpenesc după prescripțiile legii mozaice spunînd la fie-care începutul, durata și sfârșitul domniei; cronologia e observată cu deosebită îngrijire, iar limba e plină de cuvinte, formațiuni din timpul după exilul asirian și din cel babilonian.³⁾

cele despre *Asa* (să află) în cartea cronicelor regilor din Iuda; cele despre *Iosafat* la profetul Iehu, fiul lui Hanani, care a scris cartea cronicelor regilor din Iuda; cele despre *Ioas* (să află) în cartea regatelor; cele despre *Amazia* în cartea regilor din Iuda, Israel; cele despre *Ozia* (a scris) profetul Iesia; cele despre *Ioatan* (sint) în cartea regilor lui Iuda, Israel; cele despre *Ahaz* în cartea regilor din Iuda, Israel; cele despre *Ezechia* (a scris) profetul Isaia, fiul lui Amos (falz în loc de Amos, vezi Isaia §. 20); cele despre *Manase* (să află) în cartea văzătorilor; cele despre *Iosta* în cartea regilor lui Iuda; cele despre *Ioachin* în cartea regilor din Iuda, Israel.“ Așadar vedem, că mai pentru ficcare rege autorul presupune un profet.

1) Ei să provoacă anume la identitatea caracterului limbistic; aceleași pri-viri posomorite despre istorie; aceleași idei despre alegerea și ocrotirea casei domnitoare alui David și despre alegerea Ierusalimului; în amîndouă cărțile să află expresiuni imprumutate din Pentateuh; provocarea la profeții de mai nainte; în urmă consunarea dintre 2. Reg. 24, 13 sq. cu Ier. 52. Toate acestea însă să explică ușor din împrejurarea, că amîndouă s'au scris cam în acelaș timp; apoi că autorul nostru a cunoscut cartea lui Ieremia; iar consonarea dintre cele 2 locuri să explică astfel, că amîndoi au scos din unul și acelaș izvor, dar nu unul dela altul, ce să dovedește prin deosebirea limbii și a materici espuse.

2) Alții cred, că cărțile s'au compus înainte de exilul babilonian — provocîndu-să mai virtos la 2. Reg. 17, 10—21 — și anume zic ei: un scriitor a scris din izvoarele existente (vezi mai jos) un op istoric, care formează simburile cărților de față. Redactorul din exil a prelucrat, adaus și continuat istoria până în anul 37. al exilului. Mai susțin în urmă unii, că ele s'au compus în anii dinții ai exilului, iar partea din urmă a cap. 25 s'a adaus de o mină străină.

3) De Wette aduce pentru deosebirea acestor 2 cărți următoarele: 1. sint urme de exilul babilonian dela început până la sfîrșit; 2. cunoștința Pentateuhului.

Formînd ele un întreg bineordinat și desinestătător, sînt atacurile îndreptate contra lor — s'ar afla adecă repețiri, contraziceri, intrerumperi — tendențioase, cum să dovedește aceasta din o exegeză nepreocupată.

Ceracterul istoric e de toți recunoscut. Espunerea e simplă, neforțată, încît să vede, că cele istorisite sînt descrierea faptelor întimplate; mai departe să îndegetează regulat izvoarele cari au servit la compunerea istoriei, care consună întru toate cu ceea ce să spune în cărțile Cronicelor, cari în parte mare sînt scoase din aceleași izvoară. Numai ipercritica n'a putut să să împace cu ideia, că minunile săvirșite de Ilie și Elisei să fie istorice. Dar cunoscîndu-le motivele — prejudiții dogmatice — îndoelile lor nu pot fi luate în considerare.

Izvoarele din cari autorul a scos materialul pentru istorisirea sa sînt: a) pentru guvernarea lui Solomon: *cartea faptelor lui Solomon* (1. Reg. 11, ₄₁); b) pentru imperiul Iuda: „*cartea cronicelor regilor din Iuda*“ (1. Reg. 14, ₂₉. 15, _{7. 23} 22, ₄₆; 2. Reg. 8, ₂₃ 12, ₂₀ etc); c) pentru imperiul Israel: „*cartea cronicelor regilor din Israel*“ (1. Reg. 14, ₁₉. 15, ₃₁. 16, ₅; 2. Reg. 1, ₁₈ etc.¹⁾ Din cărțile Cronicelor vedem însă, că pentru timpul cuprins în cărțile noastre mai existau și scrierile profeților: *Ahia* (2. Cron. 9, ₂₉), *Ido*, *Semeia* (12 ₁₅. 13, ₂₂), *Iehu* (20 ₃₄), *Isaia* (26, ₂₂. 32, ₃₂), și nu e cu puțință, ca autorul să nu le fie întrebuintat. Toate aceste izvoară sînt folosite parte literal, parte prelucrate după planul autorului.

Observare. Cărțile de față conțin istoria unui restimp de 455 de ani, adecă dela 1015 până pela 560 n. de Cr., cînd regele Ioachim e eliberat. Acest restimp să împarte în 3 perioade: *Întiul period* (1015—975 n. de Cr.) tractează istoria domnirii lui Solomon; *al doilea* (dela 975—722 n. de Cr.) tractează istoria celor 2 imperii în mod

lui; 3. să desaproabă libertatea cultului dzeesc; 4. spirîtul deosebit al istoriografiei (autorul are scopul de a zăgrăvi în istoria patriei sale nimicite un tablou, care să fie învățătură, advertiment, de aceea și avem aici mai mult o poemă didactică decît o istorie); 5. să amintesc izvoarele; 6. cronologia e precisă. (Lehrbuch etc. pag. 259).

¹⁾ În privința celor două cronică să observă, că unii le țin drept analele imperiilor compuse de cancelarul statului; iar alții zic, că sînt anale compuse de profeți, parte din analele imperiilor, parte din monografiile profetice, cari anale conțin istoria până la Ioachim (în imperiul Iuda, 2. Reg. 24, ₅) și Pecah (în imperiul Israel, 2. Reg. 15, ₃₁). Ele s'au compus scurt înainte de risîpirea imperiului Iuda.

sincronistic, și adevă: constant să ocupe mai întâi cu imperiul Israel, pentru că schimbându-se foarte adese dinastiile, oferia istoricului mai mult material decât Iuda, unde domnia dinastia lui David; iar al treilea period (dela 722—560 n. de Cr.) arată soarta imperiului Iuda după surparea Israelului până la înfiia jumătate a exilului babilonian.

CAPITLUL AL DOILEA.

Profeții posteriori.

§. 18. Profeția T. V.

Poporul ales avea totdeauna să păstreze adevărata cunoștință despre Dzeu. Spre a susține, întări această cunoștință, Dzeul legământului a instituit în mijlocul poporului preoția, din care arhiereul cu sorțile numite Urim și Tumim cerea în momente hotăritoare voia lui Dzeu. Dar fiind poporul așăzat între păgini — deși legea hotărăște destul de lămurit daturințele lui — nu era scutit de alunecări în idololatrie. De aceea Dzeu, spre a-i ținea totdeauna înaintea ochilor legământul, spre a-l feri de vrăjitoria păgini (Deut. 18, ¹⁰—¹⁸) — cind voiau să știe cele viitoare — a rădicat din timp în timp bărbați, care nemijlocit vorbeau descoperirea și voia lui, fiind ei înzăstrați pentru aceasta în mod supranatural¹⁾. Atari bărbați să numesc *profeți*, a căror trimitere din partea lui Iehova, ca continuătorii descoperirii și conducătorii ei la perfecțiune, (o îndegetează deja Moisi (Deut. 18, ¹⁵. 28—30. 32. Lev. 26)²⁾. Noi vedem că el spune apriat, care va fi direcția ace-

¹⁾ Atare caracter au: *Noe, Avram, Isac, Iacob*, îndeosebi însă *Moisi*, care să numește profet, precum n'a fost nici unul înainte și după dînsul [Num, 16, ⁶—⁸. Deut. 34, ¹⁰ sq.].

²⁾ Mai înainte să credea profetul ca un bărbat, care numai prezice lucruri viitoare, deci nu să deosebia de vrăjitorii și văzătorii altor popoară decit numai prin împrejurarea, că prezicerile lui — fiind inspirate de Dzeu — totdeauna să împliniau. În timpul mai nou cred unii, că profeția e numai productul dispozițiunilor și culturii curat omenești. Mulți au zis, că ei samănă oratorilor grecești afirmînd, că influința lor a fost de multe ori păgubitoare, ba că ei au pricinuit și căderea statului. Alții iarăș susțineau, că erau niște bărbați, ce să deosebiau de contemporanii lor prin talent, erudițiune și agerimea spiritului, fiind astfel în stare de a da deslușiri în afaceri importante, ba chiar și a privi în desnodămintul viitor al întimplărilor. Alții în urmă au afirmat, că profeții erau poeți cu o fantazie bogată, în urma căreia în idee să pierdeau în timpurile ce erau să urmeze pentru popor; dintre aceștia unii iarăș ziceau, că ei espun în ficțiune poetică evenimentele trecute ca pe unele viitoare.

În privința acestor conjecturi să observă, că ele toate sînt unilaterale și nu să potrivească cu tabloul, ce-l căpătăm din cărțile profetice și istorice, unde să espune activitatea acestor bărbați din toate punctele de vedere.

stor bărbați zicînd: „profeți din mijlocul tău, din frații tăi, ca pe mine“ (va scula), adecă ei vor lega prezicerile lor de lege, vor vorbi ce Dzeu le va da în gură ca și lui Moisi. Dzeu a și sculat atari bărbați din timpurile judecătorilor până după exilul babilonian¹⁾ luminîndu-le nu numai spîritul, ci înoind și inima lor încît acela, asupra cui a venit spîritul lui Iehova, era alt om (1. Sam. 10, 6. 9; Is. 6, 7). Acolo sã întemeia o noauã comuniune de viață a omului cu Dzeu, căci în inima acestuia e scrisã voia lui Dzeu, fiind aceasta o arvună pentru realizarea deplinã ce va sã fie. Astfel era profesia o prezicere realã despre noana creaturã a T. N., la care sã rapoartã cuvintele lui Moisi: „O dacã întreg poporul lui Iehova ar fi profeti, ca Iehova sã le dea lor spîritul sãu“ (Num. 11, 29).

În acest înteles sint profetii — cum aratã numele lor נביא, προφητης = *cuvîntãtor* — vestitori ai descoperirii dzeesti²⁾. Alte

¹⁾ E probabil cã abia dela Samuil înainte profetia formecãzã în mijlocul poporului iudeu un fel de castã; sã poate chiar, cã în această privință el a luat unele dispozițiuni — și atunci sã explicã ușor împrejurarea, de ce Acta 3, 24 șirul profetilor începe cu dinsul. „Hoc itaque tempus, ex quo sanctus Samuel prophetae coepit, et deinceps, donec populus Israel captivus in Babyloniam duceretur, atque inde secundum St. Heremiae prophetiam, post 70 annos reversis Israelitis, Dei domus instauraretur, totum tempus est Prophetarum. Quamvis enim et ipsum Noe patriarcham, in cuius diebus universa terra diluvio deleta est, et alios supra et infra usque ad hoc tempus, quo reges in Dei populo esse coeperunt, propter quaedam per eos futura, sive quoque modo significata, sive praedicata, quae pertinerunt ad civitatem Dei regnumque coelorum, non immerito possumus appellare Prophetas: praesertim quia nonnullos eorum expressius legitimus nuncupatos sicut Abraham, sicut Moysen; tamen dies prophetarum praecipue maximeque hi dicti sunt, ex quo coepit prophetare Samuel.“ (Augustin, de civitate Dei XVI, 1).

²⁾ Cea mai lãtitã numire în T. V. este נביא. Rãdãcina e נבא care în forma Cal nu sã aflã, ci numai în Nifal și Hitpael; iar formațiunea e după קטני. Verbul נבא e intransitiv=*scaturire* și transpuindu-sã la eșirea cuvîntãrii: a vorbi. Sã poate cã și numele a avut această înșãmnare=*vorbitor*, indeosebi=*tilmaci*. Aplicindu-sã acest cuvînt la referința lui Dzeu cãtrã oameni înșamnă el pe un bărbat, care e vorbitorul și tilmaciul între Dumnezeu și oameni, persoana mijlocitoare (v. Orelli, Alttest. Weissagung von der Vollendung des Gottesreiches pag. 6. sq.)

Acest înteles rezultã din Ex. 7, 1, unde Aron este נביא, adecã vorbitor în locul lui Moisi, sau mai corect: mijlocitorul între Moisi și Faraon (cf. 4, 10). Acestui înteles corespunde pedeplin și expresiunea greceascã: προφητης (LXX), care nu înșamnă: a prezice, ci: a pronunța, vorbi, palam proferre. Προφητης e propriu zis un vorbitor, care mijlocește între doauã persoane, care aduce la cunoștința unuia voința sau cuvintele celuiialt. Filo: „Profetii sint interpretii lui Dzeu, care sã folosește de organcle lor spre a-ș arãta voința sa“ (De monarchia I, 9); și: „cãci profetul e interpret, auzind în lãuntru sãu dela Dzeu cecece are a vorbi“ (De praemiis et poenis §. 9).

numiri sînt: *văzător*¹⁾ (נֹסֵף, 1. Sam. 9, 9; 2. Sam. 24, 11; 1. Cron. 9, 22. 26, 28; 2. Cron. 16, 7-10), care după îndegetările din 1. Sam. 9, 9 pare a fi cea mai veche înlocuindu-să abia mai tîrziu — poate dela Samuil înainte — prin *Nabi*, și exprimă raportul ochinului cătră obiectul ce-l vede (Ez. 13, 3; Is. 44, 9); *privitor* (רֹאֶה, mai întii 2. Sam. 24, 11) cu aceeaș înșămnaire, dar exprimă mai mult starea, în care petrece privirea la un tablou, caracterizează deci privirea profetică în genere (Am. 1, 1; Is. 1, 1. 2, 1. 13, 1; Miha 1, 1; Avac. 1, 1) și să poate aplica și la profetii falși; *îngerul lui Iehova* (Agheu 1, 13); *bărbatul spîritului* (adecă condus de spîritul lui Dzeu, Os. 9, 7); *servul lui Iehova* (Am. 3, 7; 2. Reg. 17, 13; Ier. 7, 25 etc.); iar avînd ei și chiemarea de a supravighia teocrația T. V. să numese: *vighietori* (Ier. 6, 17; Ez. 3, 17. 33, 7). În urmă să mai numește profetul: *omul lui Dzeu* (1. Sam. 2, 27. 9, 6. 10; 1. Reg. 13, 11; Deut. 33, 1), ceeacă înșamnă în genere pe un încrezut al lui Dzeu; iar Jud. 13, 6. 8 să folosește această numire chiar și despre ființi supranaturale, trimise de Dzeu la un om.

Dar noi vedem mai departe, că profetii prezic cu siguritate evenimente viitoare, cari numai lui Dzeu puteau fi cunoscute. Aceasta e profetia în înțelesul strîns al cuvîntului.²⁾

Cunoștința aceasta mai înaltă o primesc profetii dela Dzeu prin spîritul său, care influințază asupra lor astfel, că înălțîndu-i preste marginile vieții spîritual-naturale — puse la creațiune — le descopere prin intuițiune nemijlocită, sau în vițiuni (Is. 1, 1; Ier. 11, 1 etc.), adevărurile sale.³⁾ În această

¹⁾ *Isidor Hispal.* „Qui a nobis prophetae in V. T. *videntes* appellantur, quia videbant ea quae ceteri non videbant, et praecipiebant quae in mysterio abscondita erant. (Etymol. VII, 8, 1.)

²⁾ Împlinirea profetiilor era dovadă pentru adevărata trimitere dela Dzeu. De aceea un profet falz să cunoaște: dacă profetia lui nu să implinia, sau dacă cuvîntările lui contraziceau descoperirii dzești, legii sau unui profet adevărat (Deut. 18, 22; 1. Reg. 22, 28; Ier. 28, 9-15); iar existența profetiilor dovedește, că religia T. V. e dată de Dzeu (Is. 41, 22. 45, 21 etc.).

³⁾ *Filo* înțelege sub împărtășirea profetică o extază negînd, că omul în starea aceasta ar fi conștient de sine. Tot această socotință o aflăm și la *Atenagora*, *Iustin Martirul*, *Montaniști* și *Tertulian*, care din urmă își înclhipuiau extaza ca o *amentia*. Contra lor au susținut însă *Origen*, *Epifane*, *Crizostom*, *Ieronim* etc. că influințînd spîritul lui Dzeu asupra profetului, voia liberă și puterea judecării omului sînt în lucrare normală. *Lactanțiu* întrabă: „Quis enim mentis emotae, non modo futura praecinere, sed etiam cohaerentia loqui possit?“ (Instit. div. lib. c. 4); *Epifane*: „Profetul vorbește ceeace spîritul sînt îi face cunoscut din viitor, fiind întreg la minte și înțelegînd“ (Haeres XLVIII c. 3); *Crizostom*: „Aceasta e însușirea văzătorului (*ὄρατις*) că își iasă din fire, de slă să supune, e tras,

stare ei nu devin cu totul pasivi, un ce gata numai de a primi, ci în viața lor spiritulă să înalță, să sînțesc și provăd cu puteri extraordinare spre a putea privi și grăi cele primite. Deși în acest moment puterea supranaturală îi copleșește încît ei deocamdată sînt numai receptivi, totuș nu să nimicește cu totul rațiunea și conștiința lor. Iar fiindcă Dzeu le vorbește (Deut. 18, 18-19; 2. Petru 1, 21), să întrebuințază formula introducătoare: „*cuvîntul Domnului cătră N^a, așa zice Domnul*“, ce să exprimă și mai emfatic prin expresiunile: „*spiritul lui Dzeu a venit preste. . . .*“ (Num. 24, 2; 1. Sam. 19, 20-23; 2. Cron. 15, 1-20, 14), „*a căzut preste. . .*“ (Ez. 11, 5), „*trece răpede prin. . .*“ (1. Sam. 10, 3). Să mai zice că acest spîrit: „*să îmbracă în om ca întro haină*“ (Jud. 6, 34; 1. Cron. 12, 18; 2. Cron. 24, 20), „*să așază asupra. . .*“, „*să pune preste. . .*“ (Num. 11, 25-26; 2. Reg. 2, 15; Is. 11, 2).

Prin aceasta să deosebește profetia de mantica păgînă, de divinația naturală și profetia demonică, cari cautau cu mijloace naturale: prin presimțiri și explicarea semnelor, a susținea raportul între om și prevedința dzească, dela care toate atîrnă.

Cuprinsul sau obiectul profetiilor stătea totdeauna în strînsă legătură cu desvoltarea teocrației.

Această inspirație din partea lui Dzeu nu era habituală și generală, ci numai pentru anumite momente și anumite lucruri; nu atîrna dela oarecari pregătiri ale individului (Am. 7, 14-15) sau dela sînțenia sa,¹⁾ căci ei să luau din diferite stări și între împrejurări deosebite. Așa unii profeți sînt din tagma proeșască: *Ieremia* (1, 1), *Ezechil* (1, 1), *Zaharia*; iar *Amos* e păstor. Mai departe nu sînt ei numai

impins, tîrit ca un furios. Iar profetul nu astfel, ci fiind cu mintea trează și întro stare de prudență, și știind ce aude, toate le spune; încît și înainte de sfîrșire din aceasta cunoști pe văzător și pe profet.“ (Omilia 29, la 1. Cor.); *Ieronim*: „*Neque vero, ut Montanus cum insanis feminis somniat prophetae in extasi loquuti sunt, ut nescirent quid loquerentur et cum alios erudirent, ipsi ignorarent quid dicerent.*“ (Praef. in Ies.); *Augustin*: „*Extasin nonnulli Latini stuporem interpretuntur, mirum si proprie, sed vicine tamen, cum sit mentis alienatio a sensibus corporis, ut spiritus hominis divino Spiritu assumtus, capiendis atque intuenendis imaginibus vacet; sicut Danieli demonstratum est, quod non intelligebat, et Petro illud vas submissum de coelo, quatuor linteis.*“ (Ad Simplician. lib. II. quaest. 1).

¹⁾ „*Nec omnis, qui prophetat pius est, nec omnis, qui daemones expellit, sanctus. Etenim et Balaaus, filius Boeris, vates, prophetauit, licet impius*“ (Constitut. Apostol. VIII, 2).

din o seminție, sau din un imperiu. Viața lor era simplă, nutrindu-să mai mult cu ierburi și fructe (1. Reg. 14, ₃ sq; 2. Reg. 4, ₃ sq; Ier. 40, ₅); iar îmbrăcăminte: mantaua profetică făcută din cojoc sau peri de cămilă (1. Sam. 28, ₁₄. 1. Reg. 19, _{13, 19}; 2. Reg. 2, ₁₃; Zah. 13, ₄ cf Mt. 3, ₄; Evr. 11, ₃₇).

Privind la formă observăm, că profetii spun lucruri viitoare ca cum le-ar vedea, și de aici să explică, de ce vorbesc în timpul perfect; de ce nu să observă strict cronologia întâmplărilor prezise — așa-numitul *caracter perspectiv* al profetiilor. Dar nu să poate afirma, că în ele s'ar amesteca lucrurile mai îndepărtate cu cele mai deaproape fără de nicio ordine, deoarece toate sînt puse sub raportul de cauză și efect; iar la unele aflăm indicîndu-să — cu anii — apriat timpul (Is. 7, ₈; Ier. 25, ₁₁. 29, ₁₀), deși aceasta e ceva de a doaua mină, fiind în cele mai multe cazuri numai simboale. Profetii nu descriu în mod istoric evenimentele viitoare, ci arată numai stadiile dezvoltării interne a împărăției lui Dzeu, din care cauză numirea zilei și a oarei e ceva secundar. Ei înșiși nu cunosc apriat timpul care este între profetie și realizarea ei. De aceea să espun lucruri cari urmează foarte tîrziu unul după altul ca cum s'ar succede imediat (Ioil 2, ₂₈ sq). Mai departe espun ei profetiile lor parte în cuvîntări ținute înaintea popoului (Is. 7. 37, ₆ sq; Am. 7, ₁₀ sq; Ier. 21. 28, ₅ sq. etc.), parte în tractate lucrate cu mare îngrijire, cari la unii în privința stilistică să apropie foarte mult de proză. Demulțorii stările viitoare să espun în tablouri luate din prezent ori din trecut (Ioil 2, ₃₂. 3, ₁₇ sq; Am. 9, ₁₁; Obad. 1, ₁₇ sq; Miha 4, ₁ sq.), iar viziunile ce să află în cărțile profetice sînt parte descrise parte explicate. Viziunea e o stare extatică, în care conștiința lumii dinafară să pierde oarecum pășind în locul ei o conștiință internă mai înaltă. La profetii evreești această stare însă nu e astfel, ca să să nimiciască orice legătură între obiectul privirii și referințele în cari ei trăiau, căci atunci încetînd această stare, nu ș-ar mai fi putut aduce aminte de cele primite, și nici nu le-ar fi putut împărtăși altora. Căteodată să întrubunțază și acte simbolice — cînd profetul însuș pășește activ în profesie fiind reprezentantul lui Dzeu ori al poporului — spre a ușura înțelesul celor zise¹⁾.

¹⁾ Astfel Ahia din Silo voidnd a profeti lui Ieroboam, că va domni preste

Toate acestea ne explică împrejurarea, că multe locuri sînt foarte grele de înțeles sau chiar neînțelese¹⁾.

Considerînd scopul profeției vedem, că acesta e de a continua legămîntul încheiat de Dzeu cu protopărintele Avram, pentruca mîntuirea, ce avea să iasă din sinul lui, să să lășască asupra tuturor popoarelor pămîntului. Chiemarea profeților e mai virtos etică: poporul să fie neconținut conștient de referința lui cătră Iehova, iar dacă ar rătăci, să fie adus iarăș la calea cea adevărată. De aceea și caută profeții, cît numai e cu puțință, de a-l întări în cinstirea unui adevărat Dzeu — care cinstire să nu fie numai pe dinafară: prin jertfe, sărbători, rugăciuni și post, lipsind însă pietatea inimii — a-l feri de idololatrie, spre ce până la exilul babilonian înclina foarte mult²⁾. Dar și în afacerile politice aveau ei mare trecere. Ei deșteaptă și susțin în popor și regi conștiința, cumcă adevăratul rege al lui Israil este Dzeu, de care să asculte, lui să să supună; iar domnitorii pămîntești sînt numai locoțiitorii lui: deci în timpuri de grele nevoi toți numai întrînsul să să încreadă³⁾.

În urmă să observă că fiind ei în împlinirea chiemării lor foarte conștientioși, necruțînd regi, nobili, preoți, judecători, popor, ei muștrînd fărădelegile lor, toți îi urmăriau sau cel puțin le contraziceau (cf. 1. Reg. 22; scurt înainte de surparea Ierusalîmului profetul Urîa e omorît, iar Ieremia de mulțori maltratat).

§. 19. Istoria literaturii profetice.

Profeția — condiționată prin întemeierea teocrației (Ier. 7, 25) — să reduce până la Moisi, care e profet nu numai

Israil, ia mantaua sa cea noaună, cu care era îmbrăcat, o rumpe în 12 părți și dă 10 lui Ieroboam cu cuvintele: „ia-ț 10 bucăți, căci așa zice Iehova, Dzeul lui Israil, iată, eu iau din mina lui Solomon împărăția și-ț dau ție 10 semînții“ [1. Reg. 11, 29 sq]. Alte exemple sînt: 1. Reg. 22, 11; la Isaia, [numai cap. 20], Osea, [mai adeseori] Ieremia și Ezechil.

¹⁾ „Bonae sunt in scripturis sanctis mysteriorum profunditate, quae ob hoc teguntur, ne vilescant; ob hoc quaeruntur, ut exerceant; ob hoc aperiuntur, ut pascant“ [Augustin, Liber sentent. LXVII].

²⁾ Tendința aceasta să observă îndcosebi la *Ilie, Elisei, Ieremia, Isaia, Malahia* etc.

³⁾ *Samuil* e conducătorul statului; *Ahia* vestește lui Ieroboam că va ajunge domnitor; *Elisei* unge pe Iehu [2. Reg. 9]; iar mai tîrziu vedem, că ei sînt sfinții domnitorilor din casa lui David ferindu-i de a aștepta în nevoi ajutor dela alte poporă [Is. 7].

în înțelesul mai larg al cuvintului (cf. observarea 1 din §. premergător și Gen. 20, 7; ps. 105, 12), ci și în cel special (Num. 11, 25). Lingă dinsul să amintește soru-sa *Miriam* (Ex. 15, 20) ca profeteasă, ceace cu greu să poate explica cu: preoteasă sau cîntăreață, deoarece ea afirmă Num. 12, 2 despre sine, că Iehova vorbește printrinsa. Iosua nicicînd nu să numește profet și putem zice, că nemijlocit după Moisi, profetia apare numai sporadice; ba chiar și de timpul lui Eli să zice: „Cuvîntul lui Iehova era rar în zilele acelea și viziunile nu erau lăfite“ (1. Sam. 3, 1). În timpul cel lung al judecătorilor aflăm profeti: *Debora* (Jud. 4, 4), *ingerul lui Iehova* (ibid. 1, 11), care cu greu e o ființă omenească, și un „om al lui Dzeu“ (1. Sam. 2, 27), care muștră pe Eli, deși prelingă aceștia există *văzători* (1. Sam. 9, 9), dela care cer sfatul lui Dzeu în afaceri private. Ei însă nu aveau un teren mai mare de lucrare, ci trebuie să lucreze în spîritul lui Moisi avînd mai mult în vedere timpurile în cari trăiau. De aceea vedem, deși poate ceva din zicerile lor s'au însămînat, că nu ne-a rămas din ele nimica decît numai numele, iar la unii nici chiar acesta (Jud. 6, 8; 1. Sam. 2, 27; 1. Reg. 20, 13 etc.)¹

Din veacul al 9. n. de Cr. începe propria literatură profetică²). Cînd statele dinafară să întind preste măsură crescînd în putere, iar în lăuntru lui Israel domnește cea mai mare disordine (formîndu-să 2 imperii), profetii sint chemați

¹) Atari bărbați sint: *Samuil* [1. Sam. 3, 20]; sub David: *Gad* și *Natan* [2. Sam. 7, 2. 24, 11]; *Ahîa* Silonitul [1. Reg. 11, 29]; *Semeia*, *Addo* [Ido, 2. Cron. 12, 15]; *Iehu* [1. Reg. 16, 1]; *Miha* [1. Reg. 22, 8]; *Eliezer* [2. Cron. 20, 37]; *Hanani* [2. Cron. 16, 7]; *Zaharia* [2. Cron. 24, 20]; *Ilie* Tișbitul [1. Reg. 17, 1 sq.]; *Elisei* [1. Reg. 19, 16 sq.]; *Uria* [Ier. 26, 20]; pe timpul lui Iosia stă în mare vază *Hulda* [2. Reg. 22, 14]; iar pe timpul lui Neemia [6, 14] să află o profeteasă [în înțeles rîu] cu numele *Noadta*.

²) Dupăcum s'a observat în §. premergător dela Samuil înainte profetia ajunge la cea mai mare însemnatate. Aceasta să întimplă în urma împrejurării, că chivotul nu să mai află în cortul sint, și deci trebuia Dzeu să arate poporului, că el și fără de acesta e în mijlocul lui. Cit de mișcat era poporul pe atunci, rezultă din mulțimea profetilor, care să adună prelingă Samuil, și din așa-numitele școale profetice. Ce a fost adevărata chemare a acestor școale nu știm cu siguranță, deoarece notițe despre ele să află numai în cărțile lui Samuil [1. Sam. 10, 5 sq. 19, 18 sq.] și în relatările despre activitatea lui Ilie și Elisei [1. Reg. 18, 4. 19, 16 sq.; 2. Reg. 4, 42. 6, 1 sq.]. Învățecii, care să creșteau la profetie, să numesc: *fiii profetilor* [1. Reg. 20, 35; 2. Reg. 2, 3. 4, 1. 5, 22. 6, 1. 9, 1]; iar ca locuri, unde locuiau, să amintesc: Betel [2. Reg. 2, 3], Ghilgal [ibid. 4, 5], Ieriho [ibid. 2, 3]

a arăta, că popoarale ce vin asupra Israiltenilor sînt puse de Dzeu ca executătorii pedepsei lui; că el știe toate ce să vor întîmpla, și de aceea le aduce la cunoștința poporului ales, dar abătut dela el. El le arată prin ei, că stăpînește ceriul și pămîntul și, că dupăce aceste popoară vor fi împlinit misiunea lor, nu părăsește pe ai săi, ci iarăș îi va primi. De aceea promisiunile unui Mesia, cari să serviască poporului de stea conducătoare la lumină, iar păginilor ca deșteptare, de a cunoaște neputința lor. Această datorință au împlinit-o profeții prin aceea, că cele descoperite lor de Dzeu au spus poporului în cuvîntări (Ier. 2, 1 etc.), apoi — deși nu toți și numai în extras — au scris cele vorbite. Aceste notițe ale mai multor profeți au fost adunate întrun singur op și la înșirarea lor s'a luat în privire avuția profeților, de aceea să și împart ei în:

- a) mari: *Isaia, Ieremia, Ezechil* (după LXX) și *Daniil*;
- b) mici: cei 12.¹⁾

Fiind profeții în privința individuală foarte deosebiți, iar spîritul lui Dzeu neînriurind asupra spîritului lor în mod nimicitor, ci numai regulîndu-l, înălțîndu-l, urmează că în es-punere să să deosebiască unul de altul²⁾. Cei mai însămnați în privința stilului sînt: *Isaia, Ioil, Miha și Avacum*; iar din-tre profeții cele *mesianice*³⁾ sînt de mai mare importanță.

Cele mai multe scrieri ale profeților au inscripțiuni, cari conțin în genere — după domnirea regilor — timpul în care ei au trăit; iar unele părți au chiar și inscripțiuni spețiale, prin cari să arată mai precis timpul și împrejurările, în cari s'a zis ceva. Alte scrieri profetice iarăș nu conțin astfel de date (*Ioil, Obadia, Avacum, Naum, Malahia*), din care cauză e foarte greu a satori o înșirare a lor strict cronologică.

¹⁾ „Hi propterea dicuntur minores, quia sermones eorum sunt breves, in eorum comparatione, qui maiores ideo vocantur, quia proluxa volumina condiderunt“ [*Augustin, De civit. Dei XVIII, 29*].

²⁾ *Ieronim* „Singuli habent proprietates suas“

³⁾ La §§. respectivi să indică locurile mesianice sau de importanță. De acea să află și în alte cărți ale T. V. Gen. 3, 15. 9, 20. 12, 3. 18, 15. 22, 15. 26, 4. 28, 11. 49, 10; Num. 24, 17—19; Deut. 18, 15. 18, 10; 1. Sam. 2, 19; 2. Sam. 7, 1 23, 1—; 1. Cron. 17.

Istoria ne arată, că deja la încheierea canonului profeții mici formau un singur op¹⁾, dar să numără deosebit în textul original și traduceri grecești²⁾.

Anevoios este și a-i împărți în grupuri. Cea mai corespunzătoare împărțire e următoarea:

- a) profeții înainte de surparea imperiului Israel;
- b) profeții după surparea imperiului Israel până la captivitatea babiloniană;
- c) profeții după captivitatea babiloniană.

În această înșirare a lor să caută cât e cu putință de a pune un profet din Israel și altul din Iuda: *Osea—Ioil*; *Amos—Obadia*; *Iona—Miha*; *Naum—Avacum*, luându-să în samă înscriptiile sau cuprinsul mai bogat, sau congruența cuprinsului³⁾.

Înșirarea profeților mici după codicii masoretici și cei-pei alexandriini este următoarea:

Textul evreesc:	LXX:
Osea	Osea
Ioil	Amos
Amos	Miha
Obadia	Ioil
Iona	Obadia
Miha	Iona
Naum	Naum
Avacum	Avacum
Țefania	Țefania
Agheu	Agheu
Zaharia	Zaharia
Malahia	Malahia;

¹⁾ Grigorie Nazianzeanul, *Carm.* 33, zice:
Cei 12 (profeți) sînt împreunați în o carte:
Osea și Amos, și Miha al treilea,
Apoi Ioil, apoi Iona, Obadia,
Naum, Avacum și Țefania,
Agheu, apoi Zaharia, Malahia.
Aceștia sînt una.

²⁾ În amîndouă cronologia e neglesă.

³⁾ Din această cauză Osea e pus în fruntea lor. Acest principiu să vede mai bine observat în LXX, unde sînt înșirați: *Osea* cu 14 cap.; *Amos* cu 9 c.; *Miha* cu 7 c.; *Ioil* cu 3 c.; *Obadia* cu 1 c. începînd cu *Iona* alt șir nou. Tot așa să pare probabil a fi pus după Osea profetul Ioil, pentrucă la Ioil urmează un contrast la descrierea vegetațiunii de la finca lui Osea; după Ioil vine Amos, pentrucă începe cartea sa cu sfîrșitul cărții lui Ioil [4, 16]; apoi urmează Obadia, pentru reciprocitatea între Ob. v. 19 și Am. 9, 12; după Amos vine Iona din cauza, că acela începe cu vestirea unui sol între păgîni care e Iona. Profeții după exil sînt înșirați după timpul, în care au fost ei activi.

iar urmarea lor cronologică¹⁾, dupăcum rezultă din cuprinsul singuraticelor scrieri și din raportul, în care stau cătră olaltă, este:

Obadia	sub Ioram	între 889—884 n. de Cr.
Ioil	„ Ioas	„ 875—848 „
Iona	„ Ieroboam II.	„ 824—783 „
Amos	„ „ și Uzia	„ 810—783 „
Osea	„ Uzia — Ezechia	„ 790—725 „
Miha	„ Iotam, Ahaz, Ezechia	„ 758—710 „
Naum	a 2. jumătate a lui Ezechia	„ 710—699 „
Avacum	sub Manase și Iosia	„ 650—628 „
Țefania	„ Iosia	„ 628—623 „
Agheu	al 2. an al lui D. Istaspe	„ 519 (520) „
Zaharia	sub Dariu Istaspe	dela 519(520) înainte.
Malahia	sub Artaxerxe Longiman	între 433—424.

a) Profeții mari²⁾.

§. 20. Isaia.

După celece să spun în carte Isaia³⁾ era fiul unui Amoș⁴⁾ (עמוז 1, 1; 2. Reg. 19, 2. 20 1; 2. Cron. 26, 22) necunoscut

¹⁾ Carpov [l. c. III. pag. 73]: Iona, Ioil, Amos, Osea, Isaia, Miha, Obadia, Naum, Avacum, Țefania, Ieremia, Ezechil, Danil, Agheu, Zaharia, Malahia.

²⁾ Din motive istorice în truntea profetilor mari stă Isaia în codicii evrești moderni, creștini, LXX [cu deosebirea numai, că în aceasta din urmă profetii mari urmează după cei mici]. Această ordine o are Isus Sirah [49, 6—10 cf. 48], *Melito* dela Sarde, *Origen*; Talmudul numără: Iosua, Jud. Samuil și cărțile Regilor, Ieremia, Ezechil, Isaia și 18 profeti mici, iar continuind zice: „Quid causae est, cur Jesaias, qui ordine temporis praecessit Jeremiam atque Ezechielem, primus non detur locus? Nimirum cum libri Regum finiantur in historia de desolatione templi et urbis; Jeremiae autem prophetia tota in eodem versatur argumento; Ezechielis vero libri prima quoque agant de desolatione, ultima vero terminentur in consolatoriis eximiorum bonorum promissis; quod idem est argumentum totius prophetiae Jesaias, recte se facere opinati sunt, si affinis argumenti libros, si desolationem cum desolatione, et consolationem cum consolatione copularent.“

³⁾ Numele ישעיהו [1. Cron. 25, 2-15; 26, 25; 2. Cron. 26; 23, LXX *Ἰεσίας*, *Ἰωσίας*, Vulg. Jesaias (var. Jesaias, Osaias), în text (2. Reg. 18 sq. 2. Cron. 32, 32, LXX *Ἡσαίας*, *Jsaias*; var. *Esaias*] să află și în forma mai scurtă ישעיה (1. Cron. 3, 21; Neem. 11, 7 = *Ἰεσίας*, *Jeseias*, *Jsaias*; Ezra 8, 7. 19 = *Ἰσάϊας*, *Jsaias*). Unii îl deduc dela ישעיה = *saluti fuit Dominus*, aut *salvabit Dominus*; alții după Ieronim dela ישעיה = *salus Domini*: „quia proclamaturus et praedicaturus erat salutem Domini, multaque oracula et promissiones edidit de futura salute“; alții dela perf. ישע, sau dela statul constr. al numelui ישעיה; în urmă dela ישעיה pronunțându-l ca ישעיהו sau ישעיהו (Klostermann PRE. art. Jesaja, Carpov l. c. III pag. 88).

⁴⁾ Unii scriitorii bisericesti au susținut că este aceeași persoană cu profetul. *Clement Alex. s. a.*; iar despre unii latini zice *Augustin*: „Amos quoque in diebus Oziae regis prophetasse se scribit... nec non Esaias, filius Amos, sive supradicti prophetae, sive quod magis perhibetur, alterius, qui non propheta, eodem nomine

mai deaproape. Fiind căsătorit¹⁾ avea 2 feciori (7, ₃. 8, ₃₋₁₃), trăia în Ierusalim profetînd sub regii din Iuda: Uzîa, Iotam, Ahaz și Ezechîa²⁾. În al 15. an al acestui din urmă mai este activ stînd la dînsul în mare vază³⁾, precînd antecesorii erau foarte indiferenți față de profet (2. Reg. 19—22; 2, Cron. 32, ₃₂). După tradiția evrească, primită apoi de creștini, a viețuit el și sub Manase, care-i era ginere și la a cărui poruncă a fost tăiat în doauă cu ferestrău de lemn⁴⁾. Să mai afirmă încă, că profetul ar fi fost nepotul lui Amazîa⁵⁾.

Cuprînsul să împarte în 3 părți:

a) *Partea întâia* (1—35) conține păcatele și suferințele lui Israel — sfaturi și făgăduinți — mărirea Sionului în zilele de pe urmă —

vocabatur“ (De civitate Dei XVIII, 27). Cel mai energic pășește contra acestei socotînți *Ieronim*: „Amos propheta, qui sequitur Joelem, et est tertius duodecim prophetarum, non est ipse, quem patrem Esaiæ prophetæ legimus. Ille enim עִמְנַן scribitur . . . . hic vero עִמְיָם. Apud nos autem, qui tantam vocalium literarum et S literæ, quæ apud Hebræos triplex est, differentiam non habemus, hæc et alia nomina videntur esse communia, quæ apud Hebræos elementorum diversitate, et suis proprietatibus distinguuntur“ (Proem. in Amos).

¹⁾ Din 7, ₁₄ sq. comparat cu v. 3 e probabil, că a fost de doauori căsătorit.

²⁾ Regele Uzîa să numește atară de în inscripție încă și 6, ₁ — anul morții acestuia, în care profetul a primit viziunea; pe Ahaz îl ferește de o alianță cu regele asirian, Tiglat-Pileasar, contra lui Pecah din Israel și a regelui sirian Rezin, căci știe că Iuda va ajunge sub jugul asirian, ceea ce intrădeavăr să și simțește sub Ezechîa (după al 14. an). Cea din urmă amintire despre profet e sub Ezechîa, cînd regele babilonian trimite soli de a să alia contra Asirienilor (pela 714 n. de Cr.). Ce s'a întîmplat cu dînsul în anii din urmă ai lui Ezechîa pozitiv nu știm. După 2. Cron. 26, ₂₂. 32, ₃₂ a scris el istoria lui Uzîa și Ezechîa.

³⁾ După invaziunea lui Sanherib, regele, ofițarii de stat, preoții să adresează cătră dînsul în toate afacerile de importanță.

⁴⁾ În Talmud să află decursul procesului. Dixit Rabba: „Judicando iudicavit (rex Manasse) illum, et interfecit illum. Dixit illi: Moses magister tuus (Ex. 33, ₂₀) dixit, non videbit me homo, et vivet: tu vero dixisti (6, ₁) et vidi Jehovam sedentem in solio alto et excelso. Moses magister tuus dixit (Dent. 4, ₁): quis est sicut Jehova Deus noster (propinquus) omnibus invocantibus ipsum? tu vero dixisti (55, ₆) quaerite Dominum, dum invenitur, vocate illum, dum prope est. Moses magister tuus dixit (Ex. 23, ₂₆) numerum dierum tuorum implebo: tu vero dixisti [2. Reg. 20, ₆] et addam super dies tuos quindecim annos. Dixit Jesaias, talem eum esse novi, ut recepturus non sit, quodcumque dixerò, et si æqua responderim, superbe se sit gesturus. Invocavit igitur nomen Dei, et glutitus est cedro. Adduxerunt cedrum, et serraverunt illum. Quando serra pervenit ad os ejus, quievit anima ejus; propterea quod ipse dixisset (6, ₂): et in medio populi, polluti labiis, habito ego“. Această socotînță o aflăm și la *Iustin Martirul*, *Origen*, *Augustin*, *Ambrosie*, care zice: „Esaiæ, facilius compagem corporis serra divisit, quam fidem inclinavit, constantiamque detrivit, aut vigorem mentis exsecuit“ [Lucae c. 20] și *Ieronim*: „Unde nostrorum plurimi illum, quod de passione sanctorum in epistola ad Hebræos [11, ₅₇] ponitur: serrati sunt, ad Jesaiæ referunt passionem“ (in Jes. lib. XV). Și privind mai deaproape la caracterul acestui rege, tradiția e verosimilă; iar Isaia putea încă să fie în viață, deoarece ar fi fost numai cam de 80 de ani.

⁵⁾ „Tradiitio apud nos est accepta a maioribus: Amos [Jesaiæ pater] et Amazîa (rex Judæe) fratres fuerunt“ [R. Levi, cf. Carpзов I. c. III pag. 92].

judcățile ce vor premerge acestora pentru fărădelegile ce să fac de Iuda, mai virtos în Ierusalim (lux, desfrii, idololatrie) — viziunea lui Isaia — profetii despre mntuirea lui Iuda de năvălirea Sircenilor și a lui Israil (nașterea Mesiei din o fecioară, 7, 14) — pedepsirea imperiului Israil după aceasta prin Asirieni — să făgăduiește împărăția mesianică — pierderea Asiriei — căderea Babilonului, Filistenilor, Moabitenilor, Sirienilor și a Efraimiților aliați cu ei, Asirienilor, Egiptului, Etiopienilor, Arabilor, Tirului (numite de cei vechi *decem visiones*) — descriere profetică a impresurării Ierusalimului — poporul întreg va fi pedepsit, dar i-să dă nădejdea unei mntuiri — să vor reîntoarce din prinsoare și vor supune pe dușmanii lor — lauda lui Dzeu pentru ajutorul dat — răzburarea lui Dzeu contra Asirienilor și a celor păcătoși din Sion — fericirea pioșilor.

b) *Partea a doua* (36—39) espune unele întâmplări din timpul domnirii lui Ezechia, și anume războiul lui Sanherib contra Ierusalimului — rugăciunea lui Ezechia — răspunsul lui Dzeu căpătat prin Isaia — nimicirea armatei asiriene — boala, vindecarea și deșertăciunea lui Ezechia cu ocaziunea venirii unei solii babilonene.

c) *Partea a treia* (40—66) conține mngăieri către exulanții din Babilon — Iehova e unicul Dzeu, ce să dovedește din izbânzile lui Cir, prin nimicirea idolilor și a idololatriei din Babilon — muștrări, îndemnări și făgăduinți către Israil — profetii despre servul cel drept al lui Iehova — suferințele acestuia (53) — mngărierea și lățirea Sionului, binecuvântările împărăției mesianice — toată lumea să caute mntuirea în acela — păcatele și pedepsele vechiului Israil cu făgăduinți de milă către ceice să pocăiesc — creșterea, fericirea, mărirea adevăratului Israil — profetul ca mijlocitorul lui laudă pe Dzeu pentru făgăduințele date și primește dela dînsul răspuns — Israil gustă cu desăvîrșire pace și fericire, iar nelegiuții vor suferi pedepsă vecinică¹⁾.

Isaia atît în privința cuprinsului — estenziunii — cit și a formei ocupă între profeti locul cel dintii²⁾. Cuvintările lui sînt sublime și profunde dovedind un spirit puternic, care pătrunde cele de acum și cele ce au să să întimple. El ca nici unul dintre profeti arată, că toată maiestatea lumii e trecă-

¹⁾ Rückert (Hebr. Propheten 1831) a fost cel dintii care a constatat, că partea aceasta din urmă să împarte în 3 secțiuni asămene de lungi, și adevă: 40—48; 49—57 (în care vorbește de mntuirea prin „servul lui Iehova“, adevă Mesia) și 58—66, deosebite întrecolaltă prin refrenul din 48, 22 și 57, 21. Aceste secțiuni ca întregimi iarăș să împart în câte 3 × 3 cuvintări, cari coincid cu împărțirea capitulelor: deci căte 9 capite formează 1/3 parte a întregului.

²⁾ Isus Sirah 48, 23 sq: „A făcut Ezechia ce a plăcut Domnului și a îmblat în căile lui David tăline-său, cari le-a poruncit Isata profetul cel mare și cre-dincios în vederea sa“. Iosif Flaviu îl numește: Profetul intradevăr dumnezeesc și minunat (Antiq. X, 3); iar Eusebie: magnus et admirabilis propheta, sau: prophetarum maximus.

toare; de aceea cei păcătoși să să îndrepteze, căci celor smeriți Dzeu le dă nemărginitele daruri ale mîntuirii; iar de Mesia și de suferințele lui vorbește cu o claritate așa de mare, încît pentru aceasta și pentru multele profeții mesianice să numește: *evangelistul T. V.*¹⁾

Cuprinsului variază corespunde *limba* clară, nobilă, puternică, plină de figuri, sublimă, serioasă, poetico-retorică, care cînd mîngăie cu mîntuirea devine blîndă, amicală; totdeauna însă este ca maiestoașă, folosindu-să cele mai acomodată expreșiuni spre a îmbrăca ideile profunde²⁾.

Întregitatea și autenticitatea. În canonul evreesc și creștin cartea întregă a fost totdeauna considerată ca provenitoare dela unul și acelaș autor, care să amintește în fruntea ei. Abia critica din timpurile mai noaue, și îndeosebi teologii raționaliști, a început a nega autenticitatea și proveniența părții a doua (respectiv a treia: 40—66) dela Isaia, atribuindu-o unui scriitor din ultimul period al exilului babilonian, unui: *Pseudo-Isaia, Deutero-Isaia, Isaia II.* Argumentele ce să aduc pentru această socotință — mai virtos limba cea deosebită — culminînd în afirmarea, că profeții n'aveau puterea de a prevedea lucruri viitoare, în fața unei critici serioase nu pot sta.

Pentru autenticitatea și întregitatea cărții vorbește împrejurarea, că dacă să admită o parte, atunci fiind cea premergătoare sau următoare cu ea în cea mai strînsă legătură, stă sau cade cu aceasta împreună. Dacă am procede

¹⁾ „Quidquid sanctarum est scripturarum, quidquid potest humana lingua proferre et mortalium sensus accipere, isto volumine continetur. . . . *Non tam propheta dicendus est, quam evangelista.* Ita enim universa Christi ecclesiaeque mysteria ad liquidum prosecutus est, ut non putes eum de futuro vaticinari, sed de praeteritis historiam texere. . . . *non solum propheta, sed Evangelista et Apostolus (Jeronim, Praef. in Jes.). Civit. Alex.* „Quare mihi videtur beatus Esaias non sola prophetiae gratia plurimum exornatus, sed et decoribus Apostoli. Est enim hic propheta simul et apostolus, et in hac scriptione sua habetis sermones, evangelicae praedicationis splendore non carentes“ [Comment. in Es.]

²⁾ „De Esaiâ sciendum, quod in sermone disertus sit: quippe ut vir nobilis et urbanae elegantiae, nec habens quicquam in eloquio rusticitatis admixtum“ (*Jeronim, Praef. in transl. Esaiâe*). „În Isaia să imbină toate puterile și toate frumusețele cuvîntării profetice spre a să contopi întruna; ceva deosebit prin ce ar escela nu găsim la dînsul, decît simetria și perfecțiunea întregului“; iar în alt loc: „La profetul Isaia nu aflăm ceva propriu ca la alți profeți. El nu e nici cu predilecțiune liric, nici elegie, nici retoric, nici admonător, ca Iosif, Osea, Miha, ci el descrie obiectele totdeauna așa cum cere natura lor; ceace tocmai îl face mare. O însușire proprie lui este maiestatea cuvîntării, ce rezultă de acolo, că stăpînește deplin materia de propunere“. [Ewald, Proph. Jesaja I. pag. 272. 279].

negând lui Isaia. capítlu de capítlu ar trebui în urmă să ajungem la rezultatul, că nimic nu este adevărat, poate chiar nici persoana autorului; iar dovezile esterne vorbesc pentru și nu contra autenticității. Ieremia, Naum, Țefania, Zaharia au cunoscut partea a doua și să provoacă la ea¹⁾, ba în T. N. cele mai multe locuri sînt luate din această parte.

În privința limbii deosebite în amîndouă părțile să observăm, că în partea dintîi să aflăm mai mult muștrări, deci să cerem o limbă aspră, ruptă; în partea a doua cuprinsul e mai mult mîngăitor, așadar trebuie și expresiuni acomodate; și în urmă nu trebuie nici aceea să pierdem din vedere, că partea din urmă e compusă spre finea activității sale profetice, și adevărat nu din cuvîntări ținute înaintea poporului, ci mai mult ca un tractat.

Chiar și unele pasaje din partea întîia au fost excepționale din aceleași motive ajungînd în urmă la același rezultat²⁾.

Observare. Locuri mesianice sînt: 2, 2-4. 7, 14. 9, 6. 11, 1 sq. 13, 1-7. 49, 1-9. 50, 6. 52, 14-16. 53, 1-12. 55, 1-6. 61, 1-3.

§. 21. Ieremia³⁾.

Acesta era din Anatot (1, 1. 29, 27) în semîntia lui Beniamin — un oraș spre nord de Ierusalim, cam $\frac{5}{4}$ oare de departe, acum un sat cu numele Anata — fiul preotului Helchia (1, 1).⁴⁾ Fiind chemat de foarte tînăr (1, 6 sq.) la profetie, în al 13. an al lui Iosia (1, 2. 25, 3; 629 n. de Cr.), a profetit în

¹⁾ Naum 1, 15 cu Is. 52, 1, 7; 3, 7 cu Is. 51, 10; Țef. 2, 15 cu Is. 47, 8; Ier. 10, 1-16 cu Is. 40, 10-20. 41, 7; Ier. 50, 51 cu Is. 46, 1. 48, 20 etc.

²⁾ 13, 1-14, 23. 21, 1-10; 24-27 și 34. 35.

³⁾ În titlul cărții, manuscriptele și edițiile evrești numele sună ירמיה, iar în text ירמיהו, deși și aici să aflăm forma prescurtată [27, 1. 28, 5. 10. 11. 15. 29, 1; Dan. 9, 2], grecește: *Ἰερεμίας*, lat. *Jeremias*. Unii l-au dedus dela ירמיה

= *timens a Domino*; alții dela ירם *exaltabit* și יהוה *Dominus* (așadar dela ירם, sau יהוה *exaltus Domini*); cea mai lăfătită deducere este însă dela רמיה, însumînd numele întreg: *Jehora jacit, projicit* (Nägelsbach PRE art. Jeremja).

⁴⁾ *Clem. Alex., Ieron. etc.* susțin, că acest Helchia e identic cu arhiereul din 2. Reg. 22, 4 sq.; 2. Cron 34, 9 sq. Dacă ar sta aceasta, atunci de ce să vorbește 1, 1 despre tatăl profetului numai cu „unul dintre preoții din Anatot“ și nu cu „arhiereu“? e cu puțință ca arhiereul să petreacă afară de Ierusalim? În Anatot erau preoți din familia lui Itamar, iar arhiereul Helchia era din familia lui Fineas (1. Cron. 5, 28 sq. cf. cu 24, 3 și 1. Reg. 2, 26); în urmă din 29, 3 vedem, că și alții purtau acest nume.

Ierusalim¹⁾ sub regii : Iosía, Ioachím și Zedechía până după risipirea imperiului Iuda.

Activitatea lui profetică cade întrun timp, cînd imperiul iudeu era în totală decadentă și cînd nu mai era de așteptat iertare din partea lui Dzeu, deoarece toate admonările arhierului Helchía, profetesei Hulda și profeților Țefanía, Ieremía n'au fost ascultate de poporul înrăutățit. În cei dintii 22 de ani nu s'a întimplat cu dinsul nimic deosebit, ba chiar din profețiile sale avem numai quintesența (3—10) și putem zice, că după bătălia dela Circeziun (607 n. Cr., al 4. an al lui Ioachím), unde *Nebucadnezar* învinge pe Neco, începe adevărata lui lucrare. Iosía murisă deja, cu care ocaziune profetul compune plingeri (2. Reg. 23, 25 ; 2. Cron. 35, 25), iar el trebuie să lupte contra profeților mincinoși și a regilor răi. Poporul să revoltă contra lui mai virtos din motivul, că prezice captivitatea de 70 de ani (25, 11); îi sfătuște (pe rege și popor) de a nu să opune lui *Nebucadnezar*, care numai execută pedeapsa lui Dzeu (20.26—29. 32. 36—38). La Ioachím (Iehonía după Ier. 24, 1 ; 22, 24. 28. 37, 1) să rapoartă cele cuprinse în 10, 17—25. 13; dar cele mai multe știri despre profet le avem din timpul lui Zedechía. Acesta citva timp e supus lui *Nebucadnezar*, amăgindu-să însă prin sfatul mai marilor face alianță cu regele egiptean, Hofra (Ier. 44., 30). Urmarea acestei fapte e că *Nebucadnezar* vine în Palestina, ocupă toate cetățile întărite, în ziua a 10. (52, 4; Ez. 24, 1), luna a 10. a anului al 9. al lui Zedechía (Ier. 39, 1), impresoară chiar Ierusalímul; dar venind oaste egipteană, Caldeii îi merg înainte și Ierusalímul e iarăș liber (37, 5. 11), deși profetul le prezice, că Caldeii să vor întoarce (37, 3—10), ceea ce să și întimplă. Între acestea Ieremía voind a merge în seminția sa e prins și închis (37, 11—15). Neîncetînd nici acum de a profeti e aruncat întru cisternă, dar scăpat de acolo prin mijlocirea eunuhului *Ebed-Meleh* (38, 1—13. 28. 39, 15—18). Regele îl chiamă a-i cere sfatul; el îi spune să să supună Caldeilor; neascultînd însă nime sfatul lui, în ziua a 9. luna a 4. a anului 11. al domnirii lui Zedechía cetatea e ocupată, regele prins, orbit și dus la Babilon. Lui Ieremía, care era în închisoare (decînd îl scăpasă *Ebed-Meleh* din cisternă), *Nebucadne-*

¹⁾ Nu să poate hotări de a profeti și în Anatot (11, 21. 12, 5), deși din 11, 13—23 vedem, că locuitorii deacolo caută să-l omoară.

zar îi permite: a merge în captivitate, sau a rămânea în patrie cu ceilalți Iudei (40), care căpătără de guvernator în Mițpa pe *Godolia*. El mergînd la Mițpa preferă a rămânea în patrie. Iudeii însă nu sînt mulțămîți cu guvernatorul și, după ce un oare-care Ismaîl îl omoare, temîndu-să de răzburarea regelui, fug în Egipt așăzîndu-să în Tafne, unde merge și Ieremia. Aici el îi mustră încă odată (43, ₈₋₁₃. 44) pentru idololatriea lor, din care pricină — după unii¹⁾ — a fost omorit cu pietri, arătîndu-să în ziua de azi mormîntul lui la Cairo. După altă verziune iudaică, ocupînd Nebucadnezar Egiptul în al 27. an al domniei sale, Ieremia, împreună cu prietenul său Baruh, a fost deportat în Babilon, unde a murit la adînci bătrînețe²⁾.

Nime dintre profeții T. V. n'a avut să îndure din partea conaționalilor săi atîtea maltratări ca Ieremia. După ce însuș Dzeu i-a dat o sarcină (16, ₂), pe carea a suportat-o (15, ₁₇. 11, ₄. 7, ₁₆. 14, ₁₁), a trebuit să vadă prigonit chiar și de neamurile sale (11, ₂₁. 12, ₆); a trebuit să lupte contra profeților falși (8, ₁₀. 14, ₁₃. 23, ₉ sq. 28, ₁ sq); pretutîndena era întîmpinat cu ris, batjocură și hulire (15, ₁₀. 18, ₁₈. 20, ₁ sq). Dar iubirea cea mare cătră popor și conștiința chemării sale (20, ₉) l-au însuflețit într-atîta, încît el toate acestea le-a suportat cu cea mai mare rezignațiune, deși era sficios, ba chiar fricos, fără ajutor³⁾ — cel puțin în timpul celei mai mari primejdii —, căci Teșania (1, ₁) și Hulda (2. Reg. 22, ₁₄; 2. Cron. 34, ₂₂) profeteșc sub losia, iar Avacum și Urîa (26, ₂₀) pe timpul lui Ioachim.

¹⁾ *Tertulian*: „David exagitatur, Helias fugatur, Hieremias lapidatur, Esaias secatur“ (în Scorpiace VIII); *Epifane*: „Taphnis, Aegypti urbe, a populo lapidibus oppressus interit“ (scil. Jeremia, De vita et obitu prophet.); *Ieronim*: „Hieremias captivitate nunciatus lapidatur a populo“ (adv. Jovinian. lib. II).

²⁾ Tradiția iudaică mai afirmă, că după surparea Ierusalimului, Ieremia ar fi luat chivotul legii și altarul tămirii ascunzîndu-le pe muntele Horeb (2. Mac. 2, ₄ sq) cari să vor regăsi numai în zilele lui Mesia.

³⁾ Din 16, ₂ au dedus unii, că el nu s'a căsătorit. *Ieronim*: „Hieremias, qui in utero sanctificatus est, et cognitus in vulva matris, ideo hoc privilegio fruitur, quia virginitatis erat beatitudini destinatus. Et cum omnes capti sint, vasa quoque templi Babylonio rege vastante direpta, iste solus liber ab hostibus est: et captivus nescit injurias, et a victoribus accepit stipendia: et Nabusaradan, cui de sanctis sanctorum Nabuchodonosor non praeceperat, praecepit de Hieremia. Hoc enim verum templum Dei est, et haec sancta sanctorum, quae virginitatis puritate Domino consecrantur (adv. Jovinian. lib. I.); *Isidor Hispal.* zice că după porunca dzească Ieremia a rămas fecior (De vita et morte sanctor. c. 33). Sînt însă și de aceia care trag aceasta la îndoială.

După moartea lui convingându-să poporul de adevărul ziselor lui a început a-l cinsti în măsură așa de mare, încît nu numai că s'au născut multe mituri (2. Mac. 2, ₁ sq. 15, ₁₄ sq.), ci și credeau, că înainte de Mesia el va veni să pregătiască calea; îl numiau *ὁ προφήτης*, înțelegînd Deut. 18, ₁₅ despre dînsul. În T. N. să face aluziune la această credință Mt. 16. ₁₄; Io. 1, ₂₁.

Cuprinsul:

a) *Partea întâia* (1—45): Ieremia să chieamă la profeție — 2 viziuni simbolice — trimiterea lui la Ierusalim ca să judece cu poporul pentru păcatele făcute — amenințări asupra lui Iuda — îndemnări îndreptate către popor în templu — Iudeii devin tot mai răi, deci pedeapsa e neîncungiurată — să descrie ființa idololatriei, nebuia și înșălăciunea ei — poporul și mai marii lui calcă legămintul încheiat cu Dzeu, de aceea trebuie pedepsiți — să roagă de Iehova, ca să miluiască pe poporul israeltean, dar înzadar, el trebuie să meargă în captivitate — Dzeu va face cu poporul său strîcat cum face olarul cu lutul — Ieremia amenințînd pe popor cu pedepsele dîmnezești e închis — prezice că Nabuhodonosor va ocupa cetatea și alte rele, ce vor premerge acestei catastrofe — mustră și amenință pe mai mulți regi din Iuda — făgăduiește pe Mesia — soarta viitoare a poporului să asemănă cu 2 panere, în cari sînt smochine bune și rele — captivitatea va fi de 70 de ani — la finea ei vor fi pedepsiți Babilonenii, care în mîna lui Dzeu au servit ca răzbunători — sfătuiește pe Iudei și alte popoară a să supune lui Nebucadnezar — poporul să ferește de a nu da crezămînt profesilor mincinoși, care-l sfătuiău a să opune Babilonenilor; ba chiar și pe cei deja deportați cu Iehonia îi îmbărbătau la neascultare și revoltă cu speranța că încurînd Iehova va nimici acest imperiu — le spune, că ei vor fi scăpați abia după ce să vor fi curățit de toate fărădelegile — Iehova va încheia cu ei un nou legămint — regele Zedechia lasă de închid pe Ieremia, unde Iehova îl înștințază despre viitoarea soartă a poporului — prezice strămutarea și moartra regelui — mustră în mai multe rînduri pe popor pentru păcatele sale — închiderea profetului într-o cisternă — regele îl eliberează — surparea Ierusalimului.

b) *Partea a doua* (46—51) conține profeții despre popoară străine: Egipteni, Filistenii, Moabitenii, Amoniții, Edomiții, Damasc, Babilon, după a cărui nimicire Israeltenii să vor întoarce în patrie.

Cap. 52 e un adaus tractînd despre a doua ocupare a Ierusalimului — luarea vistierilor din templu și, cum în al 37. an al prînsorii sale Iehonia e eliberat și tractat cu bunăvoință din partea regelui babilonian.

Din acest cuprins vedem, că aici să relatează profeții, viziuni, (11, ₁ sq. 21, ₁); acte simbolice (13. 19. 27. 32 etc.)

și întâmplări din viața profetului (20. 21. 26 sq. 36 sq.), dar mai mult obiectiv decît cronologice; de aceea și este foarte greu a statorî un principiu pentru urmarea lor. Acestui cuprins atît de variat corespunde pe deplin caracterul întreg al cărții. *Stilul* nu e concis și îndrăzneț ca la alți profeți, d. e. Isaia și Osea; perioadele sint lungi, espunerea bogată în cuvinte; iar *limba*,¹⁾ care arată influința aramaizmului, e mai puțin vioaie decît la ceilalți profeți, să repețesc cuvinte, figuri etc., e monotană, și în urmă are cele mai multe reminiscențe din Pentateuch, îndeosebi din Deut.

Intregitatea și autenticitatea cărții. Văzîndu-să din cuprins individualitatea profetului cartea a fost totdeauna recunoscută ca provenitoare dela Ieremia. Abia în timpurile mai noave s'au încercat unii critici a ataca unele locuri, dar cu argumente atît de slabe, încît în urmă au trebuit să le recunoască ca nefondate.

Redactarea cărții în forma de acum s'a întîmplat între anii 35 și 70 ai exilului babilonian de *Baruh*,²⁾ prietenul lui Ieremia, în mare parte sub supravîghierea acestuia. Modul redactării e cu totul necunoscut lipsind în privința aceasta datele istorice. După 36,⁴ profetul provoacă pe Baruh de a scrie toate profețiile lui întro carte. Această colecțiune Ioachim arzîndu-o, profetul la porunca lui Iehova provoacă pe prietenul său (v. 23. 27. 45,¹) de a le mai scrie odată adăogînd și alte cuvîntări.⁴⁾ Dar și această colecțiune s'a pierdut și nu să poate dovedi, că ea ar forma baza cărții noastre — care deci ar fi numai o completare — din cauza, că d. e. cap 21. conține cuvîntări din timpul lui Zedechia; ba chiar începutul

¹⁾ „Jeremias propheta, sermone quidem apud Hebraeos Esaias et Osee, et aliis quibusdam prophetis videtur rusticior, sed sensibus par est: quippe qui eodem spiritu prophetaverit. Porro simplicitas eloquii a loco ei, in quo natus est, accidit etc.“ (*Ieronim*, Prolog. in Jerem.)

²⁾ „Quam Jeremias proferret verbum unum, se coram ipso scripsisse illud statim, qua ratione nihil addiderit Baruchus in volumine illo, nisi atramentum et characteres tantum, omne autem reliquum fuerit a Jeremia. Quod cum ita sit, verba illa omnia fuerunt ex ore ejus, et ne unum quidem illorum a Barucho“ (cf. Carp-zov I. c. III. pag. 142). „Baruch hunc librum scripsit, qui postea sermones istos ex ore Jeremiae scriptos, iis, qui in Babylone captivi erant, legit et consolandi gratia spem, quod liberandi essent a Deo, annunciavit.“ (*Sinopsa s. Script.*)

³⁾ Nu să poate afirma, că profetul până atunci n'ar fi scris nimica din cuvîntările sale și că acum pe toate le-ar fi dictat deorostul, deoarece din 36,¹⁵ rezultă că a scris și mai înainte,

(1, 1-3) vorbește de surparea Ierusalimului ca de un fapt complinit. De altă parte însă nu sã poate nega conlucrarea profetului la redactare, ceea ce rezultã fãrã îndoialã din 51, 64.¹⁾

Numãrarea singuraticelor pãrți variaazã în LXX de original²⁾. Pentru a explica aceastã împrejurare s'au pus mai multe ipoteze, dar nici una n'a dat rezultate destul de mulțãmitoare. Tabela ce urmeazã face evidentã deosebirea între:

Textul masoretic	și	LXX.
cap. 49, 34-33		25, 34-39
46, 2-12		26, 1-11
— 13-23		— 12-26
50. 51		27. 28
47, 1-7		39, 1-7
49, 7-22		—, 7-23
49, 1-6		30, 1-6
49, 23-33		—, 6-11
49, 23-27		—, 12-16
48.		31.
25, 15-39		32.
26-45		33-51
52		52.

Observare. Locuri însemnate sînt: 3, 14 sq. 23, 6. 25, 11. 29, 10. 30, 8 sq. 31, 31 sq. 33, 14 sq.

§. 22. Ezechil.³⁾

Ezechil, fiul preotului Buzi (1, 3, necunoscut mai deaproape), fu deportat împreună cu regele Iehonia în Mesopotamia (la an. 599 n. de Cr.), unde trăia în *Tel-Abib*, lângã riul Chobar⁴⁾,

¹⁾ Sã poate cã Ieremia, mergînd în Egipt, voia ca conaționalii sãi sã aibã cuvîntãrile lui înscris. Așa le-a adunat el împreună cu Baruh (43, 6), sau cã Baruh singur le-a adunat în parte dupã moartea lui Ieremia. În acest caz din urmă sã explicã mai ușor și cuprinsul cap. 52.

²⁾ Aceastã deosebire a observat-o deja *Origen* care zice: „Multe de acestea am vãzut și în cartea lui Ieremia, în care am gãsit metateze și strãmutãri a celor profețite“ (Ep. ad Afric.).

³⁾ Numele sunã în evreește: יהוקאל = יהוק אל = *pe care Dzeu face tare*, sau יהוק אל = *Dzeu întãrește* (1, 3. 24, 24), grec. Ἐζέχιλ, lat. *Ezechiel*. Acest nume îl poartã și un preot sub David (1. Cron. 24, 16). Altunde în T. V. nu sã amintește Ezechil profetul, și de aceea în privința referințelor lui personale sîntem avizați numai la cartea de față.

⁴⁾ Sub *Chobar* sau *Chebar* (כּוּבָר) înțeleg unii riul Chabor (הַכּוּבָר, 2. Reg. 17, 6. 18, 11) sau Chaboras ce sã varsã la Circeziun în Eufrat — lângã care sã fi locuit exulanții imperiului Israel —; alții iarãș un canal sau braț al Eufratului, în care caz profetul a locuit în Babilonia.

avînd casa sa proprie și fiind căsătorit (1, 2 sq. 3, 15. 8, 1. 24, 18; 2. Reg. 24, 14.). El a fost chemat la profecie în al 5. an — 7 ani înainte de surparea Ierusalimului (1, 1, la 594 n. de Cr.) — și a profetit între exulanți cel puțin până în al 27. an al exilului său (1, 2. 29, 17, adecă 572) stînd la ei în mare vază (8, 1. 14, 1. 20, 1. 24, 18. 33, 30 sq). Cît timp a mai fost el activ după aceea și cînd a murit nu știm¹. Ca profet coincide timpul lucrării sale cu a lui Ieremia. El între exulanți avea să desvoalte mai departe cele prezise de acesta, care, ademeniți de profetii falși, în loc să vadă în pedeapsa suferită dreptatea lui Dzeu și să i-să supună, nădăjduiau, că noul regent (Zedechia) aliindu-să cu regii vecini, dușmani Babilonenilor, îi va scăpa din prinsoare (2. Reg. 24, 10—17. 25, 1—21; Ier. 29, 2. 52, 1—30.). Urmările însă au dovedit această nădejde de neîntemeiată. Așa a avut el datorința de a feri pe popor de necredință arătîndu-i, că fărădelegile lui sînt vina pedepsei, dar că Dzeu iarăș îi va milui și ei vor scăpa din exil.

Cuprinsul:

a) *Partea întîia* (1—24. descoperiri înainte de surparea Ierusalimului) conține: chemarea lui la profecie — viziune dzească — Iehova îl incurajază de a vesti poporului fără de frică celele el i-a poruncit — asupra poporului vor veni din cauza multelor fărădelegi mari necazuri — în viziune profetul e dus la Ierusalim, unde Dzeu îi arată toate fărădelegile ce să fac de locuitori și cum pentru acestea vor urma pedepse grele, deși el iarăș îi va aduna din țările în cari s'au împrăștiat, depărtînd toți idolii și recunoscîndu-să numai el singur ca Dzeu — căderea Ierusalimului să arată ca foarte apropiată — profetii falși sînt muștrați, asămenea și poporul arătîndu-i-să, că judecățile lui Dzeu sînt drepte — Israîl e ca o adulteră necredincios lui Dzeu, de aceea va fi aspru pedepsit — Dzeu e drept față de tot omul, deci să să pocăiască dacă nu voiese a fi judecați după nedreptățile ce le fac — Israîl să înfățișază ca 2 fecioare, cari mai nainte au desfrînat în Egipt, iar acum fiecare cu deosebiți bărbați, Ahola (Samarita) cu Asirienii, Aholiba (Ierusalimul) cu Caldeii, ca apoi aducîndu-și aminte de tatăl lor (Iehova) să să pocăiască, deși nici

¹) După unii *Buzi* ar fi un epitet al lui Ieremia. „In Thargum Hierosolymitano Ezechiel propheta filius Jeremiae prophetae appellatur. Dicitur autem Jeremias *Buzus* (זוז, זוז) contemptus et abjectus, eo quod vilipenderent eum auditores“ (*Carpzov* l. c. III. pag. 199). *Grigorie Nazianzeanul* zice, că Ezechiel mai nainte a fost servul lui Ieremia (Oratio XLVII). S'au mai născut și alte mituri: că *Pitagsora* i-ar fi fost învățăcel în Asiria; că pentru cuvîntările, respective muștrările ar fi fost omorît de un conducător al poporului; în urmă au început a arăta și locul înmormintării lui.

plingere, nici tinguire nu vor mai folosi — Ierusalimul trebuie să cadă, fiii săi să vor întoarce iarăş la Dzeu, pe care atîta timp îl părăsiseră.

b) *Partea a doua* (25—48) conţine profeţii privitoare la soarta viitoare a Amoniţilor, Moabitenilor, Edomiţilor şi Filistenilor, care văzînd soarta tristă a Iudei cu îngîmfare o batjocureau, din care pricină vor fi nimiciţi — Tirul cel mai bogat şi cercetat oraş de atunci să îngimfasă foarte crezîndu-să pe sine de neînvins, de aceea i-să prezice, că el va fi atacat, surpat de Nebucadnezar şi nu să va mai rezîdi — aceeaş soarte va avea şi Sidonul — Egiptul care a asuprit pe Israeliteni va suferi, că poporul său va fi împrăştiat; de Nebucadnezar şi, deşi să va reîntoarce în ţară, nu mai poate ajunge la mărirea avută mai înainte, ci va fi supus altor regi — ştiri despre cei prinşi ai lui Iuda — domnitorii răi vor fi judecaţi — poporul să va mîntui prin Mesia — Dzeu va milui pe Israel, după ce să va fi întors cătră el — Israel răsucumpărîndu-să va învinge pe toţi duşmanii săi — în viziune i-să arată templul în toate detaliurile — datorinţele preoţilor — pămîntul sint şi cetatea cea sintă¹⁾.

Espunerea acestui cuprins e plină de viziuni, simboale şi figuri foarte îndrăzneţe, de aceea este el şi cel mai greu de înţeles²⁾.

Limba e mai puţin curată ca a lui Ieremia. La dînsul sint multe cuvinte şi formaţiuni noave — făcute de el însuş — cari la alt autor nu să află; anomalii şi necorectităţi gramatice; seriozitatea morală însă e pretutindene observată, pentru că el îş cunoaşte chiemarea şi ştie, ce pedeapsă urmează după neîmplinirea ei (3, 17—21. 33, 7—9); în urmă ca ceialtalţi profeţi şi el să provoacă la Deut.

Autorul cărţii e însuş profetul, căci vorbeşte totdeauna în persoana întîia (afară de 1, 3. 24, 24); apoi nu să află în carte nimic ce ar dovedi, că s'a compus mai tîrziu decît profetul, sau că s'ar fi schimbat ceva de altul; iar redactarea

¹⁾ Profeţiile contra popoarelor străine sint înşirate numai după obiect, iar la celelalte e observată cronologia.

²⁾ *Grigorie Naz. zice*: „Între profeţi este el cel mai admirabil şi sublim“ (Oratio XXIII), sau „Privitorul şi interpretul tainelor celor mari şi al minunilor“ (Oratio I); *Ieronim* îl numeşte: „Oceanus scripturarum, mysteriorumque Dei labyrinthus“, şi „Aggrediatur Ezechiel prophetam, cuius difficultatem Hebraeorum probat traditio. Nam nisi quis apud eos aetatem sacerdotalis ministerii, id est, tricesimum annum expleverit, nec principia Geneseos, nec Canticum Canticorum, nec huius voluminis exordium et finem legere permittitur: ut ad perfectam scientiam, et mysticos intellectus plenum humanae naturae tempus accedat“ (Praef. in Ezech.) şi: „Tertius (qui Ezechiel in prophetis est) principia et finem tantis habet obscuritatibus involuta, ut apud Hebraeos istae partes, cum exordio Geneseos ante annos triginta non legantur“ (ad Paulinum).

unor cuvântări s'a făcut nemijlocit după rostirea lor înaintea poporului, sau și după primirea lor dela Dzeu.¹⁾

Profețiile cuprinse în carte consună întru toate cu caracterul profetului, de aceea *autenticitatea* lor n'a fost nicicind trasă la îndoială.

b) Profeții mici.

§. 23. Osea.²⁾

Profetul să numește fiul lui Beer³⁾ din imperiul Efraim, necunoscut mai deaproape, a profetit sub Ieroboam II. (822—781) și Uzia, Iotam, Aház, Ezechia (727—698; 1, 1 sq. cf. 2. Reg. 15 sq).⁴⁾ Activitatea lui profetică să mărginește mai mult la imperiul Israel, numindu-l „*Efraim*“, care deși acum era în floare, totuș prin idololatrie, certele de tron, decadența internă morală, era deja coapt de a apune.⁵⁾ După surparea acestuia probabil că a mers el în Iuda, unde a și publicat cuvântările sale. Socotința aceasta să întărește încitva prin împrejurarea, că din Iuda să amintesc 4 regi.

Cuprinsul:

a) *Partea întâia* [1—3]: Osea mustră idololatria, care e izvorul tuturor fărădelegilor, sub icoana soțiilor sale adultere, pe cari le luasă la porunca lui Dzeu.

¹⁾ Cumcă profetul a cuvintat e evident din locurile, în cari bătrînii poporului cer sfatul lui (cf. 8, 1. 14, 1. 20, 1. 33. 30 sq.). Dar el nu a putut face aceasta între toate împrejurările, ci a trebuit să și scrie cele împărtășite lui de Dzeu, ce rezultă din locurile, în cari să adresează cătră ceice nu sint în nemijlocită apropiere: cătră Iudeii din Ierusalim înainte de surpare, cătră popoarele străine. E cu putință, că cece scrisesă odată, compuind întreaga carte, a mai coresp. prelucrat.

²⁾ Numele: *הושיע* sau *הושיע* să derivă dela verbul *ישע*; în Hifil: *הושיע* = *salvabit, servavit, saluti vel auxilio fuit*; LXX dintru început *Ἀσσή*, deoarece *Ἰσσή* e corecțiune hexaplarică, *Hosea*. „Osee în lingua nostra *salvatorum* sonat; quod nomen habuit etiam Josue, filius Nun, antequam ei a Deo vocabulum mutaretur. Non enim (ut male in Graecis codicibus legitur et Latinis) *Ause* dictus est; quod nihil omnino intelligitur: sed Osee, i. e. *Salvator*“ (*Ieronim*, Comment. in Os).

³⁾ Unii rabini identifică pe tatăl profetului cu Beera (1. Cron. 5, 6); iar *Epifane* și *Isidor Hispal.* susțin, că profetul e născut în Belemot, seminția Isahar — amîndoaă părerile însă mai deaproape nu să pot dovedi

⁴⁾ Amintindu-să Ieroboam II. și continuîndu-să activitatea profetică până sub Ezechia rezultă, că Osea a putut pasi numai cătră sfîrșitul domniei celui dinții continuînd până la începutul domniei celui din urmă: deci a fost activ preste 50 de ani.

⁵⁾ Aceasta să întărește prin următoarele: el cunoaște bine țara; vorbește de „țara noastră“ (1, 2); numește pe rege „regele nostru“ (7, 5); iar de Iuda amintește numai în treacă (1, 7. 4, 15. 5, 5. 6, 11. 10, 11. 11, 12. 12, 2).

b) *Partea a doua* [4—14]: întreg poporul e înrăutățit — preoții sînt lui asămene — nu este adevăr, nici iubire, nici cunoștință de Dzeu — să provoacă la pocăință, dacă nu voiesc a fi cu totul lăpădați dela fața lui Dzeu — domnitorii n'au vază — îndeosebi foarte înrăutățit e imperiul Israil, care să și amenință cu totală risipire din partea Asirienilor — să vor pocăi și Dzeu îi va face iarăș puternici precum erau mai nainte, mai virtos din cauza, că s'au lăpădat de idololatrie — Iuda va fi foarte plăcut lui Iehova.

Din acest cuprins să poate vedea, că cartea noastră nu conține toate cuvîntările și profețiile lui Osea, rostite cătră popor, ci e numai un extras compus de însuș profetul cătră sfîrșitul lucrării sale¹⁾.

*Stilul*²⁾ e poetico-retoric: figuri îndrăznețe, idei sublime, espunere frumoasă, demulteorî întreruptă, de aceea câteodată neînțeleasă; actele simbolice (1—3) sînt scrise în proză; iar în privința *limbii* să observă, că întimpinăm cuvinte și construcțiuni neobicinuite la alți scriitori.

Motive nu există, din cari *autenticitatea* cărții s'ar putea ataca — ce n'au făcut-o nici cei mai sceptici critici. Ea totdeuna să afla în canonul evreesc³⁾, în LXX, apoi să citează în T. N.

Atîrnarea lui Osea dela Amos e recunoscută. Asa: 4, ₃ cu Am. 8, ₈; 4, ₁₅ cu Am. 5, ₁₆; 5, ₇ cu Am 7, ₄; 7, ₁₀ cu Am. 8, ₇ etc.

¹⁾ La partea a doua s'au încercat unii critici de a fixa timpul singuraticelor enunțări, dar fără rezultate mulțămitoare. În genere să poate zice numai, că cuprinsul nu permite a trece preste anul al 6. al lui Ezechia; poate chiar și redactarea în forma de azi s'a făcut de autor precînd imperiul Israil încă exista. E cu putință, că Osea a scris deja mai nainte ceva din profețiile sale, în inscripția cărora să afla numai regele Uzia din Iuda prelingă Ieroboam; iar trecînd apoi în Iuda și adunînd, respective compuînd cele de față, a adaus și numele celorlalți 3 regi. Astfel cel puțin să explică mai ușor împrejurarea, că fiind el mai virtos activ în Israil amintește din acest imperiu numai un rege (Bleek-Wellhausen: Einleitung etc. Hosea).

²⁾ „Osee commaticus est, et quasi per sententias loquens“ (Praef. in 12 prophet.), și: „Si in explanationibus omnium prophetarum s. Spiritus indigemus adventu ut cujus instinctu scripti sunt, illius revelatione pandantur — quanto magis in explanatione Osee prophetae orandus est Dominus, et cum Petro dicendum: Edissere nobis parabolam istam; praesertim cum obscuritatem voluminis in fine testatur ipse qui scribit: quis sapiens et intelliget ista, intelligens, et cognoscet ea“ (Comment. in Hos.) zice *Ieronim*; iar *Augustin*: „Osee propheta quando profundius quidem loquitur, tanto operosius penetratur“ (De civit. Dei XVIII. c. 28).

³⁾ Os. 1, ₂ cf. cu Ier. 3, _{6, 8}; Os. 2, ₂ cu Ier. 3, ₁₈; Os. 14, _{2, 5} cu Is. 3, ₂₂ etc.

§. 24. Ioil.

Ioil¹⁾, fiul lui Petuel²⁾ (1, ₁), nu e cunoscut mai deaproape³⁾, a profetit în Iuda⁴⁾ (2, ₂₃. 4, _{c. 7}); probabil că în Ierusalim (1, ₁₄. 2, ₁. 3, ₅. 4, _{1. 2})⁵⁾. Nu să poate hotări nici *timpul* activității lui; dar mai verosimil este că acesta cade între anii 877—847 n. Cr. Spre întărirea acestei păreri să aduc următoarele motive: Amos începe profetia sa cu ziceri din Ioil (Am. 1, ₂ cu Ioil 4, ₁₆) și o încheie cu aceleași promisiuni (Am. 9, ₁₃ cu Ioil 4, ₁₈): deci a trăit mai înainte decât Amos și regele Uzia; între dușmanii poporului nu să amintesc Sirenii și Asirienii (cf. 2. Reg. 12, ₁₇; 2. Cron. 24, ₂₃ sq.), ci numai Fenicienii, Filistenii (4, ₄), Egiptenii și Edomiții (4, ₁₈); nu să amintește apoi supunerea Edomiților, — căzuți sub Ioram dela Iudei — efectuită prin Amazia (2. Reg. 14, ₇) și a Filistenilor sub Uzia (2. Cron. 26, ₂ sq.), care au pradat Ierusalimul, ducind cu sine mulți prinsonieri (2. Cron. 21, ₁₆ sq. cf. Ioil 4, _{4—6}): așadar a profetit între Ioram și ultimul an al lui Ioas. De altă parte însă să amintește dușmănia Tirului și Sidonului contra Iudei (Ioil 4, ₄), ceeace pe timpul lui Ioram și Ohozia n'a fost, fiind aceștia înrudiți cu casa domnitoare din Tir, ci abia după detronarea Ataliei; apoi să amintește un cult al lui Iehova regulat, ce a putut fi numai după Atalia și cu suirea pe tron a lui Ioas (2. Reg. 11, ₁₇; 2. Cron. 23, ₁₆. 24, ₁₄)⁶⁾

¹⁾ יוֹאִיל = Iehova e Dzeu; LXX Ἰωὴλ, Joël, ca cum ar fi compus din יהוה și יל; Ieronim îl traduce cu: *incipiens*.

²⁾ Iudeii cred că Petuel e aceeași persoană cu Samuil.

³⁾ Epifane: „Ioil, fiul lui Petuel, e din Vitom în Rubin. Murind în Vitoron a fost cu pompă înmormintat în patria sa“ (De vita prophet. XIV).

⁴⁾ „Quomodo in Osee propheta sub nomine Ephraim ad decem tribus confertur vaticinium, quae vel Samaria, vel Jsraël saepe memorantur: sic in Joël omne, quod dicitur, ad tribum Juda et ad Hierusalem pertinere credendum est, et nullam omnino Jsraëlis, i. e. decem tribuum in hoc fieri mentionem“ (Ieronim, Comment. in Joël.)

⁵⁾ Din modul cum vorbește el 1. ₁₃. 2, ₁₇ au voit unii să deducă, că profetul n'a fost preot.

⁶⁾ „Tempora, in quibus prophetavit, eadem debemus accipere, quae et in Osee legimus: in diebus Oziae, Iotham, Achaz et Ezechia, regum Judae, et in diebus Jeroboam, filii Joas, regis Jsraël (Ieronim, Comment. in Joël). Bleek-Wellhausen (l. c. §. 212 sq.) susține, că a profetit pe timpul regelui Uzia, dar recunoaște că e contemporan cu Amos; alții zic chiar că după exilul babilonian.

Cuprinsul:

a) *Partea întâia* (1—2,₁₇): descrie profetul în trăsuri vioae și naturale nevoia cea mare, ce va veni în țară în urma unei secete și a unei pustiiri prin locuste.¹⁾

b) *Partea a doua* (2,₁₈—4,₃₁): Iehova va milui pe popor — țara va produce de toate în belșug [nu numai în cele materiale, ci și în cele spirituale] — va trimite pe spiritul său și atunci vor cunoaște, că ziua judecării lui este apropiată — el va ținea judecată cu popoarele cari au asuprit pe Iudei [Egiptenii, Filistenii, Edomiții] — prinsonierii duși de Tir, Sidon și Filistenii vor fi scăpați — Iehova va binecuvînta pe poporul său.

Acest cuprins — foarte înșămnat în privința mesianică (Acta 2) — nu cuprinde toate cuvîntările profetului rostite la deosebite ocaziuni, ci e numai un extras, dar compunîndu-l profetul s'a nizuit a-i da o formă desăvîrșită.

Limba e clasică, poetică, serioasă și curgătoare.²⁾

Autenticitatea cărții a fost totdeauna recunoscută.

§. 25. Amos.³⁾

Profetul⁴⁾ era un păstor simplu și necărturar din satul Tecoa delînga Betleem (1,₁)⁵⁾ în imperiul Iuda. El a profetit în Bet-El, centrul cultului idololatrii în imperiul Israel, sub Ieroboam II. și Uzîa (între anii 807—769), cînd aceștia erau deodată domnitori: deci ceva mai înainte decît Osea.⁶⁾ Întreaga lui activitate să mărginește la imperiul Israel luîndu-să celalalt imperiu foarte puțin în considerare (2, 4. 5. 6, 1. 9, 1. 12).

¹⁾ Cetele de locuste unii le explică în înțelesul propriu, alții alegorice (*Efrem, Cîril Alex., Teodoret*), *Ieronim*: „Sub metaphora locustarum hostium descriptur adventus“ (Comment. in Joël).

²⁾ Aceste însușiri arată că cartea nu s'a putut compune întrun timp, cînd influința străină începuse a să simți și în literatură.

³⁾ Cuvîntul *אָמוֹס* = purtător să derivă dela *אָמוּס* = oneravit, onus imposuit.

⁴⁾ Unicul izvor în privința persoanei și a lucrării profetice e în T. V. cartea de față (1, 1. 7, 8. 10—14).

⁵⁾ „Tekoa oppidum fuit, quod sex milibus ad meridianam plagam abest a sancta Bethlehem, quae mundi genuit Salvatorem: et ultra nullus est viculus, ne agrestes quidem casae et furnorum similes, quas Afri appellant mappalia. Tanta est eremi vastitas, quae usque ad mare rubrum, Persarumque et Aethiopum, atque Indorum terminos dilatatur. Et quia hami arido atque areno nihil omnino frugum gignitur, cuncta sunt plena pastoribus, ut sterilitatem terrae compenset pecorum multitudo“ (*Ieronim, Amos*) și: „Thecuam viculum esse in monte situm et duodecim milibus ab Hierosolymis separatum, quotidie oculis cernimus.“ (Comment. in Jerem.).

⁶⁾ De am ști pozitiv cînd s'a întîmplat cutremurul de pămînt (1, 1), despre care relatează Zah. 14, 6, că a fost sub Uzîa, am putea hotărî și timpul păsirii profetului.

Cuprinsul:

a) *Partea întâia* (1—6) conține profeții îmbinate cu pedepsele ce vor îndura 7 popoară, cari neconținut neliniștesc pe Israel (Siri-enii, Tirenii, Filistenii, Edomiții, Moabiteni, Amoniții și Iuda) — mustră idololatria cea foarte lătită în imperiu — fărâdelegile, desfrîul, mituirea judecătorilor, asupririle din partea celor avuți și puternici, viața lor desfrînată și îmbuibată.

b) *Partea a doua* (7—9): el vede sub icoana locustelor, a focului și a unui coș plin de poame pustiirea țării și deportarea poporului prin Asirieni în prinsoare — preotul lui Baal, Amaziá — sub pretext că prin profesiile lui poporul s'ar ațita la revoltă — îndeamnă pe rege de a perzeca pe profet și a-l trimite îndărăt la Iuda, din care cauză îi prezice ca pedeapsă, că soția lui va curvi în Samaria, iar fiii și fetele lui vor muri de sabie — poporul să mingăe cu fericirea timpurilor viitoare.

Stilul profetului e simplu, așăzat, înțelegibil, scurt, dar totuș clasic și plin de frumseți poetice; *limba* în genere curată. Mai virtos bogate sînt tablourile luate din natură și viața păstorească.¹⁾ Din aceasta rezultă, că profesiile trebuie să fie fost scrise de însuș profetul, și anume sînt ele un excerpt din întreaga lui lucrare în imperiul Israel; *timpul* compunerii nu să poate hotări.

Existînd cartea totdeuna în canonul evreesc și creștin în privința *autenticității* nu s'au ivit nicicînd indoeli.

Observare. Locul 7,¹⁴ să explică astfel, că el pentru profetie nu să pregătisă mai nainte.

¹⁾ „Ex hoc numero pastorum et Amos propheta fuit, imperitus sermone, sed non scientia. Idem enim, qui per omnes prophetas, in eo Spiritus s. loquebatur... Naturale est, ut omnes artifices suae artis loquantur exemplis et unusquisque in quo studio trivit aetatem, illius similitudinem proferat. Verbi gratia, qui nauta est et gubernator, tristitiam suam comparat tempestati, damnum naufragium vocat, inimicos suos ventos contrarios appellat: rursum prosperitatem et laetitiam auram placidissimam et secundos nominat ventos, tranquilla maria et aquora, campi simillima. E regione miles quicquid dixerit, scutum, gladium, lorica, galeam, lanceam, arcum, sagittam, mortem, vulnus et victoriam sonat. In ore philosophorum semper Socrates et Plato, Xenophon et Theophrastus, Zeno et Aristoteles Stoici versantur et Peripatetici. Oratores Lysiam et Hyperiden, Periclem et Demosthenem, Gracchos, Catones, Tullios et Hortensios, in coelum laudibus ferunt. Poetae, si Epicici sunt, Homerum atque Virgilium; si Lyrici, Pindarum et Flaccum, crebro sermone concelebrant. Cur haec dicta sunt? ut scilicet ostendamus, etiam Amos prophetam, qui pastor de pastoribus fuit, et pastor non in locis cultis, et arboribus ac vineis consitis, aut certe inter silvas et prata virentia, sed in lata eremi vastitate, in qua versatur leonum feritas et interfectio pecorum, artis suae usum esse sermonibus, ut vocem Domini terribilem atque metuendam, rugitum leonum et fremitum nominaret; eversionem Israelitarum urbium, pastorum sollicitudini et ariditati montium comparans“ (*Ieronim, Comment. in Amos*).

§. 26. Obadîa¹⁾.

Referințele personale ale acestui profet mai deaproape nu ne sînt cunoscute, deoarece în cartea de față nu sã spune ceva cu privire la origine, patrie și părintele lui²⁾; iar de altã parte acest nume sã aflã în T. V. la mai multe persoane³⁾. Din cuprins rezultã însã cu siguranță, cã era iudeu.

Timpul activității sale profetice e înainte de Ioil (între 889—884)⁴⁾. Unii afirmã cã el a profetit sub Ieroboam II. sau sub Ahaz; în tot cazul însã nu dupã risipirea Ierusalîmului prin Caldei. Aceasta e evident din compararea v. 1—9 cu Ier. 49, 7—22 (unde Ier. a împrumutat dela Obad.); apoi cã nu amintește surparea Ierusalîmului, nici exilul babilonian; iar de altã parte vorbește de prinsonierii Israelitenilor la Canaaniți și în Sefarad (ceceace s'a întimplat în zilele lui Ioram prin Canaaniți și Greci, cf. 2. Cron. 21, 16 sq. cu Ioil. 4, 3. 6; Am. 1, 6. 9).

Cuprinsul: În această carte numai de un capitolu sã aratã, cum Edomiții, care pe timpul asupririi Ierusalîmului și a deportãrii multor locuitori în prinsoare, au dat dușmanilor ajutor, vor fi pedepsiți de Iehova ca răzbunãtorul poporului sãu — Iuda sã va reîntoarce din prinsoare și va stãpîni locurile lor.

Limba e puțîn asprã, fãrã infrumșetarea retoriceii. Cartea a fõst totdeauna recunoscutã ca *autenticã*⁵⁾.

¹⁾ Numele sã derivã dela עֹבַדְיָהוּ și יְהוָה = *serviens Domino, colens Jehoram*, LXX 'Obadîas, 'Αβδίας.

²⁾ Lipsind datele istorice s'au nãscut deosebite mituri. Unii au afirmat, cã el a fost prozelit idumeu; alții cã era de naștere din Sihem, un invãțel al profetului Iîie, care l-a cruțat (2. Reg. 1, 13) și cã ar fi fost bãrbatul femeii din 2. Reg. 4, 1 sq.; alții în urmã au zis cã numele trebuie luat ca *nomen appellativum* întelegîndu-sã un israeltean evlavios, care a compus aceastã profecie [Volck PRE. art. Obadja].

³⁾ 1. Reg. 18, 3; 1. Cron. 3, 21. 7, 3. 8, 38. 9, 16. 44. 12, 6. 27, 10; 2. Cron. 17, 7. 34, 13; Ezra, 8, 9; Neem. 10, 5. 12, 25.

⁴⁾ Așadar el e cel mai vechi între profeti, deși în canonul evreesc e pus în al 4. loc. [Cronologia nu e tocmai strict observatã].

⁵⁾ „Parvus propheta versuum supputatione, non sensuum alioquin, ut in tribus voluminibus Salomonis, canticum canticorum quanto brevius est, tanto difficilium... ita hic quoque propheta ea videt, ea audit, quae prophetali digna sunt servitate“ [Ieronim, Comment. in Obad.], și „Si brevitatis habetur contemptui, contemnantur Abdia, Nahum, Sophonias et alii duodecim prophetae, in quibus tam mira et tam grandia sunt, quae feruntur, ut nescias, utrum brevitatem sermonum in illis demirari debeas, an magnitudinem sensuum“ [Epist. ad Philem.].

§. 27. Iona¹⁾.

Acesta era fiul lui Amitai din Gat-Hefer (Get-Ofer²⁾ în seminția lui Simeon, profetînd sub Ieroboam II.³⁾ (pela 800 n. de Cr.) și e identic cu cel din 2. Reg. 14, ²⁵4).

Scopul cărții: „Iona e prototipul Mintuitorului, care a realizat pe deplin ideea, căreia acela (contra voii sale) a servit, adică ideea că predica despre pocăință, credință și mîntuirea împreună cu aceasta dela Iudeii nepocăiți va trece la păgîinii cei pocăiți. Precum vestirea lui Iona cătră păgîni a fost pregătită prin petrecerea lui de 3 zile în pîntecele peștelui, așa s'a făcut posibilă vestirea evangheliei între păgîni prin petrecerea de 3 zile a Mintuitorului în pîntecele pămîntului (adică prin moartea și învierea lui, cari sînt punctele cardinale ale operei de mîntuire). Ninivitenii pocăiți sînt antiteza Israiltenilor, ei vor pași la ziua județului contra tuturor, care au desprețuit predica aceluia, care e mai mare decît Iona.“ (Kurtz, Heilige Geschichte §. 100. 5).

Cuprinsul (4 cap.): Iona primește dela Iehova porunca de a merge la Ninive și a spune acolo să se pocăiască — el însă temîndu-să, că locuitorii ușor pot să fie iertați de Dzeu, merge la Iafu și îmbarcînd pe o corabie voiește a fugi la Tarsis sau Tartes, adică la celalalt capăt al pămîntului — pe mare să întîmplă o furtună amenințînd corabia cu sfărîmare — corabierii sînt foarte îngrijați, cer ajutor dela zeii lor, iar Iona dormia liniștit — cîrmaciul îl deșteaptă provocîndu-l să se roage la Dzeul său, doar îi va scăpa — furtuna nu încetează — această întîmplare îi face a crede, că cu dîșii trebuie să fie vrun făcător de rele — hotărîsc a arunca sorți, care cade pe Iona — el le spune, că e iudeu și ce misiune are de

¹⁾ יוֹנָה = *golumb, porumb, Iovăș*.

²⁾ „Porro, Geth, in secundo Sephorim miliario, quae hodie, appellatur Diocesaria, euntibus Tyberiadem, haud grandis est viculus, ubi et sepulchrum eius ostenditur“ [*Ieronim, Comment. Ionaec*].

³⁾ „Ieroboamo propheta Ionas praedixit, quod devictis Syriis ditionem suam esset ampliaturus, prolatis eius terminis ad septentriones usque Amathien urbem, ad meridiem vero usque asphaltitem lacum. His enim olim terminis Chananaea terra finiebatur, juxta Josua imperatoris definitionem; quo oraculo excitatus Ieroboamus totos eos tractus, ademptos Syris, ad suum regnum addidit, nihil fallente Jonae vaticinio“ (*Josif Flaviu, Antiquit. lib. IX. c. 11*).

⁴⁾ Timpul păsirii lui ar fi mai sigur, dacă tradiția Evreilor ar fi adevărată. *Ieronim* zice: „Tradunt Hebraei hunc esse filium viduae Sareptanae, quem Helias propheta mortuum suscitavit, matre postea dicente ad eum: nunc cognovi, quia vir Dei es tu et verbum Dei in ore tuo est veritas. Et ob hanc causam etiam ipsum puerum sic vocatum. Amathi enim in nostra lingua veritatem sonat; et ex eo, quod verum Helias locutus est ille qui suscitatus est, filius esse dicitur veritatis.“ (*Proem. in Jon.*).

implinit zicându-le totodată să-l arunce în mare, unde e înghițit de un pește — în pintecele acestuia petrece 3 zile — să roagă la Dzeu — iesă la uscat — Dzeu i-să arată și a doua oară — merge la Ninive, spune locuitorilor, că pentru pocăință mai sînt încă 40 de zile — dela mare până la mic să îmbracă în sac, nu mîncă nimic — Dzeu îi cruță — Iona să supără pentru aceasta, iesă afară de cetate, își cere moartea, clădește o colibă — Dzeu lasă de crește în apropierea ei un chicaion, care feră pe Iona de razele soarelui — preste noapte însă un vierme roale la inima lui și să uscă — Iona iarăși să supără și cu atît mai virtos își cere moartea — Dzeu îi răspunde: „Ție-ț pare rău de chicaion, pentru care nu te-ai ostenit; nici l-ai făcut să crească, ce într'o noapte a crescut și s'a uscat. Și mie oare nu trebuia să-mi fie milă de Ninive, cetatea cea mare, în care sînt mai mulți decît 120.000 de oameni, care nu știu deosebi dreapta lor de stînga lor, afară de vite multe?“

Cartea conține o *istorie adevărată*. Această să vede din multele îndegetări istorice și geografice. Tocmai pe timpul acela Israil începuse a veni în atingere cu Asur (Os. 5, 13-10, 6); iar 12 ani după moartea lui Ieroboam II. începe sub Menahem surparea lui prin Ful (2. Reg. 15, 19); descrierea Ninivei corespunde relatărilor din scriitorii profani; decadența ei morală o descriu și Naum 3, 1. Țefan. 2, 13 sq., iar datina de a jălî atît oamenii, cît și animalele e foarte lătită în orient. Mai departe vedem, că persoana profetului și a corabierilor e psihologice fidel descrisă; în urmă, cartea la Iudei și creștini totdeauna a fost primită în canon; Cristos însuș să provoacă la ea ca la o istorie adevărată. (Mt. 12, 39—41. 16, 4; Lc. 11, 29—32).

Neîntemeiată este deci socotința celorce o țin de parabolă, mit, din cauza că conține foarte multe minuni: Iona în pintecele peștelui — chicaionul crește preste noapte foarte mare — sortul cade pe Iona — furtuna încetează îndată și peștele e la îndemină de a-l înghiți și iarăși a-l lăpăda din sine. Aici să pot aplica foarte bine cuvintele lui *Augustin*: „Aut omnia divina miracula credenda non sunt, aut hoc cur non credatur, causa nulla est“ (Epist. 21¹).

1) Sub chicaion קיקיון avem de înțeles *Ricinus communis*, care intradevăr crește foarte răpede; iar „pește mare“ (דג גדול) e *Squalus charcharias* și nu *χιτος*, cum a tradus LXX, căci acesta are un grumaz foarte îngust, precînd în charcharia s'au găsit în timpurile mai noave nu numai oameni, ci și cai.

Să mai provoacă contrarii la împrejurarea, că autorul vorbește în persoana a treia — ceea ce însă arată că el voiește a fi cit să poate de obiectiv — care fenomen să află și la Is. 7, 3 sq. 20, 3 etc.

Din cuprins și *limba* cărții, care samănă foarte mult cu ceea a vechilor profeti, rezultă, că ea s'a scris de însuș profetul, și adecă scurt timp după cele enarate¹⁾.

§. 28. Miha.

Miha²⁾, numit *Moraștitul* (1, 1; Ier. 26, 18³⁾) — spre deosebire de alt Miha, care a fost pe timpul lui Ahab și era fiul lui Iimla (1. Reg. 22, 8; 2. Cron. 18, 7⁴⁾) — a profetit sub regii Iotam, Ahaz și Ezechia (1, 1) fiind contimporan cu Isaia. Din Ierusalim (probabil) să adresează el cătră amindoaă imperiile, dar mai virtos cătră Iuda, patria lui. Aceasta rezultă din cuprinsul profeției vorbind el de căderea Samariei, de Asirieni ca de cei mai mari dușmani (1, 5—7. 6, 16. 7, 12); în urmă din amintirea celor 3 regi ai Iudei și din raportul profetilor cătră Isaia (Is. 2. cf. Miha 4, 1—3; Is. 26, 21 Miha 1, 3 etc.)

Cuprinsul să imparte în 3 părți: a) 1. 2; b) 3—5; c) 6. 7: Profetul muștră fărădelegile făcute în Samaria și Ierusalim, cum: nedreptatea, minciuna, idololatria, lăcomia, sgrcena, asuprirea săracilor, mituirea judecătorilor, falzitatea profetilor — prevestește nimicirea Ierusalimului, restabilirea lui — nașterea Mesiei în Betleem (5, 2) — timpurile fericite ce vor urma sub domnia lui — poporul e certat de Dzeu, care i-a dat atâtea bunătăți încă cînd l-a scos din Egipt, iar el l-a uitat — Iuda e cu totul strîcat, Dzeu însă îl va scăpa și mintui, de aceea îl vor lăuda pentru ajutorul dat.

¹⁾ Unii cred că s'a compus abia pe timpul Macabeilor. Aceasta însă contrazice cu fapca existență a cărții în canon; iar din 3, 3 nu să poate deduce, că Ninive era deja surpată. Tot astfel nu sînt dovadă pentru o compunere mai tîrzie nici aramaizmele ce să află în carte, căci ele să explică prin împrejurarea, că autorul e din imperiul de nord.

²⁾ Numele מיכה e scurtat din מיכיה [2. Reg. 22, 12] sau מיכיהו [Jud. 17, 1] sau מיכה [2. Cron. 18, 8] = מיכיהו [2. Cron. 13, 3. 17, 7] = *cine e ca Iehora*; LXX *Μιχαίας*; Vulg. *Michaeas*, însămnînd aceeaș ce și מיכאל, ce să întărește prin 7, 18 și Ier. 26, 18.

³⁾ LXX traduce Miha 1, 1 cu „pe cel al lui Morași“, așadar acesta ar fi numele tatălui [Ciril Alex.], ceea ce însă contrazice cu cele relatate de Ieronim: „Qui usque hodie, juxta Eleutheropolim urbem Palaestinae, haud grandis est viculus“ [Prol. in Mich.] — iar Ier. 26, 18 cu: *Moraștitul*. Moreset e locul nașterii profetului, și: Moraștitul = cel din Moreset. Mareaș [1, 16] e alt oraș, iar Moreset-Gat [1, 14] e de explicat: Moreset care e aproape de Gat.

⁴⁾ Ieronim [ad Paulin.], *Isid. Hispal.* [Orig. I. VII] etc. au identificat pe acești doi Miha; dar istoria și cronologia nu permit aceasta, deși nu să poate tăgădui, că profetul nostru începe [1, 2] cu cuvintele dela sfîrșitul profeției celui alt Miha [1. Reg. 28, 28].

Stilul profetului e îndrăzneț, sublim în idei, clar și vioi în predare, bogat în asămănări (1, 18. 2, 12 sq 4, 9 etc.), tropi; demulțorii trece dela amenințare la făgăduință și viceversa (2, 12-13. 4, 9—11. 7, 11 sq); dicția e poetică, iar *limba* e clasică. El ocupă locul mijlociu între Osea și Isaia, deși să apropie mai mult de cel din urmă.¹⁾

Cartea e compusă din mai multe cuvântări de ale profetului ținute la deosebite ocaziuni, cari sigur au fost mai cuprinzătoare decit cele de față, desi nu putem hotări la toate: unde începe una și unde cealaltă; ba e cu putință că nici chiar cronologia nu s'a băgat tocmai strict în samă (Așa 4, 1—3. Is. 2, 1—3 să raportă la timpul regelui Iotam; iar 3, 12. Ier. 26, 18 la Ezechia). Cu toate acestea însă nu să poate zice, că cele 3 părți între sine nu stau în cea mai strînsă legătură și astfel a să îndoi de *canonicitatea* cărții.

§. 29. Naum.²⁾

Despre acest profet știm numai că era din Elcoș, un sat în Galilea.³⁾ El a profetit după risipirea imperiului Israil (2, 3) precînd Asirienii stăpînind multe popoară (1, 12. 2, 12 sq.

¹⁾ *Carpzov* l. c. III. pag. 375: „Quo igitur certior esset doctrinae fides, voluit Deus Jesaiam et Micham loqui simul, quasi uno ore, et talem consensum profiteri, quo possent convinci omnes rebelles. Neque enim ulla inter eos aemulatio locum habuit, ut alter exprobraret alteri furtum, quum repeteret, quae dicta erant: nihil potuit accidere gratius utrique, quam ut haberet testimonium a collega suo, et quod divinitus mandatum erat, profiterentur non tantum una mente et uno sensu sed etiam iisdem verbis, et quasi eodem ore“.

²⁾ Numele נְחֻם să derivă dela נחם = a mîngăia; LXX Ναούμ, *Ieronim*: „Qui interpretatur *consolator*. Jam enim decem tribus ab Assyriis deductae fuerant in captivitatem, sub Ezechia rege Juda: sub quo etiam nunc in consolationem populi transmigrati, adversum Niniven visio cernitur. Nec erat parva consolatio, tam his, qui iam Assyriis serviebant, quam reliquis, qui sub Ezechia de tribu Judae et Benjamin ab iisdem hostibus obsidebantur, ut audirent, Assyrios quoque a Chaldaeis esse capiendos, sicut in consequentibus huius libri demonstrabitur“ [Prooem. in Nah.]

³⁾ *Ciril Alex.*: „Vedenia lui Naum din Elcoș. Elcoș era fără îndoială un sat în Iudea. Noi înțelegem, că numele *Elchescu* [LXX Έλχισαίος, Vulg. Elchescus] să rapoartă la loc, la patrie și nu la părintele profetului. Această tradiție o avem dela aceia, pe care i-am cetit mai nainte“ [ad Nah. 1, 1]; *Ieronim*: „Quidam putant, Helkescum patrem esse Nahum, et secundum Hebraeam traditionem etiam ipsum prophetam fuisse; cum Helkesei usque hodie in Galilaea viculus sit, parvus quidem et vix ruinis veterum aedificiorum indicans vestigia, sed tamen notus Judaeis, et mihi quoque a circumducente [conducător] monstratus“ [Prooem. in Nah.]. În timpul mai nou s'a ivit părerea, că *Elcoș* sau *Alcoș* ar fi un loc în Asiria, nu departe de Mosul și de Ninive, unde ar fi și înmormîntat profetul — istoria e însă contrară.

3, 1. 2) smeriseră și imperiul Iuda (1, 9. 11. 12). Prezicând el surparea Ninivei și a puterii asiriene (1, 14. 2, 1 sq. 3, 1 sq); raportându-să 1, 11 la Sanherib, care nu de mult pricinuisă attea nevoi (2. Reg. 19, 35 sq) — ceea ce e încă în amintire proaspătă (1, 9. 11. 12 cf. Is. 36, 14 sq. 37, 3. 17; 2, 14 cf. Is. 36, 13. 37, 9) — dar neamintindu-să moartea lui, rezultă că a fost activ în a doua jumătate a domniei lui Ezechia, în care timp s'a și compus cartea. În cap. 3, 8 sq. să mai amintește că No-Amon (Teba) în Egipt a fost ocupat de un popor dușman, iar locuitorii duși în prinoare. De am ști pozitiv când s'a întâmplat aceasta, am putea face concluziuni pentru cartea noastră.

Cuprinsul (3 cap.; fiecare capitolu formează o parte): Dzeu din iubirea ce o are către poporul său Israil va nimici pe dușmani și îndeosebi pe Ninive cea superbă care a surpat imperiul israiltean — Ninive să fie gata de apunere, căci deși acum e mare și puternică, nu să teme de nimica, totuș vine timpul când vor urma asupra ei pedepsele dzești.

Stilul e original, poetic, clar, vioi; *limba* clasică, fără de aramaizme și așa foarte puțină deosebire să află în această privință între Naum și contemporanii săi: Isaia, Miha.

Cartea totdeauna a fost recunoscută de *canonică*.

§. 30. Avacum.²⁾

Despre persoana acestui profet (1, 1. 3, 1) alte date nu avem. Din inscripția cap. 3 să vede că era levit, căci spre a putea cânta la cultul dzeesc un imn compus de sine însuș cu acompaniarea instrumentului să cerea îndreptățire din ofici. Unii au voit să-l identifice cu Dan. 14, 32, dar cronologia nu îngăduie aceasta. *Timpul* activității profetului după cuprins e înainte de invaziunea Caldeilor, care s'a întâmplat după bătălia dela Circeziu. Așa să espune 1, 1, că aceștia au în-

¹⁾ *Louth*: „Ex omnibus minoribus prophetis nemo videtur acquare sublimitatem, ardorem et audaces spiritus Nahumi“ [De sacra poësi Hebr. §. 281].

²⁾ חֲבַקּוּם, LXX Ἀββαζούμ și Ἀββαζούμ, să derivă dela חֲבַקּוּ = a îmbrățișa; subst. e poate în loc de חֲבַקּוּבָה = îmbrățișare. *Ieronim*: „Vel ex eo, quod amabilis Domini est, vocatur amplexatio; vel quod in certamen et luctam, et ut ita dicam, amplexum cum Deo concreditur, amplectantis, id est, luctantis sortitus est nomen. Nullus enim tam audaci voce ausus est Deum ad disceptationem justitiae provocare, et dicere ei: cur in rebus humanis et in mundi istius πολιτείᾳ tanta rerum versatur iniquitas?“ [Prolog. ad Habac.].

ceput a să lăți cătră apus, dar nu să zice că au ajuns în Iuda și Ierusalim; profetii Ieremia și Tefania, care trăesc sub Iosia, atiră delă Avacum (2, 20 cf. Tef. 1, 7; 1, 8 cf. Ier. 4, 13. 5, 6); să zice 1, 5 că pedepsele cu cari amenință Dzeu vor urma chiar în zilele celorce le aud; în urmă cap. 3. presupune un cult al lui Iehova bineorganizat, deoarece din v. 19 să vede, că imnul acesta e menit pentru cultul dzeesc public: așadar profetul au fost activ după al 12. an al lui Iosia.

Cuprinsul [să împarte a) 1. 2., b) 3]: Dzeu întru dreptatea sa nu mai poate suferi fărădelegile poporului — el a pus în mînilor Caldeilor executarea dreptății sale — Iudeii de aceștia nu vor scăpa; dar și pentru aceștia e deja gătită peirea — cap. 3 e o odă frumoasă, în care laudă profetul în formă de psalm măreț și binefacerile dzești arătate poporului său, care din contră e rău și neascultător.¹⁾

Stilul e energetic, sublim și dovedește, că cartea s'a scris pe timpul cînd profetia era în floare. Ea este — îndeosebi însă cap. 3 — una dintre cele mai însemnate roduri ale literaturii profetice și poetice la Evrei.

Autenticitatea și redactarea cărții de însuș profetul (cf. 2, 2) au fost totdeuna recunoscute.

Oda din cap. 3. pare a fi fost introdusă în cultul dzeesc, deoarece are 3 *Sela* și inscripția obicinuită la psalmi.

§. 31. Tefania.²⁾

În privința acestui profet avem date în însuș cartea. El să numește: „*Fiul lui Cuș, fiul lui Godolia, fiul lui Amaria, fiul lui Ezechia*“ (1, 1), care din urmă, încheind șirul geneologic, trebuie să fie fost foarte cunoscut contimporanilor, deoarece simpla amintire a numelui e suficientă spre a

¹⁾ *Ieronim*: „Quomodo prior propheta Nahum, vaticinium habet contra Niven et Assyrios, qui vastaverunt decem tribus, quae vocabantur Israel, ita Habacuc prophetiam habeat adversus Babylonem et Nabuchodonosor, a quibus Juda et Jerusalem, templumque subversa sunt“ [Prol. ad Habac.].

²⁾ Numele צפניה, LXX Σοφονίας, *Sophonias*, să derivă delă צפן = *a ascunde, a păzi* și יה; *Ieronim*: *arcanus Domini* [In prol. ad Joël.] și zice: „Nomen Sophoniae, alii speculam, alii arcanum Domini transtulerunt. Sive igitur specula, sive absconditum Domini interpretatur, utrumque prophetae convenit“ [Comment.]; „Speculator et arcanorum Domini cognitor“ [Epist. ad Paul.]. Așadar s'ar deriva delă צפה = *speculatus est, exploravit*. Numele acesta să mai află 1. Cron. 6, 26; Ier. 52, 24; Zah. 6, 14.

deosebí familia aceasta de alta (analogie Zah. 1, 1 cf. Ezra 5, 1). Unii au crezut, că profetul a fost strănepotul regelui Ezechia, fiindcă numai astfel să explică împrejurarea, că aici contra obiceiului la alți profeti, să amintesc patru generațiuni; alții iarăș susțin contrarul. Ei zic: deși lipsește uneori apozitia „regele“ (2. Reg. 19, 3), totuș așa ceva nu să poate întimpla în inscripția unei cărți (cf. Prov. 25, 1; Is. 38, 1, 9. 39, 1); iar la argumentul celor de mai nainte, că autorul a voit să încungiure repețirea unuia și aceluiaș cuvint, să aduce Ier. 1, 3. La tot cazul însă să poate afirma cu *Ciril Alex.*, că profetul „după origine nu era din neam de rind“, ce să confirmă și prin aceea, că el să adresează mai virtos către nobilii popoului.

Cuprinsul [a) cap. 1.; b) cap. 2, 1—3, 8; c) cap. 3, 9—20]: Iuda și Ierusalimul vor fi pedepsite pentru fărădelegile, idololatria lor — mai marii sint nedrepti, profetii vorbesc lucruri îngimfate — preoții sint neconștientioși, judecătorii mitarnici, poporul îndărătnic — profetii contra popoarălor, cari au asuprit pe Israilteni amenințându-le cu pierzare: Filistenii, Moabitenii, Cretenii, Amoniții, Etiopenii, Cușiții și Asirienii cu Ninive cea măreață — poporul lui Dzeu fiind lămurit prin atitea suferinți va ajunge la fericire, cînd nime nu-i va mai putea face ceva rău, deoarece Dzeu este în mijlocul lui și-l scutește.

Tîmpul activității e domnia lui Iosia („în zilele lui Iosia, fiul lui Amon, regele Iudei“, 1, 1). *Cuprinsul* descrie starea internă a țării în acelaș mod ca și Ieremia¹⁾; să amintesc rămășițele cultului idololatra (1, 4. 5), pe care acest rege din al 12—18. an al stăpînirii sale l-a delăturat (2. Reg. 22, 1 sq; 2. Cron. 34, 1 sq); să vorbește de căderea Ninivei ca de ceva ce abia să va întîmpla (2, 3; ce a fost înainte de 605, deoarece atunci moare Nabopolasar și predă tronul lui Nebucadnezar); în urmă profetul stă în strînsă legătură cu Avacum 2, 20. Din acestea rezultă, că Șefania a fost într'ajutorul amintitului rege nobil și înțelept, și că cartea s'a compus înainte de al 18. an al lui Iosia.

¹⁾ Noi vedem că nu să cinstește numai Iehova [1, 5 cf. Ier. 6, 20], ci și alți zei [1, 4. 5 cf. Ier. 7, 11 sq.]; există jurămintă falz la Iehova și zei [1, 5 cf. Ier. 5, 3. 7, 3. 5, 7. 12, 6]; toate păturile soțietății sint demoralizate: familia regească, principii, profetii și preoții [1, 4. 8. 9. 3, 3. 4 cf. Ier. 2, 8. 28]; poporul e nerușinat [2, 1. 3, 3 cf. Ier. 3, 3. 6, 15. 8, 12]; Ierusalimul e rebel [3, 1 cf. Ier. 4, 17. 5, 23], e pătat cu sînge și uriciunile zeilor [3, 1 cf. Ier. 2, 23 sq.]; să asupresc văduvele și sāraccii; casele sint pline de avere străină [3, 1 și 1, 9 cf. Ier. 5, 27 sq. 6, 6].

Stilul e vioi, puțin original și conține afară de unele figuri foarte multe reminiscențe și împrumutări din profeții de mai nainte¹⁾; e mai slab decît al lui Naum și Avacum; — *limba* e curată și ușoară.

Toate 3 capitolele formează un întreg și sînt cvintesența activității profetice a lui Țefania; iar cu privire la *caracterul* cărții să observă, că profetul ca nime altul să estinde asupra întregii economii (remunerătoare și pedepsitoare) a lui Dumnezeu. Această însușire a observat-o deja Bucer, care zice: „Si cuncta quis desiderat secreta vatum oracula brevi dari compendio, brevem hunc Zephanjam perlegat“ (Comment. 1528).

Autenticitatea e de toți recunoscută.

§. 32. Agheu.²⁾

Cine a fost Agheu nu știm.³⁾ El să amintește în cartea atribuită lui (1, 1. 2, 1. 10. 20) ca contimporan al lui Zerubabel și Iosua. Pășind în al 2. an al lui Dariu Istaspe (Ezra 5, 1. 6, 14; 520 n. de Cr.) admoniază pe prepoziți și popor de a continua zidirea templului, întreruptă în urma împrejurărilor nefavorabile (Ezra 4) și din lipsa de zel.⁴⁾

Cuprinsul [a) cap. 1; b) cap. 2, 1—9; c) cap. 2, 10—19; d) cap. 2, 20—23]: Profetul provoacă pe popor de a reîncepe zidirea templului, căci fiecare pentru sine zidește palate frumoase — nerodirea cîmpului e o pedeapsă dzească pentru neglijența lor la lucrul lui Iehova — bătrîniîi poporului să plîngeau că templul acesta nu va fi

¹⁾ 1, 7 cf. Av. 2, 30; Ioil 1, 15; 1, 13 cf. Am. 5, 11; 3, 10 cf. Miha 4, 6, 7; 4, 14 cf. Is. 34, 10 etc.

²⁾ חַגְגֵּי, LXX Ἀγχαῖος, Aggaeus [prescurtare din Agaria ca și Zacheu din Zaharia] să derivă dela חַגְגֵּי: „Quem nos festum siye solemnem possumus dicere“ [Ieronim, Comment.]; mai pe larg explică Abarbenel: „Quia prophetavit de excidio templi secundi, et praedixit populum reversurum Hierosolymam ad aedificandum domum Domini, quod eis gaudium excitavit et laetitiam, ut laetitiam noctis, qua sanctificatur festum (חַגְגֵּי), inde ita vocatum esse Haggaeum ex significatione tripudiantis vel festum celebrantis, quod ille requirat domum Domini“ [cf. Carpzov l. c. III. pag. 422 sq].

³⁾ „Quidam putant et Joannem Baptistam et Malachiam, quem interpretantur angelus Domini, et Aggaeum, quem nunc habemus in manibus, fuisse angelos, et ob dispensationem et jussionem Dei assumisise humana corpora et inter homines conversatos“ [Ieronim, Comment. ad Agg.]; *Ciril Alex.* e de părere contrară: „Ceeace zice s. Scriptură de Agheu numîndu-l Inger, nime nu va înțelege, că el avea o natură îngerească — ce ar fi absurd: ci el s'a născut în chipul nostru din femeie și afirmăm, că el s'a numit vestitor dela ἀγγελῆν“ [Comentar la acest loc].

⁴⁾ Din 2, 3 au dedus unii, că profetul ar fi văzut și templul lui Solomon. În acest caz la pășirea de acum era foarte înaintat în vîrstă.

aşa de măreţ ca cel al lui Solomon, iar el le arată că îl va întrece, deoarece întrinsul va veni Mesia — muştră pe popor şi preoţi pentru darurile lor necurate — să adresează către Zerubabel arătându-i, că în timpurile viitoare casa lui David iarăş va fi preamărită.

Acest cuprins a fost adunat de însuşi profetul din cuvântările sale ținute la deosebite ocazii şi anume nu în întreaga lor extenziune, ci după părţile mai însemnate.

Stilul e simplu retoric, să apropie foarte mult de proză, vioi devine el prin multele întrebări; *limba* e cam liberă de caldăzme.

Caracterul *canonic* al cărţii n'a fost nicicînd tras la îndoială.

Afară de cartea de faţă să mai atribue lui şi altele. LXX adaogă la ps. 137: titlul: „*Psalmul lui David, Agheu şi Zaharia*“; la ps. 145. 146. 147. 148: „*Aliluia lui Agheu şi Zaharia*“; iar în Vulg. ps. 111. are inscripţia: „*Alleluja, reversionis Aggaei et Zachariae*“; în traducerea siriană stă înaintea ps. 126: „*Ex psalmis ascensionis. Dicitur de Aggaeo et Zacharia, qui ascenderunt e Babel una cum captivitate*“; la ps. 127.: „*Dicitur quoque de Aggaeo et Zacharia, qui urgebant structuram templi.*“ De aceea zice *Epifune* (De vita prophet.): „Şi acesta a cîntat mai întîi aci (în templul restaurat) aliluia, ce să poate interpreta cu: să lăudăm pe Dzeul cel viu. Amin, adecă: aşa fie, fie . . . de unde şi noi cîntăm aliluia, care e imnul lui Agheu şi Zaharia.“

§. 33. Zaharia.¹⁾

Autorul să numeşte: „*Fiul lui Barahia, fiul lui Ido*“ (1, 1. 7)²⁾. *Neem.* 12, 4 să aminteşte între capii familiilor preoţeşti, care cu Zerubabel şi Iosua au venit din exil, un Ido, al cărui urmaş e Zaharia (ib. v. 17). Nu este nici un motiv de a să îndoii, că aceştia sînt profetul de faţă cu moşul său, care din urmă fiind contemporanilor mai binecunoscut decît Barahia, la *Ezra* 5, 1. 6, 14 să aminteşte singur, ca cum ar fi tatăl profetului. El era deci din neam preoţesc, a păşit cu 2 luni

1. זכריה sau זכריהו, LXX Ζαχαρίας, = *Ichova is aduce aminte*, să află în s. Scriptură foarte adescori. (2. Reg. 14, 20. 18, 3; Is. 8, 3; Zah. 1, 1; Ezra 8, 3. 11. 16. 10, 36; *Neem.* 8, 4. 11, 4. 5. 13; 1. Cron. 5, 7. 9, 21. 27. 15, 18. 24. 24, 25. 26, 7. 11. 27, 31; 2. Cron. 17, 7. 20, 14. 21, 2. 24, 20. 26, 5. 29, 13. 34, 12. 35, 6; Lc. 1, 5. *Ieronim*: „Quia (Judaei reduces) habebant memoriam Domini et propter memoriam benedictionem, et ob benedictionem testimonium, ideo ad populum Zacharias, filius Barachiae, filius Addo mittitur“ (Comment. ad Zach.).

2) *Ciril Alex.*: „Fericitul Zaharia era din singe sint, adecă din seminţia lui Levi şi s'a născut după trup din tatăl său Barahia, iar după spirit s'a nutrit de profetie; este fiul lui Ido profetul, în ale cărui moravuri, dupăcum trebuie să credem, a fost crescut şi ale cărui virtuţi le-a imitat“ [Comment. in Zach.).

mai tirziu decit Agheu (l. c. mai nainte) amintindu-să încă și sub arhierul Ioachim (Neem. 12, ¹⁶). La starea profetască a fost chemat fiind încă tânăr (2, ⁴) și a continuat lucrarea lui Agheu, dar până cind, nu știm.

Cuprinsul:

a) *Partea întâia* (1—8): după provocare la pocăință ca introducere urmează 9 viziuni¹⁾ de deosebit cuprins, între cari unele sã și explică — bătrînii intrabă pe profet, de au să mai țină posturile introduse²⁾ — el primind înștiințare dela Dzeu le spune, că aceste posturi de acum înainte vor fi casei lui Iuda de bucurie și veselie — muștră neascultarea poporului — fãgãduiește că Ierusalimul iarăș va fi locuit și sã vor simți întrînsul bine.

b) *Partea a doua* (9 - 11): amenință cu smerirea dușmanilor: Damascului, Filistenilor, Tirului, Asiriei și Egiptului — regele Sionului va ieși din toate învingător și Israil va prospera mai mult decit alte popoară — ceice nu sã pocăiesc vor fi aspru pedepsți.

c) *Partea a treia* (12—14) arată că toți dușmanii lui Dzeu vor fi nimiciți — Israil pocăindu-să va fi mintuit — suferințele păstorului lui Iehova — pedeapsa dușmanilor săi și mărirea Sionului, în care va trona Domnul pãmîntului.

Acest cuprins conține: viziuni, simboale (1, ⁸—6, ¹⁵), cuvîntări simple (7. 8) și cuvîntări cu asămãnări îndrãznețe (9—14)³⁾

Autorul cãrții e Zaharia. Abia din veacul al 17. — mai întii în Anglia, apoi în Germania — au început unii critici⁴⁾

¹⁾ Numite după timpul în cari s'au împartășit *nocturne*, și a fost ziua a 24. luna a 11. anul al 2. al lui Darius Istaspe (1, ⁷) formînd descoperirea din luna a 8. a aceluiaș an introducerea [1, ¹—⁶].

²⁾ În decursul exilului babilonian adoptaseră Iudeii obiceiul de a posti în zilele, cari sint momente înșămuate ale catastrofei pricinuite de Caldei: în 10. a lunei a 5. [Ab], pentru că atunci Nebucadnezar a aprins cetatea și templul [Ier. 53, ¹², ¹³ cf. 2. Reg. 25, ⁸ sq.]; în luna a 7. ziua a 3. întru amintirea omorîrii guvernatorului Godolia [Ier. 41, ¹ sq.; 2. Reg. 25, ²⁵ sq.]; în luna a 4. ziua a 9. pentru că în această zi Ierusalimul a fost ocupat de Nebucadnezar în al 11. an al lui Zedechia [Ier. 39, ², 52, ⁶, ⁷]; în urmă în 10. din luna a 10., deoarece atunci Nebucadnezar a început în al 9. an al lui Zedechia a impresora cetatea Ierusalimului [2. Reg. 25, ¹; Ier. 39, ¹].

³⁾ Tocmai această variațiune aduce cu sine, că multe locuri sint foarte greu de înțeles. *Ieronim* îl numește: „Obscurissimus et inter duodecim longissimus“ [I. ad. Exuperium], și întralt loc zice: „Ab obscuris ad obscuriora transimus; et cum Moysse ingredimur in nubem et caliginem. Abyssus abyssum invocat, in voce cataractarum Dei; et gyrans gyrando vadit spiritus et in circulos suos revertitur. Labyrinthios patimur errores et Christi cacca regimus filo vestigia“ [Proleg. ad Comment. lib. II. ad Exuper.].

⁴⁾ Întia anză la iudeoieii a dat Mt. 27, ⁹, unde sã citează o profetie sub numele lui Ieremia, care la acesta nu sã află, dar are cea mai mare asămãnare cu Zah. 11, ¹², ¹³.

să afirme, că cap. 9—14 nu pot avea acelaș autor cu cele premergătoare, deoarece referințele cuprinse în ele nu corespund celor după exilul babilonian avînd și o formă deosebită. Purcezînd din aceste motive au zis unii, că aceste capitole sînt compuse de unul sau mai mulți autori înainte de exil — și adevărat cap 9—11 de un profet sub regele Ahaz, iar 12—14 de un bărbat care a trăit în timpurile din urmă înainte de risipirea imperiului Iuda.

La acestea din partea susțîitorilor unității s'a răspuns: autorul descrie starea poporului după exil întru toate fidel, servînd astfel de bază la descrierea dezvoltării împărăției lui Dumnezeu pe pămînt¹⁾; forma deosebită e condiționată de obiectul ce să tractează²⁾; în urmă nu să poate explica, de ce adunătorii canonului evreesc toate 14 cap. le-au considerat ca un întreg, în care părțile singuratiche stau în cea mai strînsă legătură.

Limba e curată, liberă de caldaizme.

Observare. Locuri mesianice sînt 9, 9 cf. Mt. 21, 4; 11, 12 Mt. 27, 9; 12, 10 Io. 19, 37; 13, 7 Mt. 26, 31.

¹⁾ Poporul e împrăștiat între păgini ca o turmă fără păstor (10, 3) — deși Iuda în parte s'a reîntors la Ierusalîm — și mai sînt mulți care așteaptă eliberarea (9, 11-13 cf. 2, 10 sq), precînd celalalt imperiu trebuie mai întîi adunat (10, 6-10); desbinarea între amîndouă imperiile a încetat; Iehova privește la toate semințiile lui Israel (9, 1), cari fiind unite vor învinge pe Iavan (9, 13); Iehova le dă harul său fiind o turmă (9, 16 cf. 8, 13); păstorul Dlui paște turma unită — care unire profetii înainte de exil o așteaptă numai (Is. 11, 13; Os. 2, 3; Ez. 37, 15 sq.) — și va nimici frăția între Iuda și Israel prin frîngerea toiagului (11, 14); din cele 2 imperii s'a format un popor, care locuiește în Iuda și Ierusalîm (2, 3, 13); să amenință Israel care să afle în aceste locuri (12, 1-2, 5-14, 3, 14); reprezentanții păgînilor sînt Asur (țara de nord) și Egiptul (țara de miazăzi, 10, 10 cf. 6, 4); imperiul dușman să numește Iavan, care e o expresiune împrumutată dela Daniil 8, 31; iar amintirea Damascului, Hamatului, Tirului, Sidonului și Filistenilor (9, 1-4) să potrivește înainte și după exil.

²⁾ Dacă aici nu sînt viziuni, îngeri, satana, cei 7 ochi ai lui Dumnezeu, apoi să observă, că și Amos are viziuni abia în partea a doua. La Zah. nu sînt numai viziuni, ci și cuvîntări profetice (1, 1-3, 7, 8), acte simbolice (6, 9-15, 11, 4-17); îngerii, satana lipsesc și în 7. S. (cf. 14, 6); ochii lui Dumnezeu să afle numai 3, 9, 4, 10, dar prevedința dzeșacă, care să simbolizează prin aceștia, să exprimă astfel și 9, 1, 8. Limba e acomodată obiectului: viziunile să espun în proză simplă, iar profetiile în cuvîntări retorice, chiar în asămănări îndrăznețe. În urmă dacă în inscripții autorul nu să numește, această împrejurare nu poate servi ca motiv de a ne îndoi în privința autenticității, căci așa ceva întîmpinăm și la Isaia 15, 1, 17, 1, 29, 1 etc. — cari cap. nicicînd n'au fost atacate ca neautentice.

§. 34. Malahía.¹⁾

Acest profet nu e cunoscut mai deaproape. Tradițiunea evreească susține, că sub acest nume avem de înțeles pe Ezra,²⁾ alții zic că un înger al lui Dzeu.³⁾

Cuprinsul [a] cap 1,₂—2,₉; b) cap 2,₁₀—16; c) cap 2,₁₇—3,₂₄]: să asămănă soartea tristă a poporului israelitean cu a altor popoară mîngăindu-să că stă mai bine — mustră pe preoți, pentru că pe altarul de jertfe să aduc daruri necurate spuind că lui Dzeu acestea sînt neplăcute și că de acum înainte nici nu le mai voiește, deoarece toate popoarale îi aduc daruri curate — mai odată amenință pe preoți, că dacă nu-și vor împlini datorințele după prescripțiile legii, îi va pierde -- mustră căsătoriile cu femei străine și despărțirea urmată după acestea de femeile legitime — poporul să mustră pentru că murmură contra lui Dzeu fiind nemulțămît cu conducerea lui — vine timpul, cînd el va judeca popoarale, dar înainte de ziua cea mare va veni un înaintemergător, care pregătește pe oameni pentru aceasta — cei nedrepti vor peri, iar cei drepti să vor bucura de binecuvîntările acelei zile — atunci va răsări soarele dreptății, la ale cărui rază toți să vor simți fericiți — sosirea zilei celei mari să va face cunoscută prin pășirea profetului Ilie.

Din cuprins rezultă, că Malahía a fost contimporan cu Ezra și Neemia lucrînd pe timpul, cînd cest din urmă pentru a doauaoară petrecea în Ierusalim: deci după al 32. an al lui Artaxerxe Longiman.⁴⁾

1) Numele מלאכיא, *Malachias*, Vulg. *Malachias* = îngerul lui Iehova, să explică ca prescurtare din מלאכיה, ca מלאכי (2 Reg. 18. 2) din מלאכי [2. Cron. 29. 1.]

2) „Per manum Malachiae, cujus nomen appellatum est Esdra scriba“ [Targum I, 1]; ceeace crede și *Ieronim*: „Malachi autem Hebraei Esdras existimant sacerdotem: quia omnia, quae in libro illius continentur, etiam hic propheta commemorat, dicens: labia sacerdotis custodient scientiam, et legem requirunt ex ore ejus, qui angelus Domini exercituum est. Tempus quoque titulusque conveniunt. . . . Igitur et Malachi, i. e. Esdras, post Aggaeum et Zachariam, qui sub Dario prophetas fuerunt, fuisse credendus est“ [Praef. ad Malach.].

3) *Ieronim*: „Nec putandum est juxta quorundam opinionem, angelum fuisse de coelo et assumisise corpus humanum, ut Israeli, quae a Domino sunt mandata, loqueretur. Si enim interpretanda sunt nomina, et ex nominibus non spiritualis intelligentia, sed historiae ordo texendus est, ergo et Osee, qui Salvator dicitur, et Joël, qui interpretatur Dominus Deus, sive incipiens, et ceteri prophetas, non erant homines, sed vel angeli, vel Dominus atque Salvator, quia hoc eorum nomina resonant“ [Prooem. in Malach.]. De această părere e și *Ciril Alex.* zicînd, că trebuie desconsiderată socotința celorce afirmă, că Malahía a fost un înger și a luat numai corp omenesc [Prooem. in Mal.]. LXX traduce în inscripție cu *Malachia*, iar versul dintii „ . . . . cuvîntului Domnului asupra lui Israel prin îngerul său“.

4) La acest rezultat ajungem dacă comparăm cele relatate de Mal. cu Neemia. Ca și Neem. [13, 23 sq.] mustră Mal. căsătoriile cu femei străine [2, 11]; poporul desprețuște pe Iehova [1] prin aducerea de jertfe necurate [1, 6 sq.], deși

Deși ultimul între profeți și trăiește întrun timp, cînd nu sã mai putea produce ca mai nainte, din care cauzã *stilul* e cam negles, totuș vedem, cã pelingã niz ința de a cores-punde actualității, cautã el a face cuprinsul cãrții interesant folosindu-sã de antitezã și sentințe.¹⁾

Observare. Locuri de importanță sînt: 1 11. 3, 1. 4, 5. 6.

C.

Aghiografele

§. 35. Împãrțirea.

Clasa a treia a cãrților canonice o formeazã așanumi-tele *Aghiografe* (כתובים; *Ἀγιογραφα*, cãrți sînte) împãrțindu-sã în: a) cãrți poetice; b) cartea profeticã a lui Danil și c) cãrți istorice. Ele pentru teocrație n'au însãmnãtate constitu-tivã sau normativã ca cãrțile lui Moisi; nici nu sint desco-perirea nemijlocitã a lui Dzeu cãtrã poporul ales ca cãrțile profetice, ci sint produsele vieții spirituale normate de lege și profeți.

CAPITLUL ÎNTÎI.

Cãrțile poetice.

§. 36. Poezia T. V.

Viața poporului israiltean e normatã intru toate de ra-portul, în care stãtea el cu Iehova. Conștiința acestui raport, deșteaptã totdeauna prin Tora și profeți, ș-a aflat expresiune

Neem. de aceasta nu amintește, dar il ecartã, pentrucã aduc prea puțin [13, 4 sq.], cu ceeace consunã Mal. 3, 10; templul e zidit, existã un cult regulat [1, 6 sq. 2, 4 sq. 3, 1. 10]; sã amintește guvernatorul strãin [1, 8]: așadar profetul a viețuit dupã Agheu și Zaharia fiind țara supusã unei stãpiniri strãine. Mai de-parte aratã profetul, cã Iudeii nu dau zeciuielile la cari s'au deobligat [Neem 10, 39 sq.]: va sã zicã ei ajunseserã în stare de a-și putea împlini datorințele cãtrã Iehova din al sãu propriu și nu erau mai mult nevoiți a apela la dãrnicia regilor perzești [Ezra 6, 9 sq. 7, 20—23]. Acest rãu însã nu s'a putut naște îndatã, ci a trebuit sã treacã citva timp la mijloc. Nu sã poatã afirma în urmã nici aceea, cã Mal. a trãit mult mai tirziu decit Neem., deoarece sã amintește, cã acesta a delãturat abuzurile [13, 12—14. 21 sq. 20—31], sau cã profetia a fost mai tirziu pu-blicatã, pentrucã atunci n'ar ocupa locul între profeți, ci cel mult între aghiografe [Nägelsbach, PRE. art. Maleachi].

¹⁾ Carpzov l. c. III pag. 458: „Stylo utitur, pro saeculi sui genio satis ele-ganti, terso ac nitido, conciso tamen et ad aculeos in legentium animis relinquendos composito.“

și în poezie,¹⁾ care primește un caracter religios. Ideile ce să exprimă în ea sînt pătrunse de atîrnarea și scutirea de Iehova; de aceea avînd un atare caracter și cuprins s'au dezvoltat mai virtuos două forme: cea *lirică* și *didactică*²⁾ cu numirea generală *שיר* și *משל* (1. Reg. 5, ₁₂), eposul și drama însă nu.³⁾

Dar chiar și aceste două speții de poezie nu sînt totdeauna bine deosebite, căci vedem că adeseori trec una în alta, d. e. cartea Iob e după tendința didactică și totuș are multe locuri lirice; unii psalmi, d. e. 119, sînt mai mult didactici decît lirici.

Poezia evreească să deosebește de poezia altor popoare atît prin *cutezanța și felurimea asemănărilor, tropilor, figurilor*, cît și prin *formă*. *Rima și metrul*⁴⁾ lipsesc cu totul, căci puținele exemple,⁵⁾ ce să află, sînt numai din întîmplare; mai întîmpinăm *aliterația* (Ex. 5, ₁₋₈, 8, ₁₂), *paronomazia* (Is. 33, ₁), *jocuri de cuvinte* (Is. 5, ₇, 7, ₉, 61, ₈; Miha 1, ₁₀ sq) etc.

Cea mai obicinuită formă a poeziei evreești este așanumitul *paralelism*, în care ideea nu să exprimă prin o singură propoziție, ci prin două sau mai multe membre de propoziție. D. e. ideea: sînt încungiurat de dușmani (ps. 3, ₁) sună în paralelism:

*Doamne cît de mulți sînt dușmanii mei,
Mulți să scoală asupra mea.*

Paralelismul poate fi:

1. *după cuprinsul* membrilor singuratic:

¹⁾ Cele mai vechi urme de poezie în T. V. să află: Gen. 4, ₂₃, 5, ₂₉, 9, ₂₅, 14, ₁₉, 24, ₂₇, 27, ₂₈₋₃₀, 48, ₁₅, 49, ₁ sq; Ex. 15, ₁ sq. 17, ₁₆ sq; Num. 6, ₂₄, 10, ₃₅, 21, ₁₇₋₂₇, 23, ₇ sq.; Deut. 32, ₁ sq. 33, ₁ sq; apoi Ios. 10, ₁₂; Jud. 5, ₁ sq. 14, ₁₄₋₁₈, 15, ₁₅; 1. Sam. 2, ₁₋₁₀, 15, ₃₃, 18, ₇; 2. Sam. 1, ₁₉₋₂₇, 3, ₃₃, 20, ₁, 22, ₁₋₅₁, 23, ₁₋₇; 1. Reg. 12, ₁₆; 1. Cron. 16, ₈₋₃₀; cărțile profetilor încă conțin unele cîntări: Is. 38, ₁₀₋₃₀; Ionă, 2, ₃₋₁₀; Avac. cap. 3 și Plîngerile. — De a existat la Iudei poezia profană și la ce grad de perfecțiune a ajuns, nu știm, deși din Am. 6, ₅ ar rezulta, că unii începuseră să o cultive.

²⁾ Poezia lirică ajunge culmea înfloririi prin David, iar cea didactică prin Solomon, care după 1. Reg. 4, ₃₂ a compus 1.005 de cîntece.

³⁾ Unii au căutat a face din Iob și Cîntarea Cîntărilor cel puțin poezii dramatice, dacă nu drame — dar fără succes. — Avem și urme de *ghicitură* [Jud. 14, ₁₄, 18, ₁], *fabulă* [Jud. 9, ₅; 2. Reg. 14, ₉ sq.] și *parabolă* [2. Sam. 12, ₁; Is. 5, ₁ sq.]

⁴⁾ Din veacul al 7. după Cr. să află amîndouă, ceeace dovedește îndeustul, că nu sărăcia limbii în forme sau caracterul ei e vina că nu există și mai înainte.

⁵⁾ Gen. 4, ₂₃; Jud. 14, ₁₆, 16, ₂₃₋₂₄; 1. Sam. 18, ₇; ps. 6, ₃, 8, ₆; Iob 10, ₁₉, 11, ₁₇; Prov. 22, ₁₀ etc.

a) *sinonim*, cînd aceeaș idee să exprimă în mai multe membre de propoziție, dar cu alte cuvinte, d. e. Gen. 4, 23:

Ada și Țila, auziți vocea mea;

Femeile lui Lameh, ascultați cuvîntul meu.

ps. 51, 3. 34, 14; Prov. 23, 15. 30, 21; Ecl. 15, 2. 3. 26, 33
etc. Lc. 1, 48.

b) *antitetice* (să afle mai mult în proverbele lui Solomon), cînd ceea ce s'a zis în întiul membru să contrazice în al doilea, d. e. Prov. 14, 1:

Femeea înțeleaptă zidește casa sa,

Iar cea nebună o surpă cu însăși mîinile sale.

Prov. 11, 1. 2. 15, 1. 20, 24; Ecl. 9, 5. Plîng. 1, 1 etc.

c) *sintetic*, în care ideea din un membru în celalalt să continuă, desvoaltă, motivează, d. e. Plîng. 3, 1—5

Sînt omul care a văzut suferința

Sub varga mîiniei sale.

Condusu-n'a și m'a purtat în întunerec,

și nu la lumină.

Da, contra mea întins'a

în toată ziua mîina sa; sau ps. 51, 3

Învăța-voi pe cei fărădelege căile tale,

Și cei necredincioși la tine să vor întoarce.

2. *după formă*: *perfect* — cînd construcția membrilor e asemene de mare; *neperfect* — cînd aceasta nu află loc, d. e. ps. 22, 5. 6.:

În tine s'au increzut părinții noștri,

S'au increzut și tu i-ai mîntuit;

Cătră tine au strîgat și au scăpat,

În tine s'au increzut și n'au fost rușinați;

ps. 51, 1 *Miluește-mă Dzeule după mare mila ta,*

După mulțimea mîilelor tale șterge fărădelegea mea.

Cea mai simplă formă a paralelizmului e *distihul*; aflăm și *tristihuri*, *tetrastihuri*, foarte rar mai multe versuri, adică *polistihuri* (5 sau 6; Prov. 30, 4; Cînt. Cînt. 4, 8. 16.)

ps. 1, 1 *Fericit bărbatul care nu îmblă în sfatul celor răi,*

Și pe calea păcătoșilor nu stă,

Și pe scaunul derizătorilor nu șade.

1, 3 *Acela e ca pomul sădit lingă curgerile apelor,*
Care dă rodul său la timpul său,

*A cărui frunză nu vestejește
Și tot ce face el prosperează.*

Monostih să afle numai ca începutul ori sfârșitul unei strofe sau cîntări, d. e. ps. 146, ₁ :

Laudă suflete al meu pe Iehova!

2 *Eu voi lauda pe Iehova viața mea,
Voi cînta Dzeului meu cît voi fi.*

Aceste reguli însă demulțori suferă oarecari schimbări. Nu tocmai rari sînt poeziile *alfabetice*, începînd versurile ori sin-gurate membre ale versului cu una din literile alfabetului (ps. 25. 34. 37. 111. 112. 119. 145; Prov. 31, ₁₀ sq.; Plîng. 1—4.) —

§. 37. Psaltirea.¹⁾

Dintre cărțile poetice ale Evreilor de cea mai mare im-portanță atît pentru cuprins și formă, cît și pentru deasa în-trebuințare, este colecțiunea de 150 de imne. Numirea gene-rală este תהלים *imne, cîntări de laudă*; la rabini ספר תהלים sau numai תהלים, prescurtat תלין, תלי, תלי (*liber laudum seu hymnorum, Ieron.*); iar pentru că ps. 72, ₂₀ să zice: „Acum să sfîrșesc rugăciunile (תפלות) lui David“, numirea תפלות a tre-cut la întregul²⁾. În T. N. întimpinăm „cartea psalmilor“ (Lc. 20, ₄₂; Acta 1, ₂₀); Origen vorbește de *Tillim, Tillin*. În LXX și Vulgata sună numirea: *Ψαλτήριον, Psalterium*, tra-ducîndu-să תהלה — sau în inscripții מוזמור — cu ψαλμός, pentru că instrumentul, cu care să acompaña cîntarea lor, încă să numește astfel.³⁾

Cuprinsul. Deoarece nu să poate statori un principiu, care să să aplice regulat la toți psalmii, de aceea e și foarte greu de a re-

¹⁾ În toate manuscriptele vechi această carte să numără la Chetubim ocu-pînd aici deosebite locuri. Unele mss. au adică: Psaltirea, Proverbele, Iob, Meghi-lot, urmărind scopul, ca după cărțile Regilor să urmeze iarăș ceva de cuprins is-toric — dar Ezra-Neemia sînt de aici despărțite; Talmudul înșiră: Rut, Psal-tirea, Iob, Prov.; iar în biserica creștină primitivă să pare, că psaltirea e în fruntea acestei clase de cărți (Lc. 24, ₄₄).

²⁾ Amîndoaună numirile să afle la unii psalmi: 17. 86. 90. 102. 142. 145.

³⁾ *Eutim, Zigab.* „În înțeles impropriu să numește aceasta (cartea psalmi-lor) Psaltire, căci ψαλτήριον însumă un instrument numit la Evrei *Nebel,νάβλα, ναύλα*, dela ψάλλειν = a cînta, ca și rugăciune dela a să ruga; iar numirea aceasta a trecut apoi și la carte, pentru că conține psalmi“ (Praef. în Psalm.).

produce cuprinsul lor. În genere însă să poate zice că avem: *psalmi de laudă, de rugă și plîngere, de pocîință, didactici, istorici, sărbătorești și mesianici* (= 2. 16. 22. 40. 45. 69. 72. 110).

Timp îndelungat atît la Iudei,¹⁾ cît și la creștini (*Cri-zostom, Ambrosie, Augustin,*²⁾ *Teodoret*) era credința, că toți psalmii sînt ai lui David. Deși s'au ivit destul de timpuriu unele îndoieli,³⁾ totuș abia în timpurile cele mai noaue să crede ca deplin dovedit, că *autorii* psalmilor sînt în mare parte indicați în inscripții.⁴⁾ Aceștia sînt:

a) *Moisi* (ps. 90).

b) *David* are 73 de ps. (3—9. 11—32. 34—41. 51—65. 68—70. 86. 101. 103. 108—110. 122. 124. 131. 133. 138—145).

c) *Solomon* (ps. 72. 127).

d) *Asaf*, fiul lui Berechia, levit și cîntăreț sub David (1. Cron. 6, 24. 15, 17. 19. 16, 5. 37; 2. Cron. 29, 30; Neem. 12, 46) are 12 ps., dintre cari numai 7 sînt ai acestui Asaf (50. 73. 77. 78. 80—82), iar ceialalți 5 sînt compuși de membri neamului său, și adecă: ps. 83. e din timpul lui Iosafat, 75. 76 din timpul lui Ezechia, 74. 79 dela începutul exilului babilonian.

e) *Fiii lui Core* sau *Corahitii* (Ex. 6, 21 sq.; Num. 16, 31. 35. 26, 35) au 10 psalmi. Pe timpul lui David capul acestei familii era *Eman* (1. Cron. 6, 16 sq. 9, 19) îngrijind membrii ei chiar pe timpul lui Iosafat de cultul dzeesc (2. Cron. 20, 19).

¹⁾ Talmudul: „Toate laudele cite să spun în cartea psalmilor le-a rostit David“ și „David a scris cartea psalmilor prin 10 bătrîni: prin cel dintîi om, prin Melhisedec, prin Avram, Moisi, Eman, Iedutun, Asaf și prin cei 3 frați Core“.

²⁾ „Mibi credibilis videntur existimare, qui omnes illos CL Psalmos, Davidis operi tribuunt, cumque aliquos praenotasse etiam nominibus aliorum, aliquid, quod ad rem pertineat, figurantibus; ceteros autem nullius hominis nomen in titulis habere voluisse: sicut ei varietatis huius dispositionem, quamvis latebrosam, non tamen inanem, Dominus inspiravit“ [De civ. Dei I. XVII]; *Eut. Zigab.*: „Alții zic, eu care consimt și eu, că toți psalmii sînt compuși de David“ [Praef. in Psalm.]; *Filastrius* († 397) numește eretic pe celce n'ar crede aceasta (Haer. 127). La unii ps. LXX a omis numele David, iar la 14 a adaus.

³⁾ *Harie dela Pictaviu*: „Absurdum est, psalmos David cognominare, cum tot auctores eorum ipsis inscriptionum titulis edantur“ (Prol. in Ps.); *Ieronim*: „Psalmos omnes eorum testamur autorum, qui ponuntur in titulis, David scilicet, Assaph, et Idithun, filiorum Core, Eman Ezrahitae, Moysis et Salamonis et reliquorum quos Esdras primo volumine comprehendit“ (Ep. ad Sophron.). Numirea „*Psaltirea lui David*“ e după principiul: a potiori fit denominatio.

⁴⁾ Citatul de mai înainte al lui *Ieronim*, apoi *Sinopsa*: „Ai lui David sînt toți aceia, cari au inscripția aceasta: *psalmul lui David*; iar cari sînt compuși de alții sînt iarăș ai lui, dacă au inscripția „*lui David*“.

De pe timpul lui David sînt ps. 42. 44. 84; al lui Solomon ps. 45; al lui Iosafat 47. 48; al lui Ezechia ps. 46. 87; iar 49. 85 nu sînt de vrun interes istoric.

f) *Eman* și *Etan* (1. Reg. 5. 11) au compus ps. 88. 89.

Mai există 50 de psalmi *anonimi*, numiți de Talmud „*orfani*“ (ἀδίσποτοι). Rabinii zic, că acești psalmi trebuie atribuiți autorului dela psalmul premergător, ceea ce însă cu greu să poate face la toți (d. e. ps. 137 ar fi al lui David dacă îl comparăm cu 133).

Timpul compunerii psalmilor e indicat încîtva prin autorii amintiți mai înainte; iar cu privire la cei anonimi să observă, că cuprinsul lor arată, cumcă unii sînt chiar de pe timpul lui David, alții de mai tîrziu, dar nici unul din timpul după Neemia sau chiar din cel al Macabeilor.¹⁾

Cei mai mulți dintre psalmi au inscripții, cari îndegetează: *autorul, caracterul poetico-muzical sau menirea liturgică*²⁾, fiind unele chiar neînțelese. Numai 34 de psalmi n'au inscripții și s'au numit așijderea orfani.³⁾

La 39 de psalmi să mai află de 71 de ori, apoi Avac. cap. 3. de 3 ori cuvîntul סלה, explicat în mai multe chipuri.⁴⁾

¹⁾ Nu să tăgăduiește, că timpul compunerii variază: așa ps. 71. e după David; 91—100 dela Solomon până la exilul babilonian; 102 din timpul din urmă al acestui exil; la ps. 104—106 nu să poate hotărî timpul compunerii; ps. 107 probabil că e compus pentru sărbarea din Ezra 3, 1 sq.

²⁾ În înțelesul dintîi la ps. lui David să îndegetează câteodată și îndemnuri; în înțelesul al doilea avem: *rugăciuni* (90. 102. 142), *imn* (145), *cîntare* (46), *psalmi de cîntare* (43. 66. 83. 88. 108), *cîntare de psalm* (30. 67. 68. 87. 92), *un psalm, o cîntare* (65, 75, 76), *cîntare de aur* (16. 56—60), *odă* (32. 42. 44. 45. 52. 55. 74. 78. 88. 89. 142), *dîtiramb* (7), sau să numește și instrumentul: *cîntare pe flaut* (5), *pe instrument cu corzi* (4. 6. 54. 55. 67. 76), în urmă melodia: *pe gaită* (8. 81. 84), *cu melancolie* (53), *ca fetele* (adecă sopran 46); în înțelesul al treilea e de observat, că numai o cîntare servește la instruirea în săgetare (60 cf. 2. Sam. 1, 18), iar celelalte sînt menite pentru cultul dzece indicîndu-să aceasta prin למננה, ce pare a însemna: *măiestru, instructor, dirigent*. Această inscripție o au numai ps. lui David, Asaf, ai fiilor lui Core și 2 anonimi. Tot în înțeles liturgic e de luat și inscripția din ps. 38. 70. 100. 120., care o au cei următori până la 134, numiți de LXX ὄδοι τῶν ἀραβαθῶν = *psalmii treptelor*, care numire după tradiție li s'a dat, pentrucă să cîntau de pe cele 15 trepte ce duceau din vestibulul femeilor în cel al bărbaților, sau *ai suirii*, pentrucă mergînd ludeii la sărbătorile cele mari la Ierusalim, îi cîntau pe drum. Ps. 135—150 să numesc: *ai templului sau Aliluia*.

³⁾ Aceștia sînt: 1. 2. 10. 33. 43. 71. 91. 93—97. 99. 104—107. 111—119. 135—137. 146—150.

⁴⁾ LXX îl traduce cu διὰ ψαλμῶν = *introducin; Aquila cu ἀεὶ, διὰ παντός; Simah εἰς αἰῶνα, Teodotion εἰς τέλος, Ieronim: semper.*

Unii zic că e semnul incidenței trimitărilor cu scopul de a marca cuvintele cîntate; alții că arată incidența orchestrei sau întărirea instrumentelor acompaniatoare; sau o trecere dela *piano* la *forte*. Să mai află și alte adausuri: ם״ל, ps. 9, ¹⁷, cecece ar înșămna *piano*; *spre aducere amînte* (70) și *a învăța* (60).

Toate inscripțiile își au originea dela autori; iar adausurile celelalte pare a fi fost vîrite foarte de timpuriu în text. LXX nu le mai înțelege și nici nu le poate explica, deoarece nu poate scoate ceva pozitiv în privința lor din cartea Cronicelor, care să ocupă foarte mult cu cultul, sau din tradiție.¹⁾

Colecțiunea aceasta de cîntări e împărțită în 5 cărți: 1—41, 42—72, 73—89, 90—106, 107—150, cari să deosebesc una de alta prin doxologia — de 1 sau 2 versuri — pusă la sfîrșit. Aceste doxologii nu aparțin la textul ps. premergător, ci fiecare încheie partea respectivă în mod vrednic cuprinsului, d. e. ps. 41. ¹⁴: „Lăudat fie Iehova Dzeul lui Israel din veci și până în veci. Amin, Amin.“ Astfel și la a 2. 3. 4., iar a 5. parte încheie cu ps. 150. ca sfîrșit la întregul (cum e și ps. 134 la cei ai treptelor sau suirii). Împărțirea aceasta e foarte veche, să află în LXX, în toate traducerile vechi și e probabil, că s'a făcut deodată cu adunarea acestor cîntări întrun întreg imitîndu-să astfel — după *Epifane*²⁾ — Pentateuhul.

Cu privire la *reductare* să poate sigur zice, că ea s'a făcut după un principiu anumit, care este: înrudirea internă, obiectivă a cîntărilor, asemănarea cuprinsului, aceeaș tendință, numire și menire. Astfel vedem, că la început sînt 2 ps. didactico-profetici (1. 2), iar la sfîrșit 4 (146—149), cari încep și încheie cu „lăudați pe Iehova.“ Cei doi dintii fericese pe ceice să țin de legea lui Dzeu, iar cei 4 din urmă pro-

¹⁾ În Cronice, dar îndeosebi în Ezra, să vorbește foarte mult de muzică. Ele să află mai virtos în cele 3 cărți dintii, iar în cele 2 din urmă mai rar; apoi sînt așa de multe și variate, încit cu greu să poate crede, că să fie numai dela un autor, respective redactor.

²⁾ *Epifane* [De mensuris et ponder. §. 5.]: „Evreii impart Psaltirea în cinci părți, pentruca și aceasta să fie un Pentateuh.“ Părerea aceasta să adeverește prin împrejurarea, că și aici putem deosebi părți iehoviste și elohimiste, și adevă: ps. 1—41, 55—150 sînt iehoviști, iar 52—84 elohimiști — cecece însă nu va să zică, că ici-colo nu să află una sau alta din aceste numiri ale lui Dzeu.

voacă toate creaturile a preamării pe Dzeul mîntuirii îndeplinite. Întregul începe și sfîrșește cu ps. de ai lui David (37 ps. sînt în cartea 1., 18 în a 2., în a 3. e numai 1 ps., 2 ps. în a 4. și 15 în a 5. carte); ps. lui Core și Asaf să afle numai în cartea 2. 3., cu cari sînt ps. lui David astfel întretesuți, încît e bătător la ochi principiul adunării acestor imne. Așa după ps. 50. (al lui Asaf) urmează ps. 51. (al lui David), pentrucă în amîndoi să arată contrastul între jertfele de animale și cele de sine însuș. În urmă vedem tendința de a grupa cit să poate psalmi iehoviști, apoi pe cei elohimiști.¹⁾

Din acestea rezultă, că *redactorul* cărții este unul, care n'a putut trăi mai tîrziu decît Neemia.²⁾ Aceasta să deduce din limba doxologîilor, care samănă foarte mult cu ceeace să afle în binecuvîntările din templul al doilea, a căror caracteristică este legarea lui Amîn prin și (Amîn și Amîn); apoi din 1. Cron. 16, ₃₆, unde reproducîndu-să ceva din ps. 106 să, adaogă din el (v. 48) și binecuvîntarea.

Numărarea ps. în LXX și Vulgata să deosebește de original. În cele două dîmfi s'au contras ps. 9. 10, 114. 115, dar s'au desbinat în două ps. 116 și 147; deci:

Original:		LXX. Vulg.
1—8	corespunde cu	1—8
9. 10	"	9
11—113	"	10—112
114. 115	"	113
116	"	114. 115
117—146	"	116—145
147	"	146. 147
148—150	"	148—150

§. 38. Proverbele.³⁾

În fruntea cărților lui Solomon, cuprinse în canonul

¹⁾ În cartea 1. să afle Iehova de 272, Elohim de 15 ori; în a 2. Iehova de 30, Elohim de 164 de ori; în a 3. Iehova de 44, Elohim de 43 de ori; în cele 2. din urmă Iehova de 339, Elohim numai de 7 ori.

²⁾ După tradiție e probabil, că Ezra a adunat Psaltirea, vezi pag. 88. obs. 3.

³⁾ Numirea evrească sună כְּשֵׁלֵי שְׁלֹמֹה, LXX Παροιμίαι Σολομώντος, Vulg. Proverbia Salomonis — deși în s. Scriptură proverbe în înțelesul nostru să afle foarte puține: Gen. 10, ₉; 1. Sam. 10, ₁₂. 19, ₂₄. 24, ₁₄; 2. Sam. 5, ₈. 20, ₁₈; Prov. 22, ₆; Ez. 12, ₂₂. 16, ₄₄. 18, ₂; Lc. 4, ₂₂; 2. Petru 3, ₂₂. Alte numiri

T. V. stau Proverbele.¹⁾ Cuvîntul *maşal* înseamnă: *zicere*, sub ce înţelegem: *asămănare*, *parabolă*, *proverb*, *sentinţă*. Înţelepciunea dzească era conducătoarea poporului în toate referinţele vieţii; ea a dat adevărurile religioase şi morale prin lege, le-a desvoltat şi adevărit prin prefecţie şi conducerea poporului, îndemnînd astfel de a cugeta asupra contrazicerilor şi enigmeilor din viaţa individuală, asupra modului de a îndrepta lucrările sale după voia dzească. Aceste adevăruri s'au exprimat apoi în sentinţi scurte, în proverbe, asămănări, gnome şi alegorii²⁾

Cuprinsul:

a) *Partea întâia* (1—9): după o introducere generală urmează îndrumări la înţelepciune — arată preţul virtuţii — îndeamnă a să ocupa cu virtuţile cuvioşiei — înţelepciunea adevărată aduce cu sine fericire — îndeamnă la dreptate şi bunătate — omul să să feriască de soţietatea rea şi desfrînată, care aduce cu sine mari neplăceri — dă învăţături despre cheazăşie, lene şi înşălăciune — descrie răutatea şi urmările triste ale adulterului — să descrie înţelepciunea cu toate binefacerile şi făgăduinţele ei.

b) *Partea a doua* (10,₁—22,₁₆) începe cu cuvintele: „Proverbele lui Solomon“ recomandînd monogamia ca unica căsătorie adevărată, bunăvoinţa către aproapele, diligenţa, ascultarea, crutărea, moderaţiunea, prudenţa şi alte virtuţi.

c) *Partea a treia* (22,₁₇—24) conţine admonări ulterioare la înţelepciune.

d) *Partea a patra* (25—29) cu inscripţia: „Proverbele lui Solomon, pe cari le-au adunat bărbaţii lui Ezechia, regele lui Iuda“ conţine sfaturi morale, religioase şi ziceri proverbiale.

Cele 2 capite din urmă sînt adausuri, şi anume cap 30. conţine diferite poveşte ale lui Agur; cap 31,₁—₉, sfaturile date lui Lemuel de mamă-sa; în urmă v. 10—31 să laudă întro frumoasă poezie alfabetică femeea harnică şi virtuoasă.

mai sînt: *πανάρετος σοφία* [nu numai la *Hegesip* şi *Irineu*, ci şi la alţi scriitori bisericeşti], *παραβολαί, παιδαγωγικὴ σοφία*, sau şi numai *σοφία*; la rabini: cartea înţelepciunii; *Ciprian: sapientia Salomonis*.

¹⁾ *Ieronim*: „Salomon tria volumina edidit, Proverbia, Ecclesiasten et Cantica Canticorum. In Proverbiis parvulum docens et quasi de officiis per sententias erudiens; unde et ad filium eius sermo creber repetitur. In Ecclesiaste vero, maturae virum aetatis instituens, ne quicquam in mundi rebus putet esse perpetuum, sed caduca et brevia universa, quae cernimus. Ad extremum jam consummatum virum et calcato saeculo praeparatum in Cantico Canticorum sponsi jungit amplexibus“ (Comment. in Coheleth).

²⁾ *Ieronim*: „Familiare est Syris, et maxime Palaestinis, ad omnem sermonem suum parabolam jungere; ut quod per simplex praeceptum teneri ab auditoribus non potest, per similitudinem, exemplaue teneatur“ (Comment. ad Matth.).

Autorul cărții în cea mai mare parte e Solomon. Siguritate deplină în această privință avem la cap 10, 1—22, 16 și 25—29; iar relatându-se 1. Reg. 5, 12 că acest rege a compus 3 000 de ziceri; fiind el după 1. Reg. 5, 11·14·10, 1 sq. cel mai înțelept între contemporanii săi și existind în carte deplină unitate în stil rezultă, că și unele părți, la cari autorul nu să numește, încă sint ale lui.¹⁾

Timpul redactării cărții în forma de acum nu să poate hotări. După 25, 1 e probabil, că sub regele Ezechia „bărbații înțelepți” au adunat zicerile acestea, folosind culegerile făcute încă pe timpul lui Solomon și puind în urmă adausul, cap. 30. 31.²⁾

¹⁾ Cartea începe cu titlul 1, 1—6, care în v. 7 ne face a crede, că de acum înainte vor urma numai ziceri (resp. admonări) de ale lui Solomon; dar în 10, 1 întâmpinăm o nouă inscripție introducând până la 22, 16 ziceri (și adevărat al cuvintului), cari să deosebesc în ton și formă de cele premergătoare (colo distihuri sinonime, antitetice, sintetice; trisihuri, tetrasihuri: aici numai distihuri, și adevă în prevalență antetice). Titlul acesta stă în cea mai strînsă legătură cu cele următoare până la 9, 18: deci pare că aceste capitole sint introduse la zicerile din 10, 1 înainte. Cap. 22, 17 sq. e un nou șir de ziceri: „Pleacă urechia ta și ascultă cuvintele înțelepților” continuându-se până la 24, 33. Cumcă adunătorul nu le-a ținut de ale lui Solomon rezultă din introducerea specială și stilul deosebit. În urmă: „Și acestea sint zicerile lui Solomon etc.” cap. 25, 1 cari să estind până inclusive 29. Din această schițare să poate vedea cari părți sint ale lui Solomon și cari nu.

Autorul unui adaus să numește *Agur, fiul lui Iache*, iar în al doilea e vorba de Lemuel; amîndoi nu sint cunoscuți mai deaproape. Unii au zis, că Agur e numele simbolic al lui Solomon ca și Cohelet și ar înșămna *adunător*, dar atunci rămîne neexplicat: fiul lui Iache. De aceea e probabil, că acesta a fost un înțelept israelitean, al cărui tată să chieama Iache, iar Itiel și Uhal sint învățăceii sau fiii lui. În privința lui Lemuel asămene au crezut unii că e un nume simbolic al lui Solomon = *întors către Dumnezeu*, ceeace însă nu e cu puțință, deoarece în alte locuri ale cărții, Solomon să amintește cu numele său.

²⁾ Redactarea pare a fi fost cam următoarea: Solomon înțeleptul poporului, a compus *meșalim*, iar cancelarul de stat a notat unele din zicerile cele multe ale regelui său. Aceasta să întărește prin compararea celor relatate în 1. Reg. 5, 12 cu cuprinsul cărții de față, care cuprinde abia vro 600 de ziceri, și adevă numai de cuprins religios-moral. Trunchiul acestui excerpt, rămas după Solomon, pare a fi 10, 1—22, 16; iar cînd și de cine s'au adaus 22, 17—24 nu să poate hotări, adevă: de ce au existat ele încă în adunarea de mai înainte sau de s'au adaus abia de bărbații lui Ezechia. Asămene nu să poate decide nici în privința introducerii, cap. 1—9.

Cumcă redactarea nu s'a făcut de Solomon rezultă din modul cum traduce LXX inscripția din 25, 1; „Și acestea sint zicerile lui Solomon, cele neîndoioase, pe cari le-au scos [adevă le-au descris de altundeva] bărbații etc.”

În urmă e de observat, că între LXX și original în înșirarea unor părți e deosebire. Astfel din zicerile lui Agur jumătate sint puse după 24, 33, iar cealaltă jumătate după 24, 34, urmînd adausul lui Lemuel; mai departe unele ziceri sint modificate; există împrumutări din psalmi, cartea Sirah etc., ba chiar și ziceri cari nu să află în originalul evreesc și sint parte traduse din evreește, parte își au originalul în grecește (*Delitzsch*, *Commentar*).

§. 39. Cartea Iob.¹⁾

Esperința de toate zilele ne învață, că adeseori oameni evlavioși sînt bătuiți de multe nenorociri, iar credința ne arată, că Dzeu e drept. Aceste două caută autorul a le aduce în consonanță luînd de persoană principală pe Iob²⁾ din Uț³⁾ și ajunge la concluziunea, că planurile dzești sînt așa de nepătrunse, încît, dacă omul s'ar încerca să le cunoască, nu ajunge la vrun rezultat.

Cuprinsul să împarte în: prolog, tractat și epilog.

a) *Prologul* (1. 2) espune cum era în țara Uț un bărbat foarte bogat, dar și temător de Dzeu, cu numele Iob — Dzeu ține sfat cu slugile sale, la care vine și satana — întrebat fiind de a văzut pe Iob răspunde, că acesta e pios pănăce nu va pierde toate ale sale — Iob pierde ficiorii, fetele, toate averile, chiar el însuș cade într-o boală grea — auzind de această nefericire 3 prietini ai lui: Elifas, Bildad și Zofar vin să-l mîngăie păstrînd mai întii prin 7 zile tăcere adîncă.

b) *Tractatul* (3—26) începe cu lamentarea lui Iob, care își blăstămă soartea și ziua nașterii — să espun dialogurile ținute de cite 3 ori (afară de Zofar, care vorbește numai de 2 ori) între prieteni și Iob ajungînd pe baza legii mozaice de răzbunare la concluziunea, că nici un nevinovat nu pătîmește: deci cauza marei nenorociri a lui Iob ar fi păcatele, pe cari Dzeu acum le pedepsește într-o măsură așa de mare, pentruca pocîndu-să să-ș recunoască vina — Iob mărturisește că e nevinovat și neagă, că există o prevedință dreaptă, deoarece păcătosul demulteorii trăește fără de griji și năcazuri, iar cei drepți sînt adeseori cercetați de mari și grele nefericiri — prietenii neputînd răspunde la argumentele puternice ale lui Iob tac, care într-un monolog mai lung (27—31) întărește de nou nevinovăția sa, admite că soartea nelegiuitorilor și a celor drepți nu e totdeauna după starea lor morală, ci după înțelepciunea nepătrunsă a lui Dzeu — își reamintește fericirea avută mai nainte — încetînd cei 3 prietini de a vorbi începe al 4. cu numele Elihu muștrînd atît pe Iob cît și pe prietenii lui: pe cel dîntii pentrucă să îndoiește că există o prevedință, ce remunerează și pedepsește după merit; pe cei din urmă

¹⁾ Numele יִוֹב = *hostiliter tractatus*, cel greu certat de soarte.

²⁾ Arabii cinstesc foarte mult pe Iob și arată în 6 locuri mormîntul lui; iar LXX la sfîrșitul acestei cărți a adaus unele notițe genealogice despre Iob și prietenii lui zicîndu-să între altele, că Iob mai nainte să chieama Iobab: așadar îl identifică cu regele Edomiților din Gen. 36, 33.

³⁾ Nedezlegată e încă întrebarea, care țînut avem de înțeles sub Uț. Unii zic, că ar fi un teritoriu în Edom, de care să face amintire Ier. 25, 30; Plîng 4, 32; alții că e șesul Uț în apropierea Damascului; în urmă susțin unii, că ar fi partea de miazănoapte a Arabiei.

fiindcă văd în nefericirea lui Iob o pedeapsă dzească pentru păcatele lui, deoarece *sînt și suferinți de curățire și examinare ce vin asupra omului și cari el nu le poate înțelege*, precum ascunse sînt înaintea ochilor lui și unele fenomene din natură: *deci nu-i rămîne alta decît de a le suporta cu răbdare.*

În urmă răspunde Iehova din furtună puind lui Iob întrebări despre urzirea și ființa unor lucruri din natură, vorbind mai pe larg despre 2 animale (behemot = ipopotam; leviatan = crocodil) spre a-i arăta astfel, că omul nu poate ști și pricepe înțelepciunea și puterea dzească și a-l face să se pocăiască, pentrucă l-a provocat a-i da samă despre celele suferă.

c) *Epilogul* (42, 7—17): aici să muștră cei 3 prietini, pentrucă în cuvîntările lor n'au vorbit adevărul despre Dzeu făcînd astfel și lui Iob nedreptate, de aceea să provoacă a aduce pentru sine jertfe de curățire, ceace și împlinesc — Iehova dă lui Iob toate cîte a avut îndărăt în măsură îndoit de mare; 7 ficiori și trei fete, care toți capătă o parte de pămînt — el mai trăiește încă 140 de ani văzîndu-ș urmașii pînă în al patrulea neam.

Autorul și timpul compunerii pozitiv nu să pot ști, deși criticii în privința celui dintii să unesc, că a fost iudeu¹⁾ cu multe cunoștinți și esperință; iar din cuprins, formă, spiritul și limba cărții rezultă, că ea s'a scris precînd poezia evreească era în floare. Ideile și *limba* asămănătoare cu cele din scrierile lui Davíd, îndeosebi cu ale lui Solomon, (mai virtos cu Proverbele) fac a presupune, că s'a scris cam în acelaș timp.²⁾ În tot cazul însă nu s'a compus ea abia după exilul babilonian, ceace să dovedește prin autorii care o citează.³⁾

Ce să atinge de *characterul* cuprinsului espus trebuie observat, că unii credeau (scriitori bisericești), cumcă el ar fi întru toate *istoric*, adecă toate s'au întimplat, precum le avem descrise în carte; alții credeau că e numai *ficțiune*,

1) Unii ziceau, că autorul e idumeu; că originalul a fost scris în limba siriană, ce au dedus ei din adausul LXX: „Aceasta s'a tilcuit din cartea siriană“; Talmudul zice: „Moisi a scris Pentateuhul, cele despre Bileam și Iob“; aceasta cred și unii scriitori bisericești; *Grigorie Nazianzeanul* afirmă că Solomon e autorul; în urmă sînt și de aceia, care cred, că însuș Iob a scris cartea.

2) O netăgădută inrudire există între cartea Iob cu Prov. 1—9, și adecă nu numai în cuvinte, ci chiar pasage întregi samănă unul cu altul; aceeaș aflăm și între Iob cu unii psalmi. Așa ps. 88, ¹⁵ cu Iob 14, ¹⁶; ps. 88, ⁹ cu Iob 30, ¹⁰; ps. 88, ³⁸ cu Iob 16, ¹⁹; ps. 89, ⁸ cu Iob 31, ³⁴; ps. 89, ⁴⁸ cu Iob 7, ⁷; ps. 89, ⁴⁰ cu Iob 14, ¹⁴.

3) Noi vedem, că Ieremia face aluziune la Iob (20, ^{14—16} cf. Iob. 3, ^{3—10}; 20, ^{7, 8} cu 12, ⁴; 19, ⁷ și 49, ¹⁹ cu 9, ¹⁹); Plîng. 2, ¹⁰ cu 16, ^{9, 10}; 27, ²³; 3, ^{7—9} cu 19, ^{7, 8}; 3, ¹⁴ cu 30, ⁹), apoi Ezechîl (14, ¹⁴ sq.), Isaia (40, ² cu 7, ¹; 44, ²⁴ cu 9, ⁸; 59, ⁴ cu 15, ³⁵).

parabolă, fabulă;¹⁾ în urmă cea mai lătită părere e, că *simburele cărții e istoric*, adică a existat un bărbat bogat și pios, care a fost cercetat de Dzeu cu pedepse grele. Acest simbur istoric a fost prelucrat apoi de un poet în forma de azi.

După ce s'au tras la îndoială fiind autenticitatea prologului, pentrucă conține lucruri miraculoase; fiind a unor cuvântări din tractat — îndeosebi ale lui Elihu;²⁾ fiind s'a accentuat diferența ce există între prolog și tractat — diferență cauzată de cuprins — au cunoscut criticii, că cartea astfel, cum este ea în canonul evreesc, a format totdeauna un întreg și că nu există motive a să îndoii de *autenticitatea și întregitatea ei*.

Prologul și epilogul sînt scrise în proză, iar poezia din cuvântări aparține la cele mai frumoase roduri ale literaturii evreiești.

§. 40. Cîntarea Cîntărilor.

În original să numește această carte שִׁיר הַשִּׁירִים אֲשֶׁר לְשִׁלְמֹה לXX Ἰσραήλ ᾠδὴν ᾠδῶν, *Canticum Canticorum*, adică cea mai frumoasă cîntare.³⁾

¹⁾ Însuș Talmudul e de această părere afirmînd, că Iob nicicînd n'a existat, nici n'a fost făcut, ci e o parabolă. Între scriitorii bisericii susțin aceasta *Iuniliu* și *Teodor dela Mopsvestia*. Teologii din timpul mai nou aduc ca motive următoarele: cum să poate ca Dzeu să țină sfat cu diavolul; cum pot Iob și prietenii — fără oarecare pregătire — să vorbească în poezie, dar mai virtos Iob care e bolnav; iar chiar presupunînd că au vorbit astfel, ar fi trebuit cineva să însămne tot ce să pretrecusă [cf. contrarul 19, ²³]. ?!

²⁾ Motivele din cari acestea au fost controverzate sînt cam următoarele: Cuvîntările lui Elihu [32—37] nu stau cu celalalt text în strînsă legătură, ba aceasta chiar să conturbă prin ele; el nu să amintește nici în prolog nici în epilog. Pășînd deodată — deși din întregul să vede, că a fost dela început de față, neamintindu-să că ar fi venit cu celalaltă 3 — Iob nu-i răspunde, nici chiar Dzeu nu-l muștră sau dă dreptate pentru cele zise de dînsul. Cuvîntările acestea să deosebesc în formă prin tonul lor bombastic, plin de îngîmfare; mai departe el singur își permite de a agrăi pe Iob pe nume [33, 1. 31. 37, 14 cf. 32, 13. 34, 5. 7. 35, 13]; în urmă limba are un colorit cam caldăic: așadar zic acești critici, pasagiul acesta e adăus de un autor mai tîrziu. Toate acestea însă nu stau, deoarece numai o înțelegere falză a ideii principale din carte și a scopului ei pot produce astfel de disarmonie între cuvîntările acestea și celelalte. Neamintirea lui Elihu își are cauza sa: el nu e prieten cu Iob; autorul îl face să vorbească acolo, unde credea a fi aceasta delipsă; iar în epilog nu să muștră pentrucă a vorbit adevărul, nu să laudă pentrucă aceasta ar contrazice simplității cărții; expresiuni, fraze deosebitoare una de alta să află și în celelalte cuvîntări; în urmă aramaizmele să poate că caracterizează pe vorbitor ca arameu de naționalitate.

³⁾ Unii au înțeles cuvintele: שִׁיר הַשִּׁירִים ca: o cîntare din cîntări [ale lui Solomon] sau: o adunare de cîntări; dar adevărata însămnare este cea indicată — în care înțeles o aflăm și în Midraș: „Omnium laudatissimum, praestantissimum atque excellentissimum poema“ —, fiind această numire o circumsciere a superlativului ca și *cerul cerurilor* = cel mai înalt cer (1. Reg. 8, ²⁷), *giuvaerul*

Cuprinsul (8 cap.) descrie în genere amorul dintre două persoane, cari în urmă să căsătorească, iar în spețial până acuma încă nu s'a putut ajunge la o înțelegere, deoarece persoanele să introduc simplu vorbind, fără a să face amintire de împrejurările însoțitoare. Aproximativ este el următorul: Regele vede pe Sulamita sub un măr, să îndrăgește în fată, dar și ea întrînsul, din care cauză să învoiește a merge într-o grădină, unde o primesc damele de curte, cari-i admiră frumseța — amindoi declară unul altuia amor descriindu-și reciproc grațiile — altădată o cercetează amantul, o invită a merge cu dînsul în cetate, dar ea nu să învoiește, îl caută însă noaptea prin cetate și găsindu-l își mărturisesc de nou dragostea — frumsețele miresei să descriu de rege — să căsătorească, dar neplăcîndu-i viața dela curte ea să cere la țară, unde liniștiți să locuiască amindoi — regele să învoiește — în urmă să descrie castitatea.

Acest cuprins e după cea mai lătită socotință o *alegorie*, care exprimă după Iudei: iubirea lui Dzeu cătră comuna iudaică¹⁾, iar explicătorii creștini zic, că avem de înțeles iubirea lui Dzeu cătră biserica întemeiată prin jertfirea fiului său²⁾. Alte explicații sînt: cea *literală* a lui Teodor dela Mopsvestia, condamnată la sinodul din 553; cea *tipică*, după care aici să descrie un amor real, dar simbolizează unul mai înalt, spiritual; alții află în carte recomandarea monogamiei; iubirea lui Solomon cătră înțelepciune etc.³⁾.

Autorul e Solomon, ceea ce rezultă din inscripție, tradiția evreească și creștină. Această tradiție să adeverește, dacă comparăm caracterul literar al cărții de față cu altele, despre cari

giuvaerelor = cel mai scump giuvaer (Ez. 16, 7), *Regele regilor și Domnul domnilor* (Apoc. 19, 16). LXX vedem, că a tradus literal; aflăm însă și numai numirea *Αἴσμα*, Vulg. *Cantica*. לְשִׁמָּה presupus la שְׁלֹמֹה însemnă autorul, ceea ce întimpinăm și la mulți psalmi; iar שֹׁלֹמֹה ca singular la Solomon, adecă: Cîntarea Cîntărilor care e a lui Solomon (Delitzsch, Carpzov); sau ca plural la הַשְּׁלֹמֹהִים : Cîntarea Cîntărilor, cari cîntări sînt ale lui Solomon, adecă cea mai frumoasă dintre cîntările lui Solomon (Ewald, Dichter d. A. B. II pag. 354 sq.). Întreg acest titlu e dela autor, de aceea sună pronum. relativ întreg שֹׁלֹמֹה , iar în text e apocopat ש , ce întimpinăm și la Ier., care în profeția sa îl scrie întreg, în Plingeri întreg ori prescurtat.

¹⁾ În T. V. raportul între Dzeu și poporul ales să înfățoșază adeseori ca acel între bărbat și femeie: Ex. 34, 13; Lev. 20, 5; Ez. 16, 15 sq. etc.

²⁾ Explicarea alegorică — dela *Origen* înainte adoptată de scriitorii bisericești (*Criz. Aug. Ieron. etc.*) — pare a să adeveri prin numele Sulamita, care e format din שְׁלֹמֹה .

³⁾ În genere e de observat, că o explicație deplin mulțămitoare până acum n'a succes; nici cea alegorică nu să poate aplica pretutindene fără oarecari greutăți.

pozitiv știm, că sint ale autorului celor 1.005 de cîntări (1. Reg. 5, ¹²). În această carte să amintesc obiecte, produse, cari arată, că autorul are vaste cunoștinți din natură; referințele geografice corespund celor pe timpul lui Solomon; tablourile sint aceleași; înrudirea cu ps. 72. e bătătoare la ochi; literatura evreească ulterioară dovedește, că cartea nu s'a putut compune tocmai mult după Solomon; iar unitatea, care domnește între singuraticile părți: aceleași caractere, aceeaș dispoziție și limbă, e contra socotinții, că ea s'ar fi compus de mai mulți autori¹⁾.

Autenticitatea și canonicitatea nu pot fi serios atacate, deși unii s'au încercat a o face din motivele, că autorul vorbește în persoană a 3. (ceeace aflăm și la alte cărți); Tirza să numește (6, ⁴) capitala Israilului, ceeace nu stă, căci aici e vorba de ea numai ca de un oraș foarte frumos pelingă Ierusalim.²⁾

§. 41. Plîngerile³⁾.

Acestea sint 5 elegii, cari începînd (1. 2. 4) cu cuvîntul אִיכָה, *ah cum!* arată, cum autorul deplînge soartea cetății surpate și a poporului împrăștiat. Ele să numesc în Talmud și de rabini după cuprinsul lor קִינּוּת · LXX Θρήνοι⁴⁾, Vulg. *Threni seu Lamentationes*.

¹⁾ Aici întîmpinăm dispoziția din Iob; *Osea* fără indoială cunoaște cartea; Proverbele au reminiscențe din ea: 4, ¹³· ¹⁵ cu Prov. 5, ¹⁵ sq. 5, ⁶ cu Prov. 1, ²⁸· 6, ⁹ cu Prov. 31, ²⁹· 7, ¹⁰ cu Prov. 23, ³¹· 8, ⁷ cu Prov. 6, ³⁰; mai puțin sigure sint mprumutările din Ier. 22, ²⁹· Agheu 2, ²³ cf. cu Cînt. Cînt. 8, ⁶ și Is. 5, ¹.

²⁾ Aceste încercări în timpurile mai noave să bazau pe împrejurarea, că în deceniul surpării Ierusalimului învățaceii lui Hillel și Șamai puseseră principiul, că cărțile sinte „*necurdăse minile*“, adică s. Scriptură să să feriască de orice profanare, între cari însă nu să amintesc Cohelet și Cînt. Cînt. Puține decenii după aceea s'au adunat mai mulți învățați iudei, dintre care unul văzînd că sint și de aceia, care să indoesc de canonicitatea Cîntării Cînt. a zis: „Lumea întreagă nu e vrednică de ziua, în care s'a dat Cînt. Cînt.; căci toate Chetubim sint sinte, iar Cînt. Cînt e cea mai sintă (קִינּוּת קְדוּשָׁה)“. Aici însă nu e întrebarea, de să să primiască acum aceste cărți (Cînt. Cînt. și Cohelet) în canon, ciori de merită a exista în acesta, căci altă tradiție evreească susține, că canonul s'a înmulțit de colegiul lui Ezechia cu cărțile lui Isaia, Mișle, Cînt. Cînt. și Cohelet (*Delitzsch*, Commentar).

³⁾ În canonul evreesc această carte să numără între Chetubim, iar LXX și Vulg. au pus-o după profetația lui Ieremia. De observat este, că *Iosif Flaviu* și *Ieronim* au crezut, că aceste elegii sint identice cu plîngerile profetului Ier., compuse la moartea regelui Iosia (2. Cron. 35, ²⁵).

⁴⁾ *Sinopsa*: „Pentrucă cu aceste cuvinte a deplîns Ieremia Ierusalimul cînd a fost ocupat, iar poporul dus în prînsoare“.

Cuprinsul:

Elegia 1. descrie Ierusalimul ca o văduvă, care fiind părăsită de toți prietenii își plînge ziua și noaptea soartea — el e acum pustiu — feciorii și fetele lui sînt duși — au încetat dintrînsul cultul, veselă și bucuria — pedeapsa aceasta însă a meritat-o pentru multele fărădelegi — să provoacă celelalte popoară a lua soartea aceasta de pildă și a nu mînia pe Dzeu.

Elegia a 2.: Iehova în mînia sa n'a crutat întru nimic pe fica Sionului, ci a lăsat ca dușmanii chiar și casa sa să o strice — foametea și ciurma au nimicit mulțime de popor.

Elegia a 3. descrie suferințele personale ale profetului: poporul vedea în el numai un obiect de ris și de batjocură, el însă îl provoacă a să pocăi — după pedeapsa îndurată să roagă la Iehova, ca să-ș aducă aminte de poporul său.

Elegia a 4.: mizeria tuturor locuitorilor era foarte mare; ceea ce mai înainte era prețios a ajuns acum un lucru de rînd — cele mai mari cruzimi s'au făcut — dușmanii au-întrât chiar în cetate, ce să credea că nu e cu puțință.

Elegia a 5.: poporul își plînge păcatele și să roagă la Iehova, ca el după mila sa cea mare să-l readucă în starea fericită avută mai înainte.

Tradiția numește pe Ieremia *autor*. Și dacă privim mai deaproape la cuprins (îndeosebi elegia 3.), la spiritul și limba cărții, apoi ne convingem, că ea trebuie să fie dela acela, care cu ochii săi a văzut soartea cetății și a poporului. *Timpul* compunerii e scurt după risipirea Ierusalimului¹⁾.

În privința formei să observă, că elegia 1. 2. 4. sînt simplu alfabetice, a 3. e triplu alfabetică (adeacă tot câte 3 versuri încep cu aceeaș literă din alfabet), iar a 5. nu e alfabetică, dar conține 22 versuri cu paralelizme sinonime ori sintetice. În elegia 2. 3. 4 versul Ξ stă înaintea lui Ψ , iar în 1. e ca de rînd — ceva ce până acuma încă nu s'a putut explica.

§. 42. Ecleziasul.

Această carte aparține ca și Proverbele la clasa poemelor didactice, la mașal, deși nu conzistă din mai multe sentințe puse una lîngă alta, ci ca un întreg bineordinat espune

¹⁾ LXX adaogă înainte de 1, 1: „Și s'a întimplat, după ce Israilul a fost dus prins, iar Ierusalimul pustit, a săzut Ieremia plîngînd și a vărsat această lacrimă pentru Ierusalim și a zis... Vulg. adaogă la sfîrșit: „Et amaro animo suspirans et ejulans“.

cuvintările unui înțelept asupra deșărtăciunii lucrurilor omenești. Acest vorbitor în original să numește חִלְקִי (1, 1. 2. 12. 7, 27. 12, 8. 9. 10) — LXX l'a tradus cu Ἐκκλησιαστὴς — care să identifice pe sine cu Solomon, fiul lui David, rege în Ierusalim (1, 1. 12).¹⁾

Cuprinsul (sînt 4 cuvintări: a) cap. 1. 2; b) cap. 3—5; c) cap. 6—8; d) cap. 8, 6—12). Toate sînt deșărtăciune — ce există sub cer să naște și să mișcă întrun cerc fără de scop — nimica nu mulțamește pe om; chiar înțelepciunea nu-l ferecește, căci ea-i arată, că pretutindenea e neperfecțiune, ceea ce el nu poate schimba și-l face a să crede pe sine deopotrivă cu dobitoacele — înțeleptul caută mulțămire în plăceri, dar chiar mărirea lui Solomon nu-i poate da fericire — există o ordine dzească a lumii și răspătare, dar ele sînt în lume nebăgate în samă — întîmplarea stăpînește în viața omenească — cel mai mare bine pentru om este a să veselă, el deci să să folosască de acele momente, în cari aceasta să imbie fără a să lăpăda de credința în Dzeu — nimic nu folosește: multele îngrijiri și osteneli egoiste, căci favorul, invidia, aducerea de jertfe fără pietate și cu nedreptate sînt pretutindenea — avuție de o parte, sărăcie de altă parte — fiind în lumea aceasta toate deșărtăciune urmează, că înțeleptul să nu să lasă a fi stăpînit de ea, deoarece averea, înțelepciunea și onoarea, scurt toate sînt fără valoare — cel mai bun lucru este de a trăi neconturbat — rea e moartea, prin ce omul devine pulbere, iar sufletul să reîntoarce la Dzeu, ale cărui porunci trebue ținute, căci el va ținea odată judecată asupra faptelor bune și rele.

Din acest cuprins rezultă, că scopul autorului este de a splana contrastul dintre credință: *există o ființă supremă, bună, aintă, și esperință: toate nizuințele omului sînt deșărtăciune, omul pe pămînt nu află nimic bun.* Neputînd el deslega problema aceasta în mod teoretic, ajunge la rezultatul practic:

¹⁾ Ieronim (ad Eccles. 1, 1): „Ἐκκλησιαστὴς graeco sermone appellatur qui coetum i. e. ecclesiam congregat: quem nos nuncupare possumus *concionatorem*, eo quod loquatur ad populum et eius sermo non specialiter ad unum, sed ad universos generaliter dirigatur“. Cuvîntul Cohelet să derivă dela חִלְקִי = *a aduna*: deci celee adună poporul, care vorbește cătră popor. Cu totul neîndătinată e terminațiunea feminină. Unii au afirmat, că în evrească mai tîrzie să formează nume bărbătești cu terminațiune feminină, d. e. חִלְקִי (Nem. 7, 57), כְּכֹרֶת (Ezra 2, 67), și așa Solomon are conumele Cohelet = adunătorul comunei, cuvîntătorul, cu privire la sărbătoarea cea mare a sintirii templului, cînd a adunat poporul și i-a vorbit (1. Reg. 8, 1. 55—61. Delitzsch etc.); iar alții zic, că acest cuvînt ar trebui tradus cu ἡ ἐκκλησιαστική, ἡ ἐκκλησιαστική = aceea care vorbește (înțelepciunea), care în Solomon aflîndu-ș organul a început a grăi cătră popor (Ewald e.c.).

dacă să pare omului ca cel mai bun lucru de a să veseli cât mai mult în viață, apoi să nu scape din vedere credința în Dzeu, dreptul răsplătitor (11, ₉. 12, ₁), culminând în zicerea: „Ține poruncile lui; aceasta este întreg omul; căci toate faptele omului Dzeu le va aduce la judecată“ (12, ₁₃).

Tradiția evreească susține, că Solomon e *autorul*, care a compus 3 cărți: Proverbele (în vîrsta de bărbat), Cîntarea Cîntărilor (cînd era tînăr) și Ecleziastul (la bătrînețe). Această socotință a fost totdeauna și în biserica creștină, care pune cartea de față între Proverbe și Cînt. Cînt.; iar *Ieronim* zice (1, ₁₂): „Aiunt Hebraei, hunc librum Salomonis esse *poenitentiam agentis*, quod in sapientia divitiisque confisus per mulieres offenderit Deum“. Și intradevăr ea e astfel întocmită, ca cum Solomon ar vorbi (1, ₁) și la dînsul singur s'ar raporta (1, ₁₆. 2, ₉), deși vedem, că persoana vorbitoare nu este totdeauna aceeași.

Critica timpului mai nou însă a început a să îndoi de adevărul acestei tradiții afirmînd, că autorul spre a da cuprinsului autoritate mai mare l-a întocmit ca cum Solomon ar vorbi; iar motivele sînt: stilul e foarte înrudit cu cel din timpul după exilul babilonian (Ezra și Neemia); să vorbește de asuprirea poporului prin stăpînitori străini; poporul în loc să vadă cauza nevoilor de atunci în sine însuș, să crede pe sine drept (ca pe timpul lui Malahia¹). Din acestea să pare, că adevăratul autor nicicînd nu să va putea ști, deși e mai presus de orice îndoială, că mai tîrziu de timpul lui Neemia cartea nu s'a compus.

Stilul e retorico-poetic, *limba* plină de aramaizme.

Canonicitatea cărții a fost recunoscută atît de Iudei cît și de creștini.

CAPITLUL AL DOILEA.

Cărțile profetice.

§. 43. Danil²).

El era din familie nobilă și a fost deportat la Babilon prin Nebucadnezar, unde ocupînd deosebite funcțiuni trăiește

¹) Nici 1, ₁₆. 2, ₉, cu atît mai virtos însă 1, ₁₃, nu par tocmai naturale în gura lui Solomon, care nu demult ocupasă Ierusalimul.

²) În textul original să numără această carte la Chetubim ocupînd loc între Estir și Ezra, iar LXX și Vulg. împreună cu adausurile cap. 13. 14. o numără

până cel puțin în al 3. an al ocupării Babilonului de Cir. Când fu deportat era încă tânăr (1, 4. 10. 13.), a trăit cel puțin 90 de ani, stătea la conaționalii săi în mare vază fiind om drept (Ez. 14₁₄. 20. 28, 3)¹. Avînd el darul de a explica visuri și viziuni, Nebucadnezar îl face locoțiitorul provinciei Babilon. Sub regii următori să pare a nu mai avea această demnitate, dar tot petrece la curtea regească; iar Belșatar — după explicarea inscripțiunii miraculoase de pe perete — îl face al 3. satrap al imperiului, ceea ce rămîne el și sub urmașul acestuia (adecă sub Dariu Medul = Ciaxare II., care în alianță cu Cir ocupă Babilonul), deși ceilalți satrapi caută a-l pierde.

Cuprinsul:

a) *Partea întâia* (1—6) espune cum regele Nebucadnezar în al 3. an al lui Ioachim, ocupînd Ieusalîmul și luînd vasele din templu, duce cu sine ostatici dela poporul iudeu — între aceștia să află și Danil cu Anania, Misail și Azaria. — regele schimbîndu-le numele (Danil în Belteșatar, Anania în Sidrah, Misail în Mesac și Azaria în Abed-Nego) lasă a-i instrui în științele ce să făceau pe atunci în Babilon poruncind totodată, că tinerii să fie bine ținuți, dîndu-li-să de mîncare din masa regelui — Danil să roagă de îngrijitorul peste bucate să dea lui și prietenilor săi numai legume și apă (căci nu voiau să calce legea) — temîndu-să acela, că doar va observa regele, face o probă de 10 zile, după sfîrșitul căroră să dovedește, că ei arată mai bine decît ceilalți — după 3 ani trebuiau să facă examen, la care Danil și cei 3 excelează, iar Danil mai arată și că poate explica visuri și viziuni, care însusire o validează cît mai curînd — în al 2. an al domniei sale visează Nebucad-

între profetii mari, și adecă după Ezechiel indicînd astfel, că a trăit după acesta. Tradiția evrească să ține de original: „Unanimi consensu retulit gens nostra librum Danielis inter libros Hagiographos, non vero inter prophetas“ și: „Ecce Daniel seipsum excitavit, ut scriberet per Spiritum s. nempe historiam Nebucadnezaris, eiusque somnia, Belsazaris item et Darii, et miracula, sibi et sociis suis Babylone facta. Atque idcirco liber hic est ex numero Hagiographorum, non prophetarum, qui scripti sunt et facti mandato Dei, secundum prophetiae cognitionem“ (cf. Carpzov l. c. III pag. 228. 230). Numele דַּנִּיאֵל, sau Ez. 14, 14. 20 דַּנְיָאֵל = Dzeu (e) judecătorul meu, LXX Δανιήλ, Daniel.

¹) Presupunînd, că locul cel dintîi (unde să amintește el între Noe și Iob) s'a compus pela 592, iar al doilea (unde să numește foarte înțelept) pela 537, și comparîndu-le cu Dan. 1, 1 sq. — după care el a fost deportat în al 3. an al lui Ioachim (adecă după 2. Reg. 24, 1 la anul 606 n. de Cr.) — vedem, că până la 592 trecuseră deja 14 ani; iar după Dan. 1, 4 trecuseră el de vîrsta copilăriei: așadar cînd Ez. scrie cele citate era Danil cam de 30 de ani, în care vîrstă putea să aibă reputația, ce acela i-o atribuie.

nezar, dar uită visul — magii chemați nu știu să i-l spună, de aceea mîniindu-să regele hotărăște a pierde pe toți înțelepții din țară (între care era și Danil) — auzind el de aceasta să roagă la Dzeu, care în vedenie de noapte îi spune toate — el merge la rege și îi zice, că a visat un colos, al cărui cap era de aur, pieptul și brațele de argint, pîntecele și coapsele de aramă, fluierile lui de fier, picicarele parte de fier, parte de lut; o stîncă a nimicit acest colos, dar nu prin mînă omenească; materiile după sfîrșimare s'au contopit, iar vîntul le-a spulberat, precînd stîncă s'a făcut un munte mare: acesta e visul, iar explicarea lui este, că după tine vor urma 4 regate, cari vor fi în țarla lor după materiile, cari le-ai văzut; cel din urmă parte tare [fier], parte slab [lut], va fi nimicit de imperiul lui Dzeu, contra căruia nimic nu poate răzbi — Danil ajunge după aceasta guvernator peste întreaga provincie Babilon; asemenea și cei 3 prieteni ajung la demnități înalte — mai tirziu zidește regele acesta o columnă de aur, înaltă de 60 de coți, lată de 6 coți provocînd întreg poporul de a i-sa închina, căci cine nu va face aceasta să pedepsește cu cuptorul de foc — cei 3 tineri nu împlinesc porunca și fiind pîriți sînt aruncați în cuptorul de foc, unde nu li s'a întîmplă nimic — altădată visează Nebucadnezar, că vede un arbore mare foarte, care la porunca lui Dzeu e tăiat și numai rădăcinele cu trunchiul veștează între sălbăticiune — Danil îi explică, că arborele este însuș regele, care va fi scos din societatea omenească și șapte timpuri [ani?] va petrece între dobitoace, ceea ce s'a și întîmplat, deoarece Nebucadnezar întru adevăr ș'a perdut mințile, păstia iarbă cu boii, lăsa să-i crească unghiile ca ghiarale la paseri, iar părul ca penele vulturului — urmează apoi istoria ultimului rege babilonian, Belșatar, care dînd ospete mai marilor țării, în veselie sa a poruncit, să s'a aducă vasele luate de Nabuhodonosor din templul Ierusalimului ca să bea vin din ele — precînd însă să veseliasu mai bine, o mînă scrie pe părete niște semne neînțelese: מְנַטְקֵלֻפְרִסִין = MENETEKELUFARSIN — regele încremenește la această vedenie — nime nu-i poate explica pănăce vine Danil, care-i spune: semnele au următorul înțeles: מְנַט a numărat Dzeu regatul tău și i-a pus capăt: הַקֵּל ești cumpenit în cumpănă și aflat prea ușor; פֶּרֶס s'a despărțit regatul tău și dat Mezilor cu Persilor — Danil este ridicat la demnitate înaltă, iar profeția s'a adevărit chiar în aceea noapte ocupîndu-să Babilonul — Darius împărțind imperiul în 120 de sâtrapii, pune 3 guvernatori, între care e și Danil; dar ceilalți guvernatori îl invidiază și căutau să-l piardă — știind ei, că el ține foarte mult la legea sa, au hotărît să exopereze dela rege un decret în înțelesul, că 30 de zile sub pedeapsa cu groapa de lei nime să nu s'a roage ori închine altui zeu sau om, decît numai regelui — Danil cade în cursă, e aruncat în groapa de lei, dar nu i-să întîmplă nimic rău — regele mîniindu-să poruncește a-l scoate de acolo și a arunca pe dușmanii lui Danil

împreună cu pe femeile și copii lor decretînd de lege a statului pe ceea lui Danil.

b) *Partea a doaua* [7—12] conține 4 viziuni: în *întîia viziune* vede el eșind din mare 4 fieră sălbatice: un leu, un urs, pardos și a patra cu dinți mari de fier avînd 10 coarne, cu unghii de aramă, cari înșamnă cele 4 regate ce vor urma; al patrulea va avea 10 regi, iar cornul care nimicește pe cele 10 înșamnă un rege mai puternic decît ceilalți, care urmărește pe sînți căutînd să-i abată dela Dzeul cel adevărat, dar în urmă și el va fi învins de „*fiul omului*” care va domni în veci — în *a doaua viziune* vede un berbecu cu 2 coarne și un țap cu un corn, care nimicește berbecu, își pierde cornul, dar în locu-i cresc alte 4 — berbecu, după explicarea dată profetului de Gabriel, înșamnă regii Mediei și ai Perziei, care vor fi bătuti de regele Greciei, care este puternic, dar numai întiul rege, căci să va desface imperiul în 4 părți, cari deși vor fi tari, totuș nu ca mai nainte — între aceștia unul va fi mai tare, el va căuta să facă multe lucruri mari și va isbuti, în urmă însă va fi nimicit — în *a treia viziune* să espune, că precînd să ruga Danil, aducîndu-ș aminte de profeția lui Ieremia și de durata captivității, i-să arată ingerul Gabriel spuindu-i, că rugăciunea lui a fost ascultată de Dzeu, care în 70 de săptămîni va desvolta și îndeplini împărăția sa — *a patra viziune* i-să făcut în anul al 3. al lui Cir, cînd era la riul Tigru arătîndu-i-să ingerul Gabriel care zice, că împreună cu ingerul Mihail să roagă lui Dzeu pentru popor — în urmă să mai espune, cum puterea luminează până la sfîrșitul timpurilor neconținut va fi contra împărăției lui Dzeu, dar poporul ales va avea dela dînsul todeauna ajutor, deși mulți vor trebui să sufere martiriu.

Problema profetului a fost parte de a lăți între popoarele păgine cunoștința religiunii descoperite, parte de a susține pe Iudei în credință și a-i întări în nădejdea unui viitor Mesia.¹⁾

Autenticitatea cărții nu poate fi serios atacată. Obiectivitatea, cu care sînt descrise referințele politice și soțiale ale Babilonenilor, arată, că autorul le cunoaște foarte bine; iar inscripțiile cuneare descifrate până acuma au adevărit întru toate cele relatate de Danil²⁾. În partea a doaua să numește cele

¹⁾ *Ieronim*: „Nullus prophetarum tam aperte dixit de Christo. Non enim solum scribit, cum esse venturum, quod est commune cum ceteris, sed etiam, quo tempore venturus sit, docet, et reges per ordinem digerit, et annos enumerat, ac manifestissima signa praenunciat” (Comment. ad Dan.); *Teodoret*: „Prezice mai lămurit decît ceilalți (profeți) venirea marelui Dzeu și a Mintuitorului nostru Is. Cr.; și nu istorisește numai ceace va face, ci hotărăște chiar și timpul, numărul anilor, cari vor trece până la venirea lui și înșiră toate calamitățile, ce vor veni asupra Iudeilor după iapta lor perfidă” (Praef. in Comm. Dan.).

²⁾ Istoria din începutul cărții nu contrazice celorce știm din 2. Reg. 24, 1; 1. Cron. 36, 6, cf. Ier. 25, 1, 42, 2. După obiceiul țării ministrul curții regesti să

a primit descoperirile mai pretutindenea în persoana întâia (7, ₂ · 4 · 6 · 28 · 8, ₁ sq. 9, ₂ sq., 10, ₂ sq., 12, ₅—₈), în partea întâia însă voină a fi obiectiv vorbește de sine în persoana a treia — ce împlinăm și la alți scriitori ai T. V. (Isaia, Osea, Amos, etc.); tradiția evrească și creștină unanim ascrie cartea lui Daniil.¹⁾ Adunându-se canonul, culegătorii n'ar fi primit o carte compusă mai târziu; Iosif Flaviu relatează, că viind Alexandru cel Mare la Ierusalim i-s'au arătat profețiile lui Daniil cari să rapoartă la dînsul, ceeace l-ar fi dispus a tracta cu Iudeii mai blînd; LXX pune cartea după Ezechîl, iar Baruh o citează. Cristos să provoacă la profețiile acestea ca unele adevărate; în urmă este limba evrească, întrefesută cu cea caldaică, o dovadă, că autorul le cunoștia pe amîndoaună foarte bine, ceeace mai târziu, d. e. pe timpul grecesc, despre nime nu să poate afirma.²⁾

numia „mai marele eunhilor“ (1, ₃); științele, în cari să instruiau cei meniți pentru serviciul de paj, erau „limba și scrisoarea caldaică“. În Babilon era un mod de scriere inventat pentru o limbă străină, exotică, trăind rămășițele poporului, care o vorbia ca o castă separată sub numele „Caldei“. Scrisoarea și limba aceasta trebuiau învățate, fiind altcum neînțelese. Magii la curtea babiloniană au intradevăr un rol foarte însemnat, ceeace să dovedește și din scriitorii profani. Columna ca simbolul măiestății regești să află și în Asiria; asămenea și cuptorul de foc să decretează mai demulțorii în Babilontă și Asiria ca pe deapsă. Ultimul rege al Babilonului e Naboned, care prin căsă'orie intră în legătură cu familia lui Nebucadnezar, are de coregent pe fiul său Belșatar, care își petrece precînd tatăl său să luptă cu Dariu Medul.

¹⁾ Citatele pag. 101 obs. 2. dovedesc numai, că cartea să numără de culegătorii canonului între Chetubîm, deși recunosc că autorul e Daniil. Cauza acestei înșirări este credința, că profeții nu pot viețui la curți regești; apoi el n'a fost activ în pămîntul sint; în urmă pentrucă conține numai viziuni.

²⁾ Porfiriu (+ 304) a fost cel dintîi, care a tăgăduit, că această carte ar fi compusă de Daniil; iar în timpul mai nou raționalistii. Motivele ce ei le aduc contra adevărului tradițional sint: poziția cărții în canon (vezi obs. 1); Daniil nu să amintește de Is. Sirah (dar nici Ezra, iar 17, ₁₄ să zice, că fiecare popor își are îngerul său păzitor, ceeace e aluziune la Dan. 10, ₁₃ sq.); particularitățile limbistice — să află anume 4 cuvinte grecești: *χιθαρίς, συμφωνία, ψαλτηριον* și *σαμβύζη* (această împrumutare să explică însă foarte ușor din raporturile, cari după datele pozitive ce avem existau între Babilon și Grecia încă înainte de Nebucadnezar); în urmă cuprinsul plin de minuni. Neputîndu-să susținea aceste motive cade totodată și ipoteza, că cartea ar fi compusă abia pe timpul Macabeilor, cînd nime dintre Iudei n'a putut să aibă cunoștinți așa detaliate de Babilonia; mai departe e prea mare contrastul între această carte și cele ale Macabeilor, unde să relatează, că poporul s'a abătut dela Iehova; în urmă Antioh Epifane caută a stîrpi religiunea adevărată, iar regii păgîni din Babilon vedem, că să poartă altfel față de ea. Cuprinsul, forma și spiritul cărții pot fi înțelese numai, dacă cartea e un product al lui Daniil.

CAPITLUL AL TREILEA.

Cărțile istorice.

§. 44. Cartea Rut¹⁾.

Numele cărții s'a luat dela Rut, persoana principală în întreaga istorisire; iar *scopul* ei este de a arăta, cum David s'a născut din o femeie afară de teocrație, remunerindu-să astfel virtutea.

Cuprinsul [4 cap.]: pe timpul judecătorilor erumpind foamete un bărbat, cu numele Elimeleh din Betleemul Iudei emigră împreună cu soția și 2 fii, Mahlon și Chilion, în țara Moabitenilor — aici Elimeleh moare, iar cei 2 fii să căsătorească cu moabitene [numele uneia Orfa, al celeialalte Rut] — cam 10 ani a mai rămas Noomi aci, murindu-i însă amindoi feciorii hotărăște a să reîntoarce în patrie — amindoaună nurorile voiesc a merge cu dinsa, dar în urmă o însoțește numai Rut — ajungând la Betleem, Rut cere dela soacră-sa voia de a merge afară la câmp să adune spice — din întâmplare intră în holda lui Booz [o rudenie a socrului ei], care o primește foarte bine — spuind ea această întâmplare soacrei sale primește sfatul, să propună lui Booz căsătoria, din care să naște Obed, tatăl lui Isai, tatăl lui David, adică Rut e străbuna lui David.

Autorul cărții nu e cunoscut. Ceeace să poate hotărit zice este, că considerînd stilul, ea nu poate fi compusă de celee a scris cărțile Jud. sau Samuil. Ipoteze sînt, că a scris-o *Samuil*, *Ezechia* sau *Ezra*.

Timpul compunerii: în carte să istorisește o întâmplare cu cel puțin 100 de ani înainte de David; iar din cuprins și scop rezultă, că ea nu s'a compus înainte de timpul domniei lui David, poate ceva mai tîrziu, dar deloc nu în exilul babilonian. Nu numai că în restimpul între întâmplări și compunere unele datini s'au schimbat (4, 7, ceeace introducîndu-să monarhia ușor s'a putut face ca și în alte privinți), dar sfîrșind genealogia (4, 18—22) cu David arată, că acesta pe atunci

¹⁾ În textul evreesc să află ca între Chetubim; din motive liturgice în timpul creștin s'a pus între Meghilot: Cant. Cant. Rut, Pling. Eclez. și Estir; LXX o numără între c. Judecătorilor și cărțile Samuil din motivul, că acestea tractează mai pe larg istoria strămoșilor lui David, iar aceea conține istoria aceluiaș timp. Sînd însă Rut cătră c. Jud. în acel raport ca și adausul (17—21) le-au tractat unii de un op. *Iosif Flaviu* numără în canoan numai 22 de cărți și contrage pe Jud. cu Rut; *Origen* zice apriat: „Jud. Rut la dinșii (Evrei) sînt una a Judecătorilor“; *Ciril Ierus.*, *Ieron.*; alții însă le deosebesc (*Melito*, etc.). În privința numelui רות e de observat, că până acum n'a succes a-i cunoaște adevăratul înțeles.

era pentru Israel o persoană foarte însemnată. Aramaizmele, ce să află în carte, sînt împrumutate din limba vulgară, așadar nu pot servi ca dovadă, că cartea s'a compus abia pe timpul exilului babilonian; în urmă nu trebuie scăpată din vedere nici contrazicerea cu Ezra 9, 1 sq.; Neem. 13, 1-3. 23-27 (căsătoria cu femei moabitene era considerată de cea mai urcicioasă faptă).

Cronologia nu e completă: dela Peret până la David, adică pentru un restimp cam de 850 de ani să amintesc numai 10 generațiuni, ceea ce să explică însă din scopul autorului de a numi între antecesorii lui David numai pe cei mai însemnați.

§. 45. Cărțile Cronicelor.

În partea istorică a Aghiografelor să află nu numai cărți, cari să ocupă cu istoria unei persoane (*Rut*), sau cu un timp, în care prevedința s'a arătat protejătoare (*Estir*), ci ea conține și suplente la istoria teocrației, deși nu să ocupă cu dezvoltarea acesteia din principiul T. V. Un atare loc ocupă *cărțile Cronicelor* (aici să mai numără *Ezra* și *Neemia*), cari conțin istoria dela Adam până după exilul babilonian, cînd Cir, regele Persilor, dă Iudeilor voia a să reîntoarce în patrie¹⁾; iar cuprinsul lor e paralel cu cele relatate în Pent. și profeți²⁾. În original să numesc ele דברי הימים (întîmplările zilelor), *anale*; au format un singur op, iar LXX împărțindu-le în două le-a numit *Παραλειπόμενα*³⁾ (*praetermissa*), pentru că conțin întîmplări, cari în celelalte cărți istorice nu să află, sînt așadar suplentele acestora. Numele latin e *Paralipomenon liber primus et secundus*; *Ieronim*⁴⁾ însă crede, că corespunzătoare titlului evreesc ar fi numirea *Chronicon totius historiae divinae*, și dela dînsul să și trage numirea actuală *Cronice*.

1) De aci vedem că aceste cărți să estind în T. V. asupra celui mai îndelungat timp.

2) „Quia continet enarrationem historicam; quantumvis etiam quaedam ibi extant prophetiae: quia vero principaliter et praecipue scriptus est ad enarrandas res gestas, et prosapias sive genealogias, ideo comprehensus fuit sub Hagiographis, sicut et liber Rut“ (David Kimchi la Carpzov. l. c. I. pag. 285). *Ieronim*: „Omnis eruditio Scripturarum in hoc (libro) continetur: et historiae, quae vel praetermissae sunt in suis locis, vel perstrictae leviter, hic per quaedam verborum compendia explicantur“ (Praef. in Paral.).

3) Numele Paralipomena îl explică *Sinopsa*: „După ce în acestea să cuprind multe, ce în regate (adecă cărțile Regilor) au fost omise“.

4) *Prolog. galcat.*: „Dibre haiamin i. e. verba dierum, quod significantius *Chronicon totius historiae divinae* possumus appellare, qui liber apud nos *Paralipomenon primus et secundus* inscribitur“.

Cuprinsul:

a) *Cartea întâia* [1—29] conține genealogii dela Adam până la Avram — genealogia acestuia și a urmașilor săi Isac și Iacob — urmașii lui Iuda și locurile așezării lor — familia lui David — genealogiile celor 12 fii ai lui Iacob cu scurte observări istorice și geografice — genealogia lui Saul — moartea acestuia și a lui Ionatan la muntele Ghilboa — David ajunge rege în Hebron domnind aici 7½ ani; ocupă Iebusul dela Iebusei și locuiește în fortăreața numită Sion; pe carea o întărește — chivotul să aduce dela Chiriat-Iearim, dar nu să așază în Sion, ci la Gatitul Obed-Edom, unde rămîne 3 luni — David zidește un palat foarte pompos — așază chivotul în fortăreața — i-să făgăduiește, că tronul va rămînea în familia lui — învingerea Filistenilor, Moabitenilor, Edomiților și Sirienilor — inzulă din partea Amoniților, învingerea și pedepsirea lor — numărarea poporului, pedeapsa pentru această faptă — organizează cultul la cortul sint puînd muzici și cîntăreți — deosebitele diregătorii de curte — organizarea armatei — Solomon să unge de urmaș — moartea lui David după o domnire de 40 ani.

b) *Cartea a doaua* [1—36] conține istoria foarte detaliată a lui Solomon și a urmașilor, lăsînd la o parte istoria imperiului Israel — surparea Ierusalimului, în urmă permisiunea de a să reîntoarce din exil în patrie.

Scopul autorului e parenetic, voind a arăta cetitorilor, cum credința în Dzeul legămîntului aduce cu sine binecuvîntare, iar necredința nenumerate rele. Acest scop să vede lămurit din întreaga istorisire. Voind a descrie istoria economiei dzești începe cu întiul om; enumără pe scurt urmașii acestuia până la Avram cu care să încheie legămîntul spețial; vorbește de întemeierea monarhiei arătînd mai virtos raportul, în care regii israelteni au stătut cătră cultul mozaic. De aceea să amintesc în detail instituțiunile privitoare la cult ale lui David (Solomon, Asa, Iosafat, Ioas, Ezechia, Iosia), iar despre tinerețele sale, păcătuirea lui cu Bat-Şeba, despre idololatria lui Solomon etc. nu să amintește nimic. Tot din această cauză nu să tractează istoria celui alt imperiu, care era idololatra.

Autorul și timpul compunerii. Din identitatea cuprinsului între 2. Cron. 36, 22 sq. cu Ezra 1, 1—3 au dedus rabinii și scriitori bisericești, că Ezra le-ar fi compus pe amîndoaui.¹⁾

¹⁾ Această identitate a sedus pe unii a crede, că amîndoaui — adăogîndu-să mai tirziu și Neemia, care e în strînsă legătură cu Ezra — la început erau un singur op și că abia mai tirziu s'au despărțit. Neexplicată rămîne însă

Această socotință să adeverește prin împrejurarea, că caracterul literar al cărții Ezra și al Paralipomenelor e același; Ezra e numai o continuare la cele cuprinse în Paralipomene; apoi că pe atunci, când toate trebuiau restabilite după legea mozaică, nime n'a fost mai destoinic decît dinsul, de a spune conaționalilor din documente vechi cele întîmplate mai înainte; în urmă din scop și caracterul cărții rezultă, că autorul a fost preot sau levit (tradiții despre templu, cult, sărbători, muzică și cîntarea dela templu, cunoștința detaliată a claselor preotești și levitice).

Cartea s'a compus după exilul babilonian, dar înainte de stăpînirea macedo-grecescă. Aceasta să dovedește din 2. Cron. 36, 22. 23; genealogia lui Zerubabel, care trăiește sub Dariu Istaspe, să urmărește până la nepoți (1. Cron. 3, 19—21); identitatea amintită mai sus (la autor); în urmă să amintesc monete perzești (1. Cron. 29, 7, daricul = 7 fl. 50 cr.), ceea ce sub Alexandru cel Mare nu era, căci să înlocuiseră cu cele grecești (talanți și drahme).

Izvoarele folosite de autor sînt foarte multe, care prelucriindu-le după scopul său din unele a luat materialul de trebuință chiar fără de nicio schimbare. Aceste izvoare sînt parte istorice, parte profetice. La cele dintîi aparțin analele statului (1. Cron. 9, 1; 2. Cron. 20, 34) numindu-să: *cărțile regilor din Iuda și Israel* (2. Cron. 16, 11. 25, 26. 28, 26); „*istoria regilor lui Israel*“ (2. Cron. 33, 18), și sînt aceleași cărți istorice, de cari s'a folosit și autorul cărților Regilor. Aceleași par a fi și cele ce să numesc 2. Cron. 24, 27: „*în cărțile regilor*“. De natură istorică e și „*cartea profetului Ido*“ (2. Cron. 12, 15. 13, 22) și *Isaia* (2. Cron. 26, 22). Dintre profeți să mai amintesc: *Samuil, Natan, Ahia, Semeia, Iehu ben Hanani* și *Hosai* (1. Cron. 29, 29; 2. Cron. 9, 29. 12, 15. 13, 22. 20, 34. 32, 32. 33, 19).

Multe locuri din aceste cărți sînt paralele cu unele din cărțile Regilor. Ici-colo există între amîndoașă relatările deosebiri în ortografie, nume și numere; abateri în privința cuprinsului, care în cărțile de față e mai scurt, sau mai pe larg dezvoltat, sau altcum a ananjat, deși în alte locuri consună până la cele mai mici detaluri.

atunci împrejurarea, că Cronicele în canonul evreesc sînt puse după Ezra și Neemia, stînd la sfîrșitul Aghiografelor.

§. 46. Cărțile Ezra și Neemia.

În vechime aceste cărți să numărau ca un singur op, cum ne putem convinge despre aceasta din mărturiile lui Iosif Flaviu, a Talmudului, din scriitorii și sinoadele bisericii¹⁾. LXX și Vulg. le deosebesc în două părți; *întîia și a doua Ezra*; ba chiar în textul evreesc și în traducерile vechi a doua are inscripție separată²⁾. Această unificare s'a împus oarecum de sine însuș, deoarece în amindouă să tractează istoria aceluiaș period, autorii sint contimporani, au acelaș punct de vedere și acelaș scop teocratico-polemic; totuș caracterul literar dovedește, că aici avem lucrarea duor indivizi, dintre care întietatea să cuvine lui Neemia, a cărui limbă e curat evreescă, iar a lui Ezra e mestecată cu cea caldaică. Ele conțin istoria dela anul 1. după exilul babilonian până la regele Artaxerxe Longiman, și adecă până cel puțin în al 32. an al acestuia: deci un restimp de cam 100 de ani.

§. 47. Ezra.³⁾

Persoana principală din această carte era după 7, 1 din familie preoțască (trăgindu-să dela Aron), iar timpul reînțoarcerii din exil e domnirea lui Artaxerxe Longiman (7, 1. 7. 12-26)⁴⁾, la care să vede că stătea în mare vază. Din dispozițiunile luate cap 9. 10 reesă, că poporul întors din exil încă ținea foarte mult la dînsul. Această autoritate a avut-o el ca preot, ca supremul judecător pus de rege (7, 25 sq. v. 14) și ca cărturar (7, 6; titlul lui e: *preotul, cărturarul*, 7, 11;

¹⁾ Contra Apion. 1, 8; *Baba bathra*: „Ezra a scris cartea sa și genealogia în cartea Cronicelor până la sine însuș“ (15, 1); *Origen*: „Întîia și a doua a lui Ezra sint o carte, și să numește Ezra, adecă ajutător“ (Eus. H. E. 6, 25); *Sinopsa*: „Aceste două cărți sint scrise de acela, a cărui inscripție poartă. Căci Ezra fiind preot și cetitor etc.“; *Ieronim*: „Esdras et Neemias, adjutor videlicet et consolator a Domino, in unum volumen coarctantur“ (epist. ad Paulin.), și: „Nec quenquam moveat, quod unus a nobis liber editus est, quia et apud Hebraeos Esdrae Neemiaeque sermones in unum volumen coarctantur“ (Praef. in Esdr.); sinodul din Laodicea în can. 60.

²⁾ Vezi citatul dela Origen; iar inscripția separată subă: *curintele lui Neemia, fiul lui Elchia*.

³⁾ Numele אָזָרָה = ajutor, dupăcum il explică *Origen, Ieronim*; LXX *Ἐζρά*, Vulg. *Esra, Ezra, Esdras*.

⁴⁾ Timpul să numără după anii de guvernare a regilor perzești întrebuintindu-să constant numele cum să rostau ele la Evrei și nu ca la Greci sau alți scriitori. Regii care să amintesc sint: *Cores* (1, 1. 4, 6) = Cir (558—529); *Dariaveș* (4, 5. 24 etc.) = Darius Istaspe (521—485); *Ahașveros* (4, 6) = Xerxe (485—465); *Artahșasta* [4, 7. 23. 6, 14. 7, 1. 11 sq.] = Artaxerxe Longiman [465—424].

Neem. 8, ⁹. 12, ²⁶. ³⁶). Cărturar însă era el nu ca alții (acest titlu să află și Jud. 5, ¹⁴; 2. Sam. 8, ¹⁷. 20, ²⁵; 2. Reg. 12, ¹¹ în înțelesul: scriitor, secretar), ci a căutat însuș să pătrundă spiritul legii mozaice, cele cunoscute să aplice în viața sa și să le împărtășească poporului (7, ¹⁰). El e reformatorul lui Israel după exil: organizează cultul, fixează învățătura și întemeiază viața după prescripțiile legii mozaice și necesitățile timpului său (Neem. 8, ¹. ⁴. ⁷⁻⁹. 9, ³. 10, ²⁹; el să și numește *omnium doctorum misnicorum pater*“).

Cuprinsul:

a) *Partea întâia* [1—6]: în anul întâi al domniei sale [adeacă și peste imperiul babilonian] Cir, regele Perșilor, dă voie Iudeilor de a să reîntoarce în patrie și a zidi templul — spre a ușura și mai mult aceasta poruncește, ca să să reînapoieze Iudeilor toate vasele și uneltele luate sub Nebucadnezar predându-lui Șeșbațar, mai marele lui Iuda — astfel sub Zerubabel¹⁾ [la 536] mai mulți să hotărâse a părăsi exilul — acesta însoțit de Iosua cu frații săi [preoți] zidește altarul, să aduc jertfele preserise în legea mozaică [în luna a 7.], deși templu nu era nici început — cu mări sărbări să pun temeliiile templului — Samarinenii voiesc și ei să participe, Iudeii însă nu le încuviințază, iar aceia zădărnicesc lucrul atît sub Cir cît și sub urmașii lui: Cambise și Pseudo-Smerde — sub Dariu Istaspe profetii Agheu și Zaharia provoacă pe Zerubabel de a continua zidirea — guvernatorul țării Reum cu soții săi voiesc a împiedeca aceasta, dar regele la scrisoarea lor le răspunde, ca să ajute Iudeilor la lucru — astfel să sfirșește zidirea în ziua a 3. luna Adar a anului al 6. al lui Dariu Istaspe — templul să sînțeste, să sârbeaza paștele după lege.

b) *Partea a doana* [7—10] espune cum Ezra, care să reîntoarce din captivitate în al 7. an al lui Artaxerxe [458] e ajutat de arest rege în executarea propusului său — fiind Ezra gata de plecare adună pe toți la riul Ahva și văzînd, că nu este nici un levit, trimite după preoți, pe cari îi încredințază cu ducerea darurilor adunate dela poporul din exil — să face pocăință de 3 zile — sosînd în Ierusalim sint bine primiți — mai marii poporului să plîng, că aceștia neobservînd legea s'a amestecat cu străinii, ba chiar și unii dintre preoți au făcut această fărădelege — în 20. ale lunii a 9. adunîndu-să toți în Ierusalim, Ezra le poruncește să să despartă de femeile străine, dacă nu voiesc a fi cu totul lăpădați dela fața lui Dzeu — spre a să ști, care preoți au femei străine, să compune lista lor.

¹⁾ Acesta e numele evreesc = născut în Babel, pe îngă care să poate, că avea și un nume babilonico perzesc, ca și Danil, Șeșbațar [cf. 1, ⁸. 5, ¹⁰ ¹³]; apoi 5, ¹³ cu 3, ⁸ sq. și 4, ²; Estir 2, ⁷].

Autorul și timpul compunerii. Fiind cartea în forma de azi un întreg de sinestătător urmează, că e compusă de acela, al cărui nume poartă și cui o atribuie tradiția evreească și creștină. E drept, că aceasta să poate hotărît zice numai despre 7, ²⁷—9, ¹⁵ — unde autorul vorbește în persoana înțtia — dar și celelalte părți sînt opul aceleiaș persoane, pe cari le-a adunat din consămnări mai vechi, făcute încă pe timpul lui Zerubabel și Iosua, pentrucă numai astfel să poate explica uniformitatea în espunere.

§. 48. Cartea Neemia.

Neemia, fiul lui Acalia (1, ₁), e contimporan cu Ezra și a lucrat după rezidirea templului pentru restaurarea vieții politice și cetățenești.

Cuprînsul:

a) *Partea întia* [1—7]: în anul al 20. al lui Artaxerxe [pela 445] aude Neemia, păharnicul acestui rege, vești întristătoare despre comuna din Ierusalim — după un post de 3 zile să roagă de rege a-i da voie să meargă în patrie — sosind aci cercetează zidurile capitalei, pe cari le află în stare foarte slabă — provoacă pe mai marii cetății și pe preoți să le zidiască — un atare Sanbalat caută a-i împiedeca ațînd contra Iudeilor pe Samarineni, Arabi, Amoniți și Asdodeni — Neemia prinzînd de aceasta veste hotărește ca jumătate din lucrători să lucre, iar cealaltă jumătate să fie gata de bătaie — în popor e mare mizerie și nemulțămire — Neemia provoacă pe mai marii poporului ca să ierte datoriile, ceea ce și împlinește — Sanbalat cu vicleșug voiește să piardă pe Neemia. dar fără succes — zidurile să sfîrșesc în 52 de zile, adecă în 25 Elul — urmează lista celor ce s'au întors cu Zerubabel.

b) *Partea a doua* [8—10]: continuă istoria lui Ezra, care în luna a 7. cetește legea în auzul întregului popor — în 24 ale lunei a 7. să ține un post mare; să mărturisesc păcatele; să încheie legămint cu Iehova, care să sigilează de preoți și leviți în numele poporului — Iudeii să îndatorează a griji de cele trebuincioase la templu [a plăti ¹/₃ de siclu, a aduce lemne pentru focul de pe altar etc.]

c) *Partea a treia* [11—13]: espune împrăștierea poporului în Ierusalim și prin alte cetăți — lista preoților și a leviților întorși cu Zerubabel din Babilonia — sîntirea zidurilor Ierusalimului — deosebitele diregătorii dela templu — Neemia după o activitate de 12 ani să reîntoarce la Suza ca să ceară prolongirea concediului —

נְחִמְיָה, *Neemias*, după unii = *consolatur Dominus*, după Ieronim = *consolator Domini* sau *consolator a Domino*, scil. missus.

abuzurile ce să făcuseră în timpul absenței lui: levitii nu căpătau părțile lor; poporul nu observa sabatul, nici legea despre neamestecarea cu străinii.

Autorul. Prin „cuvintele lui *Neemia*“ (în inscripție) autorul voiește a istorisi faptele săvirșite de acest bărbat, vorbind în persoana întâia. Aceasta să poate afirma, e drept, numai despre 1,₁—7,₅. 12,₂₇—₄₃ și 13,₆ până la sfirșit, unde are și unele expresiuni de predilecțiune¹⁾, de ce nu să poate apoi despărți tabela genealogică din v. 6—₇₃. Cu privire la 7,₇₃ — 10,₄₀ — în cari însușirile de mai nainte nu există — să observă, că deosebirea e condiționată de cuprins; iar partea a 3. (11—13) e continuarea istoriei începute și, stînd în strînsă legătură (d. e. începutul cap. 11 cu cap. 10) cu părțile premergătoare, trebuie să fie dela același autor.

Timpul compunerii e nehotărit, dar din 5,₁₄ comparat cu 13,₆ rezultă, că cartea nu s'a putut scrie înainte de al 32. an al lui Artaxerxe Longiman.²⁾

Din acestea e mai presus de toată îndoială *canonicitatea și întregitatea* cărții.

§. 49. Cartea Estir.

Numele cărții s'a luat dela persoana principală Estir³⁾, numindu-să מְגִלַּת אֶסְתֵּר = *volumul Estir*, sau și numai מגלה⁴⁾.

¹⁾ cf. 2,₈ cu v. 18. 2,₁₃ cu 7,₅. 2,₁₉ cu 3,₃₃. 3,₃₆ cu 5,₁₃. 5,₁₉ cu 6,₁₄.

²⁾ După o conducere de 12 ani a poporului în Ierusalim, Neemia să reîn-
toarce la Suza. Fiind îndepărtat să făcuseră multe abuzuri, [13,₄₋₁₀ sq. 15 sq.
23 sq.], pe cari reînforcindu-să le stirpește. Modul cum vorbește de această că-
lătorie [13,₆], de abuzul din v. 4, care prin „mai nainte de acestea“ să leagă
la cetirea legii și depărtarea stăinilor din Israil, espuse mai nainte; apoi amin-
tește 13,₁ sq. cetirea legii „în ziua aceea“, care cetire stă în legătură cu
12,₄₄, care iarăș [prin aceea formulă] să leagă de relatarea sintirii zidurilor cetății:
toate acestea dovedesc, că Neemia a scris carte cătră sfirșitul vieții sale.

³⁾ Numele evreesce sună הַדַּסָּה = *Hadassa*, Vulg. *Edissa* = *mirtă*, iar cel per-
zesc אֶסְתֵּר, grec. ἄσπης = *stea*. *Sinopsa*: „Cartea să numește astfel, pentru că
conține istoria Estirei, cum Dzeu printrinsa a mintuit întreaga națiune iudaică,
care era mai pe aci să să stingă de tot, iar pe Aman, care plănuisă peirea lor,
l'a nimicit“.

⁴⁾ La unele sărbători să citească anumite cărți. Pentru sărbătoarea Purim era
menită cartea de față. Numea aceasta deosebită să trage de acolo, că Iudeii din
timpurile mai tîrzii o prețuiau foarte mult, o asămănau chiar cu Tora, prefe-
rindu-o Profeților și Aghiografelor. *Maimonides* afirmă, că în zilele lui Mesia
Profeții și Chetubim vor fi nimiciți afară de Estir, care e vecinică ca și Tora.

Ea istorisește un episod din timpul domniei perzești (9, 24-26) cu scopul de a motiva istorice urzirea sărbătorii Purim¹⁾.

Cuprinsul (10 cap.): Ahașveroș, regele Perziei, dă în anul al 3. al domniei sale ospete la Suza — fiind bine dispus — chiamă pe regina Vasti în sala de ospățare, ca oaspeții să-i poată admira frumusețile — ea refuză, și de aceea e alungată dela curte, ca să nu dea pildă și altor femei de a nu asculta de bărbații lor — sfetnicii propun, de a-ș alege regină dintre fecioarele țării — între altele era și o jidancă, nepoata lui Mardoheu, a cărui familie fusese deportată din Ierusalim cu regele Iehonia — devenind Estir favorita regelui, Mardoheu venia adese la curte și așa descopere conspirațiunea celor 2 curteni contra regelui — spuind aceasta prin nepoată sa regelui conspiratorii sînt omoriți, iar întîmplarea să serie în analele imperiului — între acestea succede unui atare Aman de a câștiga favorul regelui și ajunge cel mai înalt dignitar al împărăției, înaintea căruia trebuia, după datina perzască, toți să-și plece genunchii — Mardoheu aceasta nu o face — Aman mîniindu-să hotărăște a-l pierde dimpreună cu pe poporul evreu — îi succede de a îndupleca pe rege, să dea un edict, în înțelesul căruia întro zi anumită toți Iudeii din țară aveau să fie omoriți — după publicarea edictului Evreii să întristează; Mardoheu îmbrăcînd haine de jale nu poate însuș merge la curte, dar tot îi succede a vesti de aceasta pe Estir, care să decide a mijloci la rege — postește 3 zile, merge la rege și-l roagă ca împreună cu Aman să ospeteze la dînsa — în decursul prînzului să roagă ea de rege ca și a doaua zi să vie — Aman văzîndu-să distins și de regină să simte cu atît mai virtos vătămât prin Mardoheu și, la sfatul femeii sale, caută de a grăbi îndeplinirea planului său, ceea ce sigur fiind, că-i va succede la rege, lasă să pună pe palatul său un stîlp de 50 de coți — regele în noaptea aceea nu poate dormi, poruncește să i-să citiască analele imperiului, deschizîndu-să tocmai la locul, unde era vorba de scăparea vieții regelui prin Mardoheu, care pentru această faptă n'a fost remunerat — mînezi viind Aman (cu scopul de a cere moartea lui Mardoheu) îl întrebă regele, ce trebuie să să facă cu acela, pe care regele vîoiește a-l distinge — crezînd Aman, că e vorba de dînsul răspunde, că acela să fie condus în triumf de întîiul satrap al imperiului prin oraș — spre mai marea lui spaimă i-să poruncește a face astfel cu Mardoheu, ceea ce prietenii lui o explică ca disgrăție — Aman merge la prînz — regele provoacă pe Estir a-i spune rugămintea ei — ea își descopere naționalitatea, planurile urite ale lui Aman cerînd abrogarea edictului — regele mînios să îndepărtează, iar la reîntoarcere găsește pe Aman la picioarele reginei (cerînd grație),

¹⁾ פורים să derivă dela perzescul *pur*, pentrucă după 3, 7 Aman a aruncat în luna 1. a anului al 12. al regelui său sort, ca să vadă, în ce zi să-ș execute planul contra Iudeilor. Ca atare i-s'a arătat abia ziua a 13. din luna a 12. [Adar].

poruncește să-l spînzure pe stîlpul, ce-l pregătise pentru Mardoheu — edictul după legile medo-perzice nu să poate revoca, dar să dă voia Iudeilor, să să apere contra dușmanilor — în Suza la rugarea Estîrei să continuă lupta și a doaua zi; astfel în întreg imperiul mor 75.000, între care și cei 10 fii ai lui Aman — în amintirea acestei întîmplări să introduce de Mardoheu și Estîr sărbătoarea Purim în 14 și 15 Adar.

*Autorul*¹⁾ și *timpul* compunerii nu să pot hotări. Din 9,²⁰⁻³² reesă, că Mardoheu a făcut unele notițe despre cele întîmplute, pe cari sigur le-a folosit autorul mai tirziu al cărții, ceea ce să întărește și din modul, cum istorisește introducerea sărbătorii (9,²³⁻²⁷), observînd v. 19, cum să ține de Iudei. De altă parte însă vedem, că autorul citează analele medo-perzice (10,²); cunoaște bine Suza și referințele imperiului perzesc; descrie precis caracterele și persoanele principale (1,¹⁴. 2,¹³⁻¹⁵⁻²¹. 3,¹⁻¹⁰. 4,⁵. 5,¹⁰); nu amintește de Iuda și Ierusalim; nu ia în privire raportul teocratic sau religios (în carte, deși era menită a să ceti publice, numele lui Dzeu, fie Elohim, fie Iehova, nu să află): așadar e verosimilă ipoteza, că autorul a trăit și compus cartea precînd imperiul perzesc încă nu era surpat, și adevărat scurt timp după cele întîmplute.

Izvoarele întrebuițate de autor sînt: consămnările lui Mardoheu, analele imperiului și tradiția.

Pentru *adevărul istoric* al cuprinsului vorbește mai virtos imprejurarea, că încă pe la 160 n. de Cr. să amintește „sărbătoarea sorților“, numită și „ziua lui Mardoheu“ (2. Mac. 15,³⁷;²) primejdia trebuie să fi fost foarte mare pentru Iudei, de s'au aflat îndemnați întru amintirea ei a introduce o sărbătoare;³⁾ în urmă relatările din carte consună pe deplin cu ceea ce știm din scriitorii profani despre imperiul perzesc sub Ahașveroș despre datinile și moravurile vechilor Perși.⁴⁾

¹⁾ În privința aceasta s'au făcut mai multe ipoteze. *Augustin* crede, că Ezra a compus-o [De civit. Dei XVIII, 36]; *Talmudul* o atribuie sinagogei celei mari; unii iarăș arhierului *Joachim*, fiul lui Iosua, care cu Zerubabel s'a întors din exil; în urmă sînt rabinii și teologi creștini, care provocîndu-să la 9,²⁰⁻³² numesc pe Mardoheu autor.

²⁾ *Iosif Flaviu* zice, că ea să sărbează de Iudeii din toată lumea [Antiq. XI, 6,¹³]

³⁾ Iudeii fiind foarte conservatori, după ocuparea țării făgăduite sub Iosua, au ținut numai sărbătorile orînduite de Moisi.

⁴⁾ Raționalizmul a căutat să afle contraziceri între cartea aceasta și cele cunoscute din alți autori. Mai înainte să credea adevărat, că Ahașveroș e *Cambise*,

Autoritatea canonică a cărții nu să poate trage la îndoială. Atît tradiția evrească¹⁾, cît și cea creștină²⁾ amintesc cartea Estîr între cărțile canonice. Îndoieli³⁾ s'au ivit ici-colo, purcese mai mult din motive subiective — pentrucă nu să amintește numele lui Dzeu, sau și pentru adausurile făcute de LXX — decît din motive istorice.

Sărbătoarea era un fel de carnaval cu ospete și beții, fiindcă și Estîr cu atare ocaziune a scăpat pe Iudei din primejdie. Mai tîrziu vedem, că să prescrie a bea peste măsură de mult. Citindu-să cartea, de citeori să pronunță numele Estîr ori Mardohen, comuna strîgă: binecuvîntat să fie; iar la numele lui Aman: blăstămat să fie. Cînd însă beau prea mult schimbau numele strigînd: blăstămat fie Mardohu, binecuvîntat fie Aman. Unicul moment religios era cetirea cărții, sărbarea cu lumini și focuri de bucurie.

A d a u s u l I.

Carțile necanonice (apocrife) ale T. V.

§. 50. Numirea „apocrif“.

După încheierea canonului evreesc vedem, că autori necunoscuți compun cărți, parte scrise în limba evrească, dar

Dariu Istaspe sau *Artaxerxe*; un rege med înainte de Cir, sau Ciaxare, fiul lui Fraorte; iar acum sînt toți critici de opinia, că aici avem de înțeles pe *Xerxe*, și atunci toate să explică în mod foarte natural, deoarece acesta era despot crunt, schimbăcios și desfrinat. Astfel nu e de mirat, dacă cere dela Vasti a călca datinele orientalilor; dacă la sfatul lui Aman dă edictul contra Iudeilor. După Herodot VII, 8 chiamă el după războiul contra Egiptului, în al 3. an al domniei sale, la Suza pe toți nobili țării spre a să sfătui în cauza războiului contra Grecilor. De aci să explică, că aceștia petrec 180 de zile la Suza (1, 2). Estîr să amintește numai în al 7. an (2, 16 cf. cu 1, 3 sq.), pentrucă între acestea e războiul cu Grecii, din care Xerxe să reîntoarce abia în primăvara anului al 7. Acest rezel ne explică și impunerea dărilor noane (10, 1). Bază istorică au mai departe și celece să espun în 1, 4 (imperiul să estinde dela India până la Etiopia); 1, 5 [fortăreața Suza]; 1, 13 [în cauze momentose să cerea sfatul magilor]; 1, 14 [7 principii, care în imperiu ocupă locul cel dintii]; 2, 3 sq.; adorarea marelui vizir ca substitutul unei ființi mai înalte [3, 3 sq.]; apoi cele cuprinse în 3, 2, 12. 6, 1 sq. 8, 2; dar nici suma de 75.000 de Perși, care au căzut atunci, nu să poate taxa exagerată, deoarece astfel de vărsări de sînge s'au întimplat și altuade [noaptea st. Bartolomei].

¹⁾ *Iosif Flaviu* [Contra Apion. 1, 8] numără între cărțile canonice „după adevăr recunoscute“ și cartea noastră. Rabinii o laudă foarte mult. Vezi citatul lui Maimonides, etc.

²⁾ *Origen* [In ps. I. numără ca 21. carte din T. V. pe Estîr]; *Ilarie dela Pict.* [Praef. în ps. 1]; *Epifane* [De pond. et mens.]; sinodul dela *Laodicea* [can. 60]; *Ieronim* [Epist. ad Paulin.]; *Augustin* (De doctr. christ. 8); *Ioan Damascen* [Credința ortod. IV, 18].

³⁾ *Melito dela Sardes* [Epist. către Onisim]; *Grigorie Nazianz.* [Carmen de gen. script.]; *Inuliu* [De part. div. leg. 3] nu o amintesc; *Atanasie* [Epist. fest. 39], o numără la apocrife; astfel și *Sinopsa*, deși altădată zice, că Iudeii o numesc între cele canonice.

păstrate numai în traducere grecească, parte scrise în limba grecească. Aceste cărți s'au numit după exemplul lui *Ieronim*¹⁾ „cărți apocrife,” precînd mai înainte să înțelegeau sub *βιβλοι ἀπόκρυφοι* parte scrierile în taină ținute ale ereticilor,²⁾ parte scrierile false³⁾, deosebindu-să de ele acele cărți necanonice, cari să adăuseră la LXX ca *βιβλία ἀναγινωσκόμενα libri ecclesiastici*.

După cuprins și caracter să impart aceste cărți (în genere) în: *istorice, didactice și profetice*.

CAPITLUL ÎNTÎI.

Cărțile istorice.

§. 51. Cartea Ezra.

În LXX să numește ea I. Ezra⁴⁾, pentrucă e pusă înainte de cartea canonică; în traducerile latine III. Ezra (*Nemía* = II. Ezra); iar Vulg. (afară de ediția compluteană) o are împreună cu rugăciunea lui Manase și IV. Ezra la sfîrșitul bibliiei. *Tendința* cărții e de a îndemna — prin exemplul lui Cir și Dariu — pe stăpînitorii păgîni de atunci să tracteze blind cu Iudeii. *Timpul* compunerii nu e sigur; deoarece în carte lipsesc orice indicii. Din scop pare a fi fost compusă de un elenist, care știa bine grecește și trăia poate în Egipt pe timpul Ptolomeilor; în tot cazul însă nu înainte de veacul al 2. n. de Cr.

Cuprinsul: Începe cu istoria lui Iosia, regele din Iuda, care face mari pregătiri pentru sărbarea paștelor — războiul cu regele Egiptului — urmașii lui sint nelegiuiți — Nabuhodonosor ocupă și surpă Ierusalimul ducînd pe Iudei în prinsoare — Cir dă în anul întîi al domniei sale Iudeilor voia de a să re'ntoarce în patrie și a zidi templul — li să reînăpiază vasele luate de Nabuhodonosor din

1) Vezi §-ul Canonul bisericii.

2) *Irineu* [Adv. haer. I, 20]: „Spre intimidarea celor neînțelegători au introdus o mulțime de *apocrife* și cărți false, pe cari ei le-au fabricat”. *Clem. Alex.* [Strom. III, 4]; „S'a vestit lor [eticilor] dogma din oarecare *Apocrif*”. *Tertul.* [De anima c. 2]: „Quae penes nos apocryphorum confessione damnantur”. *Atanasie* [Epist. ad Ruf.]: „*Apocrifele* — sint invențiunea ereticilor”.

3) *Constit. apost. VI, 16*: „Cărțile apocrife a lui Moisi și Enoh și Adam, Isaia și David și Ilie și a celor 3 patriarhi sint stricăcioase”.

4) *Εσδρας* sau *ὁ ἱερεύς*, Ezra, numit per eminentiam *preotul*.

templu — zidirea începe, dar sub Artaxerxe să oprește, deoarece Samarinenii insinuă pe Iudei ca pe niște oameni răzvrățitori, care dacă vor fi zidit templul și cetatea nu mai dau bir — oprirea a ținut până sub Dariu Istaspe — acesta după un ospăț să culă în odaia sa, unde îl păzese 3 tineri, care să vorbească între sine, ca fiecare să scrie pe un bilet ceva și să-l pună sub perina regelui, care deșteptându-să și citind va face pe cel mai înțelept dirigător înalt — unul scrie: tare e vinul; al doilea: tare e împăratul; al treilea: tari sint femeile, dar mai tare e adevărul — sculindu-să regele cește acestea și adunând nobilii țării autorul [Zerubabel] celor din urmă să recunoaște cel mai înțelept — regele voiește a-l premia, iar el cere să aducă la îndeplinire propusul lui Cir — Iudeilor să dă voia a continua cu zidirea făcându-li-să toate înlesnirile — să împărțășește lista celorce cu Zerubabel s'au întors din prinsoare — înainte de a începe zidirea să aduc jertfe — iarăș sint împiedecați prin uneltirile dușmanilor — Agheu și Zaharia îi îmbărbătează și cu multe greutăți templul să sfârșește în 27 Adar a anului al 6. al lui Dariu consacându-l cu multe jertfe — în 14. a Lunei dintii să sârbează paștele — Ezra purcede sub Artaxerxe în al 7. an cu o caravană de exulanți la Ierusalim, dupăce poruncisă regele mai marilor săi să nu-i împiedece întru nimic — Ezra sosește la Ierusalim, aduce jertfe — mulți dintre preoți țin femei străine, își rumpe hainele și să roagă la Dzeu să nu mai pedepsască pe popor pentru fărădelegile sale — adunarea poporului ținută în Ierusalim hotărăște a să depărta femeile străine — lista preoților cu femei străine — legea să cetește în auzul poporului sărbîndu-să ziua aceasta cu mare bucurie.

§. 52. Cărțile Macabeilor.

Macabei să numesc fiii lui Matatia, preot în Modin, care pe timpul Seleucizilor au luptat pentru independența patriei și păstrarea legii strămoșești, iar mai târziu acest nume să dă tuturor eroilor, care pe timpul Seleucizilor și Lagiiilor luptă pentru religiunea lor. Numele Macabeu l-a căpătat mai întâi fiul lui Matatia, *Iuda*, pentru eroismul său (1. Mac. 2, 4), căci ei să numiau Asmonei după bunul lui Matatia (Simeon Asmoneu). Numele *Μακκαβαιοσ* il derivă unii dela *מקב, מקבה* (ca Martellus) spre a simboliza eroismul; alții zic, că precum era la Romani obiceiul de a coasă pe stindardele militare SPQR, așa și Iudeii conduși de Asmonei ar fi cusut pe stindardele lor literile inițiale *מכבי* dela cuvintele *יהוה* *מכבי* *במוך* *באלים* *יהוה* (cine e ca tine între Dzei Iehova), sau chiar: *יהונן* *בן* *יהונן* (Matatia, preotul, fiul lui Iohanen).

§. 53. Cartea I. a Macabeilor.

După mărturia lui *Origen*¹⁾ și *Ieronim*²⁾ a fost ea compusă în limba evreească, ceea ce să dovedește prin multele evraizme și greșelile în traducerea LXX. *Autorul* originalului nu e cunoscut, dar nici traducătorul. Originalul, cum rezultă din istorisire, a fost compus scurt timp după cele întimplate și nu mult după aceea a fost tradus; în tot cazul înainte de invaziunea lui Pompei (63 n. de Cr.), deoarece vorbește de Romani ca de niște străini; *Iosif Flaviu* o întrebuițază. În carte să espune istoria jîdovească dela Alexandru cel Mare până la anul 135 n. de Cr.

Cuprinsul: începe cu istoria lui Alexandru cel Mare, care spune țările de prin prejur întemeind astfel cel mai mare imperiu din lume — la moartea sa împarte între comandanți imperiul, dintre care unul stăpînește în Siria — unii Iudei luîndu-să după Greci au introdus în Ierusalîm gimnaziul și alte fărădelegi — între guvernatorii Siriei cel mai însemnat e Antioh IV. Epifane, care merge contra regelui egiptean, Ptolomeu, și învingîndu-l să întoarcă pela Ierusalîm, unde intră în templu, răpește cele mai prețioase lucruri, merge apoi în țara sa — doi ani după aceea trimite pe administratorul tributelor cu mulțime de popor în Palestina, care cu viclesug (mințînd că vine cu pace) intră în Ierusalîm, începe a omorî pe Iudei provocîndu-i să părăsască legea strămoșească — sărbătorile, jertfele, deosebirile de mîncări oprite și neoprite etc. să înceteze; introducîndu-să jertfe păgînești să profanează templul — unii (voind a scăpa de moarte) să supun, alții nu — între cei din urmă era și un preot Matatia din Modîn cu 5 feciori, care provocat fiind de trimisul regelui de a împlini cele poruncite, îl omoară împreună cu pe bărbatul, care voia să aducă jertfă păgînă — temîndu-să de răzbunarea regelui provoacă pe locuitorii cetății de a o părăsi și a să retrage în pustie — oastea regească îi atacă întro zi de Sîmbătă și-i omoară până la unul, nevoind ei a călca Sabatul nici pentru apărarea vieții — Matatia provoacă pe cei rămași în viață de a să apăra în toate zilele — murind el urmează fiul său, *Iuda Macabeul* conducător al poporului — el omoare pe toți Iudeii, care au ascultat de porunca regelui păgîn — învinge oastea siriană — Antioh hotărăște război contra lui, dar spre a împlia vistierile statului merge contra Perziei — guvernarea imperiului să încredințază unui atare Lisia, care

¹⁾ *Eus.* H. E. VI, 26 împărtășește titlul evreesc: *Σαφβηδ Σαφβαρὲ ἔλ.*, sau *Σαφβῆ Σαββαρὰὲλ.*, al cărui înțeles până acum nu să știe.

²⁾ *Prolog.* gal. „Maccabaeorum primum librum Hebraicum reperi. Secundus Graecus est, quod ex ipsa quoque phrasi probari potest.“

trimite contra Iudeilor pe comandanții Nicanor, Gorgie și Ptolomeu, numit Mavron, fiul lui Dorimen, — auzind Iuda de aceasta provoacă pe popor a să ruga la Dumnezeu cerind ajutor (la locul Masifa, deoarece Ierusalimul nu era ocupat dela Sirieni, iar templul era profanat) — Gorgie e învins, chiar și Lisia, care venise cu un an mai târziu cu o armată foarte numeroasă — ocupă Sionul, templul să sîntește, să aduc jertfele legale și să hotărăște, ca în fiecare an prin 8 zile să să sârbeze dela 25. Chislev înainte ziua curățirii templului — merge contra tuturor dușmanilor împărțind terenul de operațiune între sine și frații săi — murind Antioh îi urmează pe tron fiu-său Antioh, numit Eypator, cărui succede a ocupa mai multe cetăți din Iudea, chiar și Sionul — Nicanor trimis de Dimitrie, care a omorît pe Antioh și i-a luat tronul, atacă pe Iudei, e însă învins, însuș cade — Iuda auzind de Romani trimite la Roma soli ca să încheie legătură de pace și de război — Dimitrie trimite în Iudea pe comandantele Vacchid — Iuda cade în bătălie (la 160) — *Ionatan* e ales de urmaș, neputînd însă rezista lui Vacchid, care întărise mai multe cetăți, să încheie pace — Ionatan judecă poporul nimiciind pe cei fărădelege — Dimitrie usurpătorul tronului sirian și Alexandru, fiul lui Antioh, căutau cu diferite promisiuni de a încheia alianță cu Ionatan — să încheie cu cel din urmă — ambii regi să războiesc — Dimitrie cade — Alexandru ajunge domnitor și dă lui Ionatan foarte mari onoruri — de aci înainte Ionatan poartă o politică totdeauna priincioasă țării sale aliindu-să cu regii, care ocupau tronul Siriei — alianța cu Romanii și Spartanii să reînnoiește — războaiele între pretendenții la tronul sirian — după omorîrea lui Ionatan (143) urmează frate-său *Simon*, care observa aceeaș politică — ocupă fortăreața Ierusalimului hotărînd ziua ocupării de sârbătoare (23 a lunii a 2.) — domnește în pace — țara înflorește — instituțiunile mozaice să restabilesc — poporul în sămn de recunoștință îl alege și arhiereu — bate monete după siclii mozaici — numește pe fiu-său Ioan guvernator — e omorît (135) de ginere-său Ptolomeu, care spre a putea ocupa tronul voiește să omoară și pe Ioan, dar nu-i succede — urmează pe tron *Ioan*, numit *Hircan*.

§. 54. Cartea II. a Macabeilor.

După cele împărțășite de *Ieronim* această carte a fost compusă în limba grecească. Cine a compus-o — care e un elenist în Palestina, poate în Ierusalim — și cînd s'a compus, nu știm, dar cu greu s'a scris înainte de jumătatea veacului întii n. de Cr. — Iosif Flaviu nu o cunoaște. Cuprinsul e paralel cu întia Mac., începe însă ceva mai înainte istorisirea (cu Seleuc IV. Filopator), dar o și încheie mai înainte (cu învingerea lui Iuda Macabeul asupra lui Nicanor, la an. 160 sau 161).

Cuprinsul: Iudeii din Palestina trimit o epistolă celor din Egipt, în care să spună, că templul s'a curățit, au găsit focul sint, deci și ei să sârbeze zilele așazate întru amintirea acestor întâmplări — relatează cum Ieremia a provocat pe Iudeii, care erau să meargă în robie, să nu uite poruncile lui Dzeu, ci să iee cu dinșii foc sint, iar el a ascuns sicriul, cortul și jertfelnicul tămlierii într-o peșteră și nu s'au mai putut găsi — regele Aziei, Seleuc, trimite un povătuitor cu numele Iliodor, de a lua averile din templul Ierusalimului, dar e împiedecat dela aceasta printrun inger — să espun certele între arhieriei din Ierusalim sub urmașul lui Seleuc, Antioh Epifane — acesta merge a doauaoră contra Egiptului — absența lui o folosește un atare Iason spre a lua stăpînirea în Ierusalim, deși fără succes — Antioh vine în țară, la Ierusalim, ucide foarte mulți Iudei — Menelau, arhierul, îl conduce la templu — ia bani și vase de acolo — să întoarcă în țara sa și trimite oaste ca să omoară pe Iudei — Iuda Macabeul cu alți 9 s'au retras în pustie — Antioh trimite pe un învățat atenian de a provoca pe Iudei să-și părăsască legea și să primiască pe cea păgînă — unii ascultă, iar Eleazar (un bătrîn) nu, de aceea trebuie să moară — astfel suferă moarte de martir o mamă cu 7 fi — Macabeu își adună oaste, atacă cetățile căzute în idololatrie și le surpă — Nicanor vine contra Iudeilor și e învins — Antioh reîntorcîndu-să cu rușine din Perzia hotărăște a să răzbuna contra Iudeilor, dar căzînd întrun morb greu recunoaște mina lui Dzeu, care ajutoră pe Iudei; le scrie o epistolă de pace recomandîndu-le a recunoaște de urmaș pe fiul său, Antioh Evpator, — Iuda ocupă Ierusalimul și fortăreața, sîntește templul, aduce jertfe, începe lupta contra dușmanilor și-i învinge, încheie alianță cu Romanii — Evpator năvălește în țară, dar neizbutind a ocupa Ierusalimul încheie pace cu Iuda — Dimitrie, fiul lui Seleuc, omoare pe Evpator și trimite pe Nicanor contra Iudei, dar e învins — dușmanii acuză pe Iuda, că e vina tuturor relelor; el fuge în pustie — Nicanor îl urmărește și ciocnindu-să armatele cade, sărbindu-să întru amintirea acestei întâmplări ziua 13. a lunii a 12., adecă Adar (cu o zi înainte de ziua lui Mardoheu).

§. 55. Cartea III. a Macabeilor.

În Vulgata nu să amintește, dar nici cea următoare, deci să pare, că în biserica apusană nu erau cunoscute. Cartea de față e un product al gustului alexandrin și, deși istorisește întâmplări săvîrșite înainte de cele cuprinse în a II. Macabeilor, totuș fiind pusă în LXX după aceasta rezultă, că s'a compus mai tîrziu. Mai întii să amintește în can. 85. apost. și la *Teodoret*.

Cuprinsul: Ptolomeu Filopator [221—204] purtînd război contra lui Antioh și învingîndu-l vine la Ierusalim — aici voiește a intra

în templu — preoții în frunte cu arhiereul îl roagă să nu facă această fărădelege, el însă nu ascultă și când voiește a intra îi înțepe-nește întreg trupul — e scos afară — crezându-să înșălat de Iudei caută a să răzbuna contra Iudeilor din Egipt — dă poruncă, ca toți Iudeii din țară să fie aduși, dacă nu voiește a părăsi legea lor, la Alexandria și închiși în ipodrom, iar averea să să sevestreze — să hotărăște o zi pentru pierderea celor închiși — să îmbată elefanți cu vin și tămie, dar în ziua hotărită regele nu să deșteaptă din somn — a doaua zi nu-ș aduce aminte a fi decretat așa ceva; iar a treia zi elefanții, minți de soldați, în loc să meargă contra Iudeilor, năvălesc asupra soldaților omorînd orice le venia înainte — regele recunoaște, că Dzeu e în ajutorul lor și poruncește a-i slobozi — le împlinește rugăminta, de a putea sărba ziua aceasta de mîntuire — scrie căpiteniilor din cetăți, ca nimic rău să nu facă Iudeilor, iar celor credincioși dintre ei le dă voia a ucide pe ceice s'au lăpădat de Dzeu lor.

§. 56. Cartea IV. a Macabeilor.

Aceasta e scrisă de un iudeu din Alexandria, care era verzat în filozofia stoică, și adevă de pe timpul, cînd Iudeii egipteni nu erau bătuiți de nime. — Sigur este, că s'a compus înainte de surparea Ierusalimului. Parinții bisericesti o atribue lui Ios. Flaviu.

Cuprinsul: să espune cum Eleazar a suferit martiriu împreună cu alți 7 frați arătînd astfel, că pietatea e una dintre cele mai înalte virtuți cu *scopul*, de a îndupleca pe conaționali să țină legea mozaică.

§. 57. Cartea Iudit.

Cele cuprinse în această carte nu să pot niciunde intercala în istoria jidovească, și de aceea este o simplă prelucrare a unei povești cu *scopul*, de a întări pe adherenții religiei mozaice în credința, că Dzeu le ajută. *Limba originală* nu să poate hotări; probabil e, că s'a scris evrește ori caldaice, care original s'a pierdut foarte curînd și a rămas numai traducerea grecească. *Timpul* compunerii e veacul al 2. n. de Cr. și nu mult după aceea s'a făcut traducerea de un iudeu palestinian.

Cuprinsul: Nabuhodonosor era rege în Ninive, iar Arfaxad în Ectavana — cel din urmă ș'a întărit cetatea cu ziduri — popoarele din prejur văzînd primejdia ce le amenință, au trimis soli la Nabuhodonosor, iar altele nu, de aceea el joară a să răzbuna — începînd război cu Arfaxad, ocupă capitala, o surpă, prinde pe rege și-l omoare — viînd timpul de a-ș împlini jurămîntul chiamă la sine pe mai

marele oastei, Olofern, și-l trimite cu oaste numeroasă contra dușmanilor — Olofern împlinește porunca, ocupă țările dela Ninive până la Cilicia, în urmă vine în nordul Palestinei — Ioachim, arhiereul, sfătuindu-să cu bătrînii serie o epistolă către bătrînii din Betulia [până acum nu să știe unde era situată această cetate] și Baitomet un, provocîndu-i să păzescă bine trecătorile — văzînd Olofern rezistența Iudeilor intrabă pe capii Moabitenilor, Amoniților și altor popoară supuse, ce fel de popor sînt aceștia — Ahior, căpitenia Amoniților, spune pe scurt istoria Iudeilor dela petrecerea lor în Caldea, Egipt până la exilul babilonian încheind, că dacă acest popor și acum ascultă de Dzeul său nu poate fi învins — Olofern minîndu-să foarte poruncește, ca Ahior legat să fie trimis la Betulia, ca așa să să convingă de contrarul — Ahior e bine primit de locuitorii din Betulia; el le spune afacerea sa cu Olofern — mulțimea cea mare de oaste înspăimîntă pe Betulieni — Olofern nu-i atacă deadreptul, ci abate apă, ca așa prin sete să-i constrîngă a să preda — poporul din cetate ne mai putînd suporta cere dela căpitenie, ca să să predece dușmanilor — să pune un termen de 5 zile, după cari, dacă nu va veni nici un ajutor, vor face aceasta — hotărîrea bătrînilor ajunge la cunoștința unei văduve bogate și frumoase, Iudit — ea muștră pe bătrînii pentru slăbiciunea lor, cere ca să-i îngăduie a eși de sară din cetate — merge deadreptul spre tabăra dușmanilor. e prinsă și dusă la Olofern, care văzîndu-o poruncește a o tracta bine — ea îi spune, de ce a venit: e drept, că Iudeii sînt neînvinși pănăce în legile lui Dzeu, dar acum vor fi siliți să mănince din jertfe, și ea prevăzînd căderea cetății a fugit de acolo; va rămînea în tabără și-i va spune timpul, cînd să atace cetatea, dar s'o lasă în fiecare sară a eși afară de tabără, ca să să roage la Dzeu — a 4. sară Olofern dă ospăț, la care să imbeată — Iudit să folosește de aceasta, îi taie capul, îl predă servitoarei sale și neîmpiedecate de nime ies afară de tabără; merg în cetate, provoacă pe locuitori a ataca pe dușmani — oastea văzîndu-să fără conducător ajunge în cea mai mare disordine și e bătută — să mai spune, că Ahior a primit legea mozaică, iar Iudit, stimată de toți, a rămas viața ei întregă văduvă.

§. 58. Adausurile la cartea Estir.

Cartea canonică Estir are numai 10 cap. În LXX s'au făcut la unele capitle adausuri, iar *Ieronim* în traducerea sa le-a pus la sfirșitul cărții (cap. 10, ₄—16, ₂₄). Aceste adausuri sînt compuse grecește și aflîndu-să contraziceri între ele și textul canonic să vede, că nu traducătorul grecesc le-a făcut, ci un elenist din Egipt.

Cuprinsul: Înainte de Estir 1, ₁: visul lui Mardoheu despre 2 bălauri, cari să luptau între sine; după Estir 3, ₁₃: edictul lui Ar-

taxerxe (aşa să numeşte aici regele) de a nimici pe Iudei; după Estîr 4, 17: rugăciunea lui Mardoheu şi a Estirei pentru mîntuirea poporului; în loc de Estîr 5, 1—2: primirea Estirei de rege să descrie mai pe larg; în loc de Estîr 8, 13: al doilea edict al lui Artaxerxe, prin care să permite Iudeilor a să apăra contra duşmanilor; după Estîr 10, 3: Mardoheu înţelege acum visul. În subscriptie să aminteşte, că Dositei cu fiu său, Ptolomeu, a adus cartea în Egipt în al 4. an al lui Ptolomeu şi Cleopatra.

CAPITLUL AL DOILEA.

Cărţile didactice.

§. 59. Cartea Tobit.

Amîndouă persoanele principale din carte să numesc cu acelaş nume, ori deosebit. LXX numeşte pe eroul cărţii *Τωβίτ*, evreeşte *טובי*; Itala şi Augustin: *Thobis*, *Tobis*; Ieronim şi Vulgata: *Tobias*, cum să numeşte şi fiul. Cartea e prelucrarea poetică a unui material istoric păstrat în tradiţie. *Limba* originală e cea grecească. *Autorul* şi *timpul* compunerii nu să pot hotări mai deaproape. După unii s'a compus de un iudeu palestinian în veacul al 2. sau 1. n. de Cristos.

Cuprinsul conţine întîmplări din exilul asirian. După risipirea imperiului Israfil locuitorii sînt deportaţi în prinsoare — într-o aceştia era şi Tobit, născut în Tisbe din seminţia Neftali, un bărbat pios, observînd întru toate legea mozaică — aceasta continuă el şi la curtea asiriană, al cărei furnisor ajunsese, făcînd milostenii faţă de conaţionalii săi — mergînd odată în Media depune la un atare Gavail 10 talanţi — după moartea regelui urmează fiu-său, care era crud, ucide mulţi Iudei, pe care Tobit îi îngroapă noaptea — regele prinde veste de aceasta şi Tobit spre a scăpa de urgia lui e silit a fugi — după omorirea regelui (urmînd fiul acestuia Sarhedon) Tobit să reîntoarcă la Ninive, după ce nepotul său de frate, Ahiahar, ajunsese păharnic şi dirigător înalt — întraccea îngropînd el înainte de sărbătoarea cincizecimii şi fiind spurcat n'a intrat în casă, ci s'a culcat afară sub streşina casii — aici îi cade în ochi tină dintrun cuib de rîndunele, orbeşte şi nime nu poate să-l vindece — nepotu-său să îngrijeşte de dinsul, precum şi femeia sa cu lucrul de mînă — odată a căpătat ea un ied, îl aduce acasă; iar el, crezînd că e furat, pretinde a-l reînapoia stăpînilor — femeia văzînd, că nu-l poate abate dela gîndul lui îl ocărăşte şi zice, că nici milosteniile lui nu i-au folosit, după cum arată starea de faţă

— Tobit își cere moartea — în aceeași zi să întâmplă în Ecbatana că Sara, fata lui Raguil, își cere moartea, deoarece o acuzaseră servitoarele, că ea ș-ar fi omorât pe cei 7 bărbați, ce-i avusesă (deși aceasta s'a întâmplat prin diavolul Asmodeu) — spre mângâierea amindurora e trimis Rafail — Tobit crezând, că i-să apropie sfârșitul chiamă pe fiu-său Tobia, îi dă sfaturi: să cinstiască pe mumă-sa, niciicind să nu o mihniască, să facă milostenie, să-ș ia femei din neamul său, să nu fie trufaș față de frații săi, să nu să dea bețfei, să ceară sfat și să-l asculte, totdeauna să-ș aducă aminte de Dzeu; îi spune apoi, că în Raghe la Gavail a lăsat 10 talanți, să meargă să-i ia — Tobia găsește un bărbat, care să imbie a-l însoți în cale, numindu-să Azaria, fiul lui Anania celui mai mare dintre frați (adecă ai lui Tobit) — plecând Tobia cu Azaria sosesc la riul Tigr, unde acela spălându-ș picioarele vede eșind un pește mare — Azaria îi zice să-l prindă, să scoată din el fierea, ficatul și inima — pe drum îi spune să ceară pe Sara de soție — la Raguil sînt bine primiți; cer pe Sara; îi spune, că intrînd în odaia de dormit să aprindă ficatul și inima, ceea ce sîmțînd Asmodeu va fugi — așa să și întâmplă, iar Asmodeu e legat în Egiptul de sus — întracetea Azaria călătorește la Raghe, aduce cei 10 talanți, să întore la Tobit și la porunca lui Azaria îi ung ochii cu fierea, în urma căreia capătă vederea — ca sămni de mulțămită voiesc să dea lui Azaria daruri, dar el le spune, că e îngerul Rafail și că anume a fost trimis înrajurător lor — Tobit mai trăiește încă mulți ani — pe patul morții (158 de ani) spune, că Ninive va fi surpată, asămene și Ierusalîmul, dar iarăș va fi miluit — stătuește pe Tobia să să mute în Media, — după moartea părinților (după porunca lui Tobit înmormîntați la un loc) să mută Tobia la Ecbatana, unde trăiește pînă la adînci bătrînețe (127 de ani) adaogîndu-să și aceea, că a auzit de risipirea Ninivei.

§. 60. Cartea înțelepciunii lui Isus, fiul lui Sirah.

Manuscriptele și edițiile grecești dau acestei cărți numele *Σοφία Ἰησοῦ Σιράχ*, care e luat dela cuprins; iar în Vulgata să numește *Ecclesiasticus* (bisericească) dela întrebuintarea ei în biserică. — Ea e compusă în felul proverbelor lui Solomon, dar e de un cuprins cu mult mai bogat. — *Autorul* să numește (50, 27), nu adaogă însă nimic despre referințele sale personale, ci amintește numai, că e din Ierusalîm. — Dar laudîndu-să arhiereul Simon (50, 1—26); amintîndu-să în prolog traducătorul ca unul ce în al 38. an al vîrstei sale sub Evergetes a venit în Egipt, pare că autorul a trăit pelă 300 sau 280 n. de Cr. Nepotul autorului, care e și traducătorul, spune în prolog, că a făcut

traducerea din *originalul evreesc*, ceea ce să dovedește și prin însușirea ortografiei grecești, prin obscuritatea textului.¹⁾

Cuprinsul: omul recunoscînd mărimea înțelepciunii lui Dzeu să să teamă de ea — fiind ispitit de Dzeu să nu despereze, ei să supoarte toate cu bărbăție, căci el voiește a arăta, că e bine primit — copiii să să poarte față de părinți cu bunăcuvință, să nu-i lasă nicicînd fără ajutor — săracii să fie sprijiniți — bine să întrebuințăm bunurile temporale și să nu ne prea încredem întrînsele — să bîgăm bine samă de limba noastră — să descrie adevărata prietenie și urmările înțelepciunii adevărate — îndeamnă la pace cu toți omenii — omul să știe cum își alege prietenii — ferește de sumeție care duce la pierzare — la judecarea oamenilor să nu căutăm numai la exterior, căci foarte ușor ne însălăm — să nu căutăm a agonisi prea multe averi, deoarece nu le putem lua cu noi — să nu lăudăm pe nime fericit, căci abia mai tîrziu, după moarte vom putea zice ceva — mîna de binefacere să întindem numai celui credincios și drept, iar păcătosului nu — omul să să însoțască cu cei deopotrivă cu dinsul — deosebită e conștiința bună de cea rea — arată folosul înțelepciunii și izvorul păcatului — părinții să să îngrijască de creșterea copiilor — Dzeu pedepsește pe făcătorii de rele — omul să să feriască de vorba spurcată, de multă vorbire, de viclesug — laudă relațiunile bune între oameni: bărbat și femeie, vecini — laudă femeile bune și muștră pe cele rele — sănătatea corpului să pierde prin lăcomie și nesăț — reguli spre a alina greutatea vieții omenești — viața are multe daruri bune, dar să află în ea și ticăloșie — omul să teme de moarte — vorbește despre lingușire și cerșitorie -- numele cel bun e cea mai mare avuție — lucrurile făcute de Dzeu sînt așa de mari încît, dacă ne-am încerca, nu-l putem lăuda după vrednicie -- arată din viața patriarhilor israeliteni, dela Sim până după exil, că mila lui Dzeu e totdeauna aproape de ceice îl iubesc, deși pe unii pentru fărădelegile lor îi pedepsește, dar nu-i lapadă de tot dela față sa — îndeamnă a căuta înțelepciunea, în care el a aflat cea mai mare odihnă.

§. 61. Cartea înțelepciunii.

În manuscriptele și edițiile grecești să numește σοφία Σαλωμῶν sau Σαλωμῶντος. Ieronim a fost cel dintii, care a numit-o pseudopigraf, și așa s'a omis în inscripție numele lui

¹ Ieronim zice: „Fertur et παράφρασις Jesu filii Sirach liber et alius ψευδεπίγραφος, qui Sapia Salomonis inscribitur. Quorum priorem Hebraicum reperi, non Ecclesiasticum ut apud Latinos, sed *Parabolas* (această numire să află numai la dinsul) praenotatum, cui juncti erant Ecclesiastes et Canticum Canticorum, ut similitudinem Salomonis non solum librorum numero, sed etiam materiarum genere coaequaret“ (Praef. in vers. libr. Salom.). De observat este, că în literatura creștină cartea aceasta să citează mai întii la *Clem. Alex.*

Solomon. *Atanasie* și *Epifane* o numesc *πανάρετος σοφία*. *Scopul* autorului e de a arăta conaționalilor, că pietatea aduce cu sine binecuvântări, iar idololatria rele de tot felul și deci să-i înduplece a împlini legea lui Dzeu. *Autorul* nu e Solomon,¹⁾ precum să numește vorbitorul în carte (7—9), ci un Iudeu din Alexandria din timpul mai târziu al Ptolemeilor. Aceasta rezultă fără îndoială din cuprins și tendința ei; să amintesc asuprașirile din partea regilor străini, și în urmă conține foarte multe idei din filozofia alexandrină. *Limba* originală e cea grecească. (*Ieronim* zice: ipse stylus Graecam eloquentiam redolet.)

Cuprinsul: Ceice sînt chieșiți a stăpîni să urmărească totdeauna dreptatea și să nizuiască de a nutri în sufletul lor înțelepciunea — oamenii fărădelege crezînd, că viața e numai pămîntească și după moarte toate încetează, caută de a asuprașir pe cel drept, pe cel sărac, pe văduve, ca cu atît mai ușor să poată trăi; iar dreptii, deși aici pe pămînt adeseori sînt cereți de Dzeu, au încredere întrînsul, fac binele și așa liniștiți așteaptă oara morții — păcătoșii vor vedea, că cei desprețuiți de dînșii sînt lui Dzeu bineplăcuți și, că tot ceace ei au avut în lume, nu le folosește, precînd dreptii au de toate — urmează îndemnare către stăpînitorii din lume, de a căuta să-și agonisască înțelepciunea dzească, fiind ea mai bună decît toate bunurile lumii; folosul ei este mai mare, deoarece toate să chivernisese printrînsa — o rugăciune către Dzeu, de a-l înzăstra cu înțelepciune — să mustră aceia care, în loc de a cunoaște din frumseța lucrurilor din lume pe Dzeu, au îndumnezeit natura, ba chiar și lucrurile mînilor lor — arată uriciunea, izvorul și urmările idololatriei — Dzeu pedepsește răutatea oamenilor, ce să vede din istoria Egiptenilor, asuprașirorii Israelitenilor, pe care Dzeu i-a scăpat din robie dîndu-le multe binefaceri — arată în urmă, că cei fărădelege vor perî, iar credincioșii să vor mîntui.

§. 62. Rugăciunea lui Manase.

Această rugăciune a regelui din Iuda are bază istorică în 2. Cron. 33, 11—13. Ea nu este prelucrarea originalului evreesc din cuvîntările lui Hosai (2. Cron. 33, 19), ci compoziția unui iudeu, care a trăit înainte de Cr.

Cuprinsul: Regele Manase pentru fărădelegile sale e învins de Sardoheu, comandantele regelui Asarhadon, și dus în prinsoare — aici mărturisește el într-o rugăciune de pocăință, că Dzeu e atotpu-

¹⁾ Aceasta susțineau *Clem. Alex.*, *Tertul.*, *Lactanțiu*, iar *Augustin* și *Ieronim* o neagă; cest din urmă mai amintește, că sînt unii care afirmă, că Filo ar fi compus-o.

ternic, atotbun, îndelungrăbdător și că toate nefericirile, ce vin asupra omului, sînt pedepse pentru păcatele săvîrșite.

CAPITLUL AL TREILEA.

Cărțile profetice.

§. 63. Cartea Baruh.

Ea e compilație din Ieremia și alte cărți ale T. V., atribuită lui *Baruh*, soțul lui Ieremia, cu scopul de a întări pe conaționali în suportarea jugului străin. — Deși să află multe evraizme, totuș fiind în mare atîrnare de traducerea grecească a T. V. rezultă, că s'a compus grecește de un iudeu elenist din Alexandria, probabil că pela mijlocul veacului al 2. n. de Cr. *Anză* la scriere a dat împrejurarea, că vasele de argint, luate de Nebucadnezar din templu, cari să făcuseră în locul celor de aur, au fost trimise comunei din Ierusalim, în fruntea căreia stătea arhierul Ioachim.

Cuprinsul: În al 5. an al exilului Baruh cetește înaintea regelui și a mai marilor poporului epistola sa, în care să arată, că exilul e o pedeapsă binemeritată pentru păcatele lor — să mărturisește, că Dzeu are milă cătră popor și-l va mîntui, dar să caute înțelepciunea dzească și să-i urmeze — făgăduște, că Dzeu fără îndoială îi va mîntui — Ierusalimul să provoacă a să veselî și bucura de această mîntuire.

§. 64. Epistola lui Ieremia.

Această epistolă e pusă în Vulg. ca cap. 6 la cartea lui Baruh. Ea e neautentică, ce rezultă din limba grecească curată și din explicarea falză a celor 70. de ani ai exilului cu 7 generațiuni. *Timpul* și *locul* compunerii nu să pot hotări.

Cuprinsul: conține întrun capitlu profetia viitoareii ocupări a Ierusalimului prin Nabuhodonosor, care va duce pe Iudei în robia din Babilon, unde vor vedea mulți zei, căror vor slujî mulți preoți și mult popor va aduce jertfele sale — arată scăderile acestor idoli, din cari Iudeii să cunoască, că nu sînt vii și nu pot ajuta nici strica: deci să nu să teamă de ei.

§. 65. Adausurile la Danil.

Întiul adaus are bază istorică, cele două din urmă însă nu. Istoria despre Suzana să espune astfel, încît cu greu poate fi crezută și pare a fi numai lauda înțelepciunii lui Danil;

iar cea despre Bal și bălaur e imitație aventurioasă după Dan. 6. Toate 3 au fost compuse grecește și sămănind limba cu cea a LXX e probabil, că traducătorii alexandrini le-au încorporat: deci s'au compus în Egiptet pela finea veacului al 3., sau începutul veacului al 2. n. de Cr.

a) *Cîntarea celor 3 tineri în cuptorul de foc* (Dan. 3, ²⁴—⁹⁰): să espme, că exilul e pedeapsa dreptății dzești pentru păcatele poporului — să laudă și preamărește Dzeu, care a făcut universul spuindu-să, cum Dzeu în acest cuptor i-a ocrotit încît nimic nu li s'a întimplat.

b) *Istoria Suzanei* (Dan. 13). Un iudeu în captivitatea babiloniană cu numele Ioachim, foarte avut și binevăzut la conaționalii săi, avea soție foarte frumoasă, Suzana — la dînsul veniau foarte mulți dintre Iudei, între care și 2 judecători bătrîni, care voese s'o seducă, dar fără succes — astfel să hotărăse a o pierde învinuindu-o, că au văzut-o curvind cu un tînăr — după legea mozaică adulteriul să pedepsia cu moarte; această pedeapsă ar fi nimerit-o și pe Suzana, dacă nu întrevenia Danil — el intrabă pe fiecare pîrîtor îndosebi: unul zice că a văzut-o sub *schin*, la ce Danil îi răspunde: „îngerul Dlui te va spinteca în doauă;“ al doilea că sub un *prin*, iar Danil: „îngerul Dlui avînd sabie să te taie în doauă“ — ceea ce s'a și întimplat.¹⁾

c) *Istoria lui Bal și a bălaurului* (Dan. 14). În Babilon era un idol, Bal, căruia Cir aducea mari jertfe, ținînd pe sama lui 70 de preoți cu familii — provocînd regele pe Danil a i-să închina îi spune, că idolul e pe dinlăuntru de lut, iar pe dinafară de aramă: deci nefiînd viu nu mîncă — să face o încercare amenințîndu-l pe Danil cu moarte — să pun jertfele, să încheide odaia unde era idolul și sigilează cu inelul regelui — a doaua zi intrînd amîndoi văd jertfele consumate, dar și urme în cenușa ce presărasă Danil pe podea — toți preoții sînt omoriți împreună cu familiile lor, iar idolul sfărîmat.

Asămenea să cinstia acolo un bălaur ca zeu — Danil e provocat de Cir a să închina lui, căci e viu și mîncă — Danil îi răspunde, că îl va omori fără sabie și toiag — el prepară o amestecătură de rășină, său și peri, o dă bălaurului, care mîncîndu-o crapă — poporul să revoltă și cere pedepsirea lui Danil, care nîmicește toți zcii imperiului — Danil e arun. at în groapa leilor, pe-trece acolo 6 zile fără a i-să întimpla ceva — a 6 zi un atare Avacum în Palestîna, duînd de mîncare secerătorilor la cîmp, e adus de

1) În original e joc de cuvinte: cel dintîi zice, că a văzut-o *ὐπὸ σχίνον*, sentința sună: *ὁ ἄγγελος τοῦ θεοῦ σχίσει σε μέσον*; al doilea zice: *ὐπὸ πρίνον*, iar sentința: *ὁ ἄγγελος τοῦ θεοῦ ρομφαίαν ἔχων πρίσει σε μέσον*.

un înger prin aer în Babilon la Danil, care după aceea e scos din groapă și aruncați dușmanii lui.

§. 66. A IV. carte Ezra.

Ea s'a păstrat numai în traduceri latine, arabice, siriene, etiopice și armenice sub numele *Apocalipsa lui Ezra*. Aatorul nu e cunoscut, iar timpul compunerii pare a fi veacul 1. după Cr. *Limba* originală e cea grecească, ceea ce să vede din multele grecizme ce să află în traducerea latină și din citările unor părinți.

Cuprinsul: În al 30. an după risipirea Ierusalimului primește deslușiri Ezra în Babilon, care cu post și rugăciune să ruga la Dzeu pentru popor, că veacul de acum va înceta, dar înainte de aceasta va fi judecată grea — viitorul imperiu (simbolizat prin vulturul cu 12 aripi și 3 capete) va fi nimicît prin imperiul lui Mesia, care fără arme va învinge pe toți dușmanii prin puterea cuvintului și va domni în pace peste cei pioși și peste cele 10 seminții exilate de Salmanasar — acestor împărășiri în 6 viziuni prin îngerul lui Dzeu Uriel urmează a 7. descoperire, în care i-să spune sfârșitul lumii — să compună pentru popor cărțile sînte, ceea ce inspirat de Spirit o face în 40 de zile compunind 94 de scripturi (24 publice și 70 ascunse) dictînd la scriitori inspirați.

A d a u s u l I I.

§. 67. Scurtă privire istorică.

Avram fu ales a fi începătorul unui popor, care să păstreze cunoștința adevăratului Dzeu. — Acest popor crescua mare — deși era asuprit în Egipt — și cînd s'au fost împlinit timpul cercării lui, îi trimite pe Moisi, care-l scoate de acolo și-l duce în țara făgăduită. — Înainte de așazare în Canaan însă i-să dă legea, în care e depusă voia lui Dzeu, precum și toate, ce poporul ales are să împliniască. — În lege să cuprind principiile de stat, care mai tîrziu capătă rege văzut ca locuitorul năvăzutului rege, al lui Dzeu. — Dar pentruca legea să să păstreze în curățenia primitivă să așază starea preotăscă, căreia în timpuri deosebit de primejdioase pentru stat vin intrajutor profeții.

Dupăce își aleseră rege văzut în persoana lui Saul — o urmare a teocrației în decădere — alege Dzeu dinastia lui David. — Fiul acestuia, Solomon, lasă ca urmaș pe Roboam. Dar fiind dările foarte grele poporul cere reducerea lor. — Roboam însă nu să invoiește, de aceea 10 seminții să despart, aleg în *Ieroboam* rege propriu cu reședința în *Sechem*, zidită de el pe muntele Efraim (1. Reg. 12, ²⁶); iar pentruca să să rumpă ori-ce legături -- chiar și cea religioasă — cu dinastia lui David, introduce în

Bet-El cultul lui Baal și al altor zei. — Acest imperiu să numia al lui *Israël* sau *Ephraim*, pecind celelalte seminții (Iuda și Veniamin), cari au rămas credincioase casei lui David, au format imperiul *Iuda*. Aceste 2 imperii erau întrolaltă în neconținută luptă, ceea ce au ușurat dușmanilor ocuparea și nimicirea lor. — În imperiul *Israël* au fost 19 regi din 9 dinastii, iar în *Iuda* 20 de regi din dinastia lui David.

Toți acești regi au fost în cea mai mare parte răi și neplăcuți lui Dzeu pentru idololatria și fărâdelegile lor. De aceea Dzeu le prezice prin profeți peirea și surparea imperiilor. Așa sub penultimul rege din *Israël*, *Iacee* sau *Pecah*, să deortează de Tiglat-Pilezar (Teglat-Falasar) multi locuitori în *Asiria* (2. Reg. 15, 29), iar sub *Osea*, urmașul a celuiia, *Salmanasar* ocupă la 721 capitala *Samaria* ducind pe locuitori în *Asiria* și *Media* (2. Reg. 17, 6). — Rămîind acum țara mai pustie de locuitori să aduc coloniști păgini (2. Reg. 17, 24), care amestecîndu-să cu locuitorii autohtoni — rămași în patrie — dau naștere poporului mestecat al *Samarinenilor* (numiți așa din cauza, că între alte cetăți au ocupat și *Samaria*).

După surparea imperiului *Israël* imperiul *Iuda* mai există încă preste 130 de ani. Dar nebagînd în samă dreptatea dzească, care e și pedepsitoare — manifestată în risipirea imperiului *Israël* — ajunge mai întii în atîrnare de *Babilonia* (sub *Ioachim*), cînd unii nobili sînt duși în *Babilon* (probabil pela 605), între care și *Daniil*. — *Iehonia*, urmașul lui *Ioachim*, să deortează cu un număr mare de locuitori (între care și *Ezechil*) în *Babilon* (5:9 sau 595; 2. Reg. 24, 1. 14) pînăce sub *Zedechia* capitala e ocupată, locuitorii împreună cu regele orbit duși în *prinsora* *babiloniană* (588 sau 585; 2. Reg. 25)

a) Regii din amîndoauă imperiile sînt următorii:

Israël:

Ieroboam I (981—959)
Nadab (959—957)
Baasa (Baesa, 957—933)
Ela (933—931)
Zambri (Simri, 931)
Amri (Omri, 931—919)
Ahab (919—897)
Ohozia (Ahazia, 897—895)
Ioram (895—883)

Iehu (883—855)
Ioahaz (855—838)
Ioas (Iehoas, 838—822)
Ieroboam II. (823—781)
Anarhie (781—770)
Zaharia (770) b) În *Asiria*: *Ful* (2. Reg. 15, 19)¹

Iuda:

Roboam (981—964)
Abiam (964—961)
Asa (961—920)

Iosafat (920—895)

Ioram (895—887)
Ohozia (Ahazia, 887)
Atalla (886—880)
Ioas (880—840)

Amazia (840—811)

Azaria (Ozia sau Uzia, 811—759)

¹) Spre sfîrșitul domniei sale dev'n neatîrnătoare *Media* și *Babilonia*, cea din urmă sub *Nabonasar*, cu care an al eliberării începe era *Nabonasar*: 747 n. de Cr.

- Sellum* (Sallum, 770)
Manahem (Menahem, 770—760)
Faceia (Pecahia, 760—758) *Isotam* (759—743)
Facee (Pecah, 758—738). În Asiria: *Tiglat-Pileasar* (744—727, 2. Reg. 15, 29; 16, 7) *Ahaz* (743—727)
Anarhie (738—730)
Osea (730—721). În Asiria *Salmanasar V.* 727—722, 2. Reg. 17, 3 (probabil identic cu Salman, Os. 10, 14). *Ezechia* (Hischia, 727—698]
Sargon (Sargina, 727—704)
Sanherib (704—680)
Asardan (Asarhadan, 680—667, 2. Reg. 19, 37).
Sardanapal VI (667—647) *Manase* (698—643)
Asur-edil-el (Kineladan, 647—625)
Sardanapal VII (623?—606)
 c) *Regii babiloneni* *Iosia* (641—610)
Nabopolasar (625—604) *Ioahaz* (610)
Ioachim (610—599)
Nabucudrusur (Nebucadnesar, Nabuhodonosor, 604—561) *Ioachim* (Iehonia, 599)
Zedechia (Tidchia, 599—588 sau 585)
Evilmerodah (561—559)
Neriglisar (559—555)
Laborosoarhod (cîteva luni)
Nabonet (Labinet, 555—538)
Cir

Danil amintește numai pe Nabuhodonosor, Cir, Belșatar și Dariu Medul, fiul lui Ahașveros. — Armonie între aceste date să aduce în următorul mod: Belșatar=Evilmerodah; Belșatar=Nabonet, ultimul rege al Babiloniei, este fiu ori nepot lui Nebucadnezar; Dariu=Astiage din Media, care după omorîrea lui Evilmerodah prin cumnatul său Neriglisar ocupă Babilonul, iar în anul următor pierde dominația în Media prin Cir și Babilonia devine neatrînaătoare; Dariu=Ciaxare II., fiul lui Astiage, aliatul lui Cir la ocuparea Babilonului.

Ocupînd *Cir* Babilonia (536 sau 537) concede Iudeilor a să reîntoarcă în patrie și a rezidi templul, ceace și fac ei sub Zorobabel sau Zerubabel și arhiereul Iosua (Isus). Zidirea să sfîrșește sub Dariu Istaspe (vezi cartea Ezra și Neemia). De aci înainte stau Iudeii sub suveranitatea Perșilor pînă la nimicirea imperiului prin *Alexandru cel Mare* (330).

d) *Regii perzești* după Niebuhr (vezi pag. 133) sînt: *Cir* (558—529, Ezra 1, 1); 2. *Cambise* (529—522, Ezr. 4, 6, probabil identic cu Ahașver); 3. *Smerde* (522, prob. Artaxerxe, Ezr. 4, 7—23); 4. *Dariu I. Istaspe* (521—485, Ezr. 4, 5; 5, 6 etc. Agh. 1, 1; Zah. 1, 1); 5. *Xerxe I.* (485—465, prob. Ahașveros, Est. 1, 1); 6. *Artabanus* [465]; 7. *Arta-*

xerxe I. Longiman [465—424, după alții 474, Artahașta, Ezr. 7, 1, 8, 1]; 8. *Xerxe II.* [424]; 9. *Sogdian* [424]; 10. *Darlu II. Nothus* [424—404, poate „Darlu Perzul“]; 11. *Artaxerxe II. Mnemon* [404—364]; 12. *Artaxerxe III. Ochus* [364—338]; 13. *Arses* [338—335]; 14. *Darlu III. Codoman* [335—330].

După moartea lui Alexandru cel Mare [323] vin Iudeii mai întâi sub regii *Ptolomei* din Egipt, apoi sub *Seleucizii* din Siria. — Sub acești regi au ei o soartă cînd mai bună, cînd mai rea. — *Ptolomeu I.* Lagi duce pela 320 mulți Iudei în Egipt. Dar mai tiran a fost față de ei *Antioh IV. Epifane* [175—163], care voiește a lega țările supuse lui mai strîns întreolaltă prin unitatea religiunii. De aceea să încearcă a stîrpi religiunea mozaică. — Dar fiind învins, Iudeilor le succede a mai întemeia odată dela 140 înainte un imperiu național sub principi din casa Asmoneilor [Macabeilor], pînăce în urmă certele din lăuntru dau Romanilor prilejul de a-i supune [la 63 n. de Cr.]. —

e) *Regii Ptolomei*: 1. *Ptolomeu I. Lagi* (306—284); 2. *Filadely* (284—247); 3. *Evergetes* (247—221); 4. *Filopator* (221—204); 5. *Epifane* (204—180); 6. *Filometer* [180—145]; 7. *Fiscon sau Evergetes* [170—116, parte cu cel de mai nainte fiindu-i frate.]

f) *Seleucizii*: 1. *Seleucus I Nicator* ocupă Babilonul [era seleucidă începe cu an. 312]; 2. *Antioh I Sotir* [281—262]; 3. *Antioh II Theos* [262—245]; 4. *Seleucus II Calinic* [245—226]; 5. *Seleucus III Keraunos* [226—224]; 6. *Antioh III cel Mare* [224—187]; 7. *Seleucus IV Filopator* [187—175, fiul celui de mai nainte]; 8. *Antioh IV Epifane* [175—163 fratele celui de mai nainte]; 9. *Antioh V Eupator* [163—161, fiul celui de mai nainte]; 10. *Dimitrie I Sotir* [161—150, fiul lui Sel. IV]; 11. *Alexandru Balas* [152—145]; 12. *Dimitrie II. Nicator* [147—140, fiul lui Dimitrie I]; 13. *Antioh VI* [145—143, fiul lui Alexandru]; 14. *Trifon* [143—138, usurpător]; 15. *Antioh VII. Sidetes* [138, fratele lui Dimitrie].

g) *Principii Macabei*: Preotul *Matatia* 166. Trei feciori ai lui: *Iuda Macabeul* [166—161], *Ionatan* [161—143], *Simon* [143—135], dela 140 înainte ajunge și arhiereu; fiul acestuia, *Ioan Hircan* [135—106].

Observare. Cei 70 de ani ai exilului babilonian să calculă în-deosebi în 2 moduri: 1. asuprirea să ia ca sclăvie sub Babilon. Supunerea a început în al 3. an al lui Ioachim, 143 N., al 70. an ar fi deci: 213 N.; iar adevăratul sfîrșit al prinsorii este anul re'ntoarcerii, 1. an al lui Cir.: 210, sau anul cînd templul a început a să rezîdi: 211 N. Lipsesc așadar dela 70. de ani 2—3 ani. 2. Exilul să ia dela timpul surpării templului, adecă 162 N., sfîrșitul este 232 N. Rezidirea templului s'a sfîrșit în al 6. an al lui Darlu Istaspe: 232 N.: deci coincide pe deplin [Niebuhr, Geschichte Assurs und Babels seit Phul, Berlin 1857].

II. TESTAMENTUL NOU.

SECȚIUNEA ÎNTÎIA.

Inceputul și dezvoltarea literaturii T. N.

§. 68. Scriitorii T. N.

T. N. conține scrierile învățăceilor nemijlociți sau mijlociți (Marcu, Luca) ai Mintuitorului. După învățătorul să înalță la cer, să vadă aceștia îndemnați a fixa înscris învățăturile și faptele lui, dar nu toate (Io. 20, 30), ci numai acelea, cari arată mai lămurit ființa lui dumnezească. Necesitatea aceasta să simți mai virtos atunci, când biserica să lățește tot mai mult afară de Ierusalim și Palestina, iar în sinul ei să producă oficii noave (Efez. 4, 11, Acta 21, 8), între cari să amintesc *evangelistii*, adică atari credincioși, care își propuseseră a duce mai departe predica evangheliei. Să nțelege, că aceștia la espunerea materialului predicii nu puteau să observe strict cronologia, ci îl alegeau și espuneau după împrejurări.

Dacă din timpul petrecerii Mintuitorului și a lucrării sale pe pământ nu a rămas ceva înscris, apoi e cu neputință, ca urmașii lui în ofici să nu fie însămnat ceea ce învățau. Din cuvintele lui Luca (1, 1 sq.) dobîndim convingerea, că aceasta s'a început foarte de timpuriu, căci el vorbește de *mulți*, care s'au încercat a scrie istoria evanghelică, din care a scos materialul pentru evanghelia sa aranjîndu-l în ordine cronologică. Cine a dat întîiul îndemn la atari compozițiuni, nu știm; dar ele, dupăce apostolii și învățăceii lor încep a scrie, să pierd din biserică, ce să întîmplă cu atît mai ușor, deoarece nu erau cunoscute decît numai în singurătate sau puține biserici și, fiind defectuoase, să înlocuiră cu istorisirile mai complete ale martorilor oculari și învățăceilor lor.

Nu mult după aceasta să scriu și faptele apostolilor. Anză la aceasta să dă parte prin aceea, că misionarii descriu călătoriile lor, parte că întemeindu-să comune creștine, acestea întră întreolaltă în raport. Atari notițe vor fi existat mai multe, pânăce să ivi trebuința a le pune întrun sistem, arătînd așa dezvoltarea împărăției lui Dumnezeu dela înălțarea Mintuitorului înainte. Astfel ni se prezentă originea *Actei*, scrisă de Luca pentru Teofil.

Creștinismul cuprinzînd tot mai mult teren să naște corespondența între întemeiători și comunele singuratice, între comune și membrii ei absenți (Acta 18, ²⁷.), sau între comunele din deosebite locuri (Acta 15, ²³ sq.). Scrisorile păstrate în T. N. însă sînt scrise numai de singuratice persoane către comune sau persoane singuratice; iar între scriitori locul întii îl ocupă *Paul*, urmîndu-i alți învățători ai bisericii apostolești. Așa cel puțin să explică urzirea epistolei către Evrei și a celor catolice, cari din urmă au în vedere un cerc mai mare de cititori, din care cauză și caracterul lor e mai puțin epistolar.

§. 69. Limba originală a T. N.

Cărțile T. N. sînt scrise în limba grecească¹⁾, care era foarte lătită în imperiul roman prin mijlocirea alexandrinizmului și a elinizmului iudaic. Ea e limba, în care cetățenii statului să înțelegeau întreolaltă; străbătînd în Palestina să lățește în cetăți și în toate părțile soțietății; e limba biblică²⁾ și scrisă a Iudeilor din Egipt cu ceilalți iudei. Iudeii din provinciile romane vorbeau numai grecește, decînd cultura grecească prin Alexandru cel Mare își făcu pretutindene cale; misionarii dintii ai creștinilor către păgîni și iudei (Paul și Barnaba) încep lucrarea lor din Antiohia, unde limba și cultura grecească erau domnitoare; partea istorică a T. N. în-

¹⁾ *Baronius* († 1607) etc. afirmă de evangelia lui Marcu, iar *Bellarmin*, *Salmero*, a *Lapide* de epistola către Romani, că s'au scris în limba latină. *Harduin* (Comment. in libros N. T. Hag. 1741) susține, că toate cărțile T. N. s'au scris latinește; numai epistola către Filimon s'a scris mai întii grecește, s'a tradus apoi în latinește și iarăș în grecește.

În privința evangheliei lui Marcu să indegetează aceasta în o subscripție la Peșito: „Sfîrșitul evangheliei, predica lui Marcu, care a predicat la Roma latinește”, ceace însă să rapoartă mai mult la compunerea evangheliei. La epistola către Romani încă există subscripții în unele manuscrite, cari zic că s'a scris latinește (רומית). Aceste subscripții însă s'a dovedit, că sînt adause mai tîrziu, crezînd copiatorul sau cetitorul, că fiind ea scrisă locuitorilor din Roma, a trebuit să să compună latinește. Astfel e și cu evang. lui Marcu, care să crede a fi fost menită mai întii pentru Romani. Ele însă au putut fi scrise și grecește, deoarece limba aceasta era pe atunci foarte cunoscută (*Credner*, *Einleitung* II, 383 sq.); *Ignatie* scrie grecește Romanilor; asămenea și *Dionisie dela Corint* (168—c. 176).

²⁾ Vechea evreească era demult și pentru Iudeii din Palestina limbă moartă. Dacă cineva voia să citiască T. V. în limba originală trebuia să o învețe; traduceri aramaice ale cărților — cel puțin înainte de Mîntuitorul — nu existau. De aceea și Iudeii din Palestina să văzură siliți a ceti s. Scriptură în traducerea LXX.

deosebi ne arată legătura între Iudei și Greci¹⁾; în urmă cele mai multe cărți sînt scrise către cetitori care cunosc numai limba grecească.²⁾ — Prin aceasta însă nu sã eschide posibilitatea, ca una sau mai multe cărți să sã fi scris la început în limba evreească, respective în cea aramaică, din care s'au tradus în cea grecească.³⁾

Despre caracterul dialectului grecesc în T. N., care samănă cu cel folosit în unele scrieri și traduceri ale T. V., s'a vorbit în §. 4. și aici trebuie amintit numai, că afară de unele cuvinte străine (indeosebi perzești, d. e. *ἀγγαρεύειν, γάζα, μάγοι, παράδεισος* etc.), venind Iudeii în atingere cu Romanii, s'au primit și cuvinte latine cu formă grecizată (*ζευτῶριον, κολωνία, λεγιών, ζουστῶδια, τίτλος, πραιτώριον, κήνησος, πλεζουλάτωρ, κωδράντις, μάκελλον* etc., sau fraze latine, ca *συμβούλιον λαμβάνειν = consilium capere, ἐργασίαν δοῦναι = operam dare* etc.)

§. 70. Părțile T. N. Împărțirea.

Istoria lucrării Mîntuitoriului sã tractează în cele 4 evanghelii, iar lucrarea apostolilor în celelalte cărți ale T. N. —

¹⁾ În Ierusalim sã afla o sinagogă grecească (Acta 6, ⁹, Libertinii, Cireneii și Alexandrinienii, adevăți iudei eliberați din Cirene și Alexandria); Isus vorbește cu femeea greacă (Mc. 7, ²⁶) și cu centurionul păgîn [Mt. 8, ⁵]; unii apostoli au nume grecești; cu Pilat sã tractează fără dragoman; între creștini sînt mulți Greci [Acta 6, ¹ sq; 11, ¹⁹ sq]; convertirea lui Corneliu [Acta 10, ²]; lucrarea lui Stefan [Acta 6, ⁷], a lui Paul în Ierusalim [Acta 9, ²⁹] etc.

²⁾ Epistolele lui Paul sînt adresate parte către comune din Europa, parte din Azia mică, în cari limba aramaică era puțin cunoscută Iudeilor, și cu atît mai virtos păgînilor; iar persoanele, cãror scrie apostolul epistole, sînt de origine străină. Epistola *întîia a lui Petru* e adresată către comunele din Azia mică; epistola lui *Iacob* către cetitori afară de Palestina; în a *doaua a lui Petru* și epist. lui Iuda cetitorii nu sã amintesc; asămene și *întîia a lui Ioan*, deși ea e scrisă mai virtos pentru creștinii din Azia mică, în spețial pentru păgînocreștini. *Apocalipsa* după cap. 2. 3 e îndreptată către mai multe comune din Azia mică; *evangelia lui Ioan* s'a scris, după cea mai lătită socotință, în Azia mică mai întîi pentru credincioșii de acolo; *evangelia lui Marcu* pentru Romani; *evangelia lui Luca* și *Acta* pentru un oarecare Teofil, care la tot cazul nu e iudeu.

³⁾ *Evangelia lui Matei* și *epistola către Evrei*, fiind adresate cititorilor din Palestina, pare că s'au scris în limba evreească. Această părere e foarte veche, deși nu tocmăi necesară. Istoria ne dovedește, că nici Palestina n'a putut rămînea de tot neînriurită de limba grecească, care dela Alexandru cel Mare sã întinde tot mai tare. Nu puțin contribuie la aceasta stăpînirea Ptolomeilor și a Seleucizilor; de aceea multe orașe, cari mai înainte erau locuite numai de Iudei, sã află mai tirziu întregi sau în parte în mînile păgînilor [Cezarea, Gaza, Gadara, Hippos, cf. Iosif Flaviu, B. J. și Antiq.]. La 63 a. Cr. vine Palestina sub Romani și stă de aci înainte mai mult sau mai puțin în atîrnare de ei. Limba oficială între învingători și supuși era cea grecească [Isus vorbește cu Pilat]. Iudeii care locuiseră mai înainte afară de Palestina așuzindu-sã aci pentru totdeauna, sau numai pe un timp oarecare, încă converzau în limba grecească [vezi observarea 1].

De aceea partea întâia să numește foarte de timpuriu: *scrieri evangelice*, a doua: *apostolești*. Scrierile evangelice sînt după: *Matei, Marcu, Luca și Ioan*¹⁾, cari în manuscrise, registre stau totdeauna în frunte și numai în puține manuscrise să află la locul ultim sau penultim. Înșirarea lor cu puține abateri²⁾ este cea de aici.

Scrierile apostolești sînt 23, și adevă:

1. *istorică e Acta*, care espune lucrarea unor apostoli și învățatori ai bisericii din timpul după înălțarea Mîntuitorului până la închisoarea lui Paul din Roma (continuare la *evangelia lui Luca*).³⁾

2. *doauăzeci și una de epistole*, cari sînt adresate:

a) către comune (Romani, 2 c. Corinteni, câte una către Galateni, Efizeni, Filipeni, Coloseni și 2 către Tesaloniceni); 4 către persoane singuratice (2 către Timotei, 1 către Tit și alta către Filimon). — Cele 4 dintii să numesc *mai mari*, iar celelalte *mai mici*; apoi epistolele către Timotei și Tit au numire specială: *epistole pastorale*;

b) 1 epistolă anonimă către *Evrei* (unii o numără la cele pauline);

c) 7 epistole catolice (1 a lui Iacob, 2 a lui Petru, 3 a lui Ioan, 1 a lui Iuda);

3. *1 scriere profetică* (Apocalipsa). —

În acest sir urmează epistolele apostolești în Vulgata,

¹⁾ *Irineu* [Adv. haer. 3, 1. 1]; *Origen* [la Eus. H. E. 6, 25], *Eusebie* [H. E. 3, 24] zic, că evangeliile s'au scris în acest șir.

²⁾ *Codicele Cantabrigean*, cel mai vechi text al *Italei*, *Codex argenteus* gotic, *Constituțiile apostolești* 2, 57 făcînd deosebire între *apostoli* și *apostolici* înșiră: *Matei, Ioan, Luca, Marcu*; traducerea tebanocoptică: *Ioan, Matei, Marcu, Luca*; *Codex Claromontanus* latin: *Matei, Ioan, Marcu, Luca*; *Codex Bobbiensis* [fragmentar] are ordinea: *Marcu, Matei*; *Evangeliarul sirian* al lui Cureton: *Matei, Marcu, Ioan, Luca* [cf. Tischendorf, Nov. Test. Ed. VIII. mai Vol. III. p. 137].

³⁾ În orient foarte de timpuriu *Acta* e pusă îndată după *evangeliile* [d. e. *Cod. Alex., Vat., Ephr. rescr., Ciril Ierusal., Cat. 4, 36, Can. 60. din Laodicea. Atanasie, Ep. festal. 39, Ioan Damascen, De fide orthod. 4, 17*]. Acest loc îl ocupă ea și în *Canonul muratoric*, la *Filastriu* [Haer. 88.], *Rufin* [Exp. Symb. 37]. De regulă în occident să pune după epistolele pauline și înainte de cele catolice [Codex Sinaiticus, Peșito, *Epifane, Haer. 76., Ieronim, Ep. ad Paul.*]; după epistolele pauline și cele catolice (în can. 84. apostolice; traduceriile memfite și sahido-coptice; *Augustin, De doctrina christiana 2, 8; Iuniliu, de partt. divin. leg. 1, 6 etc.*); sau în urma tuturor cărților (*Cod. Claromontanus*; la *Barhebräus, Nomoc. 6, 9 etc.*). Cele mai multe ediții tipărite ale Vulgatei și concordanțele înainte de 1590 au *Acta* după epistolele pauline.

edițiile de rind ale T. N. și în multe manuscrise grecești, existind numai puține abateri.¹⁾

Numirea generală a acestor scrieri e *Testamentul nou*, *Novum Testamentum*, ἡ καινὴ διαθήκη; iar biserica veche le numi după părțile mai însemnate: *scrieri evangelice* și *apostolești* (τὰ εὐαγγελικά și τὰ ἀποστολικά, sau τὸ εὐαγγελικὸν și τὸ ἀποστολικόν), ori: *evangelie* și *apostoli* (τὸ εὐαγγέλιον, οἱ ἀπόστολοι).²⁾ — În timpul mai nou (analogie T. V.) cărțile T. N. să împart în:

- a) *istorice* (cele 4 evanghelii și Acta);
- b) *didactice* (epistolele lui Paul, cea către Evrei și cele catolice);
- c) *profetică* (Apocalipsa). —

SECȚIUNEA A DOUA.

Originea și autenticitatea cărților T. N.

A.

Cărțile istorice.

§. 71. Evangeliile în genere.

Cuvintul εὐαγγέλιον însemnă în limba grecească „*darul ce să dă pentru o veste bună*“, mai tîrziu înșă *vestea bună*³⁾; iar în T. N. „*vestea despre Isus, Mîntuitorul lumii și împă-*

¹⁾ Epistolele pauline stau la început în *Canonul muratoric*, *Eusebie* [II. E. 6, 25], *Grigorie Nazianzeanul* (Carm. 1, 1), *Rufin* (l. c.) și în manuscrise din apus (Cod. Amiantinus; vezi pag. 137, obs. 3); manuscrisele unci ale textului, *Origen* (Hom. 7. în Jos. 1), *Atanasie* (l. c.), *Ciril Ierusalimiteanul* (l. c.), Conc. din Laodic. le au îndată după cele catolice. În manuscrisele Peșitci e mare deosebire în înșirarea acestor 2 clase de epistole; iar în manuscrisele bibliiei coptice stau mai întîi cele catolice.

Chiar și înșirarea epistolelor din singuraticile clase nu e în toate manuscrisele aceaș. Epistolele lui Paul sînt în cele mai multe manuscrise în ordinea espusă (*Epifane*, Haer. 42) și numai în unele stă epistola către Evrei după a 2. către Tesaloniceni și înainte de 1. către Timotei; iar epistolele catolice sînt înșirate: Petru (2), Iacob, Ioan, Iuda, sau cu alte modificări, stînd înșă totdeauna în urmă epistola lui Iacob.

²⁾ Împărțirea în εὐαγγέλιον și ἀποστολικόν sau ἀπόστολοι e foarte veche. Ea să află la *Ignatie* (în epistola către Filipeni 5, Smirneni 5. 7), la *Irineu* (Adv. haer. 1, 3), *Clement Alexandrinul* (Stromata 7, 3); chiar și *Canonul muratoric* indică aceasta prin cuvintele: „Neque inter Prophetas completum numero, neque inter apostolos“; iar *Tertulian* să folosește numai de alte numiri zicînd: *Instrumentum evangelicum* și *Instrumentum apostolicum* (Adv. Marc. 4, 2). După această numire să iau și lecțiunile pentru scopuri liturgice.

³⁾ *Passow*, Lexic. de Rost.

răfia întemeiată de dînsul“;¹⁾ sau și *codicele* care tractează despre acestea. În manuscripte și edițiunile grecești aceste cărți să numesc: *εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαῖον, κατὰ Μάρκον, κατὰ Λουκᾶν* și *κατὰ Ἰωάννην*; în unele lipsește cuvîntul *εὐαγγέλιον*, adecă: *κατὰ Ματθαῖον* etc. (în cele latine în acest caz: *secundum Matthaeum* etc.); iar în altele sună: *τὸ κατὰ Ματθαῖον ἄγιον εὐαγγέλιον* etc. Prepoziția *κατά*²⁾ înaintea numelui să află în toate manuscriptele grecești și e cunoscută încă în veacul al 2., ce rezultă din modul, cum scriitorii bisericii citează evangeliile. Nu mai puțin cunoscută e expresiunea *evangelii*³⁾ deși nu putem ști, dacă inscripția *εὐαγγέλιον* și *κατά* înaintea numelui să trag dela autori, sau sînt adause mai tîrziu.

Deși să folosește pluralul și singularul cuvîntului *evangelie*, totuș obiectul e numai unul, dar s'a tractat de 4 indivizi. De aceea expresiunea la *Ireneu* (*Adv. haer. 3, 11*): *evangelia în 4 forme*.⁴⁾ —

Deja în LXX să traduce evreescul *בשר* [vezi obs. 1.] cu *εὐαγγελίζεσθαι*; *εὐαγγελίζόμενοι* sînt ceie vestesc aceasta [*Is. 40, 9*; *52, 7* etc.], care în T. N. s'a arătat în persoana lui Isus. —

§. 72. Evangelia după Matei.

Întîia evangeliie e compusă de apostolul *Matei*⁵⁾, care înainte de chemarea sa la apostolat să numia *Levi* (*Mt. 9, 9*, cf. *Mc. 2, 14*; *Lc. 5, 27*). În registrele apostolești (*Mt. 10, 3*; *Mc. 3, 16*; *Lc. 6, 15*; *Acta 1, 13*) poartă el numele *Matei*

¹⁾ Avînd în vedere *Is. 40, 6*, *60, 6* etc.

²⁾ Arată că *Mt. Mc. etc.* sînt redactorii acestor cărți și nu ceie liber au produs, căci în acest caz ar sta genitivul.

³⁾ *Iustin Mart.* (*Apolog. 1, 66*): „Căci apostolii astfel au predat în memoarele compuse de ei, cari să numesc *evangelii*“, va să zică să întrebîntază ca titlu al cărților.

⁴⁾ Totuș *Origen* să exprîmă [*în Joann. Tom. 5, 4*]: „Și intradevăr cea [*evangelia*] compusă de patru e o evangeliie“. *Augustin*: „În patru evangeliis, vel potius quatuor libri unius Evangelii“ [*Tract. în Joann. 36*.]; iar *Cassian* vorbește de o *quadriformis evangelistarum narratio* și de un nou *Evangelii corpus* [*De coenob. instit. 3, 3*].

⁵⁾ Unii deduc numele dela *מתיה* sau *מתתיה* = *darul lui Dumnezeu* (*Θεόδωρος*) — în care caz ar trebui să sune: *Matθίας* sau *Matθαθίας* —; alții dela *מתי* coresponzînd terminațiunea *αἰος* lui *י*. — din evreește, ca *יהודי* = *Ioudaïs*, *עברי* = *Eβραῖος* etc. Rădăcina cuvîntului e verbul *נתן* = a dat, dăruit.

și fusesă, după propria relatare, vameș la lacul Ghenezaret. — Deoarece împrejurările chiamării lui Matei cu a lui Levi sint aceleași rezultă, că avem aici numai o persoană, care are două nume — ce nu era neîndătinat la Iudei.¹⁾ — Tatăl lui era Alfeu (Mc. 2, ¹⁴), care e diferit de cel al lui Iacob celui tînăr,²⁾ deoarece T. N. și tradiția nu vorbesc de o înrudire a lui Matei cu Mintuitorul. — Lucrarea lui apostolească e foarte puțin cunoscută. După revărsarea Spiritului sint sigur a rămas el cu ceilalți apostoli în Ierusalim și Palestina³⁾; iar *Clement Alexandrinul* relatează (Paedag. lib. II. c. 1), că ar fi dus o viață ascetică foarte strictă, mîncînd numai legumi și abștiindu-să de carne. Cînd a părăsit el Palestina, unde a învățat și cînd a murit, nu știm.

După *Apoloniu* Isus poruncisă învățăceilor a nu să depărta de Ierusalim 12 ani [la Eus. H. E. 5, 21]. La rezultat nehotărit ajungem în privința aceasta și prin relatarea lui *Origen*⁴⁾. *Nicefor*⁵⁾ zice, că apostolii au părăsit Ierusalimul 15 ani, *Teofilact* și *Zigaben*⁶⁾ 8 ani după înălțarea Mintuitorului; iar *Ieronim*⁷⁾ crede, că viind Paul la Ierusalim, au fost de față numai cei amintiți cu numele [cf. Gal. 1, ¹³ sq.], precînd ceilalți erau împrăștiati. *Eusebie* [H. E. 3, 24] afirmă, că după ce Matei a predicat evangelia Iudeilor din Palestina a mers la alții (ἐπ' ἑτέροισ) — dar nu spune unde. Tradiția susține, că a predicat în Etiopia [*Rufin*, H. E. 10, 9; *Socrate*, H. E. 1, 19; *Nicefor Callisti*, H. E. 2, 41], în Macedonia [*Isidor Hispalensis*: De vita et morte sanct. c. 67]; cea mai tîrzie că în Partia, India, Arabia. Istoricii mai noi spun, că Matei a murit moarte de martir în Etiopia (*Nicefor*, l. c.; și adevă în orașul Meroe, *Mvquίρη*), în Arabia, Perzia ori Macedonia. Biserica noastră ține ziua morții lui în 16 Noemvre, cea catolică în 21 Septemvre. Gnosticul *Heracleon* [pela mijlocul veacului al 2.] îl numără după *Clement Alexandrinul* [Strom. 4, 9] împreună cu pe Matia, Toma și Filip la apostolii, care n'au suferit moarte de martir⁸⁾ — ce pare a să întări înctiva prin *Cle-*

¹⁾ Barnaba să numia Iose; Lebeu; Tadeu și Iuda, etc. Să poate însă că ș-a schimbat numele după convertire, ca Simon lui Iona în Chifa, Saul în Paul etc. *Ieronim*: „Ceteri evangelistae propter verecundiam et honorem Matthaei noluerunt eum nomine appellare vulgato, sed dixerunt Levi: duplici quippe vocabulo fuit“ [Ad 9, 1].

²⁾ Registrele apostolești și Io. 19, ²⁵.

³⁾ După *Irineu* (Adv. haer. 3. 1) 15 ani dela înălțarea Mintuitorului a predicat el conaționalilor săi.

⁴⁾ La *Eusebie*, H. E. 3, 1.

⁵⁾ H. E. 2, 41.

⁶⁾ Amindoi în prefață la evang. Mt.

⁷⁾ Comment. in epist. ad. Gal 1, ¹⁹.

⁸⁾ El deosebește pe Matei de Levi (*Origen*, etc.)

ment Alexandrinul, Origen și Tertulian, care amintesc numai 3 martiri: Petru, Paul și Iacob cel bătrîn.

Cuprinsul:

a) *Preistoria* [1, ₁—2, ₂₃]: genealogia lui Isus — Iosif primește înștiințare dela înger în privința conceperii supranaturale — nașterea lui Isus dintro fecioară — magii din răsărit vin la Isus și i-să închină — la porunca unui înger Iosif și Maria împreună cu pruncul fug în Egipt — Irod lasă a omori în Betleem pe toți pruncii sub 2 ani — Iosif și Maria să întorc din Egipt și să așază la Nazaret;

b) *Istoria lucrării publice a lui Isus* [3, ₁—25, ₄₆]: Botezătorul pășește la râul Iordanului predicînd pocăință și mărturisește de Isus — botezul lui Isus în Iordan — ispitirea lui Isus de diavol în pustie — Botezătorul e prins de Irod și aruncat în închisoare [cf. 14, ₃—₇] — Isus merge la Capernaum — Isus predică în Galilea — chemarea celor 4 apostoli la lacul Ghenezaret — Isus în Galilea face multe semne și minuni învățînd în sinagoge — predica de pe munte [5, ₁—7, ₂₉], în care să arată: fericirea creștinilor, că învățăceii sînt sarea și lumina lumii, adevăratul înțeles al legii dumnezeiești, să vorbește de uciderea de om, de împăcare, adulteriu, divorț, jurămînt, dreptul de răsplătire, dragostea împrumutată, de elemozină, rugăciunea adevărată, rugăciunea domnească, post, grijele adevărate și false ale bogatului, să nu judecăm pe aproapele, rugăciunea cu deplină încredere, calea fericirii și a pierderii, ferește de învățătorii falși. — vindecarea unui lepros — vindecă pe servul sutașului — vindecă pe soacra lui Petru de friguri și alte minuni — arată condițiunile sub cari cineva poate fi învățacelul lui — liniștește valurile mării — vindecă pe un îndrăcit la Gadara — paralyticul din Capernaum e însănătoșat — chemarea lui Matei — răspunsul ce-l dă Isus învățăcelilor lui Ioan la întrebarea, de ce învățăceii lui nu postează — învierea fetei lui Iair — pe drum vindecă o femeie de curgerea sîngelui — Isus vindecă 2 orbi și pe un mut — petrecînd aici mai multă vreme cercetează cetăți și sate învățînd în sinagoge și vindecînd; spune învățăcelilor, că mult e secerișul și puțini sînt secerătorii — alege pe cei 12 apostoli și i trimite dîndu-le instrucțiune, cum să procedă în calea lor arătîndu-le primejdiile ce vor întîmpina, dar și răsplătirea ce vor avea — Ioan trimite din închisoare învățăceii la Isus să-l întrebe, de este el Mesia; Isus mărturisește de Ioan muștrînd pe Iudei pentru îndărătnicia lor, precum și orașele, cari n'au ascultat de el arătînd, că soarta lor va fi mai rea decît a Sodomei și Gomorei — Isus preamărește pe Tatăl și chiamă la sine pe cei asupriți — învățăceii rump în ziua sabațului spice, ce el trebuie să justifice înaintea fariseilor — vindecă mina sacă combatînd astfel pe farisei — vindecă pe un îndrăcit surd-mut apărîndu-să contra atacurilor fariseești — voind mama și frații lui să vorbiască cu dînsul arată, că cei ce fac voia Tatălui ceresc sînt aderenții lui — parabola

despre sămănător și explicarea ei — parabola despre împărăția lui Dumnezeu asemănându-o cu sămînța bună și zizanie, muștar, aluat, comoara în pămînt, mărgăritarul în pămînt, mreaja de pescuit — învață în Nazaret, locuitorii de aci să scandalizează — moartea Botezătorului; Isus să retrage în pustie — săturarea celor 5.000 de oameni — Isus slobozînd mulțimea trimite pe învățăceii dincolo de lac rămînd singur — călătorește pe mare și chiamă la sine pe Petru — face minuni în șesul Ghenezaretului — Isus învață pe cărturari și farisei, pe popor și pe învățăceii săi despre prețul tradițiilor evreești și despre religiozitate — însănătoșază din depărtare pe fca unei femei canaanene — vindecă alți bolnavi și satură 4.000 de oameni cu 7 pîni și puțini pești — Isus rușinează pe saducei și farisei ferind totodată pe învățăceii săi de aluatul acestor din urmă — Petru mărturisește că Isus e Mesia — Isus descopere învățăceilor, că el trebuie să moară și respinge contradicerea lui Petru arătînd că moartea lui e numai decît de lipsă la fericirea lor — schimbarea lui Isus la față pe un munte învățînd pe învățăceii despre revenirea lui Ilie — vindecarea lunatecului îndrăcit și învățătura despre puterea credinții — Isus face minune spre a putea plăti darea la templu pentru sine și Petru — învățăceii lui să dispută în privința rangului; Isus învață despre scandalizare și datorința de a ierta; parabolele despre oaia pierdută; stăpînul care cere samă dela slugile sale — călătoria lui Isus prin Iudea, cu care ocaziune învață pe farisei despre desfacerea căsătoriei — rostește binecuvîntare asupra pruncilor care veniseră la dînsul — învață pe un tînăr bogat despre datorință și sfat, iar pe învățăceii săi despre prețul sărăciei de bunăvoie, arătîndu-le și răsplata, ce o vor primi pentru că i-au urmat — parabola despre stăpînul care năimește la deosebite timpuri lucrători în viea sa — prevestește de nou patimile și moartea sa — mustră ambiția Zebedeizilor și a mamei lor — ieșînd din Ierihou vindecă 2 orbi — Isus să pregătește a intra în Ierusalim; poporul îl întîmpină cu strigăte de osana, orașul întreg e în mișcare — intrînd în templu alungă de acolo pe vînzători și cumpărători; vindecă orbi și schiopi rușinînd totodată pe arhierei și cărturari — merge iarăș la Betania, iar a 2. zi mergînd la Ierusalim rostește blăstăm asupra unui smochin, care îndată să uscă — răspunde Isus la unele întrebări ale arhiereilor și bătrînilor, legînd cu aceasta asemănarea despre tatăl cu cei 2 feciori; despre viieri și despre oaspele, care n'are haină de nuntă — răspunde irodianilor și fariseilor la întrebarea, de au să plătiaseă dare — răspunde saduceilor cu privire la înviere [femea cu 7 bărbați], fariseilor cu privire la porunca mare în lege; intrabă pe farisei despre Mesia, care nu mai cutează a l ispiți — Isus demască pe farisei înaintea poporului și rostește vaiete asupra lor; prezice surparea Ierusalimului — asemănă revenirea sa cu venirea potopului și provoacă la veghiere prin parabola despre sluga rea — vorbește despre darea de samă finală sub icoana celor 10 fecioare; a unui rege care dă slugilor 10 talanți — descrie județul din urmă.

c] *Istoria patimilor, morții și învierii Domnului* [26, ₁ — 28, ₂₀]: prezice moartea lui apropiată — fariseii și bătrînii să sfituesc cum să-l prindă — Maria unge picioarele lui Isus în casa lui Simeon leprosul — Iuda să înțelege cu fariseii a trada pe Isus — Isus trimite 2 învățăcei ca să pregătiască pasha, iar în sara aceleiaș zile sârbează el cina cea de taină așazănd s. euharistie — Iuda să depărtează; Isus merge cu învățăceii pe muntele maslinilor și, precînd învățăceii lui dorm, el luptă sufletește — Isus e tradat și înzadar apărut de Petru; dus la Caiafa, unde să adunasă sinedriul: lui urmează Petru; aci rămîne Isus noaptea întreagă în casa arhierelui; e ascultat, condamnat și maltrat — Petru să lapadă de 3 ori — preoții și bătrînii țin de nou sfat, predau pe Isus lui Pilat — Iuda mărturisește nevinovăția lui Isus și să spînzură; preoții cumpără pe banii singelui o țarină — Pilat cunoscînd nevinovăția lui Isus caută să-l scape, și anume mai virtos din motivul, că și femeia lui îl provoacă să facă aceasta, dar Iudeii cer în locul lui pe Baraba — a 3. încercare din partea lui Pilat a scăpa pe Isus și nesuccesîndu-i le dă pe Baraba, iar Isus e bătut — soldații îi pun pe cap cunună de spini — Isus e dus pe Golgota fiind ajutat de Simon dela Cirene să-ș ducă crucea; spînzurat între 2 făcători de rele — soldații aruncă sort asupra hainelor lui Isus — să pune inscripție pe cruce — Isus pe cruce spînzurînd e batjocoiit de trecători, de arhieriei și chiar de unul dintre cei spînzurați — Isus e părăsit de Tatăl ceresc — Isus e adăpat cu oțat; strigă cu glas înalt și moare — moartea lui e urmată de multe minuni — Iosif dela Arimatea cere lui Pilat trupul lui Isus; îl înmormîntează înfășurîndu-l în giulgi, fiind de față femeile pioase — arhieriei și fariseii lasă să străjuiască mormîntul lui Isus — Duminecă dimineața femeile pioase merg la mormînt să ungă trupul lui Isus, dar un inger le spune că a înviat — femeile aleargă la apostoli — Isus îi întilnește pe drum — Iudeii corump soldații dela strajă — Isus să arată celor 11 învățăcei în Galilea; așază taina botzeului. —

Scopul. Evangelistul dovedește, că Isus e Mesia cel făgăduit. De aceea începe cu genealogia lui Isus dela David și Avram, căci după profețiile T. V. era el prezis ca urmașul acestora; arată din viața lui Isus, că întrînsul s'au împlinit profețiile T. V., de unde formula: „*ca să să împliniască ceea ce s'a zis de Domnul prin profet*“; în urmă materialul ales (fapte, învățături și minuni cf. Is. 35, ₅ sq., 6, ₁ sq.) încă are să dovediască aceasta. Numai astfel, și scriînd Matei evangelia pentru un cerc mai larg de cetitori, să explică împrejurarea, că tractează exclusiv lucrarea lui Isus în Galilea și nu și pe cea din Iudea. Faptele săvirșite de Isus în mijlocul poporului din Galilea erau foarte acomodate pentru

scopul său; iar materialul e astfel grupat, încît să observă tendința dogmatică, care aduce cu sine, că la înșirarea întîmplărilor adese nu să bagă în samă legătura lor cronologică, ci numai analogia cuprinsului.

Limba originală. Evangelia s'a scris în limba evrească, adecă dialectul siro-caldaic al Palestinei. Aceasta o mărturisesc mai mulți scriitori ai bisericii. *Papia* întrun fragment din opul său „*Explicările istoriei domnești*“, păstrat de Eusebie (H. E. 3, 39) zice: „Matei deci a compus în *dialectul evreesc* istoria lui Isus... fiecare însă a explicat-o cum putea“ (adecă: tradus și explicat). *Irineu* (Adv. haer. 3, 1): „Iar Matei a edat între Evrei în dialectul lor scrierea evangheliei“. De *Panten* istorisește Eusebie, că mergînd în India (probabil Arabia de sud) a găsit evangelia lui Matei scrisă în *limba evrească*, pe care a dus-o apostolul Bartolomei“ (H. E. 5, 10). *Origen* zice că din tradiție a învățat, cumcă „Matei, care mai nainte fusesă vameș, apoi apostolul lui Isus Cristos, a publicat evangelia sa cu *litere evreești*“ pentru ceice cred din iudaism (la Eusebie H. E. 6, 25). *Eusebie* (l. c. 3, 24) să pronunță: „Matei a predicat mai întii Evreilor, iar voinđ a merge și la alții, le-a predat lor evangelia scrisă în *limba maternă*“. La aceste mărturii mai vin *Ciril Ierusalimiteanul*¹⁾, *Epifane*²⁾, *Sinopsa*³⁾ între opurile lui Atanasie, iar *Ieronim* să exprimă: „Matthaeus, qui et Levi, ex publicano apostolus, primus in Judaea propter eos, qui ex circumcissione crediderunt, evangelium Christi hebraicis literis verbisque composuit; quod quis postea in graecum transtulerit, non satis certum est. Porro ipsum Hebraicum (originalul evreesc) habetur usque hodie in Caesariensi bibliotheca, quam Pamphilus studiosissime confecit. Mihi quoque a Nazaraeis, qui in Beroea urbe Syriae hoc volumine utuntur, describendi facultas fuit“ (De vir. illustr. 3), sau: „Matthaeus in Judaea evangelium hebraeo sermone edidit“ (Proleg. in Matth., cf. ep. ad Damas.; Comm. in Jesai.; in Hos.). Pentru originalul evreesc vorbește și evangelia după Evrei (cf. §. 78).

Cine a tradus originalul în limba grecească, nu să poate hotări — ce constată deja *Ieronim* (l. c.) —, deși *Papia* (l.

¹⁾ Cat. 14: „Matei care a scris evangelia în limba evrească“.

²⁾ Haeres. 30, 3: „Matei singur în T. N. a făcut espunerea evangheliei în limba și cu litere evreești“ (cf. și 51, 5).

³⁾ „Evangelia după Matei s'a scris de el însuș în dialectul evreesc“.

c.) arată prin cuvintele „fiecare a explicat-o cum putea“, că după scrierea evangheliei în evreește s'au făcut încercări de a o traduce, dar aceste experimentări pe timpul său deja încetaseră, fiindcă exista o traducere recunoscută de toți. *Eusebie* îl numește: „Celce a tradus-o (evangelia) în limba Elinilor“ (Quaest. II. ad Marin. ed. Mai I, 64).

Ipoteze cu privire la traducător sint mai multe. *Sinopsa s. Scripturi* după cuvintele din l. c. adaogă: „Și s'a publicat în Ierusalim, dar s'a tilcuit (adecă tradus) de *Iacob*, fratele Domnului după trup, care s'a hirotonit de sînții apostoli întiul episcop al Ierusalimului“; *Teoflact* (Proleg. in Matth.) și subscriptiile unor manuscrite unciale spun că *Ioan. Eutimie Zigabenus* să mulțamește cu notița: „În urmă s'a tradus în dialectul nostru“, iar la margine e adaus: „Precum să vorbește, s'a tradus aceasta de *Ioan* din limba evreească în cea grecească“; alții cred că 2 învățacci și ajutători ai lui *Matei* au scris-o sub supraveghierea și la porunca lui, și anume: unul în limba aramaică, celalalt în cea grecească. Mai sint unii în urmă care afirmă, că *Matei* însuș a tradus-o din limba aramaică în cea grecească, evitind așa orice falzificare.

Din cele espuse rezultă, că traducerea grecească înlocuește în biserică foarte de timpuriu originalul evreesc și să consideră de canonică.

Erasmus afirmă mai întfi, că evangelia noastră s'a scris grecește. Lui urmară *Cajetan* și alți învățați, despicăndu-să argumentele lor contra tradiții în *negative* și *pozitive*. La cele dintfi să numără:

a) Tradiția să bazează pe cuvintele lui *Papia*, care după *Eusebie* era mărginit (H. E. 3, 40, *σφόδρα σιζυρὸς τὸν νοῦν*) și a împrumutat vestea aceasta dela *Nazarei* și *Ebioniți*. Dar această părere a lui *Eusebie* să rapoartă la chiliazmul lui *Papia*, la învățăturile lui apocrife și că unele ziceri ale Mintuitorului le lua în înțeles literal, arătindu-l așa ca pe un bărbat fără spîrit speculativ. Această însă nu-l împiedecă a raporta un lucru istoric (dacă în biserica timpului său să întrebuinta evangelia lui *Matei* numai în traducere grecească); apoi nu să împacă așa ceva cu caracterul celorce i-au urmat: *Origen*, acest spîrit critic, și *Eusebie* însuș. Împrumutarea dela *Nazarei* și *Ebioniți* trebue dovedită.

b) Să sustine că tradiția a confundat evangelia de față cu cea după *Evrei*. Aici să observă însă, că scriitorii mai vechi pe cea din urmă nu o cunose, iar cei din timpurile mai tîrzii fac deosebire între ele fără a trage la îndoială originalul evreesc. *Clement Alexandrinul*:

citează din ev. d. Evrei un loc ce nu să află în cea canonică¹); *Origen*: „Scriptum est in evangelio quodam, quod dicitur secundum Hebraeos, si tamen placet alicui suscipere illud, non ad auctoritatem, sed ad manifestationem propositae quaestionis“ (Vetus interpret. la Mt. 19, 19, Delarue 3. p. 671), sau: „Dacă ar admite cineva evangelia după Evrei“ (în Joann.). Foarte strict deosebește aceste două evangellii *Eusebie* zicînd despre Ebioniți (H. E. 3, 28): „Folosînd numai așa-numita evangellie după Evrei de celelalte fac puțină întrebuintare“ — numărîndu-o la cărțile falze (l. c. 3, 26): „Între acestea (la *ρώθα*) au pus unii și evangellia după Evrei, care să bucură mai mult pentru că au primit pe Cristosul Iudeilor“. *Ieronim* în urmă nu numai că cunoștea deosebirea între ele, ci le-a și văzut (l. c. dela: „Porro ipsum Hebraicum etc., zicînd însă mai nainte): „Evangelium quoque, quod appellatur secundum Hebraeos et a me nuper în graecum latinumque sermonem translatum est, quo et Origenes saepe utitur“ (l. c. cap. 2.), și: „Qui crediderit evangelio, quod secundum Hebraeos editum nuper transtulimus“ (în Mich. 7, 6).

E drept că sînt scriitorii bisericești, care nu deosebesc aceste 2 evangellii. *Irineu*: „(Ebionaei) solo eo quod est secundum Matthaeum evangelio utuntur et apostolum Paulum recusant, apostatam eum legis dicentes“ (Adv. haer. 1, 26), și: „Ebionaei autem eo evangelio quod est secundum Matthaeum solo utentes“ (l. c. 3, 11); dar arătînd el intralt loc caracterul lor eretico-iudeocreștin eschide întrebuintarea evangelliei canonice a lui Matei. *Eusebie*, deși deosebește 2 soiuri de Ebioniți, totuș vorbește despre toți nefavorabil și adaogă: „Să folosesc numai de evangellia după Evrei“ (H. E. 3, 28). *Epifane* e de părerea, că Nazareii întrebuintează evangellia lui Matei, dar admite, că ea după cuprins nu e identică cu cea grecească și că asupra cestunii nu e orientat din propria esperință²). Și mai nefavorabil judecă el despre evangellia lui Matei — tradusă probabil în grecește — întrebuintată de Ebioniți³). *Teodoret* (Haer. fab. 2, 1) împărtășește, că unii dintre Ebioniți „primesc numai evangellia după Matei“. *Ieronim* curmă orice îndoială în privința caracterului acestei evangellii (§. 78).

c) Zic contrarii că nu există nici un exemplar din originalul evreesc. Noi știm că creștinismul trece în țările unde să vorbia grecește. Iudeocreștinii din Palestina aveau trebuință de originalul evreesc, iar ceialalți creștini numai de traducerea grecească. Dar cunoscînd și Evreii limba grecească curînd nu să mai simțește nece-

¹) Strom. 2, 9: „Și dacă în ev. după Evrei, „celce s'a mirat va stăpîni“ s'a scris: și celce va stăpîni va odihni“. —

²) Haer. 29, 9: „Nazoreii au evangellia după Matei în evreește completă. Căci la dinșii aceasta cu tărie să păstrează așa dupăcum s'a scris dintru început. Nu știu însă, dacă au ciuntit genealogiile dela Avram până la Cristos“.

³) Haer. 30, 3: „Adecă și aceștia primesc evangellia după Matei Căci de aceasta numai și ei să folosesc ca și cei delingă Cerint....., dar o numesc după Errei;“ ibidem c. 13: „În evangellia lor numită după Matei, nu însă completă, ci înaltă.....“

sitatea textului evreesc, care să dă uitării, și în urmă să pierde cu totul.

Argumentele pozitive sînt:

a) Limba grecească era foarte lătită și cunoscută în Palestina. Aceasta e fapt istoric și nime nu o tăgăduiește; vedem însă, că la Iudeii din Palestina conversația de toate zilele era în limba evrească, respective siro-caldaică. Pe timpul domnirii siriene deja Iudeii înțeleg limba grecească, dar rămîn credincioși limbei patriei și după scuturarea jugului sirian, ba chiar sub stăpînirea romană. Sub aceasta din urmă limba oficială este cea grecească, să folosește însă și cea evrească. Nu încapă nicio îndoială, că Isus și apostolii au vorbit această limbă, ce rezultă din expresiunile aramaice ale T. N.; apoi din Acta 22. ²; Tit agrăiește pe asediați în limba lor (*Iosif Flaviu*, Bell. iudaic. 5, 9. 6, 2); chiliarhul presupune limba grecească puțin cunoscută la Iudei, căci intrabă pe Paul: „știi grecește“ (Acta 21, ³⁷); Iosif Flaviu serie istoria războiului iudaic mai întii evrește, apoi o traduce în grecește, etc.

b) Espunerea corespunde mai mult unui original decît unei traduceri. Nu să poate tăgădui, că LXX sau altă traducere a unui scriitor profan nu arată atîta independență ca evangelia noastră; numai Vulgata să poate cu ea asămăna, care după Aberle (*Einleitung* pag. 36) e liber și totuși corect tradusă, încît fără scădere ar putea înlocui originalul. Creștinismul s'a predicat și grecește; deci pentru noțiunile creștine s'au format în graiul viu terminii necesari, pe cari traducătorul evangheliei i-a întrebuițat. Mai departe nu trebuie pierdut din vedere, că caracterul evraizant al limbii nu să poate șterge pentru un cunoscător al limbilor respective, așa că și cei mai aprigi apărători ai acestui argument au recunoscut, că el dovedește numai că originalul ar putea fi grecește, dar nu că s'a scris în această limbă. În urmă nu putem ignora tradiția unanimă și atît de sigură a bisericii.

c) Citatele sînt în cea mai mare parte după LXX. Noi știm că LXX să întrebuița și de Iudeii palestineni¹⁾; iar în limba popoului să aramaizează²⁾. Traducătorul a putut — dacă avem în vedere libertatea de care să folosesc Evreii în citare — să citeze după original ori după LXX, neștiindu-să strict mai de nici una, căci cele mai multe citate nu consună deplin cu textul respectiv, ci sînt foarte libere.

Cetitorii. Evangelia e compusă pentru iudeocreștinii palestineni căroră, voind apostolul a părăși țara, scrie un fel de suplinire. În această cestiune mărturisește cu hotărîre mai întii

1) *Iustin Martirul*, Apol. I, 31, cf. c. Tr. c. 72. — *Tertulian*, Apolog. 18.

2) Cu ajutorul ei învățau limba grecească scriind demulțorii cu caractere evrești. (*Tertulian* l. c.; *Biesenthal*, *Das Trosts Schreiben des Apostels Paul an die Hebräer* 1878).

*Irineu*¹⁾. E drept că el vorbește de Iudei (*πρὸς Ἰουδαίους*), dar motivarea arată, că are în vedere pe iudeocreștini (Adv. haer. 3, 1; întrebuițază pentru aceștia „între Evrei“), pe care mulți scriitori bisericești încă astfel îi numesc²⁾. *Origen* înlătură orice îndoială³⁾; iar *Eusebie* (l. c.) ne arată rezultatul cercetărilor sale și cuprinsul tradițiunii; lui urmează apoi *Ieronim*⁴⁾. Această părere a fost recunoscută de toți până în timpul mai nou și să sprijinește de motive interne. Autorul (și traducătorul) amintind datini sau locuri mai mici din Palestina nu le explică (cum fac ceilalți evangeliști) presupunându-le cunoscute (cf. Mc. 7, 2-4 cu Mt. 15, 2 etc.); cap. 1. 2. sînt introducere la întreaga scriere și sînt redactate în forma uzitată la genealogiile israitene atingînd și unele întîmplări la nașterea și din pruncia lui Isus.

Traducătorul a avut în vedere și cetitori afară de Palestina, ce rezultă din întreprinderea traducerii și că unele cuvinte evreești sînt tilcuite (cf. Mt. 1, 23. 27, 8. 33. 46).

Timpul compunerii. Tradiția veche a bisericii este, că Matei a scris cel dintîi între evangeliști. Așa zice *Irineu* „Matei a publicat între Evrei în dialectul lor scrierea evangheliei, cînd Petru și Paul predicau în Roma... iar după eșirea (moartea) lor Marcu.. și Luca“ (Adv. haer. 3, 1). *Clement*

¹⁾ Fragm. 29 ed. Stieren (ed. Massuet, Venetiis 1743 I. p. 347): „Evangelia după Matei s'a scris pentru Iudei, căci aceștia așteptau foarte mult pe Cristos cel din sămînța lui David. Iar Matei încă și mai mult avînd astfel de dorință s'a nîzuit foarte a le da o dovadă, că Cristos e din sămînța lui David, de aceea a și început cu nașterea lui“.

²⁾ La *Crizostom* să află pentru iudeocreștini numirea: *Evrei* și *Iudei*. Omilia I, la Mat. 3: „Să vorbește că și Matei, viînd la dînsul unii dintre Iudeii credincioși și rugîndu-l, ce le-a grăit cu cuvinte a lăsat lor și inseris, adecă a compus evangelia în limba Evreilor“; IV, 1: „Și ceice au primit erau foarte credincioși“; — *Grigorie Nazianzeanul*: „Matei a scris pentru Evrei minunile lui Cristos“ (Carm. 12, 31) etc.; *Estius* d. e. scrie în prefață la comentarul epistolei lui Iacob: „Ad fratres per Judaeam dispersos“, și I, 1: „Judaeis, per varia loca dispersis, salutem dicit aut scribit“.

³⁾ La *Eusebie* (H. E. 6, 25): „A edat-o (evangelia) celor credincioși d'n iudaizm“; „Evreilor a dat evangelia, celor credincioși din circumciziune“ (în Joann. 8): „Matei a scris-o (evangelia) pentru Evreii care așteptau din Avram și David“ (Pref. la Ioan).

⁴⁾ „Matthaeus primum in Judaea propter eos qui ex circumcissione crediderunt evangelium Christi composit“ (De vir. ill. 3) și „Ob eorum vel maxime causam, qui in Jesum crediderunt ex Judaeis, et nequaquam legis umbram succedente Evangelii veritate servabant“ (Prolog. in Math.).

*Alexandrinul*¹⁾, *Origen*²⁾; *Eusebie* (H. E. 3, 24) crede, că Matei a compus evangelia sa înainte de a părăsi Palestina și a merge în țări străine. *Epifane* (Adv. haer. 51): „Căci Matei a început cel dintii a predica... îndată însă după Matei a urmat Marcu“. În acest înțeles scrie și *Ieronim*: „Primus omnium est Matthaeus publicanus“, iar mai nainte zisesă: „Plures fuisse qui evangelia scripserunt“ (Prol. la coment. Mt.). Comparînd acum aceste mărturii și tradiția³⁾ mai tirzie cu ce zice Irineu rezultă, că originalul evreesc s'a scris cu mult mai nainte (pela 42?), iar traducerea s'a făcut pela 67. d. Cr., în tot cazul însă nu după 70, deoarece Mt. 24 nu să spune, că prezicerile s'au împlinit; cap. 27, 8. 28, 15 să amintesc nume și faime cari să află „până în ziua de azi“, adecă trecusesă vreme între cele istorisite și scrierea cărții.

Locul unde s'a compus evangelia nu să poate hotări mai deaproape, deși nu încapă îndoială, că trebuie să fie Palestina, poate Ierusalîmul (?)

Autenticitatea. Apostolul Matei a compus evangelia noastră, ceea ce dovedesc mărturii foarte vechi, începînd cu părinți-apostolești.

a) *Mărturiile ortodoxe.* Nu să pot tăgădui aluziunile la *Clement Romanul*⁴⁾, *Barnaba*⁵⁾, *Ignatie*⁶⁾, *Policarp*⁷⁾, *Iustin*

¹⁾ La *Eusebie* (H. E. 6, 14): „În privința ordinii evangeliilor tradiția celor mai vechi sună: evangeliile cari conțin genealogii s'au scris mai întii“.

²⁾ La *Eusebie* (H. E. 6, 25): „Întia evangolie a scris-o celce odinioară era vameș, mai apoi învățacelul lui Cristos“.

³⁾ Cf. cele espuse la începutul §. în privința timpului, cînd apostolii au părăsit Ierusalîmul.

⁴⁾ Ep. 1. Cor. 46: „Aduceți-vă aminte de cuvintele lui Isus... Vai omului (prin care vine scandalul); mai bine i-ar fi de nu s'ar fi născut, decît să scandalizeze pe unul dintre cei aleși. Mai bine este lui a-ș lega o piatră de moară și a să arunca în mare, decît să să scandalizeze unul dintre cei mici“ cf. Mt. 18, 6, 7.

⁵⁾ Epist. c. 4: „Să luăm bine sama, să nu să întimple cu noi dupăcum este scris, mulți sint chemați, dar puțini aleși“ cf. Mt. 20, 16; 22, 14.

⁶⁾ Ad Smyrn. c. 6: „Celce poate înțelege să înțelegă“ cf. Mt. 19, 13, și ad Rom. c. 6.: „Ce ar folosi omului, de ar dobîndi lumea întregă, iar sufletul său l-ar pierde“ cf. Mt. 16, 26.

⁷⁾ Epist. c. 2.: „Aducîndu-ne aminte de ceea ce zice Domnul învățînd: Nu judecați ca să nu fiți judecați“ cf. Mt. 7, 1; „Cu care măsură măsurați, cu aceea vi să va măsura voaună“ cf. Mt. 7, 2; „Și fericiți sint cei săraci și prigo-niți pentru dreptate, că acelora este împărăția lui Dumnezeu“ cf. Mt. 5, 3, 10, și cap. 7: „Cu rugăciuni cerînd dela atotputernicul Dumnezeu, nu ne dace în cercare“ cf. Mt. 6, 17; precum a zis Domnul: „Spiritul e gata, dar carnea e slabă“ cf. Mt. 26, 41.

*Martirul*¹⁾, *Atenagora*²⁾ și *Teofl dela Antiohia*³⁾, ale căror scrieri conțin citate din evanghelie, deși după obiceiul scriitorilor vechi nici unul nu spune numele autorului. Cel dintii care amintește autorul evangheliei este *Papia* (după Eusebie, II. E. 3, 39), episcop în Ierapol, învățacelul apostolului Ioan — a trăit pela mijlocul veacului al 2. și să fie murit ca martir la 163. sub Marc Aurel —, care în opul său pierdut: *λογίων χειρακῶν ἐξηγήσεις* a scris: „Matei a compus istoria (λόγια) lui Isus în dialectul evreesc“. *Claudiu Apollinaris* (înainte de jumătatea veacului al 2.) să provoacă în cronica sa la „evangelia lui Matei“ (Chronic. paschale, ed. Bonn. p. 14). Din veacul al 2. sînt și toate manuscriptele evanghelice mărturie pentru autenticitate.⁴⁾ *Peșito* numește evangelia în inscripție nu „după“, ci „a lui Matei“; iar dintre scriitorii următori amintim pe *Irineu*,⁵⁾ *Tertulian*,⁶⁾ *Clement Alexandrinul*,⁷⁾ *Origen*,⁸⁾ *Eusebie*,⁹⁾ *Ciril Ierusalimiteanul*,¹⁰⁾ *Epifane*,¹¹⁾ *Ieronim*,¹²⁾ etc.

b) *Mărturiile eretice. Basilide*,¹³⁾ *Valentin*¹⁴⁾ și *Ofiții*¹⁵⁾

1) El a compus „memoarele apostolești“, combinind locuri din cele 4 evanghelii întrebunțază mai virtos pe ceea a lui Matei.

2) Legatio pro Christianis c. 11 sq. cf. Mt. 5, 44 sq.

3) Ad Autolyc. 3, 13 sq. cf. Mt. 5, 28. 33. 44. sq.

4) Inscriptia sună: *εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαῖον*.

5) Adv. haer. 3, 11: „Iar Matei predică nașterea lui după om zicînd: Cartea nașterii lui Is. Cristos“ etc., cf. Mt. 1, 1; vezi și Adv. haer. 3, 1 (limba orig.).

6) De carne Christi c. 22: „Ipse inprimis Matthaëus fidelissimus evanghelii commentator, ut comes Domini, non aliam ob causam, quam ut nos originis Christi carnalis compotes faceret, ita exorsus est: Liber geniturae Jesu Christi“.

7) Strom. I. p. 341 ed. Sylb., cf. și Eus. II. E. 6, 14.

8) Cf. Eus. II. E. 6, 25 (limba originală).

9) II. E. 6, 25. La cuvintele citate mai sus (limba originală) să adaogă: „... limba maternă, care să-l suplinaască; s'a zis însă „făcîndu-să sară“ (Mt. 28, 1) de explicătorul scripturii. Evangelistul Matei însă a predat evangelia în limba evrească“ (Quaest. II. ad Marin. la Mai, Script. vet. nov. coll. I. p. 64 sq); cf. și ce zice de Panten (limba originală).

10) Cat. 14. cf. limba originală.

11) Adv. haer. 30, 3 (cf. limba originală).

12) Cf. cele espuse la limba originală.

13) A murit sub împăr. Adrian. El zice că toate își au timpul său, cum dovedes „magii care au văzut steaua“; citează Mt. 7, 6 (cf. *Epifane*, Haer. 24, 5).

14) După *Irineu* (Adv. haer. 1, 3) întemeiază sistemul său pe Mt. 5, 16 și 19, 20 sq. Alte locuri la Valentin și Valentiniani cf. Hug, Einl. I. 76 sq.

15) Tot la *Epifane*, Haer. 37, 7.

la începutul veacului al 2.; învățacelul lui Valentin, *Ptolomeu*¹⁾ și fiul lui Basilide, *Isidor*²⁾, au citat evangelia noastră mai adese. Sectele gnostice, *Naassenii*³⁾ și *Sethianii*⁴⁾ (jumătatea 1. a veacului al 2.) o folosesc mai mult decât pe celelalte; nu mai puțin cunoscută este ea autorului *Omiliilor clementine*.⁵⁾ Pela miezul veacului al 2. dovedesc *Celz*,⁶⁾ *Tatian*,⁷⁾ *Teodot*⁸⁾ și *Marcion*⁹⁾ parte prin citare, parte prin combatere, că evangelia lui Matei în biserica de atunci avea autoritate canonică. De aci să vede cât de adevărate sînt cuvintele lui *Irineu* cînd zice: „Tanta est autem circa evangelia haec firmitas, ut et ipsi haeretici testimonium reddant eis, et ex ipsis egrediens unusquisque eorum conetur suam confirmare doctrinam“ (Adv. haer. 3, 11).¹⁰⁾

c) *Evangeliile apocrife*, și adică: *Protevangeliium Jacobi*,¹¹⁾ compus probabil pela începutul veacului al 2., folosește evan-

¹⁾ Ep. ad Floram la *Epifane*, Haer. 33 cunoaște Mt. 12, 25; 19, 8; 5, 17. 30; 15, 5 sq.

²⁾ La *Clement Alexandr.*, Strom. 3, 1 cf. Mt. 19, 10 sq. *Cerdo* după *Teodoret*, Haer. fab. 1, 24 să provoacă la Mt. 5, 28 sq.

³⁾ ⁴⁾ După *Ipolit*, Philosoph. 5, 7 citează *Naassenii* Mt. 19, 17; 5, 45, și după 5, 8 Mt. 13, 44. 33; 23, 27; 27, 32; 11, 5; 7, 21; 21, 31; 2, 16; 7, 13 sq. etc.; iar *Sethianii* după 5, 21 Mt. 10, 34.

⁵⁾ Aci să află 4 citate luate din *Matei literal*, 10 cu puține schimbări, 11 mai libere; apoi multe aluziuni.

⁶⁾ După *Origen* (Adv. Celsum I, 58.). Acesta vorbește de venirea magilor și de fuga în Egipt; după I, 65 asupra Mt. 10, 23 etc. Chiar și neoplatonicianul *Porfiriu* cunoaște evangelia noastră.

⁷⁾ După *Clem. Alex.* (Strom. 3, 12) s'a provocat el la Mt. 6, 19 spre a intemeia asceza sa exagerată. De mai mare importanță e însă fapta, că a compus *Diatessaronul* omițînd, după *Teodoret* (Haer. fab. I, 20), numai genealogiile și puține alte părți în interesul tendințelor gnostice.

⁸⁾ Epit. §. 9. in *Clem. Alex.* op. ed. Potter amintește Mt. 12, 29; § 86. Mt. 25, 1; § 12 Mt. 17, 2; § 14 și 51 Mt. 10, 28; § 11 Mt. 18, 10 și 5, 8; § 42 Mt. 5, 10; la *Epifane*, Haer. 54, 2 Mt. 12, 31.

⁹⁾ După *Tertulian*, Adv. Marc. 2, 7. 4, 17, a criticat Mt. 5, 45; după 4, 7. 5, 14 Mt. 5, 17; după 3, 13 istorisirea despre închinarea magilor.

¹⁰⁾ În privința materialului cf. Hug, Einleitung I, 36—84; Tischendorf, Wann wurden unsere Evangelien verfasst? 4. Aufl. pag. 43 sq.

¹¹⁾ Cap. 17. amintește ca Mt. 13, 55; Mc. 6, 3 pe frații Mintuitorului; cap. 21 sq. închinarea filozofilor și uciderea pruncilor în Betleem să espun după Mt. Tischendorf (l. c. p. 76 sq.) dovedește, că acest apocrif e scris înainte de Iustin Martirul.

gelia lui Matei; *Acta Pilati*, numite și *Evangelium Nicodemi*¹⁾ să provoacă la ea; iar evangelia *secundum Hebraeos*,²⁾ (cunoscută deja de Ignatie și Papia) s'a compus din a lui Matei.

Tradiția aceasta unanimă în privința opului și a autorului, fără ca cel puțin unul să spună cum și de unde s'a luat începutul, dovedește caracterul apostolesc al evangheliei. Biserica veche, recunoscându-o de un op neautentic, ar fi declarat-o de atare — cum a făcut cu altele —, sau cel puțin (nedovedind ea așa apriat caracterul apostolesc ca ceea lui Ioan) de lucrarea unui învățacel apostolesc, ca la Marcu și Luca. Din acestea vedem deci, că Matei e autorul, pentru că altcum biserica o atribuia lui Petru (ce corespundea mai bine scopului evangheliei) sau lui Iacob.

În timpul mai nou autenticitatea evangheliei e controversată³⁾ (Schleiermacher, Lücke, Lachmann etc); iar ipotezele să pot resuma (după Meyer) în următoarele:

a) *Evangelia lui Matei dupăcum o avem acum e traducerea grecească a unui original evreesc (aramaic), care să atribue apostolului Matei*“. Aici nimic nu să poate reflecta, deoarece tradiția bisericii din toate timpurile mărturisește aceasta (vezi limba originală).

b) „*Scrierea originală evrească, care traducându-să a dat naștere evangheliei noastre, trebui să fie fost — afară de limbă — după cuprins și formă în întregul și în părți esențial aceeaș cu Matei cel grecesc*“. Această afirmațiune încă stă, dar să nu să considere ca o traducere literală. Biserica veche, deși stiea că e numai traducere, ține traducerea grecească a lui Matei de textul autentic, așadar nu cunoștea vro deosebire mai de importanță între aceasta și originalul evreesc. În genere niciunde nu aflăm vro urmă, că

¹⁾ Cap. 2. init. cf. Mt. 27, ¹⁰ și c. 9. cf. Mt. 27, ²⁴ sq. Partea întâia din această evanghelie o cunosc deja *Iustin* și *Tertulian*, deși nu în forma de acum (Tischendorf, De Evang. apocr. orig. et usu, Hagae 1856 p. 56 sq. și l. c. p. 82 sq.).

²⁾ *Ignatie* (Ad Smyrn. c. 3) împărtășește, că după învierea sa Isus a zis să-l pipăie, ca să să convingă că are corp, ceeace după *Ieronim* (De vir. ill. 16) să află și în evangelia după Evrei. *Epifane* (Haer. 30, 13) relatează, că la botezul lui Isus a ars foc pe riul Iordan, ce amintește și *Iustin Martirul* (Dial. c. 88.). *Papia* cunoaște această evanghelie apocriptă (*Eusebie*, H. E. 3, 39); asămene și *Hegesip* (*Eusebie*, H. E. 4, 22.).

³⁾ Nici chiar sectele, cari nu cunoșteau autoritatea canonică a evangeliilor n'au negat, că evangelia noastră e compusă de Matei și de un apostol (d. e. Marcioniții etc.). Numai *Maniheii*, cel puțin maniheul *Faust* (la sfârșitul veacului al 4.) a afirmat după *Augustin* (c. Faustum 17, 1), că evangelia în forma de azi nu e a lui Matei, provocându-să la numirea *κατὰ Ματθαῖον* și la aceea, că să vorbește în persoana a treia. — După *Sixt. Senensis* (Bibl. sancta 7, 2) Anabapțiștii încă refuzau evangelia lui Matei din cauza, că după tradiția veche ea s'a scris evreește.

evangelia grecească în raportul ei către originalul evreesc s'ar fi crezut de alta, decât de o traducere în înțelesul propriu; de aceea părerea mai nouă, că ea ar fi prelucrarea liberă a scrierii evrești, n'are nici un temei istoric.

c) *Considerându-să evangelia grecească a lui Matei traducere simplă și nu ca prelucrare liberă, apoi nici evangelia evrească cum s'a tradus în grecește nu poate fi compusă de apostol*“. Spre a motiva aceasta să provoacă criticii la multele îndegetări de timp, loc și la alte date, cari nu să împacă cu ideea că un martor ocular le-ar istorisi. Espunerea nu e intuitivă ca la ceilalți autori de evanghelii; tractându-să învățăturile Mîntuitorului lipsește legătura istorică; să împărtășese povești și mituri, a căror neistoricitate un apostol trebuia să o cunoască (cap. 1. 2. 4. 17, ²⁴ sq. 21, ¹⁸ sq. 27, ⁵² etc.); există contradicere între Matei și Ioan,⁴⁾ dintre care la cel din urmă autenticitatea nu sufără nicio îndoială; Matei nu amintește activitatea lui Isus în Iudea,⁵⁾ ceea ce apostol și martor ocular nu putea întrelăsa; nu tratează unele minuni ale Mîntuitorului⁶⁾ (Io. 9, ¹ sq. 11, ¹ sq.); cronologia e cu totul neglesă; ba chiar în privința originalității stă el îndărătul sinopticilor; unele întîmplări să istorisesc de 2 ori deosebindu-să ceva numai în formă⁴⁾, ce dovedește că cel puțin 2 izvoară s'au folosit de un autor mai târziu; în urmă unele sînt numai ficțiuni avîndu-să în vedere T. V.⁶⁾ (cf. Zah. 9, ⁹ la 21, ⁷ și Zah. 11, ¹². Ier. 18, ¹ la 27, ³ sq.)

La acestea să răspunde: dacă Matei nu procede pretutindene subtil în privința timpului și a locului, îmbinînd demulțorii lucruri ce stau departe unul de altul, apoi să explică aceasta din scopul scrierii sale. Nu mai puțin trebuie să să recunoască, că fiecare la scriere oglindează individualitatea sa, și așadar trebuie să existe deosebire între Matei și d. e. Ioan. Ce să atinge de originalitate

⁴⁾ Această contradicere este cu privire la botez și la ziua morții lui Isus. Mt. 3, ¹³ sq. nu contrazice cu Io. 1, ³¹, căci în acest loc din urmă să arată, că el a cunoscut pe Isus în mod supranatural, prin descoperire, de fiul lui Dumnezeu (Io. 1, ³⁴), pecind cunoștința de mai înainte era mijlocită prin oameni (prin rudele sale), mai puțin chiară și nehotărîtă. Nici în al 2. punct nu există contradicere, deși până acum n'a succés a da o explicare, care să fie de toți recunoscută.

⁵⁾ Matei nu are de scop a espune istoria detaliată a lucrării Mîntuitorului, și chiar planul său aduce cu sine că să tratează numai lucrarea în Galilea (vezi scopul). Totuș Mt. 4, ¹². 19, ¹ sînt aluziuni la petrecerea lui Isus în Iudea (cf. și 21, ⁸. ⁹; 23, ¹⁴ sq. 37).

⁶⁾ Ioan nu amintește săturarea celor 4.000 (Mt. 15, ³³ sq.) și alte fapte ale lui Isus.

⁴⁾ Cf. 9, ³² sq. cu 12, ³² sq.; 12, ³⁸ sq. cu 16, ¹ sq.; 14, ¹³ sq. cu 15, ³⁰ sq. Identitatea e aici însă (fiind oarecare asemănare) numai închipuită. Astfel e și la Mt. 16, ²⁸ cf. 24, ³⁴; 12, ³⁴ sq. cf. 15, ¹⁹ sq.; 16, ²⁴ sq. cf. 10, ³⁸ sq.; 11, ¹⁴ cf. 17, ¹¹ sq.; 5, ³³ cf. 19, ⁹; 10, ⁴⁰⁻⁴² cf. 18, ⁵; 7, ¹⁶ sq. cf. 12, ³³. — Alte locuri citate de critici nici nu samănă unul cu altul, ca 16, ²⁷ cu 10, ³³ sq.; 10, ¹⁷ sq. cu 24, ⁸ sq.; 6, ¹ cu 23, ⁵.

⁵⁾ Presupunerea aceasta e numai o intervertire a raportului, ce există între profecție și împlinire. Conform planului său Matei inzistă mai mult asupra acestui raport.

observăm, că voind Matei a arăta conaționalilor pe Cristos în mod apologetic, în privința citării și a tractării T. V. este mai original decât Luca. Autorul a ales, grupat și tractat astfel locurile din s. Scriptură, precum a putut face aceasta numai un martor ocular, căruia însuși Isus i-a destăinuit cuprinsul T. V.; numai un apostol a putut astfel desluși profetia și împlinirea ei. Originali sînt ceialtați sinoptici în privința faptelor și a timpului fiind mai preciși, iar Matei în privința cuprinsului cuvîntărilor Domnului. În urmă povești și mituri află în istorisirea evangelistului numai critica preocupată, care nu admite lucruri extraordinare.

d) „Apostolul Matei trebuie să fie luat parte la scrierea evreească, după care s'a tradus evangelia noastră, în măsură așa de înșămnată, încît ca s'a putut afirma în tradiția veche și generală a bisericii ca evreeasca „evangelie după Matei“ cu teme istoric suficiente“. Susținatorii acestei teze zic, că Matei a scris o colecțiune a zicerilor Domnului în limba evreească. Această colecțiune în minile ludeilor creștini pe încetul — adăogîndu-să elementul istoric — a devenit scrierea evangelică, care traducîndu-să în grecește ni să înfățișază în evangelia noastră Matei, și fu apoi recunoscută de biserică sub numele apostolului cu acel drept, întrucît colecțiunea zicerilor, făcută de Matei, e simburile ei. Acest simburile apostollesc mai apoi s'a pierdut, iar numele apostolului, care trecusă dela el la scrierea evangelică astfel alcătuită, adusă cu sine, că scrierea aceasta din urmă să crezu de lucrarea originală a lui Matei. Spre a motiva această ipoteză să provoacă la *Papía*, care după Eusebie (H. E. 3, 39) în opul său pierdut zice, că *Matei a compus în dialectul evreesc τὰ λόγια*: așadar Matei a adunat numai zicerile Domnului fără a adaoga ceva dela sine. E drept, că *λόγιον* în greca clasică înșamnă *zicere, oracul*; dar noi vedem că acest cuvînt are și alte înțelesuri. LXX traduce cu *λόγιον* evreescul אָמַר (Deut. 24, 16; Ps. 107, 11, etc.) sau אָמַרְתָּ (Ps. 12, 7; 119, 50, etc.), unde să rapoartă la zicerile și promisiunile lui Dumnezeu; iar în ps. arată nu numai ziceri, cuvîntări, ci în genere descoperire, de care să ținea T. V. Pectoralul arhierelui (שִׁיר) îl traduce LXX cu *λογίων*, Filo cu *λόγιον* (Exod 28, 16; 29, 5), care întrebuintază acest cuvînt în genere despre profetie. În T. N. să zice (Acta 7, 38), că Moisi a primit *λόγια ζώντα δοῦναι ἡμῖν*, iar Rom. 3, 2 numără Paul între prerogativele Iudeilor și *ὅτι ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ*, înțelegîndu-să întreaga descoperire dumnezească. Autorul ep. c. Evrei numește *τὰ λόγια Θεοῦ* (5, 12) învățătura mîntuirii, iar Petru 1, 4, 11 înțelege sub *λόγια Θεοῦ* cuvîntări, ce sînt conforme descoperirii dumnezeesti. Mai departe nu trebuie pierdut din vedere, că evangelia conține cuvîntări și fapte ale Mîntuitorului numindu-să *λόγια* după principiul *a potiori fit denominatio*. *Papía* zice (l-

c.) de Marcu, că n'a scris cele vorbite și făcute de Cristos în ordine istorică, le numește *κρυφαὶ λόγια*, cari corespund lui τὰ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ λεχθέντα ἢ πραχθέντα¹⁾; în urmă părinții bisericii numesc evangeliile, chiar întreg T. N. *λόγια τοῦ Θεοῦ*.

Întregitatea. Evanghelia s'a compus în întregul ei de un singur autor. Aceasta dovedesc dispoziția unitară și tradiția bisericească, care consună cu mărturia manuscriptelor, în cari evanghelia să află numai în forma de azi. Cu toate acestea în timpul mai nou au fost controversate cele 2 capitle dintii, și adecă de englezul Williams (1771) urmându-i apoi alții. Motivele lor sînt: Aceste 2 capitle conțin mituri, cari nu pot fi relatate de un apostol; ele lipsesc după *Epifane* (Haer. 30, 13) în evanghelia *Ebioniților* și în Diatessaronul lui *Tatian*²⁾. Dar noi știm că Ebioniții nu recunoșteau, că Maria a conceput în mod supranatural, iar Tatian adera la dochetizm. Mai departe să află aceste capitle în cele mai vechi manuscripte și traduceri; scriitorii veacului al 2. și 3. (*Irineu*, *Origen*) citează; chiar *Celz* (*Origen*, c. Cels. 1, 38. 2, 32) să provoacă la ele; nexul între cap. 1. 2 și c. 3 e foarte fireșc; în urmă construcția și frazeologia e că în întreaga evanghelie.

§. 73. Evanghelia după Marcu.

Inscripțiile manuscriptelor grecești, traduceri vechi și tradiția bisericii mărturisesc, că evanghelia a doaua e compusă de Marcu, care să numia cu numele evreesc *Ioan* (Acta 13, 5. 13), cu cel roman *Marcu* (Acta 15, 39 cf. Col. 4, 10; Filim. 24; 2 Tim. 4, 11).³⁾ sau *Ioan Marcu* (Acta 12, 12. 25; 25, 37). El n'a fost învățăcel nemijlocit al lui Isus,⁴⁾ și din Mc. 14, 51 sq. au dedus unii, că acel tînăr ar fi fost evangelistul. De naștere era din Ierusalim, unde mama să, Maria, care trecusă la creștinism, avea casă proprie (Acta 12, 12). După Col. 4, 10 este el nepotul lui Barnaba,⁵⁾ iar instruc-

¹⁾ Vezi citatul întreg la evanghelia după Marcu.

²⁾ *Teodoret* scrie despre Tatian: „Ciuntind genealogiile și altele, cari arată că Domnul s'a născut după trup din sămînța lui David“ (Haer. fab. 1, 20).

³⁾ Cum a ajuns la acest nume nu știm.

⁴⁾ Cf. citatul lui *Papia* la autenticitate.

⁵⁾ Fiind nepotul acestui levit e verosimilă tradiția, că aparține neamului preoțesc și că după convertirea sa la creștinism ș-a tăiat policarul spre a fi neapt la preoție. El are predicatul *ὁ κολοβοδάκτυλος* = cel cu degetul ciuntit. Cf. *Philosophum. Origenis* p. 252, iar *Ieronim* zice: „Denique amputasse sibi post fidem pollicem dicitur, ut sacerdotis reprobis haberetur“. (Ad ev. Marci in cod. Amiant.).

ființa primă în creștinism o capătă de la Petru, care l-a și botezat (I. Petru 5, ¹³);¹⁾ alia tradiția mai târzie afirmă, că Marcu ar fi unul dintre cei 70 de învățacei.²⁾ Probabil că prin mijlocirea lui Barnaba face foarte de timpuriu cunoștință cu Paul și după călătoria în Ierusalim (Acta 12, ²⁵) merg toți 3 în Antiohia. Începînd apostolul misionada întia, Marcu îl însoțește (Acta 13, ⁵), dar de la Perghe să reîntoarce la Ierusalim (Acta 13, ¹³. 15, ³⁸).³⁾ Aceasta supără pe Paul foarte mult; în a 2. misionadă nu mai voiește să-l ia cu sine, din care pricină Barnaba să desparte și merge cu Marcu la Cipru (Acta 15, ³⁹ sq.). De aci înainte în Acta Marcu nu să mai amintește, dar în alte scrieri apostolești. Așa vedem că e la Paul cînd acesta, în întia sa închisoare de la Roma, scrie epistolele către Filimon (v. ²⁴) și Coloseni (4, ¹⁰); iar scriînd din a 2. închisoare de acolo a 2. epistolă către Timotei spune acestuia, că luînd pe Marcu cu sine să vină la el (4, ¹¹). Între acestea Marcu este soț nedespărțit al lui Petru, ce rezultă din întia sa epistolă; iar martori vechi⁴⁾ ai bisericii spun, că era dragomanul, mai corect, secretarul acestui apostol.

După tradiție a fost el împreună cu Petru la Roma,⁵⁾ și părăsînd după moartea acestuia orașul, merge în Alexandria,

¹⁾ „Marcu fiul meu“ arată, că apostolul l-a născut în creștinism dovedînd și un intim raport. Acest Marcu nu e deosebit de evangelist, căci tradiția istorică nu cunoaște 2 persoane cu acest nume.

²⁾ *Epifane*, Haer. 51, 6 și *Pseudo-Origen*, De recta fide.

³⁾ Motivul reîntoarcerii e necunoscut. Poate că nu să credea destul de tare a suporta toate greutatele unei călătorii, sau pentru că nu era de acord cu Paul în privința primirii păgînilor în sinul creștinismului.

⁴⁾ Presbiterul *Ioan* prin *Papia* (la *Eus.*, H. E. 3, 39): „Marcu fiind interpretul lui Petru, de ce își aducea aminte a însămnat cu sirguintă“. — *Irineu* (Haer. 3, 1) numește pe Marcu: „învățăcelul și interpretul lui Petru“, iar 3, 10: „interpret și sectator Petri“. *Clem. Alexandr.* (Adumbrat.): „Petri sectator“. *Origen* (la *Eus.* H. E. 6, 25) zice că Marcu a compus evanghelia cum i-a spus-o Petru. *Tertulian* (c. Marc. 4, 5): „Marcus quod edidit evangelium Petri adfirmatur, cuius interpret Marcus“. *Eusebie* (H. E. 2, 15): „însoțitorul lui Petru“. *Ieronim* (De vir. ill. 8): „Marcus discipulus et interpret Petri“ și (Ad Hedib. 11) „Habebat ergo (Paulus) Titum interpretem (compunînd a 2. c. Cor.) et b. Petrus Marcum“.

⁵⁾ *Clem. Alex.* (Hypotyp. 6), *Eusebie* (H. E. 6, 14).

intemeiază biserica,¹⁾ ajunge episcopul ei — sau cel puțin așază de atare pe Anianus — și moare ca martir, fără a ști hotărît anul morții, care la tot cazul e după 67 d. Cr.²⁾

Cuprinsul:

a) *Istoria lucrării publice a lui Isus* (1, 1—13, 37): Ioan Botezătorul pășeste la Iordan predicînd pocăință și dînd mărturie de Isus — Isus să botează de Ioan în Iordan — ispitirea lui Isus în pustie de diavol — după prinderea și închiderea lui Ioan, Isus merge în Galilea, predică evangelia, chiamă pe cei 4 apostoli, merge la Capernaum — scoate spiriții necurat dintrun om — vindecă pe soacra lui Petru de friguri precum și pe alți bolnavi; cutrieră Galilea învățînd și predicînd — vindecă în Capernaum pe un lepros — Isus vindecă pe un paralic și mărturisește de puterea sa a ierta păcatele — chemarea lui Matei; Isus mîncă cu vameșii și justifică petrecerea sa cu pacătoșii — învață pe învățăceii lui Ioan despre post — vindecarea omului cu mina sacă — Isus călătorește mai departe fiind însoțit de mult popor și vindecă toate boalele — alegerea celor 12 apostoli; numește pe Zebedeizi *fiii tunetului* — Isus să apără contra atacurilor din partea a lor săi și a fariseilor — numește pe ceice fac voia Tatălui partizanii săi — asemănarea sămănătorului și explicarea ei înaintea învățăcelor — asemănările despre lumină, măsura egală, împărăția lui Dumnezeu — Isus liniștește valurile lacului Ghenezaret — scoate un leghion de demoni la Gherasa și le dă voie a intra într-o turmă de porci — învierea ficei lui Iair; pe cale vindecă o femeie de curgerea sîngelui -- Isus învață în Nazaret spre scandalizarea poporului — trimiterea celor 12 apostoli; Irod prinde veste de faptele lui și crede că Ioan învață; istoria uciderii Botezătorului — apostolii să reîntorc; Isus merge cu dinșii în pustie — săturarea celor 5.000 de oameni — Isus sloboade mulțimea; trimite pe învățăceii dincolo de lac rămîind singur — imblarea lui pe apele lacului; face multe minuni în șesul Ghenezaretului — Isus învață pe farisei și cărturari precum și poporul și pe învățăceii săi despre prețul tradițiilor evreiești și religiozitatea internă — împlinește cererea femeii canaanene, a cărei fiică era bolnavă — vindecarea surdo-mutului — săturarea celor 4.000 de oameni cu

¹⁾ *Eusebie* (H. E. 2, 16): „Spun că Marcu mai întîi a fost trimis a vesti în Egipt evangelia compusă de el, care cel dintîi a întemeiat comuna Alexandriei”; *Epifane* (Haer. 51, 6); *Ieronim*: „Assumpto itaque evangelio, quod ipse consecerat, perrexit ad Aegyptum, et primus Alexandriae Christum annuntians, constituit ecclesiam tanta doctrinae et vitae continentia, ut omnes scetatores Christi ad exemplum sui cogeret. Mortuus est autem octavo Neronis anno, et sepultus Alexandriae succedente sibi Aniano”. (De vir. ill. 8); *Ipolit*: „Marca evangelistul episcopul Alexandriei” (De LXX apost. Opp. p. 41.).

²⁾ *Ieronim* (l. c.) zice, că a murit în al 8. an al lui Nero (61—62), și s'a înmormîntat în Alexandria; iar după *Irineu* (Adv. haer. 3, 1) Marcu a viețuit mai mult decît Petru. Abia *Nicefor Callisti* (l. c. 2, 43) istorisește, că Marcu a fost ucis cu petri de poporul din Alexandria — făcîndu-l astfel martir —, despre ce scriitorii mai vechi nu știu.

7 pini și puținii pești — ferește pe învățăceii săi de aluatul fariseilor — Isus vindecă pe un orb — Petru mărturisește credința sa în Isus ca Mesia — Isus descopere învățăceilor, că el va pătimi arătînd lui Petru, că pentru fericirea lor aceasta e numai decît delipsă — schimbarea la față pe un munte și învățătura ce o dă învățăceilor despre revenirea lui Ilie — vindecarea unui lunatic îndrăcit; învață pe învățăceii despre puterea credinții — prevestește a doaua oară moartea sa — învățăceii să ceartă în privința rangului, iar Isus leagă de acest incident deosebite învățături — Isus călătorește de sărbătoarea colibelor în Iudea; învață pe farisei despre desfacearea căsătoriei; binecuvîntă pruncii; învață pe un tînăr bogat despre datorința și sfat, iar pe învățăceii despre primejdiile bogăției și prețul sărăciei de bună voie — prezice a treia oară patima și moartea sa — mustră ambițiunea Zebedeizilor și a mamei lor — pe cale vindecă Isus pe orbul Bartimeu — Isus să pregătește a intra în Ierusalim; poporul îl primește cu osanale și cetatea întregă e în mișcare — să reîntoarce iarăș la Betania — a doaua zi dimineața merge la Ierusalim pedepsind un smochin neroditor — alungă pe vînzători și cumpărători din templu — arhieriei și cărturarilor caută să piardă pe Isus — sara părăsește Isus cetatea — smochinul e deja uscat, cu care ocaziune arată el învățăceilor săi puterea credinții și a rugăciunii — răspunsurile lui Isus date arhierilor, cărturarilor și bătrînilor; asămănarea despre vie — răspunsul dat irodianilor și fariseilor cu privire la dare — răspunde saduceilor cu privire la învățătura despre învierea morților și unui cărturar în privința prunciei mari — Isus intrabă pe cei din templu de Mesia — demască pe cărturarii înaintea poporului — laudă pe văduva care a dăruit în visteria templului 2 lepte — prezice risipirea Ierusalimului și sfîrșitul lumii — provoacă la veghiere.

b) *Istoria patimilor, morții, învierii și înălțării lui Isus* (14,₁—16,₂₀): arhieriei și cărturării să sfătuiască a omori pe Isus — Maria unge pe Isus în casa leprosului Simeon — Iuda să nțelege cu arhieriei cum să le predea pe Isus — Isus trimite 2 învățăceii ca să pregătiască paștele — cina cea de taină așăzînd s. euharistie — încrederea lui Petru; lupta lui Isus în Ghetsimane; Iuda vine și-l tradează; un tînăr fuge de acolo — pe Isus îl duc la arhieriei; Petru îi urmează; Isus e ascultat noaptea întregă, condamnat la moarte și maltrat. Petru să lapadă de Domnul de 3 ori — a doaua zi dimineața să adună iarăș sfatul și predau pe Isus lui Pilat, care-l află nevinovat — acesta caută a-l scăpa, dar Iudei cer în locul lui pe Baraba — a 3. oară să încearcă Pilat a scăpa pe Isus, Iudeii și acum cer moartea lui — Isus e biciuit; soldații îi pun pe cap cunună de spini și-l îmbracă în manta — Isus e dus la locul de pierzare; Simon din Cirene, tatăl lui Alexandru și Ruf, îi ajută a duce crucea — Isus la ora a 3. e răstîgnit între 2 făcători de rele — soldații aruncă sorti pe hainele lui; inscripția deasupra capului; Isus e batjocurit de trecători, arhieriei și chiar de unul dintre cei răstîg-

niți — Isus e părăsit de Tatăl ceresc; e adăpat cu oțat, moare — minunile ce s'au întâmplat cu această ocaziune — femei pioase sînt mărturii la moartea lui — Iosif dela Arimatea cere dela Pilat trupul lui Isus și-l înmormintează înfășurîndu-l în giulgi — Duminică dimineata femeile pioase merg la mormîntul lui Isus, ca să-l ungă cu balzam — un inger le spune că Isus a înviat din morți — ele înspăimîntîndu-să fug de acolo la apostoli — Isus să arată Mariei Magdalenei; apoi altor 2 învățăcei; în urmă celor 11 precînd să aflau la masă — Isus așază taina botezului și arată lucrările credinții — înălțarea lui Isus la cer — apostolii predică pretutindene creștinismul.

Limba. Scriitorii mai vechi ai bisericii în această privință nu zic nimic. Dar considerînd cit de mult accentuează ei textul evreesc al evangaliei Matei trebuie să recunoaștem, că evangalia a 2. au putut-o avea numai în limba grecească. Apriat spun aceasta *Ieronim*,¹⁾ *Augustin*,²⁾ *Isidor Hispanlensis*;³⁾ numai *Baronius* (*Annales eccl. ad ann. 45. Nr 39 sq.*) susține, că evangalia s'a scris latinește. Părerea sa o întemeiază pe subscriptiile din Peșito⁴⁾ și pe un pretins original latin, din care fragmente să află în Veneția și Praga.⁵⁾

Caracterul. Marcu dintre evangeliști e cel mai scurt; nu e complet în cuprîns și formă, dar precis în istorisire. El caută a dovedi din faptele — nu din cuvîntările — lui Isus, că e trimisul lui Dumnezeu, făgăduitul Mesia. De aceea — omițînd preistoria și istoria prunciei — începe îndată cu pășirea lui publică, espuîndu-o cu toate amănuntele ei într'o limbă clară, vioae, energică și precisă. Din acestea rezultă și scopul evangaliei.

Timpul compunerii nu să poate precis spune, deși din cap. 13, 13. 24. 30. 33. 44 rezultă, că nu s'a scris după risipirea

1) Ad Damasum: „De Novo nunc loquor Testamento, quod Graecum esse non dubium est, excepto apostolo Matthaeo, qui primus in Judaea evangelium Christi Hebraicis literis edidit.“

2) De consensu evangelist. 1, 4: „Horum sane quatuor solus Matthaeus Hebraeo scripsisse perhibetur eloquio, ceteri Graeco.“

3) Orig. 6, 2: „Marcus... scripsit evangelium Christi eloquio Graeco in Italia.“

4) Vezi pag. 135 obs. 1. — Traducerea floreniană observă la margine: „Care a predicat la Roma în limba romană, adică francă“ (latină). Și unele manuscripte grecești mai noi (dela 1200) spun aceasta; dar dela R. Simon incoace nici învățații catolici nu mai susțin așa ceva.

5) În evul mediu să credea, că autograful lui Marcu să află în Veneția. Acum însă e dovedit, că aceste fragmente sînt părți ale cod. *Forojulensis* dela Vulgata.

Ierusalimului. *Irineu*¹⁾, *Clement Alexandrinul*²⁾ și *Origen*³⁾ zice, că evanghelia s'a compus după a lui Matei, adăogind *Clement* (l. c.), că chiar după a lui Luca. *Clement* mai afirmă. (*Hypotyp.* 6. la *Eus.*, H. E. 6, 14), că ea s'a publicat precînd Petru era închis la Roma, ceea ce contrazice cu relatarea lui *Irineu* (l. c.) și chiar cu a sa proprie, după care evangheliile cu genealogii s'au scris înaintea celorlalte. Dar cuvintele lui *Clement* au fost binevenite spre a dovedi autoritatea apostolească a evangheliei. De aceea vedem, că deja *Eusebie* susține nu numai autorizarea scrierii din partea apostolului, ci caută a pune și timpul petrecerii lui în Roma cît să poate de timpuriu, adevă în al 3. an al lui *Claudiu* (10 ani după moartea lui *Isus*), cînd să să fi întilnit cu *Filo* și *Simôn Magul* (H. E. 2. 14. 17).⁴⁾ Această părere a fost primită apoi de *Teoflact*⁵⁾, *Eut. Zigabenus* etc. Combinînd acum ce zice *Clement* cu spusele lui *Irineu* ar rezulta, că evanghelia a început a să scrie precînd Petru încă trăia, dar s'a publicat abia după moartea lui, pela anul 67. sau 68. d. Cr.

Locul compunerii. Cetitorii. Mărturii foarte vechi și vrednice de crezămînt spun, că evanghelia s'a compus în Roma; iar cetitorii sînt păginocreștini. Astfel relatează *Clement Alexandrinul*⁶⁾ și *Ieronim*⁷⁾ etc. La acest rezultat ajungem și din

¹⁾ Adv. haer. 3, 1 cf. la autenticitate.

²⁾ H. E. 2, 15 istorisește *Eusebie* ce știe după *Clement* despre anza scrierii, apoi adăogă: „Dar spun, că știind ceea ce s'a făcut și descoperindu-i spiritul, să împliniască dorința bărbaților, a întărit scrierea (lui *Marcu*) pentru comune ca să fie mijlocire“; iar *ibid.* 6, 14, vezi la autenticitate.

³⁾ *Eusebie*, H. E. 6, 25 cf. la autenticitate.

⁴⁾ După dînsul anul morții Mintuitorului e 33 d. Cr.; *Claudiu* ajunge la domnire în 41: deci e compusă evanghelia lui *Marcu* la 43. d. Cr.

⁵⁾ Proem. în *Matth.*: „Evanghelia lui *Marcu* s'a scris la Roma 10 ani după înălțarea lui *Cristos*.“ Multe manuscrise au la sfîrșitul evangheliei notița: „S'a publicat după 10 ani dela înălțarea lui *Cristos*.“

⁶⁾ La *Eusebie*, H. E. 2, 15 și 6, 14 (în locul din urmă): „Iar cu evanghelia după *Marcu* s'a petrecut astfel. Fiînd *Petru* în închisoare la Roma a predicat cuvîntul... iar fiind cei de față mulți au rugat pe *Marcu*, deoarece i-a urmat mai demult și s' va aduce aminte de cele vorbite, să scrie cele grăite. Iar el scriînd evanghelia a dat-o celor ce l-au rugat. Ceea ce auzînd *Petru* cu cuvîntă nici n'a împiedecat, nici n'a promovat.“ În *Adumbratio* în I. Petri, Oxon. p. 1007 observă: „*Marcus*, Petri sectator, palam praedicante Petro evangelium Romae, coram quibusdam Caesareanis equitibus, et multa Christi testimonia proferente, penitus ab eis ut possent, quae dicebantur, memoriae commendari, scripsit ex his, quae a Petro dicta sunt, evangelium quod secundum Marcum vocitatur.“ Tot din predica lui *Petru* deduce și *Origen* compunerea acestei evanghelii. (la *Eus.*, H. E. 6, 25).

⁷⁾ De vir. ill. 8 și *Ad Hedib.* 11, cf. la autenticitate.

motive interne. Autorul nu citează din T. V.¹⁾ (ce ar fi fost delipsă pentru iudeocreștini); explică în multe locuri²⁾ expresiunile evreești sau cuvintele aramaice în grecește; instru- ează pe cetitori despre datinele, învățăturile evreești și locurile unde s'a petrecut ceva (7, ₃ sq. 12, ₁₈. 13, ₃. 14, ₁₂. 19, ₉); vorbește 10, ₁₂ (în opunere cu Mt. 19, ₉) de divorțul din partea femeii, cecece era la Greci și Romani; amintește pe fiii lui Simeon Cirineanul, dintre care unul locuia la Roma³⁾; folosește cuvinte latine în formă grecizată.⁴⁾ Nu ne'nsămnat e adausul 13, ₁₀ și 7, ₂₇, apoi nici din întâmplare numai să zice 15, ₄₄ că Pilat s'a încredințat despre moartea lui Isus dela centurion.

Numai Crizostom susține, că evangelia s'a scris în Egipt (Alexandria). El zice: „Să vorbește că Matei . . . a scris evangelia. Iar Marcu a compus aceeaș în Egipt (poate Alexandria, unde după tradiție a întemeiat comuna) fiind rugat de învățecii săi“ (Homil. 1. în Matth.). Dar scriitorii alexandrini nu știu de aceasta, chiar Crizostom nu pune așa mare temei pe ea, căci ceva mai târziu scrie: „De aceea nu ni să pare a fi tocmai sigur, că fiecare a scris unde petrecușă“. Părerea lui să bazează pe notițele lui Eusebie și Ieronim, că Marcu mai apoi a fost în Egipt (Alexandria).⁵⁾

Autenticitatea. La nici una din evangeliile nu avem mărturii așa vechi ca la cea de față. Noi vedem că foarte de timpuriu încep a să cita din ea locuri și fapte. Așa *Clement Romanul*⁶⁾, *Barnaba*⁷⁾; *Papia*⁸⁾ împărtășește cuvintele presbite-

¹⁾ Afară de 1, ₂.

²⁾ cf. 3, ₁₇. ₂₂. 5, ₄₁. 7, ₁₁. ₃₄. 9, ₄₃. 10, ₄₆. 14, ₃₆. 15, ₂₂. ₃₄. ₄₂.

³⁾ cf. 15, ₂₁ cu Rom. 16, ₁₃.

⁴⁾ Numai în această evanghelie să află *κεντύριον* în loc de *ἐκατοῦτ-ἀογῆς* (15, ₃₀. ₄₀) = *centurio* și explicarea grec. *λεπτά δύο* cu *ζοδράντης* = *quadrans* (12, ₄₃); apoi *κῆνσος* = *census* (12, ₁₄), *δηνάριον* = *denarius* (6, ₃₇. 14, ₅), *ζαράββατος* = *grabatus* (2, ₄. 6, ₂₅. 9, ₁₁), *λεγεών* = *legio* (5, ₉. ₁₆), *ξέστης* = *sextarius* (7, ₄. ₈), *πραιτώριον* = *praetorium* (15, ₁₈), *σπεκουλάτωρ* = *speculator* (6, ₃₇), *φραγελλώ* = *flagello* (15, ₁₅).

⁵⁾ Vezi pag. 156 sq.

⁶⁾ Ep. 1, 15 citează Is. 29, ₁₃ ca în evanghelie 7, ₆.

⁷⁾ Ep. 15 cf. cu 16, ₁₄.

⁸⁾ La *Eusebie* (H. E. 3, 39): „Și acest presbiter a zis: Marcu ajungind interpretul lui Petru a scris cu sirguință de ce ș-a adus aminte, nu în ordine, cite a făcut și vorbit Isus. Căci el nici n'a auzit, nici n'a urmat Domnului, mai târziu însă lui Petru, care ș-a întocmit învățăturile după trebuință, dar nu ca cum ar aduna la un loc cuvintele Domnului, de aceea nici n'a greșit Marcu, dacă unele a scris așa dupăcum ș-a adus aminte; căci numai de aceea s'a îngrijit el, ca să nu omită din cite auzisă, sau să falzifice ceva.“

rului Ioan, care aparține timpului apostolesc, *Iustin*¹⁾); iar cu numele o amintește mai întâi *Irineu*.²⁾ Lui urmează *Clement Alexandrinul*,³⁾ *Origen*,⁴⁾ *Tertulian*,⁵⁾ *Epifane*,⁶⁾ *Ieronim*,⁷⁾ (tc.

Din mărturiile de mai nainte vedem, că Marcu a stat în raport foarte intim cu Petru și de aceea s'a născut părerea, că Petru însuș ar fi compus evangelia. *Eusebie* istorisește (l. c. 2; 15) după *Clement Alexandrinul*, cum Marcu a devenit interpretul lui Petru. Auzitorii erau foarte mișcați de istorisirile acestuia despre viața lui Isus și doriau să le aibă ca amintire durabilă. Au rugat deci pe Marcu să le scrie, deoarece fiind mai demult în apropierea apostolului le va ști bine. Astfel aceștia dau anză la scrierea evangheliei de față, despre ce auzind Petru nici n'a oprit, nici n'a promovat, dar a recunoscut, că cele scrise corespund adevărului și a îngăduit să să lățască (cf. *Ieronim*, De vir. illustr. 8. vezi obs. 7). Aci să accentuează îndeosebi împrejurarea, că Petru — după cele întimplăte — e autorul. E cu

¹⁾ Dial. c. Tryph. 103 zice, că evangeliile sînt compuse de apostoli și învățăceii apostolești, (Mc. și Lc.); iar ibid. 106 scrie că Isus, după cum spun me-moarele apostolești, a dat la 2 învățăcei numele „fiii tunetului“, cf. 3, 17.

²⁾ Adv. haer. 3, 1 (la *Eus. H. E.* 5, 8): „Iar după ășirea acestora, Marcu învățăcelul și interpretul lui Petru, el însuș ne-a predat scriind cele vestite de Petru“, sau ib. 10: „Quapropter et Marcus interpres et sectator Petri initium evangelicae conscriptionis fecit sic: Initium Evangelii Jesu Christi Filii Dei, quemadmodum scriptum est... In fine autem Evangelii ait Marcus: Et quidem Dominus Jesus postquam locutus est eis, receptus est in caelos et sedet ad dexteram Dei.“

³⁾ La *Eusebie* (H. E. 6, 14): „Iar cu a lui Marcu să are astfel: Petru predica cuvînt în închisoare la Roma și în spirit vorbia evangelia; iar fiind mulți cei de față au rugat pe Marcu, ca pe unul ce-i urmasă și-ș va aduce aminte de cele spuse, să scrie cele grăite...“

⁴⁾ La *Eusebie* (H. E. 6, 25): „... „A doaua (evangelie) cea după Marcu s'a scris precum i-a spus Petru să facă.“

⁵⁾ „Licet et Marcus, quod (evangelium) edidit, Petri affirmetur, cuius interpres Marcus... capit magistrorum videri, quae discipuli promulgarint.“ (Contra Marc. 4, 5).

⁶⁾ Adv. haer. 51, 6: „Îndată după Matei ajungînd Marcu soțul s. Petru în Roma a publicat evangelia. Și după ce a scris-o a fost trimis de apostol în țaturile Egiptului. Acesta a fost unul dintre cei 72 care s'au împrăștiat pentru cuvîntul Domnului: Dacă nu mincă cineva trupul meu și nu va bea singele meu, nu este vrednic de mine (Io. 6, 54), ce pentru ceiea cunosce evangelia e un razim sigur. Asămene prin Petru întorcîndu-să s'a învrednicit el a vesii evangeliia fiind purtat de spirîtul sînt. A început a predica, cînd spirîtul i-a porancit a o face, începînd dela al 15. an al lui Tiberiu Cezarul, după al 30. an al lucrării lui Matei.“

⁷⁾ De vir. ill. 8 „Marcus discipulus et interpres Petri, juxta quod Petrum referentem audierat, rogatus Romae a fratribus, breve scripsit evangelium, quod quum Petrus audisset, probavit, et ecclesiae legendum sua auctoritate edidit, sicut Clemens in sexto hypotyposeon libro scribit. Et Papias Hierapolitanus episcopus meminit huius Marci et Petrus in epistola prima“; cap. 1. „Sed et evang. juxta Marcum, qui auditor eius et interpres fuit, huius (Petri) dicitur“; ad Hedib. 120, 10: „M... cuius evangelium, Petro narrante et illo scribente, compositum est“; Prol. in Matth. zice, că Marcu n'a cunoscut pe Isus, „sed ea quae magistrum audierat praedicantem, juxta fidem magis gestorum narravit, quam ordinem.“

putință, că Petru a întrebuintat cam aceeaș formă la espunerea învătăturilor, ce era foarte ușor a reproduce. De aceea zice *Tertulian*: „Marcus quod edidit evangelium, Petri affirmatur, cuius interpres Marcus“ (adv. Marc. 4, 5); *Ieronim* (De vir. ill. 1): „Evangelium juxta Marcum qui auditor eius (Petri) et interpres fuit, huius dicitur“. Cuvintele acestui din urmă scriitor: „Marci evangelium Petro narrante et illo scribente compositum est“ mai tîrziu au fost înțelese, că Marcu e autorul evangheliei.¹⁾

Atacată a fost autenticitatea evangheliei abia în timpul mai nou. Drept motiv s'a adus mărturia lui Papia care zice, că Marcu n'a scris evangelia sa „în ordine“, adică nu e scriere strict cronologică, precînd evangelia arată contrarul. Dar după context Papia afirmă numai, că Marcu nu ș'a propus a ne da o istorie completă a lui Isus, ci numai a însămnat unele, dupăcum își aducea aminte din propunerile lui Petru.

Întregitatea. Cap. 16, 9—20 lipsește în cele mai vechi manuscripte (*vatican* și *sinaitic*), iar în altele mai noi (137. 138) e însămnat cu asterisc, indicîndu-să astfel ca un adaus mai tîrziu; nu să află apoi întrun manuscript al Italiei (K) și în unele manuscripte ale traducerii aramaice; *Eusebie*, *Grigorie Nisenul*, *Ieronim* etc. și multe *scholii* spun, că lipsește în cele mai multe manuscripte, sau în cele mai bune; canonul lui *Eusebie* — în unele manuscripte — să estinde numai până la v. 9.; în urmă există abateri stilistice.²⁾ Afară de manuscriptele acestea să cuprînde în ceialalți codici: *alexandrinean* și *Ephraemi rescriptus*, în *Itala*, *Vulgata*, *traducerea coptică*, *Peșito*; scriitorii bisericești, care să indoiesc de autenticitatea sfîrșitului încep abia cu *Eusebie*, precînd *Irineu*,³⁾ *Ipolit* etc. îl cunosc; iar *Victor dela Antiohia* (cătră sfîrșitul veacului al 4.) zice, că să află în puține dar în cele mai bune manuscripte; apoi e de necrezut, ca evangelia să sfîrșască cu „căci să temeau“. Motivul refuzării la martorii de mai nainte pare a fi exegetic. *Eusebie*

¹⁾ *Iustin Martirul* numește evangelia memoarele lui Petru (c. Tryph. 106), deși abia *Eusebie* (l. c. 2. 15) vorbește numai de aprobare din partea lui Petru. Synops. Athan.: „Evangelium secundum Marcum Romae quidem ab ap. Petro dictatum est, editum vero a Marco.“ În veacul al 9. să scrie deja: „Petrus scripsit duas epistolas quae canonicae nominatur et Ev. Marci.“ (Anast. Bibl., Migne Patrol.: lat. CCXIII, 989).

²⁾ Adese să află *πορεύσθαι* (v. 10. 12. 15), *θεάσθαι* (11. 14); învățăceii să numesc „ceice să aflau cu el“ (v. 10); lipsesc expresiunile de predilecție ale autorului, cum *εὐθίως*, *πάλιν* etc.

³⁾ Adv. haer. 3, 10 cf. pag. 162 obs. 2.

și *Ieronim*¹⁾ declară, că pentru greutatea armonistice între 16, 9 sq. și Mt. 28, 1 sînt aplicați a considera aceste versuri de neautentice.

Prin ce întimplare numai unele manuscrise au acest sfîrșit, nu sã poate sti; ipoteze s'au făcut mai multe. *Hug*, etc. cred, că Marcu a fost conturbat la Roma în lucrarea sa și a continuat-o apoi în Alexandria, prin ce evangelia s'a lăsit în 2 forme. *Reithmayr* (*Einleitung* etc. p. 394) crede, că în Alexandria sã sãrba învierea îndată după miezul nopții, iar pentru Mc. 16, 9 sq. cf. Mt. 28, 1 întreg pasagiul sã omitea în lecionare, de aici apoi diferența în manuscrise. Și întradevăr *Dionisie dela Alexandria* (*Migne*, *Patrol* gr. X 1272 sq.) mărturisește, că în Alexandria sã sãrbează învierea tirziu sara, iar în Roma dimineața.

§. 74. Evangelia după Luca.

Evangelistul, al cărui nume e contras din *Lucanus*,²⁾ a fost după *Eusebie*,³⁾ *Ieronim*,⁴⁾ *Teoflact*,⁵⁾ *Eutimie Zigabenus*⁶⁾ etc. din Antiohia.⁷⁾ Fiind de naștere păgin (Col. 4, 11-14 sã

¹⁾ Ad Hedib. quaest. 3.: Huius quaestionis duplex solutio est: aut enim non recipimus Marci testimonium, quod in raris fertur evangeliiis, omnibus Graeciae libris paene hoc capitulum in fine non habentibus, praesertim cum diversa et contraria evangelistis ceteris narrare videatur: aut hoc respondendum etc.⁴⁾ De 16, 14 (adv. Pelag. 2, 15) zice: „In quibusdam exemplaribus et maxime in graecis codicibus... scribitur etc.“

²⁾ Unii codici ai Italiei au în inscripții și subscriptii „*Secundum Lucanum*“. Numele poate fi scurtat și din *Lucilius*. Unii au identificat pe autor cu *Luciu* (Acta 13, 1; Rom. 16, 31). După locul dinții a fost el din Cirene și sã ținea de profeții și învățătorii din Antiohia; iar în locul din urmă sã numește împreună cu *Iason* și *Sosipatru* ca unul din partea cui salutã Paul, așa că pe timpul scrierii epistolei a fost la dînsul în Corint. Deja *Origen* (In ep. ad Rom. 16, 31) cunoaște această părere. Dar acest *Luciu* e fără îndoială de naștere iudeu; apoi cu greu va întrebuița Paul odată numele *Luciu* și altădată *Luca*; iar *Constit. apost.* 6, 18 deosebesc pe Luca de *Luciu*.

³⁾ H. E. 3, 4: „*Luca* era de neam din Antiohia, de profesiune medic“.

⁴⁾ De vir. ill. 7.: „*Lucas* medicus Antiochensis, ut eius scripta indicant, Graeci sermonis non ignarus, fuit sectator apostoli Pauli et omni peregrinationis eius comes.“

⁵⁾ Prooem. in Lucam: „*Dumnezeescul Luca* era adecã medic din Antiohia“.

⁶⁾ Interpr. ev. Luc.: „*Fericitul Luca* ara de neam din Antiohia“.

⁷⁾ Cel dinții scriitor bisericesc care sã cearpã cu persoana lui Luca, *Irineu*, (pela 180) sã vede șilit a sã mîrgini numai la datele T. N. El zice, Adv. haer. 3, 14: „*Quoniam* autem is *Lucas* inseparabilis fuit a *Paulo* et cooperarius eius in evangelio, ipse facit manifestum, non glorians, sed ab ipsa productus veritate. Separatis enim, inquit, a *Paulo* et *Barnaba* et *Joanne*, qui vocabatur *Marcus*, et quum navigassent *Cyprum*, nos venimus in *Troadem*, et quum vidisset *Paulus* per somnum virum *Macedonem* dicentem: veniens in *Macedoniam* opitulare nobis, *Paule*, statim, ait, quacsivimus proficisci in *Macedoniam*, intelligentes, quoniam provocavit

deosebește de cei din tăierea împrejur), nu știm cine la încreștinat; asămene nu să poate hotări, dacă înainte de trecerea la creștinism fusesă prozelit iudeu (*Isid. Hispal.*), ce pare probabil din împrejurarea, că cunoaște foarte bine iudaismul. După ocupațiunea publică era medic, ce să vede din mai multe locuri ale scrierilor sale,¹⁾ iar o tradiție mai târzie susține, că ar fi fost și pictor și ar fi zugrăvit mai multe icoane ale maicei Domnului și ale altor apostoli.²⁾ Scrierea falză, atribuită lui *Origen* (*De recta in Deum fide sect. 1*) *Ipolit*,³⁾ *Epifane*,⁴⁾ *Teoflact*,⁵⁾ *Zigabenus*⁶⁾ etc. zic, că ar fi fost unul dintre cei 70, ce să confirmă încitva prin aceea, că numai el relatează de aceștia și trimiterea lor.⁷⁾ Dar după 1, 2, 3 samănă a să număra la aceia, care n'au auzit și văzut învățăturile și faptele Mintuitorului, ci a fost instruat de apostoli. În misionada a doaua însoțește pe Paul dela Troia (*Acta 16, 10*) până la Filipi și să re'ntoarce în a 3. misionadă cu apostolul dela Ahaia în Azia mică (*Acta 20, 6*). Așijderea să află la acesta în închisoarea de doi ani dela

nos Dominus evangelizare eis. Navigantes igitur a Troade, direximus navigium in Samothracea: et deinceps reliquum omnem. . . Omnibus his quum adesset Lucas, diligenter conscripsit ea, uti neque mendax, neque elatus deprehendi possit, eo quod omnia haec constarent. et seniozem eum esse omnibus, qui nunc illud docent, neque ignorare veritatem. Quoniam non solum prosequuntur, sed et cooperarius fuerit apostolorum, maxime autem Pauli, et ipse autem Paulus manifestavit in epistolis⁴ etc.

¹⁾ Cunoștinți din medicină să observă *Lc. 4, 38* în expresiunea *πυρετῶ μεγάλῳ* (*Galenius* deosebește friguri mari și mici); *Acta 13, 11* întrebuințază *ἀχλὺς*, termenul tehnic pentru orbic; cf. și *Lc. 22, 44 sq.*

²⁾ *Toma Aquinas 3, 25*: „Unde et b. Lucas dicitur depinxisse Christi imaginem quae Romae habetur“. *Simeon Metaphr.* (*Vita Luc. c. 6*) pela miezul vechului al 9.; *Nicefor Call.* (*II. E. 2, 43*).

³⁾ De LXX apost. *Opp. p. 41* „... Luca evangelistul. Aceștia (adecă și Marcu) s'au aflat între ceice s'au îndepărtat pentru cuvîntul Domnului (*Io. 6, 54* cf. cu *56*). Iar după aceea unul prin Petru, celalalt prin Paul s'au adas la Domnul, s'au învrednicit a predica evangelia, pentru care au și suferit martirii: acela a fost ars, iar acesta spînzurat de un oliv“.

⁴⁾ *Haer. 51*: „Fiind și el unul dintre cei 72 care s'au îndepărtat pentru cuvîntul Mintuitorului (*Io. 6, 52*), iar prin sintul Paul s'a adus iarăși la Domnul și s'a indeletnicit a predica evangelia. Și vestește mai întii în Dalmația, Ga'ia, Italia și Macedonia“.

⁵⁾ *L. c. continuă*: „... și zic unii că și el ar fi unul dintre cei 70 de apostoli și s'a întilnit, fiind cu Cleopa, cu Cristos cel înviat“.

⁶⁾ *L. c.*: „Zic unii, indeosebi *Origen*, că Marcu și Luca înainte de ră-tignirea Domnului s-ar fi numărat la cei 70 de apostoli“.

⁷⁾ *Din 24, 13 sq.* au dedus *Grigorie cel Mare* (*Praef. in Iob. c. 1*), *Teoflact* (*I. c.*) etc., că Luca e unul dintre cei 2 învățăcei, cu care Isus s'a întilnit după învierea sa.

Cezarea, apoi îl însoțește la Roma (Acta 27, ¹ sq). În a 2. prinsoare a lui Paul la Roma e Luca de față (2. Tim. 4, ¹⁶). Unde petrece el după moartea apostolului, nu știm.

Epifane (1. c.) zice, că a predicat evangelia în Dalmația, Galia, Italia și Macedonia; iar *Nicefor* că în Grecia și că în al 80. an al vieții sale a fost spinzurat de un oliv (H. E. 2, 43); deja *Grigorie Nazianzeanul* (Oratio 3. adv. Jul.) îl numește martir. După *Ieronim*,¹⁾ împăratul Constantin poruncește la an. 357. ca osemintele lui să se aducă din Ahaia la Constantinopol și depună în biserica ss. apostoli. *Isidor Hispal*.²⁾ zice, că s'au adus din Bitinia, unde murisă în vîrstă de 74 de ani; *Damascen* că din Teba în Beotia ³⁾

Cuprinsul:

a) *Preistoria* (1. ¹—4, ¹³): introducere către Teofil — preotul Zaharia primește înștiințare dela inger, că i-să va naște fiu — ingerul vestește Mariei, că va naște pe Mntuitorul lumii — Maria cercetează pe Elisaveta rămîind acolo 3 luni și primește dela aceasta preamărire, iar ea rostește o rugăciune de laudă — nașterea lui Ioan Botezătorul; tatăl lui capătă iarăș graiul și preamărește pe Dumnezeu — nașterea lui Isus în Betleem, care să vestește păstorilor de ingeri; tăierea împrejur a lui Isus și aducerea lui în templu; profetia lui Simeon despre dînsul; profeteasa Ana îl declară de Mesia — părinții lui Isus petrec în Nazaret, unde el crește și fiind de 12 ani merge pentru întâiadată la Ierusalim — Ioan pășeste lângă Iordan predicînd pocăință și mărturisînd de Isus — Botezătorul e prins de Irod; botezul și genealogia lui Isus — Isus să îspitește de diavol.

b) *Istoria lucrării publice* (4, ¹⁴—21, ³³): Isus predică în Galilea, Nazaret, de unde fiind batjocurit trece la Capernaum — aici învață, vindecă pe un îndrăcit, vindecă pe soacra lui Petru și pe mulți alții — chiamă la apostolat, după pescuirea bogată, pe Petru și pe ceilalți la lacul Ghenezaret — vindecă pe un lepros în Capernaum — vindecarea paralizicului mărturisînd de puterea lui a

¹⁾ De vir. ill. 7. (continuă): „Scripsit evangelium, de quo idem Paulus Misimus, inquit (2. Cor. 8, ¹²), cum illo fratrem, cuius laus est in evangelio per omnes ecclesias. Et ad Colossenses: Salutatio vos Lucas medicus carissimus. Et ad Timotheum: Lucas est mecum solus: ... Sepultus est Constantinopoli, ad quam urbem vigesimo Constantii anno ossa eius cum reliquiis Andreae apostoli translata sunt“. (Înainte de sepultus în unele ediții s'a intercalat: „vixit octoginta et quatuor annos, uxorem non habens“ — lipsește în toate manuscriptele vechi).

²⁾ De vita et obitu sanctorum c. 82: „Lucas Antiochenus, evangelista, et apostolicae conscriptor historiae, natione Syrus, arte medicus, graeco eloquio eruditus, quem plerique tradunt proselytum fuisse, et hebraeas literas ignorasse. Hic tamen fuit Pauli discipulus, et individuus comes peregrinationis eius. Quique ab ineunte pueritia castissimus fuit, et evangelicae praedicationis opus exercuit. Obiit septuagesimo quarto vitae suae anno. Sepultus in Bithynia, cuius quidem ossa, regnante Constantino (Constantio), Constantinopolim fuerunt translata“.

³⁾ Artemii passio n. 16 sq. (Spicil. Rom. ed. Mai 4, 352 sq.) după istoria lui Filostorgiu.

iertă păcatele — Isus chiamă pe Levi la apostolat și mănincă cu vameșii — învață pe învățăceii lui Ioan despre post — învățăceii în zi de Sîmbătă zmulg spice, iar Isus îi apără contra fariseilor — vindecă mina sacă — alegerea celor 12 apostoli — Isus predică pe un munte — vindecă pe servitorul centurionului din Capernaum și învie pe fiul văduvei din Nain — Ioan trimite 2 învățăcei la Isus din Inchisoare; Isus mărturisește de Ioan — Isus muștră pe Iudei pentru înlăratnicia lor — Magdalena unge picioarele lui Isus în casa unui fariseu și dobîndește iertarea păcatelor — predicînd Isus în Galilea îl însoțesc femei pioase — parabola despre sămăntor, care o explică învățăceilor — mama și frații lui vin la el — liniștește furtuna pe lacul Ghenezaret — scoate un leghion de draci la Gadara și le dă voie a intra într-o turmă de porci — Irod să pronunță asupra lui Isus — cei 12 să întorc din misiunea lor; săturarea celor 5.000 de oameni — Petru mărturisește credința sa, că Isus e Mesia, iar Isus descoperă învățăceilor, că el trebuie să pătîmiască — schimbarea lui Isus la față pe un munte — Isus vindecă pe un lunatic — vestește de nou patimile sale — învățăceii să dispută în privința rangului, iar Isus îi învață — călătoria la Iudea; Samarinenii nu voiesc să-l primiască; Ioan și Iacob sînt foarte mîhnii pentru aceasta și cer pedepsirea lor, ce Mîntuitorul desaproabă; condițiunile sub cari cineva poate să-i urmeze — trimiterea celor 70 de învățăcei — aceștia să întorc cu bucurie la Isus, care preamărește pe Tatăl pentru că a descoperit puterea lui — Isus învață pe un cărturar ce să facă, dacă voiește a moșteni viața de veci spuindu-i asămănarea cu Samarineanul milostiv — Isus găzduiește la Maria și Marta arătîndu-le unicul lucru ce trebuie să facă — învață pe învățăcei a să ruga — vindecă pe un îndrăcit mut și să apără contra învinuirilor fariseilor; o femeie bînerucintă pe mama lui — asămănarea despre sfeșnic; demască pe farisei și cărturari în casa unui fariseu, care-l rugasă să mînince la el — Isus îmbărbătează pe ai săi la statornicie în luptă contra dușmanului — nu primește a judeca într-o afacere de moștenire — Isus ferește cu pilda unui om avut a avea prea multe griji lumești și arată cu pilda unui econom pios și cuminte și din răsplătirea la judecătoria necesitatea a fi totdeauna gata pentru judecata lui Dumnezeu — moartea celor omorîți și ucîși să arată ca o provocare la pocăință întărind aceasta prin asămănarea smochinului neroditor — vindecă în sinagogă o femeie girbovă — asămănă împărăția lui Dumnezeu cu un grăunte de muștar — pe drum cătră Ierusalîm arată el cît de mic e numărul celor aleși — Isus e în cunoștință de planurile dușmănești ale lui Irod și-ș exprimă părerea sa de rău pentru nepocăința Ierusalîmului — un fariseu invită pe Isus la sine; vindecă în zi de Sîmbătă pe un idropic; învață pe cei de față despre smerenie, iar pe ospătătorul său despre ospitalitate propuînd o asămănare cu oaspele fără haină de ospăt — Isus arată aderenților necesitatea lăpădării de sine pentru celee voiește a intra în viața de veci — arată prețul iertării păcatelor prin asămănarea despre oaia

pierdută, drahma pierdută și despre fiul rătăcit — contra fariseilor arată el cum trebuie folosite bunurile pămîntesti aducînd asămănarea economului nedrept și despre Lazar cel sărac — învață despre desfacerea căsătoriei — arată învățăceilor cît de mare păcat e scandela; necesitatea a ierta; puterea credinții; smerenia ce trebuie să o avem — vindecă pe 10 leproși — răspunde la întrebarea despre începutul împărăției lui Dumnezeu și adaogă unele învățături despre venirea sa la judecată — prin parabola despre văduvă și judecătorul aspru arată el necesitatea rugăciunii ne'ntreprupte — mustră mîndria unora prin asămănarea despre vameș și fariseu — arată unui tinăr și învățăceilor săi datorința și sfatul sărăciei de bună voie — prezice patimile sale — vindecă pe un orb — Isus intră la Zahei și propune asămănarea despre împărțirea talanților — să pregătește a intra în Ierusalîm; poporul îl primește cu osana — să tingue pentru Ierusalîm — alungă pe cumpărători și vînzători din templu — arhieriei și cărturarilor caută să-l prindă — Isus răspunde la întrebările arhiericilor și cărturarilor, adaogă asămănarea despre vier — răspunde la întrebarea despre dare, iar saduceilor în privința învierii morților; intrabă despre Mesia — demască pe farisei înaintea popoului — laudă o văduvă care a aruncat în visteria templului 2 lepte — prezice risipirea Ierusalîmului și sfîrsitul lumii — provoacă la veghiere — ziua învață el în templu, iar noptea petrece pe muntele olivilor.

c) *Istoria patimilor, morții, învierii și înălțării lui Isus* (22, 1 — 24, 53): arhieriei și cărturarii să sfătuesc cum să prindă pe Isus — Iuda să'nțelege cu arhieriei cum să-l dea în mîinile lor — Petru și Ioan sînt trimiși înainte a pregăti paștele — cina cea de taină: așăzarea s. euharistii — Isus spune cine îl va trada — să naște dispută între învățăceii în privința rangului, iar Isus îi îndeamnă la smerenie — lui Petru să aduce aminte slăbiciunea sa — Isus prezice că va fi numărat între făcătorii de rele — merge cu învățăceii pe muntele olivilor și precînd aceștia dorm, el să află într-o luptă foarte grea; un înger i-să arată și-l întărește; sudorile îi curg ca stropii de sînge — Isus e tradat, Petru îl apără înzadar, prinderea lui Isus; e dus la arhieriei; Petru îi urmează și să lapădă de 3 ori de el — Isus e batjocurit de ostași; sfatul cel mare hotărăște dimineața asupra lui Isus și-l predă lui Pilat — Isus e acuzat la Pilat, care cunoscînd nevinovăția lui îl trimite la Irod; acesta cu oamenii săi batjocuresc pe Isus — Pilat să încearcă a scăpa pe Isus, dar Iudeii cer în locul lui pe Baraba — Pilat slobozînd pe Baraba le predă pe Isus care e dus la locul de pierzare; Simon dela Cirene îi ajută — popor mult vine după Isus îndeosebi femei, cărora le prezice judecata viitoare — Isus e răstîgnit între 2 făcători de rele; soldații aruncă sorti asupra hainelor — inscripția de pe cruce; Isus e batjocurit de bătrîni, soldați și chiar de unul dintre cei răstîgniți, iar al 2. îl ia în apărare, de aceea dobîndește ca răsplată raiul — Isus e părăsit de părintele său ceresc; moartea

lui e urmată de multe minuni; femeii pioase sînt martore morții; Iosif dela Arimatea cere dela Pilat trupul lui Isus — înmormîntarea trupului fiind de față femeile pioase cari să pregătesc a-l înbalzama; venind Duminecă dimineața la mormînt un înger le spune, că Isus a înviat; ele să duc la apostoli — Petru aleargă la mormînt; 2 învățăcei mergînd înspre sară cătră Emaus să întilnesc cu Isus — Isus să arată învățăceilor adunați în Ierusalim — înălțarea lui Isus la cer; apostolii rămîn la un loc mărînd pe Dumnezeu.

Limba originală e cea gr. cească, care e mai curată decît la ceilalți evangeliști și aduce foarte mult cu cea din epistola cătră Evrei.¹⁾

Scopul, cetitorii să spun la începutul scrierii: a da lui Teofil prin espunere critico pragmatică a faptelor creștine siguranță despre învățătura deja primită (1, 1—4). Cine e Teofil, nu să știe;²⁾ noi însă vedem că să întitulează cu „bunul“, „nobilul“ (esceleță *καλιος*; 1, 3)³⁾ deși, nu să poate nega, că evangelia are în vedere și alți cetitori, anume păgîno-creștini,⁴⁾ ce rezultă din caracterul ei.

Fiînd adresatul Actei aceeaș persoană, iar vorbindu-să de obiceiuri și locuri din Palestina (Acta 1, 12. 26. 4, 31. 8, 26. 23, 51. 24, 13), din Macedonia (Acta 16, 12), Atena (Acta

¹⁾ Ieronim zice: „Evangelistam Lucam tradunt veteres ecclesiae tractatores, medicinae artis fuisse scientissimum, et magis Graecas litteras scisse quam Hebraeas. Unde et sermo eius tam in evangelio, quam in actibus apostolorum, id est in utroque volumine, comptior est, et saecularum redolet eloquentiam, magisque testimoniis Graecis utitur, quam Hebraeis“ (Comment. in Ierem. 6, 9); și: „Lucas igitur, qui inter omnes evangelistas Graeci sermonis eruditissimus fuit, quippe ut medicus, et qui evangelium Graecis scripsit“ (Ad Damasum ep. 20).

²⁾ Origen zice: „Putat aliquis, quod ad Theophilum quempiam evangelium scripserit“ (Homil. in Luc. 1). Isidor Hispal.: „Lucas... scripsit Theophilo, episcopo initians a sacerdotali spiritu“ (Orig. 6, 2). Teofilact: „Serie lui Teofil care era împreună chemat și boier, căci esceleță să zice numai de boieri și conducători, precum și Paul numește pe procuratorul Fest: nobile (escelent) Fest.“ (Prooem. in Lucam). Epifane (Haer. 51, 7) crede, că acest nume (Teofil) îl are ficcare om înbind pe Dumnezeu; și așa să exprimă și Baronius: „Quisnam vero ille Theophilus fuerit, ad quem Lucas suum scribit evangelium, neminem haecenus invenimus definitis: putantibus nonnullis non esse nomen proprium alicuius viri, sed cognomentum Christiani cuiuspiam“ (Annales eccl. ann. 58. Nr. XXXII). Mai probabil pare ce spun Recognit. element. 10, 71, că ar fi fost un bărbat de frunte din Antiohia: „Theophilus, qui erat cunctis potentibus in civitate (Antiochia) sublimior, domus suae ingentem basilicam ecclesiae nomine consecraret“, cu ceceae să poate îmbina ce zic Constitut. apost. 7, 46, după cari a fost el al 3. episcop în Cezarea.

³⁾ Acest titlu să dă arhierilor și oficianților supremi (cf. și Acta 23, 26, 24, 3. 26, 25).

⁴⁾ Origen (la Eusebie II. E. 6, 25) „Evangelia după Luca, ... a făcut-o pentru cei din păgini.“ Crizostom: „Luca ce împărătește tuturor espunînd și încupînd cuvîntul de mai nainte merge până la Adam“ (Hom. in Matth. 1).

17, ²¹) și Creta (Acta 27, ⁸. ¹²) să adaug explicările necesare, ceea ce la locurile din Sicilia și Italia nu s-a întâmplat (Acta 28, ¹². ¹³. ¹⁵) urmează, că Teofil a locuit în Roma, ori aproape de acest oraș.

Caracterul evangheliei e univerezalistic arătându-să, că creștinismul e pentru Iudei și păgini. De aceea autorul istorisește atari trăsături și cuvântări de ale Mintuitorului, din cari reiese, că numai grația dumnezeiască mijlocește mântuirea¹⁾ — precum Matei arată că numai Iudeii sint poporul mântuirii. Mai departe vedem, că Matei începe genealogia cu Avram (protopărintele Iudeilor), iar Luca cu Adam, dela care s-a trag toți oamenii; în urmă s-a istorisește numai la Luca trimiterea celor 70 de învățăcei, reprezentanții tuturor popoarelor, iar Matei numai trimiterea celor 12 apostoli, reprezentanții semintărilor lui Israel.

Timpul compunerii²⁾. Evangelia este după Acta 1, ¹ întru cuvânt scris către Teofil; iar Acta istorisește pe scurt, cum apostolul Paul a petrecut 2 ani la Roma în închisoare (28, ³⁰ sq.). De aici rezultă, că evangelia s'a scris înainte de această închisoare sau de sfârșitul ei; în tot cazul nu după anul 70, deoarece risipirea Ierusalimului numai să profetește (21).

*Locul*³⁾ scrierii atîrnă de timp: Dacă s'a compus în închisoare atunci e Roma, dacă însă înainte, apoi poate un loc din Palestina (Cezarea?).

¹⁾ 7, ³⁶ sq.; 9, ³¹ sq.; 10, ²⁵ sq.; 12, ³⁷; 13, ⁶ sq.; 15; 17, ⁷ sq.; 18, ⁹ sq.; etc.

²⁾ Mărturiile externe s-a deosebesc una de alta. *Irineu* (Adv. haer. 3, 1 la Eus. H. E. 5, 8) zice: „Iar Luca, soțul lui Paul, a pus intro carte cele predicate de acesta; apoi Ioan etc.“ *Clement Alexandrinul* (la Eus. H. E. 6, 14, vezi: Matei, timpul compunerii). Din aceste 2 mărturii s-a poate numai vedea, că Marcu și Luca au scris după Matei, și în urmă Ioan, dar nu s-a zice nimic hotărît cu privire la timpul dintre Marcu și Luca. *Origen* (la Eus. H. E. 6, 25) spune cu hotărîre, că mai întâi a scris Matei, al doilea Marcu, al treilea Luca, și mai în urmă Ioan. Cu aceasta s-a în strînsă legătură și înșirarea evangeliilor, care există deja pe timpul lui *Amoniu dela Alexandria*, *Eusebie* etc. *Ieronim*: „Quatuor tantum evangelia, quorum ordo est iste: Matthaeus, Marcus, Lucas, Joannes, codicum Graecorum emendata collatione, sed veterum“ (Praef. in quat. ev. ad Damas).

³⁾ În veacul al 4 domnește părerea, că Grecia e locul scrierii. *Grigorie Naz.* zice: „Matei a scris pentru Evrei minunile lui Cristos, Marcu în Italia, Luca în Ahaia, pentru toți Ioan, marele vestitor ceresc“ (Cirm. 33). *Ieronim*: „Lucas in Achaiae Boeotiaeque partibus volumen condidit“ (Praef. ad Matth.) — ce s-a explica din împrejurarea, că Luca aci a lucrat mai mult; pentru că evangelia s-a credea a fi a lui Paul; în urmă, pentru că nu voiau să admită că și alt evangelist s-a scris în Roma.

Izvoarele. Despre compunerea acestei cărți ne dă autorul unele lămuriri (1, 1—4). Izvorul principal, ca și la ceilalți prelucrători, sînt predica apostolilor și spusele martorilor oculari ai vieții Domnului. Dar el procede critic. Materialul scos din această tradiție și din unele înșămări existente l-a examinat cu îngrijire propuindu-ș a espune faptele după ordinea lor adevărată. Fiind el însă învățacelul lui Paul, acesta i-a dat cel mai bogat material, a cărui înriurire asupra scrierii o mărturisește biserica veche, cum *Irineu*,¹⁾ *Tertulian*,²⁾ *Canonul muratoric*,³⁾ *Origen*,⁴⁾ *Eusebie*,⁵⁾ *Ieronim*,⁶⁾ *Sinopsa s. Scripturi*⁷⁾ etc.; apoi să arată și din dispozițiunea evanghelică. Precum Paul e condus de ideia univcrzalității creștinismului,⁸⁾ așa și Luca. Evangelia samăună foarte mult cu epistolele lui Paul (cf. 24, 34 cu 1. Cor. 15, 3); ba vedem că așazarea s. euharistii (22, 19-20) să relatează mai ca 1. Cor. 15, 24 sq.; în urmă să află unele expresiuni comune cu Paul.

¹⁾ Adv. haer. 3, 1; vezi obs. premergătoare și pag. 164 observarea 7. și continuă: „Sic apostoli simpliciter, et nemini invidentes, quae didicerunt ipsi a Domino, haec omnibus tradebant. Sic igitur et Lucas, nemini invidens, ea, quae ab eis didicerat, tradidit nobis, sicut ipse testificatur dicens: Quemadmodum tradiderunt nolis, qui ab initio contemplatores et ministri fuerunt veri“.

²⁾ Adv. Marc. 4, 2: „Constituimus in primum evangelicum instrumentum apostolos auctores habere, quibus hoc munus evangelii promulgandi ab ipso Domino sit impositum; si et apostolicos, non tamen solos, sed cum apostolis et post apostolos, quoniam praedicationis discipulorum suspecta fieri posset et gloriae studio, si non assistat auctoritas magistrorum, imo Christi, qui magistros apostolos fecit“; și „Si ipse illuminator Lucae (Paulus) auctoritatem antecessorum et fidei et praedicationis suae optavit (dedus din Gal. 2, 2), quanto magis eam evangelio Lucae exoptulem, quae evangelio magistris eius fuit necessaria“; și în urmă 4, 5: „Lucae digestum Paulo adscribere solent (deci ev. să atribue deadreptul lui Paul); capit magistrorum videri, quae discipuli promulgarint“.

³⁾ Aici să zice, că Luca a scris în numele lui Paul (nomine suo) din istorisirile primite (ex opinione, prout assequi potuit) o evanghelie, care începe cu nașterea lui Ioan (a nativitate Joannis incipere dicit).

⁴⁾ La *Eusebie* (H. E. 6, 25): „Si a treia după Luca, evangelia recomandată de Paul, care a făcut-o pentru cei din păgini“; „Unde et ab apostolo merito collaudatur dicente (2. Cor. 8, 12): cuius laus in evangelio est per omnes ecclesias“ (Homil. in Luc. 1.)

⁵⁾ H. E. 3, 4. El împărășeste ca poveste, că Paul la 2. Tim. 1, „ar înțelege sub „evangelia mea“, scrierea aceasta a lui Luca — deși prin aceasta să recunoaște, că Paul are parte la compunerea ei.

⁶⁾ De vir. ill. 7... „Quidam suspicantur, quotiescunque in epistolis suis Paulus dicit: iuxta evangelium meum, (Rom. 2, 10. 16, 25; 2. Tim. 2, 2), de Lucae significare volumine: et Lucam non solum ab apostolo Paulo didicisse evangelium, qui cum Domino in carne non fuerat, sed et a ceteris apostolis. Quod ipse quoque in principio sui voluminis declarat, dicens: sicut tradiderunt nobis, qui a principio ipsi viderunt, et ministri fuerunt sermonis. Igitur evangelium, sicut audiverat, scripsit“.

⁷⁾ „Evangelia după Luca s'a dictat de Paul apostolu“, s'a scris și publicat însă de Luca“.

⁸⁾ Cf. 2, 31-32; 4, 25-27; 7, 2-10; 9, 52-56; 10, 30-37; 11, 28; 17, 11-19.

Numărul și caracterul izvoarălor scrise sînt necunoscute, de aceea cu greu sã poate hotãri dacã și intrucit s'au folosit — afarã de altele — scrierile lui Matei și Marcu, sau poate numai Matei.¹⁾

Autenticitatea. Autorul nu sã numește, dar tradiția bise- riceascã din timpurile cele mai vechi a atribuit aceastã scriere lui Luca. Cea mai veche mãrturie pentru autenticitate este Acta, care dupã toate semnele interne și esterne e compusã de acest invățãcel apostolesc; iar *Canonul muratoric*,²⁾ *Peșito*, *Iustin Martirul*,³⁾ *Irineu*,⁴⁾ *Tertulian*,⁵⁾ *Origen*,⁶⁾ *Eusebie*,⁷⁾ *Ieronim*,⁸⁾ etc. citeazã din evanghelie sau o ascriu lui Luca; *Papia* (la Eus. 3, 39) nu o amintește, deoarece din scrierile lui avem numai fragmente. Despre eretici știm cã evanghelia lui *Marcion*⁹⁾ e numai o ciuintire a celei canonice a lui Luca;

¹⁾ Deja *Origen* nu mai cunoaște aceste izvoarã. El zice dupã *Ieronim* (Hom. in Luc. 1.): „Hoc quod ait conati sunt (Lc. 1, 1), latentem habet accusationem eorum, qui absque gratia spiritus sancti ad scribenda evangelia prosilierunt. Matthaeus quippe, et Marcus, et Joannes, et Lucas non sunt conati scribere, sed spiritu sancto pleni scripserunt evangelia. Multi igitur conati sunt ordinare narrationem de his rebus, quae manifestissime cogitatae sunt in nobis. Ecclesia quatuor habet evangelia, haereses plurima: e quibus quoddam scribitur secundum Aegyptios, aliud in xta duodecim apostolos. Ausus fuit et Basilides scribere evangelium etc.“ (Praef. in Matth.). Mai mare pond sã pune dela *Origen* inainte pe *επεχειρησαν conati sunt*, precum zice *Eut. Zigab.* (Luc. 1, 1): „Aceasta nu sã zice de Matei și Marcu, cãci aceștia nu s'au încercat, ci au scris“ — arãtînd astfel cã Luca a scris dupã ei.

²⁾ Cf. pag. 171. obs. 3.

³⁾ Dial. c. Tryph. 100 cf. Lc. 1, 38; ib. c. 105 cu 23, 48; ib. c. 103 cu 22, 44; ib. 76 cu 10, 18; ib. 81 cu 20, 35 etc.

⁴⁾ Adv. haer. 3, 1 (la Eus. H. E. 5, 8): „Luca soțul lui Paul, evanghelia prelicatã de acesta a scris-o in carte“, vezi și pag. 164. obs. 7.

⁵⁾ Adv. Marc. 4, 2, vezi pag. 171. obs. 2.

⁶⁾ La *Eusebie*, H. E. 6, 25, vezi pag. 171. obs. 4.

⁷⁾ H. E. 3, 4: „Iar evanghelia mãrturiseste a o scrie dupã celce a primit dela acia, care dintru inceput au fost martorii oculari și servitorii cuvintului“. Acest scriitor împãrtãsește și o epistolã a comunelor din Vienna si Lugdunum (din timpul lui *Irineu*) cãtrã creștinii din Azia, in care sã provoacã la 1, 67 (H. E. 5, 1).

⁸⁾ Comment. in Matth. Proem. 26, 18 zice de Luca, cã a compus evanghelia sa „ut ipse in prooemio confitetur, audita magis quam visa describens“.

⁹⁾ *Irineu* (Adv. haer. 1, 27): „Marcion id, quod est secundum Lucam, evangelium circumcidens et omnia, quae sunt de generatione Domini, auferens et de doctrina sermonum Domini multa auferens... semetipsum esse veraciorem, quam sunt hi, qui evangelium tradiderunt, apostoli, suasit discipulis suis, non evangelium, sed particulam tradens eis“; și 3, 11. „Marcion id quod est secundum Lucam (evang.), circumcidens ex his, quae servantur penes eum, blasphemus in solum existentem Deum ostenditur“. *Tertulian* (adv. Marc. 4, 2): „Ex iis commentatoribus, quos habemus, Lucam videtur Marcion elegisse, quem caederet“.

dar o folosește *Basilide*,¹⁾ *Valentin*,²⁾ *Teodot*,³⁾ *Heracleon*,⁴⁾ *Celz*,⁵⁾ *Tatian*,⁶⁾ etc.

Controversată a fost în timpul mai nou autenticitatea c. 1, 5—2, 52 din motivul, că nu s'afă la Marcion. Dar noi știm că acesta a ciuntit evangelia după scopurile sale dogmatice — ceea ce a făcut el și la alte părți recunoscute ca autentice — ; apoi vorbesc pentru autenticitate dispoziția internă și mărturiile esterne, existind acest loc în toate manuscriptele și traducările vechi.

§. 75. Afinitatea sinopticilor. Explicarea acesteia.

Evangeliile în întregul lor espun aceeaș materie, totuș între cele 3 — tractate până aci — și a patra există deosebire caracteristică. Acelea să ocupă cu lucrarea lui Isus în Galilea, iar a patra cu cea din Iudea, spețial Ierusalim, în mijlocul preoților și cărturarilor evrecești. Între cei 3, numiți *sinoptici*, există consunare, care nu să mărginește la cuprins, estenziune, cursul istorisirii, ci să estinde la cuvinte și treceri, până la minuțiozități și expresiunile deosebite; de altă parte întimpinăm deosebiri în alegerea și tractarea materiei, precum și în expresiuni.

I. Comparind pe sinoptici întreolaltă vedem că:

a) Toți istorisesc acelaș lucru într-o formă, sau cu puține deosebiri, iar împrejurările dovedesc, că aceasta nu să face numai din întâmplare.

D. e. Mt. 3, 3. Mc. 1, 3. Lc. 3, 4; Mt. 9, 6. Mc. 2, 10. Lc. 5, 24; Mt. 9, 15. Mc. 2, 20. Lc. 5, 35; Mt. 16, 25. Mc. 9, 1. Lc. 9, 27; Mt. 19, 23. Mc. 10, 23. Lc. 18, 24.

b) Forma e deosebită, dar espunerea la doi să apropie foarte mult una de alta, sau la toți trei e deosebită.

D. e. Mt. 3, 1—12. Mc. 1, 4—8. Lc. 3, 1—17; Mt. 14, 1 sq. Mc. 6, 14 sq. Lc. 9, 7 sq.; Mt. 14, 13 sq. Mc. 6, 30 sq. Lc. 9, 10 sq.; Mt. 16, 13 sq. Mc. 8, 27 sq. Lc. 9, 18 sq.; Mt. 17, 1 sq. Mc. 9, 2 sq. Lc. 9, 28 sq.

c) Unele sint comune, deosebindu-să espunerea în parte și înșirarea în întregul.

D. e. Mt. 8, 1 sq. Mc. 1, 40 sq. Lc. 5, 13 sq.; Mt. 8, 14 sq. Mc. 1, 20 sq. Lc. 4, 28 sq.; Mt. 8, 18 sq. Mc. 4, 35 sq. Lc. 8, 22 sq.; Mt. 9, 1 sq. Mc. 2, 1 sq. Lc. 5, 17 sq.; Mt. 9, 18 sq. Mc. 5, 23 sq. Lc. 8, 41 sq.; Mt. 10, 3 sq. Mc. 3, 13 sq. Lc. 6, 13 sq.; Mt. 10, 5 sq. Mc. 6, 7 sq.; 9, 2 sq.; Mt. 10, 21 sq. Mc. 13, 12 sq. Lc. 21, 26 sq etc.

¹⁾ In *Philosophum*. 7, 26 întrebuințază Luca 1, 35.

²⁾ După *Irineu* (*Adv. haer.* 1, 8) cunoaște Luca 2, 39, 26 explicindu-le în înțelesul gnosticilor.

³⁾ El a explicat mai multe locuri ale evangheliei conform sistemului său. Așa Lc. 11, 22; 15, 11—23; 16, 19 sq. etc. cf *Hug*, *Einleitung* I. 50 sq.

⁴⁾ După *Clement Alex.* (*Strom.* 4, 9) a interpretat falz Luca 12, 8 sq.

⁵⁾ La *Origen* (*adv. Cels.* 2, 32) vorbește de evangeliile cari relatează genealogia lui Cristos.

⁶⁾ Cf. pag. 151 obs. 7.

d) Unele împărtășesc numai 2 evangeliști. Aici consună mai mult Mt. cu Mc. sau cu Lc., decît acești doi din urmă întreolaltă:¹)

α) *Matei.*

Marcu.

1) 10, 42.	9, 41.	19, 1-9.	10, 1-12.
13, 34-35.	4, 53-34	20, 20-28.	10, 35-45.
13, 53-53.	6, 1-6.	15) 21, 17-22.	11, 11-14, 19-26.
14, 22-36.	6, 45-56.	22, 34-40.	12, 28-34.
5) 15, 1-20.	7, 1-23.	24, 22-26.	13, 20-23.
15, 21-29.	7, 24-51.	26, 6-13.	14, 8-9.
15, 30-30.	8, 1-10.	26, 42-48.	14, 39-42.
16, 1-4.	8, 11-13.	20) 26, 59-68.	15, 55-65.
16, 5-12.	8, 14-21.	27, 27-31.	15, 16-20.
10) 17, 10-13.	9, 11-13.	27, 46-49.	15, 34-30.
17, 19-21.	9, 28-29.	28, 7.	16, 7.
18, 8-9.	9, 48-48.		

β) *Matei.*

Luca.

1) 5, 1-7, 29.	6, 12, 17-49.	10, 34-35.	12, 51-53.
5, 18.	16, 17.	11, 2-19.	7, 18-35.
5, 25-26.	12, 53-59.	11, 21-23.	10, 13-15.
6, 7-13.	11, 1-4.	11, 25-27.	10, 21-22.
5) 6, 19-21.	12, 33-34.	25) 12, 22.	11, 14.
6, 22-23.	11, 34-36.	12, 34-42.	11, 29-31.
6, 24.	16, 13.	12, 43-45.	11, 24-26.
6, 25-33.	12, 22-31.	13, 16-17.	10, 23-24.
7, 7-11.	11, 9-13.	13, 33.	13, 20-21.
10) 7, 13.	13, 24.	30) 17, 19-21.	9, 23-29.
7, 22-23.	13, 25-27.	18, 12-14.	15, 4-7.
8, 5-13.	7, 1-10 și 13, 23-29.	22, 1-14.	14, 16-24.
8, 19-22.	9, 57-60.	23, 25-36, 4-14.	11, 39-52.
9, 37-38.	10, 2.	23, 37-39.	13, 34-35.
15) 10, 12-13.	10, 5-6.	35) 24, 17-18.	17, 31.
10, 15.	10, 12.	24, 23.	17, 23.
10, 16.	10, 3.	24, 28.	17, 37.
10, 19-20.	12, 11.	24, 37-39.	17, 26-27.
10, 24.	6, 40.	25, 14-30.	19, 11-28.
20) 10, 26-33.	12, 2-9.		

γ) *Marcu.*

Luca.

1) 1, 21-23.	4, 31-37.	5, 15-16, 13-20.	8, 35-36, 38-39.
1, 35-39.	4, 42-43.	5, 29-33.	8, 44-47.
1, 45.	5, 15-16.	10) 5, 35-37.	8, 49-51.
2, 4.	5, 19.	6, 15-16.	9, 8-9.
5) 3, 7-19.	7, 12-19.	6, 30-31.	9, 10.
4, 21-25.	8, 16-18.	8, 38.	9, 26.
5, 4.	8, 23.	9, 17.	9, 39.

¹) Credner, Einleitung I. 164 sq.

- 15) 9, 38—40. 9, 49. 50. 12, 41—44. 21, 1—4.
 11, 18. 19, 47. 48. 13, 9. 11. 12. 21, 12—16.¹⁾

e) Un evangelist istorisește ce la ceilalți nu să află. Atari locuri Matei are 20, Luca 33, iar Marcu prelingă multe adausuri mai mici în istorisire numai 2 parabole (4, 26 sq. 13, 33 sq), 2 vindecări (7, 32 sq. 8, 22 sq.). Credner l. c. pag. 168 sq.:

a) *Matei.*

1) 1, 13—25.	9, 27—34.	14, 28—31.	23, 8—14.
2, 1—12.	9, 35—38.	16, 17—19.	(23, 15 sq)
2, 13—23.	10, 15. 16.	17, 24—27.	24, 43—51.
4, 23—25.	10, 37—40.	18, 15—35.	25, 1—30.
5) Cea mai mare parte dela 5, 1—7, 29, vezi însă paralele între Mt. și Le. sub β.	10) 11, 28—30.	20) 19, 10—21.	30) 25, 31—46.
	12, 11. 12.	20, 1—16.	27, 3—10.
	12, 15—21.	21, 10. 11.	28, 11—15.
	12, 33—38.	21, 14—16.	28, 16—20.
	13, 24—30.	21, 28—32.	
	15) 13, 36—52.	25) (22, 1—14.)	

b) *Luca.*

1) 1, 5—25. }	7, 20. 21.	12, 1—59.	18, 1—14.
1, 57—80. }	7, 36—50.	13, 1—27.	19, 1—14.
1, 26—38.	8, 1—3.	13, 31—33.	19, 39—44.
1, 39—56.	9, 51—56.	25) 14, 1—24.	35) 21, 34—38.
2, 1—20.	15) 10, 1—12.	14, 25—35.	22, 24—30.
5) 2, 21.	10, 16—20.	15, 1—32.	22, 63—71.
2, 22—39.	10, 25—37.	16, 1—31.	23, 4—15.
2, 40—52.	10, 38—42.	17, 1—10.	23, 27—32.
4, 15—30.	11, 5—8.	30) 17, 11—19.	40) 24, 13—45.
(6, 17—49.	20) 11, 27. 28.	17, 20—37.	24, 44—49.
10) 7, 11—17.	11, 29—36.	cf. Mt. 24.	34, 50—53.

II. Această consunare să explică în mai multe chipuri.

1. Un evangelist a folosit pe celalalt. Unii susțin că

- Matei e originalul, care a fost folosit de Marcu, apoi de Luca;
- Matei e originalul întrebuintându-l mai întâi Luca, apoi Marcu;
- Marcu e cel mai vechi și să folosește de Matei și Luca;
- Marcu e amplificat de Luca, iar acesta de Matei;
- Luca să folosește de Matei, amândoi de Marcu;
- Luca e întrebuintat de Marcu, amândoi de Matei.

Această ipoteză însă nu e fondată. Începutul literaturii creștine nu s'a putut face prin compilare; apoi deși există între aceste evanghelii armonie, totuș nu să pot trece cu vederea deosebirile în cuvinte, fraze și idei; unele să omit, altele să adaog, să amplifică în mod

1) Neconsiderind toate detaliurile avem locuri paralele: Mt. Mc. 16; Mt. și Lc. 11; Mc. și Lc. 8. Reuss le reduce: Mt. și Mc. la 12, Mt. și Lc. la 2, Mc. și Lc. la 6. (Geschichte d. heil. Schriften p. 168).

deosebit etc. Mai departe vedem, că între Matei și Marcu sînt mai multe contraziceri (Mc. 4, ²³ cu Mt. 9, ¹³; Mc. 1, ¹³ cu Mt. 4, ²; Mc. 6, ⁸ cu Mt. 10, ¹⁰); în urmă rămîne neexplicat de ce Luca omite mai de tot Marcu 6, ⁴⁶—8, ²⁷, dacă l-a avut înaintea sa ca izvor?

2. Cei 3 evangeliști au avut la lucrările lor unul sau mai multe izvoară înscris.

3. Era numai un izvor înscris, adică toate evangeliile sînt compuse după evangelia siro-caldaică folosită în Palestina.

La acestea să răspunde: dacă ar fi existat un atare protoevangelu sau chiar mai multe, creștinii dinții le-ar fi pastrat cu multă scumpătate și nu ar fi lăsat, ca ele să să piardă fără de nicio urmă. Aceasta însă nu eschide ca Luca, dupăcum însuș mărturisește, să folosască documente, cari pentru cuprinsul lor mai mic ușor s'au putut pierde.

4. Cea mai probabilă, pentru explicarea consunării sinopticilor, este *ipoteza tradiției*. Cristos a dat apostolilor săi porunca a merge în toată lumea și a învăța toate popoarele. Predica acestor martori oculari despre faptele și învățăturile lui era în comune întia evangeli orală. Credința s'a lăpăt la început prin grai viu; iar cuprinsul principal al acestei predici fiind istoric: nașterea Mîntuitorului, viața, lucrarea, patima, moartea și îndeosebi învierea lui din morți, să istorisia simplu, dovedindu-să că Isus dela Nazaret e Mesia cel făgăduit. Propunîndu-să istoria evangelică în acest chip ușor să produsă o consunare, conformitate în espunerea singuraticelor fapte, incitva și a întregii istorii. Aceasta să întimplă cu atît mai virtos, că la Evrei era datina, ca zicerile învățătorilor¹⁾ să să păstreze literal, ceea ce la cuvîntările Domnului fu cu atît mai ușor, deoarece el le îmbrăca în parabole și gnome. Așijderea e cunoscut că istorisind cineva un lucru mai adese întrebuintează aceeaș formă de narațiune; dar și mai mulți la repețirea mai deasă a unui lucru aleg cam aceeaș formă de espunere. E deci cu puțință, că evangeliștii au întrebuintat cam acelaș chip al istorisirii, ceea ce era condiționat și de faptele principale ale cuprinsului evangeliilor. Această împărtășire orală a istoriei evangelică prin martorii oculari, prelingă autoritatea lor, fiind simplă, dar avînd caracterul vredniciei de crezămînt, a fost suficientă pentru biserica primitivă. Puțini ani după înălțarea Domnului însă muriseră unii dintre martorii oculari, sau merseseră în alte țări; ba să făcuseră în acel timp și adasuri neautentice la istorisirile apostolești și pășînd ereticii pentru scopurile lor să folosau mai virtos de acestea: de aceea să ivi necesitatea, ca apostolii și învățăceii lor să tracteze istoria evangelică nu numai cu graiul viu, ci să o și scrie. Așa să compusă mai întii evangelia după Matei, apoi Marcu și

¹⁾ Regula rabină la Șabb. f. 15, 1 sună: „Verba praeceptoris sine ulla immutatione, ut prolata ab illo fuerant, erant recitanda, ne diversa illi affingere-tur sententia.“

Luca — poate chiar în acest șir cronologic¹⁾ — fiindu-să întru toate de cursul ce tradiția l-a luat în comune, cari au primit cuprinsul ei dela apostoli. Astfel să poate explica consunarea lor în dispozițiune și cuprins, la cuvântările lui Isus chiar și în cuvinte; dar și diferența între olaltă, deoarece după individualitatea singuraticilor autori și după scopul lor deosebit să cristaliză cuvântul în diferite forme. Că autorii mai târzi vor fi întrebuițat pe cei de mai nainte nu să poate nega, însă *dacă și în ce măsură s'a întâmplat aceasta, hotărît nu știm.*

§. 76. Evangelia după Ioan²⁾.

Tradiția bisericii atribue evangelia a 4. apostolului Ioan³⁾. El era fratele lui Iacob celui bătrîn (decapitat sub Irod Agripa pela 42 sau 44 d. Cr., Acta 12, 2), fiul lui Zebedei și al Salomei⁴⁾, locuia în Galilea, probabil în Betsaida. În tinerețele sale fusesă împreună cu frate-so pescar (Mt. 4, 21), fără cultură (Acta 4, 13), deși familia lor nu era tocmai săracă (Mc. 1, 20; Lc. 8, 3; Io. 19, 27). Mama lui — după tradiție o rudenie a Mintuitorului⁵⁾ — o femeie pioasă îl inițiasă în așteptările mesianice, căci pășind Botezătorul în apropierea Iordanului, Ioan să alătură lui recunoscindu-l de înaintemergătorul Mesiei. Prin mijlocirea acestuia face el apoi cunoștința Mintuitorului (Io. 1, 35 sq.), dar acum încă nu-i devine învățcel, ci petrece și mai departe întru ale sale, chiamîndu-l Isus și pe frate-so la apostolat abia cînd erau ocupați cu pescuirea la lacul Ghenezaret (Mt. 4, 18 sq.; Lc. 5, 10 sq.). Între învățceli era el cu Petru și Andrei cei mai intimi ai Domnului (Mc. 5, 37; Lc. 8, 51; Mt. 17, 1; Mc. 9, 2; Lc. 9, 28; Mt. 26, 37; Mc. 14, 33). Deosebită afecțiune avea Isus pentru Ioan, ce să vede din numirea „Învățcelul pe care iubia Domnul“ — ce provine foarte adese — și din împrejurarea, că la cina cea

¹⁾ Cf. pag. 137. obs. 1; *Clem. Alex.* cf. pag. 149 obs. 1; *Crisostom* înșiră: Mt. Lc. Mc. (Hom. 1. în Rom.); urmînd lui *Origen* să numără Mc. înaintea lui Lc. (Eus. II. E. 6, 25).

²⁾ Numele e forma grecizată dela evreescul יוחנן = *Dumnezeu e grațios*,

³⁾ Învățcelul Ioan să amintește la sinoptici de 10 ori: Mt. 4, 21; Mc. 1, 19. Lc. 5, 1—11; Mt. 10, 31; Mc. 3, 17; Lc. 6, 14; Mc. 5, 37; Lc. 8, 51; Mt. 17, 1; Mc. 9, 1; Lc. 9, 28; Mc. 9, 37; Lc. 9, 40; Lc. 9, 54; Mt. 20, 20; Mc. 10, 35; Lc. 22, 8; Mc. 13, 3; Mt. 26, 37; Mc. 14, 33; în Acta 1, 13; 3, 1—11; 8, 14 și epistola către Galateni 2, 9.

⁴⁾ Ea să amintește între femeile din Galilea, cari au însoțit pe Isus până chiar sub cruce (Mt. 27, 55; Mc. 15, 40. 16, 1).

⁵⁾ Scriitorii vechi cred că ea a fost fiica lui Iosif din o altă căsătorie; alții că ar fi nepoată de frate a lui Zaharia, tatăl Botezătorului; iar alții mai noi cred a deduce din Io. 19, 25 cf. Mt. 27, 56, că ar fi fost sora maicei Mintuitorului.

de taină șade în apropierea acestuia (Io. 13, 23)¹⁾. Evangelistul și frate-so erau de temperament aprig, de un zel pătimaș, ceeace îi făcea să fie intoleranți față de alte păreri (cf. Lc. 9, 49 sq. 9, 54 sq.; Mc. 9, 38 sq.) — din care cauză Mîntuitorul le dădu numele „fiii tunetului“ (Mc. 3, 17). Pe încetul însă sub influința învățăturilor umilitoare ale lui Isus spîritul egoist și ambițios (Mc. 10, 35 sq. cf. Mt. 20, 20 sq.) să inlocuiește cu smerenie și resignațiune. La moartea sa Isus îi incredințază pe mamă-sa (Io. 19, 26); după învierea acestuia pare a să fi retras cū Marîa în Galilea (21, 15); dar înainte de înălțare îl aflăm în Ierusalîm (Acta 1, 13), unde petrece timp mai îndelungat. Noi vedem, că de acum înainte lucră mult cu Petru, și anume e de față cînd acesta vindecă pe un paralic în templu (Acta 3), cu care ocaziune sînt amîndoi închiși (Acta 4.); iar mai tirziu, cînd după moartea lui Stefan creștinismul să lătisă, îndeosebi prin Filip, și în Samaria, împreună cu Petru e trimis dela Ierusalîm a întări pe credincioșii de acolo reintorcîndu-să iarăș la Ierusalîm, dupăce în mai multe locuri predicaseră evangelia (Acta 8, 14-21). Venînd Paul după convertirea sa pentru întiiadată la Ierusalîm (Gal. 1, 18 sq.), Ioan să pare a nu fi fost acolo, dar cu altă ocaziune îl întilnește și-l numără între „stîlpii bisericii“ (Gal. 2, 9). Cînd a părăsit el Ierusalîmul²⁾ și unde a mers de aci, nu putem ști; sigur însă este că nu la Efez, fiindcă atunci Paul ar fi încungiurat acest oraș (Rom. 15, 20; 2. Cor. 10, 16; Gal. 2, 7. 8); în vorbirea sa ținută la Milet cătră prepoziții din Efez nu amîntește de dînsul nimica (Acta 20, 17 sq.); ba nici în epistola scrisă din întiia închisoare a apostolului la Roma și adresată cătră comunele din Azia mică nu să vede că Ioan ar fi acolo. Dar mărturii foarte vechi vorbesc de lucrarea lui Ioan în Efez și Azia proconzulară, ceeace a putut fi abia după moartea lui

¹⁾ Foarte fin observă Grotius la aceasta: „Quod olim Alexandrum de amicis suis dicens memorant, alium esse *μιλαλέξανδρον*, alium *μιλοβασιλέα*, putem ad duos Domini Jesu apostolos posse aptari, ut Petrum dicamus maxime *μιλόχριστον*, Joannem maxime *μιλοησοῦν* . . . . quod et Dominus respiciens illi quidem ecclesiam praecipuo quodam modo, huic autem matrem commendavit.“

²⁾ Pozitiv nu să știe, dacă era el încă în Ierusalîm cînd Paul merge acolo ultima oară. Acta 21, 18 nu să amîntește — ce să întimplă însă și Acta 15, cf. Gal. 2, 1 sq. Poate că și acum era numai pe citva timp absent ca Gal. 1, 19.

Paul. Aceste mărturii sînt *Policrat*¹⁾, *Irineu*²⁾, *Clement Alexandrinul*³⁾, *Origen*⁴⁾, *Eusebie*⁵⁾ etc., iar învățăceii lui sînt *Policarp*, *Ignatie* și *Papia*. În consunare cu Apoc. 1, 9, relatează *Clement Alexandrinul*⁶⁾, *Tertulian*⁷⁾, *Origen*⁸⁾, *Eusebie*⁹⁾, *Ieronim*¹⁰⁾, că Ioan a fost exilat pe insula Patmos, unde a scris

1) Episcopul Efezului pela 200 (la *Eusebie*, II, E. 5, 24) zice: „Ioan care a stat pe pieptul Domnului, preotul cu placa de aur pe acoperemintul capului, (arătîndu-să înălțimea spirituală, sintenția și demnitatea lui în ofici) și martor și învățător, acesta a murit la Efez“. Acesta îl mai numește între *părțile esențiale* ale bisericii (*Eusebie*, II, E. 3, 31).

2) El a cunoscut pe Policarp, căci în epistola către *Florin* (*Eusebie*, 5, 20) zice, că își aduce lîne aminte de locul unde Policarp a șăzut și a vorbit de intrarea și eșirea, de întreaga lui viațuire; iar Adv. haer. 3, 3 zice, că încă în pruncia sa a văzut pe Policarp. În locul dîntii să mai spune cum Policarp vorbea către popor despre petrecerea lui cu Ioan (apostolul) și cu ceilalți care 'au văzut pe Domnul; iar în epistola către *Victor* (*Eus.* 5, 24) zice, că Policarp sârba paștele ca Iudeii (14 Nisan) și nu voia să să abată dela aceasta, deoarece astfel le sârbașă cu Ioan, învățăcelul Domnului și cu ceilalți apostoli, cu care a trăit la un loc. Despre unii bătrîni (între care sigur e și Policarp), numindu-i învățăceii apostolilor, zice spre a întări învățătura lui Ioan, învățăcelul Domnului, că ei au fost cu Ioan în Azia, care pînă în timpurile lui Traian (98—117) a rămas acolo; unii dintre aceștia n'au văzut numai pe Ioan, ci și pe alți apostoli (Adv. haer. 2, 22, 3, 1. 3, 4).

3) Quis dives salvetur c. 42: „Am auzit cuvînt adevărat de Ioan apostolul care s'a predat și păstrat. Că dupăce a murit tiranul (nu spune pe cine înțelege) de pe insula Patmos a venit la Efez, și a mers mîngăind și ținuturile mai apropiate ale păgînilor.“

4) La *Eusebie*, II, E. 3, 1: „Precum ne spune tradiția ... Ioan a mers în Azia, unde petrecînd a și murit în Efez.“

5) Ibidem.

6) Vezi obs. 3.

7) De praescript. haer. 36: „Felix ecclesia (Romana) ... ubi Paulus Joannis exitu coronatus, ubi apostolus Joannes, postea quam in oleum igneum demersus nihil passus est, in insulam relegatur.“ Sub care împărat s'a întimplat aceasta nu spune, să pare însă că și el cugetă la Domițian, deoarece zice Apolog. 5, că acesta ș-a fost propus a imita tirania lui Nero, dar iarăș a sistat-o rechîmînd pe cei exilați.

8) In Matth. 16, 6. El nu știe sub care împărat a fost exilarea, căci zice „Iar împăratul Romanilor, precum ne învață tradiția, a condamnat pentru Patmos pe Ioan, mărturisitorul cuvîntului adevărului. Ioan ne învață însuș cele ale martiriului său, nespuînd cine l-a condamnat, zicînd acestea în Apocalipsă“ (1, 9).

9) H. E. 3, 18: „Să vorbește că sub acesta (Domițian) apostolul și evangelistul Ioan pentru cuvîntul lui Dumnezeu a fost silit să locuiască pe insula Patmos“ (să provoacă apoi la *Irineu* cf. obs. 2), și continuă: „Timpul (adece al exilării) după cele mai sigure știri e al 14. an al lui Domițian“, iar 3, 20 scrie „Devenînd Nerva împărat a desrădicat poruncile lui Domițian ... atunci a părăsit și apostolul Ioan insula Patmos reluînd locuința sa în Efez, cum ne spune tradiția celor vechi.“

10) De vir. ill. 9.: „Quarto decimo igitur anno, secundam post Neronem persecutionem movente Domitiano, in Patmos insulam relegatus, scripsit apocalypsin. Interfecto autem Domitiano, et actis eius ob nimiam crudelitatem a senatu rescissis, sub Nerva principe redit Ephesum: ibique usque ad Trajanum principem perseverans, totae Asiae fundavit ecclesias; et confectus senio sexagesimo octavo post passionem Domini anno mortuus, iuxta eandem urbem sepultus est.“

— către sfârșitul petrecerii, după *Irineu*¹⁾ — Apocalipsa. Timpul exilării e nehotărît: unii zic că în anii din urmă ai lui Domitian, iar *Epifane* că sub Claudiu. Ba *Tertulian* (cf. pag. 179) și *Ieronim*²⁾ mai spun, că înainte de exilare apostolul ar fi fost dus la Roma, aruncat în oleu clocotitor fără să i-să întîmple ceva. Dela Patmos s'a re'tors sub Nerva la Efez, unde moare sub Traian în vîrstă de cam 100 de ani³⁾.

Să mai amintesc și alte trăsături din viața autorului. *Irineu* (Adv. haer. 3, 3 cf. Eus. 3, 28. 4, 14) istorisește, că Ioan voia odată să ia baie, dar auzind, că acolo să află Cerint, s'a întors înapoi zicînd: „Să fugim, ca să nu să surpe pe noi baia, în care să află Cerint, dușmanul adevărului“. *Clement Alexandrinul* spune (Quis dives salvetur 42. la Eus. 3, 23), că Ioan incredințasă pe un tinăr îngrijirii unui episcop. Acest tinăr apucînd însă căi greșite deveni mai apoi conducătorul unei cete de bandiți. Apostolul să lasă de bunăvoie a-l prinde și-i succede a re-întoarce pe tinăr în sinul bisericii. Cătră sfârșitul veacului al 2. *Apoloniu* (pela 170—180) istorisește întro scriere contra Montaniștilor pe baza tradiției bisericești, că Ioan a înviat în Efez pe unul din morți (Eus. 5, 18). *Ieronim* (în Ep. ad Gal. 6, 10) scrie, că din cauza lătrînețelor Ioan nu putea umbla, ci trebuiau să-l ducă în adunarea comunei unde repeta întruna cuvintele: „Fiiilor, iubiți-vă între oaltă“. În urmă biserica foarte de timpuriu ține mult la aceea, că Ioan a fost fecior diindu-i-să numele *παρθένος, παρθένος*; iar *Ieronim* zice: „Unus ex discipulis, qui minimus traditur fuisse inter apostolos, et quem fides Christi virginem repererat, virgo permansit, et ideo plus amatur a Domino“ (adv. Jovin.); *Augustin* (De bono conjugali 21), *Epifane* (Haer. 51, 12) etc.

Cuprinsul:

a) *Istoria lucrării publice a lui Isus și lupta lui cu lumea* (1—12): evangelia despre cuvîntul cel vecinic — Botezătorul pășește lîngă Iordan și mărturisește de Isus — Ioan mărturisește înaintea Iudeilor de sine și de Isus — botezul lui Isus — Isus câștigă învățăcei — chemarea lui Filip și Natanail — Isus preface la un ospăț în Cana apa în vin — petrece cîtva timp la Capernaum — Isus merge la Ierusalim și curățește templu de vînzători și cumpărători (întîia pashă dela pășirea lui publică) — Nicodim vine noaptea la Isus, care îl învață — Isus merge în Iudea și botează; Ioan să pro-

¹⁾ Adv. haer. 5, 30 cf. Eus. 3, 18: „Căci nu s'a arătat (apocalipsa) tocmai de mult, ci aproape de veacul nostru, cătră sfârșitul domniei lui Domitian.“

²⁾ Adv. Jovin. 1, 26: „Refert autem Tertullianus, quod Nerone (așa toate mss.); edițiile: quod Romae) missus in ferventis olei dolium, purior et regetior exierit, quam intraverit.“

³⁾ Adv. haer. 3, 3: „Dar și biserica din Efez, care s'a întemeiat de Paul, s'a întărit însă de Ioan petrecînd acolo pînă pe timpurile lui Traian, este măturie adevărată a tradiției apostolești“; cf. și pag. 179 obs. 1; iar după *Eusebie* (7, 25) să arată acolo mormîntul lui. Încă trăind apostolul să credea că el nu va muri, iar din veacul al 4. înțelegîndu-să falz Io. 21, „sq. afirmău că evangelistul doarme numai sub pămînt, care din cînd în cînd s'ar mișca. *Augustin* (în ex. Joann. tract. 124) zice: „Cui placet — asserat apostolum Joannem vivere, atque in illo sepulcro eius, quod est apud Ephesum, dormire eum potius quam mortuum iacere contendat. Assumat in argumentum, quod illic terra sensim scateret et quasi ebullire perhibetur; atque hoc eius anhelitu fieri, sive constanter, sive pertinaciter asseret. Non enim possunt deese, qui credant, si non desunt, qui etiam Moysen asserant vivere“ etc.

nunță de nou asupra lui — Isus vorbește cu samarineanca și aduce la credință pe Samarineni; merge la Cana și face a doua minune aci înviind pe fiul mort al unui bărbat nobil — vindecă la lacul Siloamului pe un om, care era de 38 de ani bolnav — Isus mărturisește Iudeilor de sine însuși; să retrage în singuritate (lingă Betsaida) — săturarea celor 5.000 de oameni scurt înainte de a 2. sărbătoare a paștilor — Isus slobozind mulțimea trimite pe învățăceii săi dincolo de lac, rămîind el singur — Isus călătorește pe apă — predică în sinagoga din Capernaum despre pînea vieții; învățăceii mărturisese credința lor întrînsul — Isus călătorește în Iudea de sărbătoarea colibelor — predică în templu; Iudeii să dezbină între olaltă pentru Isus, iar fariseii caută să-l prindă — Isus iartă păcatele femeii adultere și rușinează pe ceice au acuzat-o — mărturisește în templu că el e fiul lui Dumnezeu — pedepsește pe Iudei, care îl hulesc — vindecarea celui orb din naștere în zi de Sîmbătă, care pentru aceasta e urmărit de sinedriu — arată fariseilor că sînt spiritualicește orbi — Isus să numește pe sine ușa la staul și păstorul cel bun care își pune sufletul pentru oile sale; vestește moartea sa, iar Iudeii să dezbină pentru dînsul — arată dumnezeirea sa și pentru aceea Iudeii caută să-l omoară — Isus să retrage și trece Iordanul — fiind în-cunoștințat de moartea lui Lazar merge la Betania; învie pe Lazar — lăfîindu-să vestea despre învierea lui Lazar, sinedriul să adună; Caiafa arată însămnătatea morții lui Isus, iar sinedriul hotărăște să omoară pe Isus — Isus să retrage în pustiu Efraim; apropiindu-să a 3. sărbare a pashei Iudeii zadarnic caută pe Isus în Ierusalim — Isus merge în Betania, unde îl unge Maria — sinedriul hotărăște încă odată moartea lui Isus — Isus să pregătește a intra în Ierusalim; poporul îl primește cu osana; cetatea întregă e în mișcare — păgînii din Ierusalim voiesc să vadă pe Isus; o voce din cer îl preamărește; Isus vestește răstîgnirea sa — evangelistul arată cari sînt motivele necredinții Iudeilor.

b) *Isus în mijlocul învățăceilor săi (13—17)*: nemărginita dragoste ș-o arată Isus prin așăzarea s. euharistii — spală picioarele învățăceilor dîndu-le pildă de smerenie — spune cine-l va trada; ia rămas bun și dă nouă poruncă; ferește pe Petru de slăbiciunea sa — făgăduie că va reveni și răspunde la întrebările lui Toma, Filip și Tadeu, descoperindu-le spîritul creștinizmului — Isus să numește pe sine vița adevărată arătînd raportul în care stau credincioșii cu dînsul — vestește apostolilor ce vor suferi ei din pricina lui — să roagă ca arhiereu la Dumnezeu, ca să-l preamăriască și pe toți care cred întrînsul să-i facă una cu sine.

c) *Istoria patimilor, morții și învierii lui Isus (18—20)*: Isus merge cu învățăceii pe muntele olivilor; e tradat de Iuda; Petru îl apără înzadar; e prins și dus mai întîi la Ana — Petru urmează Domnului și Ioan îl introduce în curtea arhiereului — Petru să lapădă de Isus — Ana ascultă încă în acea noapte pe Isus, iar un servitor îl bate preste obraz — Isus e dus la Caiafa — Petru să

lapadă de nou — preoții și bătrînii duc pe Isus la Pilat; acesta îl află nevinovat; caută a-l scăpa, dar Iudeii cer în locul lui pe Baraba — Pilat lasă să biciuiască pe Isus; soldații îi pun pe cap cunună de spini și-l batjocoresc îmbrăcîndu-l în purpură — Pilat să încearcă încă odată a scăpa pe Isus, Iudeii tot mai mult cer moartea lui — Isus e de nou ascultat de Pilat care caută a-l elibera; Iudeii amenință pe Pilat că-l vor pîri la împăratul, iar el temîndu-să le dă pe Isus, care e dus la locul de pierzare purtîndu-ș singur crucea; e spînzurat între 2 făcători de rele — Pilat lasă a să pune deasupra capului o inscripție în limba evreească, latină și grecească, contra căreia arhieriei protestează fără succes — soldații împart hainele lui Isus, iar pentru cămașa lui aruncă sorți — fiind răstîgnit Isus predă pe maică-sa învățacelului pe care-l iubia — Isus e adăpat cu oțăt; pleacă capul și moare — făcătorilor de rele li să sparg fluierile, lui Isus să împunge numai coasta, din care curge sînge și apă — Iosif dela Arimatea cere lui Pilat trupul lui Isus, iar Nicodîm aduce smirnă și aloe; trupul lui Isus e înfășurat în giulgi și pus în mormînt nou — Duminecă dimineța Maria Magdalena merge la groapă și vede piatra răsturnată; aleargă la Petru și Ioan — aceștia venind la mormînt îl află deșert — Maria Magdalena rămîne acolo și să întîlnește cu Domnul înviat — Duminecă sara să arată Isus învățăcelilor fiind ușile încuiate și așază taina pocăinții — Toma să îndoiește de toate acestea — 8 zile după aceea să arată Isus învățăcelilor săi fiind de față Toma, și-l convinge după semnele ce le-a cerut, că a înviat — evangelistul adaogă că încă multe alte semne a făcut Isus, dar ce s'a scris în această carte dovedește îndestul, că Isus e fiul lui Dumnezeu. — Cap. 21 e adaus și conține: Isus să arată la 7 dintre învățăcei la lacul Ghenezaret; le poruncește să prindă pești; Petru mărturisește de 3 ori credința sa în Isus, care după a treia incredințare îi dă să pască oile sale; îi arată cu ce moarte va muri; învățacelul pe care iubia Isus îi urmează; profecie despre acesta; credința frașilor că nu va muri; mărturia scriitorului cu privire la cele istorisite în cele premergătoare.

Scopul principal al scrierii indică însuș evangelistul zicînd: „Acestea însă s'au scris ca să credeți, că Isus e Mesia, fiul lui Dumnezeu, și crezînd întrînsul să aveți viață în numele lui“ (20, 31), ceea ce să arată și în prolog, dovedindu-să că Isus e cuvîntul întrupat al lui Dumnezeu. Aici să espune mărirea cuvîntului dumnezeesc cum a văzut-o el în viața pămîntească a lui Isus Cristos (1, 14), dovedită mai virtos în lupta cu dușmanii, ducînd sufletele primitoare la credință tot mai mare și la privire tot mai fericită. De aceea nu să face o istorie detaliată a lucrării și vieții lui Isus, nici nu are autorul tendența a căștiga noi credincioși, ci să împărtășesc fapte,

cari dovedesc trimiterea dumnezească a aceluia și binecuvîntările învățaturii creștine.

Al 2. scop e cel *polemic* sau mai corect *apologetic*¹⁾.

a) Prin comune unii afirmau, că Isus nu e Mesia, și anume învățăceii Botezătorului, care din iubire prea mare pentru învățătorul lor, pe acesta îl recunoșteau de Mesia și nu pe Isus (Recogn. Clem. 1, 54. 60). Paul încă întîmpină în Azia mică atari învățăcei, care nu cunoșteau botezul creștin (Acta 18, 25; 19, 1 sq.). Că contra acestora e îndreptată evangelia să vede din prolog, unde să arată adevăratul raport între Botezătorul și Isus, lumina cea adevărată accentuînd, că nu Ioan era lumina, ci venisă numai să mărturisască de aceasta (1, 6-8); împărtășește apoi ziceri de ale Botezătorului, cu cari acesta recunoaște, că nu el e Mesia (1, 15. 19-34); în urmă subordinează Botezătorul botezul său cu apă celui spiritual al creștinilor (1, 33; 3, 20 sq.).

b) S'a avut în vedere rătăcirile gnostice, ale Nicolaiților, dochetilor²⁾ și în spețial a lui Cerint, precum mărturisesc deja *Irineu*³⁾, *Tertulian* (De praescript. haer. 33), *Epifane*⁴⁾, *Ieronim*⁵⁾ arătînd, că Isus e cuvîntul cel intrupat al

1) Adv. haer. 3, 16: „Joannes Domini discipulus providens has blasphemias regulas, quae dividunt Dominum, quantum ex ipsis attinet, ex altera et altera substantia dicentes eum factum.”

2) Ce s'a dedus mai virtos din 1, 14 și 19, 30, deși nu rezultă aceasta numai decit.

3) Adv. haer. 3, 11: „Hanc fidem annuntians Joannes Domini discipulus, volens per evangelii annuntiationem auferre eum, qui a Cerintho insemnatus erat hominibus, errorem, et multo prius ab his, qui dicuntur Nicolaitae, qui sunt vulsio eius, quae falso cognominatur scientia, ut confunderet, et suaderet, quoniam unus Deus, qui omnia fecit per verbum suum, et non, quemadmodum illi (gnostici) dicunt, alterum quidem fabricatorem, alium autem patrem Domini... omnia igitur talia circumscribere volens discipulus Domini, et regulam veritatis constituere in ecclesia... sic inchoavit in ea, quae est secundum evangelium, doctrina: In principio erat verbum etc.” și: „Abstulit autem a nobis dissentiones omnes ipse Joannes dicens: In hoc mundo erat etc. (10. 11). Secundum autem Marcionem et eos, qui similes sunt ei, neque mundus per eum factus est, neque in sua venit, sed in aliena. Secundum quosdam gnosticorum ab angelis factus est iste mundus et non per verbum Dei. Secundum autem eos, qui sunt a Valentino, iterum non per eum factus est, sed per demiurgum.”

4) Haer. 69: „De aceea fericitul Ioan viînd și aflînd pe unii care să ocu-pau cu arătarea lui Cristos cea de pe pămînt și dintre Elbioniții care rătăceau în privința nașterii lui Cristos după trup dela Avram, iar la Luca să duce ea până la Adam, aflînd și pe aderenții lui Cerint și pe Mirintiani, care în disputa lor afirmau, că el e om simplu, și pe Nazorei, și multe alte crezări — a început a striga cătră ceice rătăceau, precum să istorisește, zicînd... la început era cuvîntul, etc.”

5) De vir. illust. 9: „Joannes novissimus omnium scripsit evangelium, rogatus ab Asiae episcopis, adversus Cerinthum aliosque haereticos, et maxime tunc Elbionitarum dogma consurgens.”

lui Dumnezeu, e vecinic; (1, 1 sq. 14. 20, 31); prin acest cuvânt dumnezeesc toate s'au făcut (1, 3); adevărata cunoștință consistă nu în speculațiuni filozofice, ci numai credința poate cunoaște misterile lui Dumnezeu¹⁾.

c) În urmă autorul întregește istoria celorlalți evangeliști. (Cf. raportul între Ioan și sinoptici).

Caracterul. Ioan nu avea să lupte cu fariseismul palestinian, învins prin lucrarea lui Paul, ci cu o clasă de Iudei și iudeo-creștini dedați la speculațiunile filozofice; apoi cu păgînii și păgînocreștinii, care subordinau religiunea lui Logos celeia a existenței absolute, izvorul tuturor spiritelor, atacînd astfel învățătura despre mîntuirea oamenilor prin Fiul lui Dumnezeu cel întrupat. Trebuințele împrejurimii sale și necesitatea luptei contra eventualei falzificări dădură autorului direcție la alegerea și dispoziția materiei. Unul dintre cei mai intimi, Ioan dela început primește în inima sa pe Domnul; urmărește cu deosebită atențiune cuvîntările lui Isus și celece acesta spunea de persoana sa să întipăresc adînc în sufletul lui, de aceea fu în stare a relata fidel și cu vioiciune. Persoana Domnului este pentru autor de cea mai mare importanță, și ceeace acesta zisesă de raportul său cătră Tatăl și al celorce îl iubesc formează obiectul espunerii sale, îmbogă-

¹⁾ Filo ș-a dat multă silință ca să imbine filozofia timpului său cu ideile cuprinse în T. V.; iar lăfîndu-să creștinizmul unii voiau pe toate să le uniască dînd astfel naștere la deosebite erezi. Filozofia învăța: Există o ființă mai înaltă decît toate, ascunsă, unitatea supremă, existența curată numită τὸ ὄν. Această existență curată n'a putut înriuri nemijlocit asupra materiei, ce există lingă ea asămene din veci (ἔλη). Spre a explica crearea lumii s'a primit un șir de emanațiuni din ființa curată, cari gradat au scăzut în spiritualitatea lor apropiindu-să tot mai mult de materie. Întîia emanațiune e *curîntul* (λόγος), suma tuturor emanațiunilor următoare, numit de Filo și *al doilea Dumnezeu*. Abia în *λόγος* căștigă formă dumnezeirea ascunsă, ne'nțeleasă; el e pentru noi Dumnezeu. Din el pured altele 7 emanațiuni (puteri); din acestea iarăș altele pînă la *demurg* (δημιουργός), formatorul lumii, care e o putere de ordinea ultimă, nu cunoaște pe Dumnezeul pur spiritual, vecinic; de aceea e creatura neperfectă, e răul în lume.

Cerînt aplică aceasta la creștinism și învăță: a) Lumea nu e creată de Dumnezeu cel prea înalt, ci de o ființă subordonată; b) Isus e fiul natural al lui Iosif și al Mariei; la botez însă s'a pogorit asupra lui un Eon (spiritul lui Dumnezeu sau Logos) și împreunat pentru totdeauna cu sufletul lui, prin ce omul Isus a devenit Cristos. La începutul patimilor însă acest Eon l-a părăsit întorcîndu-să în Pliroma, la cel vecinic, de unde venisă. Aceasta era și învățătura Nicolaiților.

fiind materialul evangelic existent și presupuind cunoscute alte întâmplări ale vieții acestuia din ceilalți evangeliști.¹⁾ Să înțelegem că icoana astfel zugrăvită a Domnului și a împrejurimii sale să deosebi de ceea a sinopticilor, unitatea însă nu e alterată, deoarece deosebirea zace numai în aceea, că toate istorisirile lui Ioan sînt îndreptate mai virtuos înspre lăuntru, iar întâmplările din afară (la cari a fost martor ocular și deci sînt cu atît mai vrednice de crezămînt, cf. 1, 14. 19, 35. 21, 24), să iau în considerare întrucît au un înțeles mai adînc, apar tipuri ale unor adevăruri mai înalte. Istorisirea e precisă, totdeuna însă predomină o tendință, care citează să îndegetează numai, pregătește în cele mai multe cazuri introducerea la cuvîntările lui Isus. De aceea foarte nimerite sînt cuvintele lui *Clement Alexandrinul*²⁾, care numește evangelia noastră una *spirituală*.

Cetitorii în evanghelie nu să spun apriat; dar considerînd cuprinsul rezultă, că s'a scris pentru cei din apropierea apostolului, adică creștinii din Efes și jur; care sînt mai virtuos de origine elină. De aceea să explică datinile și cuvintele evreești; să vorbește cîteodată de Iudei în persoana a

¹⁾ Să împărtășesc numai puține minuni, mai nicio faptă din Galilea, nicio parabolă despre împărăția lui Dumnezeu, puține gnome etc.; din contra multe cuvîntări foarte lungi, pertractări cu Iudeii etc.

²⁾ La *Ens. H. E. 6, 14*: „În urmă totuși s'a hotărît Ioan, după ce cele trupești sînt învederate în celelalte evanghelii, îndemnat fiind de cunoscuți, ca unul ce e purtat de spirit, să compună o evanghelie spirituală“. *Canonul muratoric*: „Joannes ex discipulis cohortantibus condiscipulis et episcopis suis dixit: Conjunate mihi hodie triduo et quid cuique fuerit revelatum alterutrum nobis enarremus. Eadem nocte revelatum Andreae ex apostolis ut recognoscentibus cunctis (cf. Io. 21, 24) Joannes suo nomine cuncta describeret“. *Ieronim*: „Joannes quum esset in Asia, et jam tunc haericorum semina pullularent... coactus est ab omnibus paene tunc Asiae episcopis et multarum ecclesiarum legationibus, de divinitate Salvatoris altius scribere“ (Proem. in Matth.). *Augustin*: „Ceteri tres evangelistae tamquam cum homine Domino in terra ambulare et de divinitate eius pauca dixerant; istum autem quasi pignerit in terra ambulare, sicut in ipso exordio sui sermonis intonuit, erexit se non solum super terram et super omnem ambitum aeris et coeli, sed super omnem etiam exercitum angelorum omnemque constitutionem invisibilium potestatum et pervenit ad eam, per quam facta sunt omnia, dicendo: In principio erat verbum. . . Huic tantae sublimitati principii etiam cetera congrua praedicavit et de Domini divinitate quomodo nullus alius est locutus; hoc eructabat, quod biberat. Non enim sine causa de illo in isto ipso Evangelio narratur, quia et in convivio super pectus Domini discumbebat. De illo ergo pectore in secreto hibeat; sed quod in secreto bibit in manifesta eructavit“ (Tractatus in Joann. 36).

treia;¹⁾ deși nu sînt cu totul dați uitării, deoarece să dovedește, că unele profeții s'au împlinit.²⁾

Acest cerc de cetitori nu să mai poate restringe în înțelesul, că evanghelia ar fi scrisă numai pentru ceice aveau cultură filozofică, deși nu să poate tăgădui, că caracterul e mai mult speculativ ca al sinopticilor. Noi știm, că Paul petrecuse mai multă vreme în aceste ținuturi, apoi vine Ioan. Aceștia vor fi introdus pe creștini în cele mai profunde adevăruri ale creștinizmului făcindu-i cunoscuți și cu terminologia corespunzătoare, ceea ce rezultă mai virtos de acolo, că Paul însuș în epistola către Efezeni și Coloseni să folosește de termeni, ce exprimă idei mai înalte, fără a-i explica.³⁾

Timpul compunerii. Din cap. 21,¹⁹ rezultă, că evanghelia s'a scris după moartea lui Petru, fiindcă explică înțelesul profeției lui Isus. Considerînd, că Ioan a venit în părțile Aziei mici abia după depărtarea lui Paul; că în evanghelia să vorbește de stările din Palestina ca de unele străine — ceea ce dovedește că Ioan de mult nu mai era acolo; că în evanghelia să află claritate, profunditate, liniște și perfecțiune, ce presupun că între cele petrecute până la scriere a trecut timp mai îndelungat, urmează, că evanghelia s'a scris după risipirea Ierusalimului, între anii 80—90 d. Chr.⁴⁾ Cu aceasta e în deplin acord tradiția cea mai veche: *Irineu*,⁵⁾ *Clement Alexandrinul*⁶⁾ *Origen*,⁷⁾ *Eusebie*,⁸⁾ *Epifane*,⁹⁾ *Ieronim*,¹⁰⁾ etc.

¹⁾ La cap. 1, ³⁹ să explică *rabbi*; v. 42: *Mesta* cf. 4, ³⁶; v. ⁴³: *Chifa*; 2, ^a datina curățirii la Iudei; 4, ⁹ ura neîmpăcată între Iudei și Samarineni; 5, ³ lacul Betzedă; 19, ⁴⁰ presupune că cetitorii nu cunosc felul înmormintării la Iudei; 2, ¹³; 5, ¹; 6, ⁴; 7, ³ sărbătorile mari să numese: ale Iudeilor; sub Iudei să înțeleg citeodată dușmanii lui Isus, cf. 7, ¹³; 9, ²²; 15, ²⁵ etc.

²⁾ Cf. 2, ¹⁷; 12, ¹⁴ sq. 37, sq. 39, sq. 19, ²⁴ 35, 36, 37; sau în cuvîntări: 13, ¹⁸; 15, ²⁵; 17, ¹⁹.

³⁾ Mărturiile despre cetitori și anza la scriere, vezi pag. 185 obs. 2.

⁴⁾ Cap. 11, ¹⁸ să vorbește de depărtarea Betaniei dela Ierusalim; 18, ¹ de grădina dincolo de Chidron; 19, ⁴¹ de grădina în care a fost înmormintat, ca de locuri și stări din trecut. Aceasta să arată și prin deasa întrebuintare a imperfectului *era* (prelingă care stă foarte bine 5, ³). Risipirea Ierusalimului însă trebuie să să fi întimplat cam demult, căci de impresia ce aceasta catastrofă a făcut-o, nu e nicio urmă.

⁵⁾ Adv. haer. 3, 1 (la *Eus.* II. E. 5, ⁸): „Apoi (adecă după sinoptici) Ioan învățăcelul Domnului, care și pe pieptul lui a stat, și el a publicat o evanghelia, precînd trăia în Efezul Aziei.”

⁶⁾ La *Eus.* II. E. 6, 14 cf. pag. 185 obs. 2.

⁷⁾ La *Eus.* II. E. 6, 25 cf. pag. 170 obs. 2. și pag. 171 obs. 4.

⁸⁾ II. E. 3, 24: „Zic că Mareu și Luca publicaseră deja evangheliile lor, iar Ioan în acel timp a petrecut cu predica nescrisă, a venit însă și la scriere din cauza următoare etc.”

⁹⁾ Haer. 51, 12. zice că Ioan a scris evanghelia după al 90. an al vieții sale, după ce s'a reîntors din Patmos.

¹⁰⁾ De vir. ill. 9, vezi pag. 184 obs. 2.

Locul compunerii. Din cele espuse știm, că evangelia s'a scris afară de Palestina, iar Ioan petrece timpul din urmă al vieții sale mai virtos în Efez, unde a și scris-o după Irineu¹⁾, *Clement Alexandrinul*,²⁾ *Origen*,³⁾ *Eusebie*,⁴⁾ *Ieronim*,⁵⁾ etc.; apoi traducerea siriană și coptică. În unele manuscrise să află postscriptul: „S'a scris grecește în Efez, 30 de ani după înălțarea Domnului, sub împăratul Domițian.“

Față cu aceste mărturii cade ceea ce scriu *Pseudo-Hippolytus* (De XII apost. Opp. ed. Fabricius, app. p. 32), *Teofilact*⁶⁾ și unele manuscrite: „S'a edat după 32 de ani dela înălțarea lui Cristos, Dumnezeuul nostru, pe inzula Patmos“, ce s'a născut numai din o schimbare cu locul compunerii Apocalipsei. *Sinopsa s. Scripturii* imbină aceste 2 date și zice, că evangelia s'a compus în Patmos, dar s'a publicat în Efez.

Izvoarele. La acest evangelist nu poate fi vorba de izvoară, ca d. e. la Marcu ori Luca. Ioan e nedespărțit de Mintuitorul, iar din cele auzite și văzute istorisește ceea ce corespundea mai bine scopului său. El deci nu trebuie să imprumute materialul de alt undeva, ci să-ș aducă numai aminte; apoi, după ce toate aceste (fapte și cuvântări) prin șirul anilor trecuseră procesul sistemizării, le dădu forma ce exprimă mai bine ideia sa despre I-us.

Autenticitatea. Pentru aceasta să aduc dovezi *esterne* și *interne*. a) La sfirșitul evangheliei să zice, că învățacelul pe care iubia Isus (21, 24) a scris cele premergătoare. De acest învățacel să vorbește mai adese în evangolie (13, 23. 18, 15. 19, 26. 35. 20, 2. 21, 20) și după tradiția unanimă a bisericii este Ioan. Între scriitorii vechi ai bisericii *Clement Romanul* nu poate fi adus ca mărturie, deoarece pare a fi cel puțin contemporan cu evangelia, dacă n'a trăit mai nainte; așa să are și cu epistola lui *Barnaba*, care cunoaște evangelia⁷⁾, deși unii critici afirmă, că datează de sub Adrian; aceeaș să susține apoi de păstorul lui *Herma* (pela 140—150). La *Ignatie*⁸⁾

1) 2) 3) 4) Vezi pag. 186 obs. 5—8.

5) Prooem. in Matth. cf. pag. 185 obs. 2.

6) Prooem. in Joann.; in Matth.

7) Cristos să numește *poarta* și *intrarea la Tatăl* (Sim. 9, 12 cf. Io. 10, 7. 14, 6), iar „*sine poruncile și nu vor fi grele*“ (Mand. 12, 3) aduc aminte de I. Io. 5, 3.

8) Ad Philad. 7. 9 cf. Io. 3, 3. 10, 7, 9; ad Magn. 1 etc. să numește diavolul *stăpînul răcaciului acestuia*, cf. Io. 12, 31; ad Rom. 7 cf. Io. 6, 40. 51. 53—55; ad Trall. 8 cf. Io. 6, 51.

afăm raportări directe la evanghelie. *Policarp*¹⁾ a primit un cuvînt din 1. Io. 4, 4; iar autorul epistolei către *Diognet* (probabil sub Traian) în cap. 11. vorbește de Logos, arătarea și lucrarea lui cu cuvinte luate din evanghelie. *Papia* (după Eusebie, H. E. 3, 39) întrebuițază epistola întâia a lui Ioan, care stînd în strînsă legătură cu evanghelia dovedește autenticitatea acesteia. Dela mijlocul veacului al doilea ortodocși și eterodocși cunosc învățătura lui Ioan folosind expresiuni ce întîmpinăm mai virtos la acest autor. *Iustin Martirul*²⁾ în scrierile sale face deasă întrebuițare de evanghelia lui Ioan; apoi *Melito dela Sardes*,³⁾ *Atenagora*,⁴⁾ *Apollinaris*⁵⁾, episcopul Ierapolei, iar *Policrat dela Efez* (Eus. 5, 24) avînd în vedere Io. 13, 23 sq. 21, 20 numește pe autor *celce s'a răzimat de pieptul Domnului*. Cel dintîi amintește numele autorului *Teofil*⁶⁾, al 6. epîscop al Antiohîei (dela 167): „De aceea vâ

¹⁾ Ad Phil. 7. zice: „Căci care nu mărturisește pe Isus Cristos, că a venit în carne, e anticrist.“

²⁾ Acesta venisă în călătoriile sale la Alexandria, Efez, și Roma. El zice apriat că memoarele apostolilor (cari sã numesc evanghelii, Apol. I, 66), ce a folosit, sã cetese la cultul dumnezeese împreună cu scrierile profeților (Apol. I, 67). Aceste evanghelii sînt scrise parte de apostoli, parte de soții lor (c. Tryph. 103), sub cari fără îndoială a înțeles cele sinoptice — folosind mai virtos pe Matei, apoi Luca, mai puțin pe Marcu —, dar și Ioan e subînțeles, căci n'ar vorbi de autorii apostolești. El citează Apol. I. 61: „Căci și Cristos zice: de nu vâ veți renaște, nu veți intra în împărăția ceriurilor. Iar dupăce cei odată născuți nu mai pot intra în pîntecele mamei lor, e învelerat“, cf. Io. 3, 3-4; Apol. I, 6 cf. Io. 4, 24; *dela naștere*, Apol. I. 22; c. Tryph. 69. cf. Io. 9, 1; c. Tryph. 63 cf. Io. 1, 13; 88 cf. Io. 1, 20; Apol. I, 52 (c. Tryph. 14-32) cf. Io. 19, 33, la Zah. 12, 10.

³⁾ Pitra a găsit și edat un *Melitonis Clavis* latinesc (Eus. H. E. 4, 26), în care sã face provocare la Io. 12, 34. 15, 6. 6, 54. Dar s'a dovedit că această Clavis nu e opul lui Melito, ci un glosar de mai tîrziu. Melito vorbește însă altundeva de lucrarea de 3 ani a lui Isus, ceace putea zice numai cunoscînd evanghelia lui Ioan (cf. Otto, Corp. Apol. IX. p. 415).

⁴⁾ Legatio pro Christ. cap. 10 cf. Io. 1, 3. 17. 21-23. Sã mai poate aici compara și epistola comunelor din Vienna și Lugdunum (Eus. 5, 1, pela an. 175-80), în care Io. 16, 2 sã citează ca cuvîntele Domnului, iar spirîtul sã numește Pa-raclat.

⁵⁾ Face aluziune intrun fragment din cronica pascală (elat de Dindorf) la Io. 19, 34 (străpungindu-i sã coasta, ce a curs din coasta lui, cele 2, apa și singele, au fost curate: cuvîntul și spirîtul“); iar în alt fragment presupune că cele 2 evanghelii, cari au aceeaș autoritate, nu-și pot contrazice („părerea lor e că nu e consunare cu legea și că evangheliile ș-ar contrazice“.) Aici e vorba adevă de ceice afirmau, că după Matei Isus a reposat în 15 Nisan, ce Apollinaris nu voia sã conceedă, deoarece după Ioan ziua morții e 14. Nisan, și așa după aceia evangheliile vîn în contradicere. Dacă evanghelia lui Ioan n'ar fi fost recunoscută de canonică, erumpînd această ceartă, nime nu sã provoca la ea.

⁶⁾ După *Ieronim* (De vir. ill. 25 și Epist. 151. ad Algasiam) acesta a scris și un comentar pela 170 asupra evangheliilor, tractîndu-le armonico-sinoptice, deci

vor învăța pe voi sintele Scripturi și toți cei purtați de spirit, între care Ioan zice: La început etc.“ (ad Autolyc. 2, 22). Mai departe să află evangelia în *Canonul muratoric*, în *Peșito* și *Itala*. Deosebită importanță are mărturia lui *Irineu*: „Ioan, învățacelul Domnului, care și de pieptul lui s'a răzimat, încă a publicat o evanghelie“ (Eus. H. E. 3, 25). Învățacelul lui Policarp nu putea zice așa ceva, dacă nu i-ar fi spus învățătorul său, că Ioan e autorul evangheliei. Dela sfârșitul veacului al 2. și începutul veacului al 3. în biserică domnește deplină siguranță cu privire la autenticitatea acestei scrieri. *Clement Alexandrinul* tractează evangeliile ca „predate noană“ (Strom. p. 465; în Hypotyp. la Eus. H. E. 6, 14) și amintește înșirarea evangeliilor după tradițiunea celor bătrini; *Tertulian*,¹⁾ *Ipolit*;²⁾ iar la cei 2 critici din acele timpuri, *Origen*³⁾ și *Eusebie*⁴⁾, e hotărit caracterul canonic, numărându-o cel din urmă la omologumene.

Afară de sfera bisericii evangelia încă e cunoscută. În veacul al 2. *Omiliile clementine*;⁵⁾ *Ofiții* să provoacă după Epifane (Haer. 37, 7) la Io. 3, 14; *Basilide*⁶⁾ o cunoaște — deși unii critici susțin, că ceace cunoaștem nu e sistemul său ci al școalei; *Valentin*⁷⁾ și *Valentinianii*, care din urmă după Irineu⁸⁾ au întrebuițat foarte mult evangelia, ba după Tertulian (De praescript. 38) întreg sistemul e scos din ea. Din această școală a ieșit și întiul comentar la evanghelie, de *He-*

să pare, că a compus o armonie la cele 4 evanghelii („Theophilus . . . qui quatuor evangelistarum in unum opus dicta compingens ingenii sui nobis monumenta reliquit, haec super hac parabola (economul nedrept) in suis commentariis est locutus“).

¹⁾ Adv. Marc. 4, 3: „Committitur ad destrucendum statum eorum evangeliorum quae propria et sub apostolorum nomine eduntur, vel etiam apostolicorum, ut scilicet fidem, quam illis adimit, suo conferat“.

²⁾ Pela 250 a compus o apologie dovedind autenticitatea evangheliei lui Ioan, dar numai titlul e cunoscut.

³⁾ La Eus. H. E. 6, 25 numără evangelia aceasta la acele evanghelii, care singură sub cer e recunoscută în întreaga biserică.

⁴⁾ H. E. 3, 25.

⁵⁾ 19. 22 cf. Io. 9, 2, 3; 3, 5 să află un citat din Io. 10, 9, 27; iar la 11, 26 cf. Io. 3, 3.

⁶⁾ Philosophum. 7, 22. 27 cf. Io. 1, 9, 2, 4.

⁷⁾ În învățătura despre Logos să află expresiuni ca *început*, *unulnăscut*, *vieată*, *har*. *Tertulian* (De praescript. 36) afirmă, că acesta întemeind școala n'a lăpădat cărțile canonice, ci numai le-a întrebuițat rău — deci și evangelia de față.

⁸⁾ Adv. haer. 3, 11, 7 numește pe Valentinii: „Qui a Valentio sunt eo, quod est secundum Joannem, plenissime utentes“. Aceasta rezultă și din Philosophum. lui *Ipolit* 6, 32. 6, 35, unde Valentinianii să provoacă la Io. 10, 8 ca la cuvintele lui Isus.

raclon.¹⁾ Contimporanul său, *Ptolomeu*²⁾ (învăţăcel al lui Valentin, pela 150) citează Io. 1, ₃ că cuvintele apostolului şi — după Irineu (Adv. haer. 1, 8, 8) — luînd unele propoziţii din prolog, pe cari le atribue lui Ioan — a alcătuit învăţătura sa despre Eoni. *Teodot*,³⁾ *Naassenii*⁴⁾ şi *Perafii*⁵⁾ încă o folosesc; iar *Marcion*⁶⁾ (contimporan cu Valentin) avea la început aceleaşi evanghelii ca şi biserica, dar mai tîrziu (sistemul său e alcătuit înainte de 140) lăpădă evangelia lui Ioan, deoarece pentru Gal. 2. credea, că şi acesta să numără între iudaizanţi. *Tatian*,⁷⁾ învăţăcelul lui Iustin, citează din evanghelie, ba pe timpul său pare că era hotărit numărul evangeliilor ce să cetiau în biserică. *Montaniştii* veacului al 2. întrebuinţază locuri din evanghelie în învăţătura lor despre Paraclit. *Celz*⁸⁾ vorbeşte de Logos şi dă lui Cristos predicate ce să află numai la Ioan. Numai *Alogii*, din motive dogmatice, lăpădă evangelia atribuindu-o lui Cerint (contimporan apostolului Ioan), ceea ce dovedeşte tocmai vechimea acestei scrieri.

b) În întreg cuprinsul evangheliei nu să află ceva ce ar contrazice altor relatări din veacul întii creştinesc. Autorul cunoaşte în detail Palestina şi toate aşăzămintele evreeşti pe timpul apostolilor; persoanele active corespund întru toate adevărului, ce dovedeşte că scriitorul le-a văzut cu ochii săi.

1) *Origen*, Comment. in Joann. a păstrat unele fragmente.

2) Epistola ad Floram, la *Epifane*, Haer. 33, 3.

3) El are Io. 1, _{1, 4, 9, 6, 51, 56} etc.; vezi Ilug. I. c. p. 52 sq.

4) 5) Apar în *Philosophum*. ca cei mai vechi gnostici (sint secte de ale Ofiţilor); iar în scrierile lor să află locuri mai mult ori mai puţin literal imprumutate din evanghelie. Aşa 5, 7 p. 148 cf. Io. 3, ₃; 5, 8, p. 150 cf. Io. 1, _{3, 4}; p. 152 cf. Io. 2, _{11, 6, 53}; p. 154 cf. Io. 8, _{21, 13, 33}; p. 156 cf. Io. 10, ₉; p. 158 cf. Io. 6, ₄₄; 5, 9 p. 166 cf. Io. 4, ₃₁ sq.; p. 172 cf. Io. 9, _{1, 1, 9}; 5, 12, p. 178 cf. Io. 3, 17; 5, 16 p. 192 cf. Io. 3, ₁₄; p. 194 cf. Io. 1, ₁ sq.; 5, 17, p. 196 cf. Io. 8, ₄₄; p. 198 cf. Io. 10, ₇.

6) *Tertulian*, Adv. Marc. 4, 3 cf. pag. 189 obs. 1.; iar De carne Christi să rosteşte astfel: „Si scripturas opinionii tuae resistentes non de industria alias rejecisses, alias corrupisses, confudisset te hinc evangelium Joannis“ (cap. 3).

7) Oratio ad Graecos (pela 170) cap. 5: „Dzeu era întru început“; ibid. „Cuvîntul întru început s'a făcut“ cf. Io. 1, ₁ sq.; cap. 13: „Şi aceasta este ce s'a zis: Intunericul n'a primit lumina“ (Io. 1, ₅; aşadar să citează ca un loc al s. Scripturi); cap. 19: „Toate printrinsul şi afară de dînsul nimică nu s'a făcut“ cf. Io. 1, ₃; cap. 4. cf. Io. 4, ₃₁. Diatessaronul (după *Teodoret*, Haeret. fab. 1, 20) e un extras din cele 4 evanghelii omiţindu-să genealogiile şi celece arătau, că Cristos să trage din sămînţa lui David. Dionisie Bar-Salibi, episcop iacobin din veacul al 13. zice, că Diatessaronul lui Tatian începea cu: la început era Cuvîntul şi istoriseşte, că Efreem Sirul ar fi comentat acest Diatessaron (Assemani, Bibl. orient. I, p. 57 sq. II, p. 159).

8) La *Origen* c. Celsum 1, 67 cf. Io. 2, ₁₈ sq.; 2, 36 cf. Io. 20, ₃₁.

Istorisirile sînt precise, clare, încît nu sã poate presupune, cã unul mai tîrziu sã le fie nãscocit fãr a avea soartea altor produse din literatura apocrifã. În urmã numele lui Petru sã aflã de 33 de ori, iar al Zebedeizilor sã evitã cu intenþiune; nici nu sã deosebesc cei 2 Ioan unul de altul prin un atribut, cum sã întimplã la cei 2 Iuda, deþi Botezãtorul sã aminteþte de 19 ori¹⁾.

Necunoaþterea autenticitãtii acestei evanghelii din partea Alogilor²⁾ rãmîne faptã izolată pînã în veacul al 18., cînd englezul Evanson la 1792 o reînvieþte urmîndu-i apoi unii învãþaþi germani, îndeosebi Ńcoala din Tübingen. Bruno Baur (1840) zice, cã evangelia a 4. e scriere tendenþioasã, anume aci sã accentueazã autoritatea anonimului, lui Ioan, faþã de aceea a lui Petru; iar Christian Baur (1848) susþine, cã în biserica primitivã existau pînã în veacul al 2. contrastele între creþtinismul iudaist Ńi cel reformator al lui Paul. Scrierea lui Ioan voieþte sã Ńteargã acest contrast Ńi atingînd numai unele cestuini din veacul al 2. — montanizmul, gnoza, învãþatura despre Logos, certele pascale — fãrã de a intra mai adînc în ele, ridicã diferenþele la unitate mai înaltã întemeind astfel biserica catolicã. Sã 'nþelege, cã pentru a susþinea acestea Ńi alte conjecturi — fãcute de aderenþii Ńcoalei — trebuiau dovezi, Ńi de aceea atacã autenticitatea din urmãtoarele motive:

¹⁾ Foarte potrivite sînt cuvintele lui Credner (Einleitung I, 208): „Dacã n'am avea nici o Ńtire despre autorul evangheliei a 4., care în scriere nu sã numeþte pe sine nici-unde: totuþ din motive interne, cari sînt în evanghelie, ar trebui sã deducem, cã este Ioan. Limba are un caracter deosebit, istorisirea este vioaie Ńi intuitivã; datele sînt precise Ńi hotãrîte; ceva extraordinar este cum sã vorbeþte de Botezãtorul Ńi de fiii lui Zebedei; scriitorul dovedeþte o deosebitã dragoste Ńi intimitate cãtrã Isus, cari ajung mai pînã la entuziazm; întreaga istorisire fiind ideal dispusã are un farmec ce captiveazã; evangelia începe cu reflexiuni filozofice. Toate acestea sã intrunesc însã la Ioan, care era din Palestina, martor ocular al tuturor întimplãrilor, apostol, învãþacelul iubit al lui Isus, pe care acesta l'a legat de sine cu totã puterea învãþaturii sale cereþti, care s'a rãzimat de pieptul lui Isus, a stat sub crucea acestuia Ńi care petrecînd mai apoi în Efes nu numai a fost atras de speculaþiunea filozoficã, ci între Grecii verzaþi în filozofie s'a Ńi Ńtiut afirma⁴. Asãmene Ńi O. Krabbe: „Dacã n'am Ńti cine e autorul evangheliei a 4. Ńi dacã n'am avea nicio mãrturie esternã, apoi din impresiunea ce o face întregul..... am trebui sã deducem, cã poate fi compusã numai de un martor ocular, care a vãzut mãrirea Fiului lui Dumnezeu.... de acel învãþacel, care s'a rãzimat de pieptul Domnului⁴ (Vorlesungen über das Leben Jesu pag. 45).

²⁾ Epifane (Haer. 51, 3): „Dupãce nu primeþte cuvîntul vestit de Ioan, sã numesc Alogi⁴. Ei au fãcut aceasta însã din opoziþie faþã de Montaniþti Ńi sã pare, cã erau monarhiani ebionitici sau dinamici. Identici cu aceþtia sînt aceia despre care zice Irineu (Adv. haer. 3, 11): „Alii vero, ut donum spiritus frustrentur, quod novissimis temporibus secundum placitum Patris effusum est in humanum genus, illam speciem non admittunt, quae est secundum Joannis evangelium, in qua Pãrãcletum se missurum Dominus promisit; sed simul et evangelium, et propheticum repellunt spiritum⁴.

a) Limba e mai curată decit în celelalte scrieri ale T. N., ce nu să poate presupune dela Ioan, care fusesă mai nainte pescar. Noi însă știm cit de lăptă era în acele timpuri limba și cultura grecească în Palestina; mai departe Ioan petrece timp îndelungat în Azia mică, unde chiemarea sa i-a impus să să familiarizeze și mai bine cu această limbă.

b) E de neînțeles ca un pescar să să avinte la idei așa sublime lăpădindu-să de particularismul iudaic și trecind la univèrșalizmul creștin. Creștinismul la început și în decursul istoriei a produs însă multe schimbări, ce să arată în evangelia noastră și la sinoptici zicindu-să, că spîritul lui Cristos va preface natura omenească și va lumina spîritele.

c) Cristos vorbește în această evangeliè altcum ca în celelalte 3. La sinoptici să folosește el mai virtos de parabole și gnome scurte, e mai poporal, nu să abate întru nimic dela datina altor învătători; iar aici ni să înfașează icoana mai eterică a Mintuitorului, care e numai spîrit; cuvîntările lui au un ce mistic și gnoză; nu are nicio trăsătură națională, simplă și mărginită. Aceasta e adevărat; dar noi trebuie să știm, că în Cristos s'a arătat Dumnezeu deplin, și deci fiecare autor după individualitatea sa a reflectat ceva din o icoană a Mintuitorului. Sinopticii vād mai mult lucrarea lui esternă, Ioan mai mult partea mai înaltă, spîrituală; deși nu să poate tăgădui, că și la Ioan aflăm parabole (asămănarile despre viță; păstorul cel bun etc.), sentințe scurte (Io. 13, 16-17; 12, 24-26 cf. Mt. 10, 30), propuneri ce samănă cu predica de pe munte (Io. 14, 23-16, 16), iar la sinoptici urme de metoda mistico-dialectică a lui Ioan (Mt. 6, 22 sq.; 8, 22; 11, 25 sq.; 16, 6 sq.; 22, 41 sq.; Lc. 10, 25) Cu aceasta stă în legătură afirmarea, că Ioan ne înfașează pe Cristos ca pe un Dumnezeu, iar sinopticii ca pe un om. Dar și la sinoptici să arată raportul lui Cristos cătră Tatăl (Mt. 9, 2 sq. cf. Mc. 2, 3 sq.; Lc. 5, 18 sq.; Mt. 11, 27 cf. Lc. 10, 22; Mt. 22, 41 sq. cf. Mc. 12, 35 sq. Lc. 20, 41 sq.; Mt. 28, 18-20 cf. Mc. 16, 15 sq.): deci nu există contrast între aceștia și celalalt, ci fiecare scrie evangelià observînd punctul său de vedere.

d) Nu să poate ca Ioan să fie țnut în minte atita timp niște cuvîntări așa lungi cum sînt cele cuprinse în evangeliè. Esperința ne învață însă, că ne aducem foarte bine aminte de lucruri cari ne-au impresionat deosebit. Ioan — neconsiderînd ajutorul supranatural la scriere — între învătăcei era mai dispus a primi și păstra idei speculative sau mistice. De altă parte nici nu să afirmă, că cuvîntările Mintuitorului sînt tractate literal cum au fost rostite, ce ar fi și cu neputință, pentrucă Isus a vorbit în altă limbă; apoi s'au scris ele mai firzîn decum au fost țnute; în urmă și sinopticii relatează în formă mai liberă cuvîntări mai lungi de ale lui Isus.

e) Autorul nu e de naționalitate evreu, ce rezultă din modul cum vorbește de Iudei. E drept, că vorbește de aceștia în persoana a 3. (1, 19. 2, 6. 13. 13. 20. 3, 1 etc.), ceace să explică din împrejurarea,

că scrie mai virtos pentru păgini, și Iudeii pe atunci nu mai formau naționalitate. Ținuta acestora aduce cu sine, că și ea dușmani, tot astfel să să numiască, de unde să explică și 8, 17-10, 34, 15, 25. Autorul cunoaște foarte bine datinele (3, 25), religia evreească (3, 25, 7, 22, 9, 2, 22, 34); numai un iudeu poate avea idee așa lămurită de mielul pascal (19, 36); pune mare pond pe alegerea lui Israel (1, 11, 4, 22); știe locul dat de Iacob lui Iosif (4, 5, 6); amintește poarta oii în Ierusalim și lacul Betezda (5, 2), vistieria (8, 20); timpul cind să sârbează sintirea templului (10, 22), stoa lui Solomon (10, 23), riul Chidron (18, 1).

f) Să află greșeli istorice, geografice. 1, 28 să amintește o Betania, de care să deosebește cea aproape de Ierusalim (11, 18 cf. 11, 1, 12, 1 cf. Mt. 21, 17, 26, 6. Mc. 11, 1, 14, 3. Lc. 19, 29, 24, 50). Un loc cu acest nume dincolo de Iordan nici Origen n'a găsit și el a făcut conjectura, că trebuie să fie Betabara. Noi știm însă, că mai multe cetăți în Palestina au acelaș nume, ceea ce află loc și aici (Betlehem în Iuda și Efraim etc.). 4, 5 să vorbește de *Sihar*, care după unii e Sihemul și ar fi numai un nume de batjocură, caracterizându-l ca *minciună* (ceea ce însamnă *șeker* שקר) sau *betiv* (dela șicor, שקר). Mai probabilă este însă părerea, că e un sat aproape de Sihem, ce să întărește și prin adausul „numit“ (azi există aci satul *Askar*). În urmă 11, 51, 18, 13 să zice, că Caiafa era arhiereul aceluia an, ceea ce e un neadevăr istoric, deoarece după Iosif Flaviu (Antiq. 18, 2, 2, 4, 3) acesta a fost 10 ani arhiereu. Aici să observă, că autorul nu spune că a fost numai acest an, cum nu să afirmă așa ceva nici Lc. 3, 1, 2.

g) Între Ioan și sinoptici există divergențe, chiar contraziceri. După aceștia Mintuitorul lucră 1 an, mai mult în Galilea, iar după Ioan călătorește el mai demulțori la Ierusalim și petrece mai mult timp în Iudea (2, 13, 5, 1, 7, 10, cf. 6, 4, 7, 1), până ce de niște paști e prins și răstignit (18, 28 sq.). Din locurile citate să vede, că lucrarea lui Isus cuprinde cel puțin 3 paști, deci cam 3 ani. Dar niciunde nu să zice la sinoptici, că Isus numai atita timp a lucrat; apoi celece ei istorisesc e cu neputință să să fi petrecut numai întrun an. Mai departe să afirmă, că sinopticii ne înfățișază pe Isus ca pe un făcător de minuni, iar după Ioan ține el cuvintări de cuprins metafizic. Fiecare evangelist înfățișază pe Mintuitorul după scopul ce-l urmărește; chiar de Ioan nu să poate susține, că ar desprețui minunile, deoarece la dînsul aflăm minuni, pe cari ceialalți nu le au (2, 1 sq. 9, 1 sq. 11, 1 sq.); iar în cuprinsul cuvintărilor la sinoptici și Ioan nu să poate dovedi o contrazicere, ci caracterul lor e dat prin deosebirea anei și a auzitorilor.¹⁾

¹⁾ Sinopticii încă indegetează, că Isus a fost activ în Iudea, ceea ce rezultă din primirea ce-i să face, cind intră în Ierusalim (Mt. 21, 1 sq.), din vaietele asupra acestui oraș (Mt. 23, 37), prietenia cu familia lui Lazar (Lc. 10, 38 sq. Mt. 26, 5 sq. cf. Io. 12, 1 sq.) și cu Iosif din Arimatea (Mt. 27, 57 sq.). În privința învățăturii: atotștiința lui Isus să arată Mt. 9, 14, 16, 8, 16 sq., în care loc din

h) Să zice mai departe că evangelia să amintește abia de *Irineu*, care nu e mărturie sigură, precînd *Ignatie*, *Policarp*, *Papia* (învățăceii nemijlociți ai lui Ioan) nu să provoacă la ea. În privința aceasta vezi cele espuse la autenticitate; iar de *Papia* știm, că din opul lui avem numai fragmente; apoi nici nu e sigur, în ce legătură vorbește el de *Matei* și *Marcu* și să poate, că n'a avut ocaziune a scrie ceva și de *Ioan*. În urmă

i) să provoacă contrarii la certele din veacul al 2. în privința sărbării paștelor. Quartodecimanii în Azia mică sărbau paștele în 14 Nisan, întărind această datină cu exemplul lui *Ioan* (*Policarp* la *Eus. H. E.* 5, 24 și *Policrat* *ibid.*). Dacă această datină să bazează pe autoritatea lui *Ioan* — zic contrarii autenticității — atunci el n'a putut scrie evangelia a 4., deoarece aceasta consună cu ceea ce cunoaștem din sinoptici despre cina cea din urmă a Mîntuitorului și despre moartea lui; iar evangelistul nostru relatează [13, 1. 18, 28. 19, 14], că *Isus* în 13 Nisan a ținut cina de pe urmă și în 14 a fost răstignit. Aici observăm, că cearta nu privia înțelesul sărbării și ideea ei dogmatică, în care puncte consună biserica din Azia mica cu occidentul, ci era vorba numai de ziua, în care să să țină ea, observînd biserica din Azia mică ciclul sărbătorilor evreești. Dar nici nu să poate dovedi, că cei din Azia mică de aceea sărbau atunci, pentrucă *Cristos* în această zi a mîncat pasca și a așazăt s. euharistică, ci ei o sărbau astfel, pentrucă în această zi *Cristos* a murit și prin moartea sa a devenit adevăratul miel pascal, al cărui tip fusesă cel mozaic [1. *Cor.* 5, 7. *Io.* 16, 30.].

Întregitatea. Unii critici consideră pericopa din cap. 7, 53—8, 11 de neautentică, iar din mărturiile existente nu să poate ajunge la rezultat pozitiv, fiind multe pentru și multe contra autenticității. Acest loc nu să află în cele mai vechi și mai însemnate manuscrise (A. B. C. L. T. X. *A. S.*), între cari unele sînt aici defectuoase¹⁾, altele (L. *A.*) au loc gol, asterisc sau obel;²⁾ iar altele în urmă îl au (între altele D. F. G. H. K. M. U.); apoi lipsește în *traducerea siriană*, *coptică*, *armeană* și *gotică*, dar să află în cea *arabă*, *perzască*, *etio-piană*, *Itala* și *Vulgata*. Asămene nu să află la unii scriitori

urmă primește mărturisirea lui *Petru*, că e Fiul lui Dumnezeu; Mt. 25, 31 sq. prevestește venirea lui la judecată, cf. 26, 64; Mt. 28, 18, 20 are el cea mai mare putere asupra făpturilor. Există consunare între sinoptici și *Ioan* chiar în detaliuri. *Io.* 2, 16 cf. Mt. 26, 61; 4, 36 cf. Mt. 9, 37; 5, 16 sq.; ținuta lui *Isus* față de *Sabat* sa istorisește ca *Mc.* 2, 23 sq. Mt. 12, 8; 10, 16 după obiect cf. Mt. 22, 1 sq. deși în altă formă; 13, 16. 15, 20 cf. Mt. 10, 34, dar în altă formă și legătură; 16, 2 cf. Mt. 24, 9; 13, 30 cf. Mt. 10, 40 (dar în altă legătură); 12, 25 cf. Mt. 10, 33; 20, 23 cf. Mt. 16, 19 (aici să dădusă numai lui *Petru*).

¹⁾ Cod. A. lipsește 6, 50—8, 53; C. dela 7, 5—8, 24.

²⁾ Cod. S; cod. E. și în multe minuscule. În alte mss. e pusă după 7, 53 sau 8, 11, sau la sfîrșitul evangheliei; sau după *Lc.* 21, 38 (13. 19. 124. 346).

bisericești: *Tertulian, Origen, Ciprian, Apollinaris, Teodor dela Mopsvestia, Ciril Ierusalimiteanul, Crizostom, Teofilact; Eutimie Zigabenus* explică pericopa dar adaogă, că lipsește în cele mai bune manuscripte sau că e provăzută cu obel etc.; o cunosc însă *Constituțiunile apostolești, Ambrozie, Ieronim*, care din urmă zice (adv. Pelag. 2, 17), că a aflat-o *in multis et Graecis et Latinis codicibus, Augustin* etc. Motivul din care pericopa s'a omis ni-l arată *Augustin*,¹⁾ și caracteristic e cum să exprimă *Ambrozie*²⁾ în acest punct.

Motivele interne contra autenticității sînt: prin 7, ⁵³ pericopa să leagă de cele premergătoare întrerupînd legătura cu cele următoare (8, ¹²); în privința tonului și a caracterului samănă foarte mult cu istorisirile sinoptice, iar pentru v. ^{1.2} să crede a fi mai potrivită la Luca 21³⁾ (pag. 194. obs. 2.). Din acestea rezultă, că pericopa să afle în manuscripte foarte vechi; poartă caracterul originalității nefiind alcătuită după alte modele și nu să poate afirma, că s'ar fi format mai tîrziu ca legendă.⁴⁾

Grotius fu cel dintîi, care atacă autenticitatea cap. 21. zicînd, că s'a adaus abia după moartea lui Ioan de un bătrîn din Efez. Afiindu-să acest capitolu în toate manuscriptele și traducerile, întrebarea ce ne preocupă poate fi rezolvată numai din motive interne. Cu cap. 20, ³⁰ sfîrșește evangelia, iar ce urmează s'a adaus de autor spre a completa istoria lui Petru (cf. 13, ³⁸. 18, ^{17. 25}. sq.) și a preveni credinții false despre persoana lui (v. ^{22. 23}), ceea ce rezultă de acolo, că stilul și

¹⁾ De conjug. adult. 2, 7. zice el, că istoria despre femeia adulteră pe mulți a scandalizat și de aceea s'a șters din manuscripte; pentru aceștia era de necrezut astfel de purtare a Domnului față de păcătoasă și să temeau „peccandi impunitatem dari mulieribus suis.“

²⁾ Apol. David: 2, 1: „Non mediocre scrupulum movere potuit imperitis evangelii lectio quae decursa est, in qua advertistis adulteram Christo oblatam, eandemque sine damnatione dimissam. Nam profecto si quis eam auribus accipiat otiosis, incentivam erroris incurrit, cum leget adulterae absolutionem.“

³⁾ Cf. expresiunea *δέ* care să repețește în loc de *οὐν* la Ioan, apoi *ὄρ-θρου, πᾶς ὁ λαός, καθίσας, ἐδίδασκεν αὐτούς, οἱ γραμματεῖς, οἱ φαρισαῖοι, ἐπιμένειν, ἀναμάορητος, καταλείπεσθαι, κατακρίνειν* și *πλήν*.

⁴⁾ *Eusebie* (H. E. 3, 39) zice că *Papia* cunoștea „o altă istorie a unei femei care a fost invinovățită de multe păcate la Domnul, care să afle în evangelia după Evrei“ — dar nu să poate hotări, dacă aceasta e identică cu cea din evangelia noastră.

caracterul acestui capitolu adaus sînt întru toate ca în partea premergătoare a evangheliei. Versul ²⁴ e adaus de unul dintre cetitorii dintîi ai evangheliei, căci sã zice: „Știm cã mãrturia lui e adevãratã“ (nu: *a noastră*), cum a observat aceastã deja Canonul muratoric (vezi *caracterul*).

§. 77. Raportul între Ioan și sinoptici.

Dupã cele tractate pãnã aci rãmîne a arãta raportul între cele 4 evanghelii. Din vechime sã credea deja, cã Ioan a scris cel din urmã și trebuie sã fie cunoscut celelalte evanghelii, cãci numai astfel sã explicã împrejurarea, cã nu istorisește tocmai multe din ce sã aflã la ceialalți. El deci a putut alege din materialul ce-i sta la dispozițiune cecece corespundea mai bine scopului sãu și era mai puțin cunoscut. Astfel sînt cuvîntãrile lui Isus ținute înaintea preoților și cãrturarilor din Ierusalîm, cari aratã tainele persoanei și ființei lui; de aceea împãrtășește puține minuni; ceialalți evangeliști sã ocupã cu lucrarea lui în Galilea, iar Ioan mai virtos cu cea din Iudea și Ierusalîm, cu care stau în strînsã legãturã cãlãtorile de sãrbãtori întracolo; în urmã aceastã împrejurare ne explicã, de ce dupã Ioan lucrarea Mintuitorului cuprinde în sine un timp de cam 3 ani.

În spețial acest raport între sinoptici și Ioan e urmãtorul: Dupã prolog omițindu-sã istoria prunciei lui Isus sã împãrtășește mãrturia lui Ioan (1, ¹⁹ sq. cf. la sinoptici botezul lui Ioan, Mt. 3, ¹ sq. Mc. 1, ¹ sq. Lc. 3, ¹ sq.). Nu sã amintește ispitirea lui Isus, ci sã tracteazã despre începutul lucrãrii în Iudea (1, ³⁷ sq.); reîntoarcerea în Galilea, minunea dintii (2, ¹ sq.). Întia cãlãtorie de paști la Ierusalîm (2, ¹³ sq.); cele întimplate acolo; la reîntoarcere conversația cu samaritanca (4, ¹ sq.). Dupã reîntoarcerea în Galilea (Io. 3, ³⁴. 4, ¹ sq.) sinopticii espun lucrarea lui publicã (Mt. 4, ¹² sq. Mc. 1, ¹⁴ sq. Lc. 4, ¹⁴ sq. cf. Io. 4, ⁴⁷ sq.), iar Ioan are din acest timp numai vindecarea fiului unui oficiant împãrãtesc (4, ⁴⁶ sq.), care nu sã amintește la sinoptici, omițînd și altele (cf. Mt. 4, ¹³—8, ¹³. 9, ¹—12, ¹—14. Mc. 1, ¹⁴—3, ¹⁹. Lc. 4, ¹⁴—7, ¹⁰); istorisește cãlãtoria la Ierusalîm de sãrbãtoarea Purim (5, ¹ cf. Lc. 7, ¹¹. 17. ³⁰ sq.), cînd vindecã pe un bolnav (5, ² sq.). Ce a fãcut Isus acum înainte de paștele urmãtoare (Io. 6, ⁴) nu știm, cãci Ioan împãrtășește sãturaarea celor 5000 de oameni (Io. 6, ¹ sq. cf. Mt. 14, ¹³ sq. Mc. 6, ³⁰ sq. Lc. 9, ¹⁰ sq.). Acum Ioan tracteazã mai pe larg de pinea cereascã (6, ²⁷ sq.) fãrã a aminti ceva de cecece aflãm la sinoptici (Mt. 15, ¹ sq. Mc. 7, ¹ sq.). De sãrbãtoarea colibelor (7, ¹ sq.) Isus merge a treia oarã la Ierusalîm (cf. Lc. 9, 51), cînd sã petrec cele cuprinse pãnã 10, ²¹. Neamintînd întoarcerea în Galilea (Lc. 13, ¹ sq. ³³. ³¹ sq.) sã împãrtășește, cã Isus sã aflã în Ierusalîm la sãrbãtoarea sintirii templului (10, ²² sq), în care timp sã întimplã cele din 11, ¹ sq., ce nu sã aflã la sinoptici, care împãrtășesc în acest loc parabole, invãțãturi despre împãrãția mesianicã etc. (Mt. 19 sq. Mc. 10. Lc. 17, ¹¹—19, ³⁰). Numai Lc. 17, ¹¹ sã aflã cãlãtoria prin Samaria și Galilea la Ierusalîm (Io. 11, ⁵⁴). În istorisirea despre ungerea lui Isus în Betanfa (Io. 22, ¹ sq) sã întilnește iarãs cu sinopticii (Mt. 26, ⁶ sq. Mc. 14, ³ sq.). De aci înainte toți evangeliștii convin în cuprinsul

istoriei, dar și aici caracterul evangheliei a 4. să observă, intrucit să împărtășese cuvântări mai lungi de ale Mintuitorului (13, ¹⁵—18, ¹—³⁵—⁴⁰. cf. Hug, Einleitung II. p. 203—13, Wieseler, Chronol. Synopse p. 160—332).

De observat este, că Ioan consună mai mult cu Matei decit cu Marcu și Luca, iar în unele expresiuni există mai mare asemănare între Ioan și Marcu decit cu ceilalți.¹⁾

§. 78. Evangeliile necanonice.

Foarte de timpurîu există afară de evangeliile canonice alte scrieri, cari deși pretind a fi recunoscute de biserică, totuși aceasta din vechime le respinge considerindu-le de necanonice sau apocrife. Mai virtos să străduiau unii să între-giască istoria prunciei și a rudniilor lui Isus, dar o făcură astfel că deosebirea în stil și cuprins e prea izbitoroare față de istorisirea simplă a evangeliilor. Mai departe aceste produse sînt abia dela sfîrșitul veacului al 1. sau începutul veacului al 3; unele chiar din al 4. 5. 6. etc.; în urmă cele mai multe să țînură ascunse de sectele gnostice și nu să făcură cunoscute în cercurile mai largi ale bisericii.

Aceste scrieri să impart în: *apocrife* și *necanonice* în înțelesul strîns al cuvîntului.

I. Apocrife sînt:

1) *Protoevangeliiu lui Iacob*;²⁾ să fie compus de Iacob, fratele Domnului, și espune în 25 de capitle istoria nașterii și pruncia Mariei până la nașterea lui Isus (1—20); apoi urmează pe scurt cu cuvintele evangeliilor canonice istoria venirii magilor; fuga în Egipt și uciderea pruncilor în Betleem (21. 22); în capit-lele următoare să tractează uciderea lui Zaharia, tatăl Botezătorului, pentru că n'a voit să estradeze pe fiul său lui Irod. Cartea e compusă în limba grecească probabil cătră sfîrșitul veacului al 2. (Tischendorf zice că pela 150); să află însă și în traducerea arabă și coptică. *Iustin Martirul*, *Clement Alexandrinul* și *Origen* o cunosc, iar în biserică, deși cuprinde idei gnostice — mai virtos în cea grecească — să întrebunțază foarte mult cetindu-să cu deosebire la sărbătorile Mariei.

2) *Evangelia prunciei de Toma* e cea mai aventurioasă între apocrife și tractează istoria prunciei lui Isus dela al 5—12 an cuprinzînd minuni absurde, răutăcioase și imorale.³⁾ Deja *Irineu* (Adv. haer. 1, 17) cunoaște unele istorii din această carte, iar *Origen* (Homil. I. in Lucan) întreaga carte. Numele lui *Toma*

¹⁾ Cf. Mc. 2, ⁹. ¹¹ sq. și Io. 5, ⁸ sq. *κράββατος* Mt. are *κλίνη*, Lc. *κλινίδιον*; Mc. 6, ³⁷ și Io. 6, ⁷ să prețuese pînele cu 200 de denari, ce lipsește la ceilalți; Mc. 11, ⁹ și Io. 12, ¹³ să zice *osana bine este cuvîntat*, la ceilalți lipsece aceste cuvinte; numai Mc. 14, ³ sq. și Io. 12, ³ sq. să numește unsoarca *nard veritabil* și să prețuese cu 300 de denari, iar Mintuitorul răspunde *lasă-o (lăsați-o)*; Mc. 15, ⁹ și Io. 18, ³⁹ consună întrebarea lui Pilat cătră Iudei, la ceialalți e altcum; numai Mc. 16, ⁹ și Io. 20, ¹⁴ în urmă amintesc, că Isus s'a arătat mai întîi Mariei Magdalenci.

²⁾ „Espunere și istorie cum s'a născut preasînta Născătoarea de Dumnezeu spre mintuirea noastră” sună titlul întreg. Autorul nu poate fi Iacob, deoarece în cele mai vechi manuscrite acest adaus (fratele Domnului) lipsește; scriitorii bisericești o ascriu numai unui Iacob, precum să face această și în cap. 25. (un Iacob din Ierusalim). Foarte tirziu a căpătat numirea: *Protoevangeliiu*.

³⁾ Istorisirea această există în 4 forme: a) la *Fabricsius* (I. p. 159—167) după un codice parizian; b) la *Thilo* (p. 275—315) după 2 manuscrite din Bologna și Dresden, apoi la *Tischendorf* (p. 135—149); c) acesta a mai tipărit-o după un codice de pe muntele Sinai (p. 150—155); în urmă d) după un codice latin din codicele vatican (p. 156—170). Mai completă este ediția de sub b., care în 19 capitle arată puterea supranaturală a lui Isus, care ca copil face minuni omorînd pe ceice nu-l respectau și apoi reinviindu-i; cap. din urmă e o istorisire foarte pe larg a lui Isus cînd era de 12 ani, după Lc. 2, ⁴¹ sq.

e ficțiune, căci după cuprins autorul poate fi numai un aderent al gnosticizmului. La Maniheii cartea stătea în-mare vază. Limba e cea grecească.

3. *Evangelia grecească a lui Nicodim*; după protoevangeliiu cea mai însămnată și lătită scriere apocrifă. Deja *Iustin Martirul* (Apol. I, 35, 48) citează ca mărturie pentru unele împrejurări ale istoriei patimilor Mîntuitorului *acte de sub Pilat*; iar *Tertulian* (Apologet. 21), *Eusebie* (H. E. 2, 2) etc. amintesc rapoartele lui Pilat către împăratul Tiberiu. Cuprinsul are 2 părți. Capitulul 1—16 e un protocol formal al interogatorului ținut de Pilat cu Isus; condamnarea, moartea, înmormintarea și învierea acestuia¹⁾ încheind cu afirmarea, că în urma mărturisirii lui Iosif dela Arimatea și Nicodim, chiar Ana și Caiafa s'au declarat învinși. Partea a doua (17—27) e de origine mai noauă și istorisește pogorirea lui Isus în iad, dupăcum au povestit-o cei întii înviați din morți (Mt. 27, 53 sq), anume cei 2 fii ai lui Simeon cel bătrîn (Lc. 2, 35 sq), care în textul latin sã numesc *Carinus* și *Leucius*. Unele manuscrise latine mai au încă cap. 28, în care sã zice că Ana și Caiafa mărturisese lui Pilat, că Isus e fiul lui Dumnezeu. Cartea nu s'a compus înainte de veacul al 5., poate ceva mai tîrziu; latinii o amintesc abia în veacul al 13. În prefață sã zice că Nicodim a scris-o în limba evrească pe timpul Mîntuitorului, iar sub Teodosie II. a tradus-o Anania (iudeocreștin) în limba grecească.

În unele manuscrise sã află după evangelia aceasta o *epistolă a lui Pilat* către Tiberiu, în care sã arată pe temeiul minunilor săvîrșite de Isus nedreptatea Iudeilor cînd l-au omorit; mărturisește despre învierea lui, ca așa împăratul sã nu dea crezămînt Evreilor.

În a doua *epistolă a lui Pilat* către împăratul Tiberiu sã exprimă convingerea, că Isus e nevinovat și părerea de rău pentrucă l-a estradat Iudeilor. Mai sînt și alte scrieri de felul acesta. Așa :

a) Un *raport* mai lung (*ἀναφορά*) al lui Pilat în limba grecească către Tiberiu despre minunile săvîrșite de Isus; acuză Iudeilor pentrucă le-a făcut în zi de simbătă; despre moartea lui și semnele cu această ocaziune, în speșial învierea unor morți; în urmă despre învierea lui Isus.

b) *Predarea* (*παράδοσις*) lui Pilat e în mai multe manuscrise un adaus la a), în limba grecească. Aici sã spune că Pilat pentru moartea lui Isus a fost tras la răspundere de către împăratul roman și în urmă omorit; Pilat sã înfățișază ca unul ce a trecut la creștinizm.

c) *Moartea lui Pilat*, în limba latină; e o legendă despre moartea acestuia, care fiind condamnat de Tiberiu sã sinucide. Aici sã amintește și *Veronica* cu mahrama făcătoare de minuni, pe care era întipărită fața Domnului, și haina necusută a Mîntuitorului.

d) *Istoria învierea lui Iosif din Arimatea*, grecește, în care spune Iosif cum Isus a fost prins și răstignit; în speșial istoria celor 2 făcători de rele împreună răstigniți și cum unul dintre aceștia (numit aici *Demas*) sã convertește.

e) *Răzbunarea Mîntuitorului* (vindieta Salvatoris), latinește, arată că pentru omorirea lui Isus Romanii sînt puși sã pedepsască pe Iudei; istorisește vindecarea miraculoasă și convertirea lui Tit, apoi a lui Tiberiu; Veronica cu mahrama. În urmă:

f) O scriere a unui *Lentulus*, care înainte de Pilat a fost procurator în Palestina, adresată senatului din Roma descriind persoana, îndeosebi fața lui Isus.

4. *Istoria arabă a lui Iosif lemmar* conține în omiliu predate de Isus în vătăceilor istoria Mariei, nașterea lui Isus, prigonirea de Irod, fuga în Egipt, istoria mai de apoi a lui Iosif, îndeosebi moartea acestuia (în al 111. an), înmormintarea lui. E probabil că originalul e scris în limba coptică, cel puțin s'a compus în Egipt (de ziua cînd sã sârbează moartea lui Iosif), iar neamintindu-o scriitorii vechi ai bisericii nu s'a scris înainte de veacul al 4.

¹⁾ Această parte pare a avea bază istorică fiind numai o prelucrare a *epistolelor și actelor lui Pilat*, cari sã amintesc de *Iustin Martirul*, *Tertulian*, etc.

5. *Evangelia prunciei Mintuitorului* scrisă în limba arabă; întrun manuscris din Vatican să află și în cea siriană. În 55 de capitle să espune nașterea lui Isus, fuga în Egipt și minunile săvârșite acolo de Isus (în parte împreună cu Maria), dintre cari unele sînt foarte scirboase, așa d. e. un tinăr schimbat în azin devine iarăș om; apa în care a fost scaldat pruncul Isus face minuni; vindecări săvârșite în Betleem (îndeosebi cu apa de scaldă și cu scutecele); minuni săvârșite cu al 7. an al lui Isus (în această parte e analogie cu evangelia lui Toma); în urmă să istorisește că Isus fiind de 12 ani petrece în templul dela Ierusalim. Nestorianii cinstiau foarte mult această evangeliie care nu s'a compus înainte de veacul al 5.

6. *Istoria nașterii Mariei* în limba latină, are 10 cap. și vorbește de pârîntii Mariei, Ioachim și Ana, de nașterea, pruncia și logodirea Mariei cu Iosif; conceperea și foarte pe scurt nașterea lui Isus (convine foarte mult cu protoevangelii lui Iacob). S'a compus în veacul al 5. sau al 6.

7. *Istoria nașterii Mariei și prunciei Mintuitorului* în limba latină. Are 24 cap. și conține: căsătoria lui Ioachim cu Ana, nașterea și pruncia Mariei, logodirea cu Iosif, nașterea lui Isus și petrecerea în Egipt. Această scriere convine în detalii cu protoevangelii lui Iacob, iar dela cap. 18 înainte să apropie tot mai mult de evangelia arabă a prunciei lui Isus.

8. *Cartea lui Ioan despre adormirea Mariei* în limba grecească; există și 2 prelucrări latinești, cu titlul: *Transitus Mariae*. Istorisirile evangelicie referitoare la Maria să întregesc prin adausul despre moartea ei: suftul ei a fost mai întii dus în cer, apoi și trupul. Cartea s'a compus abia în veacul al 4.¹)

II. *Necanonice*. La această clasă să numără atari scrieri, cari deși existau în timpurile dintii ale bisericii, ba unii scriitori de atunci chiar să provoacă la ele, totuș nu au avut autoritatea celor 4 evangeliu fiind la unele numai numele cunoscut. Aici să numără:

1. *Evangelia după Evrei* (*Εὐαγγέλιον κατ' Ἑβραίων*) în esență e identică cu cea întrebuintată de Nazareni și Ebioniți.²⁾ La iudeocreștinii din Palestina stătea în mare vază originalul erreesc, respective siro-caldaic al lui Matei, al cărui text l-a aflat Ieronim la Nazarei în Beroea. Dar foarte de timpuriu acest text să corumpe de sectele iudaizante dîndu-să așa naștere la *Evraiconul* (*Ἑβραϊκόν*) Ebioniților, numit și „*Evangelia după Evrei*.”⁴ Ceice nu cunoșteau tocmai bine această evangeliie o confundă cu originalul autentic al lui Matei³⁾, și Comment. in Matth. 12, 13: „Evangelium, quo utuntur Nazaraei et Ebionitae, quod nuper in Graecum Latinumque sermonem translatum est.”

1) Adunate au fost aceste scrieri: 1) de *Ioan Alb. Fabricius*, Codex Apocryphus N. T. Hamb. 1703. 2 tom.; ediția a 2. 1719 înmulțită cu al 3. tom. *Andr. Birch* Auctarium cod. apoc. N. T. Fabriciani. Fasc. 1. Kopenh. 1804. 2) *I. K. Thilo*, Codex apoc. N. T. Partea I. Lipsca 1832. CLX și 896 p. (conține ev. apocriife). 3) *Tischendorf*, Ev. apoc. Lipsca 1853. LXXXVIII și 463 pag. (2. 1872). *Ej. de Evv. apoc. origine et usu*. Haag 1851.

2) *Epifane* (Haer. 30, 3) zice, că Ebioniții numesc evangeliia lor „după Evrei”; iar după *Eusebie* (II. E: 3, 27) Ebioniții folosesc numai evangeliia Evreilor; *Ieronim* (Comment. in Ezech. 18. lib. 6): „In evangelio, quod juxta Hebraeos Nazaraei dum Hebraeos et a me nuper in Graecum Latinumque sermonem translatum est”, și Comment. in Matth. 12, 13: „Evangelium, quo utuntur Nazaraei et Ebionitae, quod nuper in Graecum de Hebraeo sermone transtulimus, et quod vocatur a plerisque Matthaei authenticum.”

3) *Epifane* (1 c.) zice: „Ebioniții recunosc evangeliia după Matei numindu-o evangeliia după Evrei” și Haer. 29, 9: „Nazareii au evangeliia lui Matei completă”. Deja *Irineu* observă că Ebioniții recunosc numai evangeliia lui Matei (Adv. haer. 3, 11); cf. *Ieronim*: „In evangelio juxta Hebraeos (quod Chaldaico quidem Syroque sermone, sed Hebraicis literis scriptum est), quo utuntur usque hodie Nazaraei, secundum apostolos, sive ut plerique autumant juxta Matthaeum” (Lib. 3 adv. Pelag.).

tei-ul evreesc. Afînd el pe cel din urmă la Nazareii din Berocia a copiat, iar evangelia după Evrei — folosită de Ebioniți și Nazarei — a tradus-o în grecește și latinește.¹⁾ Din locurile citate la scriitorii bisericești²⁾ rezultă, că evangelia după Evrei a sămănat foarte mult cu cea după Matei. Citeodată această evangolie să numește și *evangelia celor 12 apostoli* (Ieronim, Adv. Pelag. 3 „secundum apostolos“), probabil pentrucă să credea că s'a compus după tradiția apostolească.

Cu aceasta stă în legătură *evangelia după Petru*, de care Teodoret (Haer. fab. 2, 2) zice că Nazareii o folosesc, deși mai deaproape nu cunoaștem raportul, în care stă ea cătră evangelia lui Matei, deci și cătră cea după Evrei și a lui Marcu, care afirmă de Petru. Tot așa de puțin cunoaștem natura *evangeliei după Egipteni* sau și *egipteană*. Numele arată că s'a compus în Egipt și poate că e un text corupt al evangheliei lui Marcu. Ea să amintește mai întîi de *Clement Alexandrinul* (Strom. 3. p. 452. 465), apoi de *Epifane* (Haer. 62, 2).

2. *Memoarele apostolești* ale lui Iustin Martirul. Aceste ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων (cum să numesc Apol. 2. p. 98; cum Tryph. p. 328—333 etc.), de cari să folosește el adese ca de izvoară, cînd relatează despre viața lui Isus, numindu-le *evangelii*³⁾ sau *erangelie*⁴⁾, cari fiind scrise de apostoli și soții lor⁵⁾ să cetiau în biserică împreună cu scrierile profetice,⁶⁾ sînt în esență evangeliile canonice, deoarece și citatele lui în mare parte sînt scoase din acestea. Să înțelege însă că Iustin, ca și alți scriitori bisericești, la T. V., procede în citare foarte liber, combinînd chiar textul mai multor evanghelii (în special Matei și Luca, apoi cu Marcu sau Ioan). Unele citate sînt scoase din alte evanghelii, mai probabil este, că din evangalia după Evrei.

3. *Evangalia celor 4, de Tatian (Diatessaron)* e după Eusebie⁷⁾ o armonie a evangeliilor. Deja numirea: *evangalia celor 4 sau prin 4*⁸⁾ arată, că avem de înțeles cele 4 evanghelii canonice, folosindu-o și bărbați ortodocși⁹⁾. Sever (contimpo-

¹⁾ De vir. ill. 3: „Porro ipsum hebraicum (scil. evangelium Matthaei) habetur usque hodie in Caesariensi bibliotheca, quam Pamphilus Martyr studiosissime confecit. Mili quoque a Nazaraeis, qui in Berocia urbe Syriae hoc volumine utuntur, describendi facultas fuit“, cf. și pag. 199 obs. 2.

²⁾ Această evangolie o folosesc sau fac aluziune la ea *Ignatie* (Ep. ad Smyrn. 3. după Ieronim De vir. ill. 16: „Ignatius... in qua (ep. ad Smirn) et de evangelio, quod nuper a me translatus est, super persona Christi ponit testimonium“); *Papia* (la Eus. H. E. 3, 39), *Hegesip* (la Eus. H. E. 3. 20. 4, 22); *Clement Alexandrinul* (Strom. 1. p. 380); *Origen* (Comment. in Joann. vol. 4. p. 63 și in Matth. T. 15 vol. 3. p. 671, dar adaugă în amîndoaia locurile: „dacă cineva admite această evangolie“. Omil. 15 in Jerem. vol 3. p. 224); *Ieronim* (De vir. ill. 2. Comment in Matth. 6, 11, 12, 13, 23, 35, 27, 16, 51; in Ephes. 5; in Ies. 11, 2 și adv. Pelag. lib. 3); *Epifane* (Haer. 29, 9 și 30, 3. 13. 14. 16. 22. 26). Edate au fost aceste locuri de Fabricius, Cod. apoc. N. T. I. p. 355 sq.

³⁾ Apol. 2. p. 98: „Căci și apostolii în memoarele compuse de ei, numite *evangelii*, astfel au predat“.

⁴⁾ Dial. c. Tryph. p. 227.: „Cele vestite în așa-numita evangolie“.

⁵⁾ Cf. Apol. 2. p. 98 cu Dial. c. Tryph. p. 331: „Căci în memoare, cari zic că s'au compus de apostoli și de soții acestora“.

⁶⁾ Apol. 2. p. 98: „Și să cetesc memoarele apostolilor și scrierile profetilor“.

⁷⁾ H. E. 4, 29: „Tatian alcătuiind — nu știm cum — o armonie a celor 4 evanghelii, a numit-o „cea prin cei 4“, care unii o au până în timpul de față“.

⁸⁾ Eusebie l. c.; Teodoret (Haer. fab. 1, 20): „Acest Tatian a compus și evangalia numită prin cei 4“; Epifane (Haer. 46, 1): „Să zice că el a compus evangalia prin cei 4, care unii o numesc după Evrei“.

⁹⁾ Teodoret, l. c. „Nu o folosesc numai ceice să țin de această sectă, ci și ceice urmează dogmelor apostolești necunoscînd răutatea acestei compoziții, ci folosindu-o simplu ca o carte. Și eu am aflat mai multe ca 200 de aceste cărți în bisericile noastre“.

ran lui Tatian, encrețit ca și el) încă avea evangeliile canonice¹⁾; în urmă după mărturiile siriene²⁾ Diatessaronul să începe cu: „la început era cuvîntul“ ca evangelia lui Ioan; iar Tatian în apologia sa citează din Ioan.³⁾

4. *Evangelia lui Marcion* e după multe mărturii evangelia lui Luca, dar acomodată principiilor gnostice ale acestui eretic, respective prescurtată și schimbată. Acest metod a aplicat el nu numai la evangeliile ei și la epistolele lui Paul, reducînd chiar numărul lor la 10. În urmă

5. *Evangelia lui Cerint* e o recenziune a evangheliei după Evrei corespunzător învățăturilor aderenților acestuia. După *Epifane* (Haer. 28, 5: 30, 14) Cerint sau aderenții lui au folosit numai evangelia neocompletă a lui Matei dovedind din genealogia dela început, că I-us s'a născut dela Iosif și Maria; să poate că nu conținea evangelia întreagă a prunciei lui Isus. Mai mult nu știm despre ea.

§. 79. Acta.

Numirea *Acta* sau *Istoria apostolilor* (*Πράξεις τῶν ἀποστόλων*, Vulg. *Actus apostolorum*⁴⁾), desî nu e dela autor, o aflăm deja în *Canonul muratoric*, la *Clement Alexandrinul* (Strom. 5, 12. p. 588) și *Tertulian*.⁵⁾ Cartea conține istoria creștinismului dela înălțarea Mîntuitorului pînă în al 2. an al închisorii dintîi a lui Paul în Roma, și adecă espune în cele 12 capitule dintîi lucrarea lui Petru, iar de aci înainte a lui Paul.

Cuprinsul:

a) *Întemeierea bisericii și lățirea ei între Iudei* (1—8, 3): tractează mai pe larg înălțarea lui Isus la cer — Petru îndeamnă pe frați a alege un apostol în locul lui Iuda Iscariot — în ziua cincizecimii să revarsă preste apostoli Spîritul sint arătîndu-să în limbi de foc — mulțime de popor să adună și Petru începe a le vorbi, că profețiile T. V. s'au implinit aducînd astfel 3000 de oameni în stînul bisericii — descrie vieța creștinilor de atunci — Petru vindecă la ușa templului pe un paralic — predică de nou despre împlinirea profețiilor — Petru și Ioan sint prinși; numărul credincioșilor crește; a doaua zi să adună sinedriul ca să asculte pe cei 2 apostoli pentru predica lor; Petru mărturisește că e trimis de Cristos, iar sinedriul le oprește a mai vorbi de acesta și-i sloboade amenințîndu-i — comuna creștină să roagă la Dumnezeu după ajutor care i-să asigură

¹⁾ *Eusebie* l. c.: „Aceștia — adecă Severianii — folosesc legea și profeții și evangeliile.“

²⁾ *Barhăbreus*, la Assomani Bibl. orient. I. pag. 57 și *Bar Salibi* ibid. II, 159.

³⁾ *Oratio contra Graecos* p. 152 cf. Io, 1, 6. p. 158 cf. Io, 1, 3.

⁴⁾ Expresiunea grecească a trecut în traducerea siriană și coptică *Πράξεις*, *res gestae* să află și în literatura clasică, d. e. *πράξεις Κίρου* (Xenoph. *Cyrop.* 1, 3, 1) etc; lat. *Acta*, d. e. *Acta Philippi* (Curt. 8, 1) și însămnă nu lucrări, respective fapte, ci *istorie*. Numirea exprimă mai mult decît să află în cuprîns, căci aici să tractează numai de 5 apostoli: Petru, Paul, Ioan și cei 2 Iacob.

⁵⁾ *Contra Marc.* 5, 2 sq.; *De jejun.* 10. *De bapt.* 10, cf. *Irineu*, *Adv. haer.* 3, 14. l. 3, 15, 1.

prin Spirítul sînt — o pãreche care fãtãrisã credinã sã pedepsește — apostolii sãvîrșesc multe minuni, sinedriul îi inchide, ingerul îi scapã și ei predicã în templu — sinedriul iarãș îi prinde, îi trage la rãspundere și numai în urma întrevierii lui Gamaliel nu sînt omorîți, ci numai biciuiți, iar ei continuã a predicã — necesitatea a alege 7 diaconi — Stefan e prins ca tradãtorul legii, dus înaintea sinedriului; aci mãrturisește credinã sa, în urma cãreia moare ca martir — cu aceastã ocaziune pãșeste un atare Saul, care prigionia foarte mult pe creștini.

b) *Trecerea bisericii la pãgini* (8, 4—12, 25): diaconul Filip predicã în Samaria și cãștigã pe mulți pentru creștinism; chiar și vrãjitorul Simon sã boteazã — apostolii trimit pe Petru și Ioan ca sã-i întãriascã; Simon imbie pentru acest dar bani, e pedepsit de Petru — Filip aduce la creștinism pe un ofician delã curtea reginei Candace; în multe locuri ale Samariei sã predicã evangelia — Saul urmeazã cu goanele sale; convertirea lui înaintea cetãții Damasc — Petru merge la Lida și vindecã pe Enea cel paralizat, merge apoi la Iope și învie pe Tabita — centurionul din Cezarea, Corneliu, chiamã la sine pe Petru, care primind înștinãre delã Dumnezeu, cã și pãgini vor fi primiți în sînul bisericii, merge la Cezarea și-l boteazã — dupã întoarcerea lui la Ierusalim dã samã de aceastã faptã — creștinii împrãștiați în urma goanelor predicã pretutindene pe Cristos, chiar și în Antiohia — Barnaba e trimis din Ierusalim în Antiohia; luînd cu sine pe Saul din Tars lucrã în acel oraș cu mult succes — foametea profetã de Agab erupe, Barnaba și Saul sînt trimiși din partea Antiohenilor cu ajutoare la Ierusalim — în acest timp Irod Agripa lasã sã omoarã pe Iacob cel bãtrîn — Petru încã e prins și închis, dar un inger îl sloboade din închisoare, moartea lui Irod.

c) *Biserica între pãgini* (13, 1—28, 31). Cuprinzînd aceastã parte istoria lui Paul sã va tra'ta mai pe larg în §§. 81—84.

Scopul. Fiînd aceastã carte continuarea evangheliei a 3. urmeazã, cã scopul trebuie sã fie cel indicat în genere acolo. Istorisirea începe unde s'a întrerupt în evanghelie, espuînd mai pe larg înãlțarea Mintuitorului și continuînd pãnã la închisoarea lui Paul în Roma; iar fiînd evanghelia adresatã lui Teofil, și Actã avea menirea sã-l întãriascã în credinã arãtîndu-i, cum aceasta s'a lãtit și afarã de Palestina. Sã'nțelege, cã autorul nu voiește a da o istorie detaliatã, ci sã ocupã numai cu persoanele de capetenie care au propagat creștinismul (Petru și Paul) presupunînd, cã Teofil cunoaște lucrarea acestora în Italia. De aceea ceilalți apostoli nu sã amintesc; sã aratã cum creștinismul trece la pãgini prin botezarea lui Corneliu (c. 10); în urmã cum s'a stabilit ra-

portul între iudeo- și păgino-creștinii în conciliul apostolesc (ținut între 50. și 52. d. Cr. Acta 15).¹⁾

*Autorul este Luca. Cartea continuă evangelia a 3. (1, 1), urmărește acelaș scop (1, 1 cf. Lc. 1, 3), întimpinăm aceeaș limbă și direcțiune paulină, nizuința a fi cit să poate de precis, în urmă mărturiile bisericii. Așa Canonul muratoric,²⁾ epistola comunei din *Luigdunum*,³⁾ *Irineu*,⁴⁾ *Constituțiunile apostolești*,⁵⁾ *Clement Alexandrinul*,⁶⁾ *Tertulian*,⁷⁾ *Origen*,⁸⁾ *Eusebie*⁹⁾ și *Ieronim*.¹⁰⁾ *Crizostom*¹¹⁾ — e drept — relatează,*

¹⁾ Unii au mai aflat în carte un scop general și altul spețial. Scopul general al autorului era să arate. că păgini și Iudeii au parte la împărăția mesianică și că puterea creștinizmului lucră între păgini ca la Iudei. Aici să justifice deci procedura lui Paul de a nu impune păginiilor legile cereemoniale jidovești, deoarece ei numai prin credința în Cristos să pot mintui. Unele părți ale Actei ar vorbi pentru această părere, dar avind în vedere întregul vedem, că multe lipsesc ce ar fi tocmai acomodate spre acest scop, așa între altele, certele apostolului cu iudaizantii, cari să cunosc numai din epistolele lui. Aceia care află un scop spețial zic, că aici să intenționează a împăca cele 2 partide (pe petri și paulini) dovedind consunarea între învățăturile lor, să înțelege însă așa, că Petru primește elemente păgino-creștine, iar Paul iudaistice, adică Petru paulinizează, iar Paul petrinizează. Aceasta e un neadevăr istoric. Nu să poate dovedi, că partidele acestea își iau începutul dela apostoli; ceace știm din epistolele lui Paul stă în deplină armonie cu Acta (cf. 9, 19 sq. și Gal. 1, 16 sq.; 15. și Gal. 2.; 17, 1 sq. și 1, Tes. 2.; 18, „ și 1. Cor. 1, 14 etc.); cuvintările acestor apostoli împărtașite în carte consună după cuprins deplin cu învățăturile lor: cuvintările lui Paul din Antiohia, Pisidia și Areopag aduc aminte de epistolele către Romani și Galateni; cuvintarea din Milet de cea către Filipeni și cele pastorale; în privința lui Petru cf. Acta 2—5 cu 1. epistolă a lui, c. 9—11 (Iope și Cezarea) și c. 15, 17, cu cele din Gal. 2, 1 sq. 11 sq. În urmă istorisirea este astfel ținută, că o atare tendență de împăcare nu poate rezulta în mod firesc.

²⁾ „Acta autem omnium apostolorum sub uno libro scripta. Lucas „optime Theophile“ comprehendit quia sub praesentia eius singula gerebantur etc.“

³⁾ *Eusebie* (H. E. 5, 2) să provoacă la Acta 7, 58 sq.

⁴⁾ Adv. haer. 3, 14, 1: „Quoniam autem is Lucas inseparabilis fuit a Paulo et cooperarius eius in Evangelio, ipse facit manifestum, non glorians, sed ab ipsa productus veritate. Separatis enim, inquit, a Paulo et Barnaba et Joanne, qui vocabatur Mareus, et cum navigasset Cyprum „nos venimus in Troadem“.

⁵⁾ Cf. 2, 6: „Precum zice Luca: cecece a început Isus a face și a învăța“.

⁶⁾ Adumbrat. in Ep. Petri IX, 732: „Sicut Lucas quoque, et Actus Apostolorum stylo exsecutus“ etc. Strom. 5, 12: „Precum amintește și Luca în istoriile apostolilor“.

⁷⁾ De Jejun. 10, 2: „In eodem commentario Lucae et tertia hora orationis demonstratur, sub qua Spiritu sancto initiati pro ebriis habebantur, et sexta, qua Petrus ascendit in superiora.“

⁸⁾ Contra Cels. 6, 11: „Precum Luca a scris în istoria apostolilor“.

⁹⁾ H. E. 3, 4: „Luca istorisește în Acta“.

¹⁰⁾ De vir. ill. 7: „Lucas aliud quoque editit volumen egregium, quod titulo apostolicarum προάξεων praenotavit, cuius historia usque ad biennium Romae commorantis Pauli pervenit“.

¹¹⁾ Omil. 1, 1 în Acta ap. LX, 13: „Mulți nu cunosc această carte sau nu știu cine a scris-o și cine a compus-o“. *Fotie*, patriarhul Constantinoplei, observă, că unii cred, că *Clement Romanul* a scris Acta; alții că *Barnaba*; alții în urmă

că Acta e puțin cunoscută, ceea ce să explică din împrejurarea, că e adresată unei persoane și cuprinsul nu e de interes general.¹⁾

Timpul și locul compunerii nu să pot hotări mai de aproape. Cunoscînd din cele espuse raportul între Acta și evangelia a 3.; considerînd apoi mărturia lui *Irineu*²⁾ rezultă, că cartea de față nu s'a compus tocmai multă vreme după evangolie.³⁾

Izvoarele. Avînd în vedere cuprinsul înțelegem, că Luca nu l'a putut avea numai din experiența proprie, ci a trebuit să întrebuinteze și izvoară. Acestea sint știrile păstrate în tradiție — mai virtos cele spuse de Paul —; apoi notițe și consănuări înscris (la cuvîntările lungi cf. 2, 14—40. 7, 2—53. 15, 7 sq.). În partea a doua fiind martor ocular istorisește mai pe larg, iar celelalte împărțășiri le-a primit dela Paul, izvorul nemijlocit.⁴⁾

Autenticitatea. Reminiscente din Acta nu tocmai sigure aflăm la *Ignatie*⁵⁾, *Policarp*⁶⁾ și în *Învățătura apostolilor*.⁷⁾

că Luca evangelistul (Quaest. Amphil. in Gallandi bibl. patr. 13 p. 722), ce pare a fi o schimbare cu istoriile apostolilor apocrife, sau pentru că lipsește numele autorului.

¹⁾ Schlegelmacher a crezut că sub „noi“ (Acta 16, 10) e de înțeles Timotei; alții că Sila; în urmă un oarecare necunoscut, și deci unul dintre aceștia autorul Actei. Dar din 16, 10 cf. 28, 16 rezultă, că autorul e martor ocular care poate vorbi de sine în persoana a treia, niciînd însă deodată în intîia și a treia.

²⁾ Adv. haer. 3, 1 cf. pag. 148.

³⁾ Din 28, 30 sq. au dedus unii, că s'a compus în închisoarea din Roma sau scurt după aceea. Hug. etc. au crezut pentru 8, 26 — unde e vorba de Gaza și raportînd adînsul „aceasta e pustie“ la acest oraș și nu la „cale“ — că s'a scris după începutul războiului jidovesc, deoarece după Iosif Flaviu (Bell. Iud. 2, 18, 1) Gaza seurt înainte de Ierusalim a fost risipită.

Cu privire la loc numai *Ieronim* zice avînd în vedere sfîrșitul cărții: „Ex quo intelligitur, in eadem urbe (scil. Roma) librum esse compositum“ (Catal. 7.).

⁴⁾ Unii erau de credința, că Luca a scris numai ce a văzut cu ochii săi, deducînd aceasta din 16, 10 sq. Dacă astfel credea *Irineu* [Adv. haer. 3, 14. cf. pag. 164 obs. 7.], nu putem ști, dar la autorul necunoscut al *Canonului muratoric* e aceasta sigur: „Quia [quae] sub praesentia eius [Lucae] singula gerebantur“. *Eusebie* [H. E. 3]: „Luca a pus în acta apostolilor nu ceea ce a primit din auzite, ci cu ochii săi“ [a văzut]. *Ieronim* [Catal. 7.]: „Evangelium sicut audierat scripsit; acta vero apostolorum sicut viderat composuit“. Autorul *Sinopsei* afirmă: „Precum și acta apostolilor Petru apostolul a dictat-o, dar a scris-o Luca“.

⁵⁾ Ad Smyrn. 3: „Iar după înviere împreună a mîncat și beut“ cf. Acta 10, 41.

⁶⁾ Ad Philipp. 1: „Pe care l-a înviat Dzeu dezlegînd durerile iadului“ cf. Acta 2, 24.

⁷⁾ Ed. Bryenn. 4, p. 21 cf. Acta 2, 44. 45. 4, 32.

Mai sigure sînt provocările lui *Iustin Martirul*,¹⁾ în *epistola comunelor din Vienna și Lugdunum*,²⁾ *Itala*, *Peșito*, *Canonul muratoric* (vezi mai sus); *Irineu*³⁾ amintește mai întîi autorul, apoi *Clement Alexandrinul*,⁴⁾ *Tertulian*,⁵⁾ *Origen*,⁶⁾ *Eusebie*.⁷⁾

Canonicitatea Actei nu sã știrbește prin contrazicerile unor partide eretice, deoarece acestea sã bazează numai pe motive dogmatice. *Marcioniștii* nu recunoșteau legătura între iudaism și creștinism [*Tertul.* c. Marc. 5, 2. De praescr. 22]; *Ebioniștii* [*Epifane*, Haer. 30, 16] erau dușmani neîmpăcați ai învățaturii lui Paul, cã păgînii numai prin credință intră în creștinism; *Maniheii* [*Augustin*, De util. credendi 2, 7. Epist. 237. al. 253] nu primiau învățătura despre trimiterea Spiritului sînt; în urmă aseeza unilaterală a *Severianilor* contrazicea învățăturilor lui Paul [*Eusebie* H. E. 4, 29].

Cronologia. Timpul faptelor înșirate în Acta e nesigur. Istorisirea începe cu anul morții, respective cu înălțarea Mintuitorului, care a fost la 30 sau 31 d. Cr. Celalalt punct al hotărîrii cronologiei e sfîrșitul cărții și anume revocarea procuratorului *Felix* din Iudea, ce s'a întimplat înainte de 62, dupăcum rezultă din *Iosif Flaviu* [Antiq. 20, 8, 9] care zice, cã pe atunci trăia fratele lui *Felix*, *Pallas*, favoritul lui *Nero*, și *Burrus*, Praefectus praetorio. După *Tacit* [Ann. 14, 65] *Pallas* e înveninat de *Nero* în anul 62, iar *Burrus* moare în lumile dintii ale aceluiaș an. De altã parte e sigur, cã procuratorul *Festus* n'a putut ocupa oficiul sãu înainte de 60. Dar nu sã știe dacã *Felix* a pãrșit oficiul sãu la 60 sau 61, și așa cronologia e nesigurã cu 1 an. După datele din Acta conciliul apostolesc [15] s'a ținut cel puțin 7 ani înainte de prinderea lui Paul, iar convertirea acestuia cade după Gal. 1, 17—2, 1 cu 17 ani mai înainte. De aci rezultã aproximativ urmãtoarea ordine cronologicã:

La 34 sau 35 d. Cr. întoarcerea lui Paul [Acta 9, 1—22], nu mult înainte de aceasta e martiriul lui *Stefan* [Acta 6, 8—8, 40]. 37 sau 38 d. Cr. cãlătorește Paul la Ierusalim după o petrecere de 3 ani în Arabia și întoarcerea la Damasc [Gal. 1, 17 sq.]. Dela Ierusalim merge în Siria și Cilicia [Gal. 1, 31; Acta 9, 30]. 44 d. Cr. moare regele *Irod Agripa I.* și nu mult înainte cade martiriul lui *Iacob cel bãtrîn*, prinderea și slobozirea lui *Petru* [Acta 12, 1—23]. Cam în acelaș timp cãlătoreșc *Barnaba* și *Saul* la Ierusalim ducînd ajutor din incidental foatmetei; iar cam 1 înainte de aceasta merge Paul dela Tars la Antiohia [11, 25 sq.]. Între 45 și 50 d. Cr. e întia misionadã [13, 14]. La 51, respective 52 d. Cr. conciliul apostolesc (15, 1—20; Gal. 2, 1—10). Paul sã reîntoarce la Antiohia și nu mult după aceea începe misionada a doaua (15, 20—18, 17). În anul 52 sau 53 a venit el la Corint, iar în primãvara anului 54 sau 55 pãrșește orașul și merge peste *Efez* la Ierusalim, apoi la Antiohia. După citva timp sã reîntoarce în Azia

1) Apol. I. cf. Acta 1, 8 sq.; Apol. II. p. 85. cf. Acta 13, 31.

2) Autorul nu sã amintește, dar descrie fînera unui martir ca acta 7, 60 zicînd: „Și s'a rugat pentru ceice i-au fãcut dureri, precum și *Stefan* martirul cel desãvîrșit: Doamne nu le numãra acest pãcat“.

3) Adv. haer. 3, 14 cf. pag. 164 obs. 7.

4) Strom. 5: „Luca amintește în acta apostolorum invenimus, quoniam qui

5) De bapt. 10: „Adeo postea in actis Apostolorum invenimus, quoniam qui Joannis baptismum habebant, non accepissent Sp. S.“ etc. De jejun. 10: „Porro cum in eodem commentario Lucae et tertia hora orationis demonstratur, sub qua Sp. S. initiati pro ebriis habebantur, et sexta, qua Petrus ascendit in superiora“ etc. De praescr. 22: „Probantibus actis apostolorum descensum Sp. S.“ C. Marc. 5, 2: „Scripturam actorum apostolicorum confirmat, apud quam ipsa etiam epistolae istius materia recognoscitur, intercessisse quosdam, qui dicerent, circumcidi oportere et observandam esse Mos. legem; tunc apostolos de ista quaestione consultos“ etc.

6) La *Eusebie*, H. E. 6, 25: „Luca care a scris evangelia și acta“.

7) H. E. 3, 25 o numãrã la omologumene.

mică (18, ¹⁵—²³), unde rămâne cel puțin 2¹/₄ de ani (19, ⁶, ¹⁰ cf. 20, ³¹). La rusa-
liile anului 57 sau 58 pleacă din Efez (1. Cor. 16, ⁸); în primăvara an. 58 sau
59 d. Cr. călătoria din urmă la Ierusalim (20, ⁴—21, ¹⁶). Puține zile după sosirea
sa acolo (24, ¹¹) e prins și închis, trimis la Cezarea (21, ²⁷—23, ³⁵), unde petrece
dela 58—60, respective dela 59—61 (20, ²⁷). În vara an. 60 sau 61 Festus de-
vine procurator, iar Paul în toamna aceluși an (27, ⁰) e trimis la Roma, unde
sosește primăvara anului următor (27, ¹—28, ¹⁶) și rămâne aci 2 ani, adică dela
61—63, respective 62—64 d. Cr. (28, ³⁰ sq.).

§. 80. Istoriile apostolilor apocrife.

Abia să lătisă creștinismul și începe a să compune Acte apocrife, cari pen-
tru istorie n'au nicio însămnătate, deoarece cele vechi reprezintă interesele de par-
tid, iar cele mai de apoi aveau scopul să umple golul ce există în canon cu
privire la viața și lucrarea apostolilor.

Epifane [Haer. 30, 16] relatează, că Ebioniții aveau *Acta* lor, în care Iacob
are un rol deosebit [în opunere cu Paul, de care să zice, că amorzându-să în fata
arhierului a trecut — fiind elin — la iudaism; dar necăpătându-o a pășit contra
legii mozaice, sabbatului și contra tăierii împrejur]. Cu aceasta stau în legătură:
Predica lui Petru, Călătoriile lui Petru [2 scrieri ebionice], cari sint izvoarele
Recognițiunilor pseudoclementine și a Omiliilor, compuse la Roma pela mijlocul
veacului al 2. Biserica numește de autorul istoriilor apocrife pe maniheul *Luciu*
(*Leucius Charinus*, cari s'au păstrat până acum în prelucrare. *Fabricius* H. p.
402—742 împărtașește o scriere, în limba latină: *Historia apostolica* [sau: *Historia*
certaminis apostolică] în 10 cărți, scrisă, zice-să, de *Abdia*, care să fie întâiul episcop
al Babilonului, în limba evreească și tradusă apoi de *Iuliu African* în latinește.
Scrierile vechi însă nu o cunosc, și așa nu s'a compus înainte de veacul al 7.,
și adică latinește. Ea tractează istoria spețială a fiecărui apostol, parte după *Acta*
lui Luca, parte după alte izvoară.

De alte istorii apocrife vorbește *Fabricius* p. 745—832, cari au fost com-
pletate de *Tischendorf*, *Acta Apostolorum apocrypha*, ex triginta antiquis codicibus
Graecis vel nunc primum eruit vel secundum atque emendatus editit, Lipsca 1851.
Această colecțiune conține:

1. *Acta Pauli et Theclae*, grecește cu traducere latină; o amintește și Ter-
tulan [De bapt. 17], compusă de un presbiter din Asia din iubire cătra Paul.
Tecla, o fecioară din Iconiu, aude în casa lui Onisifor pe Paul, care o impresio-
nează așa mult cu cuvintarea sa încit nici mamă-sa nici logodnicul ei, Thamyris, nu
o pot deslipi de el și să o hotărăscă să să mărite. De aceea Paul e închis; Tecla
il cercetează și e osindită la moarte prin foc. Pe eșafod nu-i să întimplă nimica;
să intilnește cu Paul și-l însoțește la Antiohia. Și aci voiește un atare Alexandru
s'o ia de soție; neînvoindu-să la aceasta e aruncată între animale sălbatice, dar
și aici e scăpată prin minune, etc.

2. *Acta Barnabae*, grecește, să zice că e compusă de Ioan Marcu.

3. *Acta Andreae*, are forma unei scrisori a presbiterilor și diaconilor din
comunele Ahaiei cătra alte comune despre martiriul lui Andrei. Deja *Eusebie* [H.
E. 3, 25] amintește *πράξεις* ale lui Andrei puse în circulație de eretici. [Aceste
trei au fost publicate mai de mulți].

4. *Acta Thomae* grecește, edată mai întâi de *Thilo* [Lipsca 1823]. Să amin-
tește de Epifane, Augustin, etc. ca apocrif zicind, că o folosese Enkratitii, Mani-
heii etc.

5. *Acta Petri et Pauli*, tractează martiriul acestora, edată grecește de același.

6. *Acta Andreae et Matthiae*, grecește, edată de același.

Următoarele au fost mai întâi edate de *Tischendorf*:

7. *Acta Philippi* sau *Ex peregrinationibus Philippi apostoli*, grecește; es-
pune martiriul lui Filip în Ierapol, unde să fie predicat cu soru-sa, Mariana, și
Bartolomei.

8. *Acta Philippi in Hellade*, grecește, tractează disputele lui Filip cu filo-
zofii din Atena și cu arhierul Anania, pe care-l chiemaseră aceștia intrajutor,

care la semnele făcute de Filip asupra lui și altora rămîne necredincios, în urmă să pogoară de viu în iad.

9. *Acta et martyrium Matthaei apostoli*, grecește, continuare la p. 6., vorbind de martiriul lui Matei între antropofagi, în cetatea Myrene

10. *Consummatio Thomae* [sfirșitul apost. Toma], grecește, spune martiriul acestuia între Indieni la porunca regelui Misdeos, care mai apoi vindecându-i-să un fiu prin atingerea de pămîntul, unde era inmormîntat Toma, trece la creștinism, ceea ce făcuseră cu mult mai înainte soția și casnicii lui.

11. *Acta sau martiriul apostolului Bartolomei*, grecește; istorisește predica și lucrarea acestuia la Indieni, unde nimicește zeii falși, convertește pe regele Polymius, moare însă la porunca fratelui acestuia, Astreges, etc. Nr. 10 și 11 conșună în esență cu scrierea lui Abdia.

12. *Actele apostolului Tadeu* [praxis], grecește, espune lucrarea acestuia la regele Abgar din Edesa și în alte cetăți ale Siriei până la moartea sa; epistola lui Abgar către Isus să împărtășește după altă recenziune ca la Eusebie [H. E. 1, 13].

13. *Actele* [praxis] *apostolului Ioan*, grecește, să ocupă cu pertractările avute de Ioan cu Domițian la Roma înainte de exilare, spre ce împăratul după cele auzite și văzute cu greu să hotărăște; împărtășește cuvîntările lui Ioan ținute după reîntoarcerea sa la Efiez înainte de a-ș lua rămas bun dela comună; să accentuează foarte mult fecioria lui Ioan, iar autorul dă a înțelege, că e martor ocular. Această serie o amintesc Eusebie [H. E. 3, 25 — pusă de creștii în circulațiune], Epifane (Haer. 47, 1), Augustin (c. advers. leg. et proph. 1, 20) etc.; unii zic, că e opul lui Leucius.

B.

Scrierile didactice.

CAPITLUL ÎNTÎI.

Epistolele lui Paul.

§. 81. Paul până la întîia misionadă.

În cele următoare Paul ocupă locul de frunte, și de aceea trebuie să ne ocupăm mai pe larg cu istoria lui.¹⁾

Paul, cu numele evreesc *Saul*,²⁾ era de naștere din

¹⁾ Izvoarele acestei istorii sînt Acta și epistolele lui Paul. Criticii mai noi au atacat autenticitatea unor epistole; mai întîi a epist. către Timotei, mai apoi a tuturor epistolelor pastorale, către Tesaloniceni, Efezeni și Coloseni. Baur a recunoscut de canonic numai epistola către Romani, cele 2 către Corințeni și cea către Galateni.

²⁾ Nume cunoscut din LXX și-l poartă mulți eleniști. Etimologiceste însă: *cel cerut*, dela שָׂאֵל. Cum a ajuns Saul la numele Paul, nu știm. Ieronim zice, că dela S. Paul pe care Pa convertit: „Quumque primum ad praedicationem eius Sergius Paulus, proconsul Cypri, credidisset (Acta 13, sq.) ab eo, quod cum Christi fidei subegerat, sortitus est nomen Paulus.” Mai în urmă să numește el Saul Acta 13, sq, iar în epistole să află numai numele Paul. Să observă că unii eleniști purtau două nume: evreesc și grecesc, sau modificau pe cel evreesc după cele grecești ori romane: Isus în Iason, Dostai în Dositei; deci și Saul în Paul. Acest nume nu-l adoptă apostolul încă în pruncie, dar nici îndată după convertire, pentru că atunci l-ar purta totdeauna, ci abia după ce începe predicarea între păgîni. Παῦλος cu schimbarea liquidei = παῦλος = paulus = mic, neînsămnat și poate, că e aluziune la constituția lui trupească (2. Cor. 4, 7, 10, 11, 12; Gal. 4, 13). —

Tars¹⁾ în Cilicia (Acta 9, ₁₁. 21, ₃₉), care în privința culturii stătea în renume ca Atenă și Alexandria. Aci s'a însușit apostolul limba și cultura grecească. El era din seminția lui Beniamin (Rom. 11, ₁; Fil. 3, ₅), iar din Acta 23, ₆ rezultă, că dintr-o familie farizaică veche. Tată-so avea dreptul de cetățan roman, deși nu știm cum îl dobîndisă.²⁾ Observînd acesta un talent extraordinar îl menî pentru cariera rabină și-l trimite la Ierusalim;³⁾ dar înainte de aceasta învățasă Paul în Tars meseria a face pînză de corturi;⁴⁾ ce îi fu mai tîrziu de mare folos.⁵⁾ În fruntea școalei din Ierusalim stătea *Gamaliel*, nepotul lui Hillel, care, deși fariseu, era liberal, iubitor de literatura grecească și blind în judecarea celor de alte păreri (cf. Acta 5, ₃₄). La picioarele acestui învățat renumit șade Paul mai mulți ani (Acta 22, ₃. 26, ₅; Fil. 3, ₅) pătrunzînd învățăturile T. V. [Acta 7, ₅₈. 22, ₃. 26, ₄₋₅]; trecînd apoi la secta fariseilor devine mare zelos al legii strămoșești și orînduirilor fariseești. Blindeta și moderațiunea învățătorului nu și le însușește, ce explică ura și dușmănia lui contra mărturisitorilor lui Cristos, care surpă legea strămoșască [Gal. 1, ₁₃ sq. Fil. 3, ₆]. Acta istorisește, că un tînar, Saul, la uciderea lui *Stefan* păzește hainele celorce îlucid și află în această faptă mare plăcere [Acta 7, ₅₈. 8, ₁. 22, ₂₀]. După aceasta începe în Ierusalim goană contra creștinilor, la

¹⁾ *Ieronim*: „Aiunt parentes apostoli Pauli de Gyscalis regione fuisse Judaeae; et eos, quum tota provincia Romana vastaretur manu, et dispergerentur in orbem Judaei, in Tharsum, urbem Ciliciae, fuisse translatos“ (De vir. ill. 5), care notiță față de Acta nu poate fi luată în considerare, căci cînd în pruncia lui Paul s'ă fi fost ocupată o cetate din Galilea de Romani, iar Iudeii constrînși s'ă emigreze? De Tars zice *Strabo* „Atare sirguință spre filozofie și alte învățături enciclice s'ă află la oamenii de aci, incit întrec pe Atenieni și Alexandrineni..... s'ă deosebesc însă intrucit iubitorii de învățătură sint cei din țară, străinii cu greu petrec aci.“ (Geogr. 14, 5. p. 673 al. 991.)

²⁾ August declară liber acest oraș, îi iartă dările — ceea ce însă nu în-samnă dreptul de cetățan roman. Tatăl lui Saul sau alt înămtaș l-a cumpărat ori căștigat pentru deosebite merite.

³⁾ Cu anul al 12. fiecare băiat iuden devine *fiul legii*, adică îndatoratul legii. De aici rezultă, că Saul abia după acest an al virstei sale a putut merge la Ierusalim. Nu s'ă știe, dacă și părinții lui au mers cu el. Din Acta 23, ₁₆ vedem numai, că avea acolo un nepot de soră; iar Acta 23, ₅ istorisește, că s'ă născut în Tars și a petrecut mai mult timp în Ierusalim.

⁴⁾ Talmudul învață: „Frumos e studiul legii prelingă o ocupațiune lumească, căci cine s'ă indeletnicește cu amîndoauă e ferit de păcat, și fiecare studiu fără o meserie duce în sfîrșit la trîndăvie și apoi la păcat“ (Pirke Abotb 2, 2).

⁵⁾ Acta 18, ₃. 20, ₂₄; 1. Tes. 2, ₉; 2. Tes. 3, ₈; 1. Cor. 4, ₁₂. 9, ₆₋₁₁; 2. Cor. 12, ₁₃ sq.

care Saul ia parte activă [Acta 8, 1]; la porunca sinedriului aduce în închisoare bărbați și femei din această sectă, lasă să-i biciuiască pentru credința lor; caută a-i îndupleca prin intimidări să huliască pe Cristos, adevărată să lapede de el.¹⁾ Dar nu să mulțamește cu Ierusalimul, ci urmărește pe creștini și în alte cetăți [Acta 26, 11]. Fanatismul lui să vede mărginit prin hotarale Palestinei. El cere delă sinedriu plenipotență a căuta pe creștini și la *Damasc*, în care înțeles capătă epistolă către sinagogile de acolo. Aproape de ținta călătoriei sale însă i-să arată Domnul și vorbindu-i (în limba evrească, cf. Acta 26) produce în el totală schimbare.²⁾ Lumina care l-a cuprins atunci îl orbește; e dus de soți în cetate, unde rămîne în starea aceasta până a 3. zi (cap. 9), cînd un credincios, de naștere iudeu, *Anania* (care în acest scop avusesă descoperire delă Cristos), mergînd la dinsul îi dă iarăș vederea.³⁾

Anul convertirii e 34 sau 35 d. Cr.; după tradiția bisericească în 25 Ianuarie; iar vîrsta lui Saul nu să poate hotări. Cel mai sigur dat în privința aceasta e Acta 7, 58, unde să numește el tînăr. Întimplindu-să martiriul lui Stefan nu tocmai mult înainte de convertire (Acta 8, 1-3, 9, 1. 3.) și fiind adolescența la cei vechi până în al 30. an al vieții urmează, că Saul încă nu trecusă de 30 ani. Aceasta să întărește și din epistola către Filimon v. 9 (scrisă pela 62 d. Cr.), unde să numește bătrîn.

În *Damasc* rămîne Paul puține zile [Acta 9, 19]. De aici să duce în *Arabia* și petrece 3 ani⁴⁾, apoi să întoarce iarăș la *Damasc* [Gal. 1, 17] pășind cu energie pentru învățătura creștină. Iudeii dușmănindu-l caută să-l omoară; păzesc porțile cetății ca să nu le scape, dar prietenii îl slobod întrun coș preste zidul cetății [Acta 9, 23 cf. 2. Cor. 11, 32]. Dela *Damasc* merge Paul [întîiadată delă convertire] la *Ierusalim*

¹⁾ Acta 8, 3; 22, 4, 19; 26, 9-11; Gal. 1, 13; 1. Cor. 15, 9; Fil. 3, 8; 1. Tim. 1, 13.

²⁾ Cf. Acta 9, 1-19; 22, 5-16; 26, 12-18. De acum înainte are Paul mai multe viziuni, prin cari să întărește în credință (Acta 22, 17 sq. 2. Cor. 12, 1 sq. 16. 9; Gal. 2, 2).

³⁾ Minunea convertirii rezultă din Gal. 1, 15 sq. Vederea Domnului nu să rapoartă la viața pămîntească a acestuia, ce n'ar putea invoca ca autoritate — 1. Cor. 9, 1. 15, 8; iar Acta 22, 14 *Anania* caracterizează cele întimplate lui Paul: „Ca să vezi pe cel drept și să auzi voce din gura lui;“ cf. Acta 26, 10: „Ți s'a arătat.“ De ce Saul a ales *Damasc*, nu știm. Că această călătorie s'a făcut cu scop rezultă din Acta 22, 6. E probabil, că mulți dintre creștini (iudeosebi din *Ierusalim*) să refugiaseră aci ca în străinătate; cel puțin *Anania* zice 9, 13, că auzisă de goanele lui Saul.

⁴⁾ Ani de pregătire pentru oficiul său. Aci primii mai departe instrucțiune în învățătura creștină, nu delă om, ci delă Domnul (Gal. 1, 12 cf. Efez 3, 3).

[anul 37 sau 38] ca să cunoască pe Petru [Gal. 1, 18]. Credincioșii de aci, cunoscându-l de mai nainte ca dușman al bisericii creștine, îl primesc cu receală, căci nu știau ce să întâmplasă cu el fiind întreruptă comunicația între Ierusalim și Damasc.¹⁾ *Iosif* (Ioses) numit *Barnaba* (Acta 9, 27 cf. 4, 36), un învățător însămnat, care fiind elenist stătea mai aproape de Paul, îl introduce la apostoli. Aci petrece 15 zile; să întâlnește numai cu *Petru* și *Iacob*, fratele Domnului (Gal. 1, 18 sq.). Disputînd Paul cu eleniștii, aceștia caută să l piardă, dar aflîndu-să în templu Domnul îi poruncește să părăsască cetatea (Acta 22, 17). Iesînd de aci (Gal. 1, 21) merge în *Siria* și *Cilicia* — după Acta 9, 30 frații îl însoțesc până la *Cezarea* (lingă marea mediterană), — apoi la *Tars*, unde petrece mai mulți ani (probabil până la 43 d. Cr.; Acta 9, 26—30). Între aceea apostolii trimit pe Barnaba la *Antiohia* Siriei — unde creștinismul să lățisă (Acta 11, 20 sq.) —, care voind a lărgi terenul de lucrare merge la Tars, chiamă pe Saul (11, 25) și lucră împreună un an întreg (v. 26; probabil că acum să întâmplă extaza din 2. Cor. 12, 2—4). Precînd lucrau ei în Antiohia, în Iudea erumpe foametea prezisă de profetul creștin *Agab*. Credincioșii trimit pe Saul și Barnabă la prepoziții din Ierusalim cu ajutor pentru frații de acolo²⁾ (Acta 11, 27—30; a doaua călătorie dela convertire; an. 44 sau 45);³⁾ iar întorcîndu-să înapoi la Antiohia (Acta 12, 24 sq.) Barnaba ia cu sine și pe nepotu-so de soră, *Ioan Marcu* (Col. 4, 11).

¹⁾ Regele arabic Areta ocupasă Damascul, deși aparținea la provincia romană Siria. Cînd s'a ocupat, nu știm? Areta purta război cu ginere-so Irod Antipa, care alungasă pe soția sa dintii, fia lui Areta, ca să să căsătorească cu Irodiada. Areta învinge pe Antipa; acesta cere ajutor dela împăratul Tiberiu, care trimite pe locușitorul Siriei, Viteliu. Între acestea Tiberiu moare (în Martie 37. d. Cr.), iar Viteliu să reîntoarce înainte de a fi dat ajutor lui Antipa. Probabil însă este, că Areta a ocupat cetatea abia după retragerea lui Viteliu, în iarna anului 37 și o stăpîni cel mult până la 39 d. Cr. Nu să poate decide, dacă această călătorie la Ierusalim s'a întimplat îndată după părăsirea Damascului sau ceva mai tîrziu.

²⁾ Foametea a fost după Iosif Flaviu (Antiq. 20, 5, 2) pe timpul procuratorului din Iudea *Cuspius Fadus* și a urmașului său *Tiberiu Alexander*. Cel dintii a ajuns la acest ofici după moartea lui Irod Agripa I. († 44 d. Cr.), iar al doilea probabil, că i-a urmat la 46.

³⁾ După Gal. 2, , călătorește Paul cu Barnaba după 14 ani la Ierusalim, cari nu pot fi socotiți dela convertire, ci dela întiia călătorie intracolo. Călătoria din Gal. 1. c. nu e cea de aici, căci aceasta s'a întimplat cel mult la 46 d. Cr.: așadar cronologia nu permite a le identifica.

§. 82. Misionada întâia (între anii 45—50 d. Cr.)

În Antiohia erau mai mulți învățători: *Simeon* numit *Niger*, *Luciu* din Cirene și *Manaen*. Precînd aceștia aduceau jertfa T. N. Spiritul s. le poruncește să aleagă pe Paul și Barnaba pentru serviciul lor, adecă să-i înzestreze cu puterea de a predica (Acta 13, _{1—3}; cf. Gal. 1, ₁). În portul *Seleucia* îmbarcă *Paul*, *Barnaba* și *Ioan Marcu* spre *Cipru*; percurg inzulă dela răsărit spre apus (dela *Salamis* până la *Pafos*) predicînd în sinagoge (cf. Mt. 10, ₅). *Pafos*, renumit pentru templul *Citerei*, era rezidența proconzulului roman, *Sergiu Paulus* (Acta 13, ₇), care, nemulțămîndu-l filozofia păgînă și religiunea națională, voină a cunoaște adevărul ținea la sine un mag (goet) cu numele *Barisus* (sau cel arabesc *Elima*=înțelept), ca să-l introducă în filozofia orientală.¹⁾ Dar nici acesta nu-l mulțămă, și auzînd de noaua învățătură doria s'o cunoască; chiamă la sine pe Paul și Barnaba. Goetul își da silință să desfătue pe proconzul dela aceasta; Paul îl pedesește cu orbie, ceace produce în *Sergiu* mirare și credință (Acta 13, _{4—12}). Dela *Pafos* merg în *Pamfilia*; la *Perghe Marcu*, contra voii lui Paul (Acta 15, ₃₇), îi părăsește și să re'ntoarce la *Ierusalim*, iar Paul și Barnaba călătorînd mai departe sosesc în *Antiohia* *Pisidiei*. Simbătă merg în sinagogă; Paul întro cuvîntare face privire scurtă asupra istoriei jidovești până la *David* îndemnîndu-i să creadă în *Mesia*. Unii foarte adinc impresionăți îl roagă a desvolta cele propuse cu altă ocaziune. Vestea despre noaua învățătură să lătește; Simbătă următoare vin și mulți păgîni, ceace deșteaptă pizma Iudeilor, care contrazic lui Paul; el să întoarce cătră păgîni care să bucură primînd mulți credința creștină. Iudeii răscoală așanumitele femei pioase, perzecută pe Paul și Barnaba, care părăsesc orașul; merg la *Iconiu*, unde au aceeaș soarte; fiind și de aci alungați vin în *Listra* *Licaoniei* (Acta 13, _{13—14}, ₆).

În *Listra* vindecă Paul pe un șchiop din naștere, ce vîzînd poporul crede, că *Dumnezeu* a luat asămănare omenească și a venit la dînșii;²⁾ recunosc în *Barnaba* pe *Zeus* (*Iupiter*),

¹⁾ Atari indivizi pe atunci erau foarte mulți; ei înviau morți, scoteau demoni, vindecau, preziceau din stele etc.

²⁾ *Licaonenii* aveau mitul, că *Zeus* și *Hermes* (*Ovid. Metam. 8, 611 sq.*) demult a cutrierat țara lor luînd chip omenesc și ar fi găzduit la părechea *Filimon* și *Baucis*.

iar în Paul pe Hermes (Mercur), deoarece el cuvînta. Preotul templului lui Iupiter a adus tauri ca să le sacrifice, ce văzînd Paul și Barnaba își rump vesmintele și le spun, că ei sînt oameni simpli, au venit numai să le vestiască pe Dumnezeu cel adevărat. Nu mult după aceea au venit Iudei dușmani din Antiohia și Iconiu, care abat o parte din locuitori dela Paul; întrun tumult acesta e aruncat cu petri și mai mort scos afară de oraș. În mijlocul credincioșilor adunați prelingă dînsul s'a ridicat el și întărindu-l puterea lui Dumnezeu întră în oraș. Minezi de dimineață călătorește cu Barnaba la *Derbe*, unde întemeiază o comună; să întore apoi pe drumul făcut: *Listra*, *Iconiu*, *Pisidia*, *Pamfilia*, întărind pretutindene comunele și așăzîndu-le prepoziți. În orașul dela țermure, *Atalia*, imbarcă pentru Antiohia Siriei, de unde plecaseră. (Acta 14, 7—25).

Acum rămîn Paul și Barnaba „nu puține zile“ (Acta 14, 28) în Antiohia, deși precis nu știm cît timp. Din Gal. 2, 1 rezultă că călătoria următoare la Ierusalim e 17 ani (14?) dela convertire. Comuna din Ierusalim consistă din Iudei și puțini prozeliți ai dreptății. Toți luau parte la cultul din templu, ce făcuseră și Mintuitorul cu apostolii. Puțini păgîni erau de aceia care ca Corneliu fără a fi fost mai nainte prozeliți ai porții trecuseră deadreptul la creștinism. Precum însă prozeliții porții nu erau considerați israilteni desăvîrșiți — nefînd tăiați împrejur —, cu care Iudeii mai rigoroși nu comunicau, îndeosebi nu mincau cu ei la o masă ca să nu să spurce, așa începură și rigoroșii între iudeocreștini a afirma, că păgînii, dacă nu primesc legea mozaică, nu au parte la împărăția mesianică, îndeosebi dacă nu să taie împrejur. Isus e adevăratul Mesia, dar prin venirea lui legea n'a pierdut valoarea; a intra în relațiuni cu păginocreștinii netăiați împrejur fără a să spurca, nu să poate. În Antiohia — mai virtos însă în cetățile unde predicaseră Paul și Barnaba — să întimplă, că trecuseră la creștinism mai mulți elini, deși nu erau prozeliți ai porții. Cît timp acești 2 predicatori petrec afară de Palestina, vin la Antiohia iudeocreștini din Iudea care afirmă, că cine dintre păgîni voiește a intra în creștinism nu trebuie numai să să boteze, ci să să taie și împrejur, obligîndu-să astfel a observa legea mozaică, care e trecere la creștinism. Paul și Barnaba li să

opun, iudaizanții încep cu dînșii a să disputa; iar comuna din Antiohia spre a aplană cearta trimite pe cei 2 învățători la Ierusalim (vezi pag. 203; Acta 15, ₁—₅; a treia călătorie a lui Paul la Ierusalim¹⁾.

Actele conciliului ținut din acest incident să cuprind în Acta 15. ₆—₂₉. Acî să espune cum cauza s'a dezbătut în cercuri private (Gal. 2, ₂); apoi apostolii și presbiterii comunei au examinat-o și în adunare publică; Petru propune ca păgînii ce trec la creștinism să nu fie îndatorați la altceva; fiind tăcere în adunare Paul și Barnaba istorisesc semnele și minunile săvirșite de Dzeu printrînșii; în urmă să scoală Iacob propunîd, că păgînii să nu fie îndatorați a observa legea mozaică, dar să să feriască de idololatrie, desfrînare, de cele înăbușite și de mîncarea singelui, ca așa să nu cadă în păgînism. Conțelesi fiind toți cu aceasta trimite conciliul o epistolă păgînocreștinilor din Siria și Cilicia. Iudaizanții să infățișază aici ca unii ce n'au plenipotență dela apostoli; acuză pe Paul și Barnaba, că au falzificat învățătura adevărată. Pentruca comunele să aibă deplină încredere în învățăturile lui Paul și Barnaba, conciliul le dă acestora de soți pe *Iuda*, numit *Barsaba* și pe *Sila*; iar Barnaba ia cu sine pe Ioan Marcu. Scrierea conciliului a liniștit pe deplin inimile credincioșilor, ba „Iuda și Sila fiind profeți mîngăiau pe frați cu multe cuvinte și-i întăriau“ (Acta, 15, ₃₁).

§. 83. Misionada a doana (52—54 d. Cr.)

Petrecînd Paul și Barnaba după reîntoarcerea din Ierusalim „puține zile“ în Antiohia²⁾ să hotărască a face o noauă călătorie (Acta 15, ₃₅. ₃₆). Barnaba voia ca și Ioan Marcu să-i însoțască; Paul însă pentrucă îi părăsîsă la Perghe nu să învoiește. Așa să despart unii de alții.³⁾ Barnaba cu Marcu merg în *Cipru*, iar Paul luînd pe *Sila* (Silvan) călătorește prin *Siria*, *Cilicia* întărind comunele, vine apoi la *Derbe* și

¹⁾ Gal. 2, ₁ ză zice, că Paul a mers la Ierusalim căpătînd poruncă dela Dumnezeu — ceeace să explică: comuna l'a delegat dupăce el îi împărtășisă descoperirea avută.

²⁾ De tot scurtă n'a tost petrecerea de astădată. În acest timp vine și Petru la Antiohia și să întimplă cele istorisite Gal. 2, ₁₁ sq.

³⁾ Să poate că și cele petrecute Gal. 1. c. au produs oarecare receală între Paul și Barnaba. Cest din urmă să mai amintește în T. N. numai 1. Cor. 9, ₆ iar Marcu 2. Tim. 4, ₁₁.

Listra Licaoniei (Acta 16, ₁). În *Listra* ia pe *Timotei* (cf. §. 97), trec prin *Frigia* și ținuturile *Galatiei*;¹⁾ sint oprîți de spiritul a predica în *Azia* (A. proconzulară de care să ținea *Lidia*, *Caria* și o parte din *Misia*); iar venind în *Misia* spiritul îi oprește a merge în *Bitinia*, de aceea să duc la *Troia*. Aici să întâlnească cu medicul *Luca*, care-i însoțește (istorisirea e în persoana I. „noi,” Acta 16, ₁₀). Cit timp a rămas de a predicat în *Troia*, nu știm. În urma unei viziuni de noapte îmbarcă toți pentru *Macedonia*; sosesc în *Samotrace*; a doua zi în *Neapol*, unde calcă întia dată pe pămînt european. De aci merg la *Filipi*, unul dintre cele mai însemnate orașe ale *Macedoniei*. Iudeii fiind puțini la număr nu aveau sinagogă, ci numai casă de rugăciune (*προσευχή*) lîngă riul *Strimon*. Paul merge întracolo Sîmbătă dimineața și dispută cu femeii despre lucruri religioase. Cuvintele lui cîștigă pe *Lidia*, vinzătoare de purpură din *Tiatira* în *Lidia*, care era prozelită, crede și să botează cu toată familia. În casa acesteia a rămas Paul și soții timp mai îndelungat predicînd evanghelia lui *Cristos* (Acta 16, ₁₂—₁₅. ₄₀). În *Filipi* era o sclavă cuprinsă, după socotința locuitorilor, de spiritul lui *Pithon* sau *Apolo* (zeul vrăjitoriei) și făcea stăpînilor mare cîștig. Adese, mergînd Paul la casa de rugăciune cu soții săi, aceasta striga în urma lor: „Aceștia sint servii Domnului celui înalt, care ne vestesc calea mîntuirii.” Paul multă vreme nu o bagă în seamă; odată însă poruncește spiritului să iasă din ea. Stăpînii văzîndu-să scurtați în cîștig prind pe Paul și *Sila*, îi duc înaintea autorității romane (*duumviri*) acuzîndu-i, că într-o colonie romană lăsește datini religioase jîdovești, ce era oprit prin legea statului. Fără cercetare sint biciuiți amîndoi publice, aruncați în închisoare. Deodată să întîmplă un cutremur, ușile temniții să deschid. Temnițerul crezînd că cei închiși au fugit voia să să sinucidă; dar Paul îl oprește spuindu-i, că sint toți de față. Temnițerul încă în noaptea aceea să botează împreună cu casa sa. Minezi *duumviri* trimit pe servitorii lor ca să sloboadă pe Paul și *Sila*; iar ei să împotrivesc spuind, că sint cetățeni

¹⁾ Lucrarea din *Frigia* e de tot necunoscută; în *Galatia* creștinismul a fost primit cu bucurie (Gal. 4, ₁₃), deși apostolul era bolnav (ib. 4, ₁₀). Mai apoi să lăsește creștinismul în aceste ținuturi fără conlucrarea lui Paul: în *Colose*, *Laodicea*, *Ierapol* (Col. 2, ₁).

romani și că publice trebuie să să declare nevinovați.¹⁾ Duumviri cer iertare și-i roagă să părăsască orașul. Ei merg în casa Lidiei, iau rămas bun dela comună (16, ₁₆—₄₀).

Preste *Amfipol* și *Apolonia* vin la *Tesalonic* (Acta 17, ₁); iar Timotei cu Luca rămân în Filipi.²⁾ Aici exista sinagogă. Paul o cercetează în 3 Simbete, vorbește mulțimei și arată că Isus după profetiile T. V. avea să pătimiască, să învie din morți; Isus dela Nazaret e adevăratul Mesia. Unii dintre Iudei cred; mai mulți prozeliți face el însă dintre păgâni. Credința lăundu-să foarte răpede Iudeii răscoală o parte din popor, intră în casa lui *Iason*, îl duc înaintea autorității orașului învinovățindu-l, că găzduște oameni, care predică alt rege, Isus, și nu pe împăratul. *Iason* și ceilalți credincioși garantează, că nu e primejdie pentru stat și sînt eliberați. Creștinii află de bine ca Paul și Sila să să îndepărteze de aci încă în noaptea aceea (Acta 17, ₁—₁₀)³⁾.

Dela *Tesalonic* a mers la *Veria* (Berea) predicînd evangelia cu mare succes între Iudei și Greci. Aci vine și Timotei. Iudeii din *Tesalonic* vin și revoltă poporul. Apostolul lasă aci pe Timotei și Sila, însoțit de puțini credincioși apucă drumul „spre mare” (Acta 17, ₁₁—₁₅) și să duce la *Atena*. La început nu voia să predice pănăce nu vor veni Timotei și Sila, dar cercetînd orașul și văzîndu-l plin de statue, sufletul lui să întristează, predică despre acela care a dat celor rătăciți adevărată înțelepciune și mîntuire; vorbea în sinagogă cătră Iudei și prozeliți, în public cătră ceice îl ascultau; disputa cu filozofii epicurei și stoici. Unii rideau de dinsul, alții ziceau că vestește zei noi (vorbind de *Cristos* și *Anastasis* = înviere). În *Areopag* ține prelegere publică. Între ceice au primit credința să amintesc *Damaris* (femea) și un membru al *areopagului*, *Dionisie*.⁴⁾ E probabil, că și Timotei vine la *Atena*, dar Paul îl trimite iarăș la *Tesalonic* ca să întăriască pe cre-

¹⁾ Un cetățan roman nu era permis să să pedepsască, și dovedindu-i-să o crimă, i-să lua mai întii acest drept și apoi să putea biciui sau închide.

²⁾ Că Timotei nu e cu Paul în *Tesalonic* să deduce din Acta 17, ₄—₁₄ cf. 16, ₃—₁₂ sq.; Fil. 2, ₂₂; 1. Tes. 3, ₂.

³⁾ Cîtă vreme a rămas aci nu știm. Considerînd însă, că întemeiază o comună puternică; că credincioșii din Filipi (4, ₁₀) îi trimit de doauăori ajutor rezultă, că a stat aci cel puțin 3 săptămîni.

⁴⁾ După Constit. apost. 7, 46 a fost întiiul episcop al *Atenei*.

dincioși.¹⁾ După ce rămasă Paul în Atena timp mai îndelungat (Acta 17,¹⁶—³⁴; 1. Tes. 3,¹ sq.) merge la *Corint*,²⁾ trăgînd în gazdă la un iudeocreștin de naștere din Pont, *Aquila* cu soția sa *Priscila* sau *Prisca* (cf. §. 87). Preste săptămîină lucră apostolul cu *Aquila* la pănură de corturi agonisîndu-ș cele delipsă pentru trai, iar *Simbăta* predică în sinagogă. Iudeii îi contrazic (deși între cei convertiți să amintește mai marele sinagogii, *Crisp*); el părăsește sinagoga și predică în casa prozelitului *Titius Justus*. În acest timp vin *Timotei* și *Sila* la *Corint* (Acta 18,⁵). Nici acum Iudeii nu încetează a-l supăra; Dumnezeu însă îl îndeamnă să vorbiască și așa rămîne aci 1½ an (Acta 18,¹¹). Precînd Paul petrecea în *Corint* vine proconzul nou, *Annacus Gallio*.³⁾ Iudeii să folosesc de această schimbare; îl acuză că cu predica sa contrazice învățăturilor și legilor lor, produce între ei schizme. *Gallio* nu să amestecă zicînd, că dacă ar fi o nedreptate sau faptă rușinoasă i-ar asculta, dar fiind vorba de nume și cuvinte și de legea lor, să să îngrijască ei înșiși, el nu voiește să le fie judecător. Acest răspuns plăcu păgînilor, care înversunîndu-să ucid în fața scaunului judecătoresc pe căpitania acuzatorilor, pe arhisinagogul *Sostene* fără să li să întimple ceva pentru această faptă. Paul continuă predicarea sa.

Timotei adusesă vești îmbucurătoare și întristătoare. Apostolul îl trimite cu o epistolă la *Tesalonic* (§. 94.); iar mai tîrziu scrie acestora altă epistolă (vezi §. 95.)

După o lucrare intenzivă și roditoare părăsește Paul împreună cu *Aquila* și *Priscila* aceste ținuturi; mai nainte însă își tunde părul în *Chenhrea*, căci depusesă vot (Acta 18,¹⁸), și merge la *Efez*. Aici predică în sinagogă; credincioșii îl roagă să rămînă la ei; le promite că să va re'ntoarce cît mai curînd;

¹⁾ Prin credincioșii din *Veria* lăasă el vorbă lui *Timotei* și *Sila* (Acta 17,¹⁵) să vină cît mai îngrabă la dinsul; iar din 1. Tes. 3,¹ sq. rezultă, că cel puțin *Timotei* a venit la *Atena*. Mai tîrziu să întilnesc *Timotei* și *Sila* cu *Paul* în *Corint*. *Sila* petrecusă în *Veria* sau altunde în *Macedonia*.

²⁾ Din Acta 18; 1. Cor. 3, c. 4, ¹²; 2. Cor. 1, ¹⁹-10. 11 rezultă, că *Paul* mai întii a predicat aci învăătura creștină.

³⁾ Fratele lui *Seneca*. Cînd acesta a fost proconzul în *Ahaia*, nu știm; de aceea nici nu poate fi un punct de minecare pentru hotărîrea timpului de petrecere a lui *Paul* în *Corint*. Din Acta 18, ¹¹⁻¹² rezultă, că *Gallio* încă nu era acolo cînd sosește *Paul*. Nehotărît rămîne, dacă cele 18 luni au să să socoată dela v. 10, sau cuprînd timpul întregii lucrări a lui *Paul*. Nici aceea nu știm, cît a mai rămas *Paul* după cele întimplăte la sosirea lui *Gallio*.

merge la Cezarea, la Ierusalim (a 4. călătorie) și Antiohia (18, 18-23). Rămîind în Efez Aquila și Priscila introduc în învățătura creștină pe un iudeu din Alexandria, *Apolo*, care merge apoi în Ahaia, special la Corint, și predică evangelia cu mare succes (Acta 18, 24-28).

§. 84. Misionada a treia (54—58 d. Cr.).

După petrecere de cîtva timp în Antiohia Paul merge prin *Frigia* în *Galatia* întărind pretutindene comuncle în credință, apoi la *Efez* (Acta 18, 23), unde rămîne mai 3 ani (Acta 19, 8. 10. 20, 31). Aici află el iudeocreștini, care primiseră numai botezul lui Ioan și nu cunoșteau pe Spîritul sint (Acta, 19, 1-7). La început predică 3 luni în sinagogă, dar pentru dușmăniile Iudeilor să întoarce cătră păgîni și cuvîntează cu mult succes în sala unui retor, *Tyrannus*. În Efez era foarte lătită vrăjitoria, contra căreia lucră el făcînd minuni. Unii exorcîști iudei încep a să folosi de numele Isus ca formulă la vindecările ce voiau să facă. Între alții să amintesc 7 feciori ai arhiereului *Skevas*, care însă o pățesc rău voind să scoată pe demon dintr-un om. Mulți credincioși aduc cărțile lor de vrăjitorie și le ard publice (Acta 19, 11-19). Nu mult după așazarea apostolului în acest oraș să vede silit a scrie epistolă cătră comunele din *Galatia* (vezi §. 90). Paul nu petrece însă acest timp numai în Efez, ci cercetează *Corintul*¹⁾ (deși nu să amintește în Acta), apoi să reîntoarce la Efez. De aici primind vești rele de Corint, trimite pe *Timotei* și *Erast* în Macedonia (și Corint); mai tîrziu scrie *1. epistolă cătră Corinteni* (vezi §. 88.), iar după răscoala făcută de argintarul *Dimitriu* părăsește Efezul, preste Troia vine în Macedonia (Acta 19, 23—20, 1 cf. 2. Cor, 2, 12. 13), de unde trimite pe *Tit* cu a *2. epistolă cătră Corinteni* (vezi §. 89.). Petrecînd timp mai îndelungat în Macedonia trece la Corint. Încă în Efez plănuisă apostolul a vesti în alte țări evangelia, și adecă a merge la Roma (Acta, 19, 21). Înainte de a face această călătorie voia să ajutore comuna din Ieru-

¹⁾ Această absență dela Efez a fost de durată scurtă, „în treacăt“ (Acta 20, 31, cf. 1 Cor. 16, 7). Că intradevăr a fost la Corint dela întemeierea comunei până la scrierea epistolei a 2. cătră Corinteni rezultă din ibid. 12, 14. 13, 1; iar din 2, 1. 12, 21 rezultă că Paul și altădată, fiind la ei, a fost silit să-i întristeze cu cuvintele sale — ce nu s'a putut întimpla la înția lui petrecere acolo. Autorul Actei omite această călătorie ca și cea din Gal. 1, 17, cf. 2. Cor. 11, 25.

salim. De aceea face colectă în Macedonia și Grecia hotărându-să a o duce în persoană la locul destinațiunii¹⁾. Pe timpul acesta scrie din Corint *epistola către Romani* (vezi §. 87.). După o petrecere de 3 luni în Ahaia părăsește Corintul, dar — temându-să de cursele Iudeilor — nu merge prin Siria, cum își propusese, ci însoțit de 7 inși să duce la *Filipi*, unde să întâlnească cu Luca. Soții merg înainte la *Troia*, iar el rămâne cu Luca în *Filipi*, sărbează paștile, apoi trece la *Troia*, unde rămâne 7 zile. Întruna a săptămînei Paul sărba euharistia cu credincioșii; predică cuvîntul lui Dumnezeu și voind mîncezi a părăsi orașul, sărbarea să lungește până către miezul nopții. Un tînăr, cu numele *Eutih*, ședea la fereastră și adormind cade jos din al 3. rînd. Paul îl învie, continuă vorbirea până în zori Mergînd la portul *Assos* îmbarcă pentru *Mitilene*; a 2. zi sînt în fața *Chiosului*; a treia zi la *Samos* (rămînd în *Trogiliu*), iar a 4. zi sosesc la *Milet* (Acta 20, ₃₋₁₆). Bucuros ar fi mers la Efez, dar nu putea, căci să hotărîsă de Rusali să fie în Ierusalim. Așa chiamă la sine pe prepoziții din Efez și jur luîndu-ș rămas bun într-o cuvîntare foarte instructivă (Acta 20, ₁₇₋₃₈).

Dela Milet călătoria s'a continuat preste *Cos* și *Rodus* la *Patara* în Licia. Aici îmbarcă altă corabie și lăsînd *Ciprul* la stînga vin în *Siria*; apoi la *Tir*, unde rămîn 7 zile. Credincioșii acestui oraș cunoscînd primejdiiile ce așteaptă pe Paul în Ierusalim caută a-l îndupleca să nu meargă intracolo. După ce nu le succedă încercarea îl petrec afară de oraș, pe malul mării să roagă împreună, iar Paul pornește spre *Ptolemais*, unde rămîne 1 zi, apoi la *Cezarea* trîgînd în gazdă la diaconul *Filip*. Profetul *Agab* îi spune, că îl vor prinde în Ierusalim. Neputîndu-l îndupleca credincioșii să rămînă la ei, după cîteva zile merge la *Ierusalim*, unde găzduiește la prietenul său, *Mnason*, care era de naștere din Cipru (A 5. călătorie; Acta 21, ₁₋₁₇).

După sosire a 2. zi vizitează pe *Iacob*, fratele Domnului, la care erau adunați și bătrînii comunei. Paul le istorisește lucrarea și succesele sale între păgîni, iar ei îl fac atent, că

¹⁾ Iudeocreștinii întruna bănuiau pe păgînocreștini și pe Paul. El deci voia să le dea dovezi despre rezultatul evangheliei între păgîni și iubirea acestora către poporul iudeu.

are mulți dușmani între iudeocreștini. Acești iudaizanți îl acuzau, că el nu numai nu silește pe păgini a ținea legea mozaică, dar nici Iudeilor, care locuiesc în mijlocul acestora, nu le permite să să taie împrejur și să observe legea. Ca să nu apară desprețuitor al legii îl sfătuiesc să să alătore la cei 4 iudeocreștini, care au depus nazireatul și să plătiască toate cheltuelile.¹⁾ Dar nici aceasta nu folosește. A 7. zi aflindu-să în templu Iudeii din Azia să revoltă învinovățindu-l, că a profanat templul, deoarece văzuseră cu dînsul pe *Trofim*, care era păgin de naștere. Producîndu-să tumult e scos afară din templu; Iudeii voiesc să-l ucidă, dar cohorta romană îl scapă și-l duce în fortăreață — deși Iudeii strigau și să îmbulzau. Tribunalul *Claudiu Lysia* îl ținu de insurgentul egiptean, care citiva ani mai nainte cu 4000 de bandiți pricinuisă mare neliniște în țară. Paul însă îi spune locul nașterii sale; să roagă a-i permite să vorbiască cătră popor. Vorbînd (în limba evreească) de naționalitatea, creșterea și convertirea sa poporul îl ascultă, iar cînd amintește că a fost trimis la păgini să predice cuvîntul dumnezeesc, strigă, că nu e vrednic să trăiască. La porunca tribunalului Paul e dus iarăș în fortăreață crezînd că prin biciuire și tortură îi va succede să cunoască cauza acestei turburări. Paul îi împărtășește, că e cetățean roman și nu i-să întimplă nimica. *Lysia* însă voia să cunoască cauza, convoacă pe mînezi sinedriul aducînd și pe Paul, care să apără cu mult curaj. Arhiepiscopul *Anania* vede în apărare aroganță, poruncește servitorului să-l opriască a vorbi lovindu-l cu palma peste gură. Cuvintele rostite de Paul cătră arhiepiscop produc înterumpere, de care Paul folosîndu-să, conzistînd sinedriul din farisei și saducei, accentuează contra celor din urmă, că credința în viața eternă și învierea din morți îl espune la atîtea perzeuțiuni. Efectul acestor cuvinte este, că amîndoaună partidele să ceartă între sine, iar tribunalul poruncește ca Paul să fie dus în fortăreață. Noaptea următoare îl întărește Dzeu: „Fi curajos, căci precum m'ai mărturisit în Ierusalim, așa trebuie să mărturisești și în Roma“ (Acta 23, 11). Amărăciunea între Iudei ajunsese acel grad, încît mai mulți de 40 au depus vot a nu mîncea și bea ceva, pînă ce nu va fi Paul mort. Despre aceasta prinzînd veste nepotul de soră a lui Paul îl încuno-

¹⁾ Aceasta să considera la Evrei ca un sãmn deosebit al pietãții.

ștințază, apoi pe tribun, care spre a evita noaue turburări trimite încă în acea noapte pe apostol sub pază bună la Cezarea, la procuratorul *Antoniu Felix* (Acta 21, 18—23, 33).

§. 85. Închisoarea lui Paul în Cezarea și Roma (a. 58—63).

Cinci zile după acestea arhiereul Anania cu alți membri ai sinedrului și cu un avocat roman, Tertyllus, merg la Cezarea ca să acuze pe Paul la procurator, că conturbă pe Iudei în folosirea drepturilor, în exercițiul cultului după legea lor, face răscoală și dezbinări între dinșii, l-au prins și voiau să-l judece după lege, dar tribunul Lysia l-a scos din minile lor. Tendenta acuzei era ca Paul să fie estradat spre a-l judeca în afaceri religioase. Paul combatind arată, că Felix e timp mai îndelungat procurator și cunoaște pe Iudei; că abia de vro 12 zile s'a întors din străinătate, deci fapta pentru care dușmanii voiesc să-l pedepsască trebuie cercetată; că n'a venit la Ierusalim să facă răscoală, ci să-ș impliniască datorințele față de templu, unde l-au văzut Iudeii din Azia, care avind ceva contra lui ar fi venit acum să-l acuze; învățătura lui consună cu cuprinsul legii și al profetilor; stînd înaintea sinedrului nu l-a aflat vinovat de alta decit poate pentrucă predică învierea din mörți. Felix recunoaște nevinovăția lui, dar nu-l eliberează, ci amîna judecata pe altădată, cînd va fi de față și Lysia. Aceasta făcu el ca să să arate Iudeilor binevoitor¹⁾ și să capete dela Paul bani pentru eliberare. De aceea tractează blind cu el, permite credincioșilor să-l viziteze, îl chiamă adese la sine (Acta 24, 1—26).

Dupăce rămasă Paul mai 2 ani în Cezarea, Felix e înlocuit cu *Porciu Festus*, care îndată după sosire să duce la Ierusalim, cînd Iudeii îl roagă ca să lăsă pe Paul a veni la ei — să hotărîseră să-l omoară pe drum. Procuratorul îi invită să vină la Cezarea. A 14. zi stă Paul față în față cu dușmanii săi, care aduc multe mărturii fără a putea dovedi, că el ar fi păcătuit contra legii, a templului sau împăratului. Chiar și procuratorul să convinge că e nevinovat, dar voinđ

¹⁾ Prin asupririle sale era neplăcut Iudeilor. *Tacit. Histor. V, 9*: „Claudius, defunctis regibus aut ad mollicium redactis, Judaeam provinciam equitibus Romanis aut libertis permisit; e quibus Antonius Felix per omnem saevitiam ac libidinem jus regium servilli ingenio exercuit“.

să câştige bunăvoinţa Iudeilor propune lui Paul să meargă la Ierusalim. Acesta cunoscînd primejdia ce-l aşteaptă apelează la împăratul, la ce avea drept ca cetăţan roman,¹⁾ şi aşa să termină pertractarea judecătorească.

Procuratorul avea să compună cătră împăratul raport, în care să să arate starea lucrului şi punctele de acuză. Binevenită fu sosirea regelui *Irod Agripa II.* la Cezarea cu soru-sa *Vernica*, care putea să-l informeze despre religiunea mozaică. Fiind Paul adus ţine cuvîntare înaintea unei adunări număroase; regele îş ascunde emoţiunea, dar la sfîrşit zice „mai că voeşti a mă îndupleca să devin creştin“, la ce apostolul îi răspunde: „De ar voi Dzeu nu numai „mai că“, ci toţi aţi deveni, nu numai tu ci şi aceştia care mă aud ceea ce sînt eu“ (Acta 26, 28-29). Cu aceasta pertractarea să fineşte; Agripa crede, că s'ar putea elibera Paul, dacă n'ar fi apelat la împăratul. Să hotărâşte a-l trimite la Roma (Acta 24, 27—26, 32).

Cu alţi prizonieri fu predat Paul unui centurion roman, *Iuliu*. Tirziu în toamna anului 60. a îmbarcat o corabie din Adramit fiind cu el *Aristarh* şi *Luca*. Mergînd prelingă malul Siriei trec prin *Sidon*, malul *Ciliciei* şi *Pamfiliei*, sosesc la *Mira* în Licia, unde schimbă corabia cu una din Alexandria. De aci plutesc lingă *Cnid*, mai departe pelingă Creta, faţă de *Salmona*. Abia trecînd au venit la locul numit *Limanuri bune*, aproape de cetatea *Lasea*. Întrînd însă vreme rea, putînd călători numai încet şi cu multă osteneală, Paul îi sfătueşte să rămînă în port; dar corabierii nu să invoiesc căci hotărîseră a petrece iarna în portul *Fenix* din Creta. Curînd vine asupra corăbiei vifor ameninţînd cu cufundare. Paul muştrîndu-i pentrucă n'au ascultat sfatul lui îi asigură că nici unul nu va pieri (Acta 27, 24). 13 zile şi nopţi sînt ei aruncaţi pe mare încoaci şi încolo, iar în noaptea a 14. observă, că marea descreşte. Minezi aruncă ancoră, ies la uscat fiind de toţi 276 de inşi. Locuitorii inzulei (Malta) îi primesc bine, îndeosebi prevenitor e faţă de Paul şi soţii săi proprietrul ei, *Publius*, al cărui tată e vindecăt de o boală grea. Aci petrec 3 luni; iar permiţînd timpul călătoria pe mare purced mai departe cu o corabie din Alexandria. Sosesc în *Siracuză*, unde

¹⁾ De acest drept să foloseşte Paul deoarece voia să vadă Roma (Acta 19, 21, 23, 11).

rămîn 3 zile, trec pela *Rhegium* și debarcă în *Puteoli*. La rugarea fraților de aci rămîn 7 zile, apoi merg la *Roma*, de unde credincioșii li-au ieșit înainte până la *Forum Apii* și *Tres Tabernae* (Acta 27, ₁—28, ₁₆).

De timpuriu în primăvara anului '61. Paul sosește la *Roma*, unde fie prin protecția lui *Festus*, fie prin mijlocirea lui *Iuliu* e bine tractat, permițîndu-i-să a locui în casă privată cu un soldat. Aci petrece el după *Luca* (Acta, 28, ₁₇ sq.) 2 ani. Creștinii din *Roma* îl vizitează; el predică cuvîntul lui *Dzeu* *Iudeilor*, apoi și păginilor (Acta 28, ₁₇₋₃₁).

Din închisoare scrie apostolul mai multe epistole: către *Filipeni* (§. 92.), *Coloseni* (§. 93.), *Efezeni* (§. 91.), și lui *Filimon* (§. 100).

§. 86. Anii din urmă ai lui Paul (a. 63—67 d. Cr.).

Cu sfîrșitul închisorii din *Roma*, istoria vieții lui Paul devine nesigură; iar spre a o construi încitva avem unele îndegătări în epistolele pastorale și mărturiile tradiției.

Epistola către *Tit* s'a scris după ce Paul fusesă pe inzulă *Creta*, ce s'a putut întîmpla numai după întîia închisoare la *Roma*. Mergînd el spre *Roma* atinge această inzulă, dar numai în treacăt, deoarece *Luca* descrie cu deamăruntul pe unde au trecut (Acta 27, ₇ sq.) și, dacă Paul încă mai nainte ar fi predicat aci, credincioșii nu întrelăsau să vină acum la el, ceea ce autorul *Actei* nu lăsa neamintit. Ba în timpul cuprins de *Acta* apostolul nici n'a putut merge la *Creta*¹⁾.

În epistola 1. către *Timotei* sînt atari împrejurări, cari n'au fost pe timpul petrecerii lui Paul în *Efez* (în a 2. și a 3. misionadă). Scurt înainte de a părăsi el acest oraș trimite pe *Timotei* la *Corint* (Acta 19, ₂₀ cf. 1. Cor. 4, ₁₇) și cînd scrie a 2. către *Corinteni* iarăș e la apostol: deci Paul nu l'a putut lăsa în *Efez*, ca să continue lucrarea lui (cf. Acta 20, ₄), dar nici nu putea nădăjdui în urma celor întîmplăte (răscoala lui *Dimitriu*) să se întoarcă cît mai curînd acolo (cf.

¹⁾ Cf. §. 99, timpul, locul compunerii. *Tit* 3, ₁₃ recomandă Paul pe *Apolo*, pe care la întîia petrecere a sa în *Efez* nu-l cunoștea (cf. §. 83.); apoi ar trebui să fi petrecut timp foarte scurt, deoarece după paști părăsește *Corintul* voind a fi de rusali la *Ierusa'lm*. *Wieseler* (*Chronologie des apostol. Zeitalters* p. 329 sq.) afirmă, că Paul a fost în *Creta* pe timpul petrecerii sale de mai 3 ani în *Efez*. cf. l. c. mai nainte.

1. Cor. 16, ⁶. 7; 1. Tim. 3, ¹⁴). După 1. Cor. 16, ³ sq.; Rom. 15, ²³ sq. voia apostolul să sosască cât mai îngrabă la Ierusalim, de aceea nici nu cercetează Efeful, ci chiamă pe prepoziți la Milet (Acta 20, ¹⁷ sq.¹)

A 2. epistolă către Timotei e scrisă fără îndoială din închisoare (1, ⁸. 12. 16. etc). După 2. Tim. 4, ¹³ apostolul a mers la Roma pe alt drum ca în întâia închisoare (Acta 27), și anume preste Troia; roagă pe Timotei să-i aducă mantaua, pergamentele și cărțile lăsate la Carp — nu să poate ca acestea să le ceară abia după vro cițiva ani. 2. Tim. 4, ²⁰ lasă pe Trofim bolnav în Milet, pe Erast în Corint — precînd după sfîrșitul misionadei a treia e Trofim cu Paul în Ierusalim (Acta 21, ²⁹); ba mergînd dela Cezarea la Roma nici nu atinge aceste orașe. După 2. Tim. 4, ⁶—⁸. 13 așteaptă Paul moartea, iar scriînd epistolele din întâia închisoare la Roma nădăjduște a fi eliberat și a cerceta comunele din Macedonia și Azia (Fil. 2, ²⁴; Filim. v. 22). În urmă nu trebuie pierdut din vedere, că în epistolele de față ereziile să caracterizează mai deaproape și să vorbește de organizația ierarhică.²)

Că apostolul Paul a fost a doaua oară închis la Roma reesă din mărturiile veacurilor prime ale bisericii. Clement Romanul zice: „Paul a predicat evangelia în orient și occident învățînd lumea întregă dreptate; după ce însă a ajuns până la marginile occidentului (*καὶ ἐπὶ τὸ τέλος τῆς δύσεως*)³)

¹) Wieseler l. c. p. 288 sq. susține, că această epistolă s'a scris din Efesz în a 3. misionadă. Paul călătorește în Macedonia; lasă pe Timotei în Efesz (1. Tim. 1, ³) și-i scrie ca să știe cum să poarte oficiul, decumva ar zăbovi mai mult. Din Macedonia să duce la Corint și lăsînd pe Tit în Creta să'ntoarcă în Efesz. Dacă absența lui Paul ar fi fost cel puțin de 6 luni autorul Actei n'ar fi trecut-o cu vederea. După Acta 20, ²⁹ sq. vorbește el către prepoziții din Efesz de critici ca de unii ce în viitor vor pași, iar în epistola aceasta aceștia deja turbură comuna: deci trebuie să fie scrisă mai tîrziu decît întâia închisoare la Roma.

²) Wieseler zice, că Trofim a însoțit pe Paul în călătoria dela Cezarea până la Mira, de unde, rămîind din cauza boalei, s'a dus la Milet — ceea ce e însă foarte greu de dovedit. Apostolul nu spunea adevărul, dacă lăsîndu-l în Mira zice, că l-a lăsat la Milet; apoi, dacă așa s'ar fi întimplat, trebuia Timotei aceasta s'o știe, căci să află de timp îndelungat la Paul (cf. §§ de pe pag. 222). În urmă alta e starea apostolului în întâia închisoare din Roma ca cea descrisă aci.

³) *Τὸ τέλος τῆς δύσεως* zic unii, că e de înțeles de Roma și deci autorul ar exprima, că Paul a venit la Roma. Dar occidental să mărginea cu Spania, și Clement, care scrie din Roma, nu poate întrebuinta această expresiune în înțelesul unui scriitor cu locuința în orient, care retorică putea să zică de Roma, în urmă apusul și răsăritul să deosebesc unul de altul și e mărginea apusului; în urmă apusul și răsăritul să deosebesc unul de altul prin cuvintele corespunzătoare. Alții fac schimbări în text. Junius (în veacul al 16)

mărturisind înaintea conducătorilor (*καὶ μαρτυρήσας ἐπὶ τῶν ἡγουμένων*)¹⁾ a murit ca cel mai mare exemplu al răbdării²⁾ (1. ep. c. Cor. 5.) La acesta să alătură *Dionisie dela Corint* (pela 170)³⁾, *Canonul muratoric*⁴⁾ (compus pela 170), *Irineu*⁵⁾, *Caiu*⁶⁾, *Tertulian*⁶⁾, *Eusebie*⁷⁾, etc.

Din cele espuse rezultă, că Paul scăpiind din întia închisoare dela Roma a mai predicat în alte părți evangelia executind propusul din Rom. 15, ₂₈; e prins și dus la Roma, unde împreună cu Petru, după tradiție la 29 Iunie 67 d. Cr., moare ca martir.

§. 87. Epistola către Romani.

Cei dintii cetitori ai epistolei sînt creștinii din Roma (1, 7), care comună există deja de mult, dar Paul încă nu o

a edat unicul codice, în care să află această epistolă a lui Clement și aflind loc gol între α până $\tau\omicron$ *τέρμα* a substituit: *καὶ ἐπὶ τό* etc.; alții zic că trebuie substituit *ὑπό* și traduc: „dupăce s'a înfățișat înaintea celei mai înalte autorități împărătești“. În acest caz însă autoritatea aceasta împărătească era numai în occident, deși să estindea și preste orient și era mai aproape s'o numiască *τῆς οἰκουμένης*; apoi unii critici au văzut codicele amintit în muzeul britanic și relatează că *ΚΑΙΕΠΙΤΟΤΕΡΜΑ* e autentic și nu să află nici un gol.

¹⁾ Aceștia nu sînt *principes*, care erau membrii consiliului împărătesc, numindu-să *σύμβουλοι, σύνεδροι*, ci e probabil, că Clement înțelege pe *Helius Caesarinus* și *Polyeet* care, fiind Nero la 65 și 66 în Ahaia, aveau toată puterea în stat.

²⁾ La *Eusebie* (H. E. 2, 25) zice în epistolă către Romani: „Căci amindoi viind în Corint ne-au plantat, asămenea au învățat, apoi și în Italia învățind au mărturisit“, adecă au murit moarte de martir.

³⁾ Vezi pag. 203 obs. 2. unde continuă: „Sed perfectionem ab Urbe ad Spaniam proficiscentis (omittit)“.

⁴⁾ Adv. haer. 3, 1. pune petrecerea lui Paul și Petru la Roma în acelaș timp.

⁵⁾ La *Eusebie* (H. E. 3, 25): „Dacă voești să urci Vaticanul sau să mergi pe calea către Ostia, vei găsi mormintele celorec au întemeiat această biserică“. (Contra montanistului Proclus).

⁶⁾ Scorpiace 15: „Orientem fidem Romae primus Nero cruentavit. Tunc Petrus ab altero eingitur, quum cruci adstringitur. Tunc Paulus civitatis Romanae consequitur nativitatem, quum illie martyrii renascitur generositate“; și (De praescript. 36): „Habes Romam... ubi Petrus passioni dominicae adaequatur, Paulus Joannis (sc. baptistae — cf. de baptismo, 4) exitu coronatur“.

⁷⁾ H. E. 2, 32: „Apoi (după 2 ani, Acta 28, ₃₀) să zice că după apărarea sa (2. Tim. 4, ₁₆₋₁₇) a fost eliberat apostolul spre serviciul predicii, iar cînd veni a 2. oară în acest oraș sfîrși sub acesta (Nero) cu martiriu“, adaogind ibid. 2, 25 că lui Paul s'a tăiat capul în Roma, iar Petru a fost răstîgnit. Această mărturie a fost atacată zicindu-să, că însuș *Eusebie* arată prin *λόγος ἔχει* că e o poveste; dar să observă că el insamnă astfel tradiția, întrebuintind altădată expresiunile; *λόγος κατέχει, παρελήφμεν, ιστορεῖται, ἔγνωμεν* etc.

vizitasă (1, 8—13. 15, 22. 16, 19), deși 16, 7 sq. să amintesc persoane, la cari ține foarte mult. Intemeierea comunei creștine e nesigură. *Recognițiunile clementine* zic, că vestea de Cristos s'a lătit încă precînd acesta învăța, ce nu e tocmai neprobabil. Noi știm, că sub Pompei (63 n. d. Cr.) foarte mulți Iudei sint duși la Roma în sclăvie. Stăpînii lor văzînd, că aceștia țin tare la credința strămoșască, le dau libertate, iar ei așăzîndu-să sub August dincolo de Tibru intemeiară comună avînd sinagoga lor (*Filo*, Legatio ad Cajum). Pe încetul numărul lor crește și viînd după moartea lui Irod cel Mare la August o deputațiune din Palestina să alătură mai mulți Iudei din Roma;¹⁾ iar bucurîndu-să ei de bunăvoința guvernului roman vedem, că la servițul lor dzeesc iau parte și păgini.²⁾ Acești Iudei nu erau izolați de cei din Palestina, ei mergeau intracolo la fiecare sărbătoare mare, trimiteau daruri și jertfe la templu. La pogorîrea Spîritului sint (Acta 2, 10) să afli în Ierusalîm Iudei din alte țări, chiar din Roma. Aceștia vor fi lătit mai întîi creștinismul; dar să poate, că și alți creștini au predicat aci — după martiriul lui Stefan (Acta 7. 8. 11). Că nime dintre apostoli n'a fost la Roma înaintea lui Paul rezultă din Rom. 15, 20 cf. 2. Cor. 10, 16. Acești creștini ajunseră foarte curînd în conflict cu Iudeii conservatori, care așteptau în Mesia pe un liberator de sub jugul roman; va intemeia un imperiu mare, de care numai ei să vor bucura. Aceasta dădu anză la frecări între ei și creștini,

¹⁾ *Iosif Flaviu*, Antiq. 17, 11, 1: „Și a fost numărul bătrînilor trimiși după socotînța poporului 50, căror să alăturară preste 8.000 dintre Iudeii Romei“.

²⁾ Unii devin prozeliti numîndu-să *σβόρευοι*, *metuentes* (*Iosif Flaviu*, l. c. 18, 3. 5 amintește pe o atare Fulvia). *Ovid* recomandă tinerilor a merge la: „Cultaque Judaeo septima sacra Syro“, dacā voiesc să vadă frumșetele cetății: *Juvenal* serie (Satyr. 14, 96):

„Quidam sortiti metuentem sabbata patrem,
Nil praeter nubes, et caeli numen adorant:
Nec distare putant humana carne suillam,
Qua pater abstinuit, mox et praepudia ponunt.
Romanas autem soliti contemnere leges,
Judaicum ediscunt, et servant, ac metuunt jus,
Tradit arcano quodcumque volumine Moses“.

Qui caeli-numen adorant să pare a fi păgînii cu credințe jidovești, care să numesc în codicele lui Teodosie *caelicolas*, iar la Iustinian să amintește leg. 7. Cod. de *Judaicis et caelicolis*.

în urma cărora să restrâng tot mai mult drepturile lor,¹⁾ pă-năce Claudiu (pela 50 d. Cr.) poruncește prin edict, ca Iudeii să părăsască Roma.²⁾ Între acești iudeocreștini erau *Aquila* și *Priscila*, care merg la Corint; iar după moartea lui Claudiu să re'torc cu alții la Roma (Rom. 16, ₃), și separându-să de Iudei întemeiază cu păgînocreștinii o comună. Astfel să explică împrejurarea că Iudeii, venind Paul acolo, văd în învățatura lui ceva nou (Acta 28, ₂₁ sq.).

Biserica catolică provocându-să la *Eusebie*³⁾ susține, că Petru a întemeiat comuna, și adevă la începutul domniei lui Claudiu (1. 2. 3. an), cînd să du-ă la Roma să combată pe Simon Magul, rămîind apoi aci 25 de ani episcop.⁴⁾ Noi însă știm, că pela 44 Petru să află în Ierusalim (Acta 12, ₄); asămene la conciliul apostolesc (Acta 15, . cf. Gal. 2, ₁ sq.). Deși nu știm unde s'a dus el după Acta 12, ₁₇, iar după 1. Cor. 9, ₅ călătorisă în altă țară: totuș e mai presus de toată îndoiala, că n'a mers la Roma (cf. Rom. 15, ₂₀. 2. Cor. 10, ₁₄). El nu să află acolo nici cînd să scrie epistola noastră, deoarece l-ar fi salutat. Venind Paul la Roma frații îl primesc (Acta 28, ₁₅), de Petru însă nu să face nicio amintire; asămene nici cînd să scrie epistola către Filipeni, căci Paul e singur (2, ₂₀). Din toate rezultă, că Petru a putut merge la Roma abia după întia închisoare a lui Paul acolo (§. 105.)

Cuprinsul:

a) *Partea dogmatică* (1—11): după întroducere, în care arată cetitorilor, că mîntuirea adusă poporului israelitean să vestește și păgînilor, mulțamește lui Dzeu pentrucă aici s'a lățit învățatura creștină; exprimă dorința lui de a-i cerceta cît mai curînd — tema epistolei, că evanghelia e o putere a lui Dzeu pentru toți credincioșii

¹⁾ *Tacit* (Annal. 2, 85) istorisește că în al 19. an d. Cr.: „Actum et de sacris Aegyptiis Judaicisque pellendis; factumque Patrum consultum, ut quatuor millia libertini generis ea superstitione infecta, quis idonea actas; in insulam Sardiniam verherentur, . . . ceteri cederent Italia, nisi certam ante diem profanos ritus exuissent“ — ce privia numai pe prozeiți, căci Flaviu I. c. asigură că Tiberiu nu perzeceută pe Iudei.

²⁾ *Suetoniu* (Vita Claudii 25): „Judaeos impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit“. Sub Chrestus avem de înțeles pe Cristos, căci să credea că e grecescul *χρηστός*, pronunțindu-să astfel, ce să dovedește din inscripțiuni unde să află *CHRESTUS* sau *CHRESTE*. De aceea arată *Iustin* (Apol. I. 4), *Tertulian* (Apol. 3), cit de greșit e a urmări pe creștini, al căror nume arată că sint oameni buni. Alții cred, că Chresto ar fi un răzvrătitor — ceace însă nu e dovedit. De aici vedem, că numai *tumultuantes* au fost siliți a părăsi Roma.

³⁾ *Chronicorum canonum libri duo*: „Petru corifeul întemeind întia biserică din Antiohia merge la Roma ca să vestiască evanghelia. El însuș după aceea a stat în fruntea comunei din Antiohia și Roma până la moartea sa“. *Ieronim* (De vir. ill. 1) și *Orosiu* (Hist. 7, 6). Socotința lui *Eusebie* să bazează pe o interpretare falză a lui *Iustin* (Apol. I. 26), care rapoartă o inscripție veche la Simon Magul; apoi pe împrejurarea, că Petru și cu Filo s'ar fi întilnit în Roma.

⁴⁾ *Catalogul papilor de Liberiu* din an. 354, care până la 234 să bazează pe cronica lui *Ipolit*, susține, că Petru a fost episcop 25 de ani 1 lună și 9 zile (30—55). *Ambrosiaster* zice însă, că Paul nu s'a putut supăra pe creștinii din Roma, ci i-a putut numai lăuda „Quia nulla insignia virtutum videntes nec aliquem apostolorum susceperant fidem Christi, ritu licet judaico, in verbis potius quam in sensu“.

și că credința face dreptate supranaturală — dela natură pe păgini îi așteaptă numai minia lui Dzeu, căci deși au putut cunoaște pe Dzeu, totuș au căzut așa de mult în păcate, încît au tăgăduit chiar și legea naturală — aceasta cunosc Iudeii și de aceea condamnă pe păgini, deși ei cad în aceleași păcate și nepocăindu-să îi va ajunge minia lui Dzeu, care nu caută la fața omului, ci judecă pe fiecare după măsura sa, adecă pe Iudeu după lege, iar pe păgini după conștiința sa — Iudeul cu lege neținîndu-o lucră ca păgînii să huliască numele lui Dzeu — tăierea împrejur fără credință adevărată nu folosește — prin acest semn Iudeii au prerogativă față de păgini, fiind purtătorii adevăratei descoperiri a lui Dzeu, iar dacă unii nu bagă aceasta în samă să pedepsească, ce dovedește că Dzeu ține făgăduințele sale și nu să desvinovățește nicicînd lucrarea rea — Iudeii și păgînii sînt asămene de păcătoși, ce mărturisește și Scriptura — păcatul să desrădică prin singele lui Cristos, ștergîndu-să astfel deosebirea între Iudei și păgini, justificîndu-să omul numai prin credință și nu prin faptele legii — legea nu pierde din valoare, căci și T. V. arată, că Avram pentru credința sa a fost drept (cf. Gen. 15, 6) — tăierea împrejur n'a justificat pe Avram, care a fost ales înainte de aceasta și este numai pecetea credinții sale, prin ce a devenit tatăl tuturor — legea încă nu lucrează aceasta, căci i-s'a dat făgăduința înainte de lege; numai credința lucră toate, care a avut-o și Avram; iar obiectul credinții noastre e învierea lui Cristos, cauza și prototipul justificării — prin această justificare din credință avem înviere spirituală aflînd pace în grația sîntitoare — în această stare necazurile devin bucurie înțărîndu-ne în credință, că sîntem fiii lui Dzeu, iar iubirea ce sîntim îl o reverșă în inimile noastre e arvuna, că vom ajunge la împlinirea nădejzii noastre, căci dacă Cristos, fiind noi indușmăniți cu el ne-a arătat o iubire atît de mare, cu cît mai mult putem acum aștepta fericirea — prin un om a intrat păcatul în lume, printrun om și dreptatea — chiar și ceice nu imitără păcatul lui Adam trebuiă să moară, căci trăgîndu-să dela el au moștenit vina — în măsură foarte mare să arată moartea și învierea lui Cristos la ceice prin credință au devenit fiii lui, iar acest efect e univerzal atît cu privire la singuraticii oameni cît și la singuraticile păcate — legea nu poate lucra aceasta, ci ea a adus numai la cunoștință păcatul, prin ce omul s'a văzut îndemnat a căuta mîntuirea sa în credință — să nu credem, că trebuie să păcătuim, ca astfel grația să să poată afirma cît mai mult în lucrarea sa; noi am murit păcatului botezîndu-ne, prin ce ne facem părtași de moartea și învierea lui Cristos ducînd o altă viață ca mai nainte; nu mai sîntem supuși patimilor cari să nasc din pofta cărnii — această viețuire să țină totdeauna, deoarece Cristos nu mai moare; noi acum sîntem sub har care ne dă putere a face binele — să mulțămim lui Dzeu privind la sfîrșitul vieții în păcate și aceleia în sîntenie — noi nu mai stăm sub lege, precum și femeia e supusă legii bărbatului pănăce acesta trăiește — fiind înzestrați cu Spîritul sînt putem învinge poftetele păcatului, cari prin lege numai

să deșteptau, ce nu va să zică, că legea era păcătoasă, ci numai că ea dădea anză la păcat, deoarece răul ce locuiește în om lucră păcatul; această dezbinare să descrie din experiența apostolului; apoi descrie pe omul nemintuit — în această stare desperată să produce în om cel mult dorința după mîntuire, care o poate da numai grația lui Cristos — în viața din grație a murit carnea stăpînindu-o cu spiritul, deci sîntem liberi de stăpînirea păcatului — sîntem însă liberi și de stăpînirea morții, căci avem în lăuntru nostru pe Spîritul sînt, despre ce ne încredințază aceea că sîntem fiii lui Dzeu; iar locuind în noi acelaș spîrit care în Isus Cristos, vom fi și noi părtași de învierea care în acesta s'a lucrat și vom fi moștenitori ai lui Cristos — noi trebuie să suferim pentru aceasta, dar ajungem la fericirea vecinică; această nădejde o are întreaga făptură, mărturisindu-ne noaună Spîritul sînt — noi știm că toate pentru iubirea lui Dzeu devin bune și toate ne conduc la preamărire; nu există nimica ce ne-ar putea asupra: nici conștiința păcatului, nici strîmtorări, nici iad nu ne pot despărți de dragostea lui Isus — arată de ce Iudeii sînt eschiși dela mîntuire compătîmîndu-i — să nu pierdem din vedere, că Dzeu n'a promis mîntuire lui Israel după carne, ci urmașilor spiritali ai lui Avram și alegerea să întîmplă după grație (Gen. 21, 12-18, 10. 25, 23; Mal. 1, 2) — Dzeu făcînd astfel nu e nedrept, deoarece el e liber — dacă Dzeu face cum voiește, atunci de ce să pedepsește omul? — făptura aici nu poate trage la răspundere pe creatorul său — Dzeu în urma profeșilor (Os. 2, 1. 24; Is. 10, 22 sq.) voiește, lăpădînd pe Iudei, să fie preamărit prin păgîni care au crezut, mai virtos că Iudeii n'au primit pe Mîntuitorul — Paul să roagă să fie mîntuiți, dar ei nevoind să primiască o instrucție mai înaltă sînt vina lăpădării lor; Dzeu cere credință în Cristos — Moisi făgăduiește celuice va împlini legea viața vecinică (Lev. 18, 5), dar el cere și dreptatea credinții, sub care să înțelege și cea în Mîntuitorul; această credință îmbinată cu mărturisirea duce la mîntuire — ca să să producă credința să cere predicator; Iudeii nu să pot scuza în această privință, căci lor s'a predicat îndestul — nu Israelul întreg e respins, ci numai partea mai mare — Dzeu lăpădînd pe Iudei a avut scopul, ca păgîinii să să mîntuiască și credința lor să îndemne pe Iudei a să întoarce, prin ce mîntuirea e univerezală — el vestește și acestora mîntuirea, deși e mai ales apostolul păgîinilor — păgîinii nu să pot mîndri față de Iudei; dacă nu vor ținea credința, Dzeu îi va pedepsi mai aspru decît pe Iudei — Dzeu poate milui pe Iudei, care cu timpul vor intra în biserică, dupăce însă mai nainte vor fi intrat păgîinii; aceasta e o taină a înțelepciunii dzeești, pe care nu o putem pătrunde.

b) *Partea parenetică* (12—16): fiind cetitorii chemați la credință să și întocmiască viața ca un serviciu plăcut lui Dzeu; să împliniască datorințele; să fie cu dragoste cătră toți; să fie blînzi față de dușmani — să asculte de autoritățile lumesti, deoarece sînt orînduite de Dzeu — chiar și împlinind toate datorințele încă n'au făcut în-

destul dragostei, care e perfecțiunea a toate — să să desfacă de toate lucrurile de rind — să fie cu blîndețe cătră cei slabi; să fie indulgenți cu privire la unele mîncări, cari unora să par oprite și să nu-i judece, dar nici aceștia să nu facă aceasta — aceste considerațiuni nu sînt de mare importanță, dar e mai bine a păzi dragostea creștină spre a nu da scandală; fiecare să urmeze conștiinții sale, căci altcum ar săvîrși păcat — la lucrare să nu avem în vedere persoana noastră, ci pe deaproapele, precum nici Cristos n'a trăit pentru sine, ci pentru noi — cetitorii să susțină bunăînțelegerea, căci toți sînt o familie a lui Dzeu și toți să-l preamăriască, deoarece el cătră Iudei s'a arătat credincios, iar cătră păgîni milostiv, care le va da pacea sa — deși ei știu acestea, totuș ca apostol trebuie să le scrie în acest înțeles — fiind până acum ocupat în răsărit n'a putut veni la dinșii, dar nădăjduiește a o face cît mai curînd mergînd în Spania — va călători însă la Ierusalîm, în care cale primejdioasă să-l însoțască cu rugăciunile lor — recomandă Romanilor pe aducătoarea epistolei; salută mai mulți cunoscuți — să să feriască de iudaizanți — salutare dela soți — doxologia.

Anza și scopul. După ce Paul predicasă în mai multe părți ale orientului învățatura lui Cristos să hotărî a merge în apus (Acta 19, 21). În mai multe rînduri fu el împiedecat (1, 13. 15, 23), iar după lățirea evangheliei și în Iliria (15, 19) credea, că poate îndeplini propusul său. Înainte de această călătorie în apus voiește însă a duce în persoană colecta făcută în Ahaia și Macedonia, ca astfel să dea comunei matere dovezi de dragostea comunelor întemeiate între păgîni (15, 25 sq.); ceea ce împlinînd, cînd merge în Spania (15, 24), va petrece citva timp și la ei (15, 22 sq.), nu doară ca să-i învețe, căci ei cunosc adevărul și ar contrazice principiului său de a nu să amesteca, unde alții au lucrat (Rom. 15, 20; 2. Cor. 10, 16), ei numai să nu-i lasă fără oarecare întărire (1, 11). Această dorință a lui să împlinește în parte prin aceea, că călătorînd diaconisa *Febe* din portul Chenchrea la Roma îi dă epistola de față, în care arată intențiunea sa și desvoaltă mai pe larg învățatura, ca astfel să-i îndemne a-i fi intrajutor cînd va veni la dinșii. Conzistînd comuna din iudeo- și păgînocreștini (1, 6. 13. 11, 13. 15, 15 sq.) arată, că creștinismul e pentru toți, deci să nu să creadă cineva mai mult decît celalalt, ci fiecare să cultive dragostea creștină.¹⁾

¹⁾ Unii au susținut că scopul epistolei ar fi *dogmatic*, adică apostolul ar espune pe scurt învățatura creștină (*doctrinae christianae compendium*); alții că e pur *istoric*, adică existînd în biserica primitivă deosebirea între petrinism și

Timpu, *locul* compunerii. Din vechime să crede că epistola s'a scris pela sfârșitul misionadei a treia, cînd apostolul petrece în Corint, în anul 58 d. Cr. (în Februarie sau Martie).¹⁾ În 15, ²⁵ zice el, că „acum“ e gata a merge la Ierusalim să serviască sînților, adecă a duce colecta făcută, la care îndeamnă pe Corinteni (2. epistolă c. Cor. 8, ⁷ sq.), iar din epistolă rezultă, că colectarea era deja sfârșită. Epistola nu s'a compus însă nici după plecarea lui din Corint, deoarece amintește pe *Caiu*, la care găzduiește (16, ²³ sq. cf. 1. Cor. 1, ¹⁴); apoi predă *Febei* epistola (16, ¹); în urmă salută *Sopater* (Sopipatru) și *Timotei* (16, 21), care după Acta, 20, ⁴ călătoresc cu dînsul dela Corint.

Autenticitatea și întregitatea. Cele mai vechi mărturii dovedesc, că epistola e compusă de celce să numește la începutul ei. *Clement Romanul*²⁾ are reminiscențe; aluziune fac la ea *Policarp*,³⁾ *Iustin Martirul*,⁴⁾ *Teofil dela Antiohia*,⁵⁾ *epistola din Vienna și Lugdunum*⁶⁾, iar *Irineu*⁷⁾ e cel dîntii care o citează cu numele autorului. Lui urmează *Clement Alexandrinul*,⁸⁾ *Tertulian*⁹⁾ etc.; să afliă în *Peșito* și *Canonul muratoric*.

Paulinizm, apostolul scrie această apologie sau polemie. *Augustin* etc. cred că în Roma erau certe între păgîno-și iudeocreștîni, a căror aplanare a dat anză la scrierea epistolei. „In epistola ad Romanos . . . contentionem ipsam dirimit litterae componit, quae inter eos, qui ex Judaeis et eos, qui ex Gentibus crediderant, orta erat, cum illi tanquam ex meritis operum legis sibi redditum Evangelii praemium arbitrarentur . . . illi contra Judaeis se praeferre gestirent tanquam interfectoibus Domini“ etc. (Expos. in Epist. ad Rom.)

¹⁾ Întrebare mai poate fi, dacă epistola s'a compus în oraș sau în portul Chenbrea (cf. 15. ²⁵. 16, ¹; Acta 20, ³).

²⁾ Epist. 1. c. Cor. 30. 35. 38 etc.

³⁾ Ad Philipp. 6.: „Toți trebne să să înfățișeze înaintea tronului lui Cristos și fiecare să dea samă despre sine“ cf. Rom. 14, ¹⁰⁻¹².

⁴⁾ Dial. 23 întrebuițind Rom. 4, ¹⁰⁻¹¹ zice „precum arată Scriptura“.

⁵⁾ Ad Autolye. 1, 14; 3, 14 cf. Rom. 2, ⁸⁻⁹, 13, ⁷⁻⁸.

⁶⁾ La *Eusebie* (H. E. 5, 1): „Căci nu sint yrednică suferințele timpului de acum față de mărirea viitoare ce ni să va descoperi (cf. Rom. 8, ¹).“

⁷⁾ Adv. haer. 3, 16, 3: „Hoc ipsum interpretatus est Paulus scribens ad Romanos: Paulus apostolus Jesu Christi, praedestinatus ad evangelium Dei, quod promisit per prophetas suos etc. (Rom. 1, ¹ sq.). Et iterum ad Rom. scribens de Jsrael dicit: quorum patres, et ex quibus Christus secundum carnem“ etc. (Rom. 9, ⁵).

⁸⁾ Paedag. 1.: „Vezi, zice Paul, bunătatea și asprimea lui Dzeu“ cf. Rom. 11, ²²; Strom. 3.: „Asămene scrie și Paul în epistola cătră Romani: care am murit păcatului, cum deci vom mai viețui întrînsul?“ cf. Rom. 6, ³.

⁹⁾ De corona mil. 6.: „Ut cum ad Romanos natura facere dicens (apostolus) nationes ea, quae sunt legis“ etc. (Rom. 2, ¹⁴). Adv. Prax. 13: „Solum autem Christum, potero Deum dicere, sicut idem apostolus: Ex quibus Christus, qui est, inquit, Deus super omnia benedictus in aevum omne“ (Rom. 9, ⁵).

Chiar ereticii o atribue lui Paul provocându-să la epistolă *Ofșii*,¹⁾ *Basilide*,²⁾ *Heracleon*,³⁾ *Ptolomeu*,⁴⁾ *Teodot*⁵⁾ și *Marcion*.⁶⁾

Observare. Față de aceste mărturii înțelegem ușor, că atacurile deistului Evanson (1792) și B. Bauer (1852) au rămas neurmărite de alții.

În privința întregității s'au ivit îndoieli. *Marcion* (cf. obs. 6.) a omis cap. 15. 16, ce a făcut el după *Tertulian* (adv. Marc. 5, 13) din motive dogmatice; biserica dintii recunoaște epistola în întregul ei. Ea să află în *Italia*, *Peșito*; *Tertulian* are reminiscențe din 15, 14. 16, 4. Conținând epistola mai multe încheiări (15, 23. 16, 30. 24) au crezut unii, că sfârșitul este 14, 23 (Semler etc.); iar critici mai noi susțin, că numai 16, 4—20 e adaus din altă epistolă a lui Paul, adecă către Efezeni, și din eroare s'a pus aci de o mină străină.⁷⁾ Spre întărirea acestei păreri să provoacă la *Marcion*, dar mărturiile esterne și limba, care nu să deosebește, dovedesc autenticitatea acestei părți.

Ce să atinge de dese încheiări observăm, că atari să află și în alte epistole (1. Cor., Fil.) fără ea să fie atacată autenticitatea lor. Doxologia din 16, 25—27 să află în unele manuscrise după 14, 23;⁸⁾ în altele la sfârșitul epistolei;⁹⁾ în altele lipsește,¹⁰⁾ ceea ce a produs multe ipoteze fără a da o explicare deplin mulțămitoare.¹¹⁾ Hotărît să poate afirma, că în cele mai multe manuscrise ea să află la sfârșitul epistolei.

Observare. Afară de scholiantul sirian la *Peșito* au mai susținut *Harudin*, *Salmeron*, *Bellarmin*, *Corn. a Lapide* etc., că epistola s'a scris în limba latină. Apostolul e însă elenist, apoi și alte scrieri adresate la Roma sint scrise grecește (*Ignatie*, *Iustin*, *Irineu* etc.); iar motivele, luate dela numele latin *Tertius* (16, 22) și că cetitorii sint latini, nu să pot lua în samă serios.

§. 88. Epistola I. către Corinteni.

Corintul, în vechime și pe timpul apostolească unul dintre cele mai însemnate cetăți comerciale ale Greciei, era capitala

¹⁾ După *Philosophum*. lui *Ipolit* 5, 7.

²⁾ *Philosoph.* 5, 27. *Origen*, *Comment.* in *Epist.* ad *Rom.* 5, 1.

³⁾ După *Origen* in *Joann.* 13, 25.

⁴⁾ După *Irineu*, *Adv. haer.* 1, 3, 4.

⁵⁾ Cf. *Hug*, *Einleitung* I, 45 sq.

⁶⁾ *Origen*, *Comment.* ad *Rom.* 16, 25: „Caput hoc (16, 25—27) *Marcion*, a quo scripturae evangelicae atque apostolicae interpolatae sunt, de hac epistola penitus adstulit. Et non solum hoc, sed et ab eo, ubi scriptum est: quod non ex fide est, peccatum est (14, 23) usque ad finem cuncta dissecuit. In aliis vero exemplaribus, id est in his, quae non sunt a *Marcione* temerata, hoc ipsum caput (16, 25—27) diverse positum invenimus. In nonnullis etenim codicibus post eum locum, quem supra diximus (14, 23), statim cohaerens habetur: ei autem, qui potens est vos confirmare. Alii codices vero in fine continentur.“

⁷⁾ *Semler* zice, că cap. 16 e un adaus și nu privește pe cetitori, ci avea să indegeteze aducătorilor stațiunile, la cari aveau să găzduiască; mai târziu acest registru s'a intrupat la epistolă.

⁸⁾ *L* și mai toate minusculele, lectionariile grecești și manuscrisele, la *Rufin*, *Crizostom*, *Teodoret* și *Ecumeniu*.

⁹⁾ *B. C. D.* E. N.* 16. 66 etc.

¹⁰⁾ *D.** F.* (loc gol după 16, 24) *G.* (loc gol după 14, 23), în mai multe manuscrise la *Ieronim*.

¹¹⁾ *Hug* (*Einl.* II. 340) crede, că cap. 16. nu conține învățături, de aceea nu să cetia în biserică. Doxologia dela sfârșit însă fiind frumoasă, iar cap. 15 încheind cu binecuvintare, nu s'a omis, ci s'a pus după 14, 23, și adecă s'a scris mai întâi la margine, până ce a intrat în textul manuscrisurilor și al lectionarilor.

provinții Ahaia, reședința proconzulului roman și a jocurilor istmice; situat între marea ionică și cea egeică (de aceea la poeți numit *bimaris*) cu 2 porturi: cel răsăritean (Lecheon) îl lega cu țările răsăritene, iar cel apusan (Chenhrea) cu cele din apus. Mummius la 146. n. d. Cr. risipește orașul; favorizându-l însă mai târziu Cezar¹⁾ și împărații romani ajunge la un grad foarte înalt de înflorire, numindu-să „steaua Eladei,” la Cicero „*lumen totius Graeciae*.” Știința și artele înfloresc, iar bunăstarea adusă cu sine decadentă morală înspăimântătoare.²⁾ În acest oraș vine Paul întâi dată în misionada a 2. (§. 83.).

Cuprinsul:

a) *Combaterea partidelor* (1—4): după salutare exprimă apostolul părerea sa de rău din cauza dezbinărilor din comună — el n'a dat anță la acestea; a încunjurat orice înțelepciune lumească și s'a mărginit numai a predica pe Isus cel răstignit adresându-să către ceice în ochii lumii erau desprețuiți — întemeierea comunei e opul grației dzești — el ar fi putut împărtăși adevăruri mai înalte, dar Corinteni încă nu le puteau înțelege, ba nici acum nu pot face aceasta, ce să dovedește din împrejurarea, că între ei sînt partide — ei nu văd în Apolo și Paul numai organe ale lui Dzeu prin care lucră, ci fac deosebire între ei, ce numai Dzeu poate face — cine voiește a judeca pe un învățător să caute, de acesta își împlinește datorințele, ce iarăș numai Dzeu poate — el și Apolo nu să pot lăuda cu lucrarea lor, dar nici Corinteni să nu creadă că sînt ai unuia sau ai celuilalt, ci să urmeze smerenia părintelui lor sufetesc — el a trimis pe Timotei, care-i va învăța aceasta și va pregăti venirea lui cu asprime ori blîndețe.

b) *Mustră unele rele soțiale* (5. 6): Corinteni nu să pot lăuda, căci în sînul lor să suferă un păcat, care nu să află nici la păgîni; dacă ar fi ei așa înaintați în cunoștința creștină ar fi eliminat pe celce a îndrăznit a face așa ceva; nefăcîndu-o ei, îl escomunică el — avînd daraveri între sine recurg la autoritățile păgîne — e trist că în genere există astfel de ne'ntelegeri și nu voiesc să ierte unul altuia; orice necinste îi eschide dela împărăția lui Dzeu; acum să nu mai facă fărădelegi, căci libertatea creștină nu permite a trăi desfrinat; desrădicarea legii în privința mîncărilor nu conține legea morală; stomahul e pentru mîncare, iar corpul nu-i pentru boldul

¹⁾ Din interese comerciale ajungînd dictator dispune la 44 n. d. Cr. să să zidiască de nou dîndu-i numele *Colonia Julia Corinthus*.

²⁾ La templul Afroditei de aci serviau 1000 de femei desfrinate. Decadența morală să arată din cuvintele: *χορὴν διαΐεσθαι*, *χορὴν διαστῆς* și *χορὴν-θία ζόγη*.

animalic; membrele creștinului sînt templul și proprietatea lui Dzeu, să nu să întrebuițeze spre curvie.

c) *Răspunde la unele întrebări* (7—11, 1): admite că necăsătorie e ceva bun, dar aceasta o pot face numai ceice au darul dzeesc, iar ceice nu să pot hotări la aceasta să să insoare și să-și impliniască datorințele; căsătoria nu să poate desface, iar la căsătorile mixte partea creștină să nu ceară despărțirea, dacă cealaltă parte nu o voiește; fiecare să rămînă în starea, în care a fost chemat — fetele și vădulele să pot mărita, mai bine fac însă dacă rămîn cum sînt — cu privire la cărnurile jertfite concede celor înaintați în cunoștință să urmeze acesteia, dar dragostea creștină nicicînd să nu o piardă din vedere — zeii nu există; dară vrun creștin n'ar voi să mănînce carnea jertfită lor, fiindcă crede că există, cei înaintați în cunoștință să nu-i seducă ca contra conștiinții să mănînce — arată dușmanilor săi, că el totdeuna a împlinit datorința dragostei necerînd nici aceea la ce avea drept, avînd în vedere numai scopul evangheliei — ei să-l imiteze și să nu creadă, că fiind chemați la creștinism nu mai pot pierde acest favor, căci Israelitenii în pustie le servese de pildă — să nu desfrîneze și să nu să încreadă în sine — această încredere în sine o dovedesc cînd iau parte la jertfele păgînilor; deși idollii nu sînt ceva, totuș ceva sînt actele cari însoțesc aceste jertfe, la cari un creștin nu mai poate participa fără a nu să face vinovat de călcarea poruncii dzeesti; libertatea unuia să nu dea altora scandală — carnea ce să vinde să poate cumpăra fără a întreba de unde i; fiind cineva invitat de un păgîn la ospăț să să ducă, dar dacă ar zice vecinul său, că e din jertfele idollilor și l-ar mustra pentru aceasta, atunci să nu mănînce.

d) *Regulează viața din comună delăturînd unele disordini ivite la cult* (11, 2—14): să bucură că la cult să țin de ordinea așazătă de el, s'au străcurat însă abuzuri; raportul între hărbat și femeie să arată, că cel dintîi să înfățișază cu capul descoperit — nici agapele nu să sârbează ca mai înainte, deoarece cei mai cu stare să folosese numai ei de darurile ce le aduc, iar săracii trebuie să ducă lipsă; cazurile cele multe de moarte dovedesc, că unii primesc s. euharistie cu nevrédnicie — darurile Spîritului s. sînt necesare și sînt de mai multe feluri, dar au acelaș scop: a întări biserica — între daruri să să prefeară acelea, cari zidesc pe auzitori — descrie dragostea — descrie darul glosolaliei, care să să întrebuițeze numai spre a explica cele rostite; femeile să tacă și asculte.

e) *Adevereste învătătura despre înviere* (c. 15): Cristos a înviat din morți; învierea morților nu să poate nega, căci atunci am nega și învierea lui Cristos; iar dacă Cristos n'a înviat, zadarnică e credința; păcatele nu sînt iertate și deci e mai rău de cei morți decît de oricare creștin; Cristos însă a trebuit să învie și credința noastră este, că și noi vom învia; învierea va fi ca la un grăunte, din care iasă o plantă noauă, dar nu grăuntele sămănat: astfel și corpurile noastre vor trece în vecinicie ca unele netrecătoare, preamărite; în-

vierea să deosebește însă de mărire; toți vor învia, dar să vor preamări numai ceice sînt ai lui Cristos.

f) *Știri personale* (c. 16): ei să facă colectă pentru credincioșii din Ierusalim — în Efez va rămînea până la rusale; apoi mergînd preste Macedonia va veni la ei — să primiască pe Timotei — să asculte cecele vor spune Stefana, Fortunat și Ahaic, căci numai așa le vor putea răsplăti ceceace aceștia au făcut pentru dinșii — salutare și subscrierea.

Anza și scopul. După depărtarea apostolului din Corint (Acta 18, 13 sq.) vine aci Apolo, care fusesă mai nainte învățăcelul Botezătorului (§. 83.). Predica lui consună în ființă cu cea a lui Paul (1. Cor. 3, 6. 4, 6. 16, 12) deosebindu-să numai în formă. El adevă, fiind foarte verzat în filozofia alexandrină, la predicare folosia arta oratoriei acestei școale (1, 17. 2). Așa să produsă — fără voia lui — fierbere între credincioși. Unii țineau mai mult la forma simplă a lui Paul, alții la Apolo, declarîndu-să partizani ai unuia sau ai celuilalt. O primejdie și mai mai mare amenința comuna că, venind învățatori iudaizanți (2. Cor. 3, 1) lucrau contra lui Paul (9, 2), accentuînd preste măsură autoritatea lui Petru și trăgînd la îndoială aceea lui Paul (2. Cor. 11, 5). Să născură deci 3 partide. Contra acestora să ridică a 4. partidă care, nerecunoscînd autoritate omenească, să mărturisesc aderenți ai lui Cristos (1. Cor. 1, 12). Încă petrecînd Paul a 2. oară (§. 84) în această comună a observat unele lucruri supărăcioase (2. Cor. 2, 1. 12, 21); iar după reîntoarcere scrie (probabil) din Efez o epistolă (avem numai îndegetări 1. Cor. 5, 9—11), în care combate desfrîul și oprește orice comunicare cu persoane desfrîinate. Mai apoi dela privați — anume dela casnicii *Chloei* — primește vești de partidele ce s'au născut, de ceice caută a zdruncina vaza lui apostolească, de abuzurile la agape (11, 13), desfrîul din 5, 1 sq. și de certele din 6, 1 sq. etc. La epistola lui Paul Corintenii răspund trînițînd o epistolă (pierdută) prin delegații *Stefana, Fortunat și Ahaic* (16, 17 sq.), în care îi puseseră mai multe întrebări (7, 1 sq. 8, 1 sq. 12, 1 sq. 16, 1 sq.). Paul trimite pe *Timotei*¹⁾ (4, 17. 16, 10) ca să domoliască spiritele și restabiliască ordinea în comună; dar călătorînd acesta cu *Erast* (Acta 19, 22) prin Macedonia, să vede el îndemnat a

¹⁾ Să poate că Paul trimite pe Timotei și Erast în Macedonia, care aveau să cerceteze Corintul, încă înainte de a sosi delegații acesteia.

scrie epistola de față¹⁾ predîndu-o delegaților comunei, care aveau să sosască acolo mai înainte decît Timotei (4, 17. 16, 10)²⁾.

Din acestea rezultă scopul scrierii: a arăta raportul său către comună, a lămuri pe creștini despre înșămăntatea evangheliei și a-i feri de recăderea în păgînism.

Locul, timpul compunerii. Apostolul a scris epistola în Efez³⁾ spre sfîrșitul petrecerii sale în a 3. misionadă (Acta 19, 10), după ce trimisesă pe Timotei și Erast și să hotărîsă a merge (vizitînd Macedonia și Ahaia) la Ierusalîm (Acta 19, 21. cf. 1. Cor. 16, 3-7). După 16, 8 voiește a rămînea în Efez numai pînă la rusale; îndeamnă pe credincioși să colecteze, iar colecta nădăjduiește a o duce în persoană la locul destinațiunii (16, 1-4); după 5, 6-8 pare, că paștele sînt aproape cînd apostolul scrie epistola, iar Acta 24, 17 să observă că a dus poporului său elemozină. Din acestea rezultă că epistola s'a scris în anul 57. sau 58.

Autenticitatea nu poate fi trasă la îndoială. Întîia mărturie e *Clement Romanul*, care în numele comunei din Roma scrie Corintenilor: „Ați primit epistola fericitului apostol Paul. Ce v'a scris el la începutul evangheliei? Întrădeavăr ceva spiritual v-a trimis el atunci despre sine, și Ch-e-fa și Apolo, pentrucă și atunci voi erați părtinitori“ (1. ep. 47. cf. 1. Cor. 1, 12); apoi *Ignatie*⁴⁾, epistola către *Diognet*⁵⁾, *Policarp*⁶⁾,

¹⁾ În limba armeană exista 2 epistole — cunoscute în Europa din veacul al 18. — cari s'au crezut a fi epistola lui Paul către Corinteni și răspunsul acestora, dar apoi s'a dovedit neautenticitatea lor.

²⁾ Numai dacă delegații au dus epistola să înțelege recomandăția din 16,

¹⁵⁻¹⁶.

³⁾ 1. Cor. 16, 3, cf. 15, 22. 16, 5. 15. 19; 2. Cor. 2, 13 cf. Acta 22, 21. În unele manuscrise să indegiteză greșit Filipi ca locul compunerii, ce să bazează pe 16, 5.

⁴⁾ Ad Ephes. 2: „Ca într-o supunere uniți să fiți în acelaș gînd și aceeaș înțelegere, și aceeaș toți să vorbiți“, cf. 1. Cor. 1, 10; cap. 18: „Spiritul crucii, care este scîndelă celor necredincioși, noaună însă mintuire și viață vecinică. Unde e înțeleptul, unde certătorul, unde fala celoree să zic prudenți“ cf. 1. Cor. 1, 18. 20. 23. 24; ad Rom. 9 cf. 1. Cor. 15, 8-10; ad Philad. 3 cf. 1. Cor. 6, 9 sq. etc.

⁵⁾ Din jumătatea întîia a veacului al 2.: „Apostolul... zice: știința îngîmfează, iar dragostea zidește“ cf. 1. Cor. 8, 1.

⁶⁾ Ad Philipp. 5.: „Nici curvarii, nici efeminații, nici sodomii nu vor moștenii împărăția lui Dzeu“ cf. 1. Cor. 6, 9 sq.; ib. 11: „An nescimus, quia sancti mundum iudicabunt, sicut Paulus docet“ cf. 1. Cor. 6, 2. Epistola către Smirneni despre martiriul lui Policarp c. 2. citează Is. 64, 4 ca 1. Cor. 6, 9.

*Iustin*¹⁾, *Atenagora*²⁾, *Itala*, *Peşito*, *Canonul muratoric*, *Irineu*³⁾; *Clement Alexandrinul*⁴⁾ o numeşte mai întâi „epistola 1. către Corinteni“, *Tertulian*⁵⁾ etc.

Ereticii încă folosesc epistola: *Oftii*⁶⁾, *Basilide*⁷⁾, *Heracleon*⁸⁾, *Ptolomeu*⁹⁾, *Tatian*¹⁰⁾, *Teodot*¹¹⁾.

Observare. Bruno Bauer a atacat la 1851 autenticitatea amânduror epistolelor către Corinteni, dar fără succes.

§. 89. Epistola II. către Corinteni.

Cuprinsul:

a) *Apostolul apără caracterul său* (1—7): după salutare mulţameşte pentru mîngăierea ce i-au făcut-o, cu care poate acum lucra şi la alţii mîngăindu-i — în Azia a suferit foarte mult, dar a scăpat — rugăciunile lor pentru dînsul le-a meritat, căci totdeauna le-a voit numai binele — el voia să vină la dinşii şi, dacă n'a făcut aceasta, apoi să nu-l creadă nestatornic, ce nu convine cu predica evangheliei, ci fi era foarte greu să vie mai odată cu asprime; le-a scris aşa aspru în privinţa incestului ca să înlătore păcatul; ei fi pot ierta ceva din canon, dacă află aceasta de bine — pe apostol îl pot cunoaşte din neliniştea ce a simţit-o, pentrucă în Troia nu s'a fîtlit cu Tit şi din rezultatele lucrării sale, cari numai prelungă intenţii bune să pot ajunge — el nu să laudă cu aceasta, deoarece ei singuri fi sînt epistola de recomandare, deşi nu atribuie sieş aceasta, ci lui Dzeu care a făcut o lege nouă, nu a literii, ci a spiritului — dacă legea veche a preamărit pe ceice o vestiau, cu atît mai bucuros şi cu încredere păşeşte el pentru legea cea nouă

¹⁾ Dial. c. Tryph. p. 253: „Şi... a zis Cristos... vor fi dezbinări şi erezi“ cf. 1. Cor. 11, 16, 16; ib. p. 338: „Căci era pasha Cristos, care în urmă s'a jertit“ cf. 1. Cor. 5, 7, etc.

²⁾ De resurrectione 4: „Este învederat, că după apostol ce e peritor şi să risipeşte trebuie să îmbrace nesticăciune“ cf. 1. Cor. 15, 54.

³⁾ Adv. haer. 4, 27, 3: „Et hoc autem apostolum in epistola, quae est ad Corinthios, manifestissime ostendisse, dicentem: Nolo enim vos ignorare, fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt“ cf. 1. Cor. 10, 1 sq.

⁴⁾ Paedag. I, 6: „Cu multă hotărîre fericitul Paul ne-a abătut dela ceartă în *întîia sa epistolă către Corinteni*, unde serie astfel: Nu fiţi prunci cu mintea“ etc. cf. 1. Cor. 14, 30.

⁵⁾ De praescript. 33: „Paulus in prima ad Corinthios notat negatores et dabitores resurrectionis“.

⁶⁾ După *Ipolit* (Adv. haer. 5, 8, 7, 26, 8, 10) atribuie epistolei canonicitate.

⁷⁾ Idem *ibidem*, vezi obs. 6.

⁸⁾ După *Origen*, Comment. in Joann. 13, 59.

⁹⁾ După *Irineu*, Adv. haer. 1, 3, 5, 8, 2, 3.

¹⁰⁾ *Clement Alexandrinul* zice Strom. 3, 12, că cuvintele lui Paul din 1. Cor. 7, 2, acesta le „explica sofistice“; iar *Irineu*, Adv. haer. 3, 23, 8 relatează, că considera 15, 33 a *Paulo dicta*.

¹¹⁾ După *Clement Alexandrinul*, Exc. 49., cf. şi Hug l. c. I. pag. 47 sq.

— grația dzească îl încurajează a combate toate învinuirile și justificându-să sau recomandându-să apelează numai la conștiință, deoarece predica lui arată, că el a vestit o putere dzească, deși singur e asuprit și strimtorat, ca astfel să să descopere atotputința lui Dzeu — el știe că trebuie să călătorească în patria sa și să caute a plăcea lui Dzeu — acestea nu le scrie pentruca să să recomande, ci ca părerea lor despre el s'o aibă și contra celorce caută a-l degrada — el e pătruns de dragostea lui Cristos; a murit cu acesta; patimile omenești nu-l mai stăpinesc și caută numai să-i împace cu Dzeu — să nu piardă grația dzească, ci lăpădându-să de viața păgînă să să feriască de profanarea trupului și a spîritului, iar pe dînsul să-l primiască în inimile lor și să nu creadă, că ar fi făcut ceva din ceace afirmă contrarii lui — știrile aduse de Tit i-au făcut mare bucurie.

b) *Îndeamnă a contribui la colectă* (8, 1—9, 15): credincioșii din Macedonia au primit în belșug grația dzească, de aceea crede că Tit va aduna și la ei ceva pentru frații lipsiți din Ierusalîm; fiecare să dăruiască după putință, nu de silă.

c) *Apărarea autorității sale apostolești* (10, 1—13, 13): provoacă pe contrarii să-și aducă aminte, că el pășește cu curaj și cînd e la ei nu numai în scrisoare, deci să nu-i dea anză a să folosi de autoritatea sa — dușmanii au numai acel merit că-l înegresc, precînd el să poate provoca la întemeierea comunei că testimoniu al lucrării sale, iar progresele din această comună îl vor îndemna cît mai curînd a merge întralte părți să vestiască evangelia, fîiă a să amesteca unde alții deja au lucrat — el nu să laudă decît numai în Cristos; dar lăudîndu-să pe sine să îmbracă în haina nebuniei și e jaluz ca credincioșii să nu să abată dela mirele sufletului lor — ei să lasă a-i seduce învățătorii falși, de aceea să știe, că el cu nimic nu stă îndărătul „marilor apostoli“, căci și el ca ei e instruit în adevărurile creștine; sau poate să deosebește el și e mai mic decît dîșii pentrucă nu primește daruri, nici de a fi întreținut ca ceilalți?; el voiește să să arate desprețuit ca astfel să indemne și pe ceice să numese apostoli ai lui Cristos a-l imita, sau cel puțin a-i demasca; el a suferit pentru Cristos mai mult decît dușmanii săi, dar a și primit mai multe descoperiri, prin ce să preamărește Dzeu, nu el, căci el știe că e slab și supus ispitelor — trimiterea sa de Dzeu a dovedit-o cu semne și minuni; să deosebește de ceilalți apostoli numai prin aceea, că el toate a făcut fără a pretinde ceva, și chiar acum venînd la ei nu-i va îngreua cu nimic, dar și aderenții lui fac asemenea, d. e. Tit — nu crede că e delipsă a să justifica înaintea lor, căci el voiește numai mîntuirea lor; trebuie să vorbiască așa, pentrucă să teme că va trebui să fie mai aspru decum ar dori — acum nimic nu li să va ierta; să caute ca să nu pășască judecînd în numele lui Cristos, ci fiecare să să ispitiască, iar el va arăta că Cristos e cu dînsul; să roagă la Dzeu ca să nu aibă trebuință de aceasta; el do-rește mai mult perfecționarea lor, decît să arate autoritatea sa; și

ntindu-să de Dzeu, acesta nu-i va părăsi; binecuvîntarea lui Dzeu celui în 3 fețe¹⁾.

Anza și scopul. Paul scrie din Efez o epistolă la Corint (§. 88); trimite apoi pe *Tit* înțelegîndu-să ca în Troia să să întilniască — ce să întimplă în Macedonia, (2. Cor. 2, 12 sq. 7, 5 sq.), deși il așteaptă timp mai îndelungat (2. Cor. 1, 5 sq.). Știrile aduse de *Timotei*²⁾, îndeosebi însă ale lui *Tit*, dau indemnul la scriere. Acesta îi împărtășește, că întia epistolă a avut efectul dorit. Toți credincioșii s'au întristat pentru cele întimplate în mijlocul lor (2, 5 sq. 5, 1 sq. 7, 7 sq.); dușmanii iudaizanți încă nu încetaseră a vorbi de rău pe apostol (1, 15 3, 1 sq. 10, 9 sq.). Așa scrie a doaua epistola către Corinteni trimițîndu-o prin Tit și alți doi frați (8, 16—24)³⁾.

Scopul să îndegetează 13, 10: „De aceea nefiind de față scriu acestea, ca fiind de față să nu întrebuițez asprime după puterea care mi-a dat Domnul spre întărire, iar nu spre surpare“ [cf. 1, 23. 24. 2, 3. 13, 2]. El accentuează autoritatea sa apostolească, care dușmanii o atacaseră, asigurînd după restabilirea ei lucrarea în mijlocul lor.

*Timpul,*⁴⁾ *locul* compunerii. Scriînd apostolul la an. 57. sau 58. această epistolă nu mai era în Efez [1, 8], ci preste Troia trecusă în Macedonia [2, 13. 7, 5. 8, 1. 9, 5 cf. Acta 20, 1], deși nu să poate indica mai aproape locul scrierii.⁵⁾

Autenticitatea. Cuprînsul și forma dovedesc fără îndoială, că Paul a scris epistola, iar mărturiile istorice dau deplină siguranță despre autenticitate. Deja *Clement Romanul* [1. Cor. 5] și *Policarp* [ad Philipp. 2. 6] o cunosc; în epistola către *Diognet* [5. 8] să descriu creștinii cam ca 2. Cor. 10, 3. 6, 8—10; *Teofil dela Antiohia* [ad Autolyc. 1, 2. 7; 3, 4] între-

¹⁾ Între singuraticile părți există deosebiri: nume să repeteșc unele lucruri, nu să trece în mod firesc dela o parte la cealaltă și să crede, că epistola n'a fost scrisă d'odată, ci cu intrerumperi.

²⁾ Unde s'a întilnit el cu Paul (în Efez sau după părăsirea acestui oraș) nu știm, dar din epistolă (1, 1) vedem că era la Paul.

³⁾ *Origen* (Eusebie H. E. 6, 25) etc. cred, că unul dintre soți e *Luca*, de aceea în mai multe manuscripte să află observarea: „prin Tit și Luca“; iar *Teodoret* zice că *Barnaba*. Din 2. Cor. 8, 22 au combinat alții și de aceea postscriptul: „prin Tit, Barnaba și Luca“.

⁴⁾ Misionada a treia — petrecerea în Macedonia, în Ahaia 3 luni; călătoria la Filipi, petrece aici 8 zile, merge la Troia — Ierusalim.

⁵⁾ Astfel *Crizostom* și *Teodoret*, iar postscriptele manuscriptelor mai noave spun, că *Filipi* e locul compunerii — ce a trecut și în *Peșito*. Biserica catolică a dedus din 2, 12 că ar fi *Troia*.

buintază expresiuni luate din 2. Cor. 5, 4. 7, 1. 11, 19; să află în *Itala*, *Peșito* și *Canonul muratoric*, la *Atenagora*;¹⁾ iar *Irineu*²⁾ cel dintii folosește numirea „a doaua epistola către Corinteni“; *Clement Alexandrinul*,³⁾ *Tertulian*⁴⁾ etc. Dintre eretici o recunosc de canonică *Oștiu*,⁵⁾ *Basilide*⁶⁾ etc.

Observare. Din punct de vedere dogmatic epistola nu să poate compara cu întâia, dar este de interes din altă parte. Din nicio epistolă nu cunoaștem așa bine pe apostol; în nici una nu ni să zugrăvește dragostea lui către Cristos și biserică; în nici una nu vedem grația înaltă dzească, de care el a fost părtaș și umilința de care era pătruns ca tocmai în aceasta. Limba e conformă cuprinsului și; privindu-o drept expresiunea retoricei naturale, e cea mai frumoasă între epistolele lui Paul.

§. 90. Epistola către Galateni.

Locuitorii acestei provincii sînt un ram al hordelor celtice, cari în veacul al 4. n. d. Cr. au început a emigra din Galia spre Panonia și Iliria ajungînd până în Azia mică. Acestora urmează în veacul al 3. Tectosagii în unire cu Trocmii și Tolistoboi [locuieră spre apus de Garona], care aliindu-să cu emigrații de mai nainte fundară un imperiu puternic; dar atrăgîndu-i bogățiile Greciei și ale Macedoniei invadară în 3 expedițiuni [281—279 n. d. Cr.], pănăce la Delfi fură învinși și mai de tot nimiciți. Unii din rămășițe să intoarseră în Panonia, alții merseră în Macedonia, alții în Tracia, unde întemeiară un regat cu capitala Tyle.⁷⁾ Încă înainte de catastrofa dela Delfi [la începutul expedițiunii a 3.] să desparte o trupă de cam 20.000, condusă de 13 căpetenii, între care Leonorios și Lutharios. Aceștia prădînd sosesc la Bizanț, trec

1) De resurrectione, nemijlocit înainte de cuvintele citate în §. 88. zice „că . . . fiecare va lua după dreptate ceea ce a făcut în trup ori bine ori rău“ cf. 2. Cor. 5, 10.

2) Adv. haer. 3, 7, 1: „Dicunt aperte Paulum in secunda ad Corinthios dixisse: in quibus Deus saeculi huius excaecavit mentes infidelium“ cf. 2. Cor. 4, 4; ibid. 4, 28, 3: „Nam et apostolus ait in epistola secunda ad Corinthios: quoniam Christi suavis odor sumus Deo“ cf. 2. Cor. 2, 15, 11.

3) Strom. 4 „... iar învățătura comună a credinții a numit-o mireazma cunoștinții în a 2. către Corinteni“ cf. 2. Cor. 2, 14; „Căci pănă în ziua de acum e acelaș vâl etc.“ cf. 2. Cor. 3, 14.

4) De pudicitia 13 zice, că 2. Cor. 2, 6—11, care să rapoartă la incest, să află „in secunda ad Corinthios“.

5) După *Ipolit*, Adv. haer. 5, 2, 7; 7, 26; 8, 10.

6) Idem ibidem.

7) Polybiu, Histor. 4, 45 sq.

în Azia mică,¹⁾ ocupă Nou-Iliumul, dau ajutor lui Nicomede, regele Bitiniei, contra fratelui său revoltat. În urma serviciilor făcute capătă dela acest rege o parte din Frigia;²⁾ dar nu să aşază în locuri stabile, ci continuă viaţa de mai înainte, până ce Atal I., regele Pergamului, îi învinge [pela 229 n. d. Cr.³⁾] şi îi sileşte a să aşaza întrun loc. Acum ocupă ei o parte mare din Frigia cu părţi mai mici din Capadocia şi Pont, un teritoriu dela natură foarte frumos şi roditor, dar necultivat, între riurile Halys şi Sangarius,⁴⁾ care pe încetul să numi *Galatia*, adică *ţara celtică*.⁵⁾ Acest teritoriu să împărţi între cele 3 seminţii: Trocmii ocupă partea înspre nord-răsărit cu capitala Tavium; Tolistoboi pe cea dinspre miazăzi-apus cu Pessinus, iar Tectosagii centrul cu capitala Anchira [acum Angora; vezi Strabo]; nu încetară însă a prăda singuratiche provincie. Contra Romanilor dau ajutor lui Antioh cel Mare; dar conzulul Cneius Maenius Vulso îi învinge la 189 n. d. Cr. şi între condiţiunile de pace să pune, ca părăsind viaţa de până aci să păstreze constituţia lor [Liv. 38, 40]. Principii următori ai Galatiei află toată fericirea în supunerea faţă de Romani; uneori le succed: a mai adăoga la teritorul ţării, iar Dejotarus poartă şi titlul de rege [Strabo, 12 p. 547]. Urmaşul său, Amyntas, îndeosebi favorizat de Antoniu şi August, capătă prelingă Galatia încă Pisidia, Isauria, părţi din Licaonia, Pamfilia, Frigia şi Cilicia [Dio Cass. 51, 2. p. 443; Strabo, 12 p. 569. 571. 577]. Favorul Romanilor micşorează tot mai mult independenţa naţională. După moartea lui Amyntas [după o guvernare de 11 ani e omorit la 26 n. d. Cr.] Romanii ocupă ţara şi, despărţind părţile din Cilicia şi Pamfilia, o supun unui propretor cu reşedinţa în Anchira, care fiind în Galatia, să numi astfel oficial şi nou înfiinţata provincă [Strabo, 12 p. 567. 571; Dio Cass. 53, 26]. Aceşti locuitori aparţin la ginta germană, iar limba lor — după *Ieronim* —

1) Pela 279 n. d. Cr., Pausan. 10, 23, 9.

2) Justinus 25, 2.

3) Livius 38, 16. 33, 21; Pausan. 1, 8, 1.

4) Strabo 12 p. 567. Pausan. Attic. 4, p. 11, 12.

5) *Γαλαται* e o formă mai nouă a lui *Κέλτοι* sau *Κέλται* (Paus. 1, 3, 5) cum să numiau Celţii preste tot (Strabo 4, p. 169) şi să întrebuintază abia mai târziu de Celţii din Azia mică. Aceştia mai apoi adoptă cuvinte greceşti, de aceea să numi provincia *Gallogræcia* (Pausan. 1, 4, 8).

samănă foarte mult cu cea vorbită pe timpul său împrejurul Trier-ului.¹⁾

Cuprinsul:

a) *Partea apologetico-polemică* (1,₁—4,₃₀): după întroducere arată, că n'a fost trimis de oameni nici n'a primit instrucție dela oameni, ci apostolia o are dela Isus Cristos, care prin moartea sa de pe cruce a șters păcatul și a înviat din morți — să miră că s'au abătut așa curînd dela învățătura lui; deoarece el le-a predicat pe Cristos necăutînd a plăcea oamenilor, ce să dovedește din împrejurarea, că fiind mai nainte fanatic apărător al iudaizmului, acum predică evanghelia, deși nu s'a pus în vro legătură cu ceilalți apostoli, cunoscînd numai pe Petru și Iacob — mergînd după 14 ani la Ierusalim (Acta 15) a predicat, că creștinii sînt liberi de lege, ceea ce vînd a dovedi n'a lăsat ca Tit să taie împrejur, deși iudaizantii cereau aceasta — n'a fost silit a revoca ceva din ce făcuse; din contră stilpii bisericii îl recunosc lor coordinat; iar cînd Petru începe a să abate dela învățătura libertății decretate pentru creștini i-s'a opus — foarte mult au greșit ei, că s'au abătut dela adevăr, căci Spîritul sînt prin semne și minuni le-a arătat puterea creștinizmului — Scriptura învață lămurit, că credința și nașterea spirituală dela Avram, nu nașterea trupească, justifică, ce să dovedește de acolo, că promisiunea s'a dat lui Avram înainte de lege cu 430 de ani; iar legea avea numai menirea a pregăti spre credință, deci nu poate justifica; ea a avut lipsă de un mijlocitor, nu promisiunea; între lege și promisiune nu există contradicere; Iudeii au avut legea ca prin ei să fie cu puțință mîntuirea și pentru păgîni; dar împlinîndu-să aceasta legea nu mai avea scop; prin mîntuirea lui Cristos s'au șters deosebirile; ei au drepturi la promisiunea lui Avram, căci sînt fiii lui Dzeu și deci scoși de sub tutela legii — ei să vadă răul săvîrșit și cît demult l-au întristat; cînd era la dinșii dovediseră dragoste foarte mare; nici slăbiciunea lui nu i-au abătut de a nu-l asculta, ba fiecare bucuros s'ar fi jertfit pentru el — însăș legea condamnă procederea lor; Avram a avut 2 feciori: unul dela servitoare și altul dela cea liberă; Ismaîl și aderenții legii sînt fiii trupești ai lui Avram, iar membrii bisericii sînt frații lui Cristos și moștenitori ai bunurilor vecinice făgăduite lui Avram; legea nu-i mai obligă, căci să poruncește a alunga pe fiul sclavei.

b) *Partea parenetică* (4,₃₁—6,₁₃): tăierea împrejur nu folosește nimica, căci numai o cale duce la mîntuire; celce să invoiește a să

¹⁾ Prolog. in libr. sec. comment. in epist. ad. Galat.: „Marcus Varro cunctarum antiquitatum diligentissimus perscrutator, et ceteri, qui eum imitati sunt, multa super hac gente et digna memoria tradiderunt“ Din propria esperință adaogă (scit mecum, qui vidit etc.): „Unum est quod inferimus, et promissum in exordis reddimus, Galatas excepto sermone Graeco, quo omnis Oriens loquitur, propriam linguam eandem pene habere, quam Treviros, nec referre, si aliqua exinde corruerint“.

tăia împrejur trebuie să observe legea întreagă și o recunoaște așa de mijlocitoare grației, deși ea s'a desființat prin Cristos; acesta să deosebește de biserica lui Cristos, în care dragostea e cea mai înaltă lege; e trist că cetitorii după un început așa bun sfârșesc așa de slab — la acestea poartă numai unii vina; el nu, căci a trebuit să predice ceea ce era delipsă, deși s'a atras urmărire, ce nu să întimpla, dacă făcea concesii; aluatul să să depărteze din mijlocul lor ca să dobândiască iarăș pace și libertate, pe cari unii voiesc să le răpiască și cari fără iubirea aproapelui nu pot exista; iar dacă aceasta acum a încetat și comunele sînt în primejdia de a să pierde, atunci nu poate fi bun nici pomul, care a produs așa ceva; adevărata libertate creștină o pot avea numai în spîritul lui Cristos, iar lupta care e în noi ne îndeamnă a viețui după spîrit, deci nu mai avem lipsă de lege; Galatienii în teorie și praxă să rămînă în creștinism — iubirea de sine s'o supunem cît să poate de mult arătînd dragoste și blîndețe cătră aproapele; după meritele faptelor vor fi remunerați ori pedepsiți — sfîrșitul îl scrie cu mina sa dovedindu-le cît ține, ca ei întru toate să observe cele espuse până aci; arată scopurile celorce voiesc a-i abate dela calea adevărată; salutare.

Anza și scopul. În a 2. misionadă Paul vine în ținuturile Galatiei și întemeiază comune creștine (Acta 16, 6), cari conzistau din Iudei și păgîni.¹⁾ În a 3. misionadă le cercetează iarăș întărindu-le în credință (Acta 18, 23 cf. 19, 1. Gal. 4, 13. 19). După depărtarea lui vin și aci ca în alte comune (Acta 15; Gal. 2, 4 sq.) iudaizanți (Gal. 1, 6. 4, 18)²⁾ care susțin, că spre a intra în creștinism e necesară legea mozaică (Gal. 5, 2. 11. 12. 6, 12 sq.) și știind, că Paul luptă cu energie contra acestei învățături, atacă autoritatea lui apostolească afirmînd, că el nu e învățacelul Mintuitorului, deoarece nu l-a văzut și că a fost instruit de apostoli, dacă nu de oameni în genere (Gal. 1, 1. 11. 2, 3 sq. 14 sq.); învățătura lui despre justificare contrazice descoperirii dzești, după care poporul israeltean ținînd poruncile legii să poate mintui (3, 6 sq.); ba unii afirmară chiar, că ea contrazice oricărei învățături mo-

¹⁾ Gal. 3, 13. 14. 23. 26. 4, 3. 5. cf. 3, 20. 4, 8. 13. 17. 21. 5, 3. 6, 13.

²⁾ Din epistolă rezultă că aceștia au venit nu multă vreme după întemeierea comunelor și părăsirea acestor ținuturi, deoarece fiind Paul a doauaoară aci de față are să lupte contra lor. El afurisește 1, 8 evangelia care să deosebește de a lui; spune adevărul celor indoelnici (4, 16); arată celorce voiesc a să tăia împrejur că trebuie să observe legea întreagă (5, 3). Să pare deci că venind acum a doauaoară lucră cu succes contra iudaizanților și nădăjduia, că spîritele iarăș să vor liniști. După depărtarea sa însă urmează reacțiunea, deși e drept că creștinii încă nu s'au tăiat împrejur (4, 10), dar erau aplicați spre aceasta (5, 2) și începuseră a ținea sărbătorile jidovești (4, 11).

rale (5, ¹³ sq.). Acestea îndeamnă pe apostol a scrie epistola de față, în care combate atacurile dușmanilor, apără autoritatea sa apostolească și învățătura ferind pe Galateni de amăgirile contrariilor săi.

Timpul, locul compunerii. Epistola s'a scris după cele istorisite Acta 18, ²³. 19, ¹, și anume din Efez, pela jumătatea anului 55 d. Cr.¹⁾

Autenticitatea și întregitatea dovedesc codicii existenți și multe mărturii istorice. Aluziuni puțin sigure la epistola noastră întîmpinăm în epistola lui Barnaba 19. și la Herma (Simil. 9, 13), *Clement Romanul*,²⁾ *Ignatie*,³⁾ mai sigure la *Policarp*,⁴⁾ sigure la *Iustin Martirul*,⁵⁾ *Canonul muratoric*, *Peșito*, *Itala*, *Atenagora*,⁶⁾ iar *Irineu*⁷⁾ citează epistola cu numele; *Clement Alexandrinul*⁸⁾ *Tertulian*⁹⁾ etc. Dintre eretici

¹⁾ Conciliul apostolesc din Ierusalim și cele întimplate cu Petru în Antiohia aparțin trecutului (Acta 15; Gal. 2, ¹ sq. ¹¹ sq.); comune creștine (Gal. 1, ⁶) nu ne sînt cunoscute în aceste ținuturi înainte de misionada a doaua; apostolul trebuie să fie fost aci deja de 2. ori (Gal. 4, ¹³); în urmă din Gal. 4, ¹⁰ rezultă, că s'arăsă un an sabatic, care după calcularea iudeilor a fost pela 54 și 55.

Să observă că la nicio epistolă nu s'au făcut atîtea ipoteze ca la aceasta fiind vorba de timp și locul compunerii. *Marcion* zice, că e întîia epistolă a lui Paul; *Crizostom* crede, că s'a scris înainte de cea către Romani; lui a urmat *Euumeniu* și *Teofilact* afirmînd, că s'a scris în Efez. *Teodoret* susține, că aceasta e întîia epistolă scrisă din închisoarea dela Roma, ce *Ieronim* dovedește din 4, ²⁰. 6, ¹¹. ¹⁵. Păreră aceasta a trecut în subscripțiile unor manuscrise (B.** K. L. *ἐγράφη ἀπὸ Ρώμης*), în amîndouă traducerile siriene și în cea coptică, la *Eusebie dela Emesa*, *Eutaliu* etc.

În timpul mai nou s'a crezut, că ea e cea din urmă epistolă a lui Paul: iar dela mijlocul veacului al 18. s'a afirmat contrarul, adică că e cea dintîi.

²⁾ Ep. 1. ad Cor. 1 cf. Gal. 1, ⁴; cap. 2. cf. Gal. 3, ¹.

³⁾ Ad Philad. 1. cf. Gal. 1, ¹; ad Magn. 8. cf. Gal. 5, ³ sq.

⁴⁾ Ad Philipp. 5: „Știind deci că Dzeu nu să batjocurește“ cf. Gal. 6, ⁷.

⁵⁾ Acesta citează (Dial. c. Tryph. c. 95) Deut. 27, ²⁰ după Gal. 3, ¹⁰; Dial. 90. 96. să desvoaltă învățătura indicată în Gal. 3, ¹⁰. ¹³; Cohortatio ad Graec. 5 „Fiți ca mine, căci și eu m'am făcut ca voi“ cf. Gal. 4, ¹³. 5, ²⁰.

⁶⁾ Legatio 16. cf. Gal. 4, ⁹.

⁷⁾ Adv. Haer. 3, 7, 2: „Sed et in ea, quae est ad Galatos, sic ait (apostolus); Quid ergo lex factorum? Posita est, usque quo proveniat semen, cui promissum est“ Gal. 3, ¹⁹; 3, 16, 3: „Et iterum in epistola, quae est ad Galatas, ait, cum autem venit plenitudo temporis“ Gal. 4, ⁴. ⁵.

⁸⁾ Strom. 3, 15: „De aceea și Paul trimițînd Galatenilor zice: fiilor, pe care iarăș vă nasc“ etc. cf. Gal. 4, ¹⁹.

⁹⁾ Adv. Marc. 5 p. 462.

o folosesc: *Valentin*¹⁾ și aderenții lui; învățăcelul său *Teodot*²⁾, *Oftii*,³⁾ *Tatian*⁴⁾ și *Marcion*.⁵⁾

Observare. Bruno Bauer (Krit. der paul. Briefe II. 1851) a atacat epistola fără oarecare rezultat.

§. 91. Epistola către Efezeni.

La Efez,⁶⁾ un oraș foarte renumit pe atunci, vine Paul mai întâi în misionadă a 2., când trece dela Corint la Antiohia (Acta 18, 19 sq.). Pe fundamentul pus de el au zidit mai departe *Aquila* și *Priscila* (Acta 18, 18 sp. 26), poate și *Apolo* (ib. 24 sq. cf. 1. Cor. 3, 5 sq. 4, 6. 16, 12). Învățăceii lui Ioan să intrupară la comună fără opoziție (Acta 19, 2—7 cf. 18, 25) conlucrind la întărirea ei (18, 27). În a 3. misionadă venind apostolul a douaoară (Acta 19, 1 sq.) petrece mai 3 ani, predică Iudeilor⁷⁾, apoi păgînilor (§. 84.) și întemeiază o comună⁸⁾ cu influință în Asia mică (Acta 19, 10 sq. 20. 26 sq. 21, 27 sq.). Dintru început comuna conzistă din iudeo-și păgînocreștini (Acta 19, 1—10. 20, 21), iar pe timpul scrierii

1) După *Irineu*, Adv. haer. 3, 3, 5.

2) Eclog. 53 cf. Gal. 3, 19. 30.

3) *Ipolit*, Philos. 106—114.

4) *Ieronim*, Comment. in Gal. 6.

5) O pune în fruntea epistolelor pauline ca „principalem adversus Judaismum“.

6) El aparținea la cele 12 orașe ionice din Asia mică; fusese mai înainte locuit de *Carei* și *Lelegi*, apoi ocupat pela 1020 n. d. Cr. de *Ionieni* sub *Androclu*, care adoptară cultul existent al unei zeițe dindu-i numele *Artemis*. Pozițiunea lui favorabilă îi câștigă foarte curind nume în arte, științi și comerț, introducându-să și demoralizarea aziatică, al cărei centru era templul zeiții *Artemis*, care fiind risipit la 21. Iulie 356 să zidi și mai pompos (era mai mare decit domul din Köln); risipindu-să în urmă de *Goți* pela 262 sau 263 d. Cr. există acum de el numai ruine. Sub *Croesus* pierde Efeful independența, iar după surparea imperiului Lidiei ajunge sub Perși până la 334. *Alexandru cel Mare* îl favorizează foarte mult; la 133 împreună cu imperiul Pergamului e supus Romei. Alte orașe ale Aziei după acesta pierd însămnătatea lor, iar Efeful devine (dela 133 resp. 27. n. d. Cr.) centrul cetăț. lor din Asia mică (are deosebite numiri, în urmă să numește Asia proconzulară) numindu-să *intîia și cea mai mare Metropold a Aziei*. În T. N. Efeful sau locuitorii lui să amintesc adeseori. Acta 18, 19. 21. 24. 19, 1—20, 1. 4. 20, 16 sq. 21, 29; Rom. 16, 5; 1. Cor. 16, 8; 1. Tim. 1, 3; 2. Tim. 1, 18. 4, 12; Apoc. 1, 1. 2, 1; chiar și Acta 19, 10. 20, 18. 19, cf. 27, 2; 2. Cor. 1, 8; 2. Tim. 1, 15; 1. Petru 1, 1 fiind vorba de Asia, pare — deși nu escluziv (1. Cor. 16, 19; Apoc. 1, 4) — a să avea în vedere Efeful.

7) Aceștia cercetau Ierusalîmul la sărbători, unde ca și în Efez (Acta 18, 26. 19, 1) aveau sinagoga lor (Acta 2, 9. 6, 9) fiind zeloși pentru lege asemene celor din Iudea (Acta 19, 10—17. 21, 27 sq. 24, 18). *Iosif Flaviu* încă amintește pozițiunea lor favorabilă în Eliez (Antiq. 14, 10, 5; 16, 2, 2 sq. 6, 4 sq.); de unde să explică cum învățăceii Botezătorului petrec aci fără a cunoaște calea creștină adevărată (Acta 19, 1 sq. cf. 18, 35 sq.) și că Paul caută a lucra încă în a doua misionadă, deși nu poate rămînea timp mai îndelungat (Acta 16, 8).

8) Avînd prepoziții săi rezultă, că era organizată (Acta 20, 17. 38).

epistolei elementul păgînocreștin e preponderent (Acta 19, 26 cf. Efz. 1, 12 sq. 2, 1 sq. 11. 19. 3, 1. 4, 17).

Cuprinsul:

a) *Partea dogmatică* (1—3): după salutare mulțamește Dzeului său, care a ales pe credincioși din iubire și a efectuit aceasta în sîngele lui Cristos — aceasta înlătură rătăcirea și neștiința înlocuindu-le cu înțelepciune și cunoștință, îndeosebi însă împărtășește ea a cunoaște planul vecinic al lui Dzeu, după care voiește el a re'noi toate prin Cristos și a ne da pe Spiritul sînt arvună a moștenirii vieții vecinice — mulțamește lui Dzeu, că cetitorii stau în credința și dragostea lui Cristos și nu va înceta nicicînd a să ruga la Dzeu, ca acesta să-i introducă tot mai mult în cunoștința adevărului creștin, ca așa să cunoască mărimea avuței lor în Cristos, a cărui înviere le asigură o moștenire mai bogată, decît toate corurile îngerilor — această înviere deja produce în ei roduri. căci și pe ei Dzeu i-a înviat din iubire, nu după meritele lor, din moartea spirituală — era un timp cînd ei ca păgîni stăteau în urma Israiltenilor, acum însă s'a surpat pările despărțitor între Iudei și păgîni; amîndoaă părțile omenimii sînt una prin o credință și un Spirit sînt; au devenit o familie a lui Dzeu. și deci nu mai sînt străini, ci petri alcătuitoare ale marelui edificii, care e biserica — el are chemarea a introduce pe păgîni în biserică, din care cauză suferă acum închisoare; descoperirea dzeească i-a arătat că și păgînii sînt aleși la mîntuire și această taină vestește el oamenilor și îngerilor, deși e cel mai mic dintre toți, adică: prin Isus Cristos și credința în el ne mîntuim — închisoarea lui să nu-i abată dela cunoștința adevărată; să roagă la Dzeu ca cetitorii prin credință și iubire să rămînă totdeauna uniți cu Cristos spre a cunoaște mărimea dragostei lui.

b) *Partea parenetică* (4—6): cunoștința lor mai înaltă s'o dovediască prin viață corespunzătoare, care să arată în dragostea creștină — darurile lui Cristos sînt deosebite, dar scopul tuturor este a uni pe toți întrun corp — ei să arate că sînt fiii luminei, să fugă de lucrurile întunerecului, să desbrace pe omul cel vechi îmbrăcînd pe cel nou, care e făcut după Dzeu, să nu mințască. să nu să minie, să nu urască, să nu să certe. ci să să iubiască unul pe altul; să fugă de necurăție — să întrebuițeze bine timpul întru agonisirea mîntuirii lor și să nu să dea beței, ci să să adune la un loc spre a preamări pe Dzeu — fiecare să-ș impliniască datorințele sale; femeia să să teamă de bărbat; bărbatul să-ș iubiască femeia, precum a iubit Cristos biserica și precum omul să iubește pe sine însuș — copiii să cînstiască pe părinții lor, iar aceștia să nu-i întristeze — servii să asculte de stăpîni ca de Cristos, stăpînii să fie blînzi cătră servitori — toți să lupte luptă bună contra spiritelor rele, pentru care să îmbrace armele spirituale — să fie statornici în rugăciune, îndeosebi să să roage pentru alții aducîndu-și aminte și

de apostol — mai multe despre el le va împărtăși Tihic; dorește tuturor pace și harul lui Dzeu.

Anza și scopul. Cetitorii nu dau anză la scriere, ci apostolul trimițând pe *Tihic* în Azia mică voia a vesti pe credincioși despre starea sa. Din Acta 20, 29. 30 vedem, că ad-monează pe prepoziții din Efez a lua samă de turma lor incredințată, căci el prevede timpuri grele pentru biserică. Probabil este, că în urma știrilor primite dela *Epafras* (§. 93.) să vede îndemnat a aduce aminte credincioșilor de darurile primite dela Cristos, a-i întări în credință indemnându-i la viață adevărat creștină, deși nu să poate afirma, că are în vedere erezia din Colose, pentrucă scrie în generalități fără a combate păcate spețiale sau o abatere spețială dela legea creștină.

Cetitorii. La toate cărțile T. N. titlul nu e pus de însuș autorul; iar la cartea de față nu toți citează „cătră Efezeni“. *Tertulian*¹⁾ istorisește adevă, că *Marcion* numia epistola aceasta „cătră Laodicensi“. Nu mai puțin nesigură e salutarea introducătoare (1, 1): „*sînților care sînt în Efez și credincioșilor în Cristos Isus*“. Cuvintele „în Efez“ lipsesc în cod. sinaitic, vatican și 67 [acest din urmă e din veacul al 10. sau 12.],²⁾ iar din mărturiile unor scriitori ai bisericii rezultă, că omisiunile în codicii amintiți sint făcute în urma criticei. *Origen* la începutul epistolei nu are adresă, ci a cetit numai: „sînților care sînt și credincioșilor.“³⁾ *Tertulian* [cf. obs. 1] să provoacă la *ecclesiae veritas*, iar *Vasile cel Mare*⁴⁾ crede, că epistola e

¹⁾ Adv. Marc. 5, 11: „Practereo hic et de alia epistola, quam nos ad Laodicensos“; ibid. 5, 17. „Ecclesiae quidem veritate epistolam istam ad Ephesios habemus emissam non ad Laodicensos; sed Marcion ei titulum aliquando interpolare gestiit, quasi et in isto diligentissimus explorator. Nihil autem de titulis interest, cum ad omnes apostolus scripserit, dum ad quosdam“. Motive dogmatice n'au putut îndemna pe Marcion să schimbe titlul. deci e adevărată mărturia lui; Tertulian combatindu-l nu să provoacă la text (în Efez) ci la tradiția bisericii, dovedind așa indirect lipsa cuvinte.

²⁾ În cel dintii s'au adaus mai tîrziu, în al 2. să află 11. margine, iar în al 3. o a doaua mină le-a șters, probabil după B. Și la epistola cătră Romani „în Roma“ (1, 7) lipsesc în unii codici (G. Schol. cod. 47), dar nime n'a atacat autenticitatea explicindu-să din întrebuițarea cărții la cetire în biserică, care adresă în altă comună nu avea înțeles.

³⁾ Cat. ed. Cramer, Oxon. 1842 in h. 1.

⁴⁾ Contra Eunom. 2, 19: „Trimițind Efezenilor ca unora care intradevăr sint uniți cu celce este (în înțeles absolut) prin cunoștință, îi numește care eu adevărat există zicînd: sînților care sînt și credincioșilor în Cristos Isus; căci astfel au predat ceice au fost mai nainte de noi, ba chiar și noi am aflat în cele mai

scrisă către Efezeni, dar cuvintele „in Efez“, pe temeiul manuscrisurilor vechi, le ține de neautentice. Ieronim¹⁾ cunoaște un text, în care lipsesc aceste cuvinte; vorbește de explicători care iau cuvintele „care sînt, qui sunt“ în înțelesul din Ex. 3, 14, unde Iehova să numește pe sine „celce este“, *qui est*, el însă lapadă această explicare și zice, că să să explice simplu: „care sînt în Efez“.

Afară de aceste mărturii ceialalți codici și toate traducerile conțin cuvintele „in Efez“; și ele trebuie să fie autentice, căci: a] numai așa să explică tradiția;²⁾ b] Paul îndatinează a numi în epistolele sale pe cetitori, deși nu scrie totdeauna creștinilor unei comune [1. Cor. 1, 2; 2. Cor. 1, 1] sau singuraticelor comune [Gal. 1, 2], apoi scriind epistola de față n'ar fi spus pe cine-l privește, cărei presupuneri contrazice cuprinsul [1, 15. 2, 11. 3, 1. 4, 17. 28. 5, 4. 18] și trimiterea lui *Tihic* [6, 21]; c] formula „care sînt“ indică totdeauna la Paul locul cetitorilor [Rom. 1, 7; Fil. 1, 1; 1. Cor. 1, 2; 2. Cor. 1, 1]; d] dacă epistola ar fi scrisă numai „sînților care sînt și credincioșilor“ am avea un adresat, despre care n'am putea da o explicare potrivită, căci ar suna: sînților care sînt [nu numai sînți, ci] și credincioși.

Acum să naște întrebarea, cum s'au omis aceste cuvinte, respective cine sînt cetitorii? Mărturiile esterne dovedesc autenticitatea lui „in Efez“; Paul în toate epistolele numește

vechi scrieri“. El arată adecă contra lui Eunomiu, că Cristos e fiul lui Dzeu, produs *ἐξ οὐκ ὄντων* și el însuș *ὄντως ὄν* provocindu-să ca dovadă la introducerea epistolei noastre, unde chiar cetitorii să numesc, fiind ei uniți prin cunoștință cu *celce este* (Cristos), unii ce *există* în înțeles metafizic, deoarece — zice el — după autoritățile și manuscrisurile mai vechi textul sună: „sînților etc.“

¹⁾ Ad Ephes. 1, 1: „Quidam curiosius quam necesse est putant ex eo quod Moysi dictum est: *Haec dices filiis Israel: qui est misit me*, etiam eos qui Ephesi sunt sancti et fideles essentiae vocabulo nuncupatos... Alii vero simpliciter non ad eos qui sînt, sed qui Ephesi sancti et fideles sînt, scriptum arbitrantur“.

²⁾ Ignatie (ep. ad Ephes. 12) să provoacă la epistola lui Paul scrisă lor, numindu-i: „Părtași ai lui Paul la misteriu... care în întreaga epistolă își aduce aminte de ei în Cristos Isus“ cf. Efez 1, 3, 4, 5, 22, 6, 19. Policarp (ad Philipp. 1): „Prin har sinteți mîntuiți, nu din fapte“ cf. Efez. 2, 5 sq.; ibid 12: „Ut his scripturis dictum est: Irascimini et nolite peccare, et sol non occidat super iracundiam vestram“ (Efez. 4, 26 cf. ps. 4, 5; Deut. 24, 13, 15). Irineu (Adv. haer. 5, 2, 3): „Precum zice fericitul Paul în epistola către Efezeni, că sîntem membre trupului din carnea lui“ cf. Efez. 5, 21 sq.; Clement Alexandrinul (Cohort. ad gent. p. 54): „De aceea zice fericitul apostol, mărturisesc în Domnul“ cf. Ef. 4, 11; Strom. 4: „De aceea și scrie în epistola către Efezeni“ (Efez. 5, 21 sq. Tertulian 1. c.; iar afirmarea lui Epifane (Haer. XLII, 9), că Marcion prelingă epistola către Efezeni ar fi avut și părți din cea către Laodiceni, e greșită.

cetitorii [vezi sub c.] — aci cercul acestora e în și afară de Efez; espunerea e generală; nu să află nicio reminiscență despre raporturile personale; nu salută pe nime, nu observăm urme de intimitate în care era Paul cu Efezenii [Acta 20, 17 sq., cf. epistolele către Corinteni, Filipeni și Tesaloniceni]. După 1, 15 el numai a auzit de credința și dragostea lor; 3, 2 sq. nu știe dacă cetitorii cunosc chemarea lui la apostolat; în urmă 4, 20 sq. arată, că epistola nu e scrisă numai pentru Efezeni. Din toate acestea pare, că epistola era scrisă ca un circular pentru mai multe comune, deși mai întâi a primit-o Efezul, avînd Tihic s'o ducă apoi mai departe [6, 21 cf. Col. 4, 7 sq.], în urmă la Laodicea.¹⁾

Timpul, locul compunerii. Din 6, 21 vedem, că Paul trimite pe Tihic la Efezeni, iar repetîndu-să Col. 4, 7 aceleași dispozițiuni pare, că epistolele acestea s'au scris în acelaș timp. Cu epistola din urmă [Col. 4, 9—14] s'a trimis și cea către Filimon [10—12. 23. 24]. Toate acestea s'au întîmplat însă precînd apostolul era închis, și anume la Roma, pela an. 63. d. Cr. [Efez. 3, 1. 4, 1. 6, 20; Col. 1, 24. 4, 3. 18; Filim. 1. 9. 10. 23].²⁾ Cu aceasta consună și subscriptiile din cele mai

¹⁾ Unii au identificat epistola aceasta cu cea către Laodiceeni (ca Marcion, cf. Col. 4, 14) și substituit „în Laodicea“, — ceea ce nu să poate din cauza autenticității lui „în Efez“; alții iarăși au zis, că ar fi existat mai multe copii ale epistolei, în cari era lăsat loc gol pentru numele comunei — ce însă s'ar apropia prea mult de formularele din timpul modern.

Omissionea s'a făcut din motive istorico-critice, dogmatice sau practice cu și fără intențiune.

Întrebare deschisă rămîne, dacă această epistolă e identică cu Col. 4, 16 (cf. Col. 2, 1: Paul trebuia să doriască ca credincioșii din amîndouă comunele reciproc să cunoască epistolele, cari să întregesc una pe alta; apoi mărturia lui Marcion), sau de a scris o epistolă, care s'a pierdut (Col. 4, 16 salută pe Laodiceeni prin Coloseni, a căror epistolă era scrisă odată cu cea către Efezeni: deci nu era lipsă a le spune ca să-i salute; Tihic duce amîndouă epistolele, Efez. 6, 21; Col. 4, 7: de ce să meargă Colosenii la Laodiceeni după epistola lor? În urmă și aici s'a putut întîmpla ca 1. Cor. 5, 9—11; Fil. 3, 1).

²⁾ În timpul mai nou au afirmat unii, că închisoarea de aici e cea din Cezarea. Noi vedem însă din Efez. 6, 10; Col. 4, 3 sq. că apostolul primește pe toți. ce în Cezarea nu putea face fiind închis în pretoriu (Acta 23, 11 sp.), ci numai în Roma (Acta 28, 30 sq.). Despre *Onisim* zice el Filim. 10, că Pa născut în închisoare — ce să priverțește pentru Roma, unde acesta era mai sigur ca în Cezarea de a nu fi prins de poliție (fugitivarii), care căuta sclavii fugiți dela stăpîni. Din închisoarea dela Cezarea apostolul știe că nu va scăpa așa curînd (§. 85, îndeosebi Acta 23, 11), iar Filim. 22 ia dispozițiuni, cari exprimă nădejdea eliberării sale. În urmă după Tacit (Annal. 14, 27), *Eusebie* (Cronicon) și *Orosiu* știm, că în anul 60. d. Cr. s'a întîmplat în Laodicea, Colose și Ierapol cutremur de pămînt; scriînd el Colosenilor din Cezarea să nu facă nicio amintire de această nefericire?

Sinopsa s. Scr. afirmă, că epistola s'a scris în Roma înainte de ce văzută apostolul comuna Efez, ci auzisă numai de credința ei. Așa și *Eutaliu* (Zacagni,

multe manuscrise: „s'a scris aceasta către Efezeni dela Roma prin Tihic“.

Autenticitatea. Autorul să numește pe sine [1, 1. 3, 1 cf. v. 3], *Clement Romanul*¹] face aluziune; o cunosc *Ignatie*, [pag. 247 obs. 2] *Policarp* [pag. 247 obs. 2], *Itala*, *Peșito* și *Canonul muratoric*. *Irineu* mai întâi citează epistola cu numele autorului [pag. 247 obs. 2]; apoi *Clement Alexandrinul* (pag. 247 obs. 2), *Origen* [De princ. 3, 5, 4], *Tertulian* [pag. 246 obs. 1] etc. Ereticii încă dovedesc autenticitatea: *Valentin*,² *Ptolomeu*,³ *Teodot*.⁴]

Unii critici moderni au atacat autenticitatea din motive interne. Ei zic că epistola e fără adresă și scop hotărît — atunci însă nu s'ă poate explica, cum biserica primește o epistolă care nu e apostolească, iar raporturile dintre apostol și comună trebuie să fie fost foarte cunoscute, ca un altul să poată scrie în numele lui fără a veni cu ceva în contrazicere; cuprinsul e general și înrudit cu cel din epistola către Coloseni: deci e o prelucrare a acesteia. Nu s'ă poate tăgădui, că există înrudire între aceste 2 epistole; dar noi trebuie să știm, că el voiește a desvolta aceleași idei. apoi s'au scris ele în acelaș timp (§ 93.). Mai departe s'a afirmat, că epistola de față e săracă în idei — ce s'ă poate susține numai necunoscînd cuprinsul ei; expresiunile ce s'ă află numai aici s'ă explică în avuția de idei a apostolului, cari cer formă nouă, iar învățătura despre natura lui Cristos și univerezalitatea bisericii întîmpinăm cu unele modificări și în epistola 1. către Corinteni. Temeinicia dovezilor acestor critici o arată împrejurarea, că unii susțin, că epistola către Efezeni e compilată din cea către Coloseni, iar alții afirmă contrarul.

§. 92. Epistola către Filipeni.

În veacul al 7. n. d. Cr. fundară locuitori din inzula Tassos un orașel cu numele *Κορυδιές*⁵] [izvoară] pe platoul între muntele Pangaeus și riul Gangas. Filip, fiul lui Amyntas [la 358 n. d. Cr.), îl lărgește și întărește schimbîndu-i

Collect. mon. vet. eccl. p. 524); iar *Teodoret* zice, că unii cred, cumcă epistola s'a scris înainte de ce l'aul văzuse Efezul, și adevă închisoarea ar fi una din cele 2. Cor. 11, 23 (Praef. in Epist. ad Ephes. et ad 1. 15. cf. Col. 1, 1). Dar noi nu știm să fie petrecut Paul la Roma înainte de ce a predicat în Efez.

Întrebarea, care epistolă s'a scris mai nainte: cea către Efezeni sau cea către Coloseni, s'ă răspunde în diferite chipuri. Unii zic că mai nainte s'a scris cea către Efezeni, fiind cuprinsul mai general, apoi cea către Coloseni, care e mai specială; alții iarăș deduc din Efez. 6, 21 cf. Col. 4, 7, că cea către Coloseni s'a scris mai nainte, deoarece prin „și“ s'ă face aluziune la epistola aceasta.

1) 1. către Cor. 46: „Nu avem un Dzeu și un Cristos și un Spirit al harului care s'a revărsat peste noi?“ cf. Efez. 4, 4-6.

2) După *Irineu* (Adv. haer. 1, 3, 1) s'a provocat la Efez. 3, 31.

3) După *Epifane* (Haer. 33) și *Irineu* (Adv. haer. 1, 3, 1. 4; 1, 8, 4. 5) citează locuri din această epistolă.

4) Citează Efez. 6, 16 cu cuvintele „precum zice apostolul“ (Excerpt. 85).

5) Diod. S. 16, 3. 8; Strabo 7. p. 490. Numele s'a dat dela împrejurarea că în apropiere sint multe izvoară.

numele în Filipi (οἱ Φίλιπποι¹⁾). Importanța acestui oraș zace în aceea, că e cheia spre Tracia și că în apropiere să află mine de aur. În urma bătăliei decisive²⁾ la 42. n. d. Cr. devine colonie romană (Acta 16, ₁₂) căpătînd *jus Italicum* (Dio Cass. 51, 4). Paul vine în acest oraș mai întîi în a 2. misionadă (Acta 16, ₁₃), întemeiază o comună mai virtos din păgîni (Fil. 3, ₂ sq.). A doua oară îl cercetează în a 3. misionadă. Între apostol și comună exista intimă legătură, deoarece ea îl ajutoră mai demultori cu bani³⁾.

Cuprinsul (4 cap.) e mai mult de caracter personal. După salutare mulțamește lui Dumnezeu pentru tot binele care să face în mijlocul lor accentuînd că să roagă la Dumnezeu ca ei să pătrundă tot mai mult adevărul creștinizmului — închisoarea lui e un mijloc pentru lățirea evangheliei, căci ea a ajuns pînă în palatul împărațesc — unii primesc creștinizmul numai ca să-i strice, dar nu vor putea aduce aceasta la îndeplinire pentrucă Dumnezeu îi stă întruajor; el bucuros dorește să moară, dacă n'ar trebui să viețuiască în folosul celor ce sînt aleși spre mîntuire; de aceea nădăjduște, că va scăpa din închisoare și-i va vizita — Filipenii să exerciteze iubirea evanghelică și să nu să abată dela ea prin cece îi prigonesc, căci ei împreună cu dînsul trebuie să sufere și voind a-i arăta dragostea lor cu umilință să păstreze iubirea creștină; Cristos încă a fost înjosit și a cîștigat mărire: de-i să-i urmeze și lucreze mîntuire cu frică și ască — el va trimite pe Timotei care le va împărtași mai multe, cînd va ști cum stă cu dînsul, iar acum le trimite numai pe Epafrodit, deși aceasta nu o face bucuros, care după o boală grea să cere înapoi — ei să nu să supere dară repește unele învățături; ei să nu asculte de învățătorii falși, care vorbesc de tăierea împrejur; creștinii au tăierea împrejur spirituală, cea adevărată și nu au lipsă de cea simbolică, în carne; dacă aceasta ar fi delipsă el încă s'ar putea lăuda cu ea fiind iudeu și fariseu; dar ce el și alții au considerat ca roade adevărate ale dreptății, așteptînd răsplată dela Dumnezeu, a recunoscut mai tîrziu drept pagubă și a lăpădat dela sine orice l-ar reținea dela dreptatea creștină; el nu să crede pe sine desăvîrșit și sigur de mîntuire, dar desprețuind iudaismul a apucat calea adevărată spre perfecțiune; ei să nu să amăgiască de învățătorii falși, ci să pășască după dînsul; să nu slujască pîntecelui, ci să gîmliască cele cerești ca așa să fie părtași de cer — să păstreze dragostea cătră dînsul;

¹⁾ Herod. 6, 46; Appian. bell. civ. 4, 15; Strabo 7. p. 511. Poziția orașului nu permite ca să să estindă, de aceea a și rămas numai un orașel. Cuvintele; „întîiul oraș din partea Macedoniei“ (Acta 16, ₁₃) sînt de luat în înțele; geografic, deoarece Nicopol (amintit v. 11) aparține la Tracia.

²⁾ Între Brutus, Cassius; Octavian și Antoniu.

³⁾ Îndată după plecare cînd să afla în Tesalonic, apoi mai tîrziu (Fil. 4, ₁₀₋₁₂ cf. 4, ₁₈, 2, ₂₅; 2. Cor. 11, ₆).

cele 2 femei pioase, Evodia și Sintiha, să uite ne'nțelegerile, iar episcopul să le ajute a face aceasta, căci ele i-au fost tot așa de folositoare, în lățirea evangheliei ca Clement și ceilalți clerici; să fie totdeauna plini de bucurie avind cu ei pe Domnul; să nu aibă grijă de ceva; să mulțamească lui Dzeu rămînd în pace; astfel vor ajunge la perfecțiune — Paul să bucure că l-au ajutorat, deși el aceasta nu o pretinde, căci să mulțamește cu ce are, dar dacă și-au adus aminte de el acum a 3. oară, le mulțamește și să fie siguri, că Dzeu le va răsplăti; salutare dela toți, îndeosebi dela cei din curtea împărătească.

Anza și scopul. Credincioșii din Filipi trimiseră pe un atare *Epafras*¹⁾ la apostol cu ajutor în bani. Acesta după o boală grea să re'ntoarce în patrie, iar Paul îi dă epistola de față (2, 25, 28) mulțamind pentru dragostea ce îi păstrează (2, 25. 4, 10 sq. 18).²⁾

Timpul, locul compunerii. Subscripțiile vechi și tradiția³⁾ mărturisesc, că epistola s'a scris în închisoarea din Roma,⁴⁾ ce să dovedește și din epistolă. După 1, 13 lanțurile lui sînt cunoscute în pretoriu și e legat (1, 7. 14. 20. 2, 17); salută din partea celor din casa cezarului (4, 22); să afle între moarte și viață, ce presupune apolarea la împărat ca ultimul mijloc de scăpare (1, 20 sq. 2, 17); lucrarea și starea lui consună cu ce să istorisește Acta 28, 16 sq.⁵⁾

Autenticitatea și unitatea. Reminiscente nesigure avem la *Clement Romanul* (1. Cor. 16), *Ignatie* (Philad. 8; Smyrn.

¹⁾ Nu e cunoscut mai deaproape. Fil. 2, 25 apostolul îl numește „frate și conlucrător și conluptător, iar al vostru apostol și servitorul lipsei mele“: deci aparține la clerul de acolo, care după 1, 1 era organizat. Apostol e de luat în înțelesul: *trimisul* vostru și nu că el e capul comunei, cf. 4, 22, deși mai tirziu poate că a devenit acesta. Greșită e părerea lui *Teodoret* (Comm. in 2, 25) etc., că *Epafras* este episcopul comunei. El nu e identic cu *Epafras* (Col. 1, 7. 4, 13; Filim. 23) — numele lor în a da — deoarece împrejurările lor sînt deosebite.

²⁾ În nicio epistolă nu exprimă Paul atita dragoste ca aici. Bengel zice: „Summa epistolae: Gaudeo, gaudete“; Grotius: „Laetior, alacriorque et blandior ceteris“. Și altor comune au ajutat Filipenii, cf. Rom. 15, 26; 2. Cor. 8, 1—5, încît Paul îi pune Corintenilor de model. E probabil că și aici nu erau spiritele tocmai liniștite, cf. 1, 27; 2, 2—5. 4, 2 sq.

³⁾ *Eutaliu*, *Crizostom* (Zacagni l. c. 547. 642. 648), *Teodoret*, *Sinopsa*.

⁴⁾ În timpul mai nou s'a afirmat, că s'a scris în Corint (Acta 18, 11) sau închisoarea dela Cezarea (Acta 23, 23—26, 32).

⁵⁾ Nu să poate decide care s'a scris mai înainte: epistola de față, sau cele către Efezeni, Coloseni și Filimon. După 2, 24 nădăjduște apostolul a fi eliberat, dar tot e în strimtoare (1, 10 sq. 2, 17) precînd în celelalte 3 e sigur, că va scăpa din închisoare, ba Filim. 22 comandă o locuință: deci pare că s'a scris înaintea lor.

11), sigură e mărturia lui *Policarp*;¹⁾ apoi *epistola comunelor din Vienna și Lugdunum*,²⁾ *Canonul muratoric. Irineu*³⁾ o citează cu numele; *Clement Alexandrinul*,⁴⁾ *Tertulian*;⁵⁾ ereticii *Cassian* și *Teodot* încă o folosesc.⁶⁾ La acestea să adăogă dovezile *interne*. Epistola are caracterul paulin după cuprius, spirit, limbă și dispozițiune.

Observare. Baur (1848) a atacat fără succes autenticitatea epistolei. Nu mai mult fundate sînt încercările de a arăta, că epistola conzistă din 2 părți: una (1, 1—3, 1 și 4, 21—23) adresată comunei, iar cealaltă (3, 1—4, 30) către cei intimi de acolo.

Din 3, 1 pare că înainte de epistola de față a scris Paul alta către Filipeni, care s'a pierdut — ce să întărește și din mărturia lui *Policarp* (cf. obs. 1.).

§. 93. Epistola către Coloseni.

În Frigia lângă riul Lykos să afla *Colose*,⁷⁾ care după Herodot și Xenofon⁸⁾ era un oraș înșimnat, cu populațiune mare. Sub stăpînirea Seleucizilor și a Romanilor decăzu față de Laodicea și Arapea, numărîndu-l Strabo (12, 8, 13) la cetățile mai mici (*πολιςματα*) ale Frigiei, Pliniu (Hist. nat. 5, 41) între *oppida*, dar adăogă *celeberrima*. Deși cutremurul de pămînt întimplat sub Nero⁹⁾ îi stricasă foarte mult, totuș

¹⁾ Ad Phil. 3: „Venind (Paul) la voi în persoană a predicat cu multă stăruință oamenilor creștința adevărată; care și absentînd dela voi a scris *epistole*, în cari voi privînd vă puteți zidi în credința duă vouă”; ibid. 11: „Estis (laudati) in principio epistolae eius”.

²⁾ La *Eusebie* H. E. 5, 2 cf. Fil. 2, 4.

³⁾ Adv. haer. 4, 18, 3: „Quemadmodum et Paulus Philippensibus ait etc.” cf. Fil. 4, 18; ibid. 5, 13, 3: „Apostolus in ea, quae est ad Philippenses ait” cf. Fil. 3, 10, 11, 20.

⁴⁾ Paed. I, 6: „Mărturisind Paul despre sine: căci înă n'am primit, nici nu sînt încă desăvirșit” cf. Fil. 3, 12, sq.

⁵⁾ De resurr. carnis 23: „... quum Philippensibus (Paulus) scribit, si qua, inquit concurram in resurrectionem, quae est a mortuis; non quia jam accepi etc.” cf. Fil. 3, 11 sq.

⁶⁾ Hug l. c. p. 45; iar după Philos. X, 11 *Setianii* cunosc Fil. 2, 8 sq.

⁷⁾ În unele manuscripte să află *Koloσσαι* cum au și monetele acestui oraș: *KOΛΙΟΣΣΗΝΟΙ* sau *ΛΙΜΟΣ ΚΟΛΙΟΣΣΗΝΩΝ* — iar în altele: *Κολασσαι*.

⁸⁾ Herodot (7, 30): „(Xerxe) a venit în Colose, oraș mare al Frigiei, unde riul Lykos intrînd într-o adîncitură de pămînt, dispare”; Xenofon, Anab. 1, 2, 6: „Trecînd (Cir) ... Meandru a venit prin Frigia 1 stadiu, 8 parassange, în Colose oraș populat, bogat și mare”.

⁹⁾ Un cutremur de pămînt amintește Tacit (Annal. 14, 27), care a pustiit Laodicea. *Eusebie* (Chronic.) observă, că acesta a fost în al 10. an al lui Nero (3 cetăți ale Aziei au fost pustiite: Laodicea, Ierapol și Colose); Orosiu (Hist. 7, 7) afirmă, că în al 14. an; iar din Tacit (l. c.) rezultă, că în al 7. an al lui Nero.

vedem că în veacul al 12. înflorește aci orașul *Chonae* (*Xō-va*);¹⁾ iar acum există satul *Chonus*.

Intemeiătorul comunei creștine e necunoscut. Paul petrece în doauă rinduri în Frigia (Acta 16, 6. 18, 23), dar la Colose n'a mers,²⁾ iar *Filimon* (20) și (probabil) *Epafras* (Col. 1, 7. 4, 12) sînt învățăceii lui nemijlociți. Între aceștia cel mai zelos e Epafras,³⁾ contra cărui sînt îndreptate atacurile dușmanilor: deci să poate că el a fundat comuna care conzista mai virtos din păgînocreștini (Col. 1, 21. 27. 2, 13) fără a să eschide Iudeii.

Cuprinsul:

a) *Partea dogmatică* (1. 2): după salutare mulțamește lui Dzeu pentru că ei prin Epafras au primit adevăratul creștinism, care astfel să predică în lumea întreagă; să va ruga la Dzeu ca ei să ajungă la o cunoștință tot mai mare a adevărului creștin arătîndu-l și în viața lor — Dzeu-dă oamenilor prin fiul său bunurile cele mai înalte — Cristos prin învierea sa e capul bisericii; iar Colosenii au ajuns printrînsul la înviere spirituală și vor rămînea în pacea lui Dzeu, dacă țin evangelia, deci să nu asculte de speculațiunile ereticilor — el suferă toate cu bucurie, ca astfel Mintuitorul tot mai mult să să vestiască între păgîni, prin ce să împlinește chemarea acestora la mîntuire — el e foarte îngrijat ca și ceice nu-l cunosc în persoană să primiască adevărul adus de Isus Cristos; ereticii să nu-i înșale cu înțelepciunea lor — filozofia ce li să împărtășește îmbinată cu iudaismul e numai înșălăciune, iar grația lui Cristos are în sine ce iudaismul numai a îndegetat — avînd ei iudaismul spiritual să nu pună mare preț pe ceremoniile celui pregătitor, căci e numai umbra adevărilor creștine — să nu să lasă amăgiți a servi ingerilor; să nu observe prescripțiile ereticilor în privința mîncărilor, căci ele au numai aparența adevărului.

b) *Partea parenetică* (3. 4): idealul creștinilor este împreunarea lor cu Cristos cel înviat și așteptarea mării vecinice — să sîntască trupurile lor prin înfrînare și curățenie, să fugă de sgîrcenie, să să lapede de omul cel vechi îmbrăcînd pe cel nou, la care nu hotărăște nașterea ci dragostea cătră Isus — să fie binevoitori, gata a să împăcă, iubitori, pacinici arătînd credința în pietate — femeile să să supună bărbaților, iar aceștia să fie cu iubire; le recomandă rugăciunea; să folosască bine timpul; să fie cu băgare de samă cînd vorbesc — Tihic și Onisim le vor spune mai multe despre dînsul — salutări dela prieteni și Epafras, Luca și Dima — salutări cătră

¹⁾ *Teofilact* (Col. 1, 3): „Colose.. cetatea Frigiei e aceeaș care acum să numește *Xōva*“.

²⁾ Col. 2, 1 sq. zice că cetitorii nu-l cunosc în persoană.

³⁾ El a predicat și în Ierapol, Laodicea (Col. 1, 7. 4, 13).

Laodicieni, căror să trimită epistola și să ceară pe cea către Efezeni; admonează pe Arhip; salutări.

Anza și scopul. În Colose ereticii¹⁾ începuseră a calumnia pe *Epafras*, care călătorind la Roma împărtășește apostolului starea comunei (1, 7 sq. 4, 12; Filim. 23), deși poate încă mai nainte *Onisim* îi va fi spus ceva. Paul să vede îndemnat a trimite pe *Tihic*²⁾ (Acta 20, 4) la Colose dându-i epistola de față (4, 7 cf. Efez. 6, 21 sq.); ferește pe credincioși de primejdia, în care ereticii voiesc să-i bage, și întărește în credința creștină, care să să arate în fapte.

*Timpul, locul*³⁾ compunerii sint aceleași ca la epistola către Efezeni (Efez. 6, 21; Col. 4, 7).

Autenticitatea e dovedită prin mărturia tradiției bisericești. Reminiscențe aflăm deja la *Clement Romanul*, *Ignatie* și

¹⁾ Erezia de aici e aceeași care mai târziu s'a dezvoltat în gnosticism (deosebi sistemul lui Cerint) și neoplatonism. Caracterul ei fundamental e oriental, care să imbină apoi cu idei platonice și iudaice, dupăcum e depus în sistemul lui Filo (§. 76.), era așadar un panteism dualistic. Ereticii învățau, că există un *ce absolut*, putere spirituală τὸ ὄν sau τὸ ὄντως ὄν, nu personal ὁ ὄν; el e adîncul βυθός, din care toate iau începutul. Prelingă acesta există din veci materia (ὕλη), fără formă, care e izvorul răului. Ființa absolută la creare n'a putut influența deadreptul asupra materiei, fiind prea depărtată, ci a produs din sine ființi mijlocitoare, numite οὐσίαι μέσαι, sau δυνάμεις, cari în ultima analiză purced din ființa absolută, dar în deosebite emanațiuni una dela alta pierd tot mai mult din natura lor spirituală apropiindu-să astfel de materie, pînăce în urmă una e capabilă a prelucra materia creațiunii. Întia putere produsă din ființa dzească e λόγος, care cuprinde în sine celelalte emanațiuni și să numește *plinirea* sau *capul* (πλήρωμα, κεφαλή) puterilor dzecești. (Înruparea unei atari puteri să credea pe sine Simon Magul, Acta 8, 10). Din acest *cuvînt* au emanat alte puteri, din acestea iarăș altele cu deosebite numiri (ἀρχαί, ἔξουσίαι etc.) pînă la *demiurghi* (δημιουργοί) și *gubernatorii lumii* (κοσμοκράτορες). Conform naturii lor mai fine sau mai dure aceste puteri locuiesc în regiunile mai înalte ale aerului sau în atmosfera mai groasă. Cu aceste ființi omul poate intra în legături, în ce constază fericirea perfectă. Această legătură să face prin observarea tăierii împrejur (2, 11), unor prescripțe cu privire la mîncări și sărbători (2, 16), smerenie și serviciul ingerilor (1, 10), îndeosebi însă prin aseză severă (2, 20-23). De aceea să oprește căsătoria și orice mulțămire a boldului, a minca carne și din orice animal ucis, chiar a să atinge de el, ca astfel omul să nu fie împiedecat în comunicarea cu spiritele mai înalte. Din acestea vedem, că ereticii de aici erau iudaizanți (deosebiți însă de cei din Galatia, Filipi și jur), care imbinaseră iudaismul cu speculațiuni teozofice întruicit filozofau asupra lumii spirituale.

²⁾ Îl însoțește *Onisim*, care duce epistola către Filimon (Col. 4, 9; Filim. 11 sq.). Cînd apostolul scrie epistola să aflau la dînsul *Timotei* (1, 1) *Aristarh* (4, 10 cf. Acta 27, 2) *Marcu* (4, 10) *Isus Iustus*, *Luca*, *Dima*, *Epafras* (4, 11-14). Epistola de față și cea către Romani sint scrise de apostol înainte de a cunoaște pe cetitori.

³⁾ Unii au susținut că s'a scris în Cezarea.

Policarp; apoi *Barnaba*¹⁾ *Iuștin Martirul*,²⁾ *Teofil dela Antiohia*,³⁾ *Itala*, *Peșito*, *Canonul muratoric*. *Irineu*⁴⁾ o citează mai întâi cu numele. Lui urmează *Clement Alexandrinul*,⁵⁾ *Tertulian*⁶⁾ etc. Epistola de față o folosesc și ereticii, cum: *Peratîi*,⁷⁾ *Basilide*,⁸⁾ *Ptolomeu*.⁹⁾

În timpul mai nou a fost atacată autenticitatea, și adecă mai întâi de *Mayerhoff* (*Der Brief an die Kolosser* etc. Berlin 1838) afirmind, că există diferențe limbice și în stil; să abate dela caracterul paulin; conșună cu cea către Efezeni, în urmă polemică contra lui Cerint. Cuprinsul epistolei însă e paulin, expresiunile cari nu să află aici (ca în alte epistole) și cele cari numai aici ocur sint fenomene cunoscute la Paul (d. e. ep. c. Gal. cu Corint.; 1. Cor. cu 2. Cor.); înrudirea între epistole vezi mai jos; iar că Cerint s'ar combata nu rezultă din cuprins. *Baur* (*Paulus II.* p. 8 sq.) susține — negînd autenticitatea epistolei de față și a celei către Efezeni — că aici să combata erezia ebioniștilor; direcțiunea dogmatică e gnostică (pentru că Cristos e centrul univertzului, ce ar corespunde lui *πληρωμα*). Noi trebuie însă să știm că apostolul niciunde n'a avut ocaziune a tracta această învățătură, deși o indegetează Rom. 9, 5. 11, 34; 1. Cor. 15, 23-24. etc.; dacă epistola ar fi compusă de cineva mai tirziu, apoi mai cu anevoie ne explicăm recunoașterea ei din partea bisericii, decit dacă e paulină. *Ewald* a afirmat că epistola are caracter paulin, dar *Timotei* a compus-o la porunca apostolului — fără a dovedi aceasta; alții altcum.

Raportul între epistola de față și cea către Efezeni să explică conform §. 91.; iar locurile paralele (după *de Wette*, *Einleitung* §. 146 a) sint:

Efezeni	Coloseni
1, 7.	1, 14.
1, 10.	1, 20.
1, 15—17.	1, 8-4.
1, 18.	1, 27.
1, 21.	1, 10.
1, 22 sq.	1, 18 sq.
2, 1-12.	1, 21.
2, 5.	2, 13.
2, 15.	2, 14.
2, 16.	2, 20.

¹⁾ Citează 12, 7: „Căci intrinsul sint toate și spre dinsul“ cf. Col. 1, 16.

²⁾ Dial. c. Tryph. p. 311 citează: „Întiul născut al întregii creaturi“ Col. 1, 15; cf. ibid. p. 326: „Întiul născut al lui Dzeu și mai înainte de toate făpturile“.

³⁾ Ad Autolye. 2, 31: „Întiul născut a toată creatura“ Col. 1, 15.

⁴⁾ Adv. haer. 3, 14: „In ea epistola, quae est ad Colossenses; ait: Salutatio vos Lucas medicus dilectus“, Col. 4, 14; ibid. 5, 14: „Apostolus in ea epistola quae est ad Colossenses ait: Et vos cum essetis etc.“ Col. 1, 31.

⁵⁾ Strom. I, p. 277: „Iar in epistola către Coloseni învățînd serie (autorul epistolei 1. c. Corinteni, de care vorbisă mai înainte), pe fiecare om învățînd intru toată înțelepciunea“, Col. 1, 28; ibid. IV. p. 499. V. p. 576. VI. p. 645.

⁶⁾ De praescr. haer. 7: „A quibus nos apostolus refracnans nominatim philosophiam contestatur caveri oportere, scribens ad Colossenses: Videte etc.“ (2, 8); De resurrect. carnis. 23: „Docet quidem Apostolus Colossensibus scribens etc.“ 2, 13; c. Marc. 5, 19: „Hoc nunc probavit et apostolus dicens: De spe reposita in coelis, quam audistis in sermone veritatis evangelii etc.“ Col. 1, 5-8.

⁷⁾ *Ipolit*, *Philosoph*. 5, 12 să provocau pentru „misteriile nespuse“ ale lor la Col. 2, 9.

⁸⁾ *Ibidem*, să provoca la Col. 1, 20.

⁹⁾ După *Irineu* (*Adv. haer.* 1, 3, 4) folosește Col. 1, 15.

Efezeni

3, 1.
3, 2.
3, 3.
3, 7.
3, b sq.
4, 1.
4, 2.
4, 3 sq.
4, 15 sq.
4, 19.
4, 23 sq.
4, 25 sq.
4, 29.
4, 31.
4, 33.
5, 3.
5, 4.
5, 5.
5, 6.
5, 15.
5, 19 sq.
5, 21.
5, 25.
6, 1.
6, 4.
6, 5 sq.
6, 9.
6, 18 sq.
6, 21 sq.

Coloseni

1, 24.
1, 25.
1, 26.
1, 23· 25.
1, 27.
1, 10.
3, 13 sq.
3, 14 sq.
2, 10.
3, 1· 5.
3, 8 sq.
3, 8 sq.
3, 8· 4, 6.
3, 8.
3, 13 sq.
3, 5.
3, 8.
3, 5.
3, 6.
4, 5.
3, 16 sq.
3, 18.
3, 19.
3, 20.
3, 21.
3, 22 sq.
4, 1.
4, 2 sq.
4, 7 sq.

§. 94. Epistola I. către Tesaloniceni.

Ocupînd Rămăni provincia Macedoniei o împărțiră în 4 districte. *Tesalonic*¹⁾ era pe timpul Mîntuitorului capitala districtului al doilea (Liv. 45, 29), reședința unui pretor și evestor (Cic. Planc. 41), situat în ținutul Mygdoniei. Mai înainte acest loc să numia *Terme* (*Θέρμη*, Herod. 7, 121; Tucidid 1, 61) dela sinul din apropiere (termaic). Regele macedonian, Cassander (309—297 n. d. Cr.), îl mărește, înfrumusează și impopulează cu locuitori dimprejur numindu-l după soția sa *Tesalonica*²⁾. În urma poziției devine foarte de timpuriu în-

¹⁾ Acest nume să amintește la Greci mai întii de Polybius; iar acum să numește *Salonichi*.

²⁾ Dion. Halicarn. Antiq. Rom. I, 49; Strabo 7. Ea era fica lui Filip II. și sora lui Alexandru cel Mare. Alții zic că schimbarea numelui s'ar fi întimplat încă pe timpul lui Filip din Macedonia întru amintirea victoriei lui asupra Tesalonicenilor (*Θεσσαλῶν-νίκη*; Stef. Byzant. De urbb. et popul.; împăratul Iulian, Oratio 3. p. 200. Opp. Par. 1630. 4). Era o stațiune în calea comercială (numită via Ignatiană), care începînd dela Dyrrachium trecea prin Macedonia ajungînd până la gurile riului Hebrus în Tracia. (Strabo 7, T. I p. 467).

sămnat, iar în veacul 1. d. Cr. era prelingă Corint cel mai renumit oraș de comerț în Grecia. Locuitorii erau mai virtos Greci, apoi coloniști romani, la care veniră, din cauza căștigului mare ce să putea aci face, Iudeii, care să înmulțiră foarte și aveau sinagoga lor (Acta 17, 1). Nici mai tirziu Tesalonic nu pierde din importanță, deși fu espus la multe nefericiri; chiar în zilele noastre (la 1430 îl ocupă Turcii) e după Constantinopol cel mai însămnat oraș în aceste părți. Starea materială favorabilă adusă cu sine demoralizarea; mai virtos sexul femeesc avea nume rău.¹⁾

În acest oraș vine Paul în a 2. misionadă (Acta 17, 1) întemeind comună creștină din păgâni și Iudei (1, Tes. 1, 9; Acta 17, 1), iar în a 3. misionadă îl mai vizitează odată (Acta 20, 4 sq.)

Cuprinsul:

a) *Partea istorică:* (1, 1—3, 13): după salutare își exprimă apostolul bucuria, pentru că Tesalonicenii dovedesc credință vie în fapte satisfăcând așa așteptării sale; sînt exemplu pentru creștinii din Macedonia și Ahaia — zelul acesta să nu scadă din cauza, că el nu e la dînșii, ci aducîndu-și aminte de ostenele și jertfele lui în mijlocul lor să vadă în acestea cea mai mare dovadă de dragoste nemărginită și desinteresarea lui — această dragoste le-o arată și acum, că trimite la ei pe unicul ajutor al său, pe Timotei, care venind îndărăt au adus vești bune și îmbucurătoare, de aceea do-rește și mai mult să-i vadă; Dzeu să-i țină în credința creștină.

b) *Partea dogmatică* (4, 1—5, 28): ei să arate credința lor și în fapte urmînd prescriptelor lui; să să feriască de desfrînare, să-și stăpîniască trupurile și să nu să nedreptățască unul pe altul provocînd astfel mînia lui Dzeu; să să iubiască între sine, să viețuiască în liniște; să să ocupe cu lucrul, ca așa să nu fie siliți a cere ajutor dela alții — să nu creadă, că a 2. venire a lui Cristos e așa apropiată încît n'ar mai fi lipsă de lucru spre viețuire; ei să plîng pentru creștinii cei deja morți, care nu pot vedea venirea lui Cristos; le aduce aminte cele învățate, că învierea lui Cristos e arvună pentru învierea creștinilor morți; ceice au murit înainte de venirea Domnului să vor uni cu dînsul mai înainte decît cei vii, deși nime nu știe timpul, cînd aceasta să va întimpla; lucru zadarnic ar fi și a cugeta mult asupra lui, deoarece ziua judecării va surprinde pe oameni ca furul ce vine noaptea: deci să fie totdeauna gata de venirea judecătorului, ca așa să fie părtași de grația lui — îi provoacă ca toți să viețuiască dupăcum să cuvine sfinților, ca așa fiecare să poată zidi pe celalalt; să fie cu supunere cătră prepoziți;

¹⁾ Lucian în satirele sale (50. 51. 51) adese amintește acest oraș.

să admoneze cu blîndețe și să fie cu răbdare față de slăbiciunile altora; să petreacă în bucurie și rugăciune, să mulțamească; există deosebire între spirite; să păstreze numele lor cel bun; binecuvîntarea cu adausul, că epistola să să aducă la cunoștința tuturor membrilor din comună.

Anza și scopul. Goana începută contra apostolului (Acta 17, ₁ sq.) să estinsă asupra creștinilor (1. Tes. 2, ₁₄. 3, ₃). De douăori Paul voia să să reîntoarcă la Tesalonic, dar împrejurările nu-l iertau (2, ₁₈). Neputîndu-să mai mult stăpîni trimisă din Atena pe *Timotei* la dîșii (3, ₁. ₂), care venind înapoi aduce vești îmbucurătoare. Credința Tesalonicenilor s'a dovedit în întîia examinare; dragostea lor cătră frați e activă în fapte încît sînt modelul credincioșilor din Macedonia și Ahaia (1, ₃₋₁₀); ei țin tare la normele morale împărtășite de apostol. De altă parte însă erau și aci unele scăderi. Păcatele principale ale păgînizmului: desfrînarea și lăcomia, nu erau deplin înlăturate (4, ₃ sq.); îndeosebi mari griji le făcea învățătura despre a doaua venire a lui Cristos. Unii credeau, că acesta va veni cît mai curînd la judecată făcînd sfîrșit veacului de acum, de aceea părăsîră ocupațiunile zilnice dîndu-să trîndăviei (4, ₁₁ sq.). Griji le cauza și soartea celor care muriseră înainte de venirea lui Cristos, de care nu știau, dacă vor lua parte la împărăția mesianică (4, ₁₃ sq.). În punctul acesta să pare, că Tesalonicenii au cerut deslușiri dela Paul (4, ₁₃). Apostolul să vede îndemnat a scrie epistola de față, întiul document înscris dela dînsul și poate cel mai vechi în T. N., provocînd pe cetitori a persevera în credință, a sa lăpăda de scăderile morale și a fi liniștiți în privința celor morți.

Timpul, locul compunerii. Din cele 3 cap. dintii vedem, că apostolul e în călătorie afară de Azia, anume în Ahaia (1, ₇. ₈); să află sub impresiunea ce a făcut-o comuna cînd petrecusă acolo; foarte îi dorește, ce să explică mai bine, dacă nu-i părăsisă demult (2, ₂. ₁₇. 3, ₁₁ cf. Acta 16. 17, ₁₋₉); iar partea a 2. a epistolei arată, că deși credincioșii escelează în viața creștină, totuș să află și membri nevrednici. După 3, ₆ *Timotei* nu să întorsesă tocmai demult, care după Acta 18, ₅. ₆ și *Sila* să întilnesc cu Paul abia în Corint — venind din Macedonia —, și adecă precînd acesta nu petrecusă multă vreme aci. Din acestea rezultă, că

epistola s'a scris pela începutul lucrării lui Paul în *Corint*, deci în anul 53, sau începutul anului 54. d. Cr.¹⁾

Autenticitatea epistolei a fost recunoscută din vechime. Stilul și cuprinsul e curat paulin și stau în deplină armonie cu cele relatate în Acta. Cu privire la dovezile externe observăm, că aluziune fac la epistolă *Clement Romanul*,²⁾ *Ignatie*,³⁾ *Policarp*;⁴⁾ *Itala*, *Peșito*, *Canonul muratoric*, *Canonul lui Marcion*⁵⁾, *Dionisie dela Corint*.⁶⁾ *Irineu*⁷⁾ mai întâi o citează cu numele, apoi *Clement Alexandrinul*,⁸⁾ *Tertulian*;⁹⁾ *Eusebie*, o numără la omologumene etc.

Motivele interne aduse de Schradér (Apostel Paulus 1836) și Baur (1845) sînt fondate pe păreri subiective și explicări volnice, cari să înlătură prin principiul cardinal al acestei școale: a recunoaște numai acele epistole ale lui Paul de canonice, în cari obvine controversa între paulinizm și petrinizm.

§. 95. Epistola II. către Tesaloniceni.

Cuprinsul:

a) *Partea dogmatică* (1, 1—2, 12): după salutare mulțamește lui Dzeu că credința și dragostea cresc întărindu-i contra tuturor goanelor — îi mîngăie cu răsplătirea pentru suferințele lor, care vor căpăta-o la judecată; să roagă pentru ei ca atunci să fie în stare a suporta toate; să nu să lasă amăgiți că paruzia e apropiată; să

¹⁾ *Teodoret* zice: „Această epistolă a trimis-o dzeescul apostol din *Atena*, precum scriind lor i-a învățat; căci la mijlocul epistolei astfel vorbește: pentru aceea etc.“ (1. Tes. 3, 1). Dar din acest loc 3, 1 să poate mai curind deduce, că Paul nu mai era în *Atena* cînd scrie epistola de față. Subscriptiile în manuscrisurile vechi sună: „s'a scris dela *Atena*“; asămene *Teoflact* și alți scriitori ai bisericii grecești; apoi *Peșito* și *Ebedjesu* (Assemani, *Bibl. or.* 3, 1 p. 11). *Eutaliu* și *Ecumeniu* deși recunosc, că s'a scris epistola din *Atena*; pare însă că admit un timp după Acta 17, 15 sq., deoarece după cuvintele: „Aceasta o trimite dela *Atena*“ adaogă voină a arăta anza scrierii: „Apostolul suferind multe necazuri în *Veria*, în *Filipi* *Macedoniei* și în *Corint*.. trimite pe *Timotei* la dinșii (*Tesaloniceni*) cu epistola aceasta“ (*Zaccagni* l. c. T. I. p. 650).

²⁾ 1. Cor. 18: „Sintem datori după toate a mulțami“ cf. 1. Tes. 5, 18.

³⁾ *Efezeni* 10: „Neîncetat vă rugați“ cf. 1. Tes. 5, 17.

⁴⁾ *Filip.* 2: „Ferindu-vă de toată nedreptatea“ cf. 1. Tes. 5, 22.

⁵⁾ După *Tertulian*, *Adv. Marc.* 4, 5.

⁶⁾ *Eusebie*, *H. E.* 4, 23 are un loc dela acest autor, care sună: „Îndemînd ca un părinte pe copii“ cf. 1. Tes. 2, 11.

⁷⁾ *Adv. haer.* 5, 6, 1: „Et propter hoc apostolus se ipsum exponens... în prima epistola ad *Thessalonicenses* dicens sic: Deus autem pacis sanctificet vos perfectos, et integer vester spiritus et anima etc.“ cf. 1. Tes. 5, 23.

⁸⁾ *Paedag. lib.* I. p. 88 lib. *Sylb.*: „Aceasta a arătat foarte înțelepțește fericitul Paul zicînd: puțînd a fi spre greutate ca apostolii lui *Cristos* am fost blînzi în mijlocul vostru, precum doica să îngrijește de copiii săi“ cf. 1. Tes. 2, 6, 7.

⁹⁾ De *resurr. carnis* 24: „Et ideo majestas spiritus sancti perspicax ejusmodi sensuum et in ipsa ad *Thessalonicenses* epistola suggerit: de temporibus autem et temporum spatiis, fratres, non est necessitas scribendi vobis etc.“ cf. 1. Tes. 5, 1.

nu asculte de ceice afirmă aceasta sau că el le-ar fi scris o epistolă în acest înțeles; cînd a fost la ei le-a spus că venirii lui Cristos va premerge căderea generală dela el și va păși Anticrist; ei știu că după răutatea, care deja s'a ivit, pășește Anticrist, cînd să vor deosebî spiritele.

b) *Partea parenetică* (2, ¹³—3, ¹⁸): ei să nu să ocupe cu lucruri așa îndepărtate, ci mai virtos să să bucure că au fost aleși dovedind aceasta prin credință și viață; să conlucre cu rugăciunile lor la lățirea evangheliei cerînd și pentru dînsul ajutor în nevoi, ca astfel el întărit să fie în credință; răul să poate delătura, dacă ceice apelează la mila altora vor lucra agonisîndu-și pînea de toate zilele, ce și el făcea cînd petrecusă în mijlocul lor; toți să caute a știrpi răul; salutarea e scrisă cu mîna lui făcînd atenți pe cetitori la aceasta, după care vor putea cunoaște epistolele scrise de el.

Anza și scopul. Nu mult după trimiterea epistolei precedente primește Paul vești despre starea comunei din Tesalonic.¹⁾ Credința și viața creștină să dovediseră deplin în noaua goană venită preste ei (1, ³, ⁴); neliniște să produsă însă prin așteptarea paruziei lui Cristos. Răspunsul apostolului cu privire la soarta celor reposați înainte de paruzie îi liniștise, dar erau nedumeriți în privința timpului; ei credeau că acesta e foarte aproape. Astfel să produce în unii spaimă, consternațiune, alții iarăș așteptau cu dor momentul, cînd venind Domnul va întemeia o împărăție. Urmarea a fost, că unii neglijară ocupațiunile lor zilnice. Iritarea spiritelor să potență și mai mult cînd unii afirmară, că din descoperire dzească știu timpul apropiat al paruziei, iar unul scrisă chiar o epistolă în numele apostolului (2, ²); alții iarăș afirmău, că Paul cu grai viu ar fi făcut enunțări în acest înțeles (2, ²), ce întăriau unii din 1. epistola (1. Tes. 5, ², ³. cf. ibid. 4, ¹⁵, ¹⁷). Apostolul să vede îndemnat a scrie această epistolă arătînd, că paruzia nu e așa aproape; îi îndeamnă la lucru și lăudînd hărnicia lor îi îmbărbatează la statornicie.

Timpul, locul compunerii. În epistolă referințele comunei sînt mai acelea ca cele descrise în 1. epistolă (2. Tes. 2, ¹ sq. cf. 1. Tes. 4, ¹³ sq.; 3, ⁶ sq. cf. 1. Tes. 4, ¹⁰ sq.; 1, ⁴ sq. cf. 1. Tes. 1, ⁶. 2, ¹⁴. 3, ² sq.); *Silvan* și *Timotei* sînt la apostol (1, ¹), care după Acta 18, ¹² părăsesc Corintul înaintea lui Paul și altunde nu să află amîndoi la dînsul, deși cu Timotei să întilnește în Efez (Acta 19, ²²); în urmă să amintesc

¹⁾ Cine a dus epistola întia și a adus vești nu știm.

mai multe comune existente în Ahaia (1, 4) ca în epistola întâia (1, 7. 8). Din acestea rezultă, că epistola s'a scris în Corint nu tocmai mult timp după întâia: pela începutul anului 54. d. Cr.; iar din 3, 2 vedem, că apostolul fusese deja atacat de Iudei și să întemeiaseră comune filii prelingă Corint (1, 4 cf. Rom. 16, 21; 1. Cor. 1, 2; 2. Cor. 2, 1)¹.

Autenticitatea să dovedește prin mărturii esterne; în timpul mai nou unii au atacat-o din motive interne, dar fără succes²). Reminiscente aflăm la *Policarp*³), *Justin Martirul*⁴), *Clement Alexandrinul*⁵); cu numele o citează *Irineu*⁶), apoi *Tertulian*⁷); *Eusebie* o numără la omologumene, etc.; să află în *Canonul muratoric*, *Peșito*, *Canonul lui Marcion*⁸).

§. 96. Epistolele pastorale.

Epistolele 3 următoare încă din vechime să numesc pentru cuprinsul și menirea lor *epistole pastorale*. Numirea *păstor* să

¹) *Teodoret* zice, că epistola s'a scris în Atena „dupăce trecusă puțin timp“ dela scrierea celei dintii. *Eutaliu* (*Zacagni* l. c. p. 547) repețește această părere, care apoi a trecut și în manuscrisele T. N. *Peșito* și *Ebedjesu* însă zic că s'a scris din Laodicea Pisidiei (*Assemani* l. c. 3, 1. p. 11). *Ecumeniu* și *Pseudo-Atanasie* (*Sinopsa*) numesc Roma ca locul compunerii. *Hugo Grotius* a dedus din 3, 17, că epistola s'a scris înaintea celei precedente, ce e însă greșit, deoarece contrazice cuprinsului și celor relatate în Acta.

²) Cap. 3, 17 e semnul autenticității epistolelor pauline, ce în alte epistole autentice nu obvine — dar înțelesul acestor cuvinte este, că epistolele ce el le va mai scrie vor conținea salutarea scrisă cu mina sa. Învățătura despre paruzia lui Cristos (2, 1—12) să tractează aici mai pe larg ca în alte epistole (cf. 1. Cor. 15, 23—26) și e ținută prea iudaizant. Apostolul însă numai acum a avut ocaziune a tracta aceasta mai pe larg, deși indegetări există și altunde în T. N. (1. Io. 2, 18. 22. 4, 3; 2. Io. 7; Apoc. 12. 13 etc.). Să mai afirmă, că e contrazicere în acest punct între cele 2 epistole — dar și a 2. epistole arată numai, că paruzia nu e așa aproape. În urmă să zice, că aici să presupune detronarea sau moartea lui Nero; deci s'a scris epistola cel puțin între 68—70 d. Cr. Aceasta e falz, deoarece Anticrist (2, 3 sq.) aparține terenului religios și nu celui politic: deci nu-i Nero, sau Caligula (după Grotius). Dispozițiunea epistolei e întru toate conformă caracterului paulin înțit o falzificare și supoziție sînt cu totul neexplicabile.

³) Ad Philipp. 11: „Et non sicut inimicos tales existimetis, sed sicut passibilia et ignorantia membra revocate“ cf. 2. Tes. 3, 15.

⁴) Dial. c. Tryph. p. 336: „omul apostaziei“ cf. 2. Tes. 2, 3; apoi vorbeștet de apostazie și de omul păcatului.

⁵) Strom. 5: „Nu întru toți — zice apostolul — e cunoștința; rugați-vă deci, ca să fim scăpați de oamenii fără căpătii și răi; căci credința nu e a tuturor“ cf. 2. Tes. 3, 3.

⁶) Adv. haer. 3, 7, 2: „Et iterum in secunda ad Thessalonicenses de Antichristo dicens ait: Et tunc revelabitur in quem Dominus Jesus Christus interficere spiritu oris sui“ cf. 2. Tes. 2, 8.

⁷) De resurr. carnis 24: „Et in secunda, pleniori solitudine ad eosdem: Obsecro autem vos, fratres, per adventum Domini nostri Jesu Christi et congregationem nostram ad illum, ne cito commoveamini animo“ cf. 2. Tes. 2, 1 sq.

⁸) *Tertulian*, c. Marc. 5, 16; *Epifane*, Haer. 42.

afă deja în T. V. de profeti și învățătorii comunei iudaice, ba însuș Iehova zice (Ier. 3, 15): „Vă voi da păstori, care vă vor paște pe voi cu înțelepciune și învățătură“ (cf. Is. 63, 11; Ez. 34, 11 sq.; ps. 23, 1 sq. 78, 21). Isus încă să numește pe sine *păstor*, iar raportul lui către credincioși îl asămăna cu cel al păstorului către turma sa (Io. 10, 1 sq. cf. 1. Petru 2, 25); apostolii aplică aceasta la prepoziții comunelor și credincioși (Acta 20, 28 sq.). De aceea și vedem, că în timpurile mai vechi prepoziții bisericii să numesc *ποιμῆνες*, *pastores*, iar inviațiunile, cum să poarte oficiul lor cu demnitate și spre folosul comunelor: *inviațiuni, scrieri, epistole pastorale*.

Epistolele acestea sînt adresate către 2 prepoziți, iar îndrumările sînt acomodată împrejurărilor de atunci. De aceea să nu credem, că ele ar conține întreg materialul pastoralei, ci sînt numai scheletul, care după împrejurări îmbracă deosebite forme.

§. 97. Epistola I. către Timotei.

În misionada a doaua Paul vine la *Listra* și să întilnește cu *Timotei*, care era cel puțin catehumen (Acta 16, 2 învățacel) de nu deja botezat¹⁾. El era fiul unei evree, *Eunica* (Acta 16, 1; 2. Tim. 1, 5), măritată după un grec (Acta 16, 3), iar bunică lui după mamă să chiamă *Lois* (2. Tim. 1, 5). Aceste femei (convertite probabil de Paul în întia misionadă) dădură lui Timotei creștere religioasă; el de timpuriu cunoaște scripturile (2. Tim. 3, 15), mai tîrziu primi învățatura nouă, iar apostolul îl numește „fiul“ său (1. Tim. 1, 2. 18; 2. Tim. 1, 2; 1. Cor. 4, 17), deși poate e aceasta numai mijlocit, fiind instruit de cele 2 femei. La credincioșii din *Listra* și *Iconiu* stă în mare vază (Acta 16, 2); dar fiind tatăl lui păgîn, apostolul îl lasă a să taia împrejur (ibid. 3). Dela *Listra* împreună cu *Sila* merg la *Troia*, *Filipi*, unde rămîne *Timotei*; în *Veria* iarăș e la apostol, care călătorește apoi la *Atena* lăsînd îndărăt pe *Timotei* și *Sila*; nu mult după aceea îi urmează (Acta 17, 14. 15, cf. §. 83.). Din *Atena* Paul trimite pe *Timotei* la *Tesalonic* (Acta 17, 14 sq.; 1. Tes. 3, 1—5) și întorcîndu-să din misiune să întilnesc în *Corint* (Acta 18, 5; 1. Tes. 3, 6 cf. §. 83.; epistolele către *Tesaloniceni* sînt scrise

¹⁾ Nu să poate hotări de a fost *Timotei* din *Listra* ori *Derbe* (Acta 16, 1. 20, 4).

în numele apostolului și a lui Timotei, 1. Tes. 1, 1; 2. Tes. 1, 1). După 1½ an părăsește Paul acest oraș, Timotei rămîne aci sau merge altundeva; dar în a 3. misionadă e la apostol în Efez¹⁾, de unde îl trimite în Macedonia (Acta 19, 22)²⁾. Scriind Paul a 2. epistolă către Corinteni Timotei e de față 2. Cor. 1, 1); călătoresc amîndoi la Corint (Rom. 16, 21) și părăsind Paul Ahaia vin la Filipi, de unde Timotei cu alți soți merg înainte la Troia (Acta 20, 3-6. cf. §. 84.)³⁾. De acum înainte nu mai avem vești sigure despre Timotei pînă în întîia închisoare la Roma, cînd îl aflăm la Paul (Col. 1, 1; Filim. 1; Fil. 1, 1); ba scriind epistola din urmă promite a trimite cît mai curînd pe Timotei, ca să ducă știri despre el (2, 23). După depărtarea lui Timotei din Roma Paul dobîndind libertate continuă lucrarea sa evanghelică⁴⁾.

În acest period al vieții lui Paul neexistînd izvoară istorice s'au făcut mai multe ipoteze. Cele mai apropiate de adevăr par a fi următoarele. Dela Roma Paul preste Creta (Tit 1, 5) merge în Azia mică, petrece în Colose (Filim. 22), Troia și Milet (2. Tim. 4, 13-20), iar preste iarnă să află în Nicopol din Cilicia (Tit. 3, 12). În primăvara anului viitor probabil merge la Efez, așază pe Timotei de prepozit' (1. Tim. 1, 15. 4, 14; 2. Tim. 1, 4), apoi în Macedonia (1. Tim. 1, 3). Aci primește știri triste despre comuna din Efez, voiește a se reîntoarce cît mai curînd (1. Tim. 3, 14), dar crezînd că va întirzia prea mult, scrie epistola de față (1. Tim. 3, 15). Alții iarăș cred, că după eliberare a cercetat Spania, apoi merge cu Tit în Creta lăsîndu-l aci (Tit 1, 5), în Azia mică unde lasă în Efez pe Timotei (1. Tim. 1, 3), călătorește în Macedonia, poate și în Epir, petrece iarna în Nicopol (Tit 3, 12), scrie lui Timotei, în vara an. 65 să întoarce la Efez, și adevărat preste Troia (2. Tim. 4, 13), apoi în Milet (2. Tim. 4, 20) unde să bolnăvește Trofim pe care-l lasă aci, și în Corint, unde rămîne Erast, și iarăș în occident (Călătoria în Spania o pun unii după părăsirea Corintului zicînd, că acolo e prins și fiind dus la Roma suferă martiriul).

Tradiția bisericească este că Timotei a fost întîiul episcop al Efezului⁵⁾; iar Fotie (Bibl. 254) istorisește despre moartea lui următoarele. La o sărbătoare în onoarea Dianei, cu care ocaziune îmblau mascați, s'a aruncat el în mijlocul poporului

¹⁾ Unde a petrecut Timotei după ce Paul părăsește Corintul, nu știm.

²⁾ Unii susțin, că Timotei s'a întors dela Corint întîlnindu-să cu apostolul în Efez. După răscoala lui Dimitriu (Acta 21, 1 sq.) Paul părăsind Efezul lasă aci pe Timotei ca să întărească pe credincioși (1. Tim. 1, 3). Din Macedonia apoi îi scrie epistola de față (*Teodoret, Baronius, Petavius* etc. cf. pag. 223 obs. 1).

³⁾ După unii Timotei însoțește pe Paul pînă la Milet (Acta 20, 10 sq.) și să duce la Efez cu prepoziții de acolo.

⁴⁾ De observat este, că Timotei să amintește și Evr. 13, 23.

⁵⁾ *Crizostom* (Omil. 15, 1. Tim.): „Este deci învederat, că Timotei a fost incredințat cu conducerea bisericii sau a întregului popor din Azia“; *Eusebie* (II. E. 3, 4): „Să istorisește, că Timotei a primit mai întîi epi-copia parohiei din Efez“; (*Const. apost. 7. 46.*)

voină să-l conturbe în procesiune și escesele îndatinăte. Atunci păgînii îl aruncă cu pietri, bat cu ciomege încît mai mort cade la pămînt. Dupăce învățăceii săi l-au dus pe un munte din apropiere ș'a dat sufletul. Adevărul acestei legende nu e dovedit; biserica noastră și cea catolică îl numără între martiri.

Cuprinsul:

a) *Partea dogmatică* (1, 1—4, 11): după salutare aduce aminte lui Timotei de ce l'a lăsat în Efez, adecă să lupte contra ereziei; scopul evangheliei e dragostea cătră Dzeu și oameni, nu speculațiunile fantastice, nici legea mozaică, care are numai mînirea a ne feri de păcat și conduce la Cristos; el e fericit, că grația dzeească l-a făcut să înțeleagă aceasta întorcîndu-să astfel dela lege la dragostea evangelică, prin ce bunătatea lui Dzeu s'a arătat în deplina ei mîrire; Timotei aducîndu-ș aminte de aceasta să țină tare la credința în Isus Cristos, îndeosebi față de fanaticii legii — cu succes va lucra contra ereziei, dacă credincioșii să roagă pentru toți oamenii, și adecă bărbații cu evlavie și din inimă curată, iar femeile observînd simplitate și bunăcuvîntă în găteală, îngrijînd mai virtos de familie; espune însușirile ce trebuie să le aibă servitorii bisericii (episcopii, diaconii și diaconisele — întimplîndu-să să nu poată veni așa curînd la el fi spune cum să se poarte în biserică; să nu speculeze nici să nu țină legile iudeești, ce deja s'au condamnat în erezia existentă, deoarece toate lucrurile au mînirea a servi spre cinstirea lui Dzeu; să învețe pietate, ca așa să aducă pe toți la fericire.

b) *Partea parenetică* (4, 12—6, 21): ereticii i-vor împuta tinerețele ca scădere, de aceea să caute a o substitui prin virtute făcîndu-să model tuturor — față de bătrîni să se poarte ca un fiu, față de cei tineri ca frate; să învețe pe văduve a trăi cuvincios și a împlini datorințele; în oficiul de văduve să primiască numai pe cele mai înaintate în vîrstă, cari au fapte bune, iar pe cele tinere să le sfătuiască a să mărita, ca să nu fie comunei spre sarcină — pe presbiteri să tracteze bine, îndeosebi pe ceice își împlinesc datorințele; fără examinare pe nime să nu așeze într-o treaptă ierarhică, căci s'ar face părtaş de păcate străine; să fie strict cu sine, dar să nu uite de legile sanitare; pe selavi să învețe a să supune stăpînitorilor, chiar de ar fi creștini — toți să urmeze învățaturii adevărate, care singură duce la pietate, ce e mare câștig, căci nu ne face alttea griji ca agonia averilor pămîntești; ferește de iubirea de argint, care e rădăcina tuturor relelor; Timotei să aibă totdeauna în vedere venirea lui Cristos, ca așa cu scumpătate să împliniască datorințele sale lucrînd spre viața vecinică; încheierea.

Anza și scopul. Călătorînd Paul dela Efez aude vești triste despre această comună, de aceea scriînd învățacelui său, care

rămasă acolo, îi dă instrucțiuni cum să conducă biserica luptând contra ereziei cu credința și viața sa.

Timpul, locul compunerii. În viața apostolului cuprinsă în Acta nu există un moment, unde să poate intercala scrierea acestei epistole. Paul a vizitat Efeszul de douăori (§. 91). Din epistolă rezultă, că după ce petrecusă cu Timotei în Efesz călătorește în Macedonia (1. Tim. 1, ₃) lăsînd pe acesta să-l substituie și-i scrie (probabil din Macedonia¹) sau alt ținut din apropiere), deși speră a veni cît mai curînd la dinsul (1. Tim. 3, ₁₄₋₁₅). Mai departe să vorbește de o erezie, care să deosebește de cea amintită în epistolele către Romani și Galateni, sămănînd mai mult cu cea din epistola către Coloseni, în care să espune numai în genere, iar aici să tractează mai pe larg. O atare erezie s'a putut naște în Efesz numai după cele istorisite în Acta 20, ₂₉ sq. În urmă comuna e organizată avînd prepoziți (1. Tim. 3, ₁ sq.), instituțiune de văduve (ib. 5, ₉). Acestea presupun, că comuna există deja demult, creștinismul devenisă o putere, contra căreia pășeste acum speculațiunea păgîno-iudaică amestecînd și elemente creștine; deci s'a compus epistola după anul 64 d. Cr.²)

Autenticitatea. Biserica în toate timpurile a recunoscut canonicitatea epistolei și abia în timpul mai nou s'au ivit îndoieli. *Clement Romanul*³) face aluziune la ea, apoi *Ignatie*⁴)

¹) *Teodoret* (Praef. in epp. Pauli), *Eutaliu* (Zacagni l. c. p. 686) și *Sinopsa*, iar traducerea coptică numește *Atena*. În unele manuscripte sună subscripțiunea: „Din *Laodicea* care e metropola Frigiei“ (adăogînd unele aci: *Pacațiane* sau *capațiane*, care adaus mărturisește despre împărțirea statului roman în veacul al 4.); iar în cod. A, numai: „din *Laodicea*“; asămene *Peșito*, *traducerea etiopiană*, *Ecumeniu*, *Teofilact* etc. Părerea, că epistola s'a scris din *Laodicea*, să bazează probabil pe împrejurarea, că s'a identificat cu Col 4, ₁₆. *Teofilact* zice: „Care era însă din *Laodicea*? Întîia către Timotei, căci aceasta e scrisă din *Laodicea*“.

²) *Teodoret* etc. au identificat călătoria din 1. Tim. 1, ₃ cu cea din Acta 20, ₁₁, dar noi nu știm de s'a întîlnit Paul cu el și în Efesz (§. 84. 86. pag. 217. 222). Alții luînd de bază Acta 20, ₃₋₅, au afirmat, că epistola s'a scris cînd apostolul după petrecerea de 3 luni în *Ahaja* trimite dela *Corint* pe Timotei la Efesz scriîndu-i acolo (§. 86. obs. 2.). Dar după 1. Tim. 1, ₃ primește el epistola după ce Paul călătoreșă în Macedonia.

³) Epist. 1. Cor. 29: „Să ne apropiem deci de el cu sufletul curat ridicînd mîni curate și nevinovate“ cf. 1. Tim. 2, ₃; ibid. 54: „Celce face aceasta dobîndește nume în *Cristos* și orice loc îl va primi“ cf. 1. Tim. 3, ₁₃.

⁴) Ad Magn. 8.: „Nu rătăciți în alte învățături, nici în basmele cele vechi cari sint nefolositoare“ cf. 1. Tim. 1, ₄.

Policarp,¹⁾ epistola către *Diognet*,²⁾ epistola comunelor din *Vienna și Lugdunum*,³⁾ *Iustin Martirul*,⁴⁾ *Hegesip*,⁵⁾ *Teofil dela Antiohia*⁶⁾. *Irineu*⁷⁾ cel dintii o citează, apoi *Clement Alexandrinul*,⁸⁾ *Tertulian*⁹⁾ etc. După *Epifane* (Haer. 54, 6) voia *Teodot*, iar după *Tertulian* alti eretici să dovediască învățăturile lor din epistola de față (De praescr. haer. 25, 2).

§. 98. Epistola II. către Timotei.

Cuprinsul (4. cap.): apostolul mulțamește lui Dzeu, pentru că are în Timotei un prieten credincios exprimând și dorul de a-l vedea cât mai curînd; îl provoacă a-ș aduce amînte de darul primit prin împunerea mînilor, ca așa să-ș impliniască datorințele de păstor; el să nu să rușineze de învățătorul său, care acum e închis, ci să vestiască evangelia preamărînd pe Dzeu, care i-a mintuit prin Isus Cristos — spre a vesti acest adevăr evangelic. Paul a devenit apostolul păgînilor și trebuie să sufere, dar el e incredințat, că va dobîndi cununa învingerii — Timotei să ia exemplul dela dînsul și încurajeze mai virtos prin ceace a făcut Onisîfor, care nu s'a odihnit pînăce n'a venit la el, deși cei din Azia îl părăsiseră, dîndu-i ajutor trupesc și sufletesc — să țină tare la învăătura primită; să caute a învăța și pe alții, care apoi să-i urmeze în învățătură; să nu uite de chemarea sa vietuînd numai pentru oficiul său, ca să poată dobîndi răsplată, deoarece și Cristos ca om numai așa a cîștigat înviere, ba el însuș numai prin patimi așteaptă a fi încununat — cel unit cu Isus e sigur, că va dobîndi cele făgăduite; acest adevăr Timotei să-l aibă în vedere și așa să poată sta înaintea lui Dzeu ca un slujitor

¹⁾ Ad Philipp. 4: „Începutul tuturor relelor e iubirea de argint. Știînd deci că nimic n'am adus în lume, nici a duce ceva nu avem; să ne îmbrăcăm deci cu seutul dreptății“ cf. 1. Tim. 6, 7-10.

²⁾ Cap 4: „Să nu aștepti misterul pietății lor“ cf. 1. Tim. 3, 16.

³⁾ *Eusebie* (H. E. 5, 1): „stilp și întăritură“ cf. 1. Tim. 3, 15.

⁴⁾ Întrebuințează mai demulțori expresiunile: pietate, evlavie; iar după *Eusebie* (H. E. 3, 26) are „marele mister al pietății“ cf. 1. Tim. 3, 16.

⁵⁾ *Eusebie* (l. c. 3, 32) are „altcum învățată“ și „știința mincinoasă“ cf. 1. Tim. 1, 3. 6, 20.

⁶⁾ Ad Autolye 3, 14: „Cuvîntul dzeesc ne poruncește încă a ne și supune autorităților și puterilor și a ne ruga pentru ele, ca să avem viață liniștită și în pace“ cf. 1. Tim. 2, 1-3.

⁷⁾ Adv. haer. 1, 1: „Dupăce unii s'au abătut dela adevăr au întrodus cuvinte mincinoase și genealogii deșerte, cari cauzează mai mult certe, precum zice apostolul, decît economia lui Dzeu în credință“ cf. 1. Tim. 1, 4; 2, 14, 7: „Et bene Paulus ait, vocum novitates, falsae agnitionis“ cf. 1. Tim. 6, 20.

⁸⁾ Strom. 2, 11: „Scriînd apostolul, o Timotee, zice, păzește depozitul etc.“ cf. 1. Tim. 6, 20; Cohort. 9, 8: „Iar pietatea e spre toate folositoare, după Paul, avînd promisiunea vieții de acum și a celei viitoare“ cf. 1. Tim. 4, 8.

⁹⁾ De praescr. haer. 25, 2: „Et hoc verbo usus est Paulus ad Timotheum: O Timothee, depositum custodi“ cf. 1. Tim. 6, 20; De pudic. 13, 2: „Plane idem apostolus Hymenaeum et Alexandrum Satanae tradidit, ut emendarentur non blasphemare, sicut Timotheo suo scribit“ cf. 1. Tim. 1, 20.

vrednic; să nu să lasă în certe și dispute, ce era pe atunci datina, cum d. e. Imeneu și Filet neagă învierea cărnii — ceice umblă după credință să fie siguri, că vor ajunge scopul, pentru care au fost aleși; biserica stă totdeauna, deși vor păși oameni răi și eretici, deoarece scandalul trebuie să vină, ca așa să să arate adevărații membri ai bisericii — Timotei e încă tânăr, dar pentru aceasta să nu fie ne-rezolut, ci să să înfățișeze ca un creștin desăvârșit aducând pe cei slabi prin blîndețe la credința adevărată — împreună cu biserica să va desvolta și răul, care va lua deosebite forme; vor păși apostoli falși amestînd capetele credincioșilor, vor ataca adevărul, dar în urmă vor pieri — Timotei să-l imiteze; celce voiește a fi creștin adevărat trebuie să sufere multe prigoniri, cari tot să vor înmulți, însă fiind el tare în credință să nu să abată dela ea; să țină mult la s. Scriptură, care singură îl poate învăța înțelepciune fiind inspirată de Dzeu — nimic să nu-l opriască a vesti evangelia, ce e acum cu atît mai de-lipsă, deoarece au pășit ereticii și el va trebui să-l supliniască, cînd va părăsi terenul de luptă — dorește să-l mai vadă odată, răci Dima s'a dus dela el, Crescens e în Galia, iar Tit în Dalmația și numai Luca e la dînsul; venind să aducă pe Marcu, pentru că are trebuință de dînsul, pe Tihic l-a trimis înapoi la Efez — în Troia a lăsat unele lucruri, să i-le aducă — să să feriască de faurul Alexandru, care i-a făcut mult rău — la întîia apărare nime n'a cutezat să vorbiască pentru dînsul, dar întărit de grația dzească a predicat înaintea pă-gînilor și a scăpat de grele nevoi; Dzeu îl va scăpa cit mai curînd de toate grijele chemîndu-l la sine — salutări; știri despre Erast și Trofim; îl roagă mai odată să vină; salutări dela unii membri ai comunei; binecuvîntarea.

Anza și scopul. Aflîndu-să Paul în închisoare și între împrejurări foarte critice să vede îndemnat a scrie învățăcelu-lui său să vie cit mai curînd la el, dar întărîndu-să în cre-dință să fie gata a suferi împreună chiar și moarte.

Timpul, locul compunerii. După ce scrisesă Paul întîia epistolă lui Timotei și-l vizitează merge preste Corint la Roma. Că epistola de față s'a scris în închisoare la Roma rezultă din 1, 16 sq. La cele espuse §. 86. să mai adaogă, că după Acta 28, 30 sq. credincioșii îl puteau vizita fără oarecari primejdii; nu era împiedecat în învățătură, iar acum trebuie să dea samă pentru lucrarea sa (4, 17. cf 1, 12. 2, 9). *Dima*, care mai nainte era foarte zelos pentru evanghelie, iubind prea mult lumea, l-a pără-sit fiin-l numai Luca la dînsul (4, 11. cf. Col. 4, 14. Filim. 24); starea lui critică îl îndeamnă a îmbărbata pe Timotei (1, 7. 8. 2, 1 sq.). Mai departe de *Aristarh* nu să face amintire (cf. Acta 27, 2; Col. 4, 10; Filim. 24); provoacă pe Timotei să

aducă cu sine pe *Marcu* (4, 11), care în întâia închisoare e la dînsul (Col. 1, 1. 4, 10; Fil. 1, 1; Filim. 24); în urmă pe *Tihic* l-a trimis la *Efez* (4, 12. cf. *Efez.* 6, 21; Col. 4, 7). Din acestea rezultă, că epistola s'a scris cătră sfîrșitul vieții lui Paul, pela 66—67 d. Cr. 1)

Autenticitatea. Lăsînd la o parte reminiscențele din *Clement Românul*, *Ignatie*²⁾ și *Policarp*³⁾, avem mărturii sigure pentru canonicitatea epistolei la *Irineu*,⁴⁾ *Clement Alexandrinul*,⁵⁾ *Tertulian*,⁶⁾ *Origen*,⁷⁾ *Eusebie*,⁸⁾ *Crizostom*,⁹⁾ etc.

§. 99. Epistola cătră Tit.

Între soții lui Paul era Tit, care în Acta nu s'a amintește, ci abia Gal. 2, 1. 3, cînd apostolul împreună cu Barnaba a mers la conciliul apostolesc (Acta 15). Nu s'a știe nici locul nașterii lui; sigur este însă, că a fost din părinți păgîni (Gal. 2, 3)¹⁰⁾ și creștinat de Paul (Tit. 1, 4). După conciliul

1) Astfel *Peșito*, *Crizostom*, *Ieronim*, *Teodoret*, *Teofilact* etc. Ipotezele ce s'au mai făcu: sînt nefondate. Unii au crezut, că epistola s'a scris cătră sfîrșitul închisorii dîntii (Wieseler l. c. etc.); alții iarăși admit a doaua închisoare la Roma dar zic, că epistola s'a scris la începutul închisorii prime, a lecă înainte de epistolele cătră *Coloseni*, *Filipeni* și *Filimon*. Atunci s'a întreabă, de ce nu s'a amintește *Aristarh*, și cum stă cu cele relatate despre *Dima* și *Marcu*? (cf. espunerile de mai sus).

2) Ad Polyc 6.: „Plăceți pentru cine luptați, dela care veți avea plată“ cf. 2. Tim. 2, 4.

3) Ad Philipp. 9 fără îndoială s'a împrumutat cuvintele: „Căci n'au iubit veacul de acum“ din 2. Tim. 4, 10.

4) Adv. haer. 3, 3: „Despre acest *Linus* amintește Paul în epistolele cătră *Timotei*“ cf. 2. Tim. 4, 21.

5) Strom. 1, 1 citează 2. Tim. 2, 1. 16; Cohort. 9 s'a află 3, 16 ca cuvintele lui Paul și zice ibidem 3, 6: „Căci știm și ce poruncește nobilul Paul despre femeile diaconise în a 2. epistolă cătră *Timotei*.“

6) Scorp. 13: „Qualiter de prospectu ejus (i. e. martyrii) exultans scribit *Timotheo*“ citînd 2 Tim. 4, 8—9.

7) Comm. in Matth. 117: „Item quod ait: sicut *Jannes* et *Mambres* restiterunt *Moysi* (3, 1), non invenitur publicis in scripturis, sed in libro secreto, qui suprascriptur *Jannes* et *Mambres* liber. Unde au-i sînt quidam epistolam ad *Timotheum* repellere quasi habentem in se textum alicuius secreti, sed non poterunt.“

8) H. E. 2, 22: „Mergînd Paul a doauaocară intracolo (la Roma) a sfîrșit cu martiriu; în care avînd legăturile a scris a 2. epistolă cătră *Timotei*, unde amintește de înția lui apărare . . . primește și aceste mărturii ale lui. În întâia apărare zice el etc.“

9) Prol. in ep. P. „Mi s'a pare că e cea din urmă între toate epistolele; și s'a vede aceasta din sfîrșit: căci eu deja mă jertfesc, zice, etc.“ cf. Omil. 1. la epist. 2. c. Tim.

10) *Eusebie* (H. E. 3, 4): „S'a istorisește că *Timotei* a primit mai întii ca episcop scaunul în *Efez*, precum *Tit* pe cel asupra bisericilor *Cretei*.“ *Ieronim* Catalog. script. eccles. *Teodoret* la 1. Tim. 3.

din Ierusalim apostolul îi dă mai multe comisiuni. În a 3. misionadă îl trimite dela Efez la Corint (2. Cor. 2, ¹² sq. 7. ⁶⁻¹⁴ 12, ¹⁸) avînd a să întilni în Troia; dar fiind silit Paul a părăsi Efezul mai nainte să întilnesc în Macedonia, de unde îl trimite la Corint cu a doaua epistolă însărcinîndu-l a începe colecta pentru credincioșii din Ierusalim (2. Cor. 2, ¹³ 7, ⁵ sq. 13 sq. 8, ⁶⁻¹⁶ sq. 23). Știrea din urmă biblică despre dînsul e 2. Tim. 4, ¹⁰. Din epistola noastră vedem (1, ⁵), că e episcop al inzulei Creta — întiul ei episcop, după tradiție, și să fie murit în etate de 94 de ani.

Cuprinsul (3 cap.): în introducere arată că are dreptul a predica evangelia făgăduită în T. V. și că învățatura împărtășită lui Tit e adevărată — l-a lăsat în Creta să aducă la îndeplinire ce el nu putusă face cînd era acolo: să așeze în fiecare comună presbiteri, enumărînd însușirile candidaților la oficii bisericești, adevă să fie neprihăniți, să predice învățatura adevărată a lui Cristos și s'o poată apăra față de eretici; acestea să cer mai virtos în Creta, deoarece locuitorii, după mărturia unui poet, sînt foarte stricați, care nu pun preț pe nimic și deci ereticii ușor pot pătrunde cu învățăturile lor; iudaizanții au pășit cu destul succes, Tit să lucre cu energie contra lor arătînd credincioșilor adevărata învățatură creștină îndemnîndu-i să arate puterea ei nu prin abținerea de mîncări și de căsătorie, ci de păcate — viața creștină adevărată e aceea, cînd fiecare să poartă după etatea sa: bătrînii să fie treji și răbdători, femeile bătrîne retrase, cele tînere să-și impliniască datorințele, cei tineri să fie morali, iar exemplul tuturor să fie Tit însuș; sclavii să asculte de stăpînii lor și să le fie credincioși, căci numai așa să ajunge scopul pentru care Cristos a venit mîntuindu-ne; el să predice fără frică — să vestiască dragostea care să arată în ascultare și blîndețe, pentrucă aceasta e cea mai mare mulțămîntă pentru mila și grația nemăsurată, date noauă de Dzeu justificîndu-ne prin Isus Cristos și dîndu-ne nădejdea vieții vecinice; faptele dragostei sînt esența religiunii creștine; să nu să amestece în certele învățătorilor iudaizanți și să încunjure pe ceice nu-l ascultă după una și a doaua admonare; după ce va fi trimis pe Artema și Tihic să să grăbiască a veni la dînsul la Nicopol, unde va petrece preste iarnă; pe Zina și Apolo (aducătorii epistolei) să provadă cu cele delipsă arătînd credincioșilor, cum creștinii să ajutură între olaltă; salutări; binecuvîntare.¹⁾

Anza și scopul. Paul predicînd în Creta evangelia merge în alte țări și lasă îndărăt pe Tit. Citva timp după aceea pășesc ereticii cu destul succes în comunele întemeiate și fără

¹⁾ În 2, ¹¹⁻¹⁴ să cuprînde morala creștină; în 3, ³⁻⁷ fundamentele teologiei, iar 3, ¹⁰ să ață mai întii expresiunea *eretic*.

organizație deplină. Apostolul să văzu deci îndemnat a scrie învățăcelului său dindu-i instrucțiune, cum să lupte contra dușmanilor învățaturii adevărate invitându-l totodată să vie la din-sul în Nicopol.

Țimpul, locul compunerii. Stînd epistola în strînsă legătură cu 1. cătră Timotei, cele observate acolo au și aici valoare, rămîind însă nehotărit care s'a scris mai nainte. Cît timp a stat Paul pe inzula Creta și cît a trecut pînă a scris epistola, nu știm (între 64—66 d. Cr.); dar că nu s'a compus în Nicopol rezultă din expresiunea „acolo“ (3, 12).¹⁾

Autenticitatea. Epistola de față, deși scurtă, să află în cele mai vechi documente ale bisericii, cari dovedesc caracterul ei canonic. Așa *Itala, Peșito, Canonul muratoric; Clement Romanul,*²⁾ *Ignatie,*³⁾ *Iustin Martirul,*⁴⁾ *Teofil dela Antiohia*⁵⁾

¹⁾ *Teodoret* (Praef. in ep. Pauli, opp. III. p. 5) etc. crede că epistola s'a compus înainte de epistola cătră Romani în misionada a 3. Aceasta a trecut în mai multe manuscrite, în cari după Tit 3, 12 sună subscripția: „s'a scris dela Nicopol în Macedonia.“ Biserica siriană a primit această părere, dar a adaus, că aducătorii epistolei sînt (după subscripțiile Peșitei de acum) Zina și Apolo (dedus din Tit 3, 13), iar după *Ebedjesu* (Assemani l. c. III. 1. p. 12) e Epafrodit (cf. Fil. 2, 25-4, 28). Și *Ieronim* pare a pune scrierea epistolei cătră sîrșitul misionadei a 3. (Comment. in Tit. praef.) Alții cred, că epistola s'a scris în a 2. misionadă (Hug, etc.). Părăsînd adevă Paul Corintul (Acta 18, 1 sq.) a mers în Siria cu care ocaziune a atins Creta; lăsînd aci pe Tit călătorește la Efez, de unde îi scrie: deci pela 54 sau 55 d. Cr. Tit ar trebui așadar să fie însoțit pe Paul, iar noi vedem din 2. Cor. 7, 13 sq. că aceștia îl cunosc numai din descrierile apostolului; asămene și Apolo trebuie să fie fost soțul lui Paul, iar noi știm că ei să cunosc abia mai tîrziu (Acta 18, 24—19, 1). În urmă să mai susține (Wieseler etc.) că epistola e scrisă în a 3. misionadă dela Efez. Anume cătră sîrșitul petrecerii de aci cercetează Paul Corintul; merge apoi în Creta și lăsînd îndărăt pe Tit să întoarcă la Efez. Dar Acta nu amintește o călătorie a lui Paul la Creta. Scriindu-să a 2. cătră Corinteni (2, 13) Tit să află la apostol, iar în cea de față zice să rămîină în Creta pînă va trimite pe Tihic și Artema (3, 12) și cu greu va fi îndemnat Paul pe Tit să intrerupă o lucrare așa momentoasă. După amîndouă ipotezele Paul a putut petrece aci timp numai foarte scurt, iar cuprînsul epistolei arată contrarul, deoarece există mai multe comune, avînd Tit să continue organizarea lor. Din Acta 20, 31 rezultă mai departe că Efenezii s'au bucurat neînterupt de prezența apostolului. Că altul să fie predicat înaintea lui Paul nu convine cu principiul lui. Erezia de aici nu consună cu nici una din cele descrise în epistolele înainte de închisoarea dela Roma, deși în cele scrise din aceasta să află urme, descriindu-să aici numai mai pe larg. În urmă autorul Actei descrie, fiind martor ocular, cele întimplate în călătoria dela Cezarea spre Roma. (§. 86).

²⁾ Ep. 1. c. Cor. 2: „Gata spre orice lucru bun“ cf. Tit 3, 1.

³⁾ Ad Magn. 8: „Nu rătăciți în alte învățături, nici nu vă ocupați cu basme vechi, cari sînt nefolositoare“ cf. Tit 3, 6.

⁴⁾ Întrebuințază expresiunile *pietate și evlavie*, iar Dial. c. Tryph. 47. să află *bundtatea și iubirea de oameni a lui Dumnezeu*, cf. Tit. 3, 4.

⁵⁾ Ad. Autolyc. 2, 16 e reminiscență din Tit 3, 1.

Irineu,¹⁾ *Clement Alexandrinul*,²⁾ *Tertulian*,³⁾ *Eusebie* o numără la omologumene, *Atanasie*,⁴⁾ *canonul 60 din Laodicea*, *Ieronim*⁵⁾ etc.

*Gnosticii*⁶⁾ n'au recunoscut aceste 3 epistole, *Marcion*⁷⁾ nu le are în canonul său, *Tatian* a primit numai epistola către Tit. E cunoscut însă, că *Marcion* a procedat arbitrar cu canonul, iar *Tatian* crede, că aci să accentuează mai mult caracterul iudaizant al ereziei.

De atunci până la *Schleiermacher* (1807) canonicitatea acestor epistole a fost totdeauna recunoscută. Mai întâi a fost atacată epistola întâia către *Timotei*, mai apoi toate 3 epistolele pastorale. Motivele din care s'a făcut aceasta sînt:

a) Greutatea de a fixa timpul compunerii acestor epistole. Nu există însă motive a nu primi tradiția bisericii, că *Paul* a fost eliberat din întâia închisoare.

b) Să afirmă, că în ele s'ar combate gnosticizmul sau învățăturile lui *Valentin* ori *Marcion* — ce nu să poate dovedi din cuprins. Erezia caracterizată în epistole samănă foarte mult cu cea indegetată numai în epistola către *Coloseni*, adică iudaizmul sau iudeocreștinizmul combinat cu speculațiuni păgine.

c) Biserica avea ierarhie deplin organizată (episcopi, presbiteri, diaconi etc), ce în alte epistole nu să află (cf. însă *Rom. 12*, ⁸ *prepoziți*; *1. Cor. 12*, ²⁸ *gubernatori*). Diaconatul și presbiteratul existau deja în biserica primitivă (*Acta 6*, ¹ sq. *14*, ²³. *20*, ¹⁷; cf. *Efez. 4*, ¹¹, etc.)

¹⁾ Adv. haer. 3, 3: „Paul zice: de omul eretic... ferește-te“ cf. Tit 3, ¹⁰.

²⁾ Strom. 1, 14 citează 1, ³³ cu formula: „Apostolul Paul în epistola către Tit“, iar Cohort. ad Gentes 3: „Căci eram odinioară și noi ne'nțelepți, neascultători“ cf. Tit 3, ³; ibid. 6.: „Căci după dzeescul apostol al Domnului, grația minuitoare a lui *Cristos* s'a arătat tuturor oamenilor“ cf. Tit 2, ¹¹⁻¹³.

³⁾ Adv. Marc. 5, 21: „Miror tamen, cum ad unum hominem (*Philem.*) literas factas receperit (*Marcion*), quod ad *Timotheum* duas et unam ad *Titum*, de ecclesiastico statu compositas, recusaverit.“

⁴⁾ Epistola fest. 39.

⁵⁾ Comment. in ep. ad Tit. prooem.: „Sed *Tatianus*, *Enkratitarum* patriarches, qui et ipse nonnullas Pauli epistolas repudiavit, hanc vel maxime, hoc est ad *Titum* apostoli pronuntiandam credidit, parvi pendens *Marcionis* et aliorum, qui cum eo in hac parte consentiunt, assertionem“.

⁶⁾ Scriitorii bisericești au păstrat fragmente din scrierile unor eretici, în cari să află locuri din epistolele pastorale. Așa la *Heracleon* (*Clem. Alex. Strom. lib. 4*, pag. 502) întimpinăm: „Nu să poate tăgădui pe sine“ cf. *2. Tim. 2*, ¹³; apoi în Excerptele din izvoarele valentiniane (idem): „lumina neapropiată“ cf. *1. Tim. 6*, ¹⁶.

⁷⁾ *Ieronim* (Comment. in ep. ad Tit. prooem.): „Licet non sint digni, qui fidem primam irritam fecerunt, *Marcionem* loquor et *Basilidem* et omnes haereticos, qui *V. Ianiam Test.*, tamen eos aliqua ex parte ferremus, si saltem in *Novo* continentur manus suas... Ut enim de ceteris epistolis taceam, de quibus quidquam contrarium suo dogmati viderant eraserunt, nonnullas integras repudiandas crediderunt, ad *Timotheum* videlicet utramque, ad *Hebraeos* et ad *Titum*... Sed *Tatianus* etc.“ (pag. 111. obs. 9.).

d) Epistolele acestea sã deosebesc de celelalte în expresiuni, idei și ton. În fiecare epistolã Paul are expresiuni,¹⁾ cari în altele nu obvin, ce rezultã din obiectul tractãrii, dispoziția și tendența autorului, deosebitele împrejurãri ale locului și timpului. Cã 1. Tim. 2, 15. 4, 5, 14 cf. 3, 4. 12. 5, 10. 2, 15. 1, 13; 2. Tim. 4, 8 nu s'ar putea combina cu învãțatura lui Paul s'a dovedit de exegeza nepreocupate ca nefondate. În urmã

e) Sã zice, cã nu sã face aluziune la raportul apostolului cu aceastã comunã (Efez). Epistolele sînt adresate cãtrã anumite persoane, iar scopul lor aduce cu sine ca stãrile spețiale ale comunei sã nu sã ia în considerare.

§. 100. Epistola cãtrã Filimon.

Pozitiv nu sã știe, de acest bãrbat a fost convertit de Paul în Efez sau altundeva; dar înainte de închisoarea dela Roma apostolul nu fusesã în Colose. Filimon era din Colose (Col. 4, 9) și escela prin credința activã, iar în casa lui sã aduna o parte a comunei la cultul dzeesc (1—7). Dupã tradiție a fost el întiul episcop în acest oraș (Constit. apost. 7, 46) sau în Gaza și a murit ca martir sub Nero.

Cuprinsul (1, 1—25): dupã întroducere urmeazã obiectul epistolei adresîndu-sã cãtrã mai multe persoane²⁾ ca așã sã fie mai sigur rezultatul; mulțãmește lui Dzeu pentru dragostea lui Filimon cãtrã credincioși; îl roagã ca pe Onisim sã-l primiascã cu cruțare; bucuros l-ar fi ținut la sine, dar nu voiește sã-i facã nedreptate, deci îl trimite înapoi; iar el sã-l primiascã ca pe apostol; paguba ce a fãcut-o Onisim va restitui apostolul; el va veni cît mai curînd la dinșii, de aceea sã-i caute o locuință; salutãri dela Epafras și soți.

Scopul și anza. Sclavul lui Filimon, *Onisim*³⁾, fugind dela dînsul s'a dus la Paul în Roma, care-l face creștin. Apostolul nu-l ține, ci îl trimite stãpînului, cãrui scrie sã nu aplice pedeapsa dupã dreptul de atunci.

Timpul, locul compunerii. Din cuprins rezultã, cã epistola s'a scris cãtrã sfîrșitul închisorii lui Paul la Roma. Dupã Col. 4, 9 cãlãtoresc Onisim și Tihic, care (din urmã) duce epistolele cãtrã

¹⁾ Numãrîndu-sã s'a aflat, cã cuvinte ce numai odatã obvin în T. N. existã mai multe: în epistola cãtrã Rom. 94; 2. Cor. 96; Fil. 34; Gal. 57; Efez. și Col. 143 etc.

²⁾ *Apia* pare a fi soția, iar *Arhipp*, un prieten, sau poate fiul lui. *Theodoret* zice cã casa lui Filimon existã și pe timpul sãu.

³⁾ Dupã tradiție a fost întiul episcop în Veria din Macedonia (Constitut. apost. 7, 46.), sau sã identifiicã cu episcopul din Efez (*Ignatie ad Ephes.* 1. și 6) afirmîndu-sã cã a murit în Roma ca martir.

Efezeni și Coloseni; apoi să amintesc în epistola de față persoanele din cea către Coloseni: Timotei, Aristarh, Marcu, Luca, Dima și Epafras.¹⁾

Autenticitatea. Fiind epistola foarte scurtă și necuprinzînd dogme ușor să explică împrejurarea, că nu să citează ca alte epistole ale lui Paul. Aluziuni să află însă la *Ignatie*,²⁾ există în *Peșito*, *Itala*, *Canonul muratoric*, *canonul lui Marcion*, *Tertulian*,³⁾ *Origen*; ⁴⁾ iar *Eusebie* o numără la omologumene, *Ieronim*⁵⁾ etc.

Baur (Paulus II. p. 88 sq.) a aflat intrinsa „embrionul unui roman creștin.“

§. 101. Epistola către Evrei.

Autorul e necunoscut. Din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre au fost mai multe păreri.

1. *Mărturiile scriitorilor bisericești.*⁶⁾ *Clement Romanul*⁷⁾ folosește epistola aceasta foarte adese fără a numi autorul; asemenea o cunoaște păstorul lui *Herma* (III, 1, 1. 9, 12, 14), iar *Iustin Martirul*⁸⁾ are reminiscențe. *Panten*⁹⁾ (pela 150) e cel dintîi care recunoscînd de dreptul epistola de paulină zice, că apostolul nu s'a numit pe sine din modestie. *Canonul muratoric*¹⁰⁾ numără 13 epistole ale lui Paul; *Marcion* și *Basilide*

¹⁾ În privința timpului compunerii există și aici abateri ca la epp. către Efezeni și Coloseni.

²⁾ Adv. Ephes. 2.; Magn. 12; Polic. 6. cf. Filim. v. 20: „să am câștig.“

³⁾ Adv. Marc. 5, 21: „Soli huic epistolae brevitatis sua profuit, ut falsarias manus Marcionis eva'eret.“

⁴⁾ Hom. in Jerem. 19: „Paul... a zis în epistola către Filimon despre Onisim: să nu fie fapta ta bună din silă, ci de bunăvoie.“

⁵⁾ Prooem. in ep. ad Philem. espune părerea celorce atacă epistola: „Aut epistolam non esse Pauli... aut si Pauli sit, nihil habere, quod aedificare non possit.“

⁶⁾ Epistola a 2. a lui Petru e adresată către iudeocreștini și de aceea au dedus unii din 3, 14-15 că s'ar face aluziune la epistola de față. Să observă însă că aceste cuvinte nu să află în epistola către Evrei, ci după înțeles în 1. Cor. 5, 8, sq.; 1. Tes. 5, 1; 2. Tes. 2, sq.; Fil. 3, sq. etc.; apoi cetitorii sint deosebiți.

⁷⁾ Epist. ad Corinth. 9 cf. Evr. 11, 5, 7, 12 cf. Evr. 11, 31, 17 cf. Evr. 11, 37, 36 cf. Evr. 6, 43 cf. Evr. 3, 5 etc.

⁸⁾ Apol. I, 63, VI, 425 (Isus) să numește inger și apostol cf. Evr. 3, 1; Dial. c. Tryph. 13 citează Evr. 9, 13.

⁹⁾ După *Clement Alexandrinul* (la Eus. H. E. 6, 14): „De aceea, precum zice fericitul bătrîn (Panten), după ce Domnul a fost trimis de apostolul celui atotputernic, către Evrei din modestie Paul, fiindcă fusesă trimis la păgîni, nu s'a scris pe sine apostolul Evreilor, pentru cinstea Domnului, pentru chibzuința că trimite și Evreilor, deși era vestitorul și apostolul păgînilor.“

¹⁰⁾ Cuprinde afară de acestea (scrise către 7 comune) încă una către Laodiceni și alta către Alexandrineni, care din urmă au identificat-o unii cu cea către Evrei.

încă n'au recunoscut-o, dar epistola către Evrei să află în *Peșito* după cele pauline fără a să pune autorul. *Irineu*¹⁾ o cunoaște, deși nu zice, că ar fi opul lui Paul. *Clement Alexandrinul*²⁾ atribuie epistola lui Paul zicînd, că s'a scris evreește și Luca a tradus-o în grecește. *Caiu*³⁾ (pela 196) numără numai 13 epistole pauline. *Tertulian*⁴⁾ zice, că Barnaba a scris-o și pare a nu ști, că unii o atribuie lui Paul, iar lui Marcion nu impută, că a omis epistola către Evrei cum face aceasta pentru cele pastorale. *Novățian*⁵⁾ (pela jumătatea veacului al 3.) nu întrebuițază epistola către Evrei. *Origen*⁶⁾ citează

¹⁾ *Eusebie* (H. E. 5, 26): „Afară de opurile și epistolele amintite mai avem dela Irineu o carte cu deosebite tratate, în care să amintește epistola către Evrei și cartea înțelepeunii, din care a folosit el unele ziceri“. *Stefan Gobarus* (în veacul al 6.) zice după *Fotie* (Bibl. cod. 232) apriat, că *Ipolit* și *Irineu* nu recunosc epistola către Evrei de opul lui Paul; iar *Fotie* (l. c. 121) a găsit în scrierile lui *Ipolit* notița: „epistola către Evrei nu e a lui Paul“. Cu aceasta stă în strînsă legătură împrejurarea, că *Irineu* în opul său contra ereticilor nu întrebuițază această epistolă.

²⁾ *Strom.* 6 citează *Evr. 5, 13*: „Paul . . . scriînd Evreilor“. După *Eusebie* (H. E. 6, 14): „El zice, că epistola către Evrei e a lui Paul, dar s'a scris Evreilor în limba evreească, iar Luca traducîndu-o a publicat-o pentru Elini. De aceea e aceeaș formă la explicarea acestei epistole ca și la Acta. Paul nu ș'a pus numele cu drept cuvînt. Căci — zice el — trimițîndu-o Evreilor, care erau preocupați față de el l-ar fi bănuit, înțelepțește n'a voit să-i înstrăineze de tot puînd la început numele său“.

³⁾ *Eusebie* (H. E. 6, 20): „Am primit dialogul lui *Caiu* (*Gaiu*), un bărbat înțelept, din Roma sub *Zefrin*, contra lui *Proclu*, capul ereziei din Frigia . . . amintește numai 13 epistole de ale sîntitului Paul; iar pe cea către Evrei nu o numără la celelalte, dupăce și alții la Romani nu o țin de a apostolului;“ cf. *Ieronim*, *De vir. ill.* 49.

⁴⁾ De pudicitia 20: „Volo tamen ex redundantia alicujus etiam comitis apostolorum testimonium superducere, idoneum confirmandi de proximo jure disciplinam magistrorum. Exstat enim et *Barnabae titulus ad Hebraeos*, a deo satis auctoritatis viri, ut quem Paulus juxta se constituerit in abstinenciae tenore: aut ego solus et *Barnabas* non habemus hoc operandi potestatem? Et utique receptor apud ecclesias epistola *Barnabae* illo apocrypho Pastore moechorum . . . Hoc qui ab apostolis d.dicit et cum apostolis docuit, nunquam moecho et fornicatori secundam poenitentiam promissam ab apostolis norat“. *Adv. Marc.* 5, 21 cf. pag. 271. obs. 3.

⁵⁾ Aceasta putea face foarte ușor spre întărirea învățaturii, că *lapsi* nu mai pot fi primiți în sinul bisericii din Evrei 6, 4-6.

⁶⁾ *Ad African.* 9: „Dacă cineva fiind strimtorat pentru dovada din Evrei 11, 37, ar primi părerea celorce zic, că epistola nu e a lui Paul, apoi m'aș folosi față de un atare și de alte dovezi, că epistola e a lui Paul“. *Eusebie* (H. E. 6, 25) zice despre dînsul: „Asupra epistolei către Evrei judecă el în omiliile sale astfel: Stilul epistolei către Evrei nu are simplitatea proprie apostolului, ci compoziția ei e mai grecească, ce trebuie să admită oricine, dacă poate judeca asupra deosebirii limbii. Ideile epistolei sint admirabile și nu să deosebesc de celele să află în epistolele recunoscute de autentice ale apostolului; și aceasta va recunoaște celce cunoaște mai deaproape scrierile apostolului. Dacă trebuie să mă pronunț, uș zice numai că ideile sint ale apostolului, iar expresiunile și compoziția sint ale altuia, care a însămnat cuvîntările apostolului și a propus cuvintele

epistola de față cu cuvintele „apostolul,” „Paul,” „Paul în epistola către Evrei zice“; recunoaște, că unii nu o atribuie lui Paul; însuș zice, că ideile sînt pauline, iar dicția și compoziția nu; fiind cuprinsul paulin e bună tradiția bisericii, că Paul a scris-o și face bine comuna creștină, care o primește de atare; cine însă a scris-o numai Dumnezeu știe, deoarece tradiția numește de autor pe *Clement*, episcopul Romei, sau pe *Luca*. De paulină o consideră *Dionisie* (pela 280), *Alexandru* (pela 312), *Atanasie*, *Teofil* și *Ciril*; numai *Eutaliu* (pela 460, Zacagni l. c. p. 668 sq.) amintește unele îndoieli în privința autenticității, dar le combate.

Credința Alexandrinilor e de mare importanță, deoarece ei cultivau atunci știința și erau critici ageri; de aceea epistola este primită de celelalte părți ale bisericii răsăritene. Sinodul din *Antiohia*¹⁾ (pela 264) să provoacă la ea; *Arianii*²⁾ o combat din motive dogmatice, din care cauză lipsește în traducerea gotică; *Eusebie dela Cezarea* însă o numește adese un product al lui Paul (H. E. 3, 3) și o numără la omologumene (ibid. 3, 25), dar crede, că e tradusă din originalul evreesc (ibid. 3, 38); amintește de unii Greci, care fiindu-să de Romani, nu o primesc drept paulină (ibid. 3, 3); ba însuș o numește odată la antilegomene.³⁾ Lui Paul o recunosc *Iacob de Nisibis*⁴⁾ (pela 325), *Efrem Sirul*,⁵⁾ sinodul dela *Laodicea*,⁶⁾ *Vasilie cel Mare*, *Ciril Ierusalimiteanul* (Cateh. 4), *Grigorie*

învățătorului său cu cuvintele proprii. Dacă deci — zice mai departe — o biserică crede, că această epistolă e paulină, să fie lăudată pentru aceasta; căci nu fără temei ne-au predat-o cei vechi ca o epistolă a lui Paul. Cine însă a scris-o, știe numai Dumnezeu; totuș istoria unora ne spune, că *Clement*, episcopul roman, a scris epistola; iar alții zic că a compus-o *Luca*, care a scris evanghelia și Acta“.

1) În scrisoarea către Paul de Samosata citează Evr. 11, 28 cu cuvintele „după apostolul Paul“.

2) *Epifane* (Haer. 59, 37) și *Teodoreț* (Prooem. in ep. ad Hebr.) zic, că aceștia nu o recunosc de paulină.

3) H. E. 6, 13: „Ei întrebuițază și mărturiile din antilegomene, așa-numita înțelepciune a lui Solomon și a lui Isus fiul lui Sirah și epistola către Evrei, a lui Barnaba, *Clement* și *Iuda*“.

4) Citează din această epistolă ca dintrun op. apostolesc (Gallandi, Bibl. Patr. V. p. 1 sq.).

5) Citează Rom. 2, 16; Efesz, 5, 15; Evr. 10, 51 cu cuvintele: „despre această zi strigă Paul apostolul“ și le deosebește de alte citate prin cuvintele: „strigă fecitul Petru“ (Opp. Graec. Tom. II. Rom. 1743 fol. p. 203).

6) În can. 60. numără 14 epistole pauline. Acest sinod, *Atanasie* și codicii N ABC etc. numără epistola noastră după a 2. Tes. și înainte de 1. Timotei.

de Nazianz, Jambli ad Seleucum,¹⁾ Grigorie de Nisa, Epifane, Crizostom, Teodor de Mopsvestia, Teodoret etc.

Dela mijlocul veacului al 4. începe și biserica apusană a fi de părerea celei răsăritene. O citează ca opul lui Paul mai întâi *Ilarie dela Pictaviu*, apoi *Lucifer Calaritanus* (†371), *Filastriu*, (episcop în Brescia, † pela 387), *Ambrozie*, etc. Totuș să amintesc și unele îndoieli. Filastriu numește eretici pe ceice n'ar primi epistola de paulină, ci o atribue lui Barnaba, Clement Romanul sau Luca, zice însă, că în biserica latină să citească numai 13 epistole.²⁾ Comentarul lui Ambrosiaster să estinde numai asupra celor 13 epistole, fără a cuprinde epistola către Evrei. Chiar *Rufin*³⁾ adaogă: „Si quis tamen eam receperit“. *Ieronim*⁴⁾ nu s'a putut hotărî a o de-

¹⁾ Să adaogă însă observarea: „Unii numără epistola către Evrei la *notha*“.

²⁾ Haeres. 122 și 127 o numește paulină; iar Haer. 88: „Statutum est ab apostolis et eorum successoribus, non aliud legi in ecclesia debere catholica, nisi legem et prophetas et evangelia et actus apostolorum, et Pauli tredecim epistolas, et septem alias, Petri duas, Joannis tres, Judae unam et unam Jacobi, quae septem actibus apostolorum coniunctae sunt. Scripturae autem absconditae, i. e. apocrypha, etsi legi debent morum causa a perfectis, non ab omnibus legi debent, quia non intelligentes multa addiderunt et tulerunt, quae voluerunt haeretici.“ Haer. 89: „Haeresis quorundam de epistola Pauli ad Hebraeos. Sunt alii quoque, qui epistolam Pauli ad Hebraeos non adserunt esse ipsius, sed dicunt aut Barnabae esse apostoli, aut Clementis de urbe Roma episcopi. Alii autem Lucae evangelium aiunt epistolam, etiam ad Laodicenses scriptam. Et quia addiderunt in ea quaedam non bene sentientes, inde non legitur in ecclesia; et, si legitur a quibusdam, non tamen in ecclesia legitur populo, nisi tredecim epistolae ipsius et ad Hebraeos interdum. Et in ea quia rhetorice scripsit, sermone plausibili, inde non putant eiusdem apostoli. Et quia et factum Christum dicit in ea (3, 4), inde non legitur; de poenitentia autem (6, 4 sq.) propter Novatianos aequae. Cum ergo factum dicit Christum etc.“

³⁾ Inyectiva in Hieronymum 1. Opp. Hieronymi ed. Martianay. T. V. p. 279.

⁴⁾ La Tit 1, 5 Opp. ed. Vallars. 2. Tom. VII. P. 1. p. 695: „Si quis vult recipere eam epistolam, quae sub nomine Pauli ad Hebraeos scripta est“; *ibid.* la 2, 2. p. 714; „Relege ad Hebraeos epistolam Pauli, sive cuiuscunque alterius eam esse putas“. Epist. 125 ad Evagrium observă el: „Epistola ad Hebraeos, quam omnes Graeci recipiunt et nonnulli Latinorum“ (ed. Martianay T. II. p. 571). Comment. la Matei 26, 9: „Paulus in epistola sua, quae scribitur ad Hebraeos, licet de ea multi Latinorum dubitent“ (ed. Vallars. T. VII. P. 1. p. 212); „Apostolus in epistola, quae ad Hebraeos scribitur, docet, licet eam latina consuetudo inter canonicas scripturas non recipiat“ (Coment. la Isaia 8, 11); „Quod quicumque est ille, qui ad Hebraeos scripsit epistolam, disserens ait“ (Coment. la Amos 8, 7); „Hoc testimonio apostolus Paulus, sive quis alius scripsit epistolam ad Hebraeos usus est“ (Coment. la Ieremia 31, 31); Catalog. 59: „Sed et apud Romanos usque hodie quasi Pauli apostoli non habetur“; *ibid.* 5: „Epistola autem, quae fertur ad Hebraeos, non eius creditur propter stili sermonisque distantiam, sed vel Barnabae juxta Tertullianum, vel Lucae evangelistae juxta quosdam, vel Clementis Romanae postea ecclesiae episcopi, quem aiunt sententias Pauli proprio ordinasse et ornasse sermone; vel certe, (sc. eius non creditur) quia Paulus scribebat ad Hebraeos et propter invidiam sui apud eos nominis titulum in principio salutationis amputaverat.“

clara deadreptul de paulină, iar *Augustin*¹⁾ își dă multă silință a străbate cu *auctoritas ecclesiarum orientalium*, deși nu poate ascunde unele păreri contrare. La stăruința lui să convoacă sinodul dela *Hippo* (393), care în canonul 36. și al 3. din *Cartago* (397) în can. 47. numără ca scripturi canonice: „13 epistole a lui Paul“ adaogînd: „a aceluiaș una către Evrei“, ce dovedește, că încă nu cutezaseră a o pune întrun rang cu celelalte, ceace să întimplă prin can. 29. al sinodului al 5. din *Cartago* (ținut la 419) unde să zice: „Epistolarum Pauli apostoli numero quatuordecim“ (Mansi, Conc. coll. III. p. 891. 924. IV. p. 430).

2. *Dovezile interne:*

a) Unele îndegetări, ce să află în epistolă, să pot raporta și la alt scriitor nu numai la Paul.²⁾

b) Cap. 2, ³ autorul să numără la ceice n'au primit evangelia deadreptul dela Domnul, ci dela alții. Noi știm însă, că Paul totdeauna — fie din motive polemice, fie numai în treacă — accentuează cu toată tăria, că nu e delegatul vrunei om, ci învățătura creștina i-a descoperit-o Cristos (Gal. 1, 1. 11. 12. 15. 16. 2, 16; 1. Cor. 9, 1. 11. 2 sq.; Efez. 3, 2, 3).

c) În cap. 9, 1—5 la descrierea sanctuarului din Ierusalim să comit erori istorice, d. e. altarul tămîierii să zice, că e în sînta sîntelor; autorul să ține strict de Pentateuh presupuind, că cele dispuse acolo s'ar afla și în templul lui Irod — știm însă, că chivotul lipsia. Paul trebuia să știe toate acestea, deoarece petrecusă acolo mai multă vreme.

Scripserat autem ut Hebraeus Hebraeis Hebraice, i. e. suo eloquio disertissime, ut ea, quae eloquenter scripta fuerant in Hebraeo eloquentius verterentur in Graecam; et hanc causam esse, quod a ceteris Pauli epistolis discrepare videatur“.

1) De peccatorum meritis et remissione 1, 2: „Ad Hebraeos quoque epistola, quamquam nonnullis incerta sit... magisque me movet auctoritas ecclesiarum orientalium, quae hanc quoque in canonicis habent, quanta pro nobis testimonia contineat, advertendum est“. Enchirid. ad Laurent. 8: „In epistola quippe ad Hebraeos, qua teste usi sunt illustres catholicae regulae defensores“. De aecce citează el de regulă epistola ca una paulină, mai adese însă incunjură numele autorului zicînd: *epistola ad Hebraeos; epistola quae scribitur, inscribitur, est ad Hebraeos* etc. Va să zică el mai mult o recunoaște de canonică decit de paulină, ce rezultă și din: „Exponens autem apostolus, quid sit: in Isaak vocabitur tibi semen (Gen. 21, 12): i. e., inquit, non qui filii carnis, hi filii Dei, sed filii promissionis deputantur in semine (Rom. 9, 10). Sic intellectum est et in epistola ad Hebraeos et sic expositum“ (De civit. Dei 16, 32).

2) Cap. 13, 10 cf. 10, 34. 13, 23 cf. Fil. 2, 24; 13, 19, 23 cf. Rom. 1, 11—13. 14, 29. 1. Cor. 11, 34. Gal. 4, 19 sq. 1. Tes. 2, 17. 18. 3, 10, 11; 13, 18 cf. Rom. 15, 30. 1. Tes. 5, 26. 2. Tes. 3, 1. Col. 4, 3; 13, 23 cf. 1. Tes. 3, 2. Filim. v. 1; 13, 24. 35 cf. 1. Tes. 5, 26. 26. 2. Tes. 3, 18. Filim. 23—25.

d) Stilul și dispozițiunea să deosebesc de a lui Paul.¹⁾ Limba în această epistolă e mai curată decît în celelalte scrieri ale T. N., să apropie foarte mult de greca clasică, și numai unele părți din Acta au aceeaș dicție; evraizme obvin numai la citatele din T. V. Apostolul din contră în epistolele sale luptă cu limba pănăce poate da ideilor forma cuvenită; din care cauză întîmpinăm iregularități gramaticale, schimbări de construcțiune și la parenteze mai lungi foarte multe anacolute. În epistola către Evrei însă vorbirea să mișcă lin și sărbătorește; perioadele sint regulate (7, 20—22), anacolute nu există; dicția căștigă în frumsețe, eufonie și armonie prin construcțiuni participiale (1, 1—4 7, 1—3 etc.). Cu un cuvînt autorul epistolei grijește foarte mult de formă, ce la Paul nu să observă. O dovadă e aceasta, că celce a scris-o e familiarizat cu regulile retorice și arta stilistică; deși nu să poate nega, că dacă autorul acesteia întrece pe Paul în dicție, apoi nu-l ajunge în agerimea dialectică la argumentare (d. e. 12, 25); lipsește legătura strictă între idei (d. e. 4, 14), expresiunea nu e precisă și determinată (d. e. 7, 27).

e) Deși în întregul său ideile samănă celor pauline, totuș există deosebiri²⁾. La Paul centrul opului de mîntuire este învierea lui Cristos din morți, ce aici să amintește numai în treacăt (13, 20); credința e opusă legii și faptelor ei fiind obiectul spețial Cristos, iar aici să'nțelege sub aceasta încrederea umilită în grația și promisiunile lui Dzeu; autorul nu amintește de participarea păgînilor la împărăția mesianică, deși înfățoșază iudaismul ca o treaptă neperfectă spre creștinism; în urmă observăm deosebită predilecție pentru explicarea tipico-simbolică, care la Paul obvine foarte rar (Gal. 4, 21 sq.; 1. Cor. 10, 1 sq.).

f) Paul citează din originalul evreesc și din LXX — cîteodată liber —, iar autorul epistolei către Evrei numai din LXX (mai mult ori mai puțin strict³⁾). Formula de citare la

¹⁾ Aceasta au constatat-o deja *Clement Alexandrinul, Origen, Filastriul, Ieronim*, cf. pag. 274 sq.

²⁾ *Origen* deja mărturisește aceasta, cf. pag. 274 sq. Evr. 1, 1—3 cf. 2. Cor. 4, 4. Col. 1, 15, 16; Evr. 7, 35 cf. Rom. 8, 34; Evr. 10, 12—13 cf. 1. Cor. 15, 25; raportul între T. V. și cel N. ca carne și spirit; umbră și trup, 7, 16. 8, 7. 9, 9 sq. 10, 14 sq. cf. Rom. 2, 29. 2. Cor. 3, 6. 7. Gal. 3, 3. 24. 4, 3. 9.

³⁾ Afară de 10, 30 cf. Deut. 32, 35 e după Rom. 12, 19, adică nici după originalul evreesc, nici după LXX.

cel dintii este: „precum e scris“, „esté scris“, „zice scriptura“, sau simplu „zice“ etc., precînd la autorul acestei epistole aflăm formula „zice“, „Spîritul sint grăește“ (3, 7), „oarecine“ (2, 6), etc.; uneori nu are formula de citare, ci înșiră simplu în text cuvinte din s. Scriptură, respective le espune ca cum le-ar grăi Dzeu ori Cristos — dar niciunde nu întrebuintază formulele lui Paul. Nu să poate trece cu vederea nici împrejurarea, că textul lui Paul din LXX consună mai mult cu *cod. vatican*, iar la autorul epistolei cătră Evrei cu al *cod. alexandrin*, deci el a avut înaintea sa alt codice al LXX.

g) Paul în epistole să ține de datina veche: numește autorul, cetitorii și salutarea; urmează apoi tema, partea dogmatică, cea parenetică, în urmă știri personale. Aci avem ce-lelalte părți, lipsesc însă inscripția și salutarea întroducătoare avînd proemiu ca evangelia lui Ioan, care conține tema. Această împrejurare a fost observată deja de *Panten* și *Clement Alexandrinul*¹⁾. În urmă

h) Nu convine cu principiul lui Paul (Rom. 15, 20; Gal. 2, 9) să să amestece acolo, unde evangelia era deja lătită, iar aici scriitorul are în vedere cetitori iudeocreștini.

Din această espunere rezultă:

a) Epistola cătră Evrei e recunoscută de opul lui Paul mai întii în biserica alexandrină — după Origen — și egipteană; iar în ce-lelalte părți ale bisericii răsăritene abia dela mijlocul veacului al 4., deși îndoielile nu încetaseră de tot.

b) Biserica apusană în cele 3 veacuri dintii e contra epistolei; dela jumătatea veacului al 4. începe a o recunoaște, dar chiar Ieronim și Augustin nu să pronunță hotărit asupra ei.

c) Din veacul al 4. până în al 16. putem zice, că era

¹⁾ Vezi pag. 273. 274. Cel dintii crede, că era necuvincios ca Paul să să numiască pe sine, deoarece chierea lui a fost a predica păginilor și nu Iudeilor; al doilea zice, că din prudentă, ca să nu înștrăineze pe cetitori, care erau pieocupați față de dinsul. La aceste explicări să adoaă a lui Hug l. c. II. p. 240 sq., care zice, că avînd epistola după 3, 12. 23 mai mult caracterul unui tratat, unei omilii, decît al unei epistole, nu să potriviva să să numiască autorul. Dar să întreabă: putut-a autorul răminea necunoscut vreme așa îndelungată? Paul scriînd comunelor din Galatia, unde erau contrari declarați de ai lui, să provoacă la autoritatea sa apostolească; să nu fie îndrăznit a face așa ceva față de Evrei? E drept, că epistola e mai mult un tratat, dar la sfîrșit are caracterul epistolar; de ce s'a făcut abateri numai la începutul ei?

cam generală credința despre proveniența epistolei dela Paul, cînd apoi iarăș încep indoielile¹⁾.

d) Autorul nu e învățacel nemijlocit al Mîntuitorului; a stat cu Paul în strînse legături (cuprinsul și dispoziția epistolei); a cunoscut unele epistole ale acestuia (cf. 10, ₃₀); după 13, ₂₃ era intim și cu Timotei; în urmă trebuie să fie fost un bărbat cu multă trecere la unele comune creștine, căci numai așa a putut scrie epistola. Pare deci a fi unul dintre soții lui Paul, și adecă după tradiția veche: *Luca*²⁾, *Clement Romanul*³⁾ ori *Barnaba*⁴⁾, iar în timpul mai nou au crezut unii că *Sila* (Silvan⁵⁾ ori *Apolo*⁶⁾.

Pro și *contra* fiecărui din aceștia s'au adus dovezi, adevărindu-să așa cuvintele lui Origen: „*Cine a scris o, știe Dzeu*“.

1) Cajetan și Erasmus o neagă lui Paul; conciliul tridentin în ședința a 4. din 8 Aprilie 1546 pune capăt tuturor indoielilor, dar o numără după cea cătră Filimon (cf. și pag. 275 obs. 6.). De ce nu i-să dă locul ce l-ar merita după cuprins? Luther, Melancthon etc. nu o atribuie lui Paul; dar la începutul veacului al 17. (afară de Arminieni și Sociniani) biserica evanghelică o recunoaște de atare pănăve Semler și Michaelis re'nvie indoielile.

2) *Clement Alex.* îl numește traducător, *Origen* știe că unii îl țin de autorul epistolei; unii îl țin de concipientul ei la porunca și din încrederea lui Paul. Înrudire în stil există între scrierile lui Luca și epistola de față, dar după Col. 4, ₁₁₋₁₄ el era păgînocreștin, precînd autorul de aci aparține după naștere la poporul israelitean (1, ₁: sint *părinții* care au primit descoperirea T. V., 11, ₂ *bătrînii* sint credincioșii T. V.).

3) *Origen* zice, unii îl numește prelingă Luca de autor. Dar și acesta e păgînocreștin; epistola lui Clement cătră Corinteni să deosebește în esunere de aceasta; ba Clement are reminiscențe din epistola de față, adecă el a recunoscut-o de opul altui scriitor.

4) Mai întii *Tertulian*, apoi *Ieronim* dintre cei vechi, apoi unii în timpul mai nou. Barnaba însă n'a putut-o scrie, pentrucă epistola ce să atribuie lui stă în privința ideilor și a stilului mai prejos decit aceasta; nu să poate ca el să intreacă pe Paul, care cînd lucrau împreună pășește ca vorbitor (Acta 14, ₁₃); apoi deși născut în Cipru, petrecusă mai multă vreme în Ierusalim (Acta 4, ₃₆₋₃₇, 9, _{27-11, 22}) și nu putea face erorile din 9, ₁ sq.

5) Aparține la comuna din Ierusalim, unde petrece mai mult timp (Acta 15, ₂₂); deci trebuia să cunoască mai bine templul de acolo.

6) Mai întii îl numește Luther. Acta 18, ₁₈₋₃₄ Apolo să descrie că un bărbat eloquent, cunoscător al scripturilor; iar fiind din Alexandria era verzat în științele de acolo, pe cari le aplică și în învățămîntul creștin (1. Cor. 1, ₁₂ sq. 3, ₄ sq.). Mai departe să zice că împrejurarea din urmă explică, de ce nu cunoaște mai deaproape aranjamentul templului din Ierusalim, deoarece Iudeii din Egipt avînd templul lor (prin preotul Onia zidit sub Ptolomeu Filometor, 180—145 n. d. Cr.) nu să interesau de celalalt; așa mai ușor să explică întrebuintărea exclusivă a LXX și predilecțiunea penfru explicarea tipico-simbolică. Toate acestea însă sint numai ipoteze și nu să pot proba prin compararea cu un document autentic; nici tradiția veche nu știe de aceasta.

Cuprinsul¹⁾:

a) *Partea dogmatică* (1, ₁—10, ₁₈): toate descoperirile de până aci le-a întrecut cea în fiul lui Dzeu — Isus e mai presus decât îngerii (care au mijlocit T. V. cf. Acta 7, ₅₃), ce să dovedește și în T. V. — să ținem cu tărie la învățătura lui, căci dacă n'a putut fi călcată fără pedeapsire legea mijlocită de îngeri, cum vom scăpa de pedeapsă părăsind învățătura predicată de Domnul, care și acum să întărește de Dzeu prin minuni? — acest Domn — nu îngerii — va stăpîni în împărăția lui Dzeu — încă nu vedem lui toate supuse, dar vedem deja începutul măririi sale; el care în moartea sa a fost mai înjosit decât îngerii, e încoronat în cer cu glorie și mărire; în încarnarea sa s'a făcut una cu oamenii și prin patimile sale a câștigat oamenilor (frații lui) mîntuirea, iar acum să preamărește în biserică — Mîntuitorul a trebuit să să facă om, căci n'a venit să mîntue pe îngeri, ci pe oameni de sub stăpînia morții; întru toate s'a făcut oamenilor asemenea ca așa cunoscînd toate slăbiciunile naturii omenestii să poată fi arhieru substituit în înțelesul adevărat — acest arhieru al mărturisirii noastre are mai mult preț de it Moisi, ca meșterul față de unealtă și fiul casei față de slugă — cetorii ascultînd de cuvintele psalmistului să nu fie necredincioși ca părinții lor în pustie, din care cauză aceștia au murit acolo și n'au intrat în țara făgăduinții — ca aceștia avem și noi o pace dară vom fi credincioși, adică pacea vecinică la Dzeu (Gen. 2, ₂. ps. 95, ₈—₁₁); în aceasta să căutăm a intra prin credință, căci amenințarea lui Dzeu față de necredincioși să va realiza în judecată — arhieria fiului înomenit are mai multă grație decât cea a T. V., deoarece Isus are putere și milă — însușirile arhierului pămîntean (mijlocitor între Dzeu și oameni, cunoaște slăbiciunea acestora, e chemat de Dzeu) să afle și la Isus, care a dovedit acestea pe muntele olivilor și a devenit prin ascultarea sa mijlocitor perfect fiind arhieru după rînduiala lui Melchisedec — el ar avea să le împărtășească în acest punct învățături misterioase, dar să teme că nu-l vor înțelege; nu le va espune învățăturile începătoare ale creștinizmului — aceia care după primirea creștinizmului au căzut nu mai pot fi mîntuiți, ci vor fi judecați — cetorii au meritat a fi aleși pentru faptele lor, de aceea până la sfîrșit să stăruiască imitînd credința și răbdarea celorce deja au primit bunurile cele vecinice; lui Avram s'au promis acestea de Dzeu cu jurămint, dar s'au realizat abia în urma nădăjduirii sale; obligațiunea promisiunii și a jurămintului să fie nu numai pentru Avram, ci și pentru noi motiv de așteptare că vom intra în sînta sintelor lui Dzeu, în care Isus, arhieru cel vecinic, deja a intrat — demnitatea arhierască a lui Isus să arată în toată splendoarea ei în tipul său Melchisedec, care a fost „regele dreptății“ și „regele păcii“, o persoană fără trecut și viitor; el a luat dela Avram zeciu-

¹⁾ Împărțirea nu trebuie strict luată, deoarece în partea întâia întîmpinăm admonări, la întreaga epistolă după tendință e parenetică.

ială, deși era străin, l-a binecuvîntat, deși acesta avea promisiunea — de aceea preoția levitică e mai inferioară decît ceea a lui Melchisedec — demnitatea preoției creștine să arată și în instituirea ei; căci dacă n'ar fi ceva mai perfect, atunci de ce s'a desființat ordinea lui Aron, și de ce a trecut preoția dela seminția Levi la seminția Iuda?; e un dublu progres: legea, cărei a slujit preoția, s'a înlocuit prin ceva superior; apoi arhierul cel nou a ajuns la demnitatea sa nu după orînduirea omenească, ci după sfatul vecinic, de aceea are o preoție vecinică; ordinea levitică nu putu șterge păcatul și fu înlocuită prin ordinea ce dă speranță vecinică — preoția noauă e înțărîtă cu jurămînt, ce n'avea cea levitică — purtătorii preoției levitice să schimbau prin moarte, iar aici e numai un arhieru vecinic — în creștinism avem un arhieru fără păcat nu ca cel din T. V. — arhierul T. N. întrece pe cel din T. V. în privința însușirilor personale, a locului de jertfă și a jertfirii — această arhierie nu să poate împreuna cu cea levitică; realitatea eschide umbra; căci acelaș raport e între legămîntul lui Cristos cătră cel vechi ca între realitate și umbră — deja la legămîntul cel vechi Dzeu a avut în vedere ceva mai înalt, legămîntul dragostei, care avea să șteargă pe cel existent — legămîntul vechi încă avea un loc de cult aranjat foarte bine, dar preoții puteau intra numai în partea întia a sanctuarului, iar în a doaua intra odată pe an arhierul, ce arată că atunci încă nu era cu puțință a intra la Dzeu și adevărul mai înalt; toate erau numai simboale și actele liturgice nu curățau lăuntru omului — Isus a intrat prin vărsarea sîngelui său odată pentru totdeauna în sanctuarul ceresc, care acum e pentru totdeauna deschis; dacă sîngele animalelor curăță pe din afară, cu cît mai virtos sîngele lui Cristos va curăți și agrăția pe ceice stau sub dînsul — Isus e mijlocitorul T. N.; el a luat asupra moartea și prin această jertfă ne-a cîștigat viață vecinică; testamentul însă are valoare pentru moștenitori numai după moartea testatorului, așa a trebuit și Isus să meară ca să poată lăsa celor chemați promisiunea vieții vecinice — la aceasta face aluziune T. V. cînd toate să îndeplinesc cu stropirea sîngelui — simboalele de aci însă s'au realizat în Isus, care n'a intrat întrun sanctuar tipic, ci în locuința vecinului Dzeu — de aceea el numai odată a adus jertfa sa sîngeroasă și n'a repetit-o ca arhierul T. V.; iar cînd va veni a doaua oară nu va aduce jertfă, ci va desăvîrși pe credincioși — repetirea jertfelor în T. V. arată că legea era numai umbră și nu adevăr; dacă jertfele ar fi putut înlătura păcatele, n'ar fi trebuit să să repețască — sîngele animalelor însă nu poate curăți, de aceea arată Mîntuitorul că Dzeu nu așteaptă jertfe de junghiere, ci jertfa ascultării — preoții Evreilor întruna aduceau jertfe, iar Isus aducînd odată jertfă șade de dreapta Tatălui ceresc — de aceea să și promite Ier. 31, ³¹—³⁴ un nou legămînt care va fi în veci.

b) *Partea parenetică* (10, ¹⁹—13, ²⁵): avînd noi siguranța, că prin sîngele lui Isus vom fi părtași de fericirea vecinică, să fim credincioși celuice încă ne este credincios și să nu cădem în iudaism,

ci să suportăm toate suferințele; altcum timpul decizător nu e de parte — căderea dela creștinism e păcat al răutății, ce prin nimic nu să poate desvinovăți; dacă căderea dela legea mozaică să pedepsește cu toată asprimea (Deut. 17, 2), cu cît mai virtos lăpădarea de convingerea creștină — suferințele lor i-au încoronat deja, deci răbdînd să caute mîntuire în credință — cece crede să nu caute a și vedea; toți bărbații mari numiți în T. V. au ajuns la mîntuire lăpădîndu-să de cunoștința lor și primind adevărul dzeesc — prin credință aceștia au învins lumea și suportat toate suferințele — aceștia n'au intrat îndată în bunurile făgăduinții, ci au așteptat până în timpurile noastre, iar de noi răsplata e foarte aproape — nu numai mulțimea atitor prototipuri, ci chiar exemplul lui Isus Cristos îndeamnă pe cetitori a fi statornici în luptă și suferinți — încă n'au luptat ei până la sînge și să nu uite că pedeapsa e dovada dragostei și că ei sînt fii adevărați — dela părinții trupești au primit cu supunere pedepse, deci și dela Dzeu, care pedepsește după înalta sa înțelepciune și nu ca oamenii părtinitori; să cugete la roade, nu la durerile momentului — să fie rezoluți a urma virtuții și a nu suferi între ei seducători — să nu piardă alegerea lor ca Esau — ei n'au primit un legămint ca cel de pe muntele Sinai, ci s'au pus în legătură cu Dzeu și sînții lui; dacă au fost pedepsiți în T. V. cece n'au ascultat de vocea lui Dzeu, cu atît mai virtos să vor pedepsi cece acum îl hulesc; Dzeu pedepsește ca un foc mistuitor — credința lor în creștinism s'o arate în viață prin dragoste cătră frați, ospitalitate, îngrijînd de cei în închisoare, de cinstea lor; să fie îndestulți cu toate și supuși față de capii lor spirituali — Isus nu e schimbăcios, deci și ei să fie totdeauna credincioși; să nu ia parte la mîncările jertfelor iudovești; ei singuri au o atare mîncare, la ce Iudeii nu pot lua parte, deoarece în această privință legea a făcîut deosebire; corpurile animalelor, al căror sînge arhierul îl ducea în sînta sintelor, să ardeau afară de tabără și cetate și Iudeii nu gustau din ele; Isus a pătimit afară de cetate și deci nime nu poate lua parte la jertfa lui dintre cece să împărtășesc de cultul iudeu, ci cece voiește a gusta din jertfa lui Isus, trebuie să să despartă de iudaism; urmînd după aceasta suferinți răbdăm ca și Isus știind bine, că nădejdea noastră nu e de față ci în viitor — să mărturisască credința lor cu cuvîntul și cu fapta cinstind și pe preoți — să să roage și pentru cece le scrie, ca cît mai curînd să-i poată vizita — le poștește pace; recomandare; știri despre Timotei; salutări.

Anza și scopul. Iudeocreștinii din Palestina nu să lăpădaseră cu totul de iudaism. Precum Mîntuitorul și apostolii cercetau templul din Ierusalim, așa făcură și credincioșii observînd multe din legile ceremoniale ale legii vechi. Să'nțelege, că unii făceau abatere (Acta 6, 11—14), dar majoritatea credea, că legea e obligătoare și de aceea sînt contrari lui Paul pen-

tru învățătura sa referitoare la păgînii care voiesc a trece la creștinism. Dacă însă Paul nu a observat totdeauna hotărîrile conciliului apostolesc, apoi nu procedară altfel nici cei mai riguroși dintre iudeocreștinii din Palestina. Ei începură a ținea și mai strict la legea mozaică și cultul levitic deosebindu-să de ceice păreau a nu face aceasta, pentrucă stăteau în intîme legături cu păgînocreștinii netăiați împrejur; unii chiar nu mai luau parte la cultul celorlalți (6, 1 sq. 10, 26—30). Autorul scriind între atari împrejurări ferește pe cetitori de reîntoarcerea la iudaism arătînd, cu cît mai perfectă și înaltă e descoperirea creștină față de cea din T. V., care era numai pregătire și tipul acesteia; espune urmările lăpădării de creștinism și îi îmbărbătează a fi statornici în credința adevărată („cuvînt de indemnare“ 13, 22).

Limba originală e cea grecească, care era pe atunci foarte lătită în Palestina.¹⁾ Expresiunea e curată, perioadele sînt conforme caracterului limbii grecești; să află multe cuvinte compuse, al căror înțeles în limba aramaică trebuia redat prin circumsciere; există foarte multe paronomazii,²⁾ cari nu pot fi rezultatul întîmplării; în urmă să citează regulat după LXX, deși poate înțelesul să deosebește de original.³⁾

Cetitorii sînt iudeocreștinii din Palestina. Inscripțiunile manuscrisurilor vechi, în traduceri și scriitorii bisericii o numesc „cătră Evrei“. Numele *evreu* să folosește în înțeles mai larg de urmașii lui Avram, iar în cel mai îngust de acei Iudei, care vorbeau limba evreească (palestinenii), precînd ceice vorbeau altă limbă să numiau eleniști. Centrul celor dintîi era Ierusalîmul; de aceea *Panten*, *Clement Alexandrinul*, *Eusebie*, *Ieronim* etc. nu să îndoiesc, că cetitorii sînt palestineni. Aceasta să întărește și din cuprinsul epistolei. Cetitorii sînt numai iudeocreștini și nu și păgînocreștini, și adecă de aceia care

¹⁾ *Clement Alexandrinul* (l. c.), *Eusebie* (l. c. 3, 38), *Crizostom*, *Teodoret* etc. au afirmat că epistola s'a scris în limba aramaică. *Origen* (*Eusebie* l. c. 6, 25) crede că un străin a scris ideile lui Paul; iar *Ieronim*: „Scripserat ut Hebraeus Hebraicis hebraice i. e. suo eloquio dissertissime, ut... eloquentius verterentur in graecum“ (*De vir. illus.* r. 5).

²⁾ Să leagă cuvinte cari sună cam în acelaș chip d. e 5, 8: ἑμαθεν ἀφ' ὧν ἤμαθεν; cf. 1, 1. 2, 2. 3. 5. 10. 18. 3, 13. 4, 2. 5, 1. 8. 14. 7, 3. 9. 13. 19. 22. 23. 24. 9, 10. 26. 10, 29. 34. 35. 39. 11, 27. 37. 12, 24. 26. 13, 14.

³⁾ Cap. 2, 5 sq. cf. ps. 8, 7; 1, 6. 2, 7. 9 cf. ps. 8, 5. 97, 7; 10, 33 sq. cf. *Avac.* 2, 4; 10, 5 cf. ps. 40, 7.

țin foarte mult la cultul mozaic, — ce nu întîmpinăm la iudeocreștinii afară de Palestina, deoarece erau prea departe de Ierusalim încît regulat să poată lua parte la cult. Altcum însă era la ceice creșcuseră în Palestina (în Ierusalim sau aproape de acest oraș), care văzuseră în fiecare zi cultul pompos dela templu. Aceștia și după trecerea lor la creștinism nu puteau înăduși în sine o deosebită iubire cătră cultul legii vechi și toate așăzămintele ei: sărbarea sabatului, observarea legilor în privința mîncărilor și a curățirilor. Comunele din Palestina pe timpul apostolilor conzistau mai virtos din Iudei și erau foarte puțini prozeliți păgini, iar păginocreștinii netăiați împrejur dispăreau mai de tot și scriind autorul cătră atari comune mestecate trebuia să ia în considerare pe păginocreștini; ba fiind iudeocreștinii zeloși apărători ai legii vechi să amintiască ne'ntelegerile ce trebuiau să fie între ei. În cap. 13, ¹² să zice simplu, că Isus a pătimit afară de poartă, adecă cetitorii locuiesc în acest oraș sau în apropierea lui. Mai departe cultul dela templu să înfățișază ca existent (8, ⁴. 9, ⁶ sq. 10, ¹ sq. 11. 13, ¹⁰ sq.); cetitorii au îndurat deja batjocuri dela conaționalii lor [13, ¹³ cf. 10, ³² sq.; Acta 8, ¹. 26, ¹⁰ sq.]; în urmă 13, ⁷ indică deadreptul comuna Ierusalim, unde Stefan și Iacob au vărsat singele lor pentru evanghelie.¹⁾

Timpul, locul compunerii nu să pot preciza mai deaproape. Unii dintre cei dintii învățăcei ai creștinismului încetaseră din viață [13, ⁷ cf. 5, ¹². 10, ³²⁻³⁴]; unii învățători ai comunei suferiseră martiriu, între care și Iacob, fratele Domnului [cf. Gal. 2, ⁹], căci numai astfel să poate explica cuprinsul epistolei, deoarece înainte de aceasta nime n'ar fi cutezat să să amestece în cercul lui de lucrare. De altă parte există un cult regulat la templu din Ierusalim. Din acestea rezultă, că epistola s'a scris scurt înainte de începutul războiului iudeu, dar sînt semne de turburări și revolte, situația e critică [10, ²⁵. 12, ⁴ sq. 13, ¹³], adecă între anii 62—68 d. Cr.²⁾

¹⁾ Interes literar au părerile că cetitorii sînt iudeocreștinii din Alexandria, un cerc mai restrîns de neofiți din Ierusalim, care fiind ameiuțați cu totală eschidere dela cultul din templu începură a să lăpăda de creștinism, etc.

²⁾ Cap. 13, ³³ nu poate servi drept dovadă, că Paul a scris epistola cînd scăpasă din închisoarea întîia dela Roma și aștepta pe Timotei să vie la dînsul ca apoi să viziteze pe cetitori, deoarece noi nu știm că Timotei să fie fost închis acolo și, dacă întradevăr a fost, atunci scriindu-i Paul a 2. epistola amintia aceasta ca așa să-l pregătiască pentru cele mai grele urmări ale oficiului său.

Mai puțin hotărit e locul scrierii. *Crizostom, Teodoret, Eutaliu* etc., postscriptele din unele manuscrise zic, că s'a scris în Roma; după alte manuscrise în Italia.^{1]}

§. 102. Epistolele apocrife.

Afară de epistolele tratate până aci avem: a) *epistola către Laodicieni* scrisă în limba latină, care în unele manuscrise ale Vulgatei e pusă între epistolele lui Paul, mai adese după cea către Coloseni. Ea conține 20 de versuri, fiind o slabă compilație din epistolele pauline, îndeosebi din cea către Filipeni. Originalul să poate că e latinește; o aflăm deja în *Canonul muratoric, Ieronim* (De vir. illustr. 5). *Teodoret* (Ad. Col. 4, 16) etc. Anză la compunere a dat Col. 4, 16.

b) *Correspondența lui Paul cu Seneca* să amintește mai întâi de *Ieronim* (De vir. illustr. 12) și *Augustin* (Epist. 153. ad Macedonium); e compusă în limba latină. În cele 14 capitole (8 scrisse de Seneca către Paul și 6 de acesta lui Seneca) să descrie filozoful păgin ca apărătorul lui Paul, care să interesează foarte mult de persoana și epistolele acestuia.

CAPITLUL AL DOILEA.

Epistolele catolice.

§. 103. Notițe generale.

Următoarele 7 epistole din veacul al 4. să numesc *catolice*.^{2]} Hotărit nu știm ce însemnă numirea; mai aproape de adevăr pare a fi părerea ce să află deja la *Ecumeniu*. El zice [Prolog. in epist. Jacobi] că *catolic*=*enciclic*, deoarece cea mai mare parte a acestor epistole nu e adresată ca cele ale lui Paul către anumite comune sau persoane, ci către întreaga creștinătate.^{3]} Și întradevăr observăm, că epistole cu atare me-

¹⁾ Cuvintele din cap. 13, 24: *cei din Italia*, unii le explică: cei veniți din Italia, refugiații din Italia, în care caz scriitorul nu să află în această țară; alții zic că e o circumsciere a gentilului = *italieni*, adică credincioșii italieni dela care trimite salutări.

²⁾ Încă mai înainte întimpinăm această numire. *Clement Alexandrinul* (Adumbrat. in ep. Jud.): „Judas, qui catholicam scripsit epistolam“ și *Origen* care să exprime astfel și de epistola 1. a lui Petru, 1. a lui Ioan (Comment. in Matth. Tom. 17; in Joann. Tom. 2.; in ep. ad. Rom.); în privința epistolei 1. a lui Ioan servește de mărturie încă *Dionisie Alexandrinul* (la Eusebie H. E. 7, 25). Despre aceste 7 epistole relatează *Eusebie* (H. E. 2, 23), și ocupându-să cu Iacob, fratele Domnului, zice: „A cărui epistolă să zice a fi întâia între cele catolice.“

³⁾ După alții *catolic* însemnă: *canonic*, adică ce e recunoscut de toți. Aici să observă însă, că cuvântul nu are acest înțeles în literatura patristică. În urmă să zice, că după ce evangeliile, Acta și epistolele lui Paul să adunaseră, colecțiunea acestor epistole să numi: *a celorlalte epistole* (*καθόλου, ceterarum epistolarum universitas*), sau prescurtat: *epistole catolice*. Înțelesul acesta al cuvântului catolic nu să poate dovedi, și de aceea în timpul nou nime nu mai susține această ipoteză. Dar nici înțelesul *enciclic* nu să poate aplica la 2. și 3. lui Ioan. Deja *Clement Alexandrinul* crede, că adresele lor trebuie luate despre biserica întreagă, căci altcum am trebui să admitem, că s'au adaus la această clasă pentru că sînt ale lui Ioan. De ce nu să numesc catolice epistolele către Efezeni și Evrei?

nire foarte de timpuriu să numesc astfel. *Apoloniu* [în veac. al 2.] relatează, că „Themison pentru lățirea ereziei sale imitând pe apostol a compus o carte catolică“. ¹⁾ *Clement Alexandrinul* [Strom. 4, 15] numește scrisoarea conciliului apostolesc [Acta 15, 23—29] „epistola catolică a apostolilor“; *Origen* atribue acest caracter epistolei lui Barnaba; ²⁾ iar *Eusebie* [H. E. 4, 24] numește *catolice* epistolele lui Dionisie dela Corint, pentrucă erau de cuprins general.

În biserica apusană epistolele de față să numesc *canonice*, ce să află mai întâi la *Iuniliu* [cf. §. 2] și *Cassiodor* [cf. §. 2], iar la *Rufin*, *Ieronim* și în unele cataloage ale canonului T. N. nu au numire comună. ³⁾

§. 104. Epistola lui Iacob.

Epistola începe cu „Iacob, servul lui Dzeu și al Domnului Isus Cristos“. Cine e Iacob? În s. Scriptură să amintesc mai multe persoane cu acest nume. a) Fratele lui Ioan evangelistul, fiul lui Zevedei [Mt. 10, 2 cf. Mc. 3, 17; Lc. 6 14; Acta 1, 13; Mt. 4, 21; Acta 12, 1]. Această însă nu poate fi autorul epistolei, deoarece după știrile istorice moare sub Irod Agripa I., iar epistola noastră s'a scris mai târziu. ⁴⁾ b) Nu mult după moartea acestuia aflăm pe un alt Iacob stînd la comuna din Ierusalim în foarte mare vază, care e activ la conciliul apostolesc [Acta 15, 3 sq.; Gal. 2, 9]; mai târziu încă e în fruntea credincioșilor de acolo [Acta 21, 18; Gal. 2, 12], ba și sub Agripa trebuie să fi avut mare trecere [Acta 12, 17]; iar din timpul scurt înainte de moartea lui Agripa până la prinderea lui Paul în Ierusalim [44—58 d. Cr.] să amintește totdeauna fără vro caracterizare mai deaproape, ce să putea întimpla numai nefiind altul, cu care să să confunde [Acta 12, 17. 15, 13. 21, 18; 1. Cor. 15, 7; Gal. 2, 9. 12]. Cu oarecare siguritate să poate zice, că acest Iacob e autorul

¹⁾ Adversarul Montaniștilor, la Eusebie H. E. 5, 18.

²⁾ Contra Cels. 1, 63: „Este scris în epistola catolică a lui Barnaba“.

³⁾ Nehotărit rămîne cînd și cine le-a unit întrun întreg dîndu-le numele comun, deoarece Eusebie relatează aceasta ca un fapt complinit; iar împrejurarea că aceste epistole să citează foarte puțin în timpul patristic să explică din cuprinsul lor mai mult parenetic decît didactic.

⁴⁾ Manuscriptele mai tîrzii ale textului și traducerilor îl numesc autorul epistolei.

epistolei de față — ce ne învață și tradiția¹⁾ —, care în epistola lui Iuda să numește fratele acestuia și e identic cu cel din Gal. 1, 19. Păreră această să întărește prin mărturiile lui *Iosif Flaviu* [Antiq. XX, 9, 1], *Hegesip* [la Eusebie H. E. 2, 23] și *Ieronim* (De vir. illustr. 2) amintind un Iacob, care după înălțarea Domnului a fost episcop în Ierusalim (cf. Acta 12, 17. 15, 13. 21, 18 sq.) purtând acest oficiu 30 de ani. Din tinerețele sale era nazireu viețuind întru toate după prescripțiile legii, de aceea i-să dădu numele „drept“. Prin aceasta a atras pe mulți la credința adevărată, dar ș-a atras și ura preoților, care folosesc ocaziunea cea mai aproape a-l delătura. După moartea lui Porciu Festus (Acta 24, 27) și scurt înainte de sosirea procuratorului roman Albinus (pela 63. 64 d. Cr.), arhiereul Ananus revoltă de sărbătoarea paștelor poporul contra lui Iacob, care e aruncat de pe tinda templului și omorît, pela anul 63. sau 64. d. Cr. c) Iacob numit „cel tînăr“, fiul lui Alfeu (Mt. 10, 3. 27, 56; Mc. 3, 18. 15. 40; Lc. 6, 15; Acta 1, 13).

Acum rămîne a stabili raportul între acești 2 din urmă arătînd, că sînt una și aceeaș persoană. Frații Domnului²⁾ să numesc: *Iacob*, *Iose* (Iosif) *Simon* și *Iuda* (Mt. 13, 55); în registrele apostolești încă să amintesc aceste nume și adecă, privind la Matei și Marcu vedem, că cel dintîi înșiră pe apostoli: *Iacob*, *Iuda*, *Simon* (10, 3. 4), pe frații Domnului: *Iacob*, *Simon*, *Iuda* (13, 55); iar Marcu înșiră în amîndouă cazurile; *Iacob*, *Iuda*, *Simon* (3, 18. 6, 3) indicînd nu numai asămănarea numelui, ci și ordinea reală, sau raportul între dinșii. Tatăl celor 3 apostoli să chiamă *Alfeu*, al fraților Domnului Clopa, iar mama acestora *Maria* (Mt. 27, 56; Mc. 15, 40, numită mama lui Iacob și Ioses, cf. Mc. 16, 1; Lc. 24, 10), la Ioan (19, 25), „a lui Clopa“ și era sora mamei lui Isus. Altă *Marie* afară de *Magdalena* nu există, ce rezultă din Mt. 27, 51 și 28, 1: deci Ioan a putut înțelege sub *Maria* lui Clopa numai pe mama fraților Domnului;

¹⁾ *Clement Alexandrinul* (Hypotyposis); *Eusebie* (H. E. 2, 23, cf. pag. 286. obs. 2.), *Ieronim* (De vir. illustr. 2), *Teofilact* (în Marc. cap. 6.) etc. îl numesc *Iacob* *dzeescul frate*, ce să află și în unele subscripțiuni la mai mulți codici; în biserica sîriiană, ale cărei missalii și lecționarii citează de autor pe Iacob, fratele Domnului.

²⁾ Aceștia sînt rudenii de aproape, deci veri, fie că după *Hegesip* (la Eusebie H. E. 2. 11. cf. 4, 22) tatăl lor, Clopa, era fratele lui Iosif. În cazul din urmă Ioan numește (l. c.) pe *Maria* lui Clopa numai în înțeles impropriu sora mamei lui Isus, deoarece era cumnata ei.

iar numele Alfeu și Clopa nu cauzează greutate, deoarece אלֵפֵי să pronunță în jargonul galileean *Κλωπᾶ*, sau să modifice după flexiunea grecească în *Ἀλφαῖος*, ca אָלֵף în *Ἀγγαῖος* (LXX, Agheu, 1, 1).

Cuprinsul (5 cap.): epistola începe după obiceiul vechi, iar adresații sînt cele 12 seminții în imprăștiere — autorul să numește servul lui Isus Cristos — să tratează mai mult în genere fără a avea în vedere raporturi personale — ispitirea are totdeauna ceva bun, deoarece conduce la perfecționare și dacă cineva aceasta nu observă să să roage după spiritul înțelepciunii avînd credință tare — răul e dela diavolul; creștinul să fie totdeauna rezolut și să urmeze adevărului cunoscut din credință, căci tot binele vine dela Dzeu — recunoscînd noi acestea vom nimici toată mînia, căci e mai bine a pune creștinismul în lucrare prin fapte decît numai a-l predica — între creștini să nu fie deosebiri personale așa ca cei bogăți să fie preferiți celor săraci, ci dragostea aproapelui să fie cea mai înaltă datorință și semnul prin care ei pot fi cunoscuți; aceasta nu să poate înlocui prin credință, deoarece credința fără de fapte e moartă — mulți sînt dintre ceice voiesc a fi băgați în samă pentrucă știu vorbi și deci să imbulzesc la oficii de învățători, deși mai ușor să păcătuește cu limba; păcatele făcute unui creștin strică foarte mult; noi nu putem lăuda pe Dzeu, iar pe aproapele nostru să-l osîndim; adevărata creștinătate să arată numai în iubirea de pace — nimic nu folosește, dacă ne lăpădam de greșalele din afară fără a omorî pofta internă, și adevă: pofta după lucrurile lumii acesteia care să șterge prin smerenie; pofta a judeca pe alții și încrederea falză în sine, care să ocupă cu planuri în viitor în loc de a să mulțămî în atrnarea sa de Dzeu — odată va veni judecata și cei bogăți vor pierde toate, pentrucă au păcătuît față de cei săraci prin îngîmfare și asuprirea lor — creștinul să să încurajeze și aștepte cu încredere răsplătirea Domnului, să nu joare, să recunoască voia lui Dzeu în norocire și nenorocire — bolnăvindu-să cineva să întrebuinteze darurile bisericii, să-ș recunoască păcatele și să să roage, ce mult îi folosește — pe ceice greșesc să-i abatem dela rătăcire, căci cine face aceasta asigură sufletul său mîntuind pe al altuia.

Anza și scopul: Epistola nu e scrisă din vro deosebită întimplare, ca d. e. cele ale lui Paul, ci pe atunci ivindu-să neînțelegeri întro comună, prepoziții să adresau ei cu scrisoare arătînd datorințele ce are să impliniască. Din cuprins vedem că în unele comune să iviseră abuzuri și rătăciri, pe cari autorul le combate îndemnînd la statornicie și încredere în nevoi.

Limba e cea grecească (nu cea aramaică cum au susținut unii), ce rezultă din menirea epistolei și din împrejurarea, că această limbă era atunci foarte cunoscută în Palestina.

Caracterul ei e destul de curat, să apropie foarte mult de cea din LXX, cu colorit poetic (frazologia gnostică.)

Cetitorii sînt cele 12 seminții din împrăștiere.¹⁾ Sub aceștia înțelegem Iudeii care trăiau afară de Palestina, iar cuprinsul arată că autorul nu cugetă la Iudei în genere, ci spețial la iudeocreștini (1, 18. 2, 1. 5. 5, 7. 8 etc.)²⁾

Timpul, locul compunerii. Introdúcerea epistolei are înțeles firese numai dacă creștinismul era lătit și afară de Palestina. În cap. 2, 17 să amintește numele *creștin*; după 1, 2 sq. credincioșii afară de Palestina sînt amenințați cu goane; din 2, 1 sq. vedem, că între creștini să străcuraseră abuzuri; în urmă 2, 14 sq. arată că învățătura lui Paul despre justificarea prin credință era deja cu noscută și dădusă anză la răs-tălmăciri, deoarece Iacob vorbește ca cum ar fi avut înaintea sa epistolele lui Paul, în spețial cea către Romani și Galateni: deci epistola s'a scris nu mult înainte de moartea lui Iacob. *Locul*, de unde s'a scris, poate fi reședința lui, adecă Ierusalimul, sau altă comună din Palestina, ce reesă din împrurarea, că cetitorii sînt în împrăștiere.³⁾

Autenticitatea. Aluziuni la epistola de față aflăm în 1. Petru 4, 8 (cf. Iac. 5, 20), *Clement Romanul*,⁴⁾ *Herma*,⁵⁾

¹⁾ Acta 26, 7 vorbește Paul de cele 12 seminții; Isus la Mt. 10, 23; Lc. 22, 30 de cele 12 seminții ale lui Israil: așadar e poporul care să trage dela cei 12 fii ai lui Iacob, dar în existența sa ideală cf. Gal. 6, 16.

²⁾ Expresiunea „în împrăștiere“ să rapoartă în înțeles mai îngust la cei afară de Palestina, dar în înțeles mai larg nu să eschid cei din această țară, ce dovedește cuprinsul, care să rapoartă la toți iudeocreștinii.

³⁾ După socotința unora epistola a fost trimisă mai întii credincioșilor din Siria, cu care cei din Palestina erau în strinse legături, apoi altor comune. Fără temei este părerea unora, că ea s'a compus înainte de conciliul apostolesc și ar fi cel mai vechi document în T. N.

⁴⁾ Epist. 1. către Cor. 38 vorbește de înțelepciunea ce să arată în fap'ecam ca Iac. 3, 7; 30 începe ca Iac. 4, 6; vorbește de clevetire ca Iac. 4, 11; de spre justificare are aceeaș părere ca Iac., adecă prin fapte și nu prin credință; cap. 10 zice: „Avram numindu-să prieten s'a aflat credincios. . . A crezut însă Avram lui Dzeu și i-s'a numărat lui spre dreptate. Pentru credință și prietenie i-s'a dat fiu la bătrînețe și pentru ascultare l-a adus lui Dzeu jertfă etc.“

⁵⁾ Mandat 12, 5: „Si enim resistitis illi (diabolo) fugiet a vobis confusus“ cf. Iac. 4, 7; ibid. 12, 6: „Qui potest vos salvos facere et perdere“ cf. Iac. 4, 12; Similit. 8, 6: „Nefandis verbis Dominum insectati, nomen ejus negaverunt, quod super nos erat invocatum“ cf. Iac. 2, 7.

Irineu,¹⁾ *Clement Alexandrinul*,²⁾ *Tertulian*,³⁾ *Origen*⁴⁾ mai întâi numește autorul, iar *Dionisie Alexandrinul* să provoacă la Iac. 1, 13 și 4, 1.⁵⁾ Biserica siriană în traducerea *Peșito* o are între cărțile canonice, ce e de mare importanță, deoarece aceste ținuturi sînt aproape de locul, unde s'a scris epistola. *Eusebie* o numără la colecțiunea epistolelor catolice; *Ieronim*⁶⁾ o ține de autentică; *Ciril Ierusalimiteanul* (Cat. 4, 33) numără toate epistolele catolice la cărțile canonice, iar dela *Atanasie* (ep. fest. 39) înainte nu lipsește ea nici întrun canon.

Deși existau îndoieli⁷⁾ în privința epistolei, totuși Luther mai întâi o atacă deadreptul numindu-o *epistola straminea*. Lui urmaară alți protestanți, dar în timpul mai nou toți criticii recunosc autenticitatea și întregitatea epistolei (s'a afirmat, că 5, 13—20 e dela alt autor). Motivele din cari au atacat-o sînt: există contradicție între Paul și acest autor în privința învățăturii despre justificare; cap. 2, 25 să rapoartă la Evr. 11, 35, deci s'a scris mai tîrziu; iar școala din Tübingen și aderenții ei au mai adus și alte dovezi interne, cari au fost combătute.

§. 103. Epistola I. a lui Petru.

Petru, numit mai înainte *Simon* sau *Simeon* (Acta 15, 14. 2. Petru 1, 1), din Betsaida (Io. 1, 45. 12, 21), fiul unui Iona (Mt. 16, 17; Io. 1, 43. 21, 15 sq.) sau Ioan, era pescar ca și frate-so, Andrei; iar fiind căsătorit locuia la socrii săi în Capernaum (Mt. 8, 14; Lc. 4, 38).⁸⁾ Amîndoi frații așteptau pe Mesia, de aceea pășind Botezătorul să alătură lui (Io. 1, 40);

¹⁾ Adv. haer. 4, 16: „Abraham sine circumcissione et sine observantia sabbatorum credidit Deo et reputatum est illi ad iustitiam, et amicus Dei vocatus est“ cf. Iac. 2, 23; apoi „factores sermonum“ ibidem 5, 1 amintește Iac. 1, 23.

²⁾ După Eus. H. E. 6, 14 a recunoscut-o, ba a și comentat-o; Strom. 6 pag. 696 ed. Syll.: „Dacă deci impliniți legea împărătească după scriptură: iubește pe aproapele tău ca pe tine însuși etc.“ cf. Iac. 2, 8.

³⁾ Adv. Iudaeos 2. „Unde Abraham amicus Dei deputatus, si non de aequitate etc.“ cf. Iac. 2, 23.

⁴⁾ Tom. XIX. in Joann.: „Dacă să numește credință, fără fapte s'au aflat, căci aceasta e marturie, precum am cetit în epistola atribuită lui Iacob“.

⁵⁾ De martyrio 6. p. 32. și c. 7. p. 33, apoi fragm. ex schol. graec. in ep. Jac. p. 200 după ediția fragmentelor lui Dionisie făcută de Sim. de Magistris.

⁶⁾ De vir. illustr. 2.: „Jacobus, qui appellatur frater Domini, cognomento Justus . . . unam tantum scripsit epistolam, quae de septem catholicis est“.

⁷⁾ *Origen* l. c. o numește „atribuită lui Iacob“; Tom. XX. 10 in Joann. combatînd o părere să provoacă la Iac. 2, 20 cu oarecare îndoială: „Nu pot concede ceice o primesc (adecă ca apostolească), că credința fără fapte este moartă“. *Eusebie* H. E. 3, 25 o numără la antilegomene; iar *Ieronim* l. c. continuă: „Quae et ipsa ab alio quodam sub nomine ejus edita asseritur, licet paulatim tempore procedente obtinuerit auctoritatem.“ *Toma a Vio* (Cajetanus) și *Erasmus* încă s'au îndoit de autenticitatea epistolei.

⁸⁾ Că era căsătorit rezultă și din 1. Cor. 9, 5 — soția sa trăiește și-l însoțe în călătorii.

apoi întâlnindu-să Andrei cu Isus duce și pe Petru la acesta (Io. 1, 41. 42).¹⁾ El a fost de față la întâia minune a lui Isus (Io. 2, 1 sq.), i-a urmat de sărbătoarea paștelor în Iudea și prin Samaria în Galilea (Io. 2, 13—4, 43). Dar petrecind Mintuitorul timp mai îndelungat în Capernaum Petru să ocupă cu trebile sale, pănăce întră detot în serviciul Domnului (Mt. 4, 18 sq.; Mc. 1, 16; Lc. 5, 1 sq.) și să încredință tot mai mult de puterea extraordinară a lui Isus (Mt. 8, 1 sq.; Mc. 1, 30; Lc. 4, 38. 5, 4 sq.). De acum înainte să desvoltă caracterul energetic al lui Petru, care adese trece în zel nemoderat, în încredere de sine prea mare, altădată iarăș dovedește totală lipsă de bărbătie.²⁾ La moartea Mintuitorului întrun moment de slăbiciune să lapădă de dinsul (pedeapsă pentru încrederea de sine), dar reculegându-să — dupăcum i-s'a prezis — avea să întăriască pe ceilalți (Lc. 22, 32). După învierea Mintuitorului ocupă Petru locul de frunte între apostoli. Femeile primesc poruncă la mormint a înștiința pe Petru de cele întimplate (Mc. 16, 7); deși Ioan îl întrece, nu cutează a intra în mormint (Io. 20, 6); lui să arată Isus mai întâi după înviere (Lc. 24, 34), iar pocăindu-să acesta îl primește iarăș între învățacei și-l pune a paște oile și mielușei săi (Io. 21, 2—19). După înălțare Petru îngrijește de întregirea colegiului apostolesc (Acta 1, 15 sq.); primește pe creștinii dintii în biserică (ibid. 2, 14 sq.); face minuni (ibid. 3, 6. 5, 15); pedepsește pe Anania și Safira (ibid. 5, 1 sq.); întărește în Samaria comunele înființate (ibid. 8, 14 sq.); eschide pe Simon din comună (ibid. 8, 20 sq.); cercetează bisericile de atunci (ibid. 9, 32 sq.) și primind în sinul bisericii pe centurionul din Cezarea, Corneliu, dă desvoltării acesteia direcțiune noaună (ibid. 10, 1 sq.). Irod Agripa I. prinde pe Iacob cel bătrîn și

¹⁾ Cu această ocaziune Domnul îi schimbă numele în *Chifa Πέτρος*, prin ce să arată viitoarea lui chiamare, deși numele Simon să află și mai tîrziu (Acta 15, 14. 2. Petru 1, 1).

²⁾ Călătoria pe mare, cînd din cea mai mare încredere desperă (Mt. 14, 28); protestul lui contra voii lui Isus de a pătîmi și mustrarea Domnului (Mt. 16, 22; Mc. 8, 32); impresia ce o face asupra lui schimbarea la față a Mintuitorului (Mt. 17, 1 sq.; Mc. 9, 4; Lc. 9, 33); cele petrecute la plătirea dării dela templu (Mt. 17, 23); întrebarea cu ce vor fi răsplătiți pentru jertfa lor (Mt. 19, 27; Mc. 10, 28; Lc. 18, 24); smerenia și naivitatea la spălarea picioarelor (Io. 13, 8 sq.); el e aderent nedespărțit (Mt. 26, 33 sq.; Mc. 14, 29 sq.; Lc. 22, 31 sq.; Io. 13, 34 sq.); "adormirea pe muntele olivilor (Mt. 26, 40 sq.; Mc. 14, 37 sq.); tăria credinții sale (Io. 6, 69 sq. și Mt. 16, 6).

pe Petru, care din urmă scapă din închisoare și să depărtează din Ierusalim (Acta 12). Unde a mers Petru, nu știm;¹⁾ dar pare, că după moartea acestui rege vine la Ierusalim unde îl aflăm la conciliul apostolesc; Paul vizitînd acest oraș întia-dată după convertire îl numără între stîlpii bisericii. După conciliul apostolesc petrece în Antiohia (Gal. 2, 11 sq.), unde Paul i-să opune, pentrucă să abătusă dela hotărîrile conciliului. Că și după aceasta Petru a fost activ rezultă din 1. Cor. 9, 5, deși pozitiv nu știm unde și în ce timp. Cei vechi amintesc lucrarea lui în Azia mică, în Corint și Roma, dar aceste știri nu sînt tocmai sigure.

*Origen*²⁾ și *Eusebie* (H. E. 3, 4) vorbesc mai întii de lucrarea lui Petru în Azia mică spuînd apriat, că deduc aceasta din 1. Petru 1, 1; ce-mai tîrziu *Epifane* (Haer. 27) și *Ieronim* (l. c.) etc. au primit de adevăr istoric. Că Petru a lucrat în Corint ne-o spune *Dionisie* (cf. pag. 224 obs. 2.), deși unii afirmă, că aceasta ar fi numai deducere din 1. Cor. 1, 13 cf. 3, 22. De observat este însă, că *Dionisie* nu spune timpul petrecerii lui Petru în Corint: înainte sau după ce să formasă aci o partidă după numele lui. Hotărît să poate zice, că înainte de Paul n'a putut fi acolo. D-la Corint a mers la Roma (*Eusebie* H. E. 2, 25), unde după tradiție a suferit martiriul, cf. Io. 21, 19 (v. 18 vedem că autorul îl înțelege despre o moarte ce deja suferisă) și *Clement Romanul*.³⁾ Din jumătatea veacului al 2. să crede Roma locul martiriului, ce poate fi numai continuarea tradiției din veacul 1. Astfel cred *Dionisie dela Corint*, *Caiu* (pag. 224 obs. 5), *Tertulian*⁴⁾, *Origen* (l. c.), *Lac-*

¹⁾ Acta 12, 17; să zice simplu: „Ieșind a mers întralt loc“, ce nu necesitează a crede că a părăsit Palestina. Catolicii susțin, că scăpînd Petru din închisoare s'a dus la Antiohia, unde a întemeiat o comună (cf. contra acestei păreri Acta 11, 19 sq.) și că ar fi fost aci 7 ani episcop. De aci apoi să duce la Roma, întemeiază comună și e 25 de ani episcop — până la moartea sa (*Eusebie*, Chron. ad an. 2. Claud., cf. pag. 226 obs. 3). *Ieronim* (în ep. ad Gal. 2.; iar De vir. illust. 1) zice: „Simon Petrus . . princeps apostolorum post episcopatum Antiochensis ecclesiae et praedicationem dispersionis eorum, qui de circumcissione crederant, in Ponto, Galatia, Cappadocia, Asia et Bithynia secundo Claudii imperatoris anno ad expugnandum Simonem Magnum, Romam pergît, ibique viginti quinque annis cathedram sacerdotalem tenuit, usque ad ultimum annum Neronis, i. e. decimum quartum. A quo et affixus cruci martyrio coronatus est, capite ad terram verso et in sublime pedibus elevatis, asserens se indignum, qui sic crucifigeretur ut dominus suus. Sepultus Romae in Vaticano juxta viam triumphalem totius orbis veneratione celebratur“.

²⁾ La *Eusebie* (H. E. 3, 1): „Petru a lăsat să să vestiască Indcilor din împrăștiere în Pont, Galatia, Bitinia, Capadocia și Azia; care cătră sfîrșit venind la Roma a fost răstîgnit cu capul înjos, căci astfel a aflat el vrednic a pătimi. Acestea să zic de *Origen* în al 3. tom al comentariului său la Geneza“.

³⁾ Epist. 1. cătră Cor. 5: „Petru pentru zelul său n'a suferit numai unul sau două năcazuri, ci mai multe, și așa mărturisind s'a dus la locul cuvenit de mîrire“.

⁴⁾ Adv. Marc. 4, 5: „Romani . . . , quibus evangelium et Petrus et Paulus sanguine quoque suo signatum reliquerunt“; De praescript. 36: „Felix ecclesia — Romana —, cui totam doctrinam apostoli cum sanguine suo profuderunt; ubi Petrus etc.“ cf. pag. 224 obs. 6.

tanțiu¹⁾ etc. Din Ignatie, *Clement Alexandrinul* și *Irineu* rezultă, că Petru a fost la Roma, iar *Papia*, respective *presbiterul Ioan* zice, că Marcu a fost tilmaciul lui Petru în Roma. Fără temeii combat unii ceea ce amintește mai întâi *Origen* (I. c.), că Petru la dorința sa a fost răstignit cu capul înjos. Timpul când Petru a fost la Roma nu e hotărît; iar *Dionisie dela Corint* zice, că Paul și Petru a suferit martiriul deodată (*Tertulian*, *Scorpiace* 5.) Înainte de înția închisoare a lui Paul la Roma n'a fost Petru acolo, ce rezultă din epistolele scrise atunci; nici cind scrie a 2. epistolă către Timotei, ci între 1. și a 2. închisoare sau după scrierea epistolei din urmă și a suferit martiriul. Falză e părerea lui *Ieronim* (De vir. illustr. 1) care pare a fi luată din *Eusebie*²⁾; în urmă fără bază istorică e și istorisirea, ce să află mai întâi la *Eusebie* (II. E. 2, 14) și *Omitile clementine*, că Petru s'ar fi întilnit în Roma cu Simon Magul.³⁾

Cuprinsul (5 cap.): După salutare arată sublimitatea creștinizmului adăogînd o laudă a lui Dzeu pentru nădejdea sigură, că în urma învierii lui Cristos și noi vom fi părtași de înviere, cînd vor înceta toate nevoile acestui veac gustînd o fericire nespus de mare; acestea au fost cunoscute deja de profeții T. V., care au fost trimiși a mărturisi despre adevărul creștin. Urmează 3 rînduri de admonări:

a) Cap. 1, ¹³—2, ¹⁰: Dzeu s'a îngrijit foarte mult de mîntuirea cetitorilor epistolei, iar ei trebuie să caute a corespunde scopului dzeese și să fie sînți, ca așa singele lui Cristos să nu fie vărsat înzadar și credința lor în mîntuirea adusă de el să nu fie fără efect — între dinșiși să stăpînescă dragostea, care singură corespunde adevărului neperitor al lui Dzeu — să fie curați ca fiii lui Dzeu, să nu fie răutăcioși și să caute dulceața lui Isus Cristos și nu plăcerile pămîntești; dacă oamenii i-au scos din sinul lor, apoi au aceeaș soarte ca Isus Cristos, dar ei cu atît mai tare să țină la acesta, ca așa împreună cu el să fie primiți la Dzeu, unde au împreună cu Cristos foarte mari bunătăți, deoarece din păgîni au devenit vase alese ale grației; viețuind ei după această chemare a lor să se feriasească a întări prin fapte clevetirile păgînilor.

b) Cap. 2, ¹¹—4, ⁶: ei să împliniască datorințele lor față de autoritățile asăzate de Dzeu, dela ce nimic nu-i poate desvinovăți,

¹⁾ De mort. persecut. 2: „Cumque jam Nero imperaret, Petrus Romam advenit, et editis quibusdam miraculis, quae virtute ipsius Dei, data sibi ab eo potestate, faciebat, convertit multos ad iustitiam Deoque templum fidele ac stabile collocavit. Qua re ad Neronem delata, cum animadverteret, non modo Romae, sed ubique quotidie magnam multitudinem deficere a cultu idolorum et ad religionem novam, damnata vetustate transire . . . Petrum cruci affixit et Paulum interfecit“.

²⁾ II. E. 3, 4: „Linus . . . e invederat că cel dintîi a ocupat după Petru episcopia bisericii din Roma“ cf. ibid. 3, 2: „După martiriul lui Paul și Petru *Linus* a ocupat întii episcopia“; iar din alte locuri încă rezultă că *Eusebie* numără pe *Linus* întiul episcop al Romei, apoi pe *Anaclet*, al 3. pe *Clement Romanul* (3, 4. 13. 14. 21) cf. *Irineu*, Adv. haer. 3, 3: „Întemeind și întărind fericirii apostoli biserica, au predat serviciul episcopiei lui *Linus*“.

³⁾ *Iustin Martirul* (Apol. maj. 26) sedus de inscriptia unei statue: ΣΙΜΩΝΙ ΑΕΩ ΣΑΓΚΤΩ a crezut, că și în Roma Petru a combătut pe acest creț și în amintirea acestei întimplări s'a ridicat statua. În timpul mai nou însă s'a dovedit că *Semo Sancus* sau *Sangus* e o zeitare romano-sabină.

chiar și dacă ar fi rău tratați — nu e merit dacă suferă cineva fiind vinovat, iar celce pe nedrept pătimeste să asămănă Mintuito-
rului, care răbdând toate cu ranele sale a dobândit grația creștină
— femeile să fie ascultătoare și retrase, iar bărbații să să poarte
față de ele cu dragoste și blîndețe — toți să exercite virtuțile cre-
știne, îndeosebi dragostea chiar și față de dușmanii lor, care astfel
nu le vor strîca — fericit e celce suferă pentru dreptate; ei tot-
deuna cu bărbăție să-și dea samă de credința lor fără însă a jigni
pe dușmanul păgîn, ca să nu dea anză la muștrări — celce suferă
fără vină să face părtaş de meritele morții și învierii lui Cristos,
precum s'a întimplat aceasta cu ceice au perit prin potop, care au
așteptat venirea Domnului; ei s'au făcut acestora asămene prin botez,
și de aceea pot aștepta că vor fi primiți cu Cristos în cer — Cristos
a pătimit pentru ei, care să le fie exemplu în toate faptele lor; să
uite călcările legii, săvîrșite cînd erau păgîni — păgînii îi hulesc
pentrucă nu mai iau parte la acestea, dar ei să-și aducă aminte, că
nu trăiesc pentru moment, ci vor trebui să dea samă celuiice judecă
viii și morții; celor perțiți prin potop li s'a predicat, deoarece și cei
morți după corp trăiesc după spirit.

c) Cap. 4, 7—5, 11: judecata nu e tocmai departe, de aceea să
vegheze în rugăciune și exercitarea dragostei reciproce — suferințele
sînt o probă pentru fiecare creștin și așteptarea bunurilor vecinice;
nime să le suferă însă ca făcător de rele, iar ce răbdă cineva pen-
trucă e creștin îl umple de bucurie, căci așa să dovedește dreptatea
lor și curățindu-să de vină și spiritualizîndu-să vor ajunge la sigu-
ranță, iar păgînii păcătosi vor fi pedepsiți — preoții să-și împliniască
cu scumpătate oficiul dobîndind așa cununa nevastăjită, iar laicii să
lucreze cu smerenie mîntuirea lor și să să supună poruncilor dzești
— să părăsască grijile lumești; să fie statornici în credință, căci
soartea lor nu e mai rea decît a altor creștini; suferința e scurtă,
dar apoi să vă preamări Dzeu în veci prin noi; acestea le scrie autorul
prin Silvan încurajîndu-i și admonîndu-i; salutare și binecuvîntare.

Anză și scopul. Din epistolă nu rezultă, că Petru să fie
cunoscut pe cetitori, deși creștinismul era foarte lătit — în
unele cîmune unde lucrasă Paul (1, 12. 15. 5, 12). Dacă iu-
daizanții începuseră a ataca pe Paul, apoi din cuprinsul ace-
stei epistole vedem, că și păgînii vorbeau de rău pe creștini,
poate chiar îi și perzecutau. Petru să vede îndemnat a intra
în relațiuni cu aceste cîmune scriindu-le, ceea ce face mai virtos
din motivul, că Silvan (Sila) să hotărîsă a-i vizita (5, 12. 13
cf. Acta 15, 22. 16, 19. 17, 4. 18, 5; 2. Cor. 1, 19; 1. Tes.
1, 1). El le arată, că pentru credință trebuie să să aducă mari
jertfe; îi îmbărbătează la luptă, ca așa vrednici să fie de grația
lui Dzeu (5, 12).

Limba originală e cea grecească, iar *Ieronim* (Epist. 150. ad Hedibiam quaest. 11) a afirmat, că cea aramaică. Aceasta însă e greșit pentrucă citatele din T. V. sînt luate după LXX, ce nu sã poate împãca cu o concepțiune în limba aramaică.¹⁾

Cetitorii. Epistola e adresatã dupã 1, ¹ cãtrã „nemernicii aleși din împrãștiere în Pont, Galatia, Capadocia, Azia și Bitinia“²⁾; sub care înțelegem pe iudeo- și păginocreștinii între pãgini (cf. 1, ¹⁴ 18. 2, ⁹ sq. 4, ³).³⁾

Timpul, locul compunerii e dupã întia închisoare a lui Paul la Roma, între anii 64—66 d. Cr. și adevã dupã 5, ¹³ în Babilon (poate și alt oraș din apropierea acestuia).⁴⁾ La acest rezultat ajungem dacã considerãm, cã *Silvan* e la autor,

¹⁾ Bertholdt, Einleitung p. 3076 sq. afirmã, cã Silvan sau Marcu a tradus-o în grecește; alții cred, cã Petru a dat numai materia și a scris-o Marcu ori Silvan.

²⁾ Din motivul cã în adresã locul dintii il ocupã Pontul, sã numia epistola de fațã în biserica veche *ad Ponticos* (*Ciprian*, Testim. 3, 36, 37.; *Tertulian*, Scorpi. adv. Gnost. 12).

³⁾ Pentru adausul *împrãștiere* au crezut *Origen* (Eusebie, II. E. 3, 1), *Ieronim* (De vir. illustr. 1) etc., cã epistola ar fi adresatã numai cãtrã iudeocreștini. Apostolul însă n'a avut motiv a face deosebire între iudeo- și păginocreștini și a corespunda apoi numai cu cei dintii. Expresiunea „aleșilor“ e dupã Rom. 8, ³ sq.; Col. 3, ¹³; 2. Tim. 2, ¹⁰; Tit 1, ¹ numire spețialã a creștinilor, iar „nemernicii“ sã întrebuințazã dupã Evr. 11, ¹³; 1. Petru 2, ¹¹ în înțelesul: *pele-rii pe pãmînt*. De aceea cuvîntul împrãștiere nu are înțelesul de rînd (Iudeii afarã de Palestina), ci dupã context creștinii între pãgini trãiesc în împrãștiere, deoarece pentru un scriitor care aparținea poporului israeltean, centrul poporului lui Dzeu în T. N. era Palestina.

În privința acestor provincie observãm: *Pontul*, situat pe malul nordostic al Mării moarte era locuit de multe popoarã; la 66 n. de Cr. a ajuns sub puterea romanã, desfi devine atare provincã abia sub Nero. Creștinizmul s'a lãtit prin Iudeii, care de sãrbãtoarea rusalelor au fost la Ierusalim (Acta 2, ²); mai tirziu poate și din Galatia. De aici erau Aquila și Priscila (Acta 18, ² 3.). *Galatia* (vezi ș. 90). *Capadocia*, sudostice dela Galatia, o țarã muntoasã, foarte bogatã; locuitorii erau Indogermani, care dela mijlocul veacului al 3. n. de Cr. formau un regat. Sub Tiberiu (17 d. Cr.) ș-au pierdut independența devenind provincã romanã. Și aci s'a lãtit creștinizmul din Ierusalim (Acta 2, ⁶). Paul trebuie sã fie atins aceste locuri cînd din Antiohia merge în Galatia (Acta 18, ²³), desfi sã pare cã mai mult au predicat aci invãțãcii lui din provinciile mãrginașe. Sub *Azia* înțelegem *Asia proconsularis* (Misia, Lidia, Caria și Frigia). *Bitinia*, în urmã, situatã nordvestice dela Propontis, avusã regi proprii, iar Nicomede III. o testã Romanilor la 75 n. d. Cr. Cine a predicat aci evangelia, nu știm; Paul e oprit a merge în aceste locuri (Acta 16, ⁷—8); iar din epistola lui *Pliniu* cel tinãr cãtrã Traian rezultã, cã invãțãtura creștinã era foarte lãtitã. Aci sã aflã orașele Nicea și Calcedon.

⁴⁾ Cînd a fost Petru în Babilon e nehotãrit. De timpuriu vedem cã sã explicã 5, ¹³ tropice. *Eusebie* (II. E. 2, 15) afirmã, cã deja *Papla* a înțeles Roma; apoi *Clement Alexandrinul*, *Ieronim*, *Ecumeniu* și toți teologii catolici, din care cauzã subscripțiile în multe manuscrite: *s'a scris dela Roma*. Dar noi vedem, cã tradiția aceasta nu e generalã; explicarea sã înteciazã per Apoc. 14, ⁸ 16, ¹⁶ 17, ⁵ 18, ² 10 21, unde are înțeles fiind carte simbolicã, dar nu sã potrivește într-o epistolã ca cea de fațã; în urmã rãmîne neexplicat, cã scriind Petru dela Roma incede adresa cu cea mai îndepãrtatã provincã.

care să aminteste mai în urmă cu Paul Acta 18, 5; el cunoaște epistola către Romani (cf. 2, 5 cu Rom. 12, 1. 2, 17 cu Rom. 12, 10. 2, 13 sq. cu Rom. 13, 1 sq.) și Efezeni (cf. 1, 1 cu Efez. 1, 4. 1, 3 cu Efez. 1, 3. 1, 5 cu Efez. 1, 19. 1, 14 cu Efez. 2, 3. etc.); în epistolă sînt urme de goane contra creștinilor, ce s'au întîmplat în Azia mică numai sub Nero (dela 64 înainte), deși nu să poate tăgădui, că încă mai nainte imitînd pe Iudei începuseră păgînii a ataca pe creștini (1, 6. 2, 12. 19 sq. 3, 13 sq. 16 sq. 4, 1. 4. 12—29. 5, 10); *Marcu* e la Petru (5, 13), iar în întîia închisoare a lui Paul la Roma e la acesta (Col. 4, 10).

Autenticitatea. Biserica totdeauna a recunoscut epistola de canonică. În a 2. Petru 3, 1 să face aluziune, *Policarp*¹⁾ o întrebuițază; apoi *Papia*,²⁾ *Peșito*, *Itali*; *Irineu*³⁾ mai întîi numește autorul. Lui urmează *Clement Alexandrinul*,⁴⁾ *Tertulian*,⁵⁾ *Origen*,⁶⁾ *Ciprian*,⁷⁾ *Eusebie*⁸⁾ etc.

Față de aceste mărturii îndoielile ivite la începutul veacului nostru au fost reduse la adevărata lor valoare.⁹⁾

§. 106. Epistola II. a lui Petru.

Cuprinsul (3 cap): cetitorilor dorește el grație și pace prin creșterea în cunoștința spirituală — ei primind creștinismul au toate mijloacele ca să poată fi desăvîrșiți, de aceea să să sirguiască a asigura alegerea lor prin fapte bune propășînd tot mai mult în virtuți — de această datorință a lor să și aducă foarte adese aminte, iar el înscris își împlinește datorința față de ei, ca așa lucrarea lui

¹⁾ După *Eusebie* (H. E. 4, 14): „Policarp în epistola sa către Filipeni întrebuițază mărturii din întîia epistolă a lui Petru“ cf. 1, 1 cu Petru 1, 2, 1 cu 1. Petru 1, 3, 5, 1' cu 1. Petru 2, 11. 7, 1 cu 1. Petru 4, 7. 8, 1 cu 1. Petru 2, 10, 1 cu 1. Petru 2, 12. 5, 6.

²⁾ După *Eusebie* (H. E. 3, 39): „Însuș *Papia* folosește mărturii din întîia epistolă a lui Ioan și a lui Petru.“

³⁾ Adv haer. 4, 9, 2: „Et Petrus ait in episto'a sna“ cf. 1. Petru 1, 8, 4, 16, 5: „Et propter hoc Petrus ait“ cf. 1. Petru 2, 14; cf. *Eusebie* (H. E. 5, 8) „Irineu aminteste însuș întîia epistolă a lui Ioan și a lui Petru.“

⁴⁾ Strom. 3. p. 473 ed. Syll.: „Asămenea vorbește și Petru în epistola sa“ cf. ibid. 4, pag. 493 etc.

⁵⁾ Scorpiace 12: „Petrus quidem ad Ponticos: quanta enim, inquit, gloria, si non ut delinquentes puniamini, sustinetis etc.“ cf. 1. Petru 2, 20.

⁶⁾ După *Eusebie* (H. E. 6, 25): „Petru... a lăsat o epistolă omologumenă.“

⁷⁾ De bono patient. 9, 4.

⁸⁾ Acesta o numără la omologumene; iar H. E. 5, 2 împărtășește el epistola comunelor din Vienna și Lugdunum, în care să află 1. Petru 5, 6.

⁹⁾ Epistola nu există în fragmentul muratoric, — ce să explică din însușirea lui; iar că *Teodor de Mopsvestia* ar fi lăpădat-o nu să poate dovedi (*Leonțiu dela Bizant*, contr. Nestor: et Eutyeh. 3, 14: „Ob quam causam, ut arbitror ipsam epistolam Jacobi et alias deinceps aliorum catholicas abrogat et antiquat“).

să nu fie întreruptă prin moartea ce aşteaptă — el predică mărirea lui Isus nu după cele auzite dela alții, ci a fost martor ocular pe munte — mărturia lui să întăreşte de profeţi — au existat profeţi falşi, să vor seula însă şi învăţători eretici care pe mulţi vor duce la pierzare, dar aceştia vor avea un sfârşit tragic; Dzeu îi va judeca ca pe îngerii păcătoşi, ca lumea pe vremea lui Noe şi Sodomă cu Gomora — Lot a scăpat din lumea păcătoşilor pentrucă era drept, așa să vor mintul acum cei virtuoși arătându-să cu atît mai groaznică dreptatea dzească față de cei păcătoși — îndeosebi să vor pedepsi cei desfrînați, desprețuitorii autorităților și hulitorii sîntilor; îngerii nu cutează a condamna pe nime, iar ereticii hulesc celece nu înțeleg; ei au în vedere numai plăcerea și binele lor, ca Balaam, și ca acesta vor fi rușnați — ei făgăduesc multe și vorbesc de libertate, deși sînt sclavii patimilor și supun robiei păcatului pe ceice cred lor; mai bine le-ar fi lor dacă n'ar fi fost nicicînd creștini, căci pedeapsa atunci ar fi fost mai ușoară — le scrie deja a 2. epistolă deșteptîndu-i la adevărată viețuire, aducîndu-le aminte admonările profeților și porocurile Domnului; să nu să amăgiască de batjocuritorii, care neagă că Dzeu guvernează lumea — celece a făcut lumea din apă și a lăsat-o să să pustiască tot prin aceasta o va nimici în ziua judecării prin foc; el întîrzie cu aceasta fiind îndelungrăbdător, dar cu atît mai sigur este, că va veni această zi cînd nime nu o aşteaptă și va pieri lumea întregă — ei să alegă ce e mai sigur și să aştepte venirea lui Isus ca așa împreună să poată locui pe pămîntul și cerul cel nou, ce să vor aduce la existență; așa învață și Paul; să să feriască de eretici ca să crească în grație și cunoștință.

Cetitorii, anza și scopul. Cetitorii sînt cei din întia epistolă (3, 1), care erau în mare primejdie din partea ereticilor antinomiști (1, 16); iar anza și scopul scrierii să indică 3, 17. 18. Autorul descrie adevărata înțelepciune, ferește de erezie indemnîndu-i a crește în grația și cunoștința Domnului nostru Isus Cristos.¹⁾

Timpul, locul compunerii hotărît nu să pot spune. După 1, 14 autorul e aproape de moarte; pe mulți îi neliniștește întîrzierea paruziei (2, 1. 2. 20); cap. 2. presupune, că epi-

¹⁾ Eresul de aici (cf. ep. lui Iuda) e înrudit cu cel din epistolele pastorale (cf. Efz. 5, a. Col. 2, 16) deosebindu-să numai, că gnosticii nu batjocureau învățăturile creștine, ci afirmau că caută a le pătrunde, ascunzînd așa speculațiunile lor; iar cei de față neagă conducerea supranaturală a omenimii, deci și răsplătirea (3, 4 a); abuzînd de unele epistole ale lui Paul (3, 16) învățau emanciparea cărnii (2, 10. 13. 14. 16), ca așa să dispună după plac de cei seduși (2, 3). Din aceasta cauză să asămănă cu Balaam, care s'a încercat a seduce pe Iudei la desfrinare (2, 1); ei au fost păgîni și trecînd la creștinism au început viața desfrînată de mai înainte făcîndu-să pată pentru comunele creștine, în cari hulesc numele lui Cristos și fac dezbinări (2, 10. 20-22).

stola lui Iuda era deja scrisă; după 3, ₁ epistola de față e a doaua ce le-o scrie, iar întâia era deja cunoscută (cf. 1, ₁); în urmă după 3, ₁₆ sînt cunoscute unele din scrierile lui Paul. Epistola e compusă deci scurt înainte de moartea lui Petru într-o comună, unde să afla înainte de martiriu, probabil la Roma (§ 105.)

Autenticitatea. În cele 2 veacuri dintîi epistola nu să amintește apriat, ce să explică din împrejurarea, că scriitorii de atunci n'au avut ocaziune a o cita, apoi nici nu avem toate scrierile lor. Nu să poate însă nega, că aluziuni aflăm la *Clement Romanul*,¹⁾ *Herma*²⁾ *Barnaba*,³⁾ *Iustin Martirul*,⁴⁾ *Irineu*,⁵⁾ *Teofil dela Antiohia*,⁶⁾ iar *Clement Alexandrinul*⁷⁾ a comentat-o. *Origen*⁸⁾ mai întîi numește autorul, deși nu ascunde unele îndoieli; *Firmilian*⁹⁾ (contemporanul lui) face aluziune

¹⁾ Epist. 1. c. Cor. 7: „Noe a predicat pocăință și ceice l-au ascultat au fost mîntuiți“ cf. 2. Petru 2, ₅; cap. 11: „Pentru ospitalitate și pietate Lot a scăpat dintre locuitorii Sodomei, a cărei împrejurime a fost judecată cu foc și pucioasă. Stăpînul a arătat, că pe cei nehotărîți îi pune spre pedeapsă și maltratare“ cf. 2. Petru 2, ₆₋₉.

²⁾ Viz. 3, 7: „Îi sunt, qui crediderunt quidem, dubitatione autem sua reliquerunt viam suam veram“ cf. 2. Petru 2, ₁₅ și Viz. 4, 3: „Vos estis, qui effugistis seculum hoc“ cf. 2. Petru 2, ₂₀.

³⁾ Epist. 15: „Zice aceasta, că Dl Dzeu a săvirșit toate în 6000 de ani. Căci ziua înaintea lui e 1000 de ani. Iar el mărturisește zicînd: iată azi ziua va fi ca 1000 de ani.“ cf. 2. Petru 3, ₈.

⁴⁾ Dial. c. Tryph. 81: 82 folosește 2. Petr. 3, ₁, ₂₁, 2, ₁.

⁵⁾ Adv. haer. 5, 23: „Quoniam enim dies Domini sicut mille anni“ cf. 2. Petru 3, ₈.

⁶⁾ Ad Autolye. 2, 13: „Cuvîntul lui luminînd ca sfeșnic în întunerec“ cf. 2. Petru 1, ₁₀.

⁷⁾ După Eusebie (H. E. 6, 14) a comentat epistola lui Iuda și celelalte epistole catolice. *Fotie* (Biblioth. cod. 109) încă amintește de comentarele lui Clement la epistolele dzeesnului Paul și la cele catolice. *Cassiodor*: „In epistolis autem canonicis Clemens Al. presbyter, qui et Stromateus vocatur, i. e. in epistola s. Petri prima; s. Joannis prima et secunda et Jacobi (poate Judae?) quaedam attico sermone declaravit . . . Cum de reliquis canonicis epistolis magna nos cogitatio fatigaret, subito nobis codex Didymi graeco stilo conscriptus in expositionem septem canonicarum epistolarum concessus est“; iar din prefața scrierii sale rezultă, că el a avut înaintea sa un manuscript al Stromatelor, în care lipsiau mai multe epistole ale T. N., între cari și a 2. a lui Petru: „Fuerunt itaque scripturas divinas V. N. que T. ab ipso principio usque ad finem graeco sermone declarasse Clementem Alex.“ (De institut. div. script.).

⁸⁾ Omil. 7. la Iosua: „Petrus duabus epistolarum suarum personat tubis“; Omil. 4 la Levit: „Et iterum Petrus dicit: Consortes, inquit, facti estis divinae naturae“ cf. 2. Petru 1, ₄. *Eusebie* (H. E. 6, 25): „Petru a lăsat o epistolă recunoscută. Mai există și a doaua, dar nu e primită.“

⁹⁾ Într-o epistolă către Ciprian: „Adhuc etiam infamans Petrum et Paulum beatos apostolos, quasi hoc ipsi tradiderint, qui in epistolis suis haereticos execrati sunt, et ut eos evitemus, monuerunt“ — cecace Petru face numai în a doaua epistolă.

la amîndoaună epistolele lui Petru; *Eusebie*¹⁾ o numără la epistolele catolice (H. E. 2, 33), dar o pune între antilegomenē (ibid. 3, 25). *Canonul muratoric* nu o are, ce să explică din împrejurarea că e fragment; asemenea nici *Peșito*; iar *sinodul din Laodicea* în canonul 60. o numără între scripturi. *Efrem Sirul*²⁾ nu să îndoiește de autenticitatea ei; *Didim dela Alexandria*³⁾ o atribuie lui Petru; *Grigorie Nazianzeanul*⁴⁾ și *Ieronim*⁵⁾ o primesc în canon.

Din neamintirea epistolei la *Ciprian*, *Tertulian* etc. și din unele îndoeli nu să poate deduce neautenticitatea ei; de aceea în timpul mai nou au atacat-o unii din motive interne. Să zice că lipsește coloritul puțin din înția epistolă; limba e mai elegantă și aleasă, o grecească mai curată, precînd în înția epistolă este apră, mai mult evraizantă. La acestea să observă, că scopul, timpul scrierii și obiectul epistolei au adus cu sine aceste deosebiri și nu să poate afirma, că există absolută diferență sau contraziere; iar de scrierile lui Paul să face amintire 3, 15. În cap. 1, 1. 10. sq. 3, 15. sq. autorul să provoacă la autoritatea sa apostolească. — ce să explică din împrejurarea, că scrie contra ereticilor (vezi la apostolul Paul). Să mai afirmă, că cetitorii de aici sînt deosebiți de cei din înția epistolă. Noi vedem numai, că e mai mare legătură între autor și cetitori decit în înția epistolă, ce e foarte firese și rămîne neexplicat. dacă altul și nu Petru a scris și pe rea de față. În cap. 3, aminteste autorul poruncile „apostolilor vostri“ (nostri?) ca cum el s'ar eschide pe sine din numărul acestora. Versul întreg este: „ca să vă aduceți aminte de porunca apostolilor vostri (a) Domnului și Mîntuitorului,“ adică de porunca ce v-au predicat-o apostolii vostri, sau mai corect: „de porunca apostolilor vostri, ce a dat-o Domnul.“ Caracterul apostolesc, cuprinsul profetic și serios al epistolei dovedese, că nu poate fi produsul unui falsificator, ci a lui Petru (1, 1. 14. 16. sq. 3, 1. 15).

§. 107. Epistola I. a lui Ioan.

Cuprinsul:

a) *Dzeu e lumină* (1, 1—2, 23): să spune cetitorilor că cuvîntul cel vecinic al lui Dzeu a venit pe pămînt ca să-i aducă la cunoștința spirituală ce o are el spre a putea ajunge la unire cu Dzeu — Dzeu e sînt și cine voiește a să unî cu dînsul trebuie să să feriască de păcat; starea păcătoșiei trebuie recunoscută și să să mărturisiască păcatele — el voiește a le întări credința în grația mîntu-

¹⁾ H. E. 3. 3 zice: „Înția epistolă a lui Petru deci e recunoscută, de care să folosesc și cei vechi în scrierile lor. Pe a doaua a omis-o ca pe una necanonică. Totuș unora pare ea folositoare, întrecîndu-să cu alte scrieri.“

²⁾ În biserica siriană și mai apoi sînt îndoeli, ce rezultă din mărturia lui *Cozmu Indicoplestes*: „La Sirieni nu să află altede decit numai cele 3: a lui Iacob, Petru și Ioan, căci celelalte nu le au“ (Christ. topographia lib. VI).

³⁾ A comentat toate epistolele catolice, deși din acest op. avem numai fragmente în limba latină sub numirea *Enarrationes*; iar în opul *De Trinitate* 2, 10 pag. 234 o numește catolică.

⁴⁾ Carm. 33. v. 35: „Unii zic, că epistolele catolice sînt 7, alții iarăș cred că numai 3 pot fi întrebunțate.“

⁵⁾ De vir. illustr. 1.: „Scripsit (Petrus) duas epistolas, quae catholicae nominantur,“ dar adagă: „Quarum secunda a plerisque ejus esse negatur propter stili cum priori dissonantiam.“

toare a lui Isus Cristos — pe Isus Cristos cunoaște numai care iubește și împlinește poruncile lui — porunca lui nu e noaună; nou e numai ca noi să iubim pe aproapele nostru ca pe noi înșine, dovădind astfel că sîntem creștini adevărați — el scrie tuturor, să nu iubiască lumea cu plăcerile ei, ce contrazice lui Dzeu și va trece, iar dragostea lui Dzeu ne asigură vecinicie; sfîrșitul lumii e aproape, pentrucă mulți s'au abătut dela Cristos — cetitorii pot deosebi între minciună și adevăr și știu că la Tatăl ajungem numai recunoscînd pe Fiul de Dzeu — ei să țină cele învățate, nime să nu-i înșale, căci atunci pierd viața vecinică; ei nici n'au trebuință de o noaună învățătură, deoarece cea veche îi poate uni cu Dzeu.

b) *Cristos (Dzeu) e drept*: ei sînt fiii lui Dzeu și au o demnitate, de care lumea nu știe, pentrucă încă nu s'arată la ce mărire vor ajunge — noi putem nădăjdui această mărire, dacă fugim de păcat, spre a cărui înlăturare a venit el, iar păcătuiind nu sîntem ai lui — după această măsură să să judece și ereticii, îndeosebi că le lipsește dragostea cătră frați. — dragostea presupune virtute, de aceea lumea nu ne poate iubi; iar celce iubește e sigur că va moșteni viața de veci; cine nu iubește e pierdut asămăniindu-să ucigașului — Isus a arătat că ne iubește dîndu-să pentru noi, iar noi să iubim pe fratele nostru nu numai cu cuvîntul, ci și cu fapta — iubind noi să arătăm că sîntem fiii lui Dzeu dobîndind pacea internă, căci cum vom putea sta înaintea judecătorului, dacă conștiința ne muștră?; fiind conștiința noastră curată putem fi siguri că Dzeu ascultă rugăciunile noastre, fiindcă ținem poruncile lui și ne iubim între olaltă; de aceea știm că sîntem uniți cu el — nu fiecare învățator să fie ascultat, ci să-l examineze; de crede el în întruparea lui Isus; iar cine nu mărturisește aceasta e înaintemergătorul lui Anticrist — ei sînt dela Dzeu și lumea rea să nu-i atragă, ci să asculte cuvintele lui.

c) *Dzeu e dragostea* (4, 7—5, 17): Dzeu din dragoste a trimis pe Fiul său în lume; altă legătură cu Dzeu nu există decît să ne iubim între noi, căci această dragoste e din Spîritul lui Dzeu — prin întruparea lui Isus Dzeu a arătat nemărginita sa dragoste și ne-a dat o nădejde fără frică — ei să iubiască pe Dzeu iubindu-să unul pe altul — toți au devenit prin credință fiii lui Dzeu, iar dragostea frățască urmează din cea dzească — pe Dzeu îl iubim însă ținînd poruncile lui, cari nu sînt grele, fiindcă noi ca fiii lui Dzeu învingem lumea prin credință — această credință e întemeiată pe arătarea lui Isus Cristos, care în botez s'a făcut învățătorul nostru, prin singele său ne-a împăcat, iar lucrarea lui s'a sigilat prin revărsarea Spîritului sînt; astfel adevărul a fost mărturisit din cer de cele 3 persoane dzești, iar pe pămînt prin 3 lucrări văzute — credinciosul primește aceste mărturii și recunoaște, că Dzeu ne-a dăruit viața în Fiul său — noi să avem totdeauna credința, că Dzeu ne ascultă dacă cerem după voia lui — această încredere să o întrebuințăm și spre mîntuirea aproapei rugîndu-ne pentru fiecare păcătos, care încă nu e detot lăpădat, căci sînt păcate ușoare și de moarte.

Apropiindu-să cătră sfrșitul epistolei resumează ideile ei principale: să nu păcătuiască căci sînt din Dzeu, iar lumea e dela cel rău; ei prin Fiul lui Dzeu pot cunoaște pe acesta, care e ade-vărata viață; indemnindu-i zice „fiilor păziți-vă de idoli“.

Anza și scopul. Epistola e comitivă, scrierea de dedicație a evangheliei. Socotința aceasta să întărește prin împrejurarea, că nu să află forma epistolară îndatinată la cei vechi (autorul, adresații și salutarea); să rapoartă nemijlocit la evanghelie; iar autorul voiește a combate erezia de atunci și a îndemna pe credincioși să țină la credința, că Isus Cristos e fiul lui Dzeu, care s'a arătat în trup, care credința s'o dovediască prin faptele dragostei cătră aproapele.¹⁾

Cetitorii epistolei sînt creștinii din Azia mică, care aparțineau la sfera de lucrare a apostolului (1, 4. 5. 2, 1. 13. 14. 19. 21. 24. 26. 28. 3, 1. 5, 13). Autorul îi agrăiește în persoana a doaua; îi admonează și ferește de primejdii, ce să rapoartă numai la anumite locuri. Luînd în considerare evangelia a 4. putem afirma, că epistola era menită pentru Efez și împrejurime; iar vorbind de idoli (5, 21) eschide pe locuitorii din Palestina: deci cetitorii sînt în mare parte din păgîni.²⁾

Autorul nu să amintește, dar biserica din timpurile cele mai vechi a atribuit-o lui Ioan evangelistul, care tradiție pare a fi dela cetitorii dintii. Identitatea autorului epistolei cu cel al

¹⁾ Hotărît nu să poate spune caracterul ereziei. Unii au crezut, că sînt învățători iudei sau iudaizanți, Cerint, învățăceii lui Ioan, gnosticii și adevă docheții, care negau identitatea între Isus și Cristos, va să zică învățau precum zice *Irineu*: „Cerinthus — subjecit, Jesum . . . fuisse — Joseph et Mariae filium —, post baptismum descendisse in eum — Christum, — — in fine autem revolvasse iterum Christum de Jesu.“ Drept motive servesc scrierile lui *Ignatie* (ep. cătră Smirneni 2 sq.; Traiani 9; Efezeni 7) și 1. Io. 1, 3. 3, 23, 4, 15. 5, 6. 6.

²⁾ *Augustin* zice (mai întii, Quæst. evang. 2, 39): „Scriptum est (1. Io. 3, 9) a Joanne in epistola ad Parthos.“ Lui urmează *Cassiodor*, *Beda* etc.; apoi scripțiile la unele traduceri latine încă sună „cătră Parteni“, presupunîndu-să iudeocreștinii din imperiul Partilor. Cuvintele lui Augustin până acum nu sînt încă explicate. Probabil este, că a înțeles rău cuvintele lui *Clement Alexandrinul*, care explicînd alegoric *ἐκλεκτὴ κυρία* (2. Io. 1) și luînd *τὰ τέκνα αὐτῆς* în înțelesul Apoc. 14, 4 — *παρθένοῦς* — zice că a 2 ep. a lui Ioan a fost scrisă *πρὸς παρθένοῦς*, ad *virgines*, iar Augustin din eroare le-a raportat la 1. ep. a lui Ioan. Alții iarăș cred, că inscripțiunea epist. 1. și a 2. a lui Ioan era: Epistola lui Ioan, sintul, apostolul, evangelistul, *παρθένοῦς* (fecior), iubitul, celce a șăzut pe piept, teologul — care să află însă numai în cod. Guelpherbyt. la Apocalipsă, iar la epistole în nici un codice.

evangeliei a 4. rezultă din caracter, limbă și întreaga dispozițiune.¹⁾

Timpul, locul compunerii. Dacă epistola e comitivă evangheliei, atunci aceste întrebări să hotărască după §. 76. Dar să poate că s'a scris ceva mai înainte sau mai târziu, deși nu cu mulți ani; iar cuprinsul arată, că e compusă în a 2. jumătate a veacului 1. creștinesc. Comunele există cam demult, încetasă deosebirea între iudeo- și păgînocreștini, să combată dochetismul. Mai probabilă e părerea, că epistola s'a compus în Efes (alții Patmos) și adică ca enciclică, deoarece Ioan vizitează mai demultei comunele, în cari lucrasă mai înainte.

Autenticitatea. Prelingă motivele interne espuse avem și mărturiile scriitorilor bisericești cari dovedesc fără îndoială, că Ioan e autorul acestei epistole. Dacă și nu putem pune mult temei pe reminiscentțele la *Clement Romanul*,²⁾ *Herma*,³⁾ *Ignatie*,⁴⁾ apoi vorbește foarte clar *Policarp*,⁵⁾ învățacelul lui Ioan, iar după Eusebie *Papia*⁶⁾ o folosește ca autoritate. *Itala*, *Peșito* și *Canonul muratoric*⁷⁾ o au; *Irineu*,⁸⁾ *Clement*,⁹⁾ *Ter-*

¹⁾ Mintuirea e opul Fiului lui Dumnezeu care s'a făcut om 1, 2, 7; 2, 1, 3, 12, 22; 3, 23, 4, 2, 9, 14, 15, 5, 1, 10, 13, 20 cf. Io. 20, 31; recomandă a iubi pe aproapele: 2, 8, 3, 10, 11, 15, 18, 23, 4, 7 și motivează aceasta: 2, 9—11, 4, 7, 11, 12, 19—21 cf. Io. 13, 34, 35, 15, 13, 17, 28; cap. 1, 1—3 desvoaltă pe Io. 1, 14; 1, 13 cf. Io. 14, 23, 15, 5, 17, 31; 2, 6, 24, 27, 3, 6, 34, 4, 13—16 cf. Io. 15, 4; 2, 8 cf. Io. 13, 34; 2, 23 cf. Io. 8, 10, 15, 23; 3, 5 cf. Io. 1, 29; 3, 8, 4, 6 cf. Io. 8, 44, 47; 3, 13, 4, 5 cf. Io. 15, 19 sq. 3, 16 cf. Io. 13, 34, 15, 13; 4, 7, 8, 20 cf. Io. 13, 35; 2, 5, 5, 3 cf. Io. 14, 21, 15, 10; 5, 13, 20 cf. Io. 3, 36, 17, 3; 5, 6 cf. Io. 1, 33, 34, 19, 34; 5, 9 cf. Io. 5, 32, 26; 1, 4 cf. Io. 16, 21, 2, 11 cf. Io. 12, 35, 2, 17 cf. Io. 8, 35; 2, 22, 5, 1 cf. Io. 20, 31; 3, 15 cf. Io. 5, 24; 3, 10 cf. Io. 10, 15; 4, 6 cf. Io. 8, 47; 4, 9 cf. Io. 3, 16; 4, 15 cf. Io. 6, 57. Vorbește de ereticii care neagă natura dzeu-omească a lui Isus Cristos: 2, 18 sq. 4, 1—5, 10 — aceeaș tendență ca și în evanghelie. Expresiunile *lumină și întunec* 1, 5 sq. 2, 8 sq. cf. Io. 1, 4, 3, 19, 11, 10, 12, 35, 46; să repetesc: *adevăr, dragoste, lume, născut din Dumnezeu, a răminea în Dumnezeu*; 5, 20 cf. Io. 17, 3; 4, 9 cf. Io. 3, 18; 4, 3 cf. Io. 14, 17, 15, 24, 16, 13. Aluziune la ceva ce nu să ață în epistolă ci altunde.

²⁾ Epistola 1. către Cor. 31. 49.

³⁾ Mand. 12, 4.

⁴⁾ Epistola către Efezeni 11.

⁵⁾ Ad Philipp. 7: „Ficcare nu mărturisește pe Isus Cristos cel venit în corp e Anticrist“ cf. 1. Io. 4, 3.

⁶⁾ H. E. 3, 39; „Acesta (Papia) folosește mărturii din întâia epistolă a lui Ioan.“
⁷⁾ „Quid ergo nimirum, si Joannes tam constanter singula etiam in epistolis suis proferat, dicens in semet ipso, quae vidimus oculis nostris“ cf. 1. Io. 1, 1.

⁸⁾ Adv. haer. 3, 16, 5 cf. Eusebie (H. E. 5, 8): „Amintește și de întâia epistolă a lui Ioan aducind mărturii dintrinsa.“ Așa citează Irineu l. c. 1. Io. 2, 18 sq. 4, 1—5, 1 cu cuvintele: „Et in epistola sua sic testificatus est nobis (Joannes Domini discipulus) etc“ și: „Et rursus in epistola ait (Joann. Domini discipulus)“ etc.

⁹⁾ Strom. 2. p. 389: „Să pare că și Ioan întro epistolă mai mare a făcut deosebirea între păcate zicind; de vede cineva pe frate-so păcătind etc.“ cf. 1, Io. 5, 16.

(*tulian*,¹⁾ *Origen*,²⁾ *Dionisie dela Alexandria*,³⁾ *Eusebie*,⁴⁾ *Ieronim*⁵⁾ etc.

Nu mai *Alogii*; *Marcion* și unii critici în timpul mai nou au atăcat canonicitatea epistolei. Cei dinții au făcut aceasta din motive dogmatice, iar cei din urmă cu dovezi interne foarte slabe încît chiar aderenții lor au recunoscut, că nu pot slăbi credința bisericii.

§. 108. Epistola II. și III. a lui Ioan.

Scriitorul acestor epistole să numește „*bătrîmul*“, sub care din vechime să înțelege apostolul Ioan, alții zic că cel amintit de *Papia*.⁶⁾ Fără îndoială trebuie să recunoaștem, că un bărbat cu acest nume a compus-o, deoarece numai așa e explicabilă tradiția, care a luat naștere de acolo, că cetitorii dinții fără șovăire au primit-o drept scrierea lui, predindu-o de atare mai departe.

a) *Epistola a doua*. *Cuprinsul*: (13 v.): salutarea îndatinată să lărgeste aducînd aminte de adevărurile, a căror recomandare dă anza la scriere — recomandă dragostea ca ființa creștinizmului — ferește de ereției care neagă întruparea lui Isus Cristos — spune semnele, după cari acești făcători de rele pot fi cunoscuți — oprește cu aceștia orice împărtașire — cînd va veni la dînsii le va spune mai multe; salutare dela sora adresatei.

Anza și scopul. Avînd în vedere împrejurările bisericii din acele timpuri putem zice, că turburările eretice din Asia mică au dat îndemnul la scrierea epistolei, void autorul a le combate și a îndemna pe cetitori, să țină tare la credința în Cristos cel întrupat, arătîndu-o prin faptele dragostei.

¹⁾ Adv. Praxeam 15: „Denique inspiciamus, quem apostoli viderint. Quod vidimus, inquit Joannes, quod audivimus, oculis nostris vidimus“ etc. cf. 1, 1; și *Scorpiace* 12; adv. Marc. 5, 16.

²⁾ După *Eusebie* (H. E. 6, 25): „A rămas dela Ioan o epistolă cu puțin versuri“ (în comparație cu cele ale lui Paul).

³⁾ După *Eusebie* (H. E. 7, 25) o atribuie evangelistului Ioan, care nu ș'a pus numele la început.

⁴⁾ H. E. 3, 25 o numără la omologumene.

⁵⁾ De vir. illustr. 9: „Ab universis ecclesiasticis eruditissimis viris probatur.“

⁶⁾ *Papia* amintește (*Eusebie* H. E. 3, 39) pe un presbiter Ioan. La acesta ca autorul epistolelor de față a cugetat *Eusebie* numărîndu-le la anti'egomene și îndoiindu-să de sint ale evangelistului Ioan sau ale altuia (H. E. 3, 25). *Ieronim* zice: „Scriptis autem (Joannes) et unam epistolam... quae ab universis ecclesiasticis et eruditissimis viris probatur. Reliquae autem duae... Joannis presbyteri asseruntur, cuius et hodie alterum sepulchrum apud Ephesum ostenditur“ (De vir. illustr. 9); ibid. 18: „Opinionem, quam a plerisque retulimus traditam, duas posteriores epistolas Joannis non apostoli esse, sed presbyteri.“ Păreră lui însă nu are bază în credința bisericii înainte și după dînsul; noi vedem, că chiar *Eusebie* o numără la scrierile apostolului Ioan (Demonstr. evang. 3, 5).

Cetitorii. Epistola e adresată către *ἐκλεκτῆν κυρίᾳ* (*Curia* e numele propriu) și fiii săi.¹⁾

Timpul, locul compunerii. Autorul pare a vizita cit mai curind pe adresată, salută din partea surorii acesteia, care era întrun loc cu dinsul. Ioan evangelistul a putut însă scrie numai din *Efez*, unde petrece mai mult timp, iar din adausul „bătrîmul“ rezultă, că a scris cînd era deja înaintat în vîrstă; cel puțin după ce scrisesă întîia epistolă (cf. 2. Io. 7, cu 1. Io. 2, 18 sq.)²⁾

b) *Epistola a treia* e adresată unui *Caiu*, necunoscut mai aproape.³⁾

Cuprînsul (15 v.): în salutare asigură pe Caiu de iubirea lui și că să roagă pentru el ca să-i meargă bine, după cum merită în urma virtuții sale; să bîcură că credința lui creștină e recunoscută — încuvințază purtarea lui către misionarii creștini și-l îmbărbătează a o continua — însuș s-ar fi pus în legături cu comuna, dacă nu l-ar fi împiedecat Diotrefe cel mîndru, care să poartă cu multă volnicie; însuș îl va trage la răspundere pentru aceasta — Caiu să nu-l imi-teze, ci să ducă o viață adevărată — Dimitrie e vrednic de o mărturie bună — altele le va spune cînd va veni; salutări.

Anza și scopul să deduc din cuprîns. Din comuna lui Caiu veniseră misionari la apostol aducîndu-i deosebite știri. El scrie întărind pe Caiu în purtarea lui adevărat creștinească și condamnă pe cea lui Diotrefe.

Timpul, locul compunerii. Epistola pare a fi scrisă din *Efez* în acelaș timp (?) cu a doaua, cînd apostolul să hotărîsă a vizita comuna lui Caiu.⁴⁾

Pentru *autenticitatea* acestor epistole există dovezi interne și externe.

¹⁾ *Ieronim* înțelege biserica creștină (Ep. 11. ad Ageruchiam): „Legimus in carminum libro... una est columba mea, perfecta mea... Ad quam scribit idem Joannes epistolam, Senior Electae Dominae“. Dar din v. 13 vedem că salută din partea surorii adresatei. Alții iarăș înțeleg o comună singuratică, ce nu să poate, căci cu greu apostolul va fi întrebuițat numirea „doamnă“ pentru o comună. Din cuprîns rezultă, că epistola e scrisă unei persoane. *Clement Alexandrinul* zice, că *Electa* e numele propriu, ce este imposibil pentru v. 13. unde și soru-sa să numește aleasă (Adumbrat. ad 2. Joann.): „Secunda epistola, quae ad virgines scripta est, simplicissima est. Scripta est vero ad quandam Babyloniam Electam nomine, significat autem electionem ecclesiae sanctae“.

²⁾ Să poate că apostolul inspecționa bisericile cînd a scris epistola de față.

³⁾ Nu să poate decide, dacă Caiu e identic cu cel din Constit. apost. 7, 46, pe care Ioan l-a așăzat episcop în Pergam. În T. N. mai multe persoane au acest nume (Acta 19, 29, 20, 4; Rom. 15, 23; 1. Cor. 1, 14), dar nici unul nu e acest de aici.

⁴⁾ Nu să știe, dacă Caiu și Curia au locuit în aceeaș comună.

Limba și spiritul epistolelor vorbesc pentru Ioan evangelistul ca autor; să repețesc învățăturile din 1. epistolă a lui Ioan și din evangelia lui (cf. 2. Io. 1 cu 1. Io. 3, 18; 2. Io. 1 cu Io. 8, 32. 1. Io. 2, 21; 2. Io. 3 cu Io. 17, 17; 3. Io. 11 cu 1. Io. 4, 20; 3. Io. 11 cu 1. Io. 3, 10; 3. Io. 12 cu Io. 19, 35. 21, 24 etc.); în urmă autorul (ca în 1. epistolă și în evanghelie) nu să numește, crezînd a fi suficientă numirea „bătrînul“ spre a împrăștia orice îndoială asupra provenienții indicînd totodată, că e deja înaintat în vîrstă.

*Irineu*¹⁾ și *Clement Alexandrinul*²⁾ le-au recunoscut de canonice, ba cel din urmă, după Eusebie, a comentat toate epistolele catolice (pag. 299 obs. 7.). *Origen*³⁾ citează pe amîndouă, deși adaogă că nu toți le recunosc. *Canonul murtoric*⁴⁾ amintește mai multe epistole de ale lui Ioan, iar *Dionisie dela Alexandria*⁵⁾ întrebuițază pe cele de față. În recenziumile mai vechi la *Peșito* lipsesc, *Efrem Sirul* însă citează toate epistolele catolice. *Eusebie* (H. E. 2, 23) le numără la epistolele catolice, dar între antilegomene (H. E. 3, 25). După Eusebie sînt ele primite în canon, deși nici *Ieronim*⁶⁾ nu poate retăcea unele îndoieli.

Atacurile îndreptate în timpul mai nou contra autenticității sînt atari, încît aderenții cercetărilor ipercritice le-au recunoscut de foarte slabe.

§. 109. Epistola lui Iuda.

Scriitorul acestei epistole să numește: „Iuda, servul Domnului, fratele lui Iacob“. Acest Iacob să vede a fi fost în acele timpuri un bărbat foarte cunoscut în biserică, încît prin simpla lui amintire autorul să recomandă cetitorilor, și după cele espuse în §. 104. e episcopul Ierusalîmului. În T. N. numele

¹⁾ Adv. haer. 1, 16, 3: „Ioan învățacelul Domnului a espus condamnarelor voind ca voi nici să nu-i salutați, căci celce le zice bucură-te e pătaș“ cf. 2. Io. 11; 3, 16, 8: „Discipulus Domini Joannes in praedicta epistola fugere praecoa pit dicens: Multi seductores etc.“ 2. Io. 7. 8.

²⁾ Strom. 2. p. 389 cf. §. 107.

³⁾ Cf. §. 107 adaogă: „Există încă a 2. și a 3. Dar nu toți cred că sînt autentice, pentrucă amîndouă n'au nici 100 de versuri“.

⁴⁾ Cf. §. 107; apoi: „Epistola sane Judae et superscripti Joannis. duae (1. și încă alta) in catholica habentur“.

⁵⁾ *Eusebie* (H. E. 7, 25): „Dar nici în a doaua și a treia a lui Ioan, cari sînt scurte, el nu să numește cu numele, ci să scrie anonim, bătrînul“.

⁶⁾ Ad Paullinum ep. 7.; ad Evagr. 80; vezi și pag. 304 obs. 6.

Iuda să află mai de multeori. Acta 9, ¹¹ să amintește unul în Damasc, iar ibid. 15, ²²⁻³² un soț al lui Paul dela Ierusalim. Cel dintii însă nu poate fi, pentru că nu are vrun rol deosebit în istorie, iar al doilea are conumele Barsaba. Asămene nu să poate cugeta la Iuda din Galilea (Acta 5, ³⁷), ori la Iuda Iscarioteanul; nici la cei din genealogia dela Lc. 3, ²⁶⁻³⁰. Rămîne deci a primi de autorul epistolei pe Iuda, care să amintește Mt. 13, ⁵⁵. Mc. 6, ³, numărîndu-să între frații Domnului. Acest Iuda (cu multă probabilitate) e identic cu cel din Acta 1, ¹³, numit spre deosebire de Iscarioteanul (Io. 13, ²²) „al lui Iacob“ (frate), iar Mt. 10, ³ *Lebeu* sau Mc. 3, ¹⁸ *Tadeu*.¹⁾ Despre viața lui după înălțarea Mintuitorului date pozitive nu avem.

Nic. Callisti (H. E. 2, 40) zice că a predicat în Iudea, Galilea, Samaria, Idumea, mai tirziu în Arabia, Siria, Mesopotamia și Perzia; iar după relatările siriene (*Assemani*, Bibl. Orient. I. p. 318. III. pag. 299. 302) în Edesa, ce mărturisește și *Ieronim* (în Matth. 10, 4). O parte a tradiției (cea apusană) susține, că predicînd evangelia în Perzia a suferit martiriu; după alții iarăș a murit în liniște la Edesa.

Cuprinsul (25 v.): după inscripțiune urmează salutarea îndatinată; arată autorul că îngrijirea pastorală l-a îndemnat a le scrie, deoarece au pășit unii oameni imorali — aceștia sint deja judecați, pentru că și altora mai nainte nu le-a mers mai bine: lăpădarea îngerilor dela fața lui Dzeu, pedeapsa cetăților Sodoma și Gomora — pedeapsa acestor oameni va fi asămene, făcînd aceleași păcate și-și atribue lucruri, ce nici arhangelul Mihail nu îndrăznește a face — ei vorbesc ce nu înțeleg, iar boldul animalic îl întrebuintază spre pierderea lor — ei samănă lui Cain, Bileam, băibaților lui Core și vor pieri ca aceștia — Enoh le-a prezis pedeapsa lui Dzeu, de care nu-i scapă mîndria lor — cetitorii să-și aducă aminte de predica apostolilor, care le-au spus mai nainte, că vor păși atari bîrfitori ai adevărului, su-

¹⁾ *Tertulian*: „Enoch apud Judam apostolum testimonium habet“ (De cultu femin. 1, 3); *Origen*: „In ascensione Moysi, cuius libelli meminit in epistola sua apostolus Judas“ (De princ. 3, 2) și *Epifane*: „S'a pogorit Spiritul s. asupra apostolului Iuda, zic anume în epistola catolică scrisă de el. Iuda e însă același, care să numește fratele lui Iacob și al Domnului“ (Haer. 26, 11). Pentru caracterul său îl numiau „iuimos“, ce să exprima prin deducere dela יָדָי = piept sau יָדָי = inimă. V. 17 nu e dovadă contra apostolicității autorului, deoarece Iacob încă nu să numește la începutul epistolei sale apostol, iar cuvintele din acest vers arată, că autorul nu fusesă la cetitori, sau nu cel dintii, sau că mai mulți dintre apostoli predicaseră acolo. Iuda și Iacob nu să numesc pe sine frații Domnului din smerenic, cum explică deja *Clement Alexandrinul*: „Judas, qui catholici nuncupantur, frater filiorum Josephi exstans valde religiosus, cum sciret proclama scripsit epistolam, frater filiorum Josephi exstans valde religiosus, cum sciret proclama scripsit epistolam, non tamen dixit, se ipsum fratrem ejus esse, sed quid dixit? Judas, servus Jesu Christi, utpote Domini, frater autem Jacobi“ (Adumbrat. Opp. ed. Pott. II. p. 1007.)

puși patimii necurăției — să fie statornici în credință și rugăciune făcându-să așa părtași de mila lui Dzeu; față de eretici dragostea lor să fie cu prudență evitând toată ocaziunea, prin ce spîritul lor s'ar molipsi — atotputernicul Dzeu să să preamăriască totdeauna prin Isus Cristos. Amin.

Cetitorii, anza și scopul. Epistola e adresată creștinilor în genere, iar din cuprins și istorie rezultă, că autorul s'a putut vedea îndemnat a scrie numai după moartea fratelui său Iacob.¹⁾ În comunele din Palestina²⁾ să străcurasă un curent primejdios, contra căruia Iuda pășește ferind pe cetitori de învățătorii, care abuzînd de libertatea creștină, călcău legile morale hulind și mărirea dzească.

Timpul și locul compunerii. Din cuprins rezultă, că epistola e scrisă înainte de risipirea Ierusalimului și după moartea lui Iacob, adică între 63 — 66 d. Cr. Între exemplele pedepsei dzecești cea venită asupra Ierusalimului nu să amintește; împrejurările descrise s'au putut ivi mai virtos după moartea lui Iacob (antinomizmul); în urmă Petru întrebuițază epistola de față. Locul, de unde s'a scris, nu să poate hotări.

Autenticitatea să dovedește prin epistola a II. a lui Petru, iar cuprinsul face impresiunea unui product apostolesc. Împrejurările timpurilor dintii explică necitarea acestei epistole la scriitorii bisericești până incluzive *Irineu. Canonul muratoric*³⁾ însă o are, apoi *Clement Alexandrinul*,⁴⁾ *Tertulian*,⁵⁾ *Origen*,⁶⁾

¹⁾ După *Eusebie* (H. E. 4, 22, din Hegeșip) știm, că la alegerea lui Simeon de episcop, fratele lui Iacob și Iuda, un atare Thebutis a produs schizmă; să lătiseră unele învățături de ale lui Simon Magul (el să numia pe sine mîntuitor tîgăduind așa pe Isus Cristos, cf. 1. lo. 2, 31, 33; învăța emanciparea cărnii — antinomizm la *Irineu*, Adv. haer. 1, 22, 27; *Tertulian*, De praescript haer. 46, 2; *Epifane*, Haer. 21). Urmașul și învățăcelul său Menandru să numia nu numai mîntuitor, ci pretindea ca să să și boteze în numele lui; *Iustin Martirul*, Apol. 1, 26. *Irineu*, Adv. haer. 1, 23). La aceasta să alătură *Dositei* cel tînăr (*Origen*, c. Celsi 6, 11).

²⁾ E cu puțință, că autorul s'a adresat mai întii comunei din Ierusalim, pentrucă să provoacă la frate-so, care fusesă acolo episcop și stătea în buună amintire.

³⁾ „Epistolae sane Judae et. in catholica habentur.“

⁴⁾ Adumbrat. p. 1007 ed. Pott. cf. *Eusebie* (H. E. 6, 11), care zice că *Clement* a comentat scrierile T. N. „netrecînd pe cele antilegomene; înt-leg pe Iuda și celelalte epistole catolice“. *Strcm.* 3, p. 31: „Cred că Iuda în epistola sa a vorbit de aceștia (Carpoerațiani) și de alte erezii“. *Paed.* 1. 3. c. 8. p. 239 ed. Sylb.: „Voiesc și voi să știți, zice Iuda, că Dzeu etc.“ cf. Iuda v. 5. 6. 11.

⁵⁾ De cultu femin. 1, 3, 1: „Accedit, quod Enoch apud Judam apostolum testimonium possidet“. El voiește a căștiga cîrții *Enoch* apud Iudam apostolum bisericească.

⁶⁾ *Comment.* in Matth. 13, 55: „Iuda a scris o epistolă etc., vezi la limbă. *Comment.* in ep. ad Rom. „Iudas apostolus in epistola catholica dicit“ cf. Iuda

*Eusebie*¹⁾ o numără la epistolele catolice, deși o amintește între antilegomenene. Din veacul al 4. există ea în canonul bisericii.²⁾

În privința limbii zice deja *Origen*: „Iuda a scris o epistolă de puține versuri, dar plină de cuvintele puternice ale grației cerești.“

În timpul mai nou unii critici, din motive interne, au atacat autenticitatea fără a putea aduce dovezi destul de puternice, cari să zgudue socotința bisericii.

110. Raportul între epistola lui Iuda și II. Petru.

Netăgăduit este raportul între epistola lui Iuda și 2. Petru 2, 1—3, 3. În timpurile mai vechi să credea, că Iuda a împrumutat dela Petru, iar criticii moderni fără deosebire admit, că împrumutarea s'a întâmplat în chip întors. Prioritatea lui Iuda să dovedește prin împrejurarea, că expresiunea și espunerea sînt originale, simple și firești, iar în a 2. Petru observăm tendența de a ușura înțelesul prin simplificare, adausuri și omiteri; apoi e de neînțeles, că Iuda să compună din altă epistolă una noaună, mai virtos că aci să trec cu vederea mai multe momente caracteristice, cari să afle la Petru. Locurile paralele sînt (după Credner l. c. p. 662 sq.):

Iuda :	2. Petru:
v. 3.	1, 10. 11.
4.	2, 1.
5.	1, 12.
6.	2, 4.
7.	2, 6.
7.	2, 10.
8.	2, 10.
9.	2, 11.
10.	2, 12.
11.	2, 15.
12.	2, 13.
13.	2, 17.
16.	2, 18.
17.	3, 2.
18.	3, 3.

6 De princip. 3, 2: „Et primo quidem in Genesi serpens Evam seduxisse describitur; de quo in Ascensione Moysi, cuius libelli meminuit in epistola sua apostolus Judas, Michael archangelus cum diabolo disputans de corpore Moysi ait etc.“ Homil. 7. in Jos.: „Petrus etiam duabus epistolarum suarum personat tubis, Jacobus quoque et Judas“.

¹⁾ II. II. 2, 23 cf. ibid. 3, 25.

²⁾ Îndoielile în privința epistolei sau chiar lipsa ei (în *Peșito*) să explică din cuprinsul scurt și fiindcă citează din cărți apocriefe. *Ieronim* zice: „Judas frater Jacobi parvam, quae de septem catholicis est, epistolam reliquit, et quia de libro Enoch, qui apocryphus est, in ea assumit testimonium, a plerisque recitatur; tamen auctoritatem vetustate iam et usu meruit et inter sanctas scripturas computatur“. Noi vedem însă, că Paul și alți autori citează din deosebite izvoară (2. Tim. 3, 8; Evr. 11, 27), chiar profane (Tit 1, 12).

C.

Cartea profetică a T. N.

§. 111. Apocalipsa.¹⁾

Cuprinsul să împarte în 3 părți: După prolog (1, 1—3), în care arată originea cuprinsului și importanța cărții; care o dedică celor 7 comune din Azia mică și descrie mărirea celui ce a descoperit viziunea — în v. 9 să espune Patmos ca locul unde s'a făcut descoperirea, iar în *partea întâia* (1, 9—3, 22) să descrie arătarea Mintuitorului preamărit între 7 sfeșnice (10—18) — autorul e provocat a scrie epistole de cuprins mîngăitor, îndemnător, muștrător și pedepșitor, și anume către comuna din *Efez* (2, 1—7, *Smirna* (3—11), *Pergam* (12—17), *Tiatira* (13—29), *Sardes* (3, 1—6), *Filadelfia* (7—13) și *Laodicea* (14—22).

În *partea a doua* (4, 1—19, 10) e chemat în ușa ce e deschisă la cer și privește mărirea lui Dzeu Tatăl între îngerii și sînții săi, care întruna îl preamăresc. De dreapta lui Dzeu vede el o carte scrisă pe toate părțile, care e sigilată cu 7 peceti, pe cari nime nu le poate deschide decît numai mielul, care stă înaintea tronului lui Dzeu avînd ranele morții, dar și semnele stăpînirii; mielul ia cartea și e preamărit de cei din cer ca și Tatăl. I. *Desfacerea celor 7 sigile*. Deschizîndu-să întiul sigil să arată un călăreț pe cal alb, care porcede la cuceriri; la al 2. sigil unul pe cal roșu aduce război pe pămînt; la al 3. sigil un călăreț pe cal negru aduce foamete; la al 4. moartea pe cal galbin aduce ciumă și deosebite plăgi; la al 5. sigil să înfățișază sub altar sufletele celor uciși pentru vredință cerînd dela Dzeu pedepșirea dreaptă, dar li să aduce aminte îndelungă răbdarea și înțelepciunea lui Dzeu; la deschiderea sigilului al 6. să cutremură cerul și pămîntul, iar oamenii înzadar caută a să ascunde de mînia lui Dzeu — să așază 4 îngeri la cele 4 cornuri ale pămîntului și sîn închise vînturile; înainte de slobozirea acestora să sigilează în frunte 144 000 de alesi din Israel și să arată o ceată foarte mare de fericiți, a căror soarte să descrie văzătorului de un bătrîn din cer. Deschizîndu-să al 7. sigil să face în cer liniște de $\frac{1}{2}$ de oară; să arată 7 îngeri care capătă trîmbiți. Un alt inger jertfește lui Dzeu rugăciunile tuturor sînților ca jertfă de tîmțiere și aruncă focul de pe altar pe pămînt drept semn, că noave judecăți vor urma; îngerii să pregătesc a sufla în trîmbiți. — II. *Pedepsele aduse de îngerii cu trîmbiți*. Întiul inger suflă în trîmbiță și arde a $\frac{1}{3}$ de pămînt; suflă al 2. și $\frac{1}{3}$ de mare să preface sînge pierînd astfel $\frac{1}{3}$ din animalele de mare; la al 3. devine $\frac{1}{3}$ de apă pelin pierînd mulți oameni; la al 4. să întuneacă $\frac{1}{3}$ din corpurile cerești. Atunci strigă un vultur, ce zboară prin mijlocul cerului, vaiete pentru ceilalți îngeri cu trîmbiți. Suflă al 5. inger și să deschide adin-

¹⁾ Să derivă dela ἀπό καλύπτω = a descoperi.

cul, din fumul ce iese de acolo vin locuste asupra pământului, cari 5 luni vor maltrata pe oameni fără a-i omori — să descriu locustele, cari stau sub un conducător numit „pierzător“ — mai urmează 2 plăgi — trimbițează al 6. inger și e provocat a slobozi 4 ingeri ai morții; aceștia pornesc cu de 20.000 ori câte 10.000 de călăreți șiucid $\frac{1}{3}$ de oameni fără ca rămășița să se pocăiască. Să pogoară acum din cer un alt inger puternic avind în mina dreaptă o carte; solia acestuia văzătorul voiește a o scrie, dar e împiedecat; ingerul amenință cu pedeapsă foarte aspră, înainte de împlinire însă mai este vreme de pocăință — ingerul dă autorului cartea ca s'o înghiță poruncindu-i-să a profeti. Primește o trestie, ca să măsure templul lui Dzeu și cele dintrînsul; numai curtea să va da păginilor, iar cetatea va fi călcată prin $3\frac{1}{2}$ ani. Doi martori în haină de pocăință vor profeti atunci prin $2\frac{1}{2}$ ani avind putere dzească. Apoi îi va omori fiara ce va iesi din adinc, iar trupurile lor vor fi neîngropate $3\frac{1}{2}$ zile, pânăce vor învia și merge la cer; atunci va fi cutremur de pământ; 7000 de oameni vor pieri și ceialalți vor preamări pe Dzeu. Al treilea vaiet urmează îndată. Sufind în trimbiță al 7. inger, cerul dă mărire lui Dzeu, fiindcă să vor răspăli îndată faptele bune și rele. Înainte de judecata din urmă începe III. *Lupta cu puterile demonice*. A. Inceputul luptei. Pășesc 2 luptători: o femeie îmbrăcată cu soarele, luna sub picioare, 12 stele pe cap, ce avea să nască și un dracon roș ca focul cu 7 capete încoronate, care înainte și după sine aduce stricăciune — draconul pîndește ca să-i înghiță copilul, iar ea naște un copil, pe care Dzeu îl ia la sine (fuge $3\frac{1}{2}$ ani în pustie). Cu draconul luptă Mihail; draconul e aruncat din cer pe pământ, de ce să bucură cei din cer — draconul urmărește pe femeie care fuge pe aripi de vultur în pustie — draconul înzadar caută a o ajunge și să hotărăște a-i pierde tot neamul. B. Lupta să continuă. Pășesc noi luptători. Din mare iasă o fiară cu 7 capete și 10 coarne încoronate, care hulește pe Dzeu și tot ce e sint, e înzestrat cu putere satanică și adorată de fiii lumii — cine are urechi de auzit să audă; răbdarea și credința înving — să arată a 2. fiară, face multe minuni, seduce pe oameni a să închina la chipul fiarei dintii puind pe toate semnul ei — numărul acestei fiare e 666 — pe muntele Sionului stă un miel cu 144.000 de fecioare — un inger zboară prin mijlocul cerului și anunță judecata — altul vestește căderea Babilonului, iar al treilea amenință pe închinătorii fiarei cu munci vecinice făgăduind sinților statornici mîngăiere cerească. C. Schimbarea luptei. Să arată executătorii pedepselor dzești cu seceri. D. Sfirșitul luptei. Șapte ingeri vin cu cele din urmă plăgi — aleșii laudă pe Dzeu. — Cei 7 ingeri pășesc primind 7 vase pline de mînia lui Dzeu ca să le verse pe pământ. Vasul înti: închinătorii fiarei sint cercetați de bube rele; al 2. vas: marea să prefac în sînge; al 3. vas: rîurile și izvoarele să prefac în sînge, pentrucă erau pline de sîngele sinților; al 4. vas aduce pe pământ arșiță, dar oamenii nu să pocăiesc; al 5. vas: boale vin între închinătorii fiarei, nu să

pocăiesc; al 6. vas: Eufратul seacă, spirite diavolești amăgitoare să arată seducind pe regi la peirea lor; al 7. vas: judecata din urmă între fulgere, trăsnete și cutremure de pământ; toate să despică, cade grindină ca un talant de grea, dar oamenii hulesc pe Dzeu. Să arată apoi autorului de unul dintre cei 7 ingeri Babilonul, adică Roma păgână, în icoana unei femei striccate, plină de singele martirilor. Un alt inger fi vestește căderea acestei cetăți; regii și neguțătorii lumii să tîngue, iar cerul să veselește. O voce din cer anunță nunta mielului, iar văzătorul de mirare cade jos.

În partea a 3. (19, ₁₁—20, ₆) vede autorul cerul deschis și cuvîntul vecinic al lui Dzeu să arată învingător pe cal alb, încungiurat de cete îmbrăcate în alb pe cai albi. Un inger invită la ospățul de învingere; puterile demonice cu capul lor să aruncă pe 1000 de ani în iad. Martirii și stuții învie și domnesc cu Cristos 1000 de ani. După cei 1000 de ani satana e liber pe timp scurt, seduce pe Gog și Magog ca să impresore cetatea sintă, dar foc din cer mistue pe toți și diavolul e aruncat pe veci în iad.

Sfîrșitul cuprinde: 1. eschiderea dușmanilor lui Dzeu la judecata lumii, cînd toți morții vor învia, să vor deschide cărți, și cine nu e scris în cartea vieții va fi aruncat în foc; 2. stăpînirea vecinică cu pace a lui Dzeu: un nou cer și pămînt vor fi, noul Ierusalim să va pogori și toate durerile vor trece, cei credincioși vor avea viață vecinică, iar păcătoșii moarte vecinică. Un inger duce pe autor pe un munte înalt arătîndu-i ca mireasă a mielului noaua cetate a lui Dzeu; toate popoarale și regii umblă în lumina ei, scot din ea viață și privesc la Dzeu care-i stăpînește în veci.

Epilogul (22, ₁₅—₂₁) conține întreită adevărire a profeției: de inger, autor și Isus. Comunele sînt provocate a să folosi de ea arătînd cărții cinstea cuvenită; binecuvîntare.

Autorul să numește *Ioan* (1, _{1. 4. 9.} 22, ₈) fără a adăoga: apostol sau evangelist, deși din mai multe locuri ale cărții rezultă, că numai acesta poate fi. În cap. 1, ₁ mărturisește, că a primit dela Isus Cristos o descoperire foarte importantă, și dacă lui Paul (Gal. 1, ₁₂) e suficientă provocarea la descoperire spre a arăta chemarea sa la apostolie fără mijlocirea omenească, apoi trebuie să admitem aceasta și la Ioan. Tot aci să numește el „servul lui Cristos“, care numire e titlul oficial (10, _{7.} 11, _{18.} 15, _{3.} 22, _{8. 9.} cf. 2, _{20.} 19, _{2. 5.} 22, ₃). După 1, ₂ autorul e martor ocular al evangheliei, sub ce înțelegem predica lui cu cuvîntul și înscris, exprimîndu-să aceeași idee ca Io. 1, _{14.} 19, _{35.} I. Io. 1, ₁ sq. (cf. Apoc. 22, _{18. 20.} Io. 21, _{24.} 3. Io. ₁₂). Cap. 1, ₉ să zice că a fost exilat pe insula Patmos, iar biserica veche a recunoscut această exilare

Autenticitatea o dovedesc foarte mulți scriitori bisericești. *Papia*¹⁾ recunoaște Apocalipsa de carte inspirată și vrednică de crezământ, deși nu zice apriat că e a lui Ioan²⁾. *Melito dela Sardes* a scris: „D spre Apocalipsa lui Ioan³⁾“ — o recunoaște deci de opul acestuia. *Iustin Martirul*⁴⁾ numește autorul; *Dionisie dela Corint*⁵⁾ face aluziune la Apoc. 22, 18; *Hermia*⁶⁾ a împrumutat din această carte; există în *Canonul muratoric*⁷⁾ și *Itala*. Citări și provocări la Apoc. întimpinăm în epistola bisericii din *Vienna* și *Lugdunum*⁸⁾; la *Teofil dela Antiohia*⁹⁾ și *Apoloniu dela Efesz*¹⁰⁾. De mare importanță este mărturia lui *Irineu*¹¹⁾, care fiind din Azia mică avea informațiuni sigure despre autor; apoi existența chiliazmului, ai

unde în Azia mică, sub Nero ori Vespasian. După 11, 1—14 există templul și Ierusalimul, care dintii va rămânea neprofanat, iar locuitorii cetății suferind pedeapsă să vor pocăi. În cap. 6, 11—11 să amintește că eștinii înduraseră goane din partea păgînilor — ce să potrivește foarte bine la Nero. Din 17, 18, 24 ar rezulta, că mai mulți dintre apostoli muri-eră în și prin Roma; iar 17, 10 ar dovedi fă ă indoiială un timp după Nero.

1) După mărturia duor episcopi din Cezarea: *Andrei* (veac. al 5.) și *Areta* (veac. al 6 ori 10.). Cel dintii zice în comentarul la Apocalipsă: „Nu e de lipsă a pierde multe cuvinte în privința teopnevstiei Apocalipsei, pentrucă ea e mărturisită de fericții bărbați, *Grigorie*, adevă teologul, și *Ciril*, apoi de *Papia*, *Metodie* și *Ipolit*.“ Asămene zice și *Areta* în comentarul său.

2) Lumină aruncă asupra cuvintelor lui *Papia* o schilie foarte veche (*Cramer*, *Catena VIII*, p. 860): „Aceasta întărește tradiția părinților și a lui *Papia*, urmașul evangelistului Ioan, dela care avem Apocalipsa. Și *Papia* așa grăiește despre război . . . căci a fost aruncat draconul cel mare, șurpele cel bătrîn, numit satana sau diavol, și a fost aruncat pe pămînt, el și ingerii lui“ cf. Apoc. 12, 7.

3) După *Eusebie*, H. E. 4, 26.

4) Dial. cum Tryph. c. 81: „Și la noi a profețit un bărbat, cu numele Ioan, un apostol, în descoperirea făcută lui, că ceice cred în Cristos vor viețui în Ierusalim 1.000 de ani“. Că *Iustin* a recunoscut Apoc. mărturisește *Eusebie* (H. E. 4, 18), iar *Ieronim* (*De vir. illustr.* 9) afirmă că ar fi și comentat-o.

5) Într-o epistolă zice: „Căci am scris epistole învrednicindu-mă frații. Și acestea le-au amestecat cu neghină apostolii diavolului scoțind unele din ele, altele adaogînd. Asupra lor este vai! Nu este deci mirare că unii s'au pus a nimici unele scrieri domnești, dupăce și cu acestea asemenea au făcut“.

6) Viz. 1, 4, 2, 3, 3, 5, 4, 1.

7) „Apocalypsin etiam Joannis... recipimus“ (tocmai mai nainte e vorba de evangelistul și apostolul Ioan).

8) *Eusebie* (H. E. 5, 1): „Era și este adevăratul învățăcel al lui Cristos, urmînd miclului ori unde mergea“ cf. Apoc. 14, 4.

9) *Eusebie* (H. E. 6, 24): „Avînd și altă scriere contra erezicii lui *Ermogen*, în care între'uintăză mărturii din Apoc. lui Ioan“.

10) În scrierea sa contra *Montaniștilor*; (*Eusebie* H. E. 5, 22) zice: „Folosește mărturii din Apoc. lui Ioan“.

11) Adv. haer 4, 20, 11: „Sed et Joannes, Domini apostolus, in apocalypsi etc.“ ibid. 5, 26, 1: „Significat Joannes, Domini discipulus, in apocalypsi etc.“

cărui aderenți tocmai să provocau la Apoc.; iar *Ipolit*¹⁾ a recunoscut-o; *Clement Alexandrinul*²⁾ *Tertulian*³⁾, *Origen*⁴⁾, *Ciprian*⁵⁾ etc.

Nu să poate tăgădui, că în veacul al 2. nu recunosc⁶⁾ autenticitatea Apocalipsei *Gaiu*⁷⁾ dela Roma. secta Alogilor, apoi lipsește în *Peșito*. *Gaiu* era mare adversar al Chiliaștilor și în polemic ușor a ajuns a lăpăda cartea, la care aceștia să provocau ca la autoritate. Părerea Alogilor⁸⁾ din punct de vedere critic e de puțină importanță, pentru că ei judecau după prejudeții dogmatice contra Montaniștilor chiliaști; iar lipsa Apoc. în *Peșito* să explică din împrejurarea, că cuprinsul ei nu era acomodat a să ceti poporului, cu care scop s'au făcut cele mai multe traduceri vechi — ce să confirmă și prin aceea, că *Efrem*⁹⁾ o atribue lui Ioan teologul, iar inscripția Apocalipsei i siriene lui Ioan evangelistul.

În veacul al 3. *Dionisie dela Alexandria*¹⁰⁾ o atribue altui Ioan; *Eusebie* o numără la *ρόθα*, desigur mărturiseste că din cauza recunoa-

¹⁾ După *Ieronimi* (De vir. illustr.) a scris asupra Apoc.; după *Andrei* dela Cezarea a dovedit el autenticitatea Apoc.; iar *Ebed Jesu* afirmă că era o apologie a acestei cărți. (Assemani, Bibl. orient. T. III. P. I. p. 15).

²⁾ Strom 6: „Pe cele 24 de tronuri judecînd poporul, precum să zice în Apoc. lui Ioan“ cf. Apoc. 4, 4, 11, 12; Paed. 2: „Și pe cele 12 porți ale cetății cerești, cari sîmănau cu pietri prețioase, a explica cele văzute ale vocii apostolului am primit grația“ cf. Apoc. 21, 21.

³⁾ Contra Marc. 3, 4: „Nam et apostolus Joannes in apocalypsi ensem describit ex ore Dei prodeuntem bis a uti-ni etc.“; ibid. 4, 5: „Habemus et Joann's alumna's ecclesias. Nam etsi apocalypsin ejus Marcion respuit, ordo tamen episcoporum ad originem recusus, in Joannem stabit auctorem;“ cf. Scorpiare 12 etc.

⁴⁾ Tom. I. in Joann.: „Grăește așadar fiul lui Zebedi. Ioan: și am văzut inger zburînd pe mijlocul cerului“ cf. Apoc. 14, 6, 7; Tom. II: „Acelaș Ioan în Apocalipsă;“ Tom. XVI. in Matth.: „Ioan... zicînd acestea în Apocalipsă;“ Omil. VII. in Joann.: „Addit Joannes tuba canere per epistolas suas et apocalyp-in;“ la *Eusebie*: „Ce să zic de Ioan, care a săzut pe pieptul Domnului; care ne-a lăsat o evanghelie... a scris în-ă și Apocalipsa...“

⁵⁾ Nu numește pe Ioan autor, dar citează scrierea ca *divina scriptura* (Ep. 63 ad. Caeiril); *Domini tui vocem* (De op. et elecem. 14); „In Apocalypsi Dominus mandata sua divina et praecepta coelestia ad septem ecclesias et eorum angelos dirigit“ (De exhort. Mart. 11)

⁶⁾ Cu doctrinile lui *Marcion* să potrvia a omite Apocalipsa.

⁷⁾ Din cuvintele lui *Eusebie* (II. E. 3, 28), care citează din scrierea lui *Gaiu* contra lui *Proclu*, nu rezultă aceasta cu necesitate: „Dar și Cerint, care pentru descoperirii scrise de marele apostol (*ὁ δι' ἀποκαλύψαιον ὡς ἀπὸ ἀποστόλου μεγάλου γεγραμμένον*) mințind de minuni ce i-s'ar fi făcut de ingeri, zice, că după înviere va veni împărăția pămîntească a lui *Cristos* și iarăș va stăpîni carnea cu patimile și plăcerile ei; iar dușman fiind al scrierilor lui *Dzeu*, voină a seduce zice, că 1000 de ani va fi sărbătoarea nunții.“

⁸⁾ Atribue Apoc. aceluiaș autor ca și evanghelia a 4., desigur nu apostolului Ioan. —

⁹⁾ Opp. syr T. II. p. 332; T. III. p. 636; Opp. graec. T. II. p. 252 cf. T. III. p. 52.

¹⁰⁾ Adversar al Chiliaștilor. Părerea lui nu să bazează pe tradiție, ci e numai coniectură în urma deosebirii caracterului, dispozițiunii, limbii etc. între Apocalipsă și evanghelia lui Ioan.

șterii generale s'ar putea număra la omologumene, iar Demonstr. evang. 8 o citează între cărțile canonice *Ciril Ierusalimiteanul* în canonul său (Cat. 4, 20) nu o are nici *Crizostom*, *Teodoret*; asemenea lipssește în can. 60 al sinodului dela Laodicea. Aceste îndoieli în privința Apoc. sã explicã însã din cuprins și certele chiliaste, cari bântuiau biserica acestor veacuri. *Ieronim* (Ep. 129. ad Dard.) și *Luniliu* (l. c. 1, 4) sã depãrteazã de alevir cînd afirmã, cã în orient cartea nu are autoritate, pentruã *Grigorie Nãz.* în teorie (Carm. 1, 1) nu numãrã Apoc. la canon, în praxã însã (Orat. 29) o citeazã drept carte biblicã; ba sã poate dovedi, cã și dela Dionisie înaintea era recunoscutã. *Comodian* (pela 270, Instrum. 41) cinstește Apoc.; iar cel mai vechi comentariu la ea e compus de *Victorin* din Panonia. *Lactanțiu* argumenteazã ep. 42: „Sicut docet Joannes in revelatione“; *Metodie* citeazã. Conv. 6, 5, locul 14. 1 cu: „Acestea și fericitul Ioan“; *Andrei* dela Czarea zice cã acesta împreună cu Papiã, Irineu și Ipolit mărturisesc inspirațiunea Apocalipsei (lat. LV, 559). Pentru canonicitate vorbesc *Vasile* (Adv. Eunom. 2, 14), *Grigorie dela Nisa* (Adv. Apoll. 37), *Atanasie* (Epist. fest. 39) etc. Atașurile critice moderne nu pot fi serios luate în considerare.

§. 112. Apocalipsele apocrif.

a) *Apocalipsa sîntului Ioan teologul*, în care sã vorbește de pãruzie, anticrist, înviere și întemeierea împãrãției; s'a păstrat în manuscrise grecești și arabe. Cea mai veche știre o avem într-o scholie la gramatica lui Dionisie Thrax din veacul al 9.

b) *Apocalipsa lui Petru*. Autorul canonului muratoric a recunoscut-o de autenticã, adãugînd însã: „Quam quidam ex nostris legi in ecclesia nolunt“. Dupã *Sozomenus* (H. E. 7, 19) sã cetește la *παρασθενή* de paști. *Eusebie* (H. E. 6, 14) o numãrã la antilegumene, iar ibid. 3, 3 o numește necanonicã. Cuprinsul espune cã ziua judecãții e foarte apropiatã.

c) *Apocalipsa lui Paul* istorisește ce-a vãzut apostolul cînd a fost rãpit în cer (2. Cor. 12, 2. 4.). Probabil este cã s'a compus sub Teodosie cel mare. Cuprinsul descrie judecata lui Dzeu față de sufletele celor mórți, grozãvenia locului celor osîndiți și mărirea Ierusalimului cerese, a locuinții Spiritului sînt. Dupã *Sozomenus* (7, 19) cartea era mult cititã de cãlugãri.

d) *Înãlțarea lui Paul*. Gnosticii o întrebuintau foarte mult, iar în biserica ortodoxã pare a nu fi fost recunoscutã. Cuprinsul e analoc cu cel de sub c.

PARTEA A DOUA.

ISTORIA CĂRŢILOR S. SCRIPTURI.

SECŢIUNEA ÎNTÎIA.

Canonul T. V. și N.

§. 113. Noțiunea canonului.

Cărțile recunoscute de baza credinții să numesc *canonice*, iar colecțiunea lor *canon*.

Cuvântul *κανών* în greceasca clasică însemnă: *bătă drept, trestie, măsură*; tropic: ceeace e normativ în artă, știință sau morală (normă, regulă, cinozură, lege¹). Gramaticii alexandrini numesc *κανών* totalitatea scriitorilor grecești, care pentru limba lor servesc de normă la judecarea greutății curate.

În biserica creștină dintru început să întrebuițază cu vîntul în înțelesul primitiv: ideia conducătoare, principiul normativ (Gal. 6, ¹⁶; Clem. Rom. 1. Cor. 1. 7. 41). *Canon bisericesc, canonul bisericii* (*Κανών εκκλησιαστικός* și *κανών τῆς ἐκκλησίας*) nu însemnă la Clem. Alexandr. o propoziție bisericească, ci principiul suprem al bisericii catolice²). Numai pe încetul cuprinsul lui devine mai real și, cam dela mijlocul veacului al 3., însemnă tipul învățaturii creștine, recunoscute de biserică contra ereticilor ca normă perfectă a credinții și vieții. Aceeas însemnare — dar în altă formă — are și expresiunea *canonul adevărului* (*κανών τῆς ἀληθείας*, dela Clem. Alexandr. înainte), precînd *canonul credinții* (*κανών τῆς πίστεως*, mai întii la Policrat din Efez; Tertulian *regula fidei*) înfățișază cuprinsul concret al canonului după partea sa didac-

¹) Epicureii sint cei dintii, care au întrebuițat acest cuvînt în înțeles tropic. Epicur compune o seriere *περὶ κριτηρίου ἢ κανών*; Chrisip definește legea: *κανών δικαίων καὶ ἀδικίων*; iar Sextus Empiricus explică *κανών* cu *κριτήριον σαφές* (Credner, Geschichte des N. T. Kanon pag. 103).

²) După acest scriitor *κανών εκκλησιαστικός*, principiul bisericii, e armonia Testamentului vechi și a celui nou, sau a profetilor cu apostolii (Credner l. c.).

tică¹⁾. Cam dela anul 300 înainte hotărârile bisericești să numesc *canoane*; iar dela jumătatea veacului al 4. și decretările sinoadelor.

Scoțîndu-să cuprinsul concret al canonului bisericesc (al credinții și vieții) din sinta Scriptură să numi ea *κανών*, și anume: întregul scris să numește *Scriptura canonului* (*γραφή κανόνας*), iar singuraticile părți *scripturi canonice* (*γραφαί κανονικαί, κανονιζόμενα, κεκανονισμένα*²⁾. Numirea aceasta fu lătită în cercuri mai largi prin can. 59. al sinodului din Laodicea și *epistola festalis* a lui Atanasie (pela 360).

§. 114. Canonul T. V.

a) *La Iudei*. Documentele, în cari să cuprinde voia și conducerea din partea lui Dzeu, au trebuit să să păstreze în institutele întemeiate spre simbolizarea raportului între Dzeu și om: în temple. Popoările vechi așazău operele literare de valoare (notițe istorice, poezii religioase etc.) în locuri sînțite. Aceasta aflăm și la poporul israiltean, cui prin mijlocirea lui Moisi să împărtășesc toate datorințele față de Dzeu; iar pentru el cu atit mai ușor să le poată cunoaște și astfel să să acomodeze lor, să poruncește preoților a depune codicele legii în cortul sint alătura cu chivotul (Deut. 31, ⁹.²⁶ cf. 17, ¹⁸). Moisi dispune chiar, că copiile făcute de pe lege să să inmanueze regilor (Deut. 17, ¹⁸). Nu mai puțin pătrunși de în-sămnatatea legii sint urmașii: *Iosua* (24, ²⁵.²⁶), *Samuil* (1. Sam. 10, ²⁵); chiar în timpurile următoare să aduce la cunoștința poporului (2. Cron. 17, ⁷—⁹); iar scriitorii să provoacă la ea. Dar nici scrierile acestora nu rămîn necunoscute, deoarece unul să provoacă la celalalt, fac aluziuni; unele (d. e. psalmii) să întrebuițază la cultul dzeesc.

Din acestea rezultă, că foarte de timpuriu au trebuit să să adune unele cărți, respective cuvîntări, ale bărbaților mai

¹⁾ *Irineu* circumscrie pe *κανών της ἀληθείας* cu: adevărul vestit de biserică; pe *κανών της πίστεως* cu: credința primită dela apostoli și învățecii lor (Credner 20 sq.), și: „Iar noi urmînd pe unul și adevăratul Dzeu de învățator avem ca *regulă a adevărului* cuvîntele lui“ (Adv. haeres. 4, 35, 4). *Tertulian*: „In ea regula incedimus, quam ecclesia ab apostolis, apostoli a Christo, Christus a Deo tradidit (Praescr. 37).

²⁾ Mai întii la *Origen*, Prol. in Cant. Cant. Opp. vol. III. ed. Ru. p. 36; apoi *regulares libri* in Comment. ser. in Matth. §. 117. Opp. III. p. 916.

însămnați pentru teocrația T. V. (cf. Prov. 25, 1; 2. Reg. 22, 8). Necesitatea, a ști apriat numărul cărților îndreptățite a servi de norma credinții, s'a ivit mai virtos după exilul babilonian. Poporului reîntors să cetia legea, dar nu o înțelege, căci adoptasă limba aramaică. Dzeu însuș poartă grijă de el sculînd bărbați ca *Ezra* și *Neemia* (iudeosebi Ezra), iar sub regele Artaxerxe pe ultimul dintre profeți, pe *Malahia*. Dacă aranjarea cărților întrun întreg a început sub Ezra,¹⁾ apoi s'a putut încheia prin Malahia, sau scurt timp după dînsul (numărul cărților vezi §. 116.)

Aceasta să dovedește prin literatura următoare. Cartea lui *Isus Sirah* nu e primită în canon, deși e scrisă în limba evreească, pretinde a fi profetică și canonică (24, 30-31), stă în mare vază la Iudei — sigur din motivul, că acesta să credea deja încheiat, iar ea mărturisește despre împărțirea canonului în 3 părți (în prolog și 44. 45), ba cunoaște chiar și traducerea lui în limba grecească. *Iosif Flaviu* (*Contra Apion*. 1, 8) amintește 22 de cărți ale Iudeilor (cf. §. 116): „Iar dela Artaxerxe până în timpul de față încă multe s'au scris, dar nu să țin a fi vrednice de asămene crezământ (ca celelalte), deoarece lipsește în ele urmarea sigură a profeților.“ Nu mai puțin rezultă aceasta și din principiul domnitor la

¹⁾ Timp foarte îndelungat era tradiția, că canonul în forma de azi să trage dela Ezra, care să află mai întii în cartea a 4. Ezra 14. Ezra înainte de moartea sa întreabă pe Domnul v. 19—22: „Qui autem iterum nati fuerint, quis commonebit? positum est enim saeculum in tenebris, et qui inhabitant in eo sine lumine quia lux tua incensa est, propter quod nemo scit quae a te facta sunt vel quae incipient opera, si enim inveni gratiam coram te, immitte in me spiritum sanctum, et scribam omne quod factum est in saeculo ab initio, quae erant in lege tua scripta. ut possint homines invenire semitam et qui voluerint vivere in novissimis vivant. Dzeu il adapă cu foc ceresc v. 40—47: et accepi et bibi, et in eo cum bibissem, cor meum eructuabatur intellectum, et in pectus meum incresebat sapientia, nam spiritus meus conservabat memoriam, et apertum est os meum et non est clausum amplius. Altissimus autem dedit intellectum quinq; viris, et scripserunt quae dicebantur ex successione notis, quas non sciebant, et sederunt 40 diebus, ipsi autem per diem scribebant nocte autem manducabant panem, ego autem per diem loquebar et per noctem non tacebam. scripti sunt autem per 40 dies libri 94 et factum est cum completi essent 40 dies, locutus est Altissimus dicens: „Priora quae scripsisti in palam pone, et legant digni et indigni, novissimos autem 70 conservabis, ut tradas eos sapientibus de populo tuo, in his enim est vena intellectus et sapientiae fons et scientiae flumen“ et feci sic. Sub cele 24 de cărți (94—70) publicate de Ezra avem fără îndoială să înțelegem pe cele canonică, iar cele 70 sint cărți esoterice sau apocrife de cuprius apocaliptic. Tradiția aceasta a fost susținută și de *Irineu*, *Clem. Alex.*, *Vasile cel Mare*, *Crisostom*, *Teodoret* în biserica noastră; iar de *Tertulian*, *Ieronim*, *Augustin* în cea apusană (Strack, PRE. Art. Kanon d. A. T.)

înşirarea cărţilor, care este: raportul în care stă autorul cătră Dzeu şi teocraţie. De aceea Tora s'a pus la întâiul loc, pentrucă este baza descoperirii dzeesti; la al doilea loc sint profetii, şi la al treilea celelalte scrieri. În urmă să mai pot aduce unele legende ale Iudeilor cari, deşi nu sint dovezi stricte, arată cel puţin, că cărţile s. Scripturi foarte de timpuriu erau adunate întruu întreg fiind obiectul studiilor serioase.¹⁾

În privinţa principiului conducător la stabilirea canonului zice *Augustin*: „Neque enim sine causa tam salubri vigilantia canon ecclesiasticus constitutus est, ad quem certi prophetarum et apostolorum (T. V. şi N.) libri pertineant, quos omnino judicare non audeamus et secundum quos de ceteris literis libere judicemus“ (C. Cresc. 2, 31).

Acest canon a fost totdeauna recunoscut. LXX a mai adaus unele apocrife şi de aceea unii s'au aflat indemnaţi a crede, că canonul Iudeilor egipteni sau al eleniştilor — numit *canon alexandrin* — era mai mare. Dar noi vedem, că *Iosif Flaviu* citează (§. 116) numai pe cele canonice; *Filo*, deşi cunoaşte apocrifele, nu citează, nu alegorizează asupra lor, nici nu dovedeşte din ele vro învăţătură; în urmă fenomenul acesta să explică din credinţa eleniştilor, că spîritul lui Dzeu e activ şi după profetul Malahía; însuş *Filo* să credea pe sine înspirat.²⁾

¹⁾ Citatul de mai nainte. 2. Mac. 2, 13 să zice că Neemia ar fi adunat într-o bibliotecă: *cărţile regilor* (cărţile istorice sau prophetae priores), *ale profetilor* (prophetae posteriores), *ale lui David* (psalmii ca *pars pro toto* în loc de Aghiografie) şi *ale altora*. Iar cu privire la lucrarea *sinagogii mari* (la rabini) să zice: „*Moses scripsit librum suum, sectionem de Bileamo et Jobam. Josua scripsit librum suum et octo versus in lege. Samuel scripsit librum suum, librum Judicum et Ruthae. David scripsit librum Psalmodum. . . Jeremias scripsit librum suum, libros Regum et Threnos. Hiskias et collegium ejus scripserunt JMSK i. e. Jes. Prov. Cantic. et Eccles. Viri Synagogae Magnae scripserunt KNDG i. e. Ezech. 12 Proph. Dan. et I. Esther. Eras scripsit librum suum et genealogias librorum Chronicorum duxit ad sua usque tempora.*“ ceea ce exprimă, că sub כהן nu avem de înţeles relectarea primitivă a singuraticelor cărţi, ci intranirea lor în canon. De aceea şi zice Ilie Levita: „Non enim fuerant 24 libri (ante Esdras et Synagogam M.) conjuncti, sed ipsi concinnaverunt eos ac fecerant ex iis tres partes, Legem, Prophetas et Hagiographa (Praef. III. ad Ma 130r. Hummas.).

²⁾ Principiul descoperirii în teologia alexandrino-iudaică e înţelepciunea, care trecînd din neam în neam produce prietenii lui Dzeu şi profeti (C. Înţel. 7, 27). Logos, interpretatorul şi vestitorul lui Dzeu lucră şi acum ea mai nainte în fiecare înţelept şi evlavios simţindu-l întru profet... Deosebirea între o literatură inspirată mai veche şi una neinspirată mai nouă — cum să face în 1. Mac. 4, 46. 9, 27. 14, 41 — *Filo* nu o cunoaşte. Pentru dinsul numai Moisi, *marele profet*, are deosebită autoritate. Solomon şi ceilalţi bărbaţi sînţi sint numai *învădăcei*

b) *Canonul samarinean* conține numai Pentateuhul, care singur este deplina descoperire a lui Dzeu. Să mai află la dinșii cartea Iosua, dar nu cea canonică, ci o prelucrare liberă după originalul evreesc (§. 14.)

c) *La creștini*. Cărțile Iudeilor le-a primit biserica creștină de canonice. Cristos și apostolii să provoacă adeseori la s. Scriptură;¹⁾ dar niciunde nu să spune apriat numărul cărților din canon. Astfel s'a întâmplat apoi, că întrebunțind creștinii mai mult LXX (în T. N. cele mai multe citate sînt după aceasta) unii scriitori ai bisericii să provoacă și la cărțile apocrife dîndu-le un fel de autoritate.²⁾ Această deosebire în citare a constatat, disputînd Iudeii cu creștinii, că canonul unora e mai mare, decît al celorlalți. Așa să ivi în biserică necesitatea, a ști apriat numărul cărților canonice, ceea ce să putea face numai cunoscînd canonul Iudeilor. Între creștini cel dintii, care a făcut pași în această direcțiune, e *Melito dela Sardes* (pela 172). Fiind întrebat de frate-so *Onisim* despre canonul cărților sînte zice, că anume a călătorit în Palestina, unde s'a convins de cuprinsul lui (numără pe cele ale Iudeilor afară de *Estir*).³⁾ *Origen* are toate căr-

sau *prietenii lui Moisi*, cum e și el însuș. De aci să și explică, de ce Alexandrienii, recunoscînd ca autoritate numai canonul palestinian, primesc și adausurile LXX (Oehler, PRE VII. p. 255).

¹⁾ Această rezultă din numirile *scriptură, scripturi, scripturi sînte, scrieri sînte*, apoi Mt. 5, 17, 15, 3—6; Lc. 24, 44. Io. 5, 39; Rom. 3, 2. Tim. 3, 16. 1. Petru 1, 10. 2. Petru 1, 19 sq. În T. N. nu să citează (afară de Jud. și Ezra) Cînt. Cînt. Eclez. *Estir*; din contră să află urme din cărțile apocrife (la Iac. 1, 16—cf. Sirah 2, 11; Evrei 11, 34 sq. cf. 2. Mc. 6, 18—7, 42. 1, 3 cf. Înțel. lui Sol. 7, 26. 4, 12. 13 cf. Înțel. 7, 22—24; chiar Rom. 1, 20—32 amintește de înțel. c. 13—15).

²⁾ *Clem. Rom.* (1. Cor. 55) citează pe *Iudî cea fericită* lingă *Estir* ca exemplu de vitejie femeiască. *Barnaba* 19, 9 e aluziune la Sirah 4, 31; iar 2. Clem. 16, 4 (ed. Gebhardt et Harnack 1876) la Tobia 12, 6. În epistola lui *Policarp* cap. 10 să citează Tobia 4, 10. *Iustin Martirul* (Apol. I, 46) să provoacă la adausurile din Danil. Acestea însă nu să pot numi citări în înțelesul strîns al cuvîntului. De acestea intîmpinăm abia dela *Irineu* înainte, care numește Haer. IV, 5 adausurile la Dan.: „*Daniel propheta*“, Haer. V, 35. cartea Baruh: „*Jeremias propheta*“. *Clem. Alex.* citează pe Sirah cu: „*Scriptura, scriptura dz., înțelepciunea zice, grădiește etc.*“; nu așa adeseori, dar cu aceeași formulă să provoacă el la înțelepciunea lui Sol. Baruh, Tobia (Herbst, Einltg. in d. heilig. Schriften d. A. T. I, 25). *Ciprian* citează cu formula: „*sicut scriptum est, scriptura divina dicit*“ din Sirah, înțelepciune, Tobia, Baruh (Herbst I. c. 30.). *Tertulian* să provoacă (Exhort. ad cast. c. 2) la Sirah zicînd *sicut scriptum est*; adv. Valent. c. 2. la înțelepciunea lui Solomon cu cuvintele „*ut docet sophia non quidem Valentini sed Salomonis*“.

³⁾ „Am mers la răsărit — zice *Melito* — și ajungînd la locul, unde s'au vestit și făcut și cu totadinsul căutînd a cunoaște cărțile T. V. puîndu-le în rînd și le-am trimis. Numele lor sînt: „*Moisi 5: Geneza, Exodul, Lev., Num., Deut.*“

tile canonice afară de profeții mici, dar adaugă la Ieremia pe Baruh.¹⁾ În veacul al 4. să stabilește în biserica răsăriteană prin concluze sinodale canonul cărților T. V. *Sinodul din Laodicea* în canonul al 60. numără cărțile canonice, adaugă însă cartea Baruh, epistolele lui Ieremia (într-o carte Ieremia²⁾). Dintre părinți: *Atanasie* numește „canonice și tradiționale“ pe cele din can. 60, citat mai înainte, numără însă deosebit pe Rut și omite pe Estir³⁾. *Ciril Ierusalimiteanul* convine cu sinodul din Laodicea.⁴⁾ *Grigorie Nazianzeanul*⁵⁾ și *Amfilo-*

Is. Navi, Jud. Rut. Regii 4, Paral. 2, Ps. lui David; ale lui Solomon: *Parimțile* sau și înțelepciunea, *Ecleziastul, Cînt. Cînt. Iob*, ale profeților: *Is. Ier. a celor 12 într-o carte, Danil, Ezech., Ezra*; din cari am și făcut ecloge împărțindu-le în 6 cărți.“ (*Eus. H. E. IV, 26*). Între cărțile acestea nu să amintește *Neem*. pentru că Iudeii o numărau la Ezra; iar omiterea cărții Estir o explică unii ca greșală a scriitorilor sunînd Ezra și Estir cam asămene; alții zic că autoritățile consultate de Melito n'au recunoscut-o de canonică, etc.

¹⁾ Cele 22 de cărți ale Iudeilor sînt acestea: care să numește la noi *Geneza* are la Iudei după începutul cărții numele *Bresit* ad. la început; *Exodul: Valesmot* adecă aceste sînt numele; *Leviticul, Vaicra* și a chiebat; *Numerii Ammesfecodim*; *Deuteronomiu, Ele haddebarim*, acestea sînt cuvintele; *Isus fiul lui Navi: Iosue ben Nun*; *Judecătorii, Rut* la dinșii sînt una *Sofetim*; *întîia, a doaua a regilor* la dinșii una *Samuil*: auzit de Dzeu; *a treia, a patra a Regilor* una *Vameleh David*, adecă guvernarea lui David; *întîia, a doaua Paralipomene* una *Dibre Haiamim*, adecă cuvintele zilelor; *întîia, a doaua Ezra*, una Ezra adecă ajutorul; cartea *Psalmlor: Sefer Tillim*; ale lui Solomon: *Parimțile, Mistot; Ecleziastul, Cohelet; Cînt. Cînt.: Sir Hasirim; Isaia: Jesaia; Ieremia* cu plingerile și epistola una *Ieremia; Danil, Ezechil: Jeeskil, Iob, Estir*. Afară de acestea sînt cele ale Macabeilor, cari să numesc *Sarcil Sarcané el (Eus. H. E. 6, 25)*. Aceasta însă nu-l împiedecă a apăra autenticitatea adausurilor la Dan. (istoria Suzanei contra lui Iul. African); a să provoca cu cuvintele *scripturarum auctoritate, cuvîntul dzeesc, scriptura etc.* la cărțile Macabeilor, c. înțelepciunii, *Sirah, Tobia, Baruh* (de Wette-Schrader, Einleitung in d. a. T. 53)

²⁾ Dupăce în can. 59. acest sinod oprește a să ceti în biserică alte cărți decît *singur cele canonice* ale noului și vechiului Testament urmează în canonul 60. catalogul: „cărțile T. V. cari trebuie a să ceti: 1. *Facerca lumii*, 2. *Eșirea din Egipt*, 3. *Leviții*, 4. *Numerii*. 5. *Deuteronomiu*, 6. *Isus Navi*, 7. *Judecătorii, Rut*, 8. *Estir* 9. *I. II. Regilor*; 10. *III. IV. Regilor*; 11. *I. II. Paralipomene*, 12. *I. II. Ezra*, 13. *Cartea Psalmlor 150*; 14. *Parimțile lui Solomon*, 15. *Ecleziastul* 16. *Cintarea Cîntărilor*, 17. *Iob*, 18. *12 profeți*. 19. *Isaia*, 20. *Ieremia, Baruh, Plîngerile și epistolele*, 21. *Ezechil*, 22. *Danil*. Can. 85. apost. are altă numărare: 5 cărți ale lui *Moist*; *Isus fiul lui Navi* una, *Judec.* una, *Rut* una, *Regii 4, Paralip. 2, Ezra 2, Estir* una, (în unele manuscrise să numără la acest loc *Iudit* una), *Macab. 3, Iob* una, *Psalтира* una, *Solomon 3... 12 profeți* una, *Isaia* una, *Ieremia* una, *Ezechil* una, *Danil* una.“ (*Pidalion pag. 71.*)

³⁾ *Epistola festalis I, 961*, ed. Bened. după înșirarea celor 22 de cărți continuă: „Afară de acestea sînt și alte cărți, nu canonice, dar așazate de părinți a să ceti celorce voese să să învețe cuvîntul evlaviei: *înțelepciunea lui Solomon și a lui Sirah, și Estir, și Iudit și Tobit.*“

⁴⁾ *Catitheze, IV, 33*; „Citește scripturile dzeesti, cele 22 de cărți ale T. V. cari au fost tilcuite de cei 72 de tilcuiitori.“

⁵⁾ *Carmen XXXIII*: „Am pus cele 22 de cărți vechi, cari la Iudei sînt opuse literilor“ (din alfabet). El numără pe Rut separat, scrierile lui Ieremia nu le nu-

hie¹⁾ numără numai pe cele canonice, dar nici una dintre apocrife; în urmă *Epifane*.²⁾ Ca mărturii de ale apusenilor să pot adace *Ilarie dela Pictaviu*³⁾ și *Rufin*;⁴⁾ iar *Ieronim*⁵⁾ e cel dintii care atacă canonicitatea tuturor cărților apocrife.

mește mai deaproape și omite cartea Estir. Omiterea acestei cărți o întimpinăm și la alți scriitori ai bisericii: *Iuniliu* l. c. I, 3—7 nu o amintește nici între scrierile *perfectae auctoritatis*, nici între cele *mediae auctoritatis*; *Sinopsa* și stihometria lui *Nicfor* o numără ca antilegomenă — ceea ce nu poate răsturna părerea contrară.

¹⁾ *Jambi ad Seleucum* (între opurile lui Grig. Naz.) e acelaș canon ca la Grigorie Naz. observind: „*La acestea unii mai adaogă c. Estir.*“

²⁾ *De mensuris et ponder.* C. 22, 23 zice, că dela Adam până la Iacob sint 22 de neamuri: de aceea sint și 22 de scrieri la Evrei și după acestea au numărât și cărțile lor 22, fiind ele 27. Dar după ce 5 litere la dinșii să duplică fiind și acestea 27 și să îndeplinesc în 22, de aceea au făcut și cărțile, fiind 27, numai 22. Dintre acestea întâia — *Geneza* — *Exod* — *Leviții* — *Numerii* — *Deuteronomiu* — *Isus lui Navi* — a lui *Iob* — a *Judecătorilor* — *Rut* — *Psaltirea* — *întîia Paralipom.* — a *doaua Paralipom.* — *întîia a Regilor* — a *doaua a Regilor* — a *treia a Reg.* a *patra Reg.* — *Parimile* — *Ecleziastul* — *Cîntarea Cîntărilor* — *cei 12 profeti* — *Isala* — *Ieremia* — *Ezechil* — *Daniel* — *întîia Ezra* — a *doaua Ezra* (*Neemia*) *Estir* — Mai este încă o carte mică numită *Chinot*, ce să tilcuește plingerile lui *Ieremia*. Aceasta să leagă de *Ieremia*, pentru că întrece numărul (27). *Haeres. VIII, 6* să numără cele 27 de cărți date Iudeilor de Dzeu, dar să numără ca 22 după numărul literilor din alfabetul Evreilor, pentru că 10 cărți să pot simplifica în 5. Dar și el să ține de *Alexandrineni* — deși la fiecare carte amintește numele evreesc — cum să vede aceasta de acolo, că *Haeres. VIII, 22* amintește: *Ieremia profetul cu plingerile și epistolele sale și cu Baruh* (ed. *Dindorf.*).

³⁾ *Prolog. in Psalm. explanat.*: „Et ea causa est, ut in viginti duos libros lex Testamenti veteris deputeretur, ut cum literarum numero convenirent. Qui ita secundum traditiones veterum deputantur, ut *Mosis* sint libri quinque; *Jesu Nave* sextus; *Judicum* et *Ruth* septimus; *primus* et *secundus Regnorum* in octavum; *tertius* et *quartus* in Nonum; *Paralipomenon duo* in decimum sint; sermones dierum *Esdrae* in undecimum; *liber Psalmorum* in duodecimum; *Salomonis Proverbia, Ecclesiastes, Canticum Canticorum* in tertium decimum, et quartum dec. et quintum dec.; *duodecim* autem *Prophetarum* in sextum dec.; *Esaias*, deinde *Ieremias* cum *lamentatione* et *epistola*: sed et *Daniel* et *Ezechiel* et *Iob* et *Hester*, 22 librorum numerum consumment. Quibusdam autem visum est, additis *Tobia* et *Judith* 24 libros secundum numerum graecarum literarum connumerare“ (*Schmid, Historia etc. pag. 168 sq.*).

⁴⁾ *Expositio in Symbol. Apost.* ca și *Ieronim.*

⁵⁾ *Prologus galaeus*: „Viginti et duas literas esse apud Hebraeos, Syrorum quoque lingua et Chaldaeorum testatur... Porro quinque literae duplices apud Hebraeos sunt, *Caph, Mem, Nun, Pe, Sade*... Unde et quinque a plerisque libri duplices existimantur, *Samuel, Melachim, Dibre Hajamim, Esdras, Jeremias* cum *Kinot.* i. e. *Lamentationibus suis*, quomodo igitur viginti duo elementa sunt... ita viginti duo volumina supputantur... *Primus* apud eos liber vocatur *Beresith*, quem nos *Genesis* dicimus; *secundus* *Veelle Semoth*: qui *Exodus* appellatur; *tertius* *Vajikra* i. e. *Leviticus*; *quartus* *Vajedabber*, quem *Numeros* vocamus; *quintus* *Elle haddebarim*, qui *Deuteronomium* praenotatur. Hi sunt quinque libri *Mosis*, quos proprie *Thora* i. e. *Legem*, appellant. *Secundum Prophetarum ordinem* faciunt, et incipiunt ab *Jesu filio Nave*, qui apud eos *Jesue Ben Nun* dicitur. Deinde subtextunt *Sophetim*, i. e. *Judicum* librum: et in eundem conpingunt *Ruth*, quia in diebus *Judicum* facta ejus narratur historia; *tertius* sequitur *Samuel*, quem nos *Regum I. et II.* dicimus; *quartus* *Melachim*, i. e. *Regum*; qui *III. et IV. Regum*

Biserica răsăriteană și în timpurile următoare a fost de această credință. Confesiunea lui *Mitrofan Kritopulos* (1625) numără numai cele 22 de cărți întărind afirmarea sa cu Grigorie Naz., Amfilohie și Ioan Damascen.¹⁾ *Ciril Lucaris*²⁾ (1629 latinește, 1633 grecește) are aceleași cărți. Amîndoaună confesiunile însă oficial n'au fost nicicînd recunoscute, ba a celui din urmă chiar respinsă la sinoadele din Constantinopol (1638), Iași (1642) și Ierusalim (1672). Sinodul din Iași mustră pe Ciril, că a omis cărți recunoscute de sinoadele ecumenice de canonice; iar cel din Ierusalim, spre a paraliza încitva răul făcut prin protestantismul lui Lucaris, primind confesiunea lui Dositei, recunoaște unele apocrife ca „părți genuine ale Scripturii“ (*γνήσια τῆς γραφῆς*).³⁾

volumine continetur. Meliusque multo est, Melachim, i. e. Regum, quam Mamlachot, i. e. Regnorum dicere... Quintus est *Esaias*; sextus *Jeremias*; septimus *Ezechiel*; octavus liber *duodecim Prophetarum*, qui apud illos vocatur *Thercesar*. Tertius ordo *Hagiographa* possidet. Et primus liber incipit ab *Job*; secundus a *David*, quem quinque incisionibus et uno Psalmorum volumine comprehendunt; tertius est *Salomon* tres libros habens: *Proverbia*, quae illi *Misle*, i. e. *Parabolas* appellat; quartus *Ecclesiastes*, i. e. *Cohēleth*, quintus *Canticum Canticorum*, quem titulo *Sir Hassirim* praenotant; sextus est *Daniel*; septimus *Dibre Hajamim* i. e. verba dierum, quod significantius, . . . (cf. § 45); octavus *Esdra*s, qui et ipse similiter apud Graecos et Latinos in duos libros divisus est; nonus *Esther*. Atque ita fiunt pariter Veteris legis libri 22 i. e. *Mosis* 5 et *Prophetarum* 8, *Hagiographorum* 9. Quanquam nonnulli *Ruth* et *Kinoh* inter *Hagiographa* scriptitent et hos libros in suo putent numero supputandos ac per hoc priscae legis libros *viginti quatuor*, quos etc. . . . Hic prologus scripturarum qua-i galeatum principium omnibus libris, quos de Hebraeo vertimus in Latinum convenire potest, ut scire valeamus, quicquid extra hos est *inter apocrypha esse ponendum*. Igitur *Sapientia*, quae vulgo Salomonis inscribitur, et *Jesu filii Sirach* liber et *Judith* et *Tobias* et *Pastor* (? lui Herma sau Esras graecus) non sunt in Canone. *Maccabaeorum primum* librum Hebraicum reperi, *secundus* Graecus est, quod ex ipsa praeterea phrasi probari potest⁴⁾. Praef. in libros Salomonis: „Fertur et *πανάρητος* Jesu filii Sirach liber et alius, *ψευδπιγραφος*, qui *Sapientia* Salomonis inscribitur. . . Sicut ergo *Judith* et *Tobi* et *Maccabaeorum* libros legit quidem ecclesia, sed inter canonicas scripturas non recipit, sic et haec duo volumina leget ad aedificationem plebis, non ad *autoritatem* ecclesiasticorum dogmatum confirmandam“. Acste 22 de cărți, dar în altă ordine, numără el în Bibliotheca divina și ad Paulinum (Schmid l. c. p. 165 sq.).

¹⁾ Cele 22 de cărți ale T. V. sint acestea. . . . numără pe Estir, Rut și Jud. formează o carte; Plingerile nu sã amintesc, dar fără îndoială le subînțelege la *Jeremia*. . . *Tobia*, *Iudit*, înțelepciunea lui *Solomon*, înțelepciunea lui *Isus* fiul lui *Sirah*, *Baruh*, ale *Macabeilor*. . . . biserica lui *Cristos* nicicînd nu le-a ținut de canonice și autentice“ (Kimmel, *Libri symbolici ecclesiae orientalis*. 1843).

²⁾ El primește de canonice pe cele cuprinse în can. 60. dela *Laodicea*. În praxă sã cam abate, căci c. *Tobit* o numește scriptură; citează înțelepciunea 1, „cu este scris; consideră în urmă *Suzana* ca adevărată istorie“ (*Kimmel* l. c. 373—376).

³⁾ „Urînd canonului bisericii catolice numim sãnta Scriptură pe toate acelea, pe cari *Ciril* fiind sprijinit de sinodul din *Laodicea* le numără, și cătrã acestea pe acelea, pe cari el neînțelepțește. . . le-a numit apocrife: înțelepciunea lui *Solomon*, *Iudit*, *Tobia*, istoria bălaurului, istoria *Suzanei*, ale *Macabeilor* și

În biserica apusană la inițiativa și sub conducerea lui *Augustin*¹⁾ în sinodul dela Hippo (393)²⁾ și Cartago (397. 419) să recunosc și apocrifele de canonice.

Lucrul început la Hippo s'a săvârșit în conciliul tridentin rostindu-să anatema asupra celor care n'ar voi să primiască de canonice toate cărțile cuprinse în Vulgata, a cărei ediție normativă e cea din 1592.³⁾

Înțelepciunea lui Sirah. Iar noi socotim, că și aceste cărți sînt părți genuine ale sintei Scripturi ca celelalte, căci datina veche tradițională, dar mai virtos biserica catolică, neîndoelnic a predat, că adevărate cărți sînt evangeliile și celelalte cărți ale Scripturii, și că și acestea sînt părți adevărate, și negarea lor e. asămenea cu lăpădarea. Din actele acestui sinod rezultă, că numai 3 apocrife să citează ca Scriptură sau sînta Scriptură: Sirah, Înțel. lui Solomon și Tobia (Kimmel I. c.)

¹⁾ *De doctr.* II, 8: „In canonicis Scripturis ecclesiarum catholicarum quamplurium auctoritatem sequatur, inter quas sane illa sint, quae apostolicas sedes habere et epistolas accipere meruerunt. Tenebit igitur hunc modum in Scripturis canonicis, ut eas, quae ab omnibus accipiuntur ecclesiis catholicis, praeponat eis, quas quidam non accipiunt: in eis vero, quae non accipiuntur ab omnibus, praeponat eas, quae plures graviioresque accipiunt, eis quas pauciores minorisque auctoritatis ecclesiae tenent. Si autem alias invenerit a pluribus, alias a gravioribus haberi, quamquam hoc facile invenire non possit, aequalis tamen auctoritatis eas habendas puto. . . . Illi duo libri, unus, qui Sapientia, et alius qui Ecclesiasticus inscribitur: de quadam similitudine Salomonis esse dicuntur; nam Jesus Sirah eos conscripsisse constantissime perhibetur, qui tamen, quoniam in auctoritatem recipi meruerunt, inter propheticos numerandi sunt.“ *Contr. Gaudent. I, 31:* „Hanc quidem scripturam, quae appellatur *Maccabaeorum*, non habent Iudaei, sicut legem et prophetas et Psalmos, quibus Dominus testimonium perhibet, tanquam testibus suis *Luc. 24, 44.* sed recepta est ab Ecclesia non inutiliter, si sobrie legatur vel audiatur.“ (Oehler, *PRE.* art. Kanon.)

²⁾ „Item placuit, ut praeter scripturas canonicas nihil in ecclesia legatur sub nomine divinarum scripturarum. Sunt autem canonicae scripture: *Gen. Ex. Lev. Num. Deut. Jesus Nave, Judicorum, Ruth, Regnorum libri quator, Paralipom. libri duo, Job, Psalterium Davidicum, Salomonis libri quinque, duodecim libri Prophetarum, Esaias, Jeremias, Daniel, Ezechiel, Tobias, Judith, Hester, Esdrae libri duo, Maccabaeorum libri duo.*“ Astfel și sinodul din Cartago cu puține schimbări în înșirare. *Inocențiu I.* (epist. ad Exsuperium): „Qui vero libri recipiuntur in canone, brevis annexus ostendit. Haec sunt, quae desiderata moneri voce voluisti: Moysi libri V, i. e. *Gen. Ex. Lev. Num. Deut.* et *Jesus Nave, Judic. I. Regnorum II. IV,* simul et *Ruth, prophetarum libri XVI, Salomonis II. V, Psalterium:* Item *historiarum; Job liber I, Tobii liber I, Esther I, Judith I, Machabaeorum II, Esdrae II, Paralipomenon II. II.*“

Aceste hotărâri însă în această biserică n'au valoare generală, deoarece scriitorii renumiți din timpurile următoare sînt de părerea lui Ieronim. *Grigorie cel Mare* declară *I. Mac.* și *Tobia* de ne:canonice (Oehler I. c. 265); iar *Beda, Alcuin, Rhabanus Maurus* etc. până la *Cajetan* ori eliminează apocrifele din șirul cărților canonice, ori desaproabă pe ceice le pun pe o treaptă cu acestea (Keerl, *Die Apokryphen d. A. T.* 140—44).

³⁾ Sesiunea a IV. din 8. Aprilie 1546: „Sacrosancta oecumenica et generalis Tridentina synodus. . . omnes libros tam veteris quam novi testamenti, quum utriusque unus Deus sit auctori, nec non traditiones ipsas. . . pari pietatis affectu ac reverentia suscipit et veneratur. Sacrorum vero librorum indicem huic decreto adscribendum censuit, ne cui dubitatio suboriri possit, quinam sint, qui ab ipsa synodo suscipiuntur. Sunt vero infra scripti. Testamenti veteris:

În privința bisericii siriene să observă, că ea totdeauna a recunoscut de canonice numai pe cele 22 de cărți ale Iudeilor. *Peșito* conține numai pe cele canonice; *Efrem Sirul* cunoaște apocrifele, dar nu le recunoaște de canonice (Häv. l. c. I, 1 pag. 408); în urmă episcopul *Afraates* (pela jumătatea veacului al 4.) în cuvântările sale citează toate cărțile canonice, dar nici o apocrifă (Bleek-Wellhausen, Einleit. pag. 551).

Din cele espuse rezultă, că normativ în privința cărților recunoscute de biserică ca canonice sînt edițiile bibliiei. În traducerea bibliiei făcută de mitropolitul *Şaguna* să zice în precuvintare §. 7.: „Dintre cărțile Legii cei vechi să socotesc 38 de canonicești, cari biserica jidovească și creștinească deopotrivă așa le-au primit, și acelea sînt: Cinci cărți ale lui Moisi, Isus Navi, Judec., Rut, 4 cărți ale Împăraților, 2 Paralipomenuri, cartea cea dintîi a Esdrii, Neemia, E-tir, Iob, 150 de psalmi ai lui David, 3 cărți ale lui Solomon, Cîntarea Cîntărilor, 4 mari și 12 mici profeții. . . . Și celelalte cărți ale Legii cei vechi să cînstesc, însă nu asămene precum cele canonice, fiindcă este îndoială despre ele, că ar fi scrise după însuflarea Duhului sint, și să zice de ele, că numai cu ajutorul celorlalte cărți canonice s'au alcătuit de alți bărbați cucernici și înțelepți. Acestea sînt: Înțelepciunea lui Solomon, cartea lui Iudit, a lui Tovie, Înțelepciunea lui Sirah, a doaua și a treia cartea a Esdrei, trei cărți ale Macaveilor. Și așa aceste cărți să întrebuintază numai spre îndreptarea năravurilor, și spre întărirea credincioșilor în credință, iar nu spre întărirea dogmelor credinții.“⁴¹⁾

Sînta Scriptură în limba grecească (ediția oficială dela Moseva 1821, 4°) conține (după Reuss, Die Geschichte der hl. Schriften N. T's ed. 5. §. 338.) „toate apocrifele, Ezra în amîndouă recenzionile pelingă Neemia, la finea cărților istorice 4 cărți ale Macabeilor, profeții mici și mari înainte de cărțile poetice sau de cărțile înțelepciunii.“ Deosebită de aceasta e biblia rusască oficială (Petersburg

quinque Moysis, i. e. Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium; Josuae, Judicum, Ruth, quatuor Regum (Sam. și Reg.), duo Paralipomenon, Esdrae primus et secundus, qui dicitur Nehemias, Tobias, Judith, Esther, Job, Psalterium Davidi cum centum quinquaginta psalorum, Parabola, Ecclesiastes, Canticum Canticorum, Sapientia, Ecclesiasticus, Jsaïas, Jeremias cum Baruh, Ezechiel, Daniel, duodecim Prophetae minores, i. e. Osea, Joel, Amos, Abdias, Jonas, Michaeas, Nahum, Habacuc, Sophonias, Aggaeus, Zacharias, Malachias; duo Machabaeorum. primus et secundus. . . Si quis autem libros ipsos integros cum omnibus suis partibus, prout in ecclesia catholica legi consueverunt et in veteri vulgata latina editione habentur, pro sacris et canonicis non susceperit, ei traditiones praedictas sciens et prudens contempserit, anathema sit“ (Richter, Canones et decreta concilii Tridentini pag. 11).

⁴¹⁾ Unele parimii sînt luate din cărțile apocrife.

Din acest citat vedem, că lui Solomon să atribute 3 cărți numindu-să separat Cîntarea Cîntărilor, iar în textul bibliiei stă: Pildele lui Solomon, Ecleeziastul lui Solomon, Cînt. Cînt. lui Solomon — așadar e o greșală, căci altcum suma e 39. Plingerile lui Ieremia nu să amintesc, deși în text sînt puse nemijlocit după Ieremia ca carte separată. De cărțile lui Baruh (§. 8) zice: „soborul Laodiceei și cel dintîi dela Nicea au precunoscut cartea lui Baruh de canonică“ (cf. can. 60 dela Laodicea, care a fost întărit prin can. al 2. din sinodul trulan și can. 1. al sinodului al 2. din Nicea); de cîntarea celor trei coconi deși lăpădată de Ierolim „poate rămînea nevătămată.“ În urmă înșirarea cărților în precuvintare nu conșună cu cea din text, deoarece în aceasta e pusă la fruntea apocrifelor *Torit* (nu Tovie ca în precuvintare); a 2. *Ezra* (în înțelesul precuvintării) lipsește, dar e adausă rugăciunea lui Manase.

1876), care are numai 3 ale Macabeilor. Numărul cărților în aceasta e următorul : Pentat. Iosua, Jud., Rut, 4 a Reg., 2 Paralip. ; la sfârșitul lor rugăciunea lui Manase ; 1. Ezra (cea canonică), Neemia, 2. Ezra (cea grecească), Tobia, Iudit, Estir, Iob, Psalmii (151), Prov. Eclez. Cînt. Cînt. Înțelepciunea lui Solomon, Înțelepciunea lui Sirah, Isaia, Ieremia, Pîng., epistola lui Ier., Baruh, Ezechil, Danil, 12 profeți mici (cum sînt înșirați în textul original), 3 cărți ale Macab. 3. Ezra de comun a 4. Ezra). La toate apocrifele (și la rug. lui Manase și la ps. 151) e adausă observarea : „tradus din grecește“, la unele încă și notița „nu (să afli) în textul evreesc“ ; iar la ultima Ezra (16 cap.) sã observã : această carte nu (sã afli) în textul evreesc ori grecesc. Traducerile slavoane și cele rusești sînt făcute din Vulgata“ (Strack, l. c. 446 sq.) Dar ca și în traducerea lui Șaguna nu sã deosebește întru nimic tiparul cărților apocrife de al celor canonice.

Cu toate acestea Filaret († 1868), mitropolitul Moscvei, în catihizmul său (aprobat de sintul Sinod dirigent) numără numai pe cele canonice. *Întreb.* : Cîte cărți sînt are T. V. ? *Răsp.* : Sintul Ciril dela Ierusalim, s. Atanasie cel Mare și s. Ioan Damascen numără 22, ținîndu-să de numărul original, cel al Evreii în limba lor. S. Atanas. epist. 39. Ioan Damascen, Teol. IV, 17. *Întreb.* De ce trebuie băgată în seamă numărarea Iudeilor ? *Răsp.* Pentrucă, precum zice apost. Paul — Rom. 3, 2 — lor li s'a incredințat ceace Dzeu a vorbit. *Întreb.* Cum numără s. Ciril și Atanas. cărțile T. V. ? *Răsp.* În următorul mod : Gen., Ex., Lev., Num., Deut., Iosua, Jud. și Rut, 1. 2. Reg., 3. 4. Reg., 1. 2. Cronic. (Paralipom.) 1. Ezra și 2, sau după inscripția grec. c. Neemia, Estir, Iob, Psaltirea, Prov., Ecles., (Ecclesiasticus), Cînt. Cînt., Is., Ier., Ez., Dan., 12 prof. mici. *Întreb.* De ce nu sã amintesc aici Înțelepciunea lui Sirah și alte cărți ? *Răsp.* De aceea pentrucă nu sã afli în limba evrească. *Întreb.* Ce trebuie sã credem noi de aceste cărți ? *Răsp.* Atanasie cel Mare zice, că ele sînt menite de părinți de a sã cetf celorce sã primesc în biserică. *Întreb.* Cum sã poate hotări mai deaproape și împărți cupînsul cărților T. V. ? *Răsp.* El sã poate împărți în următorul mod : 1. cărți *legiuitoare*, cari sînt baza T. V. ; 2. cărți *istorice*, cari conțin mai virtos istorie ; 3. cărți *didactice*, cari conțin învățătura evlaviei ; 4. cărți *profetice*, cari conțin profetiile despre viitor și în spețial despre Is. Cr. (Ausführlicher christl. Catechismus der rechtl. kathol. morgenl. Kirche, tradus de Dr. Blumenthal, ea adaus la istoria bis. rus. de acelaș, Frankfurt a. M. 1872).

§. 115. Canonul T. N.

Cele dintii urme de culegerea scrierilor T. N. întimpinăm în 2. Petru 3, 15 sq., iar 1. Tim. 5, 18 cf. Lc. 10, 7 presu-pune, că evangeliã după Luca era cunoscută în mai multe biserici. Din Col. 4, 16 reesă, că comunele creștine foarte de timpuriu intraseră în legături mai mult sau mai puțin intime ; ce dovedește pentru timpurile sale și Policarp.²⁾ Aceste raporturi aduseră cu sine, că sã ținu cam acelaș ciclu al scrierilor sînt, cînd începură unii³⁾ a scrie cărți spre a da au-

¹⁾ Cf. 1. Cor. 1. Petru.

²⁾ Fil. 13 (la Eus. II. E. 3, 26) : „Mi-ați scris voi și Ignatie că mergînd cineva în Siria sã aducă scrierile voastre ; ce voi și face, avînd timp potrivit, sau voi trimite pe altul la voi. Precum ați dorit, v-am trimis epistolele lui Ignatie trimise nouă și altele ce avem noi etc.“

³⁾ Ieronim (De vir. illustr. 7) istorisește, că unul încă trăind apostolul Ioan a compus în Azia o scriere sub numele lui Paul. În veacul al 2. și 3. sã nase multe legende și tradiții despre viața lui Cristos și a apostoliilor (Evang. și Acta apocrife). Fotie (Bibl. cod. 254) afirmă, că apostolul Ioan a fixat canonul T. N. — ce n'are temei istoric.

toritate învățăturilor lor (2. Tes. 3, ^{17. 18}); ba comunele creștine hotărîră și asupra caracterului apostolesc al cărților, cari fuseseră lor scrise¹⁾ sau le primiseră dela altele.

Părinții apostolești fac aluziune,²⁾ să provoacă direct,³⁾ ori au alegate⁴⁾ din toate părțile canonului în forma actuală. După dînșii, pela începutul veacului al 2., *Papia*⁵⁾ amintește evangelia după Matei, Marcu, 1. Ioan și 1. Petru; *Claudiu Apollinaris* numai ev. după Matei (pag. 150); *Atenagora*⁶⁾ are locuri din Matei, Ioan, 1. 2. Corinteni.⁷⁾ *Iustin Martirul* în memoarele sale (cf. pag. 200) face aluziune la epistolele apostolești⁸⁾, consideră Apocalipsa de opul lui Ioan (Dial. e Tryph. p. 308); în urmă *Teofil dela Antiohia* vorbește de

¹⁾ Io 21, ²⁴. 1. Cor. 16, ³¹. 2. Tes. 3, ^{17. 18}. Gal. 6, ¹¹. Col. 4, ¹⁶. Apoc. 22, ¹⁸. Sigure erau comunele prin aducătorii scrierilor (Rom. 16, ². 1 Petru 5, ¹²). *Irineu* (Adv. haer. 3, 4, 1): „Quid enim, etsi de aliqua modica quaestione disceptatio esset, nonne oporteret in antiquissimas recurrere ecclesias, in quibus Apostoli conversati sunt, et ab eis de praesenti quaestione sumere, quod certum et liquidum est?“ *Tertulian* (De praescr. 36): „Age iam, qui voles curiositatem melius exercere in negotio salutis tuae, percurrere ecclesias apostolicas, apud quas ipsae adhuc cathedrae apostolorum suis locis praesident. apud quas ipsae authenticae literae eorum recitantur, sonantes vocem et repraesentantes faciem uniuscuiusque . . . Legem et Prophetas cum evangelicis et apostolicis literis miscet et inde potat fidem“. Adv. Marc. 4, 5: „Id esse ab Apqstolis traditum, quod apud ecclesias apostolorum fuerit sacrosanctum. Videamus . . . quid etiam Romani de proximo sonent, quibus evangelium Petrus et Paulus sanguine quoque suo signatum reliquerant. Habemus et Joannis alumnas ecclesias. Nam etsi apocalypsin eius Marcion respuit, ordo tamen episcoporum ad originem recensus in Joannem stabit auctorem. Sic et ceterarum (scripturarum) generositas recognoscitur“.

²⁾ Polic. ad Phil. 3, 12. 13. cf. Hug. l. c. I, 116.

³⁾ *Clement Rom.* la 1. Cor.; *Ignatie* la ep. c. Efez.; *Policarp* la Fil.

⁴⁾ Din ev. Mt., Lc., Io; Acta; ep. c. Rom., 1. 2. Cor., Gal., Efez., Fil., 1. Tim., c. Evrei, 1; Petru, 1. Io. — Cf. Barnaba 4 cu Mt. 20, ¹²; *Clement Rom.* 1. Cor. 13. cu Lc. 6, ³⁰ sq. c. 35 cu Rom. 1, ³². c. 46 cu Mt. 18, ². c. 49 cu 1. Petru 4, ⁸. c. 3. 9. 12. 17. 36. 47 cu ep. c. Eyr.; *Ignatie* ep. c. Smirn. 6 cu Mt. 19, ¹². c. Polic. 5 cu Efez. 5, ²⁵. c. Efez. 2 cu 1. Cor. 1, ¹⁰. 16 cu 1. Cor. 6, ⁹. 18 cu 1. Cor. 1, ^{18. 20. 23} sq. ep. c. Filadelf. 1. cu Gal. 1, ⁷ cu Io. 3, ⁸. 8 cu Fil. 2, ³. ep. c. Rom. 3 cu 2. Cor. 4, ¹⁸. 6 cu Mt. 16, ²⁸; *Policarp* ep. c. Fil. 1 cu Acta 2, ³⁴. 1. Petru 1, ⁸ și Efez. 2, ² cu 1. Petru 1, ^{13. 31}. 3, ⁹. Lc. 6, ³⁷ și Mt. 5, ^{1. 10}. 4 cu 1. Tim. 6, ^{7. 10}. 5 cu Gal. 6, ⁷. 1. Petru 2, ¹¹ și 1. Cor. 6, ^{9. 10}. 6 cu Rom. 12, ¹⁷ și 14, ¹⁰. 7 cu 1. Io. 4, ³. 1. Petru 4, ⁷. Mt. 6, ¹³ și 26, ⁴¹. 8 cu 1. Petru 2, ^{22. 34}. 12 cu Efez. 4, ²⁴ și 1. Tim. 2, ^{1. 2}. (Există și raportări mai puțin sigure, d. e. *Clement Rom.* 1. Cor. 2 la Tit 3, ¹. 29 la 1. Tim. 2, ³. 54 la 1. Tim. 2, ⁸. 3, ¹³; *Ignatie* ad. Magn. 8 la 1. Tim. 1, ⁴. ad Eph. 2. la 2. Tim. 1, ¹⁰ etc.).

⁵⁾ Eusebie, H. E. 3, 39. cf. pag. 297 obs. 2.

⁶⁾ Apol. 9. 11. 27.

⁷⁾ De resurrectione 16 pag. 202 citează 1. Cor. 15, ⁵³ cu „după apostol“, apoi 2. Cor. 5, ¹⁰.

⁸⁾ Sigur la Gal. 4, ¹³; probabil la Gal. 5, ²⁰ (în Apol. p. 40 ed. Col.). — Eusebie reproduce (l. c. 3, 26) din Iustin: „marce misteriu al evlaviei“ cf. 1. Tim. 3, ¹⁶.

ev. după Ioan și altele (ad Autolye. 3, 12. 13. 2, 22), de ep. c. Romani și 1. Timotei (2, 1. 2) recunoscînd și Apocalipsa.¹⁾

Pela mijlocul veacului al 2. canonul lui Marcion²⁾ e de mare importanță. Acesta conține (După Tertulian, Adv. Marc. 4, 1—7) 10 epistole pauline și 1 evanghelie; alte cărți ale T. N. n'a primit el din motive dogmatice, ba a alterat chiar textul celor recunoscute; iar *evangeliu lui Marcion* este cea după Luca, dar acomodată principiilor lui eretice.³⁾

În deceniile din urmă ale acestui veac s'au compus: a) traducerea siriană *Peșito*, care conține: 4 evanghelii, Acta, 13 epistole a lui Paul, epistola către Evrei, Iacob, 1. Petru, 1. Ioan. Mai tîrziu (poate în veacul al 6.) s'au adăus celelalte cărți.⁴⁾ b) *Canonul sau fragmentul muratoric*⁵⁾ are: 4 evang., Acta, 13 epist. pauline, cel puțin 1 ep. a lui Ioan (1. și încă una, de nu toate 3), Iuda, Apocalipsa lui Ioan și Apoc. (apocrifă a) lui Petru.⁶⁾ c) traducerea latină din acest timp numără toate cărțile T. N.

¹⁾ După Eusebie H. E. 6, 24, vezi pagina 314 obs. 9.

²⁾ Înaintea lui, *Cerdo* are numai 10 epist. paul. (Ps. Tertul. De praescr. 51); *Tatian* compune Diatessaronul, să provoacă la Acta. 1. Cor. De ereticii din veac. 2. 3 știm că să provoacă la evanghelii, Acta și epistolele lui Paul (*Irineu*, Adv. haer. 1, 1. 3). Aceeaș stă de Valentin și aderenții lui (*Epifane Haer. XLI*); de *Ofii*, *Basilide* și alți gnostici (Philosophum.).

³⁾ *Irineu* cf. pag. 172 obs. 9. *Tertulian* (Adv. Marc. 4, 2): „Marcion evangelio scilicet suo nullum adscribit auctorem, quasi non licuerit illi titulum quoque affingere, cui nefas non fuit ipsum corpus evertere; ibid. 4, 1—7: „Evangelium eius (Marcionis), quod interpolando suum fecit; „Ex his commentatoribus, quos habemus, Lucam videtur Marcion elegisse, quem caederet.“

⁴⁾ Toate manuscrisurile *Peșitei* conțin numai aceste cărți, afară de unul (în biblioteca Bodley din Oxford), care are și 2. Petru, 2. 3. Ioan și Iuda. Mai apoi s'a găsit în Leyden (mai tîrziu și întrun codice din Florența) o Apocalipsă siriană în manuscris, edată la 1627 de *Dieu*. Traducerea celor 4 epistole catolice mai mici să deosebește însă de cea din *Peșito*, deci e făcută mai încoace; aceasta află loc și la Apocalipsă. Hug. l. c. ed. I. pag. 356 sq. afirmă, că *Peșito* a avut la început toate cărțile T. N. omițindu-să cele 4 epistole abia în veacul al 4. Părererea sa o bazează el pe mărturia lui *Efrem S'ral*, *Michaelis*, Einleit. ins N. T. I. p. 363 sq. zice, că și epistola către Evrei lipsia în *Peșito*.

⁵⁾ Un registru al cărților canonice sau de cetit, compus latinește în apus; un fel de îndrumare pentru catehumeni. Autorul pare a fi membrul unei biserici italiene, poate chiar din Roma, a trăit în veacul al 2., deoarece la sfîrșit să zice, că scrierea lui *Herma* nu s'a făcut tocmai de mult sub papa *Piu I.* (142—57). *Muratori* a găsit acest fragment în biblioteca ambroziană din *Mediolan* întrun manuscris din veacul al 8. sau 9. și l-a edat la 1740 în *Antiq. italicæ med. ævi*, 3, 851.

⁶⁾ După unii originalul e grecesc și traducerea trebuie îndreptată, și atunci să amintește 1. Petru. Textul: „Apocalypsin etiam Joannis et Petri tantum recipimus, quam quidem ex nostris legi in ecclesia nolunt,“ îndreptat: *Apocalypsin*

Cătră sfârșitul veacului al 2. și începutul veac. al 3. aflăm colecțiuni mai complete ale cărților T. N. *Irineu*,¹⁾ *Clement Alexandrinul*²⁾ și *Tertulian*³⁾ recunosc: cele 4 evang., Acta, 13 epistole a lui Paul, 1. Petru, 1. Ioan și Apocalipsa; au numirea *εὐαγγέλιον, εὐαγγελικόν, εὐαγγελικά, instrumentum evangelicum*, iar pentru scrierile apostolești (îndeosebi ale lui Paul și Acta) *ἀπόστολος, ἀποστολικόν, ἀποστολικά, instrumentum apostolicum*.⁴⁾

Autenticitatea epistolei cătră Evrei e sigură pentru acești 3 învățători, dar să deosebesc cu privire la autor (§. 101); 2. Petru, ep. lui Iacob, 3. Ioan nu să amintesc, deși să fac împrumutări din ele;⁵⁾ 2. Ioan recunosc Irineu și Clement,⁶⁾ a lui Iuda: Tertulian⁷⁾ și Clement.

etiam Joannis (scil. habetur). Et Petri unam (in opunere duae epistolae) recipimus.“ Epistola cătră Evrei pare a nu fi existat în canon, sau o înțelege sub epist. ad Alexandrinos (p. 273 obs. 10). Canonul conține și alte scrieri (§. 101), apoi e corupt și manc: deci autoritatea lui e mărginită.

¹⁾ Adv. haer. 3, 11, 8 espune pe larg evangelia în 4 forme și raportul istoric al evangeliilor (ib. 3, 1). Aci lipsesc epist. c. Evrei, Iacob, 2. Petru, 3. Ioan și Iuda; iar pastorul lui Herma și 1. epist. Clem. au autoritate mai canonică.

²⁾ După Eusebie, H. E. 6, 11 are toate cărțile T. N. apoi epistola lui Barnaba și Apocalipsa lui Petru; adese întrebuințază epistola lui Clement și păstorul (ib. 6, 13). În scrierile păsrate dela el nu întimpinăm însă citate din ep. lui Iacob, 2. Petru și 3. Ioan.

³⁾ În scrierile sale citează: evangeliile, Acta, 13 ep. pauline, 1. 2. Ioan, 1. Petru, Iuda, Apocalipsa.

⁴⁾ *Irineu*, Adv. haer. I, 3 zice de Valentinieni: „Nu aduc dovezi numai d'n (scrierile) evanghelice și apostolești... ci și din lege și profeti,“ iar ibid. 3, 11, 8 numește ce'e 4 evangeliile *τὸ εὐαγγέλιον τετραμόρφον*. Asămenea vorbește *Clement Alex.* Strom. 5 §. 5 pag. 664. 6, 11. 784 și 7, 3, 836 de o *evangelie* și *apostol* sau *apostoli*; iar *Tertulian* (De baptismo 15) de *Domini evangelium* și *apostoli literae*; (De pudicitia 11. 12) de *evangelium apostolicum instrumentum*; (De resurr. carnis numără la instrumentum apostolicum c. 33. evangeliile, c. 38. Apocalipsa, c. 39. Acta, c. 40 instrumentum Pauli). El le dă numire comună (ca Tora și profeti), deși partea a 2. încă nu era încheiată: *Norum Testamentum* sau *N. Instrumentum* (Contra Marc. 4, 1: „Alterius instrumenti vel, quod magis usui est dicere, testamenti“ num. du-l adv. Prax. 15 *novum testamentum*, și ibid. 20 *totum instrumentum utriusque testamenti*; altcum însămncează la dînsul *novum testamentum* religiunea creștină, nu scrieri, cf. c. Marc. 4, 22; de pudic. 12).

⁵⁾ *Irineu*, Adv. haer. 4, 16, 2 cf. Iac. 2, 23; ibid. 5, 23, 2 cf. 2. Petru 3, 2; *Clement*, Strom. 6, 18, 825 cf. Iac. 2, 2 și Cohortatio 10. p. 83 cf. 2. Petru 2, 2.

⁶⁾ *Irineu*, Adv. haer. 1, 16, 3, 3, 16, 8 cf. pag. 306. obs. 1; *Clement Alexandrinul* cf. §. 107.

⁷⁾ De habitu muliebris 2: „Eo accedit, quod Enoch apud Judam apostolorum testimonium possidet“; *Clem. Alex.*, Paedag. 3, 8 pag. 280; Strom. 3, 2 pag. 515. cf. pag. 308. obs. 4. 5.

Origen este întiiul scriitor bisericesc care tratează de canonicitate toate cărțile T. N., pentrucă astfel l-a învățat tradiția;¹⁾ canonul lui e recunoscut până în veacul al 4.²⁾ *Codex Claromontanus* din veacul al 3. a păstrat canonul bisericii africane din acel timp.

Epocă în istoria canonului T. N. face *Eusebie*, care împărtășește rezultatul cercetărilor în Istoria sa bisericească (3, 25). El împarte cărțile T. N. în: a) *omologumene*: 4 evanghelii, Acta, epistolele pauline, 1. Petru, 1. Ioan, dacă voiește cineva și Apocalipsa; b) *antilegomene*: epist. lui Iacob, Iuda, 2. Petru, 2. 3. Ioan; c) *notha*: Acta Pauli, păstorul lui Herma, Apocalipsa lui Petru (ibid. 3, 3), epist. lui Barnaba, Constituțiunile apostolești, cine voiește Apocalipsa, după unii încă evanghelia după Evrei; d) *eretice*.³⁾

¹⁾ *Eusebie*, H. E. 6, 22 vorbește lămurit de cele 4 evanghelii (§§ respectivi). Homil. 7. in Jos, opp II. ed. Ruæ. p. 412: „Sacerdotali tula primus in evangelio suo Mattheus increpuit, Marcus quoque, Lucas et Joannes suis singulis tubis sacerdotalibus cecinerunt.“ Asupra Actei să pronunță la *Eusebie* l. c. cf. pag. 205 obs. 6. și Homil. 7. in Jos.: „Et Lucas apostolorum gesta describens“ scil. addit tuba canere, in care loc atribue lui Paul 14 epistole: „Novissime autem ile veniens, qui dixit . . . et in quatuordecim epistolarum suarum fulminans tubis muros Hiericho et omnes idololatriæ machinas et philosophorum dogmata usque ad fundamenta dejecit,“ citind din ele în opurile sale. 1. Ioan și 1. Petru (T. V. in Joann. la *Eusebie*, l. c.) sint autentice, le numește „epistole catolice,“ ce mai întimpinăm la ep. lui Iuda, iar la celelalte nu (cf. pag. 297 obs. 6; pag. 299 obs. 8; pag. 304. obs. 2) În privința Apocalipsei cf. pag. 315. obs. 4. Epistola către Evrei e paulină (cf. mai sus și pag. 74 obs. 6); la 2. Petru; 2. 3. Ioan vezi pag. 299. obs. 8. pag. 306. obs. 4; Iacob, pag. 297. obs. 4; Iuda pag. 308. obs. 4. (Homil. 7. in Jos §. 1: „Petus etiam duabus epistolarum suarum personat tubis; Jacobus quoque et Judas. Addit nihilominus et Joannes tuba canere per epistolas suas“). De observat este, că Origen între alte apocrife a citit foarte evanghelia după Evrei și *păstorul*. El păstrează numea *evangelie și apostol* (Hom. 19. in Jos. Opp. vol. 3. p. 261); numește în regul (după exemplul lui Tertulian) *ἡ κερὴ διαθήκη*, începe adecă a să deosebi în T. N. evanghelii, Acta, epistole apostolești și Apocalipsa.

²⁾ Abatere face *Dionisie dela Alexandria* (după jumătatea veac. al 3), care nu neagă inspirația, dar origine apostolească a Apocalipsei (pag. 315 obs. 10).

³⁾ La clasa întâia să numără cele în genere recunoscute de canonicitate; la a doua cari nu au această însușire; la a treia cele sigur necanonice; la a 4. cari au fost compuse de eretici, iar scriitorii bisericești nu le-au întrebuintat, cum sint: evanghelia lui Petru, Toma, Matia, etc., Acta lui Andrei, Ioan etc. Ele nu să pot numără la notha, ci trebuie lăpădate fiind *ἀποκα πάντη καὶ δυσσεβῆ*. *Eusebie* nu deosebește tocmai strict între antilegomene și notha, căci zice: „la antilegomene apărțin,“ continuă: „la notha trebuie să să numere,“ și sfirșește: „toate acestea sint antilegomene,“ întrebuintază unele cărți ca antilegomene, pe cari altă dată le numește notha și viceversa. L. c. numără epistola lui Iacob la antilegomene, iar păstorul lui Herma la notha; ibid. 2, 23 epist. lui Iac. la notha și ibid. 3, 3 păstorul lui Herma la antilegomene. În l. n. epist. lui Iuda e între antilegomene, ep. lui Barnaba, Apoc. lui Petru la notha, iar ibid. 6, 14 toate 3 la antilegomene

Epistola către Evrei nu să amintește (3, 25) vorbindu-să în general de „epistolele pauline“; e probabil însă că a înțeles-o, pentrucă ibid. 3, 38 o atribuie lui Paul¹⁾, deși nu ascunde unele îndoeli, sau o numără la antilegomene (p. 275). Astfel să poartă el și față de Apocalipsă, numărându-o l. c. 3, 25 la omologumene, apoi la antilegomene (pag. 315).²⁾

Pe încetul cărțile controversate să primesc în canon; iar către sfârșitul veacului al 4. canonul bisericii orientale e fixat, ce rezultă din mărturiile lui *Atanasie*,³⁾ *Efrem Sirul*,⁴⁾ *Ciril Ierusalimiteanul*,⁵⁾ *Grigorie Nazianzeanul*,⁶⁾ *Epifane*⁷⁾ și *sinodul din Laodicea*.⁸⁾ Îndoeli mai există în privința Apocalipsei la *Ciril*,⁹⁾ *Grigorie Nazianz.*¹⁰⁾, *Amfilohie*¹¹⁾ și *Crizostom*.¹²⁾ *Ieronim*¹³⁾ afirmă că pe timpul său această carte în orient nu e recunoscută. De altă parte vedem însă, că să primesc în

(cf. ibid. 6, 13 ep. lui Iuda, Barnaba și C'ement Rom.). După acestea să poate afirma, că Eusebie împarte cărțile în omologumene, anti'egomene sau notha și *ἄπορα* sau *ὑποσβεβῆ* (ibid. 3, 31: 1. scrieri sînte; 2. antilegomene; dar de mulți cunoscute în mai multe comune) și 3. de tot false, *παντελῶς νόθα*, și străine de ortodoxia apostolea-că]. De altă parte însă trebuie constatat, că el totuș face deosebire între antileg. m. și nothi, dînd celor dintii (cele 5 epist. catol.) întiiul rang. Iar celorlalte (păstorul, ep. lui Barnaba, etc.) al doilea. ce să întărește și prin împrejurarea, că ibid. 2, 23 vorbește de 7 epistole catolice (cel dintii care le-a dat această numire comună; mai tîrziu deveni generală).

¹⁾ „Paul a scris evrește, a tradus-o Luca — după unii, Clement Romanul — după alții.“

²⁾ Nu știe unde s'o numere, pentrucă știea că unii o primesc de canonică, alții nu; foarte bine putea s'o pînă între antilegomene.

³⁾ Epist. fest. 39 numără toate cărțile canonului de azi; la *ἀναγινωσκόμιστα* păstorul lui Herma și Constit. apost.

⁴⁾ Să provoacă la cărțile canonice, cf. Hug. l. c. I. 307 sq.

⁵⁾ Cat. 4, 20 eschide Apocalipsa și să abate de Eusebie numărînd antilegomenele la omologumene.

⁶⁾ Carm. 33. conține: 4 evang., Acta, 14 epistole a lui Paul, 7 catolice (Iac. 2 Petru, 3 Ioan, Iuda), adagă apoi „C: este afară de acestea nu să ține de cărțile adevărate.“

⁷⁾ Haer. 76. e de părerea lui Atanasie.

⁸⁾ Can. 60 omite Apocalipsa. Epistolele lui Paul urmează după cele catolice: Róm., 2. Cor., Gal., Etez., Fil., Col., 2 Tes., Evr., 2. Tim., Tit, Filim.

⁹⁾ Vezi obs. 5.

¹⁰⁾ Vezi obs. 6.

¹¹⁾ Episcop în Iconiu († pela 395). Iambii compuși pela 375 conțin toate cărțile T. N. afară de Apoc.; unii atacă ep. c. Evrei; alții recunosc 3 sau 7 epistole catolice (Gallandi, Bibl. VI. p. 503).

¹²⁾ Opp. ed. Montfaucon VI. 308 sq. lipsese Apoc. și 4 epist. cat.

¹³⁾ Ep. 129 ad Dardanum.

canon cele 2 epistole a lui Clement Romanul și Constituțiunile apostolești.¹⁾

Cercetările teologice și istorice hotărâse canonul T. N. de acum înainte în biserica orientală. *Eutaliu* împărțind cărțile acestuia pentru trebuințele liturgice nu amintește Apocalipsa. Registrul *codicelui alexandrinean* numără 2. epist. a lui Clement Rom., iar la cărțile canonice e adausă Psaltirea (apocrifă a) lui Solomon. *Can. apost.* 85 nu are Apoc., dar epistolele lui Clement și Constit. apost. *Const. apost.* 2, 57 nu există epistolele catolice: și Apoc., ce întimpinăm și la *Cozma Indicopl.* (pela 535, *Topographia Christ.* V. p. 242. VII. 290). *Iuniliu* împărtășește tradiția bisericii din Nisibis afirmând în opul său (I, 4. 6. 7), că există indoieii cu privire la Apoc. și imparte s. Scriptură în cărți: recunoscute de biserica întreagă (evang. Acta, 14 epist. paul., 1. Petru, 1. Ioan; și la cari unii mai adaugă: Iac., 2. Petru, Iuda, 2. 3. Ioan), trase la indoială, și sigur necanonice. *Stihometria lui Nicefor* (patriarh în Constantinopol, † 828; registrul din veacul al 6., adaus la *Chronographia brevis* a acestuia) are evangeliile, Acta, 14 pauline, epistolele catolice; și antilegomene sînt: Apocalipsa lui Ioan, lui Petru, ep. lui Barnaba și evang. după Evrei. *Sinodul Trulan* (692) nu fixează canonul T. N., deși să provoacă la registrele existente, adecă la *Can. apost.*, sin.-d. din Laodicea, Atanasie, Grig. Nazianz., Amfilohie și sinod. din Cartago. *Ioan Damascen* (De fid. orthod. 4, 17) numără la cărțile canonice Constit. apost., iar după un manuscris și epistolele lui Clement. *Sinodul 2. din Niceea* repetă hotărârea celui trulan. Amintitul patriarh însuș a compus un registrul al canonului, după care un autor mai tîrziu a făcut *Sinopsa s. Scripturi*, care urmează întru toate lui Atanasie, cui să și atribuie (falz) opul; probabil este însă că așa să numia autorul și pare a fi compusă în veac. al 10. *Fotie* a urmat în *Nomocanon* hotărârea sinodului trulan (4 ev., Acta—Filimon fără Apocalipsă). După *Zonaras* (pela 1120) unii numără Apoc. la cărțile canonice (Beveregius, *Sinodic.* I, p. 56 ad can. 85. apost.). *Alexie Aristenus* (pela 1160) are: 4 evang. Acta, 14 epistole pauline, 2 Petru, 3 Ioan. Iacob (Iuda și Apoc. lipsesc — poate din eroare), epistolele lui Clement Romanul și Constit. apostol. (Beveregius l. c. p. 57). Pentru *Teodor Balsamon* (pela 1200) e normativ sinodul trulan (Beveregius, l. c. 59). *Blastares* (pela 1335) are: 4 evang. 14 epist. pauline, 2 Petru, Iacob, 3 Ioan, Iuda, 2 Clement, *Const. apost.* și Apocalipsa. Lipsesc Acta și ep. cătră Filimon (cea din urmă fără indoială din eroare, căci în text zice apriat 14 epist. a lui Paul, *Syntagma*, ed. Beveregius l. c. II.). *Nicefor Callisti* (pela 1330) numără *Const. apost.* la notha [H. E. 2, 45. 46]. *Ciril Lucaris* ș-a dat mare silință a afla ceva pozitiv în privința canonului; iar comparînd deosebita canoane ajunge la rezultatul: „cărora noi mai adăugăm Apocalipsa“ [Confes. Christ. fidei; cf. contrazicerea cu can. 60 din Laodicea]. *Petru Movila* zice numai: „De aceea, precum Scriptura T. V. e învățătura s. Spirit, așa și a T. N.“, sau: „Apostolii și profeții să numesc fundamente ale credinții și bisericii“ (cf. Confes. apostol. tradusă de B. Constantinescu, București 1872; pag. 53. 61). *Sinoadele din Constantinopol și Ierusalim*, ținute în anul 1672, nu hotărâse ceva pozitiv, iar cel din urmă să pronunță: „Biserica a predat de cărți genuine s. evangeliu și celelalte cărți ale Scripturii“ [Haradin, Acta, Concil. XI. p. 257. 279]. *Platon* în „Învățătura ortodoxă“ [publicată la 1765 în Petersburg] nu amintește părțile biblice; iar, *Catihizmul lui Filaret* [vezi pag. 327] le înșiră: *Evangeliile*, Acta, Iacob, 2 Petru, 3 Ioan, Iuda, 14 epist. a lui Paul, Apocalipsa. *Șaguna* în traducerea sa a bibliei cuprinde tot aceste cărți.

¹⁾ Epistolele lui Clem. Rom., Ignatie, Barnaba, păst. lui Herma etc. să ce-tia în biserica spre edificarea credincioșilor. *Can. 85. apost.* tratează de cano-nice epistolele lui Clement; Origen (c. Cels. 1, 63) ep. lui Barnaba; Irineu [Adv. haer. 4, 20, 2] păst. lui Herma; iar Epifane *Const. apost.* [Haer. 80, 7.]. *Adversarii* lui Teodor de Mopsvestia afirmă: „Ipsam epistolam Jacobi et alias deinceps aliorum catholicas abrogat et antiquat“ [Leontius Byzantinus, pela 687, la Gal-landi, l. c. XII, 686].

În biserica romană canonul T. N. conzistă din cele 4 evanghelii, Acta, 13 epistole pauline și Apocalipsa lui Ioan;¹⁾ epistola către Evrei era controversată (§. 101. Irineu, Caiu, Novațian). Pe timpul lui Eusebie²⁾ începe occidentul a o întrebuința (ibid. Ilarie, Ambrozie); *Optatus dela Mileve* (pela 370) și *Zeno dela Verona* (pela 360) o trec cu vederea; *Cassiodor* nu cunoaște vrun comentar latin la epistolă. *Filastriu* în „*Liber de haeresibus*“ tratează Apocalipsa asămene evang. după Ioan, să îndoiește de canonicitatea epist. către Evrei și primește 7 epistole catolice.

Sinoadele din *Hippo* și *Cartago* (cf. pag. 325) primesc în canonul T. N. 27 de cărți,³⁾ ce s'a întărit apoi prin cel din Florența⁴⁾ și dela Trident.⁵⁾

Rufin primește pelingă cărțile canonice ca eclesiastice păstorul lui Herma și *Judicium Petri* [Expos. symbol apost. 37]. *Ieronim* numără în epist. ad Paulin. 4 evang. 7 epistole a lui Paul către 7 comune; a 8. către Evrei mai mulți nu o numără, către Timotei, Tit, Filimon, Acta, 7 epistole: Iacob, Petru, Ioan, Iuda, Apocalipsa lui Ioan. La *Augustin* [De doctr. christ. 2, 8] lipsește din eroare ep. lui Iuda. Asupra principiului la fixarea canonului s'a rostește: „In canonicis autem scripturis ecclesiarum catholicarum quam plurimum auctoritatem sequatur. inter quas sane illae sint, quae apostolicas sedes habere et epistolas accipere meruerunt. Tenebis igitur hunc modum in scripturis canonicis, ut eas, quae ab omnibus accipiuntur ecclesiis catholicis praeponat eis, quas quaedam non accipiunt; in eis vero, quae non accipiunt [adecă până atunci] ab omnibus praeponat eas, quas plures gravioresque accipiunt eis, quas pauciores minorisque auctoritatis ecclesiae tenent. Si autem alias invenerit a pluribus, alias a gravioribus haberi, quamquam hoc facile inveniri non possit, aequalis tamen auctoritatis eas habendas puto“ [El n'a făcut deosebire între cărți proto- și deutero-canonică, ci numai voia să arate

¹⁾ Să consideră apostolească; cf. §. 111: Canon. muratoric, Irineu, Tertulian, Victorin; Ieronim zice: „Quod si eam [ep. ad Hebr.] Latinorum consuetudo non recipit inter canonicas, et Graecorum quidem ecclesiae Apocalypsin Joannis eadem libertate non suscipiunt“ [ep. 129. ad Dardanum], etc. Despre Caiu, cf. pag. 315. obs. 7. Citatul lui nu există în cartea canonică, și pare că a avut în vedere Apocalipsa lui Petru.

²⁾ Înriuriti de autoritatea lui Origen, cf. §. 111: Ilarie, Lucifer, Ambrozie.

³⁾ „Ecclesiasticae utilitatis causa, dum in Carthaginensi urbe convenerimus in unum, a plerisque suggestum est, ea, quae in concilio Hipponensi iam dudum maturata sunt et legitime ad corrigendam disciplinam salubriter gesta et statuta noscuntur, effrenata temeritate quosdam minime custodire... Brevem vero statutorum, in quo omnia videntur esse complexa et quaedam diligentius constituta, huic epistolae subdi fecimus, ut compendio, quae decreta sunt, recensentes sollicitius observare curemus.“ Canon. la Mansi, Coll. Conc. III. 924: „Ut praeter scripturas canonicas nihil in ecclesia legatur sub nomine divinarum scripturarum... Novi autem testamenti: 4 ev., Acta, Pauli apostoli epistolae tredecim eiusdem ad Hebraeos una, Petru 2, Ioan 3, Iacob, Iuda, Apoc.

⁴⁾ Bula lui Eugenie IV. din 1441, Cantate Domino, are 4 evang. 14 ep. paul. 2 Petru, 3 Ioan, Iacob, Iuda, Acta și Apocalipsa.

⁵⁾ Sessio IV. [8 Aprile 1546]... Testamenti novi, quatuor evangelia, ... Actus Apostol. . . 14 epistolae Pauli apostoli . . . Petri apostoli 2, Joannis apost. 3, Jacobi apost. 1, Judae apost. 1 et Apocalypsis Joannis apostoli.“

cum trebuie judecate cărțile, a căror primire în canon era controversă). *Inocențiu I*, întrebat fiind de episcopul Exsuperius din Toulouse dă la 405 răspunsul: „Item N. Testamenti evangeliorum libri 4, Pauli apostoli epistolae 14, epistolae Joannis 3, epistolae Petri 2, epistola Judae, epistola Jacobi, Actus apostolorum, Apocalipsis Joannis.“ Papa *Galasius* [492—96] a emis un decret, care conține registrul cărților canonice. Registrul e păstrat în 3 recenzii. În întâia 2. 3 Ioan să atribute presbiterului Ioan. numește Zelot pe Iuda; a doua omite epistola către Evrei; iar a 3. are cărțile canonului actual. *Cassiodor* împărtășește l. c. 12 împărțirea scripturei după Ieronim; 13 după Augustin; iar 14 după traducerea veche: „... evangeliile, Acta, epistolele lui Petru către păgini, Iuda, Iacob către 12 seminții, Ioan către Parti. Epistolele lui Paul: Romani, Corinteni 2, Galateni, Filipeni, Coloseni, Evrei, Tesaloniceni 2, Timotei 2, Tit, Filimon, Apocalipsa“ [omisă e epistola c. Efezeni]. *Codex Amiatinus* [scris pe la 550] are canonul de azi. *Conciliul dela Toledo* [589] a pus de normă în biserică din Spania canonul lui Inocențiu. *Isidor Hispal.* urmează lui Ieronim; are toate cărțile canonice¹⁾. *Alcuin* are canonul Vulgatei. Biserica engleză recunoaște ceace i-a dat cea din Roma. *Joannes Sarisburensis* [pe la 1170] numără epistola către Laodiceni între canonice. *Santes Pagninus* zice: „... Novi autem: quatuor libris evangelii, secundum Matthaeum, secundum Marcum, secundum Lucam, secundum Joannem; quatuordecim epistolis Pauli: epistola ad Romanos, ad Corinthios duabus, ad Galatas, ad Ephesios, ad Philippenses, ad Thessalonicenses duabus, ad Colosenses, ad Timotheum duabus, ad Titum, ad Philemonem, ad Hebraeos; Petri duabus, tribus Joannis, una Judae et una Jacobi, Actibus apostolorum libro uno et Apocalypsis Joannis libro uno“ [Isagoge ad sacras literas]. După conciliul tridentin încă mai deosebesc unii între cărți proto- și deuterocanonice [cari mai târziu au fost recunoscute de biserică, ca și la T. V.]

Acest canon fu recunoscut în biserică anglicană (*Confessio anglicana*, 1562), de protestanții din Franța (*Confessio gallica*), Boemia (*Confessio bohemica*, 1535) și Țările de jos (*Confessio belgica*); iar confesiunea Württembergiană (1552) primește numai omologumenele.²⁾

§. 116. Numirile, împărțirea, numărul cărților T. V. și N.

a) *T. V.* Cărțile T. V. n'au căpătat deodată cu adunarea lor nume comun, ci timp îndelungat să numiau după părțile constitutive: *lege, profeti și celelalte*³⁾ sau: *lege, profeti și psalmi* (Lc. 24, 44, pentru că sint cei mai de importanță în această parte), în urmă numirea: *lege* (הַתּוֹרָה) *cartea legii* să estindea la întregul, fiind ea baza T. V. (Io. 10, 34. 15, 25). Citeodată partea a 3. să omite: *lege și profeti* [Lc. 16, 16]. Rabinii le numesc: *Cele 24 de cărți* sau *cele 24*; *cetire* (הַמִּקְרָא) (*Neem.* 8, 8), *domus sanctuarii*, (בֵּית מִקְדָּשׁ); *sanctuarium*

1) Un codex Bobbiensis [prob. din veac. 7] numără 28 de cărți ale T. N. adaogind *liber Sacramentorum* [Migne, Patrol. lat. LXXII, 580].

2) Luther a fost contra Apocalipsei, epist. către Evrei, Iacob și Iuda, deși nu le lapădă de tot. Zwingli nu recunoaște Apocalipsa, iar Calvin primește toate cărțile T. N.

3) Prologul dela Sirah, în care nu există numire comună.

Domini (מִקְרָדֵי הַיְהוָה); *scriptura, scriptum*, (מִקְרָב, מִקְרָב, כְּתָב); (Ex. 36, 16 cf. Mt. 22, 29; Io. 5, 39. 19, 37); *liber Domini*, (סֵפֶר יְהוָה, Is. 34, 16); *scripturae sanctitatis*, (כְּתָבֵי הַקְּדוֹשׁ), ce apost. Paul a tradus: *scrieri sînte* (2. Tim. 3, 15) și *scripturi sînte* [Rom. 1, 2]. În T. N. mai întîmpinăm numirile: *scripturi* [Mt. 22, 29; Lc. 24, 27. 32. 35; Io. 5, 39; Acta 17, 2. 11. 18, 24], *scriptura* [Io. 2, 22. 7, 38; 2. Petru 1, 20]; la scriitorii bisericești: *scripturi dzești, cărți sînte, scriptura înspirată de Dzeu, cărțile legămîntului* [pentru că T. V. să bazează pe legămîntul încheiat între Dzeu și Avram cu urmașii săi. Gen. 15, 18. 17, 2 etc.], *scriptura divina, scripturæ, paginae coelestis, divinae literae, scripturae Dei* sau *deificae, sancti codices*. Vulgata latină a tradus 2. Cor. 3, 14 ἡ παλαιὰ διαθήκη cu *vetus Testamentum* în loc de *foedus* sau *instrumentum* — ce întîmpinăm și la scriitori, care întrebuintează *testamentum*.¹⁾ Împreunăindu-să amîndoauă Testamentele s'a ivit necesitatea a le da nume cõmun. *Crizostom* a recomandat; τὰ βιβλία, scil. θεῖα, τὸ βιβλίον, ἡ βίβλος, *biblie*, [numind astfel amîndoauă testamentele, sau numai unul]; iar *Ieronim* folosește numirea: *bibliotheca divina, sancta*.²⁾

Cărțile cuprinse în colecțiunea T. V. să împărțiră îndată la început în *lege* (הַתּוֹרָה), *profesi* (נְבִיאִים) și *scrieri* (כְּתוּבִים) γραφαῖα, ἀγιόγραφα, *scrieri sînte*, cf. §. 5)²⁾

I. *Legea* conține cele 5 cărți ale lui Moisi.

II. *Profesii* să impart în:

1. *profesi anteriori* (cărți istorico-profetice): *Iosua, Judecătorii, Samuil, Regii*;

¹⁾ Διαθήκη corespunde evreescului כְּרִיתָ (Gen. 15, 18. 17, 13 etc.); deși însămnă testament, care numire să folosi mai întii despre constituția religioasă a Israelitenilor, apoi de complexul documentelor ei; în urmă și de economía creștină care a ocupat locul celei israelitene (Mt. 26, 28. Gal. 4, 34. Evr. 8, 9. 9, 15). La T. N. apl'că mai întii *Tertulian* (Adv. Marc. 4, 1: „Alterius instrumenti, vel, quod magis usui est dicere, testamenti”); în biserica grecească ἡ παλαιὰ καὶ ἡ καινὴ διαθήκη, prescurtare din αἱ γραφαὶ τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς καινῆς διαθήκης (*Origen* De princ. 4, 1; *Augustin*, De civ. Dei XX, 4).

Lactantiu: „Scriptura omnis in duo testamenta divisa est“ (Instit. 4, 20). Amîndoauă Testamentele să mai citează cu formula *profesii* și *apostolii*. *Augustin*: „Non te arbitror sic legi tuos libros velle, tanquam prophetarum et apostolorum, de quorum scriptis quod omni errore careant dubitare nefarium est“ (Epist. 62. al. 19. 3) cf. epist. 177 al. 95, 8: „Legitimae, propheticae, evangelicae apostolicaeque literae.“

²⁾ *Atanasie* întrebuintează mai întii βιβλία în înțelesul *biblie*.

2. *profeți posteriori* (cărți profetice în înțelesul strins al cuvântului) care sînt:

a) *mari*: *Isaia, Ieremia, Ezechil* (după LXX și Danil).

b) *mici*: *cei 12 profeți*.

III. *Aghiografele* sînt: *Psaltirea, Proverbele, Iob, Cîntarea Cîntărilor, Plîngerile, Ecleeziastul, Danil, Rut, Cronicele, Ezra, Neemia și Estir*.

LXX le împarte în: (legale) *istorice, poetice și profetice*, care împărțire nu să razimă pe autoritatea vrunei manuscript original; asămene și Vulgata. În cadrul acestei clasificări cărțile sînt înșirate altcum ca în original, iar creștinii fiindu-să de această orînduire numără pe Danil la profeți, Cîntarea Cîntărilor și Ecleeziastul la cărțile poetice. *Iosif Flaviu* c. Apion. I, 8 are: 5 cărți ale lui Moisi; 13 profeți: Iosua, Jud. și Rut, 2 Samuil, 2 Regii, 2 Cronice, Ezra și Neemia, Estir, Isaia, Ieremia cu Plîng., Ezechil, Danil, 12 profeți mici, Iob; 4 cărți de cuprins liric și moral: Psalmii, Proverbele, Ecleeziastul, Cînt. Cînt. În urmă există împărțirea în cărți *canonice și necanonice* (apocrife; la protestanți proto- și deuterocanonice).¹⁾

Între marginile acestor împărțiri să înșiră cărțile în LXX și de părinții bisericii (care între sine iarăș nu consună)²⁾ deosebit de Iudei, la care sînt 4 variante: înșirarea talmudiștilor, rabinilor, a codicilor germani și spanioli.³⁾

²⁾ Numirea din urmă pare a să fi fixat mai tîrziu, deoarece nu să află nici în prol. la Sirah, nici în T. N.

¹⁾ Între alte împărțiri de importanță e cea făcută de Epifane (De mens. et pond. 3. 4). T. V. conține după dînsul: *Pentateuhul sau cartea legii, 5 cărți poetice* (Iob, Psaltirea, Proverbele, Ecleeziastul, Cîntarea Cîntărilor), *cele numite scrieri*; după unii *aghiografe* (Iosua, Judecătorii cu Rut, Cronicele, 2 cărți ale Regilor = Samuil și Regii); *Pentateuhul profetic*: 12 profeți mici, Isaia, Ieremia, Ezechil, Danil; apoi Ezra și Estir, cu cari să completează numărul literilor din alfabetul eвреesc (Schmid I. c. 156—158). La Șaguna I. c. §. 4. *legea* conține Pentateuhul; *istoria*: Isus Navi, Judecătorii, Rut, 4 ale Împăraților, 2 Paralipomene, Ezra, Iudit, Neemia, Estir, Tovit, Iob, 3 ale Macabeilor; *înțelepciunea*: Pildele lui Solomon, Ecleeziastul, Cîntarea Cîntărilor, înțelepciunea lui Solomon, înțelepciunea lui Sirah; *prorocii*: Psaltirea, 4 profeți mari, la Ieremia să adaog Plîngerile și Baruh, 12 profeți mici (Osea, Iosif, Amos, Obadia, Iona, Mihea, Naum, Avacum, Sofonia, Agheu, Zaharia, Malahia, 3. Ezra. Între LXX și Filaret observăm oarecare deosebire (vezi pag. 327).

³⁾ cf. Epifane și Ieron. §. 114.

³⁾ Baba bathr. I. c. urmează după cărțile lui Moisi celelalte astfel: ordo prophetarum: Josua et Judices, Samuel et Reges, Jeremias, Ezechiel, Jesaja et 12 Prophetas. Ordo Hagiographorum: Ruth, Psalmi et Iiob, Proverbia, Koheleth, Canticum, Threni, Daniel, Esther, Esdras et Chronica. Masoreții pun pe Isaia în-

Numărul cărților după Talmud este 24 (cel mai vechi și s'a născut în urma compunerii cărților, nu ca acomodare literilor alfabetului); iar Iosif Flaviu (l. c.) acomodându-să LXX are 22 de cărți, îmbinând pe Rut cu Jud. și Plîng. cu Ieremia. Mai târziu acest număr să zice a fi alcătuit după numărul literilor din alfabetul evreesc. Origen¹⁾, sinodul din Laodicea, Atanasie,²⁾ Ilarie, Ciril Ierusal., Grigorie Naz., Epifane, Rufin și Ieronim au numai aceste cărți (§. 114). Epifane și Ieronim afirmă, că unii numără 27 de cărți, care număr ar corespunde literilor din alfabetul amplificat cu finalele (יָיִן־סָף); iar cărțile să numără atunci: Rut deosebit de Jud. (după Ieron. Plîng. de Ier.), 2 Sam., 2 Reg. 2 Cron., Ezra, Neemia. Astfel au putut însă număra numai ceice întrebunțau LXX. Dacă profeții mici, Ezra, Neemia, cărțile lui Sam., Reg., Cron. să numără separat, atunci căpătăm 39 de cărți.

b) cărțile T. N. să impart în *canonice* și *apocrife*. La deosebirea între *omologumene* și *antilegomene* cf. §. 115; la numiri, împărțire §. 70. Numărul cărților canonice este 27.³⁾

§. 117. Inspirațiunea dzească a cărților sînte.

Sub inspirațiune⁴⁾ înțelegem înrîurirea Spîritului sînt la compunerea cărților s. Scripturi. Dacă privim mai deaproape la cuprinsul acestor cărți ne convingem, că ele nu conțin numai istorie, ci și lucruri, cari omului nu-i dat a le cunoaște, ci trebuie să i-să împărtășască de o ființă mai înaltă — nu-

aîntea lui Ier. Motivul la înșirarea talmudică e după Kimchi: „Cum libri Regum finiuntur in desolatione et Jeremias totus versetur in desolatione, et Jesajas totus versetur in consolatione et finiat in consolatione, Ezechiel vero incipiat in consolatione, copulaverunt desolationem cum desolatione et consolationem cum consolatione“. Aghiografele la masoreți urmează: Psalmii, Prov. Iob, 5 Mighilot, Cînt. Cînt. Rut, Plîng., Cohelet, Estîr, Dan., Ezra, Neem., Cron.

¹⁾ „E cu neputință a nu ști, că cărțile legămîntului sînt 22, precum susține tradiția Iudeilor, care număr corespunde elementelor, ce să află la dinșii“ (Eus. H. E. 6, 25).

²⁾ *Epist. fest.* „Toate cărțile T. V. după numărul lor sînt 22. Căci acestea, precum am auzit, să zice a fi numărul elementelor evrești“ (literile alfabetului).

³⁾ Origen Comment. in Ioann. IV, 22 are pentru noțiunile: canonice, necanonice terminii dubii: γνήσιον, νόθον, μικτόν.

⁴⁾ Expresiuinea e împrumutată din Vulgata, care 2. Tim. 3, ¹⁶ a tradus cu: *omnis scriptura divinitus inspirata*. Intrucît corespunde aceasta lui Θεόπνευστος până acum nu s'a putut hotări.

mită aici spiritul lui Dzeu. Din acestea să poate defini mai aproape inspirațiunea ca *împărtășirea supranaturală a unor adevăruri din partea lui Dzeu, la a căror espunere conlucră autorii respectivi.*

Credința Iudeilor în originea supranaturală a s. Scripturi o mărturisește Iosif Flaviu.¹⁾ De unde au primit-o ei, nu știm; poate că au dedus din cuprinsul cărților și caracterul autorilor. Moisi prin minuni să adeverește de trimisul lui Dzeu; autorii altor cărți sînt profeți, dintre care unora să poruncește a scrie (Ex. 17, 14. 31, 18. 32, 15. 16.; Is. 8, 1; Ier. 30, 2; Ez. 24, 2; Dan. 12, 4).

Ceeace la Iudei era dogmă au recunoscut Cristos, apostolii și biserica creștină. Mintuitorul citează ps. 110, 1 cu: „David zice în Spiritul sînt“ (ad. luminat de acesta, Mc. 12, 36 cf. Mt. 22, 43); spune că profețiile referitoare la el trebuie să se impliniască (Mt. 26, 54; Lc. 18, 31, 24, 25. 27. 44; Io. 10, 35. 13, 18). Apostolii afirmă, că prin gura profeților și a lui David Dzeu însuș a vorbit (Acta 1, 16. 3, 18. 21. 4, 25. 28, 25; Rom. 1, 2; Evr. 1, 1. 3, 7. etc.). Paul scrie lui Timotei, că „toată Scriptura (ad. T. V.) e inspirată de Dzeu“ (2. Tim. 3, 15. 16); iar Petru zice, că profeții au vorbit purtați fiind de Spiritul sînt (2. Petru 1, 19—21); în urmă inspirarea o dovedesc numirile s. Scripturi (§. 116) și formula de citare la scriitorii bisericești.²⁾ Reprezentantii tra-

¹⁾ *Contra Apionem* 1, 8: „Prin fapte dovedim noi- (el combate calumniile scriitorilor romani și grecești indreptate contra Iudeilor) cit crezămînt dăm scrierilor noastre. Căci dupăce a trecut atîta timp (aproape 4000 de ani conțin scrierile T. V.) încă nime n'a cutezat să adaogă sau să elimineze ceva din ele, sau să le schimbe întrun mod oarecare. Căci e înăscut Iudeilor a le ținea ca învățăturile lui Dzeu și a stărui la ele și, dacă e de lipsă, a și muri pentru ele. De mulțori s'au văzut prizonieri de ai nostri suferind pentru ele cele mai mari chinuri și tot chipul de moarte numai ca să nu vorbiască ceva contra legilor și a cărților, cari cu aceasta stau în strinsă legătură (cărțile profetice). Oare cine din Greci ar fi suferit pentru o atare cauză? Și chiar dacă ar fi primejdia ca toate scrierile să se nimiciască, nime dintre dinșii nu s'ar expune pentru un astfel de lucru“.

²⁾ Mișcați, inspirați, luminați și înțelepțiți de Spiritul sînt (*Teofil, Origen*), care i-a implut (*Clem. Rom.*), care le-a condus și mișcat gura (*Atenagora*), care le-a purtat mina (*Augustin*); fiind învățați de Dzeu (*Teofil*) au scris ei sintele Scripturi și au mijlocit descoperirile și profețiile împărtășite lor de Spiritul (*Origen*). Insuș Dzeu, Spiritul dzeesc a grăit printrînșii (*Iustin*), a scris prin ei sintele Scripturi (*Origen*), și astfel insamnă aceeaș dacă zicem: „Ieremia grăiește“, sau „Spiritul grăiește în (prin) Ieremia (*Clement Alex.*). Foarte adeseori înîmpinăm la părinții bisericii zicerea „Așa grăiește Spiritul sînt în scrierile dzeecii, așa grăiește Spiritul sînt prin Solomon (*Ciprian*), așa vestește Spiritul profetic prin

diției bisericești sînt: *Clement Romanul*,¹⁾ *Iustin Martirul*,²⁾ *Atenagora*,³⁾ *Teofil dela Antiohia*,⁴⁾ *Irineu*,⁵⁾ *Clement Alexandrinul*,⁶⁾ *Tertulian*,⁷⁾ *Origen*,⁸⁾ *Ciprian*,⁹⁾ *Lactanțiu*,¹⁰⁾ *Eusebie*,¹¹⁾ *Atanasie*,¹²⁾ *Vasile cel Mare*,¹³⁾ *Ciril Ierusal.*,¹⁴⁾ *Epi-fane*,¹⁵⁾ *Crizostom*,¹⁶⁾ *Ieronim*,¹⁷⁾ *Augustin*,¹⁸⁾ *Teodoret*,¹⁹⁾ *Ioan Damascen*.²⁰⁾

Moisi, prin Isaia etc.“ (*Iustin*). Câteodată inspirațiunea autorilor biblici sã ascrie spețial lui Logos cel dzeesc, care s'a pogorit peste dinșii (*Trofil*), i-a însuflețit (*Iustin*, *Irineu*), i-a implut de Spiritul sînt și a grăit printrînșii.

¹⁾ Epist. 1. Cor. 8: „Slujitorii grației lui Dzeu fiind plini de Spiritul s. au predicat“; 13. 14. 15. etc. sã citează din T. V. cu „Spiritul s. grăiește“ (ed. Gebhardt et Harnack, 1877).

²⁾ Dial. c. Tryphl. 7: „Erau odatã, înainte de aceștia (de filozofi), niște bărbați, care purtați de Spiritul lui Dzeu preziceau lucruri viitoare, ad. profeții, ale cãror scrieri sã aflã și acum“.

³⁾ Legat. pro Christ. 7: „Noi avem martori pe profeți, care din descoperire dzeescã au vorbit de Dzeu și de lucruri dzecești“.

⁴⁾ Ad Autolye. 1, 19: „Profeții au prezis prin Spiritul s. cecele erau viitoare, cari toate s'au implinit“.

⁵⁾ Adv. haer. 2, 47: „Noi trebuie sã credem lui Dzeu, care ne-a dat adevãrata cunoștințã, pentrucã s. Scripturi sînt perfecte, cãci le-au grăit Cuvintul și Spiritul lui Dzeu“, ilud. 3, 1. 3, 5. 3, 11 etc.

⁶⁾ Cohort. ad gentes 1: „Însuș Dl a grăit în Isaia, Ilie, în gura profeților“, cap. 8. 9. Strom. 1. 3. 4. 5. 7.

⁷⁾ Apol. 18. 19: Adv. Marc. 4, 22; De praescript. haer. 36.

⁸⁾ Contra Cels. 5, 59: „Noi conglãsuim cu Iudeii, cã cãrțile s. Scripturi s'au scris sub iniriurarea Spiritului s.“

⁹⁾ De op. et ele. și De unit. eccl. zice el „loquitur in divinis scripturis spiritus sanctus et dicit — item denuo dicit“.

¹⁰⁾ De falsa rel. 1, 4; 4, 5: „Hotãrit sã știie sub care rege un profet a primit impulsul spiritului dzeesc“.

¹¹⁾ În psalm. „Esie cutezanțã a crede, cã s. Scripturã a greșit“; - II. E. 3, 24. 5, 17. 28.

¹²⁾ Contra gentes 1: „Sintele și de Dzeu inspiratele scripturi sînt suficiente la vestirea adevãrului“.

¹³⁾ Comm. in Esa. proem. 5; in Esa. I.

¹⁴⁾ Cat. 4, 33—36: „Învățã cu sirguințã dela biserică, cari sînt cãrțile T. V. și N., nu ceti nici un apocrit“.

¹⁵⁾ Ancorat. 1: „Biserica produsã dintro credințã crede ce cu adevãrat i-s'a predicat și poruncit. Adevãrat este cecace mãrturiseste scriptura apostoleascã, întreaga s. Scripturã, cãci un Dzeu sã predicã în lege, profeți, în evangeliu și apostoli“.

¹⁶⁾ Omilia 19. Ia Acta: „Gura profeților e gura lui Dzeu“ etc.

¹⁷⁾ Comment. in Nahum; in Ezech. 11, 24; in ep. ad Gal. 3; in Jes. proem.; in ep. ad Ephes. 3, 1; ad Tit. 1, 1; contra Jovian. 1.

¹⁸⁾ Confess. 7, 21; De civit. Dei 18, 41; De cons. evang.

¹⁹⁾ Protheor. in Psalm.: „N'am nici un folos, de toți psalmii sînt ai lui David, sau pe unii alții i-au compus, deoarece este evident, cã toți au scris la îndemnul Spiritului s.“

²⁰⁾ De fide orthod. 1, 1: „Cele rãmase din lege, profeți, apostoli și evangeliști primim, recunoaștem și nu cerem mai mult“; 4, 18: „Existã un Dzeu, care sã vestește în T. V. și N., cinstit în treime, zicind Domnul: N'am venit sã stric legea, ci s'o implinesc... Cerați scripturile, cãci ele vorbesc de mine. Iar apostolu

Inspirațiunea cărților T. N. să deduce numai prin analogie. Vestitorii adevărurilor creștine au puterea infalibilității, ceeace dovedesc cuvintele Mintuitorului și ale trimișilor lui; au autoritate deplină împlinindu-și datorințele misionare înscris ori cu grai viu.¹⁾

SECȚIUNEA A DOUA.

Păstrarea și lățirea s. Scripturi.

CAPITLUL ÎNTÎI.

Istoria formei eșterne a textului original.

§. 118. Modul scrierii; materialul de scriere.

a) Evreii ca și alte popoare din vechime au scris cărțile lor pe pei de animale, poate și pe pînză (papirul e foarte demult cunoscut în Egiptet și sigur că să lățisă și în Palestina), iar pergamentul să descopere abia mai tîrziu. Deși forma primitivă a textului T. V. nu să poate hotări, totuș nu e imposibil ca, după obiceiul de atunci, să să fi scris pe roluri cu text continuu, fără vocale și interpunțiune, fără împărțirea în versuri și capitle (ps. 40, 8; Ier. 36, 14 sq.; Ez 2, 9; Zah. 5, 1). Scrisoarea aceasta întrebuintată înainte și după exilul babiloniun e *vechea semitică*,²⁾ avînd la început maltă asămănare cu a Feniceniilor și Moabitenilor, mai puțină cu a Samarinenilor. Mai tîrziu să amintește *scrisoarea cvadrată* (כתב מרובע sau אשורי cf. 2. Reg. 23, 39 unde să întrebuintază numirea Asur în loc de Babilonia sau Caldea) și să atribue lui Ezra, ceeace trebue înțeles, că lățindu-să după exil limba caldaică tot mai mult și la îndemnul lui Ezra devenind legea tot mai cunoscută, să văzură siliți a înlocui scrierea veche cu caractere mai estetice. Timpul cînd această noaună scriere s'a dezvoltat pe deplin, nu să știe, dar sigur nu mai

zice: Dzeu s'a descoperit mai nainte demultei și în multe chipuri. Prin Spiritul s dei au grăit legea și profeții, evangeliștii și apostolii. Toată scriptura e deci inspirată de Dzeu și spre toate folositoare.

¹⁾ Numai Apocalipsa își revendică caracterul profetic (22, 18 sq.). La trimițerea apostolilor și ajutorilor cf. Mt. 10, 40; Lc. 24, 39; Io. 14, 16 sq.; Acta 20, 18; 1. Cor. 2, 10; Efez 3, 5 sq., 4, 11 sq.; 1. Petru 1, 12 etc.

²⁾ Urme de această scriere veche să află pe pietrele cu săpături, pe monetele Asmonicilor și din timpul războaielor iudeo-romane (Gesenius, Geschichte d. hebr. Sprache §. 45).

tîrziu decît Ieronim, deoarece acesta și literatura talmudică cunosc, că în alfabet (cel evreesc) sint litere, cari să pot schimba una cu alta.

Vocalele și accentele întrebuițate acum de Evrei sint mult mai tîrzii. Ieronim și Talmudul nu le cunosc, ba și în ziua de azi volumele sinte ale Iudeilor — conform prescripțiilor tradiționale — să scriu fără vocale și accente. După unii s'au introdus din veacul 7—9 d. Cr., deși nu toate, căci unele s'au fixat mult mai tîrziu (d. e. Cameț-Catuf, Chibuț abia în veacul al 12.)

b) Părțile literaturii T. N. au fost scrise de autori (Gal. 6, ₁₁), sau dictate¹⁾ (Rom. 16, ₂₂. 1. Cor. 16, ₂₁. 2. Tes. 3, ₁₇. Col. 4, ₁₈).

Materialul întrebuițat la scriere era cel de atunci, adecă papirul egiptean (*πάπυρος*), pe care negreala să așază cu trestie. Epistolele să scriau pe cel mai fin papir.²⁾

Pergamentul era cunoscut, dar nu să folosește adese fiind foarte scump. Constantin cel mare poruncește lui Eusebie, ca să scrie s. Scriptură pe pei de vită bine preparate.³⁾ Din veacul al 10. e în uz hîrtia de bumbac, iar din veacul al 13. cea de rufe.

Manuscrisurile bibliei grecești existente sint scrise cu scrisoarea uncială sau maiusculă (*literae maiusculae*), fără accente, spirite, jota subscriptum, interpuncțiune, fără împărțirea cuvintelor și a șirurilor.⁴⁾

¹⁾ Ceice scriau cele dictate să numesc *ταχυγράφοι amanuenses, notarii*; alții le mundau: *καλλιγράφοι, βιβλιογράφοι, librarii*.

²⁾ Trupina plantei numită papir consistă din multe învelituri, cari înspre lăuntru sint tot mai fine. Pelitele să despart cu acul, să întind, imbină cu materie lipicioasă și să tescuesc ca să fie netede. Pelitele mai fine să numiau hirtie augusteană în onoarea lui August; apoi vine cea liviană, după Livia, soția acestui împărat; iar cele mai groase erau hirtia preoțască, să întrebuițau a scrie lucruri religioase. Cele 2 soiuri dintii fiind foarte subțiri negreala străbatea foarte ușor, de aceea să căptușiră și să numiră hirtie claudiană. Hirtia de papir era de puțină valoare, fără trăinicie, din care cauză nici nu s'au păstrat autografele T. N.

³⁾ De vita Constant. 4, 36. Cincizeci de exemplare pentru bisericile din Constantinopol.

⁴⁾ Biblia T. N. să lătește acum cu caracterele minuscule (*lit. minusculae*), adecă litere legate una de alta, cu spirite și accente. Această scrisoare — numită și curzivă — e cunoscută înainte de Cristos; să folosește însă numai în corespondența privată. Codicii vechi ai T. N. sint toți scriși cu litere maiuscule; din veacul al 7. să folosește scrierea minusculă, ajungînd din veacul al 10. în uz general. Jota subscriptum (*η, ω*) până cînd era scrierea uncială să punea alături sau să

§. 119. Împărțirea textului.

a) Textul scris fără întrerupere era greu de cetit. De aceea de timpuriu cuvintele să despart — deși vocale nu existau — lăsându-să între ele loc gol; ceea ce să întâmplă mai ales devenind predominantă scrisoarea cvadrată.¹⁾

Pelingă aceasta încurind textul să împarte după înțeles — lăsându-să spaț gol — în părți mai mici și mai mari, din cari apoi s'au făcut parașele Pentateuhului. Dupăcum partea următoare începe cu șir nou sau continuă în acelaș șir să numesc *deschise* (פתוחה) ori *închise* (סרומה). Manuscrisurile masuretice și edițiile însămnază cu פ pe cele dintii, cu ד pe cele din urmă. Această împărțire a textului există și la profeti și Aghiografe; s'au păstrat în tradiție, căci să amintește în Mișna, iar Ghemara²⁾ deosebește parașe deschise și închise, le reduce la Moisi: sînt deci foarte vechi și poate au originea dela autorii singuraticelor cărți.³⁾

Pentru scopuri liturgice Pentateuhul s'a împărțit mai apoi în 54 de parașe (פרשה = tăietură), după numărul sabeltelor de peste an. Ele nu să amintesc în Mișna, Ghemara face numai aluziuni, lipsesc în volumele sinagogelor: deci sînt de origine mai tirzie și să deosebesc de cele tratate mai nainte;

omitea (ΤΥΧΗΙ, ΟΛΩΙ); asemenea să făcea și cu spiritele (HOI = oi). Aristofane Bizantinul (200 n. d. Cr.) a despărțit pe (H) întrebuintind Ī ca spiritul lin, iar F ca spirit aspru; dar aceste semne au rămas numai în școalele gramaticale, până'e să introduc și în manuscrisurile cu litere unciale (vatic., claromont.). Accentele, spre a indica silaba intonată, s'au aflat de Aristofane, dar până în veacul al 9. să află ele numai în școalele gramaticale. După Epifane (De pond. et mens. 2) pe timpul său cărțile T. V. aveau accente în traducerea grecească — *στίξιν κατὰ προσῳδίας*.

¹⁾ În Pentateuhul samarinean după fiecare cuvînt e pus un punct; așa-mene și în traducerile grecești.

²⁾ Să poruncește a fi cu cea mai mare atențiune, copiind legea, la parașe — de unde să explică și împrejurarea, că ele există în rolurile sinagogelor.

³⁾ Pentru scopuri gramaticale și critice s'a împărțit textul bibliei în *sedarim* (dela סדר = *dispusuit, ordinavit*), de cari avea Estir 5, Dan. 7, Ezra și Neemia 10, Cronicele 25. La cărțile poetice începe a să scrie membrele ritmice în șiruri deosebite, *versus* (στίχοι, בסוּקִים): $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ de vers după conceptul nostru. Acelaș nume să folosi mai tirziu spre a însămnă perioadele sau propozițiunile din cărțile prozaice, despărțite mai apoi cu două puncte (:). Aceste versuri nu erau numerizate, deși numărate.

să numesc parașe mari, pot fi deschise sau închise și să în-sămnează cu פפפ sau דדד¹⁾.

Cu acelaș scop și din acelaș motiv s'au luat părți din profeți, numite *haftare* (הפטרה dela פטר *missa, dimissio*), cari să amintesc deja în Mișua.²⁾

b) *Scriptio continua* (series continua) să întrebuintază și în manuscriptele T. N., fără accente, interpuncțiune³⁾ și împărțirea cuvintelor; textul să scrie în 3—4 colonne pe fiecare pagină.

La anul 458 *Eutaliu*, diacon în Alexandria, împarte epistolele pauline — mai târziu Acta și epistolele catolice⁴⁾ — în șiruri cari conțin atâtea cuvinte, cite să pot roști fără întreruperi (întro resuflare). Cuvintele astfel așazate formară un *vers* (στίχος), iar modul scrierii să numi *măsura versului* (στιχομετρία, pentrucă fiecare rînd era măsurat pentru cuvintele ce avea să cuprindă). Anză la această împărțire au dat *cărțile stilhure* (βιβλοι στιχῆρις) ale T. V., unde paralelizmul membrilor e foarte învederat.⁵⁾ La sfîrșitul fiecărei cărți să spune numărul versurilor.⁶⁾

¹⁾ Parașele să citează cu cuvintele începătoare, sau după cuprinsul principal, d. e. parașa 1. să numește: פְּרָשָׁה כְּרֵאשִׁית בְּרָא, a 2. פְּרָשָׁה נֹחַ (Gen. 6, 9—10, 32). Chiar și parașele mici (însămnațe cu פ sau ד) au cei trei Pe sau Sameh, dacă coincid cu pericopa din Sabat. Parașa mare ce să cetește are numele *Sidra* (סדרה) zilei.

²⁾ *Lerita* zice: „Antiochus improbus, rex Graeciae, interdixit Jsraelitis, ne legem legerent. Quid fecerunt Jsraelitae? Sumserant Parascham ex Prophetis etc.“ — cecace istorice nu să poate dovedi (Carpzov, Crit. sacr. pag. 148 sq.). Datina a ceti în sinagogă din lege și profeți e foarte veche, cf. Acta 15, 31. 13, 15. Lc. 4, 16 — din locul din urmă rezultă că nu era fixat, ce pericopă să să cetiescă la fiecare ocaziune.

³⁾ *Aristotel* cunoștea semnele interpuncțiunii; *Seneca* zice ep. 40: „Cum scribimus, interpungere solemus“; iar *Aristof. Bizant.* a introdus un sistem întreg de interpuncțiune. El are punct așazat sus în șir (ˆ) = sfîrșitul propozițiunii = punctul nostru; așazat jos în șir (˙) = ; a noastră; iar punctul așazat la mijlocul înălțimii literii (˘) = coma, virgula. Sistemul acesta însă să întrebuintă numai în școalele gramaticale.

⁴⁾ Hotărît nu să știe, de a împărțit stilhometrice și evangeliile.

⁵⁾ Aceste cărți sint: Ex. 15. Deut. 32. Jud. 5. în textul masoretic, Iob, Psalt. Prov. mai nainte și în Hexapla.

⁶⁾ Versurile să scriu fără despărțirea cuvintelor, d. e. 1. Tim. 3, 14. 15 a. împărțit *Eutaliu*:

ταυτασοιγραςω
επιζωνελθειν
εινδεβραδυνω
ιναιειδης

Mai tirziu, spre a cruța spaț, să pun singuraticele versuri intrun șir, iar între ele un punct, prin ce să descoperi interpunctiunea, deși să desvoltă în forma de azi abia după aflarea tiparului; să introducă la clasici de *Aldus Manutius* în veacul al 16., în T. N. de *Robert Stephanus*. Eutaliu întrebuințază și accente, cari să dau uitării (pag. 342 obs. 4).

Împărțirea textului în tăieturi (*περιχοπαι*; *ἀναγνώσματα*, *ἀναγνώσεις*=*cetiri*) e foarte veche, deși nu știm unde, când și cine a introdus-o mai întâi.¹⁾ Cea mai veche împărțire cunoscută este a lui *Amoniu* din Alexandria (pela 230—250) căre, spre a ușura compararea locurilor paralele, a compus o armonie a evangeliilor împărțindu-le în părți mai mici,²⁾ în capitle (*κεφάλαια*); după acestea *Eusebie* a alcătuit cele 10 canoane ale sale.³⁾

Din veacul al 6. un autor necunoscut a contras mai multe capitle făcând părți mai mari, *titluri* (*τίτλοι*, *brevés*, Teoflact și Eut. Zigab. le întrebuințază deja), numite astfel dela împrejurarea, că cuprinsul tăieturii să arată în puține cuvinte în chip de titlu, ce să scrie cu culoare roșie la marginea manuscrisului.⁴⁾

Eutaliu deodată cu stihometria împărți textul evangeliilor,⁵⁾ Actei și epistolelor (Apocalipsa nu să cetia în biserică) în 57 de părți, cari aveau să să cetiască în cele 53 de Duminici de peste an și la 4 sărbători mari (nașterea, învierea,

ΠΩΣ ΔΕΙΝΟΙ ΚΩΘΕΟΝΑΝΑΣΤΡΕΦΕΘΑΙ
ΗΤΙΣΤΙΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΘΕΟΥ ΞΩΝΤΟΣ.

¹⁾ *Clement Alexandrinul* întrebuințază cuvintul *περιχοπή* vorbind Strom. VII. p. 750 ed. Syll. de *μεγίστη περιχοπή* la 1. Cor.; *Tertulian* are expresiunea *capitulum* (Ad uxor. 2, 2; De pudic. 16); *Dionisie* dela Alex. *κεφάλαιον* la Eus. II. E. 7, 25.

²⁾ Adică la Mt. sint puse locurile paralele din Mc. Lc. și Ioan. Mt. are părți 355, Mc. 231, Lc. 432, Io. 232., cari *Eusebie* le numește și tăieturi (*pericope*).

³⁾ E'e arată locurile comune la toți evang. listii, la 3, numai la 2, în urmă locurile ce să află la un evangelist. Can. I. Mt. Mc. Lc. Io.; can. II: Mt. Mc. Lc.; can. III Mt. Lc. Io.; can. IV. Mt. Mc. Io.; can. V. Mt. Lc.; can. VI. Mt. Mc. can. VII. Mt. Io.; can. VIII. Lc. Mc.; can. IX. Lc. Io.; can. X a) Mt. b) Mc. c) Luca d) Io.

⁴⁾ Mt. are titluri 68, Mc. 48, Lc. 83, Io. 18. Cifrele sint puse la margine; la sfârșit e o *sumizare* (*capitulatio*, *ἀνακεφαλαίωσις*).

⁵⁾ Acestea poate erau deja împărțite; Acta și epistolele formau „apostolul“, iar tăieturile din evanghelii „evangelia“.

înălțarea Dlui, rusale); înainte de edițiunea stihometrică la Acta și epistole a pus „espuenera capitulelor.”¹⁾ Începutul fiecărei pericope îl însămnă cu *A* (ἀρχή) iar sfârșitul cu *T* (τέλος). De aci înainte manuscriptelele T. N. menite pentru trebuința bisericească au la început ori la capăt însămnarea cetirilor (συναξάριον), sau arată ziua cînd avea să să cetiască o tăietură (μηνολόγιον, *kalendarium*).

Împărțirea lui Eutaliu nu fu recunoscută în biserică, ci încă din veacul al 4. să introduce în biserici (nu în toate în acelaș chip) datina a să ceti anumite părți ale T. N. Așa vedem că, cel puțin pentru sărbători, există regulă hotărîtă în privința cetirilor. Mai tîrziu numărul sărbătorilor crește, pericopele să scurtează, ceea ce aduce cu sine o noauă împărțire a T. N., care în biserică grecească în veacul al 8. e în uz general. După această împărțire cetirile la început (începere, *συναρο*) au numărul curgător; la evanghelii să numără la fiecare îndeosebi; Acta, epistolele catolice și cele pauline să consideră de o carte.²⁾

Împărțirea actuală a cărților s. Scripturi în *capitle* și *versuri* s'a făcut în veacul al 13. și anume în Vulgata. Pela 1240 cardinalul *Hugo a St. Caro* (St. Cher, † 1262) compune înfia concordantă biblică; împarte cărțile în părți (capitle) însămnîndu-le cu numerii curenți. Dar fiind acestea prea lungi le împarte în cîte 7 părți numîndu-le: A. B. C. D. E. F. G. Această împărțire a trecut prin *R. Isac Nathan* în cea mai veche concordantă a bibliei evreești, săvirșită la 1448, dar tipărită mai tîrziu. Între edițiile tipărite ale bibliei cea făcută de *Dan. Bomberg* (Veneția, 1529) are mai întii împărțirea în capitle. Tipograful din Paris, *Robert Stephanus* (Etienné) în ediția greco-latină a T. N. la 1551 a numerizat mai întii

¹⁾ *Τὴν τῶν κεφαλαίων ἐκθεσις*, adevă indicări ale cuprinsului dela deosebite capitle. La epistolele pauline le-a împrumutat — cum zice — dela „un părinte foarte învățat și iubitor de Cristos” (poate Teodor de Mopsvestia), iar la Acta și epistolele catolice însuș le-a făcut. Acta avea 40 cap.; ep. c. Rom. 19; 1. Cor. 9; Gal. 12; 1. Io. 7; 1. Tim. 18 etc.

²⁾ Ațari cetiri are Mt. 116, Mc. 71, Lc. 114, Io. 64; Acta și epistolele 335. Ele să scriseseră în cărți separate (*Lectiariūm, ἐκλογάδιον*), numîndu-să celece cuprind evangeliile *evangelistar* (εὐαγγελιστάριον), iar celelalte *praxapostol* (πραξαπόστολος, *praxapostolarium*). Andrei dela Cezarea a împărțit Apocalipsa în 24 *λόγοι* și 72 *κεφάλαια*.

versurile, apoi în ediția latină a bibliei la 1555. *Sabionetta* în Pentateuhul edat la 1557 a pus la versuri numeri, iar în Psaltirea lui din 1556 are cifră tot al 5. vers.¹⁾

Inscriptiile cărților s. Scripturi sint foarte vechi, dar nu datează dela autori, ceea ce dovedește mai virtos la T. N.²⁾ din deosebirea în manuscrise³⁾ și din însușirea lor.⁴⁾ Numai cuvîntul *evangelie* pare a fi dela autori.⁵⁾

Subscriptiile T. N. erau la început numai repețirea *in-*scriptiilor, mai tîrziu să adăosera din tradiție și după conjecturi și iri istorice (asupra timpului, locului compunerii, etc.), cari cele mai multe sint necorecte.⁶⁾ Neautenticitatea lor să dovedește din împrejurarea, că nu să află în cele mai vechi manuscrise, în cari de multeori își contrazic.⁷⁾

§. 120. Textul masoretic al T. V.

Legea era baza instrucțiunii, iar scriindu-să s. Scriptură în modul espus mai nainte este învederat, că textul ușor să putea altera. Pentruca aceasta să nu să întimple foarte de timpuriu să iau măsuri, cari normează cum au să să copieze codicii biblici (în spețial volumele din sinagog.) nizuindu-să și la o controlă foarte severă a manuscriselor.⁸⁾ Aceste mă-

¹⁾ Citarea înainte de aceasta să făcea după cuprinsul locului respectiv, d. e. Mc. 12, ²²: „în cartea lui Moisi în rug“ are în vedere Ex. 3; Rom. 11, ²: „în Iie ce zice Scriptura“ cf. 1. Reg. 19.

²⁾ *Crizostom*, Hom. 1 în ep. ad Rom.: „Moisi scriind cinci cărți nu ș'a pus numele niciunde: dar nici Ioan, nici Marcu, nici Luca“; *Tertulian*, Adv. Marc. 4, 2: „Marcion evangelio, scilicet suo, nullum adscribit auctorem“, cf. ibid. 17: „Ecclesiae quidem veritate epistolam istam ad Ephesios habemus. emissam, non ad Laodiceos... nihil autem de titulo interest.“

³⁾ Acta d. e. în manuscrise are deosebite numiri: „*Αἱ πράξεις τῶν ἁγίων ἀποστόλων*; *Λουκᾶ εὐαγγελιστοῦ πράξεις ἀποστόλων*; *αἱ πράξεις τῶν ἀποστόλων τοῦ ἁγίου Λουκᾶ τοῦ εὐαγγελιστοῦ* etc.“

⁴⁾ Autorii n'au putut serie: „Întîia epistolă a lui Paul cătră Corinteni, întîia epistolă a lui Ioan etc.“

⁵⁾ *Crizostom*, Hom. 1. în Matth. praef.: „De aceea a numit istoria *evangelic*“.

⁶⁾ D. e. *subscriptiile* epist. cătră Galateni (S'a scris cătră Gal. dela Roma), 1. cătră Tesalonicieni (dela Atena), 2. cătră Tes., 1. cătră Corinteni etc.

⁷⁾ D. e. *evangelia* după Ioan spun unele că „s'a scris în Patmos“, altele „cînd s'a fost depărtat din ținuturile Patmosului“, altele „sub Domițian“, sau „sub Traian, după 32 de ani dela înălțarea lui Cristos“.

⁸⁾ După Talmud sint aceste măsuri următoarele: 1. să numărău versurile, cuvintele și literile, cari să află în întreaga biblie sau în părțile ei; apoi să caută de citeori să repețește un cuvînt în întreaga biblie sau în singuratică părți. 2. de ceea era în codicii considerați corecți, iar în alții nu, să grupa sau explica. Așa

suri s'au păstrat prin tradiție — cel puțin Talmudul nu zice, că ele s'ar fi scris undeva — și abia mai târziu s'au fixat de învățații Iudeilor, care după izvorul lucrării lor să numesc *masoreți*, iar textul stabilit de ei *text masoretic*.¹⁾ Pozitiv nu să știe, cînd s'a făcut aceasta: după unii din veacul al 6—9 d. Cr.; după alții mai înainte, fiindcă în cele mai vechi manuscrite ale T. V. există textul masoretic.²⁾

Acești învățați adunînd materialul păstrat prin tradiție au asigurat înțelesul tradițional al textului prin vocalizarea și accentuația completată de ei și, ocupîndu-să cu critica textului, au căutat să facă uniformitate gramatico-limbistică³⁾. După cuprins să impart observările masoretice în masora mare și mică⁴⁾.

CAPITLUL AL DOILEA.

Istoria formei interne a textului original.

Autoritatea cea mare a s. Scripturi la Iudei și creștini adusă cu sine că să copii foarte adese, cu care ocaziune să străcurară greșeli în text. De aceea el în cele neesențiale a suferit unele schimbări, dar critica biblică caută a restabili cît e cu putință textul primitiv comparînd manuscritele vechi,

d. e. să făceau consemnări din acele cuvinte, cari la cetire trebuiau înlocuite prin altele, ce să credeau a fi mai cuvincioase (Keri ve'o Chetib, Chetib velo Keri); iar exemple de explicare sînt punctul la consonanta ultimă a cuvîntului רחוקה Num. 9, 10; Nun întors înainte de Num. 10, 35; scrierea plină și defectivă, îndeosebi așanumitele Cheri uchetib, adică locurile, în cari nu trebuie să să cetască precum e scris, deși consonantele nu s'au scos din text.

¹⁾ מִסֻּרָה, mai târziu מִסְרָה, de la מִסַּר *tradere* în samnă tradiție (Moisi a primit învățătura pe Sinai ומִסְרָה lui Iosua; מִסְרָה סִיג לְתוֹרָה; legea orală e un gard pentru Tora, adică să îngreniază prin prescripțiile legii orale călcarea celei scrise.

²⁾ Probabil este, că introducîndu-să punctuațiunea a început a să scrie cele păstrate în tradiție ca notițe la marginea textului biblic, la sfîrșitul întregii biblii și a singuraticelor cărți; mai rar să compuneau serii separate. Cu aceasta începe perioada masorei.

³⁾ Aceștia au introdus și împărțirea Pent. în 53—54 de parașe mari (dintru început erau numai ce'e mici) cu scopul de a să coti Simbăta; apoi haftarele, în urmă cele 46 Sedarim, din cari conzistă întreg T. V.

⁴⁾ El Levita în Buxt. Tiber. p. 194: „Scito quod Masora magna quae exstat, propemodum infinita est, et ut ego existimo, quod si omnia verba Masorae magnae, quae ego vidi, diebus meis conscriberentur et ligarentur pariter in unum librum, excederet quantitas eius quantitatem universorum bibliorum“. Buxt. ibid. p. 199: „Masora magna est, quae totam criticen comprehendit, cum plena locorum Scripturae enumeratione, quam quaeque nota critica suo numero designat“; pag. 202: „Masora parva est, quae literis numeralibus, vocibus decurtatis et symbolicis, ad latus textus breviter et succincte describitur“.

citatele scriitorilor bisericești, traduceri vechi, la T. V. și Pentateuhul samarinan.

§. 121. Manuscriptele vechi ale s. Scripturi.

a) Cele mai vechi manuscripte nedatate din T. V. sînt din veacul al 9, iar cele datate din veacul al 11.¹⁾ d. Cr. Ele toate conțin textul masoretic și sînt de două soiuri: *sînte* sau *publice*, adică volumele din sinagoge, și *private* sau *comune*; cari iarăș să împart în scrise: *cu scrisoarea cvadrată* (caldaică) sau *rabină*.

α) Volumele sau rolurile din sinagoge conțin Pentateuhul, sînt scrise pe pergament cu caractere cvadrate, fără vocale și accente, cu intervaluri și începuturi, cu cea mai mare acurateță caligrafică și cu corecturi după cele mai autentice exemplare. Haftarele și cele 5 Meghilot²⁾ (מגילות) volum), cari deasămenea să citească la cultul dzeesc, să scriau pe roluri deosebite.

β) Manuscriptele private sînt scrise cele mai multe pe pergament, unele pe hîrtie de bumbac sau și pe hîrtie de rind — sămînînd cu codicii altor literaturi — în format: *folio*, *cvart*, *octav*, *duodeș*. Cerneala textului e neagră, iar în consoante și puncte sînt alte colori. Textul e împărțit în colonne; unele părți poetice sînt scrise după versuri; șirurile și marginile sînt bine despărțite; scrisoarea e cea cvadrată. Literile începătoare și unele cuvinte sînt de multeori împodobite cu aur sau și cu părți din masora, artificios încadrate. Asămene e loc gol între singuraticile cărți (nu însă la cărțile: Samuîl, Regii, Cronice, Ezra și Neemia), iar înșirarea să deosebește după țările în cari s'au făcut. Aceste manuscripte conțin: sau numai textul evreesc, sau și o traducere (mai virtos un targum, mai rar una arabă ori în altă limbă) în columnă separată, ca vers întietesută în text, mai rar pusă la margine cu litere mai mici. Să mai află comentare rachine, psalmi, rugăciuni, variante, scholii, corecturi etc. puse

¹⁾ În timpul mai nou s'a găsit un manuscript necomplet nepunctat dela Pent. din 843; unul punctat la profeți din 916 (Delitzsch, Gen. 62). Cele cunoscute până acum nu sînt mai nainte de timpul masoretic.

²⁾ Numele și timpurile, cînd aces'e cărți să citiau, sînt: *Cîntarea Cîntărilor* la paști; *Rut* la rusalii; *Plîngerile* în 9. Ab (ziua surpării Ierusalimului); *Cohélet* la sărbătoarea colibelor; *Estîr* la purim.

la marginea de sus și de jos. Nici unul din aceste manuscrite nu conține întreagă biblia, ci numai unele cărți.¹⁾

A hotări timpul *cînd* și patria *unde* s'a scris un manuscris e foarte greu, deoarece după prescripțiile în vigoare, exemplarele cari nu s'au mai întrebuițau trebuiau să se îngroape în pămînt. Cu atît mai puțin s'au putut ele cumpăra de creștini, din care cauză s'au și află prin biblioteci foarte puține exemplare. Manuscrisurile existente consună în privința textului, pentrucă sînt făcute după unele și aceleași prescripție, cari hotărâsc cum să se prepare pergamentul, cerneala ce avea să se întrebuițeze, cum să se linieze rolurile, cit loc să fie între șiruri, cuvinte etc.

Afară de acestea mai avem și manuscrite scrise cu scrisoarea curzivă numită *rabină* — desvoltată mai tîrziu din cea cvadrată. Acestea sînt scrise pe hîrtie de bumbac sau de rînd, fără puncte și masoră, avînd cîteodată o traducere arabă; conțin foarte multe prescurtări și, după unii, nu sînt mai vechi decît de 500 de ani.

b) La T. N. avem pînă acum peste 900 de manuscrite, cari nu conțin toate cărțile, ci numai unele părți. Mai multe au evangeliile și epistolele lui Paul, mai puține Acta, epistolele catolice, și cele mai puține Apocalipsa. Unele conțin numai pericopele pentru scopuri liturgice (pag. 346). Codicii ce au numai textul grecesc s'au numesc *curați* (*codices puri*), iar la cari s'au află comentare, scholii sau traduceri *mestecați* (*cod. mixti*); cei cu traduceri s'au numesc *codices bilingues*. Traducerea e de regulă în limba latină (*cod. graeco-latini*), luată din Vulgata sau altă traducere înainte de Ieronim și e pusă în colonne separate, la margine sau în șir deasupra textului grecesc (*cum versione interlineari*).

Nici un manuscris al T. N. nu e volum, ci fascicul sau folio mic, cvart, chiar și mai mic, pe pergament, hîrtie de bumbac, de mătasă și în — după vechimea lor. Scrisoarea la cele mai vechi e uncială, la cele din veacul al 10. înainte (la unele încă mai înainte) curzivă. Cele mai vechi manuscrite

¹⁾ Nefăcîndu-să ele sub controla sinagogii e ușor de înțeles, că s'au străcurat greșeli atît în punctațiune și împărțirea textului, cit și în privința literilor, anume a lui Keri în loc de Chetib; *scriptio plena et defectiva* etc. (Eichhorn, Einleitung i. d. A. T.).

n'au împărțirea cuvintelor, sînt fără accente, unele mai noaue au stihometrie, cele mai noaue și interpuncțiune.

Singuraticii codici sã însamnă (de la Wetstein înainte): cele unciale cu litere mari latine (grecești, evreești: $\aleph$, A , B , C , etc. $\mathcal{A}$), cele minuscule (scrise cu scrisoare curzivă) cu cifrele arabe 1, 2, 3 etc., cari iarăș sã întrebuintază pentru deosebite părți ale T. N.: evanghelii, Acta și epistolele catolice, epistolele pauline și Apocalipsa.¹⁾

Cele mai însămnate manuscrise sînt:²⁾

1. *Codex Sinaiticus* ($\aleph$) conține o parte din T. V. și întreg T. N. (unicul între manuscriptele unciale) în ordinea: evangeliile, epistolele pauline (ep. c. Evr. după a 2. c. Tes.), Acta, epist. catolice, Apocalipsa, ep. lui Barnaba (mai întii în originalul grecesc completă) și o parte din păstorul lui Herma (cunoscut până aci numai latinește). Între cele 2 epistole din urmă e loc pentru 6 pagini. Codicele e compus în veacul al 4. de 4 scriitori, are corecturi (făcute până în veacul al 12.).

Tischendorf a găsit manuscriptul la 4. Februarie 1859 în mînăstirea s. Ecaterine de pe muntele Sinai; acum sã află în Petersburg. Este scris pe pergament, cu scrisoare continuă, fără accente, spirite și fără inițiale mari. Nu sã poate hotări, de existau în original, sau corectorii (cel puțin 7 au făcut cam 4.000 de corecturi) au adaus interpuncțiunea simplă și sporadic întrebuintată, capitele lui Amoniu și canoanele lui Eusebie. Ca la B. lipsește împărțirea lui Eutaliu; ceva particular este că paginile sînt împărțite în 4 colonne (afară de cărțile poetice ale T. V.); asămene (cf. B.) nu sã află sfîrșitul la Mc. (16, 9 sq.), iar *ἐν Ἐφεσῶν* (Efez. 1, 1) e adaus mai tîrziu.

2. *Codex Vaticanus* (B) sã află în biblioteca vaticanului din Roma, conține întreaga s. Scriptură grecească, afară de unele părți din T. N., e compus în veacul al 4. sau la începutul veacului al 5..

Din T. V. lipsește parte mare din Gen., o parte din Psaltire, la T. N. (înșiră cărțile ca A) sfîrșitul epistolei c. Evrei (dela 9, 15 sq.), epistolele pastorale, cea c. Filimon și Apocalipsa. Cele 4 pauline lipsesc de tot, iar Apocalipsa și sfîrșitul ep. c. Evrei s'au adaus mai tîrziu (în veac. al 15.). Codicele e scris pe pergament, în cvart, în 3 colonne cu scrisoare continuă, unele abreviaturi; la sfîrșitul singuraticelor părți e loc gol (de $\frac{1}{2}$, sau o literă). Originalul nu avea interpuncțiune, iar mina a doaua (în veac. al 10. sau 11.), care a înoit cerneala ștearsă

¹⁾ Literile și cifrele demulțiori însamnă la aceste părți deosebiți codici; d. e. H însamnă la evanghelii *cod. Seidelli* din Hamburg, la Acta *cod. Mutinensis*, la epistolele pauline *cod. Coislinianus* în Paris etc.; chiar acelaș codice are numiri deosebite pentru părțile acestea: 18 însamnă un codice parizian la evanghelii, 118 acelaș codice la Acta, 132 acelaș codice la epistolele pauline etc.

²⁾ În detail critice tratate au fost de Mill, Wetstein, Griesbach, Matthäi Alter, Birch etc.

a adus ici-colo interpuncțiune, a pus litere mari la începutul perioadelor, accente și spirite. La evangheliu nu există împărțirea lui Amoniu—Eusebie (capitele și titluri), ci Mt. are 170 de tăieturi, Mc. 62 (după alții 72 sau 61), Lc. 152 și Io. 80. Epistolele pauline formează un întreg (numai aici). După 2. Tes. urmează ep. c. Evr., dar numărarea tăieturilor să leagă de cea c. Gal., adică aceasta sîrșește cu 59, iar cea c. Evr. începe cu 60, cea c. Efez. cu 70. Acta și epistolele catolice încă sint altele împărțite ca la Eutaliu. Vechimea codicelui să arată din această împrejurare, apoi că Efez 1, 1 lipsesc cuvintele *ἐν Ἐφέσω*, cari sint adause la margine. E cu puțință că manuscriptul s'a compus în Egipt, poate în Alexandria; a fost edat mai demultori.

3. *Codex Alexandrinus* (A) compus în Egipt, probabil după jumătatea veac. al 5. conține întreg T. N., dar lipsesc unele părți.

Manuscriptul e scris pe pergament, cu litere unciale, în 2 coloane, fără accente și spirite, cu scriptio continua. Cărțile să înșiră: Evangheliile, Acta, epistolele catolice, pauline (cea c. Evr. e între 2. Tes. și 1. Tim.), Apocalipsa. La evangheliu sint capitele e lui Amoniu și canoanele lui Eusebie, apoi titlurile, la celelalte cărți însă nu. Lipsesc Mt. 1, 1—25, 8. Io. 6, 50—8, 53. 2. Cor. 4, 13—12, 8. Ciril Lucaris a adus codicele din Alexandria (de unde și numele) la Constantinopol; la 1628 l-a dăruit regelui din Anglia, Carol I., și să află acum (dela 1753) în muzeul britanic din Londra; are 4 tomuri în folio: 3 conțin T. V. grecește, al 4. T. N. Asupra timpului scrierii criticii să deosebesc, veacul al 4—10. După notița lui Ciril o noblă egipteană, Tecla, în veacul al 4. l-a scris. Cărților T. N. urmează 1. epist. a lui Clement către Corinteni, fragmente din a 2. epistolă (care să află numai aici), cari după tabela pusă în fruntea codicelui să numără la canon urmînd după Apocalipsa.

4. *Codex Ephraemi rescriptus* sau *Parisiensis* (C) conține biblia T. V. și N., e compus în veacul al 5. (probabil că e mai vechi decît A).

Să află în biblioteca din Paris; conzistă din 209 pag, dintre cari 62 sint fragmente din T. V. (Iob. Prov., Ecl., Cant. Cant., înțel. lui Sol., Sirah), iar celelalte conțin T. N., din care lipsește mai 1/3. Cărțile să înșiră ca A. Textul e continuu, fără accente și spirite, paginile n'au coloane; evangheliile au capitele lui Amoniu (fără canoanele lui Eusebie); la evang. Lc. și Io. sint puse titlurile; iar celelalte cărți n'au nicio împărțire, nici chiar a lui Eutaliu. Interpuncțiunea era dintru început un punct, care nu să întrebuintază regulat, iar corectorii de apoi au pus semnul crucii adaogînd accente și spirite aspre. Ephr. rescript. să numește, pentrucă deasupra șirurilor s'au pus în limba grecească (din veac. al 13.) ziceri ascetice din scrierile lui Efram Sirul. Locul scrierii pare a fi Egiptul.

Între codicii greco-latini, compuși în occident, unde limba latină era predominitoare, au stihometria lui Eutaliu sint de importanță:

1. *Codex Cantabrigiensis* (D) la evangheliu și Acta, datează din veacul al 5. sau 6.

Teodor Beza (de aceea și cod. Bezae) l-a găsit la 1562 în mînăstirea s. Irineu din Lyon, iar la 1581 l-a dăruit universității din Cambridge. Textul grecesc e așăzat pe o pagină, traducerea latină (nu a lui Ieronim, ci alta) pe cealaltă. După Mt. urmează Io.; lipsesc unele părți (îndeosebi din Acta), cari au fost întregite mai apoi; are multe corecturi. Amîndoaună texturile le-a scris același individ

stihometrice, cu litere unciale, continuu, fără accente și spirite. Capitele lui Amos să indică la margine de un autor mai târziu. Unii critici afirmă, că s'a scris în Galia, alții în Egipt.

2. *Codex Laudianus* (E) conține Acta, din veacul al 6. sau începutul veacului al 7.

Arhiepiscopul din Canterbury, William Laud, l-a dăruit pela mijlocul veac. al 17. bibliotecii bodleiene din Oxford. Textul e fără accente și spirite; are tăieturile lui Eutaliu. Fiecare pagină e împărțită în două: de dreapta e textul grecesc, de stînga traducerea latină. 2—3 cuvinte formează un șir. Dela cap. 26, 29—28, 30 lipsește. Unii zic că s'a compus în Alexandria, alții că în occident.

3. *Codex Claromontanus* (D), conține epistolele pauline, e compus în veacul al 6.

Acum să află la Paris. T. Beza zice că l-a găsit în Clermont, dieceza Beauvais (de unde și numele). Textul grecesc e pus pe pagină la stînga, iar traducerea latină la dreapta. Texturile sînt scrise în stihometrie, cu litere unciale, accente și spirite (poate adăuse mai târziu). Lipsește începutul epistolei către Rom. (1, 1—7); în traducerea latină versurile din urmă ale epistolei către Evrei; la mijloc 2 pagini (1. Cor. 14, 13—22) s'au adăus mai târziu; sînt multe corecturi. epistola c. Evr. e la sfîrșit; după cea c. Filim. urmează registrul versurilor din cărțile T. V. și N., în care (registru) Io. să înșiră după Mt., iar ep. c. Evr. nu să amintește.

O copie (tot la epistolele pauline) a acestui manuscript, făcut în veacul al 11. este *Codex Sangermanensis* (E); mai înainte era în St. Germain la Paris, iar acum să află în Petersburg.

4. *Codex Augiensis* (F), cuprinde cele 13 epistole pauline (afară de Evr., care e adăusă în traducere latină), compus în veacul al 9.

Numele îl are dela Angia major (Reichenau, lângă Constanț), să află în Cambridge (dela 1787); între cuvinte sînt puse puncte, fără accente. Traducerea latină (a lui Ieronim, ce la alt codice greco-latin nu obvine) formează columnă separată lângă textul grecesc; lipsește Rom. 1, 1—3, 18.

5. *Codex Boernerianus* (G), are cele 13 epistole pauline (o a 14. să numește *πρὸς Λαυδαζήσας*), din veacul al 9.

Teologul din Lipsca, Ch. T. Börner (1753) îl căștigă din Leiden; acum să află în Dresden. Traducerea latină e interlineară, să deosebește de a lui Ieronim; fără interpunctiune, dar cu accente, e scris pe pergament, și adecă literile grecești au mărimea între unciale și curzive, iar cele latine sînt curzive, stihurile au litere inițiale mari fără a să scrie în șir nou. Lipsesc Rom. 1, 1—5. 2, 16—25. 1. Cor. 3, 8—10. 6, 7—14. Col. 2, 1—8. Filim. 21—25.

6. *Codex Sangallensis* (A) conține cele 4 evanghelii, din veacul al 9. sau 10.

Să află în biblioteca St. Gallen; lipsește Io. 19, 12—25; traducerea latină e interlineară; mărimea literilor grecești e între unciale și curzive, fără accente, spirite și jota subscriptum; stihurile să arată prin litera inițială mare.

7. *Codex Cyprius* (K) la cele 4 evanghelii, din veacul al 8. sau 9.

A fost adus la 1637 de pe insula Cipru; acum să află la Paris; e scris pe pergament, cu litere unciale mari, cu accente (lipsește mai adese), punct ca interpunctiune; are capitulele lui Amoniu fără canoanele lui Eusebie.

8. *Codex Basileensis* (E) din veacul al 8. sau 9., cuprinde evangeliile.

Să păstrează în biblioteca din Basel; pe pergament cu litere unciale, accente și spirite, cari adese lipsesc, cu interpunctiune; mai târziu au fost întregite la Luca unele goluri și adăuse titlurile precum și capitulele lui Amoniu.

9. *Codex L* la cele 4 evangeliile, numit și *Cod. regius* sau *Stephani*, din veacul al 8. sau 9.

Biblioteca din Paris îl posedă; e scris pe pergament cu litere unciale, accente și spirite, cari demulțori lipsesc, scriptio continua, în 2 columne pe fiecare pagină; interpunctiunea să arată prin cruce și virgul (comă); are capitulele lui Amoniu, canoanele lui Eusebie, titlurile și cetirile bisericesti.

10. *Codex Coislinianus H* conține 5 epistole (1. Cor., Gal., 1. Tim., Tit și Evr.), din veacul al 5. sau 6.

Conzistă din 14 foi; din biblioteca episcopului la Metz, Coislin, a trecut la Paris; mai înainte codicele să afla pe muntele Atos, unde la anul 1218 s'a întrebuințat de pergament a lege alte cărți; e scris grecește cu litere unciale mari, stihometrice și cu accente.

11. Alți codici unciali mai sînt: *Codex T* (*Borgianus*) conține pe 13 foi Io. 6—8, din veacul al 5.; *Codex M* sau *regius Paris*. 48 conține evangeliile din veacul al 10. cu interpunctiune defectuoasă și accente; *Codex N.* (*Vindobonensis*) și *Codex O*, amîndoaună au numai părți din ev. Luca, etc.

§. 122. Textul original. Edițiunile s. Scripturi. Poliglotele.

La copierea T. V. se luaseră de timpuriu măsuri spre a împiedeca falzificarea. Dar avînd în vedere timpul ce a trecut până la luarea acestor măsuri (§. 120) înțelegem ușor, că textul să deosebește încitva de cel primitiv, deși nu să poate afirma, că s'au făcut schimbări din motive dogmatice ori polemice. *Iosif Flaviu*¹⁾, *Origen* și *Ieronim*²⁾ dovedesc, că textul nu s'a putut falzifica înainte nici după Cristos. Erorile

¹⁾ Cf. pag. 5. obs. 1.

²⁾ Comment. in Jes. 6: „Quod si aliquis dixerit Hebraeos libros postea a Judaeis esse falsatos, audiat *Origenem*, quid in octavo volumine Explanationum Esaiac huic respondeat quaestiunculae: quod nunquam Dominus et Apostoli, qui caetera criminata arguunt in Scribis et Phariseis, de hoc crimine, quod erat maximum, reticuisent. Sin autem dixerint post adventum Domini Salvatoris et praedicationem Apostolorum libros Hebraeos esse falsatos, cachinnum tenere non potero, ut Salvator et Evangelistae et Apostoli ita testimonia protulerint, ut Judaei postea falsaturi erant“.

sînt cauzate prin vedere¹⁾, auzire falsă²⁾, despărțirea necorectă a cuvintelor, schimbarea sinonimelor etc.

Autografele T. N. s'au pierdut; noi posedem numai manuscrise destul de vechi, în cari s'au străcurat greșeli, și adecă prin:

a) schimbare.

D. e. în loc de *ΤΙΕΜΟΙ* Cod. A la Mc. 5, 7 s'a pus *ΠΕΜΟΙ*; *ΑΙΩΚΟΥCΙΝ* în loc de *ΑΙΩΚΩCΙΝ* Cod. D la Mt. 10, 23 etc.

b) omitere.

D. e. *ΚΑΙ ΕΛΠΙΖΟΝΤΟ* în loc de *ΚΑΙ ΕΛΠΙΖΟΝΤΟ* Cod. A. la Mc. 11, 31; s'au omis chiar mai multe cuvinte, d. e. Cod. D. Lc. 6, 31: „fericiți ecice plîngeți acum, căci vă veți veseli“.

c) transpunere.

D. e. *ΕΝΗΜΙΝΟΥΧΕΣΤΙΝ* în loc de *ΟΥΧΕΣΤΙΝΕΝΗΜΙΝ* Cod. 69 la 1. Io. 1, 10 etc.

d) transcriere necorectă a prescurtărilor.

Cod. g. Rom. 12, 11 *ΚΡ* καιρω̄ în loc de *ζυρίω*; Cod. K. 1. Tim. 3, 16 *ΘC* cu *ΘΕOC* în loc de *OC* etc.

e) despărțire falsă a cuvintelor scrise continuu.

Cod. 225 Mt. 20, 23 *ἀλλοις ἡτοιμασται* în loc de *ἀλλ' οἷς ἡτοιμασται* etc.

f) s'au primit în text observările de pe margini.

Cod. E. F. s'a adaus la Mt. 18, 29 *εις τους ποδασαντου*. etc. Nu fără înriurire asupra textului au rămas și corecturile făcute de itacizm. d. e. Cod. A. B. D. la Rom. 2, 17 *ιδε* în loc de *ει δε*; Cod. L. la 1. Cor. 6, 20 *δει* în loc de *δη* etc.

Dar s'au făcut îndreptări și cu intențiune, cari sînt:

a) ortografice și gramaticale pentruca dicția să fie mai grecească.

Cod. k. la Mt. 1, 5 *αχας* în loc de *αχαζ*; cod. K. la Mc. 3, 18 *δαδδαιον* pentru *θαιδδαιον* etc.

b) din motive exegetice s'au pus cuvinte mai înțelese.

²⁾ Așa să schimbară literile י, יו; ה, ה; ד, כ; ב, ב.

³⁾ La 2. Sam. 17, 25 *ישמאלי* în loc de *ישראלי*; 1. Sam. 17, 34 *וה* în loc de *שה* etc. Unii copiazători să mulțâmiau cu memoria la locuri de acelaș înțeles; de aceea să schimbară cuvintele, d. e. 2 Reg. 1, 10 *וידבר* cu *ויואמר*; mai adese *יהוה* cu *אלהים*.

Cod. A. E. la Mc. 7, ⁵ *αριπτοις* in loc de *κοινας*; cod. D. la Mc. 12, ¹⁴ *επιεφραλιον* in loc de *κηρσος* etc.

c) s'au modificat spre a preveni ne'nțelegeri dogmatice.

Cod. A. E. la Lc. 2, ³³ *ιωσηφ* in loc de *οπατηραυτου*; cod. X. s'a omis la Mc. 13, ³² *ουδευιος*, etc.

d) schimbări și întregiri după locurile paralele¹⁾ sau după citatele din T. V.

Cod. D. la Mc. 11, ³ (după Lc. 19, ³¹) *τιλυτετοιπωλον* in loc de *τιποιετεουτο*; cod. minusc. la Mt. 8, ¹³ după Lc. 7, ¹⁰ *και υποστρεψας ο εκατονταρχος εις τον οικον αυτου εν αυτη τη ωρα ευρεν τον παιδα υγιαινοντα* etc.

e) adausuri din motive liturgice.

La inceputul cetirilor „in zilele acelea“, „in vremea aceea“; la sfirșit „amin“ sau „celce are urechi de auzit să audă“; doxologia după Mt. 6, ¹³ Lc. 14, ¹⁴: „Că a ta este împărăția și puterea și mărirea in veci“ încă pare a să fi urzit din întrebuintărea liturgică; cod. B. L. la Rom 16, ⁶: *ειδεεξεργωνουκ-ετιεστινχαρισεπειτοεργονουκετιεστινεργον*, etc.

f) emendațiuni critice, puse mai întâi la margine, apoi primite in text.

Cod. C. la Mt. 20, ³⁴ *τωνοφθαλμων* in loc de *τωνομματων*; Cod. 22 la Mt. 27, ⁶ *Ζαχαριου* in loc de *Ιερεμιου*, etc.

Variantele următoare sint de interes dogmatic; dar învățăturile bazate pe ele să confirmă din alte locuri biblice. — 1. Cor. 15, ⁵¹: „*πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα*“ sau *πάντες μὲν κοιμηθησόμεθα, οἱ πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα*“ sau *ἀναστησόμεθα, οὐ πάντες* etc.“ 1. Tim. 3, ¹⁶: „*Θεὸς (ὁς) ἐφανερώθη ἐν σαρκί*“ etc.“ 1. Io. 5, ⁷ lipsește in toate manuscriptele grecești vechi, nu-l citează nici scriitorii grecești in certele cristologice: „Trei sint care mărturisesc in cer, Tatăl și Cuvîntul și Spiritul sint, și acești trei sint una.“

¹⁾ In privința aceasta zice *Ieronim* (Praef. in Ev. ad Damas.): „Magnus si quidem hic in nostris codicibus error inolevit, dum quod in eadem re alius evangelista plus dixit, in alio quia minus putaverint, addiderunt. Vel dum eundem sensum alius aliter expressit, ille qui unum e quatuor primum legerat ad eius exemplum ceteros quoque existimaverit emendandos. Unde accidit, ut apud nos mixta sint omnia, et in Marco plura Lucae atque Matthaei, rursus in Matthaeo plura Joannis et Marci, et in ceteris reliquorum, quae aliis propria sunt, inveniuntur.“

*Clement Alexandrinul*¹⁾ și *Origen*²⁾ deja spun că ereticii³⁾ au falsificat textul s. Scripturi, deși foarte de timpuriu prepoziții bisericii luaseră măsurile potrivite. De aceea să simțeste necesitatea a curății critice textul T. N. Probabil este, că deja *Origen*⁴⁾ a făcut recenziunea textului; hotărît însă știm aceasta de *Hezichiu* și *Lucian* (cf. §. 126), deși nu e cunoscut mai deaproape⁵⁾ caracterul ei; papa *Gelasiu* (492—496) a oprit-o⁶⁾, totuș ea să folosește pelingă textul nerecenzat⁷⁾.

Forma veche a textului s. Scripturi să cunoaște încitva și din citatele în deosebite scrieri. T. V. să citează mai puțin în cărțile religioase ale Iudeilor, în Mișna și Ghemara, al căror text diferă puțin de cel masoretic. De mai mare importanță

¹⁾ Strom. IV. pag. 582.: „Fericiti, zice, cei prigoniti pentru dreptate, căci aceia fiii lui Dzeu să vor chiema;“ sau cum unii au schimbat evangeliile: „Fericiti, zice, cei prigoniti sub dreptate, căci aceia desăvirșiti vor fi; și fericiti cei prigoniti pentru mine, căci vor avea loc unde nu să vor prigon.“ *Dionisie dela Corint* (la Eus. H. E. 4, 23): „Unii cu ușurătate au adaus la scrierile domnești.“

²⁾ În Matth. tom. XV: „Acum însă există. mare deosebire între copii; fie că aceasta să întâmplă din ușurătatea scriitorilor, fie din îndrăznirea nescuzabilă de a îndrepta cele scrise, fie că îndreptind au crezut unii să adaogă ori omită.“ Acest scriitor arată, că numele proprii îndeosebi au fost corupte (în Joann. tom. VI.); iar după Tischendorf, N. T. 7 ed. prol. p. 29 sq. textul T. N. a fost mai mult alterat în veacul 1. și al 2.

³⁾ *Irineu* (Adv. haer. 4, 6, 1) zice de Valentiniani cu privire la Mt. 11, 27 și Lc. 10, 22: „Hi autem, qui peritiores apostolis esse volunt, sic describunt: Nemo cognovit Patrem, nisi Filium, nec Filium nisi Patrem“; *Tertulian* (De carne Christi 19); de *Arieni Ambrozie* (De fide 5, 8 și de Spiritu s. 3, 11). Falsificarea textului să impută mai mult lui Marcion, care după *Epifane* (Haer. XLII) „Unele capite omite, altele schimbă.“ iar după *Irineu* (l. c. 1, 27, 2): „Apostoli Pauli literas absclit, auferens quaecunq; manifeste dicta sunt ab apostolo de eo Deo, qui etc.“ cf. *Tertulian* (Adv. Marc. 5.)

⁴⁾ *Ieronim* (Coment. la Mt. 24, 36) amintește „codices“, iar la Gal. 3, 1 „copii“ întrebuintate de Origen, cari n'au oarecare adaus — ceea ce să poate înțelege că textul lui Origen nu să abătea de cel uzitat în Alexandria. Tom. XV. în Matth. zice, vorbind de ostenele avute cu restabilirea textului T. V.: „In exemplaribus autem N. T. hoc ipsum me posse facere sine periculo non putavi“ Asămene nu să poate dovedi, că învățăceii săi, *Pieriu* și *Pansil*, s'ar fi ocupat cu critica T. N.

⁵⁾ *Ieronim* numai o amintește fără a să ocupa mai în detail. Praef. in Ev. ad. Dam.: „Praetermitto eos codices, quos a Luciano et Hesychio nuncupatos paucorum hominum asserit perversa contentio, quibus utique nec in Veteri Instrumento post LXX interpretes emendare quid licuit, nec in Novo profuit emendasse, cum multarum gentium linguas scriptura antea translata doceat falsa esse quae addita sunt.“ De vir. ill. 77: „Lucianus... tantum in scripturarum studio laboravit, ut usque nunc quaedam exemplaria scripturarum Lucianea nuncupantur.“

⁶⁾ Decret. Gelas.: „Evangelia, quae falsavit Lucianus apocrypha; Evangelia, quae falsavit Hesychius apocrypha.“

⁷⁾ *Ieronim*, Adv. Ruf. 1, 26: „Alexandria et Aegyptus Hesychii opus amplexi sunt, Constantinopolis usque ad Antiochiam Luciani exemplaria probat.“

sint locurile T. V. cuprinse în T. N. Dar la aceste citate și la scriitorii bisericesti să observă o libertate, care ne îndreptățește numai în măsură restrînsă a le considera de controale ale textului păstrat.

✱ *Edițiunile tipărite.* După aflarea tiparului s. Scriptură s'a edat mai demultei. Exemplarele dintii tipărite ale T. V. samănă în privința formei foarte mult cu manuscritele. La început lipsește titlul, iar la sfîrșit să află postscripte; sint tipărite pe pergament, marginile foarte mari, tipurile diforme, cteodată inițialele artificios împodobite, vocalizarea foarte neglesă. Mai întii s'a tipărit Psaltirea (1477), apoi Pentateuhul (1482), iar întreg T. V. la 1488 în Soncino. De importantă mai sint edițiile din poliglota compluteană (textul are vocale), apoi cea făcută de Bomberg (Veneția 1525—1526), care din urmă fiind redigiată după Masora conține întreg aparatul masoretic și rabin. După acestea sint făcute și edițiile tipărite până în zilele noastre.

În veacul al 15. Vulgata să tipărește mai adese, asemenea opuri clasice și scrieri de ale scriitoriiilor bisericesti; iar T. N.¹⁾ abia în poliglota compluteană (vezi mai jos), care edindu-să ceva mai tîrziu fu întrecută de a lui *Erasmus* dela Rotterdam, făcută la 1516 la librarul din Basel, Ioan Frobenius. Din punct de vedere critic aceasta nu e de mare folos, totuș servî de bază la edițiile următoare; chiar la cele 4 ale²⁾ lui *Robert Stephanus* [dela 1546—1551]. *Teodor Beza* a cores ediția a 3. a lui Stephanus întrebuintînd materialul adunat de fiul acestuia, comparînd însuș traduceri orientale [Peșito și trad. arabă; la edițiile făcute înainte a lui să asămăna textul numai cu Vulgata] și edită T. N. dela 1565 începînd mai demultei. Dela 1624 librării din Leyden, frații *Elzevir*, au tipărit de 7 ori T. N., care deși era alcătuit fără critică, totuș să răspîndește foarte mult, iar după cuvintele din prefață: *textum ergo habes nunc ab omnibus receptum* să numi *textus receptus*, și până în veacul nostru să retipări fără schimbări.

Poliglota lui *Brian Walton* [vezi mai jos], edițiile lui *I. Fell*³⁾ și *I. Mill*⁴⁾ dădură material cîrespunzător la restabilirea critică a textului.

¹⁾ Mai întii s'au tipărit Lc. 1, 42—50 și v. 43—50 ca adaus la edițiunea venețiană a psalmilor din 1486. Aldus Manutius lasă a să tipări Io. 1—6 ca adaus la poeziile lui Grig. Nazianz., în Veneția 1504; 10 ani după aceea a apărut Io. 1, 1—14 la Tübingen.

²⁾ Întia ediție după cuvintele începătoare din prefață: „O mirificam“ să numește: *editio mirifica*; a 3. *editio regia* (la 1550).

³⁾ Oxford 1675, după textul elzevirian; sub text conține variante scoase din aparatul lui Walton și Stef. Curellaenus (acesta adausesă la 1658 și 1675 variante la edițiile elzeviriane), din 18 manuscrite confrontate de nou, din traducerea gotică și memfítico-egipteană, etc.

⁴⁾ Oxford, 1707 cu textul lui Stephanus, dar provăzut cu un aparat de peste 30.000 de variante. El a comparat multe manuscrite europene, din Azia și Africa de nord; toate traducerile cunoscute pe atunci și citatele părinților bisericesti. —

După aceste lucrări *I. A. Bengel* [1734] pășt mai întâi cu un text recenzat, care să deosebește foarte mult de cel recept.¹⁾ *I. Jac. Wetstein* [1751] a edat T. N. cu comentare istorice și filologice.²⁾ Englezii *E. Wells* [1709—1719], *W. Mace* [1729] și *Harwood* [1776] să emancipară de textul elzevirian. *I. Jac. Griesbach* rupe cătușele în cari să afla critica editind la 1774 T. N., în care preferă textul relativ general, inaugurind astfel epocă nouă.³⁾ Între anii 1782—1788 a apărut în Riga grecește și latinește [cu Vulgata] T. N. de *Chr. Friedr. de Matthäi*,⁴⁾ adversarul sistemului lui Griesbach. Pe terenul criticii T. N. vrednici de amintire mai sînt *Fr. C. Alter* în Viena, [a publicat T. N. la 1786 și 1787]; iar *I. M. A. Scholz* a tipărit la 1830. 1836 o nouă ediție a T. N. pe baza colationărilor noae, fără ca opul lui să fi căștigat recunoștință generală.

După pauză mai îndelungată face epocă în istoria criticii T. N. *Carol Lachmann* († 1851) puind principiul: a restabili cit e cu puțință cel mai vechi text, de care credea a fi cel de pe timpul lui Ieronim, deși să poate urmări până în veacul al 3. Acestui principiu acomodă el ediția T. N. din anul 1831. *Constantin Tischendorf* († 1874) crede că să poate reconstrui textul original; întâia ediție a T. N. a apărut la 1841, de atunci mai demulțori.

Poliglotele. Pentruca la compararea texturilor să să observe mai bine consunarea sau deosebirea lor s'au făcut ediții ale bibliei, numite *poliglote*, în cari pelingă original să află textul și în alte limbi. Toate au LXX, Vulgata, apoi alte traduceri. Cele mai importante sînt:

1. cea *compluteană* [Complutum sau Alcalá] edată de *Ximenez* în 6 volume folio [s'a tipărit dela 1514—1517, dar s'a publicat abia la 1520]. Volumele 4 dintii conțin T. V.; al 5. T. N.; al 6. un lexicon evreesc-caldaic, pelingă gramatică și alte adaosuri. Are originalul evreesc, LXX, Vulgata și targumul lui Onkelos la Pentateuh. La texturile nelatine s'a pus traducerea latină.

2. de *Antwerpen* făcută pe spesele regelui Filip II. dela 1569—1572 în 8. tomuri folio; s'a edat în tipografia lui Cristof Plantinus sub conducerea teologului Benedict Arias, numit Montanus (dela locul nașterii Frexenal de la Sierra). T. V. e în limba evreească, grecească, latină și siriană. Fiecare text nelatin are traducere latină.

3. de *Paris*, e mai cuprinzătoare decît cea de mai înainte și s'a făcut dela 1628—1645 la inițiativa iuristului Michel le Jay, în 10 tomuri folio. Ea conține pe cea de sub 2. adaogindu-să Penta-

1) A procedat cu multă circumspecțiune, pentrucă n'a primit variante cari nu existau deja în alte ediții — dela care principiu s'a abătut numai la Apocalipsă; pelingă altele însuș a comparat de nou 22 de manuscrite.

2) Textul este cel recept; corecturile necesare sînt puse la margine ca observări.

3) Conține textul recept deși cu multe deosebiri. El a amplificat aparatul critic comparind și făcind excerpte și a emendat textul de până aci după sistemul său.

4) A comparat pelingă cele 103 de manuscrite ce să aflau în Mosera și altele.

teuhul samarinean, T. V. în limba siriană; amîndoaună Testamentele în verziune arabă. Cu texturile nelatine s'a procedat ca la 1 și 2.

4) Acestea au fost întrecute de cea din *Londra*, făcută dela 1654—1657 în 6 tomuri folio de Brian Walton, arhiepiscop de Canterbury. Conzistă din cea pariziană, recenziunea samarineană la Pentateuh, traducerea samarineană, targumul ierusalimitean în amîndoaună recenziunile, traducerea etiopiană la Psaltire, Cînt. Cînt. și la T. N., în urmă traducerea perzască la Pentateuh și la cele 4 evanghelii.

§. 123. Traducerile s. Scripturi.

Părăsînd Iudeii patria adoptară limba țarilor, unde să așază, fără a să lăpăda de legea strămoșască, baza instituțiilor religioase și soțiale. Strinsa legătură în care era cultul dzeesc cu legea făcu, ca aceasta să să traducă în limbile respectivelor țări, deoarece generațiunile de mai tîrziu nu înțelegeau textul evreesc; iar lățîndu-să creștinismul devine necesitate a traduce s. Scriptură în limba popoarălor, cari-l primiau.

Traducerile existente la s. Scriptură sint *nemijlocite* (făcute de pe original), *mijlocite* (făcute de pe alte traduceri), *literale* sau numai *la înțeles*; apoi *publice* (pentru întrebuințarea comună) și *private*. După țările în cari s'au făcut traduceri să împart în *orientale* și *apusene*.

Critica preferă pe cele *nemijlocite* celor *mijlocite*, pe cele *literale* celor numai *la înțeles*, pe cele *publice* celor *private*.¹⁾

§. 124. Traducerea grecească (LXX, la T. V.)

Pe timpul exilului babilonian unii Iudei au mers în Egipt (Ier. 34, 4 sq.) așăzîndu-să mai virtos în Alexandria, care mai tîrziu este centrul științii, industriei și comerțului. Alexandru cel Mare le dă foarte multe privilegii, ceeace are de urmare, că pierzînd pe încetul conștiința națională adoptă limba grecească, din care cauză părțile bibliei, cari să citiau la cultul dzeesc, trebuiau să să traducă. Dintre aceste traduceri — deoarece la început sigur să vor fi făcut oral și numai la singuraticice părți — cea mai înșămnată este cea numită *Sep-tuaginta*. În privința originii acesteia nu avem date pozitive,

¹⁾ Traducerile sint de importanță din punct de vedere religios, limbistic, cultural, mai virtos însă pentru critică și exegeză. Fiînd ele mai vechi decît manuscrisele cunoscute, textul lor e mai curat, să apropie mai mult de cel primitiv; ne arată chipul cum traducătorii au înțeles cuvînte și locuri cam întunecoase — tradiție mai veche pentru interpretare; în urmă înțelegerea dogmatică a unor locuri în deosebitele bisericii ale creștinătății e de interes istorico-dogmatic.

fiindcă tradiția veche să bazează pe epistola lui *Aristeas* (Aristeu), oficer în garda regelui egiptean Ptolomeu Filadelful (284—247). În epistola adresată către frate-so Filocrat zice el, că Ptol. Filadelful voind să aibă în biblioteca sa colecțiunea legilor dela toate popoarele, la sfatul bibliotecarului Dimitrie Falereus, a trimis soli cu scrisoare și daruri (pe Aristeas și un atare Andrei) la arhiereul din Palestina, Eleazar, cu rugămintea, să-i dea bărbați învățați, care să traducă legea evrească. Aceștia — 72 la număr (numindu-să cu numele), din fiecare seminție câte 6 — luind cu sine un Pentateuh scris pe pergament cu litere de aur, vin la Alexandria, să așază pe inzulă Faros — nu departe de cetate — și traduc Pent. în 72 de zile; iar săvârșindu-să traducerea o citesc înaintea unei adunări mari a Iudeilor, care o primesc rostind blăstăm asupra celnice ar cuteza să schimbe ceva întrînsa. Această relatare a lui Aristeas a fost crezută de Iudei și creștini.¹⁾ *Ieronim* s'a îndoit mai întâi de istoricitatea epistolei lui Aristeas, deși nu neagă esența întregului;²⁾ iar în veacul al 16. s'a dovedit de neautentică neputîndu-să contesta simburele istoric, pentrucă atunci nu să poate explica lățirea tradiției. Acest simbure istoric este: sub Ptolomeu Filadelful s'a tradus Pentateuhul în Alexandria de învățați evrești, care știau grecește. Aceasta să întărește și prin ceea ce relatează Aristobul.³⁾ Nu mai puțin istorică e și relatarea, că traducerea s'a făcut

¹⁾ Iosif Flaviu, iar Filo crede că traducerea s'a făcut sub înriurirea dzească; *Iustin Martirul*, *Irineu*, *Clement Alexandr.* cred, că fiecare a fost închis într-o chilie separată (*Epifane* zice că cite 2), iar comparînd lucrarea lor traducerile conglăsuiau.

²⁾ Praef. in Pent.: „Nescio, quis primus auctor septuaginta cellulas Alexandriae mendacio suo exstruxerit, quibus divisi eadem scriptarent, quum Aristeas et Josephus nihil tale retulerint“: *Augustin* și a. țin întreaga istorisire de adevărată.

³⁾ Cel mai vechi filozof al Iudeilor a dedicat regelui său Ptolomeu Filometor (180—145) o scriere (explicarea legilor sinte), din carea s'a păstrat la Clem. Alex. următoarele: „În întâia către Filometor astfel scrie: Și Plato a urmat legislațiunea ce să află la noi și e lămurit cum a căutat a să acomoda celor cuprinse acolo. Căci s'au tilcuit prin alții înainte de Dimitrie Falereus, înainte de stăpînirea lui Alexandru și a Perșilor, cele după eșirea cetățenilor nostri evrești din Egipt, și toate arătările făcute lor, și ocuparea țării, și explicarea întregii legislațiuni. Astfel este învederat, că amintitul filozof multe a imprumutat; căci era mare învățat ca și Pitagora, care multe din cele predate nouă a primit în învățăturile sale“ (Strom. I. pag. 342); *Eusebie* (Praep. evang. XIII, 12): „Iar întreaga tilcuire a celor din lege, făcută sub regele amintit mai înainte, Filadelful, rudenia ta, s'a săvârșit prin dărnicia cea mare a acestuia, iar Dimitrie Falereus purtînd grijă de cele trebuincioase“.

de mai mulți, deoarece — afară de Talmud care susține că numai 5 — toate mărturiile vorbesc de 72 sau 70 de traducători. Astfel dela numărul traducătorilor să numește traducerea: *Scriptura celor 70*; *cei 70* (*ἡ τῶν ἑβδομήκοντα γραφή*, sau *οἱ ἑβδομήκοντα, οἱ ο'*; *editio septuaginta virorum*, sau *seniorum*; Ieronim: *vulgata editio*; scurtat: *Septuaginta*, LXX); iar după locul unde s'a făcut: *traducerea alexandrină*. Mai întâi s'a tradus Pentateuhul — care s'a numit în modul espus, apoi s'a aplicat la întreaga traducere — mai târziu celelalte cărți ale T. V., dar astfel, că pe timpul nepotului lui Isus Sirah erau gata, deoarece în prolog amintește traducerea celor 3 părți ale T. V. în limba grecească.¹⁾ Cumcă nu traducătorii Pent. au tradus și celelalte cărți rezultă din diferența, ce există între ele. Cel dintii e tradus literal, cu mare îngrijire și eleganță, ceace la cele din urmă nu întîmpinăm.

Limba traducerii e cea alexandrină, cf. §. 4.

În privința modului de traducere e de observat: mai puțină silință s'a dat la cărțile istorice; cele profetice sînt slab traduse, iar locurile mai grele sînt greșite; Danil e mai mult prelucrare decît traducere, de aceea în locul ei s'a folosit în traduceri grecești cea ficută de Teodoțion; Proverbele sînt binișor traduse; Psalmii sînt de tot literal, deși unii să deosebesc de original; tot astfel și Eccliziastul, prin ceace înțelesul s'a întunecă; în cartea Iob locurile mai grele sînt omise. În genere s'a poate zice, că traducătorii nu cunoșteau tocmai bine limba; căutau să delătore ceace credeau a fi scandalos, cum tropii și figurele îndrăznețe, expresiunile antropomorfe etc.

§. 125. Alte traduceri grecești la T. V.

Deși LXX era în mare vază la Iudeii egipteni și din Palestina, totuș din motive polemice foarte de timpuriu cei mai riguroși îi deneagă autoritatea și să încearcă a face alte traduceri.

a) Cel dintii între aceștia este *Acvila* (*Ἀκύλας*). Mai întâi îl amintește Irineu²⁾; era păgîn din Pont, după Epifane³⁾ din Sinope, și înrudit cu împăratul Adrian; devine creștin, dar avînd mare atragere cătră astrologie a fost excomunicat

¹⁾ *Ieronim*, în *Ezech. V.*: „Et Aristeas et Josephus et omnis schola Judaeorum quinque tantum libros Moysis a LXX translatos asserunt“. *Iustin Mart. Clement Alex., Tertulian, Origen, Epifane* etc. susțin că întreg T. V.

²⁾ *Adv. haer. 3, 24*: „Dar nu precum zic unii dintre ceice cutează acum a tilcu Scriptura: iată o fată va avea în pintece fiu, precum a tilcuit Teodoțion din Efes și Acvila din Pont, amîndoi prozeliti iudești; căror au urmat Ebioniții zicînd, că el s'a născut din Iosif“.

³⁾ *De mens. et pond. c. 13—17.*

din biserică și astfel trece la iudaism. Acum să ocupă el serios cu limba evrească hotărîndu-să a da coreligionarilor o traducere, care să corespundă mai mult textului original decât LXX, la care să provocau creștinii. Ieronim zice, că a fost învățacelul rabinului Achiba.¹⁾ Traducerea e foarte obscură, sau chiar neînțeleasă din motivul, că s'a străduit cit numai era cu puțința, să traducă toate cuvintele originalului;²⁾ cu toate acestea ea a fost bineprimită de Iudei.³⁾

Un exemplu de traducere: *Ἐν κεφαλαίῳ ἔκτισεν ὁ Θεὸς σὺν τὸν οὐρανὸν καὶ σὺν τῇ γῆν.*

b) Ceva mai târziu a făcut o traducere a T. V., respective a cores LXX, un prozolit iudeu din Efes (după Irineu l. c.) cu numele *Teodotion* (în unele manuscripte să află Teodot). El a tradus, după Epifane, pe timpul împăratului Commod și anume pela 185. Ieronim zice,⁴⁾ că a fost ebionit; Epifane⁵⁾ că marcionit, apoi să fi trecut la iudaism. Tendența

¹⁾ Lr Is. 8, 14: „Scribae et Pharisei quorum scholam suscepit Acibas, quem magistrum Aquilae proselyti autumant.“

²⁾ *Origen*: „Fiind slugă dicției evreești“ (ad Afric. §. 2); *Ieronim*: „Diligens et curiosus interpres“ (în Os. 2, 18); „Non contentiosius ut quidam putant sed studiosius verbum interpretatur ad verbum“ (ep. ad Damas.); dar și: „Aquila autem proselytus et contentiosus interpres, qui non solum verba sed etymologias verborum quoque transferre conatus est, jure projicitur a nobis . . . quia Hebraici non solum habent ἄρθρα, sed et πρόαρθρα, ille κακοζήλος et syllabas interpretatur et literas, dicitque σὺν τὸν οὐρανὸν καὶ σὺν τῇ γῆν, quod Graeca et Latina lingua omnino non recipit“ (epist. ad Pamm.) Deși li impută (Praef. in Ioh.): „Multa mysteria Salvatoris subdola interpretatione celasse“, totuș preferă el traducerea lui LXX-ei zicînd: „Jam pridem cum voluminibus Hebraeorum editionem Aquilae confero, ne quid forsitan propter odium Christi synagoga mutaverit: et ut amicae menti fatear, quae ad nostram fidem pertineant roborandam plura reperio“ (ep. ad Marcell.)

³⁾ *Origen* l. c. zice, că ceice nu cunosc dialectul evreesc să folosesc de această traducere ca cea mai bună; *Augustin* (De civ. Dei 15, 23): „Aquila . . . quem interpretem Judaei ceteris anteponunt.“

⁴⁾ Praef. in Dan.: „Theodotionem . . . , qui utique post adventum Christi incredulus fuit, licet eum quidam dicant Hebionitam, qui altero genere Judaeus“; Praef. in Efram: „Judaeos et Hebionitas legis veteris interpretes, Aquilam videlicet et Symmachum et Theodotionem“; Praef. in Job: „Judaeus Aquila et Symmachus et Theodotio Judaizantes haeretici“; Comment in Hab. c. 3: „Theodotio quasi pauper et Hebionita, sed et Symmachus ejusdem dogmatis, pauperem sensum secuti Judaice transtulerunt. Isti Semi-christiani Judaice transtulerunt: et Judaeus Aquila interpretatus est Christianus“.

⁵⁾ De mens. et pond. c. 17: „Teodotion din Pont, aderent al învățaturii lui Marcion; supărîndu-să și el de crezîa sa a trecut la iudaism lăsîndu-să a fi circumcis etc.“

lui a fost să completeze ceea ce era defectuos în LXX.¹⁾ Deosebită silință s-a dat la traducerea cărții Daniil, care mai târziu înlocuiește pe cea din LXX.²⁾ Nefiind el sclavul literii traducerea a succedut destul de bine.

Exemplu de traducere: *Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.*

c) Nu mult timp după aceea face altă traducere ebionitul [Eusebie, Ieronim]³⁾ *Simah*. După Epifane (l. c.) a fost el samarinean trăind pe timpul împăratului Severus (ceea ce să întărește incitva prin împrejurarea, că Irineu nu cunoaște traducerea, iar Origen o aminteste). Limba e clasică, curată, evraizmele sint încunjurate etc.; de aceea Ieronim⁴⁾ îl laudă pentru principiile sănătoase, aplicate la traducere, cari nu l-au lăsat să fie sclavul literii, ci al spiritului din biblie.

d) Din recenziunea lui Origen vedem, că pe atunci la unele cărți ale T. V. mai existau și alte traduceri. Autorul și timpul când s'au făcut ele sint necunoscuți.⁵⁾ Origen le-a numit după locul ce-l ocupă în recenziunea sa (§ următor) cu *Quinta, Sexta, Septima* (ε', ς', φ').

Fragmentele adunate până acum conțin: Quinta și Sexta (autorul celei din urmă e creștin, ceea ce rezultă din fragmentul Avac. 3, 13: „Ai venit ca să mintuiești pe poporul tău prin Isus Cristo-

¹⁾ *Ieronim*, in Eccles. II: „LXX et Theodotion, sicut in plurimis locis, ita in hoc quoque concordant“; Praef. in Psalt.: „Simplicitate sermonis a LXX interpretibus non discordat“; Praef. in Evang.: „Inter novos (Aquil. et Symm.) et veteres (LXX) medius incedit.“

²⁾ *Ieronim*, Praef. in Dan.: „Danielem juxta LXX interpretes Domini Salvatoris ecclesiae non legunt, utentes Theodotionis editione, et hoc cur acciderit nescio. Sive enim, quia sermo Chaldaicus est, et quibusdam proprietatibus a nostro eloquio discrepat, noluerunt septuaginta interprete; eisdem linguae lineas in translatione servare; sive sub nomine eorum a nescio quo non satis Chaldaicam linguam sciente editus est liber, sive aliud quid causae extiterit ignorans: hoc unum affirmare possum, quod *multum a veritate discordet et recto iudicio repudiatus sit.*“

³⁾ H. E. 6, 17 zice, că între mulți filenitori e și ebionitul Simah; la Ieronim cf. pag. 363 obs 4.

⁴⁾ Praef. in Psalt.: „Aquila, Symmachus et Theodotio vel verbum ex verbo, vel *sensum ex sensu*, vel ex utroque commixtum et medie temperaturum genus translationis expresserunt.“ Comment. in Amos III: „Non solet verbum *ζαχαρηλίαν*, sed intelligentiae ordinem sequi.“ De aceea să laudă traducerea lui ca: *manifestius, apertius.*

⁵⁾ După *Epifane* l. c. a găsit Origen *Quinta* în Iericho, după *Ieronim* (Proem. in Orig. Homil. in Cant.) în Nicopol la Aetiu, după *Epifane Sexta* la Nicopol, *Eusebie* (H. E. VI, 16 nu spune care) împreună cu alte scrieri evrești și grecești în urcioare mari. Din aceste relatări rezultă, că nici Origen nu mai cunoștea autorii traducerilor.

sul tău⁴]: Pentateuhul, profeții mici, Psaltirea și Cînt. Cîntărilor; iar Septima: Psaltirea și Cîntarea Cîntărilor.

e] *Versio Veneta*. În bibliotecă s. Marcu din Veneția să află un manuscris pe pergament din veacul al 14. sau 15. conținând: Pent., Prov., Rut, Cînt. Cînt., Eclez., Plîng., Ier. și Dan. Traducerea e de puțină valoare; limba evrească e mestecată cu cea grecească, să află barbarizme, cuvinte și formațiuni neobicinuite.

§. 126. Recenziunile LXX și istoria ei.

Iudeii au cinstit foarte mult LXX, au introdus-o chiar în sinagoge; creștinii scot învățăturile lor mai virtos dintrînsa (citatele din T. N. sînt luate în măsura cea mai mare după ea: Mc. Lc. ep. c. Evrei, Petru și Paul, în parte Mt. și Io.); iar în biserica grecească să consideră de singura traducere autentică.¹⁾

Dar această întrebuintare a adus cu sine, că prin desele copieri s'au străcurat greșeli foarte mari încît Iudeii au început — e drept că mai întii din motive polemice — a înputa creștinilor, că nu posed adevăratul text al bibliei.

Această împrejurare a îndemnat pe *Origen* a satori raportul textual între LXX și originalul evreesc — așadar nu a emenda textul LXX — comparînd deosebitele manuscrite. Lucrarea aceasta s'a numit *Hexapla* (τὰ ἑξαπλά, mai tîrziu τὸ ἑξαπλοῦν, τὸ ἑξασέλιδον; e cea mai generală numire), citeodată și *Octapla* (τὰ ὀκταπλά, mai tîrziu τὸ ὀκτασέλιδον), pricînd numirea *Tetrapla* (τὰ τετραπλά, mai tîrziu τὸ τετρασέλιδον) e mai tîrzie, iar cea de *Eneppla* nu provine niciodată. Nu să știe sigur, de a început această lucrare uriașă în Alexandria — deci înainte de 232 — sau abia în Cezarea, și cit timp a lucrat la ea.

La recenziune a procedat în următorul mod: A făcut 9 colonne, în cari a pus mai întii textul original cu litere evrești; apoi acelaș text după pronunțarea de atunci cu litere grecești (unciale); după aceea traducerea lui *Aquila* ca una ce fiind literală din punct de vedere critic e de mai mare în-

¹⁾ Vezi §§. 113. 114. Mai exista și o direcție contrară, care vedea în orice traducere — cu atît mai virtos în cea de față, care să deosebia de originalul evreesc în multe puncte — un fel de profanare. Ea dădu naștere poveștii, că zina, în care s'a făcut această traducere, a fost o zi de nenorocire ca și aceea, cînd s'au închinat vițelului de aur, după care a 3. zi a fost întunec pe pămînt, Cu toate acestea, chiar Talmudul crede, că ea e inspirată. Fritzsche, PRE. art. Alexandrinische Übersetzung).

sămnătate; apoi traducerea lui Simah, care e mai aproape de original decit LXX și Teodoțion (aceste două din urmă au multă asemănare una cu alta). La unele cărți a mai adaus și alte traduceri¹⁾ (vezi § premergător). Textul l-a pus *per cola*, adecă în versuri paralele și a urmat astfel: luind textul LXX l-a comparat cu alte traduceri și, ceea ce să afla în originalul evreesc, dar lipsia în LXX, a întregit din Teodoțion, dacă acesta nu avea din Acvila, mai rar din Simah adaogind *steluță* * * (asterisc) și izvorul, de unde a împrumutat; iar dacă lipsia ceva în originalul evreesc, dar să afla în LXX, n'a șters, ci a pus un *obelus*: — — înșămnuindu-l astfel ca adaus neautentic. Sfirșitul pasajului, la care să rapoartă asteriscul sau obelul să înșamnă cu *doauă puncte*: sau cu *metobelus* / . ✓. Să află în unele mănuscrite ale LXX și alte semne, necunoscute mai aproape. Așa amintește numai Epifane: *Lemniști* ÷ și *Ipolemniști*) —

Acest op voluminos a fost depus în biblioteca din Cezarea Palestinei, s'a copiat numai în puține exemplare lățindu-

¹⁾ La marginea unor mănuscrite grecești să citează *ὁ Ἑβραῖος; ὁ Σύρος, ὁ Ἑλληνικός, τὸ Σαμαρειτικόν*, dar nu să știe ce înșamnă.

²⁾ Procedura la această operă spune Origen însuș (Comm. in Matth.): „Am aflat a vindeca cu ajutorul lui Dzeu disonanța, ce există în cărțile scrise ale V. T. folosindu-ne ca criteriu de celelalte ediții; căci pentru deosebirea celor în LXX de cele scrise mai înainte am tras judecată din celelalte ediții; ceea ce conglăsuia am păstrat, iar unele ce în evreește nu să află le-am înșămnat cu obel, necutezind a le lăpăda cu totul.“ Mai lămurit *Ieronim*, Comment. in Tit. III: „Nunc nobis curae fuit omnes veteris Legis libros, quos vir Adamantius in Hexapla digesserat, de Caesariensi Bibliotheca descriptos, ex ipsis authenticis emendare, in quibus ipsa Hebraea propriis sunt characteribus verba descripta, et graecis literis tramite expressa vicino. Aquila etiam et Symmachus, Septuaginta et Theodotio suum ordinem tenent. Nonnulli vero libri et maxime hi, qui apud Hebraeos versu compositi sunt, tres alias editiones additas habent, quam Quintam, Sextam et Septimam translationem vocant, auctoritatem sine nominibus interpretum consecutas.“ Praef. in Paralip.: „Et certe Origenes non solum exemplaria composuit quatuor editionum, e regione singula verbo describens, ut unus dissentiens statim caeteris inter se consentientibus arguatur; sed quod majoris audaciae est, in editione LXX Theodotionis editionem miscuit: asteriscis designans, quae minus ante fuerant, et virgulis, quae ex superfluo videbantur appositae.“ Cea mai mare abatere a făcut-o la numele proprii, pe cari le-a cores după pronunția evreească de atunci, și în text, pe care l-a ordonat dupăcum să află în original (afară de Prov.).

să mai virtos în excerptele făcute de *Pamfil dela Cezarea și Eusebie*¹⁾, și astfel ne-a rămas din el numai fragmente.²⁾

Mai tirziu au început a face recenzii la LXX *Lucian*,³⁾ presbiter în Antiohia († 311 ca martir), și episcopul egiptean *Hezichiu*, cari fură bineprimite, întrebuițindu-să cea dintii în Siria și Azia mică, a doaua în Egipt, dar nu s'au păstrat până acuma, de aceea caracterul lor nu e cunoscut mai de aproape.

Aceste recenzii și textul nerecenzat nu există în forma primită dela autori,⁴⁾ de aceea e foarte greu a statori adevă-

¹⁾ *Ieronim*, De vir. illustr. 75: „Pamphilus Presbyter tanto bibliothecae divinae flagavit amore, ut maximam partem Origenis voluminum sua manu scripserit, quae usque hodie in Caesariensi bibliotheca habentur.“ În privința codicilor LXX, făcuți de Eus., Pamfil din Hēxapla zice el, praef. in Paralip.: „Mediae inter has (Alexandriam et Constantinopolin) provinciae Palestinos legunt Codices, quos ab Origene elaboratos Eusebius et Phamphilus vulgaverunt.“ Prooem. in Daniel: „... Omnes Christi ecclesiae tam Graecorum quam Latinorum Syrorumque et Aegyptiorum hanc sub asteriscis et obelis editionem legunt.“ Epist. 74 ad Augustin.: „Et miror, quomodo LXX interpretum libros legas non puros, ut ab eis editi sunt, sed ab Origene emendatos, sive corruptos per Obelos et asteriscos... Vis amator esse verus LXX interpretum, non legas ea, quae sub asteriscis sunt: imo rade de voluminibus, ut veterum te fautorem probes. Quod si feceris, omnium ecclesiarum bibliothecas damnare cogaris. Vix enim unus vel alter inveniatur liber, qui ista non habeat.“

²⁾ Probabil că ocupându-să cetatea Cezarea de Arabi (653) biblioteca a fost arsă. În timpul mai nou a început a să aduna fragmente hexaplarice. Inceputul l'a făcut *Petrus Morinus* în vet. Test. iuxta LXX ex auct. Sixti V. ed. Rom. 1587 folio; lui a urmat *J. Drusius*, Veterum inter: graec. in totum V. T. fragmenta collecta... Arnhem. 1622, 4.; *Bern. de Montfaucon*, Hexaplorum Origenis quae supersunt — eruit et notis ill. 2 T. Paris 1713; iar cea mai cuprinzătoare e cea alui *Fr. Field*, Orig. Hexaplorum quae supersunt... 2 Tom. Oxford 1867—74. 4.

³⁾ *Ieronim*, De vir. illustr. 77: „Lucianus vir doctissimus — tantum in scripturarum studio laboravit, ut usque nunc quaedam exemplaria scripturarum Lucianea nuncupentur.“ Praef. in Paral. „Alexandria et Aegyptus in LXX suis *Hesychium* laudat auctorem: Constantinopolis usque Antiochiani *Luciani* Martyri exempla probat. Mediae inter has...“ (vezi obs. 1). Epist. ad Sunniam et Fretel.: „In quo illud breviter moneo, ut sciatis aliam esse editionem, quam Origenes et Caesar. Eusebius omnesque Graeciae tractatores *κοινήν* i. e. communem appellant atque vulgatam, et a plerisque nunc *Λουκιανός* dicitur; aliam LXX interpretum, quae in *ἑξαπλοῖς* codicibus reperitur.“

⁴⁾ Textul recenzat de Origen să numește text hexaplaric, iar cel nerecenzat *κοινή ἑκδοσις*. — editio vulgata, și e identic cu septuaginta. *Ieron* l. c. mai înainte: „... *κοινή* i. e. communis editio, ipsa est quae et Septuaginta. Sed... pro locis et temporibus et pre voluntate scriptorum veterum corrupta editio est.“

ratul text,¹⁾ iar edițiile tipărite²⁾ nu reproduc totdeauna cu credință textul după manuscrise.

§. 127. Itala. Vulgata.

Lățindu-să creștinismul în apus s'a ivit necesitatea de a traduce cărțile sinte și în limba latină. Aceste traduceri s'au făcut după LXX (și adecă după *zovri* care atunci stătea în mare vază) și să poate afirma, că pela sfirșitul veacului al doilea existau deja, pentrucă *Tertulian* (la care avem cele dintii urme ale traducerii latine), *Ciprian* și traducătorul latin al lui *Irineu* citează din ele. Cine și unde s'au făcut ele nu să poate ști. *Augustin* vorbește de mai multe traduceri³⁾ preferind pe cea numită *Itala*.⁴⁾

Prin întrebuițarea cea mare a *vechei latine* s'au străcurat în text multe schimbări și greșeli. *Papa Damas I.* (366—384) provoacă pe cel mai învățat bărbat al timpului său, pe *Ieronim*, a face emendare. Acesta începe lucrarea (la 383) cu evangeliile, apoi celelalte părți ale T. N.;⁵⁾ o con-

¹⁾ Cei mai însămnați codici ai LXX sint: *Codex Alexandrinus*, *Codex Vaticanus* și *Codex Sinaiticus*, cari conțin întreaga biblie.

²⁾ Cea mai veche ediție a LXX e cea din poliglota dela *Complutum* (Ei urmează poligl. din *Antwerpen* (1572); a lui *Bertram* 1586; *Wolder*, Hamb. 1596); *Biblia graec. Venet.* in aedibus *Aldi* et *Andr. Asulani* soeceri (*Aldina*) 1518 (după care s'au făcut mai multe); *Vetus Test. juxta LXX* ex auct. *Sixti V* ed. Rom. 1527. fol (*sixtina*) după codicele vatican (Ei urmează cea din *Paris cur. J. Morin* 1628; poligl. din *Londra* de *Walton* 1657 cu variantele cod. alex. s. a.); în urmă ediția lui *Grabe*: V. T. LXX interpr. ex antiquissimo cod. Alex. Oxford 1707—20 s. a. Ca manual a edat pelingă alții *Tischendorf* 2 volume.

³⁾ De doct. christ. II, 11: „Qui scripturas ex Hebraea lingua in Graecam verterunt, numerari possunt: Latini autem interpretes nullo modo. Ut enim cuivis primis fidei temporibus in manus venit codex Graecus et aliquantulum facultatis sibi utriusque linguae habere videbatur, ausus est interpretari“. Ea nu-i opera unui singur bărbat, ceace să dovedește din imprejurarea, că unele cărți sint mai bine, altele mai slab traduse, unele literal, altele nu. În manuscrise și citatele la părinții bisericești avem din ea numai fragmente. *Ieronim* cunoaște numai o traducere, care să află în manuscrise foarte coruptă. Această contraziere să dezleagă astfel: *Ieron.* are în vedere numai pe *Itala*, iar *Aug.* și alte traduceri, cari nu conțineau întreaga biblie, ci numai unele cărți.

⁴⁾ *Lz. c. 15*: „In ipsis autem interpretationibus *Itala* caeteris praefertur; nam est verborum tenacior cum perspicuitate sententiae.“ De unde are ea acest nume până acum încă nu să știe. Unii au crezut, că dela locul, unde s'a făcut, adecă *Italia*. Considerind însă, că în cele dintii veacuri creștine biserica africană era în floare, în *Africa* s'a alcătuit stilul bisericii latine, rezultă că această părere nu poate sta — și poate sub *Itala* avem de înțeles o recenziune făcută în *Italia* la *vetus latina* (*Fritzsche*, PRE art. latin. Bibelübersetzungen).

⁵⁾ El a procedat cu multă circumspecțiune; a comparat cei mai buni codici ai traducerilor vechi; a consultat acei codici grecești, al căror text era baza *vechei traducerii latine*; a schimbat numai ce era falz, unde înțelesul să alterasă.

tinuă (383) cu Psaltirea (după LXX), care lațându-să din Roma peste Italia întregă capătă numirea *Psalterium Romanum* — spre deosebire de *Psalterium vetus* — și să folosește până în ziua de azi în biserica s. Petru din Roma. La 385 îndreptează Psaltirea după textul hexaplar al lui Origen, păstrind chiar și semnele critice. Folosindu-să această Psaltire mai întâi în biserica din Galia s'a numit *Psalterium Gallicanum* și s'a introdus în Vulgata oficială. El a mai prelucrat după Hexapla și alte cărți ale T. V., cum Cronicele, Ecleeziastul, Cîntarea Cîntărilor, Proverbele și Iob, dar s'au păstrat până acum numai cea din urmă.

Fiind el conștientios și cu multă iubire cătră știință văzu, că cauza nu e servită pe deplin cu emendarea. Să născu deci întrinsul dorința de a da bisericii sale o traducere făcută de pe original, ca astfel creștinii cu mai mult succes să poată polemiza cu Iudeii.¹⁾ Această operă grandioasă a săvîrșit-o între anii 390—405.

Mai întâi a tradus Samuil și cărțile Regilor, apoi Iob, Profetii și Psaltirea. O boală l-a împiedecat cîtva timp dela lucru, dar cătră sfîrșitul anului 393 a început de nou traducînd (în 3 zile): Proverbele, Cîntarea Cîntărilor și Ecleeziastul; 394—96 tradusă Ezra și Neemia, Cronicele și Geneza; până la 404 celelalte cărți ale lui Moisi; 404 și 405 Iosua, Judecătoria, Rut, Estir, adaogînd apocrifele Tobit și Iudit, adausurile apocrife la Dan. și Estir; n'a tradus însă înțelepciunea lui Solomon, Isus Sirah și cărțile Macabeilor, atecă acele cărți cari să aflau numai grecește; iar Tobit și Iudit le-a tradus din limba caldaică la rugămîntea prietenilor săi (ceeace rezultă din prefața la aceste cărți).

Praef. în 4 ev. zice el: „Ita calamo temperavimus, ut his tantum, quae sensum videbantur mutare, correctis reliqua manere pateremur ut fuerant.“

¹⁾ Ad Sophron. in Psalm.: „Quia nuper cum Hebraeo disputans quaedam pro Domino salvatore de Psalmis protulisti testimonia, volensque ille te illudere per sermones pene singulos asserebat, non ita haberi in Hebraeo, ut tu de LXX interpretibus opponas: studiosissime postulasti, ut post Aquilam, Symmachum et Theodotionem novam editionem Latino sermone transferrem.“ Praef. in Pent.: „Desiderii mei desideratas accepi epistolas... obsecrantis, ut translatum in Latinam linguam de Hebraeo sermone Pentateuchum nostrorum auribus traderem.“ Tendenta apologetică să vede din Praef. in Iesai.: „Qui scit, me ob hoc in peregrinae linguae eruditione sudasse, ne Judaei falsitate scripturarum ecclesiis ejus diutius insultarent.“ Pelingă alții e indeosebi *Chromatius*, episcopul din Acvileia, care l-a îndemnat a traduce s. Scriptură din original.

Traducerea e corectă, din manuscrise evreiești¹⁾, folosind tradiția exegetică a Iudeilor, precum și traducerea de mai înainte (indeosebi LXX, care avea autoritate canonică); e cit să poate de liberă — deci nu literală — dar întru nimica nu să abate de original; e cea mai bună traducere din acel timp, deși a lucrat foarte răpede²⁾ și temindu-să de înșirire a jertfit convingerea sa autorităților mai vechi.

Intențiunea lui de a împlina un gol de toți simțit nu e apretiată după adevărată valoare, din contră, ceea ce prevăzuse el³⁾ să împlinește. Din motivul, că să prea abate de vechea traducere și LXX e atacat de Augustin, mai cu vehemență de Rufin.⁴⁾

Timp îndelungat să folosește în biserica apusană traducerea veche și a lui Ieronim. Mai întâi a fost aceasta recunoscută în biserica din Galia; iar folosind-o Grigorie cel Mare (590—604) în comentarul său la cartea Iob, autoritatea lui a introdus-o în întreaga biserică apusană, și din veacul al 7. să întrebuițază exclusiv numai traducerea lui Ieronim sub numele: *Vulgata*.

Precum s'a întâmplat cu alte traduceri, astfel și cu aceasta. Spre a delătura greșelile străcurate în text prin dese copieri, întreprinde la 801 (la porunca lui Carol cel Mare) *Alcuin* o îndreptare după textul original. În veacurile următoare să continue corecțiunile. Mai renumiți sint: *Lanfranc* († 1089) precînd era abate la mînăstirea Bec în Normandia;

¹⁾ ... Epist. 125 ad Damas. „Subito Hebraeus intervenit, deferens non pauca volumina, quae de Synagoga quasi lecturus acceperat. Et illico habes, inquit, quod postulaveras, meque dubium et quid facerem nescientem ita festinus exterruit, ut omnibus praetermissis ad scribendum transvolarem, quod quidem usque in praesens facio.“

²⁾ După prefața la Tobit a tradus-o el într-o zi, iar cărțile lui Solomon în 3 zile: „Itaque longa aegrotatione fractus, ne penitus hoc anno reticerem et apud vos mutus essem, tridui opus nomini vestro consecravi, interpretationem videlicet trium Salomonis voluminum.“ (Praef. in l. Salom).

³⁾ Praef. II. in Job.: „Tanta est vetustatis consuetudo, ut etiam confessa plerisque vitia placeant, dum magis pulchros habere volunt codices, quam emendatos.“

⁴⁾ Între Ieronim, Augustin și Rufin s'a născut o polemică, care de multeori era contra spiritului evanghelic. Cel din urmă îl numește *falsarius*, *sacrilegus*, *corruptor sanctarum scripturarum*, chiar i-a supus o epistolă, în care Ieronim să fi declarat, că-i pare rău quod male hebraea volumina transtulisset. Aug. învînțază că T. N. să fie cores după textul original; T. V. după textul hexaplar al LXX cu semnele hexaplare, dar nu ca să să traducă din evrește, și aduce ca motive: apostolii au recunoscut LXX; limba evrească e puțin cunoscută, cine așadar poate decide în privința diferențelor, ce ar exista etc. ... iar altădată laudă traducerea lui Ieronim (Fritzsche l. c.)

cardinalul *Nicolae* (pela 1150); *Hugo a St. Caro*, etc. În veacul al 13. încep a să compune așa-numitele *Correctoria biblica* sau *Epanorthotes*, făcute de diferite corporațiuni (universități, etc.) cu scopul de a stabili un text, care în cercul lor să fie exemplar normal. La marginea unui manuscris să adunau toate variantele din scrierile părinților bisericești, din manuscrise mai vechi, să comparau cu originalul, să examinau din punct de vedere al criticei și să adăuga observarea, că copietorul poate folosi numai un atare exemplar. Aceste notițe mai târziu să edau separat fără textul biblic.

După inventarea tipografiei exemplarele bibliei să puteau foarte ușor înmulți. Spre a curma odată cu greșelile — cari și acum să făceau — și cu coruperea textului, biserica apusună s'a văzut îndemnată la conciliul tridentin a decreta Vulgata de traducere autentică a bibliei hotărînd totodată să să corigă.¹⁾ Ediția întâia coresă s'a făcut la 1590 sub Sixt V. Dar încurînd s'a observat, că nici aceasta nu coresponde așteptărilor, și astfel revăzîndu-să a douăoară s'au edat la 1592 sub Clement VIII sub titlul: *Biblia sacra Vulgatae editionis Sixti V. P. M. iussu recognita et edita*, al cărei text mai corigîndu-să s'a edat la 1593 și 1598. Textul clementin e cel oficial al Vulgatei, după care trebuie să să facă toate edițiile, fiind interzis a face vro schimbare.

Vulgata de acum conține: cărțile protocanonice traduse de Ieronim din limba evreească sau caldaică (afară de Psaltire), apoi Tobit și Iudit; din Itala (deci traduse din grecește) revăzute de Ieronim: Psaltirea (Ps. gallicanum); și în urmă tot din Itala, dar nerevăzute de Ieronim: toate cărțile deuterocanonice afară de Tobit și Iudit.

§. 128. Targumurile sau parafrazele caldaice (la T. V.).

După exilul babilonian să cetia la cultul dzeesc legea într-o limbă ne'nțeleasă de mulți. De aceea să ivi necesitatea a ceti o propoziție sau un vers în limba evreească, iar altul

¹⁾ Vezi pag. 325 obs. 3. „Insuper eadem ss. Synodus (în aceeaș sesiune) considerans, non parum utilitatis accedere posse ecclesiae Dei, si ex omnibus Latinis editionibus quae circumferuntur s. librorum, quatenam pro authentica habenda sit, innotescat, statuit et declarat, ut haec ipsa vetus et vulgata editio, quae longo tot saeculorum usu in ipsa ecclesia probata est, in publicis lectionibus, disputationibus, praedicationibus et expositionibus pro authentica habeatur, et ut nemo illam rejicere quovis praetextu audeat vel praesumat... decrevit et statuit, ut posthac s. Scriptura, potissimum vero haec ipsa vetus et vulgata editio quam emendatissime imprimatur.”

său însuș cetitorul traducea, mai corect zis, parafraza în limba poporului. Mai târziu au început a să și scrie aceste traduceri, cari nefiind literale, ci mai mult circumscrieri ale textului, căpătără numirea de *targumuri*¹⁾.

Nici un targum nu cuprinde întreg T. V., ci numai unele părți; iar la cărțile Ezra, Neemia și Danil nu există deloc. Dintre cele scrise s'au păstrat:

1. *Targumul lui Onkelos la Pentateuh*. Persoana acestui traducător mai deaproape nu e cunoscută. Limba e aramaică, curată; în părțile poetice parafrazează mai tare, altcum e mai mult literal²⁾.

2. *Targumul lui Ionatan*³⁾, fiul lui Uziel, la *profetii anteriori și posteriori*. După Talmud acesta a fost învățacelul lui Hilel; deci a trăit înaintea lui Onkelos. Deoarece în Talmud să citează locuri din targumul de față ca traducerea rab. Iosif au dedus unii, că prepozitul academiei din Pumbedita, rab. Iosif ben Chija, care a trăit pela începutul veacului al 4., a prelucrat și redigiat targumul început de Ionatan, învățacelul lui Hilel. Limba targumului, care stătea la Iudei în mare vază, samănă cu a lui Onkelos, dar parafrazează mai mult. Cărțile profetice sînt traduse mai puțin literal decît cele istorice.

3. *Targumul ierusalimitean la Pentateuh* (întreg, Pseudo—Ionatan; mai există un al doilea numai la unele părți) să atribute lui Ionatan (de sub 2), dar limba barbară, multele

¹⁾ Cuvîntul תרגום însemnă *traducere*, מתרגם, מִתְּרַגְּמָן traducător să deduc dela verbul asirian răgamu= a vorbi, rigmu cuvînt, vorbă și targumănu= vorbitor, care vorbește pentru altul (Volck, PRE art. Thargumim.)

²⁾ Din ceceace să relatează în o parte a tradiției evreești rezultă, că el a fost prozelit, învățacelul și prietenul lui Gamaliel, și a murit nu mult timp înainte de surparea Ierusalimului sub Tit. Întrun loc al Talmudului babilonian să vorbește de un atare Onkelos ca traducător; dar din locul paralel în Talmudul ierusalimitean rezultă, că aici e mai mult vorba de עקילם (§. 125. a); mai de parte numele אונקלוס și עקילם să schimbe foarte adeseori unul cu altul.

³⁾ „Tradunt Rabini nostri: octoginta discipuli fuere Hilleli seniori, quorum triginta digni erant, super quos habitaret Schechina, ut super Mosem praeceptorem nostrum p. m.; triginta autem digni propter quos sol consisteret, sicut propter Josuam filium Nun, viginti denique inter illos medii; maximus omnium fuit Jonathan, filius Usielis etc.“ Despre talentul lui de a traduce să zice: „Paraphrasin prophetarum scripsit J. f. U. ex ore Haggaci, Sacharjae et Malachiae, tum comota est terra Israhelis ad quadringentas parasangas, egressa est filia vocis et dixit: quis ille qui revelavit secreta mea filiis hominum? Constitit Jonathan filius Usielis super pedes suos et dixit: Ego sum ille, qui revelavit secreta tua coram filiis hominum“ (Volck PRE. art. Thargumim).

legende și fabule întretesute, întrebuintarea lui Onkelos arată, că autorul a trăit mai târziu, probabil că în jumătatea a doua a veacului al 7. d. Cr.

Targumurile la Aghiografe sînt făcute de autori necunoscuți. În privința caracterului literar ele sîmănă foarte mult cu cel ierusalimitean și sînt:

- a) 1 *Targum la Psaltire, Iob și Proverbe*;
- b) 1 *Targum la cele 5 Meghilot* din timpul după Talmud;
- c) 2 *Targumuri la cartea Estir*, dintre cari unul e ierusalimitean;
- d) *Targum la Cronice*, ierusalimitean.

§. 129. Peșito și alte traduceri siriene.

Biserica siriană foarte de timpuriu a început a fi în creștinism un factor însemnat; iar viața creștinească dezvoltată acolo produsă bărbați, care îmbogățiră cu roadele spiritului literatura națională. Astfel de rod e și traducerea s. Scripturi, care primindu-să de biserica siriană ca autentică să numește *Peșito* (פשיטתא = simplă¹⁾. T. V. s'a tradus (probabil) pe mijlocul veacului al 2. d. Cr. de iudeocreștini din originalul evreesc (fără întrebuintarea LXX); conține dintru început numai cărțile canonice, iar apocrifile s'au tradus și adaus mai târziu — Ețrem însă le cunoaște. T. N. e tradus din grecește, poate deodată cu

¹⁾ Numele acesta să amintește mai întii în veacul al 10. (nu abia la Bar Hebraeus cum susțin unii) și anume zice un scriitor sirian, Moisi Bar Kephas († 913): „Trebuie să știe, că în limba siriană există 2 traduceri a'e T. V.: una Peșito, în care citim noi, s'a tilmăcit din evrește în sirienește; cealaltă, a celor 72 s'a tilmăcit din grecește în sirienește pe timpul regelui Abgar: Căci zice Iacob dela Edesa († 708): Apostolul Agheu și credinciosul Abgar au trimis oameni la Ierusalim, în Palestina, și au tradus T. V. din evrește în limba siriană. Iar pe ceea a celor 72 a tradus-o din grecește în sirienește Paul, episcopul de'a Tela Mauselat“. Mai presus de toată îndoiala este, că Toma dela Heraclea (Charkel) și Iacob dela Edesa nu cunosc numirea aceasta, care e femininul dela פשיטתא și trebuie adaus subst. fem. פשיטתא *versio*, cea simplă, adică cea comună, „în care citim noi“ care să citește de toți (Bar Hebr.) și e opusă celorlalte traduceri, cari să vede că existau. Alții explică numirea cu *literalis*, adică consună intru toate înțelesului literal în opunere cu explicarea alegorico-mistică. În privința timpului cînd s'a făcut traducerea Bar-Hebraeus amintește la Sirieni 3 tradiții: după una s'a făcut ea pe timpul lui Solomon și Hiram; după a doua de preotul Asa, care a fost trimis din Asiria la Samaria; în urmă, că pe timpul apostolului Adu (Tadeu) și a regelui Abgar din Edesa. Sigur este, că s'a făcut înainte de Ețrem, deoarece o folosește și pe una recunoscută în biserica întreagă; ba unele expresiuni nici nu le mai înțelege (Nestle, PRE. Syrische Bibelübersetzungen).

T. V., sau cătră sfirșitul veacului al 2. ori începutul veacului al 3., nu cuprinde 2. Petru, 2. 3. Ioan, Iuda și Apocalipsa¹⁾.

Muzeul britanic posedă fragmente din o traducere siri-
ană la evangeliu după Mt., Lc., Io. și cele 4 versuri din
urmă ale evangheliei după Mc.; au fost descoperite în mină-
stirile din deșărtul Nitrei și, după unii critici, traducerea să fie
mai veche decât Peșito.

În veacurile următoare această biserică devine pradă Nesto-
rianizmului și Monofizitizmului, ai căror aderenți, voind a rupe
orice legături cu ortodoxia, nu recunosc Peșito de traducere
autentică, ci fac la ea deosebite recenzii. Recenziunea mo-
nofizitilor să numește *carcafică* sau *versio montana* (probabil
dela muntele Sigara, unde aveau o mănăstire).

Corepiscopul *Policarp*, la porunca episcopului său Filoxen
(Xenajas) dela Ierapol (Mabug, în Siria, 488—518), traduce
la 508 din grecește T. N. și Psaltirea (unii cred că întreg
T. V., sau cel puțin încă Isaia). *Toma dela Charkel* a revă-
zut la 617 T. N., precînd petrecea în Alexandria, în care
formă s'a păstrat traducerea filoxeniană.²⁾ În acelaș timp și
tot în Alexandria traduce *Paul dela Tella* (în Mesopotamia)
— la îndemnul patriarhului monofizitic din Antiohia, Atanasie
— cea mai mare parte a T. V. după textul hexaplar al
LXX, păstrînd chiar semnele critice și să numește: *Hexapla*
siriană. Identică cu aceasta e traducerea, care — după Abul-
pharagius — o întrebunțează pelingă Peșito Sirienii apuseni,
numită după exemplul lui Pococke *versio figurata*.³⁾ Patriar-
hul nestorian *Mar Abba* († 552) încă să fi tradus s. Scrip-
tura din grecește, pare însă că n'a fost primită de biserică.
Iacob dela Edesa (pela începutul veacului al 8.) a făcut o
recenziune la T. V. din Hexapla siriană și din Peșito, din
care s'au păstrat în 2 manuscrite dela Paris: Pentateuhul și

¹⁾ Cf. pag. 329. obs. 4. T. V. e tradus de mai mulți, iar T. N. numai de
un autor.

²⁾ Conține și cele 4 epistole catolice, dar nici un manuscris nu are
Apocalipsa.

³⁾ Abulpharagii (Bar-Hebraeus, mafrian iacobin, † 1286) *Historia dynast.*
ed. Pococke, Oxon. 1663, pag. 180: „Syri occidentales duas habent versiones:
Simplicem, quae ex Hebraico in Syriacum translata est post adventum Domini
Christi, tempore Addaei Apostoli, vel ut alii dicunt, tempore Salomonis filii Da-
vidis et Hiramii, et *Figuratam*, secundum Septuaginta, e Graeco in Syriacum tra-
ductam, longo post Incarnationem Salvatoris intervallo“.

Danil. În urmă traducerea *ierusalimiteano-siriană* (sau palestino-siriană) la pericopele evanghelice, ce să află în Vatican; pare a nu fi făcută înainte de veacul al 8., iar codicele — după subscripțiune — s'a compus într-o minăstire din Antiohia la anul 1031.

§. 130. Alte traduceri ale s. Scripturi.

1. Traducerea *samarineană la Pentateuh* e făcută din originalul evreesc în idiomul samarinean, care după ființa sa e caldaic; să ține strins de original circumscriind numele lui Dzeu, delăturind antropomorfizmele și antropopatzimele ca și targuimurile. Cine și când s'a făcut, nu să știe.¹⁾

2. Traducerile *egiptene*. Lățindu-să creștinizmul în Egiptet s'au făcut pela sfârșitul veacului al 3. și începutul veacului al 4. traduceri din LXX (numai Danil e după Teodoțion) și la T. N. Una e în dialectul Egiptului de sus (numit *sahidic* sau *teban*), alta în cel al Egiptului de jos (numit *coptic*, *memfitic* sau *basmurean*). Traducătorii sînt necunoscuți și avem până în ziua de azi numai fragmente, sau și numai unele cărți.

3. În veacul al 4. creștinizmul pătrunde în sudul Egiptului prin misionării *Frumențiu* și *Edeziu*. În dialectul vorbit aci [numit Geez, în Europa limba *etiopiană*] încurînd s'a tradus întreaga biblie [T. V. după LXX]. *Crizostom* vorbește de traducerea evangheliei după Ioan [Omil 1. la Io.]

4. Traducerea *armeană*. Pela 390 patriarhul *Isac* cu secretarul său *Miesrob* [Mesrop, † 441; care a compus și alfabetul armean] a început a traduce cărți din s. Scriptură după Peșito. Sinodul din Efez [431] trimite patriarhului un exemplar al bibliei grecești, și deoarece nime nu era în stare a

¹⁾ Tradiția mai tirzie a Samarinenilor afirmă, că ar fi opera arhiereului Natanail († pela 20 n. d. Cr.); în tot cazul ea pe timpul lui Origen există, fiindcă să provoacă la ea. În Europa a fost mai întii cunoscută prin un codice, pe care *della Vale* l-a adus la Roma în anul 1616 dimpreună cu un codice al Pent. samarinean. I. Morinus adaogînd traducerea latină l-a tipărit în poliglota din Paris, de unde a trecut apoi în cea dela Londra.

La părinții bisericești din veacul al 3. și 4., precum și în manuscripte, ce conțin LXX cu fragmente din Acvila, Simah și Teodoțion, să află scholii sau fragmente din o traducere a Pentateuhului sub numele *τὸ Σαμαριτικόν*, din ceace deduc unii, că exista o traducere grecească făcută de pe Pent. samarinean, iar alții să îndoiesc de aceasta.

traduce din grecește, s'au trimis 3 bărbați la Alexandria spre a învăța această limbă. La traducere au lucrat Mesrop și 2 învățăcei (*Ioan Ekelensis*, *Iosif Palnensis*, care fuseseră trimiși la Alexandria împreună cu istoricul armean *Moisi dela Chorene*); e făcută din grecește [T. V. din LXX], dar liber și pare că Peșito încă a fost consultată.

5. Traducerea *georgică*. Între 320—330 învățătura creștină să lătește din Armenia în părțile sudice ale Caucazului, în Georgia [în limba rusască Gruzia]. S. Scriptură e tradusă în veacul al 6., s'a tipărit însă abia la anul 1743 în Moseva, de aceea s'a și revăzut după traducerea slavonă; s'a mai tipărit la 1816.

6. *Goșii* încă capătă s. Scriptură în traducere prin episcopul *Ulfila* [† 388]; s'au păstrat numai fragmente.

7. Traducerile *arabe*. Cele dintii urme de traducere în această limbă sînt din veacul al 10. [de aceea de puțină importanță pentru critică] și s'au făcut din original, LXX ori Peșito. Cea mai veche și de importanță este a lui *R. Saadia Gaon* [† 942, de naștere din Faium, vechiul Pitom în Egipt] făcută din original la întreg T. V.; dar s'au tipărit numai fragmente. Autorii altor traduceri la deosebite cărți sînt necunoscuți¹⁾. La T. N. între traduceri nemijlocite vrednice de amintit sînt ceea la *cele 4 evanghelii*; nu să știe cînd și cine a făcut-o; la *scrierile apostolești* [Acta, epistolele pauline, catolice și Apocalipsă], tipărită mai întii în poliglota dela Paris, apoi în cea dela Londra; traducătorul e deosebit de cel al evangeliilor.

8. Traducerile *perzești* sînt fără valoare critică. Pentateuhul e tradus în veacul al 16. de *Jacob Ben Iosif Tavus*²⁾, s'a tipărit în Constantinopol la anul 1546, apoi în poliglota dela Londra. Traducerea e literală [samănă cu Acvila], delatură antropomorfizmele și antropopatizmele, urmează mai virtos lui Onkelos și Saadia. O traducere nemijlocită a cărților lui

1) În veacul al 11. a tradus un iudeu cartea Iosua și 1. Reg. 12—2 Reg. 12, 16. De importanță este și traducerea profetilor mari și mici după LXX din veacul al 10.; apoi Pentateuhul edat de Erpenius (veacul al 17) numit Arabs Erpenii, care e tradus de un iudeu în veacul al 13. în dialectul vulgar arab după textul masoretic.

2) Numele Tavus însemnă pînă, ca nume propriu=frumos, și nu Tusensis, dela orașul Tus în Corasan, unde exista academie jidovească.

Solomon s'a descoperit nu demult în manuscriptele din Paris. Există 2 traduceri la evanghelii — din original și din Peșito [reproduse în poliglota dela Londra].

9. Traducerile slavone¹⁾ sînt făcute în dialectul numit slavona bisericească (vechea slavonă, vechea bulgară). Apostolii Slavilor, *Ciril* și *Metodiu* au tradus s. Scriptură — probabil că numai evangeliile și apostolul, deoarece cele mai vechi manuscripte conțin numai acestea. Cel mai vechi manuscript e din anul 1056, numit ostromirean, cuprinde evangeliile; iar biblia întreagă s'a află mai întîi în cel din Moscva din anul 1499. *Constantin Constantinovici Ostrovschi*, voevod în Chiev, înființază tipografie în Ostrog, în care s'a tipărit la 1581 întreaga biblie după manuscriptul din 1499. De atunci s'a retipărit mai demulțori, la 1653 etc. în Moscva. Impărăteasa *Elisabeta* porunci la 1751 ca biblia să s'a îndrepteze. Acest text recenzat e baza altor retipăriri. [Moscva 1751, 1756 etc.] La Petersburg s'a tipărit mai demulțori edițiunea stercotipă a bibliei slavone din anii 1816—1824.

§. 131. Traducerile romîne.

S. Scriptura e tradusă și în alte limbi: germană, franceză etc.

Pentru noi sînt de interes traduceri romîne; ele sînt:

1. *Psaltirea lui Coresi* făcută din limba slavono-sirbească și tipărită dimpreună cu textul sirbesc la Brașov în anul 1577.

2. *Tetraevangeliu*, tipărit în Brașov la 1580.

3. *Pălia* (*παλαιά*), adică vechea Scriptură, tipărită în Orăștie la 1582; e tradusă din limba evrească, grecească și sirbească, dar s'au păstrat numai 2 cărți ale lui Moisi [Geneza și Exodul].

4. Întreg T. N. s'a tipărit în Alba Iulia la anul 1648 sub mitropolitul *Simeon Stefan* pe spesele principelui Gheorghe Rákóczy [Racoți]. Traducerea a făcut-o în parte ieromonahul *Silvestru* comparînd textul grecesc, latin și slavon; iar după moartea lui însuș mitropolitul o continuă și îndreaptă.

Psaltirea tradusă de acelaș *Silvestru* s'a tipărit în Alba-Iulia la 1651.

¹⁾ Și aceste traduceri sînt fără preț pentru critică.

5. *Psaltirea* în versuri a mitropolitului *Dositei* tipărită în Uniev (Polonia) la anul 1673, după ce lucrasă la ea 5 ani; apoi *Psaltirea* în proză în limba romîno-slavonă, tradusă după textul grecesc și latin al LXX, tipărită în Iași la anul 1680.

6. Mai întîi s'a tipărit biblia întregă la anul 1688 în București pe spesele domnitorului de atunci. Încă la an. 1662 *Nicolae Gramaticul*, agent al principelui Valahiei, Grigorie, tradusă din LXX T. V., iar T. N. din edițiunea grecească vulgară (*zovîi*) și o trimisă spre tipărire în Valahia. Domnul țării romînești *Ioan Șerban Basarab Cantacuzin*, — cerînd învoirea bisericii mari din Constantinopol — așază comisiune din cei mai învățați bărbați greci și romîni. Între cei dintîi îndeosebi să aminteste arhiereul *Gherman Nisis*, iar între Romîni frații *Șerban* și *Radu Grecean*. Tipărire s'a săvîrșit sub îngrijirea episcopului de Huși, *Mitrofan*. Din prefață rezultă, că această comisiune numai a cores traducerea lui *Nicolae Gramaticul*. Traducerea e greoaie, chiar neînțeleasă. Cu toate acestea să întrebuițază foarte mult și 100 de ani după aceea cu greu să căpăta un exemplar. De aceea

7. *Samuil Micul* (Clain) a început a corege ediția de București, dar T. V. a fost silit să-l traducă de nou după LXX. După ce a fost îndreptată (s'au adaus la margini notițe din textul evreesc, locurile paralele și titluri cari arată pe scurt cuprinsul fiecărui capitolu) s'a tipărit în Blaj la anul 1795.

8. Biblia de Blaj fu retipărită la 1819 în Petersburg de societatea biblică rusască. Înainte de retipărire s'a cores limba, adaus unele propoziții cari lipsiau în a lui Clain și s'au omis adausurile făcute la corecția de atunci.

9. La episcopia din *Buzău* biblia întregă s'a tipărit între anii 1854—1856 sub episcopul *Filotei* (s'a edat cea dela Blaj.)

10. Episcopul *Andrei Șaguna* a tradus biblia dela 1856—1858 după LXX întrebuițînd edițiile de mai înainte.

11. Societatea biblică pentru Britania etc. încă a tradus s. Scriptură în limba romîna.

A d a u s.

§. 132. Tratarea ermeneutică a s. Scripturi.

a) *La talmudiști și rabini*. După încheierea canonului T. V. învățații iudovești îl explică, îndeosebi Tora pentru cuprinsul legis-

lativ și ceremonial. Această explicație să numi *Midraș* și să împarte în *Halaha* (regulă) și *Hagada* (grăit, vorbit¹⁾), cari sînt întreaga lucrare științifică a acestor învățați, fie că scot înțelesul textului (cea dintîi), fie că cuprinsul, respective înțelesul aflat, era baza speculațiilor noave (a doaua). Cea dintîi conține legea și obiceiurile, învățătura, a doaua celelalte produse științifice rezultătoare din cugetarea liberă de cuprins istoric, mitic, etic, parabolic etc. Această interpretare însă, care scotea toate dogmele și credințele Iudeilor din s. Scriptură, îndeosebi din Tora, izvorul a tot adevărul și învățătura dată oamenilor de Dzeu, n'a putut să mărginească numai la înțelesul literal, ci să deducă multe prin alegorie și acomodatie. Astfel s'au născut 2 feluri de interpretare: *înțelesul propriu* și *dedus*. Cel dintîi iarăș e *literal* și *figurativ, mistic*; al doilea să scotea prin concluziune logică, prin combinațiuni arbitrare dîndu-să cuvintelor chiar și contra contextului deosebite înșămări, cari să deduceau din poziția și topica lor, din scrierea defectivă ori plină, din forma deosebită a literilor, din valoarea numerică a literilor etc. Pelîngă această interpretare științifică însă să lăși studiul sîntei Scripturi și din punct de vedere practic pentru viața religioasă a Iudeilor. Din veacul al 10. să desvoltă la rabini explicarea *gramatico-istorică* lăpădîndu-să cu totul cea alegorică sau indicîndu-să ea numai ca literatură pelîngă cea dintîi. La o înțelegere adevărată a s. Scripturi nici ei n'au putut ajunge din cauza, că n'au primit pe acela, în care s'au realizat toate cele cuprinse întrînsa (mai virtos s'a dovedit aceasta la profețiile mesianice).

b) *La eleniști*. Talmudiștii și rabinii cu dogmele și învățăturile lor farisaice stau încă pe baza descoperirii dzești, iar eleniștii — mai virtos în Alexandria — familiarizîndu-să cu sistemele filozofiei păgîne încep a o părăsi. Ei caută a aduce în consonanță descoperirea dzească, dată prin Moisi și profeți, cu adevărurile filozofice. Cel mai bun mijloc pentru această împăcare s'a crezut a fi interpretarea alegorică a s. Scripturi, ale cărei începuturi să află la Aristobul (aderent al filozofiei aristotelice, pela 180 n. de Cr.); s'a continuat apoi de Terapeuți, Eseni, Iosif Flaviu, ajungîndu-ș culmea în Filo. Acesta, deși recunoaște înțelesul literal sau istoric în cele mai multe locuri ale Pent., totuș susține, că trebuie totdeauna căutat cel mai înalt sau mistic, care e ascuns sub alegorie.²⁾

¹⁾ *הלכה*, *iteratio*, dela *הלך* a urma un precept, a fi aderentul unei păreri sau partide; *הגדה*, *dicta, sermones*, dela *גד* a vorbi, povesti, opiniona.

²⁾ După această interpretare persoanele Genezii sînt numai *modi* ale sufletului, d. e. Adam e omul josnic senzual, Cain e iubirea de sine, Abel femerea de Dzeu, Enos e icoana speranții, Enoh a pocăinții, Noe a dreptății. Avram e simbolul sufletului, care să încumintește prin creștere, Isac a aceluia cum este dela natură, Iacob a aceluia cum devine prin exerciț. Sara e simbolul virtuții generice, Rebeca a răbdării, Lea a virtuții ce urăște; Iosif e simbolul îngrijirii politice, Faraon reprezintă mintea opusă lui Dzeu, Moisi să numește cuvîntul profetic *per*

c) *La creștini*. După exemplul apostolilor cei mai vechi scriitori ai bisericii să ocupă cu s. Scriptură a T. V. În polemică contra Iudeilor și seduși prin gnoza alexandrină cu alegoria sa au identificat ei înțelegerea literală a Iudeilor cu cea istorico-teologică căutând astfel prin alegorie să scoată înțelesul mai adânc al s. Scripturii. Gnosticii din contră accentuau foarte mult înțelesul literal, ca așa să poată lăpăda s. Scriptura de tot, ori cel puțin s'o prezenteze ca un op a lui demiurg. Contra lor s'au ridicat apologeții creștini, dintre care unii afirmau, că Dzeu e același în T. V. și în cel N.; iar alții mergând mai departe susțineau chiar, că învățăturile T. N. ar fi cuprinse în T. V. Deși rămân adevărate cuvintele lui *Augustin*: „Novum Testamentum in veteri latet, vetus Testamentum in novo patet“, totuș nu trebuie să credem, că întreg cuprinsul dogmatic al T. N. să adă în T. V. Aceasta ar fi o fuziune a amândurora; ar contrazice chiar scopului, care îl urmărește fiecare dintrînsele.

Cele dintii lucrări exegetice în înțelesul strins al cuvîntului la T. V. și N. au ieșit din teologia alexandrină, al cărei reprezentant principal e *Origen* compund scholii, comentare și omilii la cele mai multe cărți ale s. S. Acomodîndu-să el deosebiri acestei școale între *credință* (a primi nemijlocit și a ținea adevărul) și *cunoștință* (a cunoaște sigur și fără îndoială cele crezute), a deosebit în s. Scriptură două înțele-uri: *literal* și *spiritual* împărțind pe cel din urmă în *moral* și *profetic* așa, că corespunzător trihotomiei platonice a naturii omenești în corp, suflet și spirit, s. Scriptură are 3 înțele-uri: *literal*, *psihic* (tropic și etic) și *pneumatic* sau *alegoric*.

Deși autoritatea lui *Origen* era foarte mare, totuș vedem că să naște opoziție contra alegorizării exagerate. În Antiohia Siriei să întemeiază școala *istorico-exegetică* combatînd alegorizarea și accentuînd înțelesul literal sau istoric (*Crizostom*, *Teodoret*), care în *Teodor* dela Mopsvestia rătăcește în extremul contrar, deoarece el neagă absolut înțelesul mai adânc spiritual. Direcția școalei antiohene devine în biserică predominantă, lucrînd mai mult pentru explicarea limbistică și istorică *Ieronim*, iar *Augustin* alegorizează foarte mult, de aceea și pătrunde mai adânc în spiritul s. Scripturii. Din veacul al 6. încetează în biserică lucrarea independentă. Scriitorii să mărginesc a face numai excerpte din lucrările exegetice ale înăntașilor, numite *catene* (catenae, *σινδαί*.)

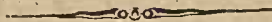
Reformația dă impuls la interpretarea istorico-teologică scoțînd *Luther* din s. Scriptură adevărurile religioase, iar aderenții lui o explică filologice, istorice, dogmatice și practice. *Calvin* o explică istorice și psihologico-teologice. Precum dogmatismul ortodoxiei luterane în veacul al 17. vede cuprinse în s. Scriptură toate dogmele bisericii (un fel de repertoriu de *dicta probantia*), astfel și raționalismul

eminentiam. Chiar obiecte devin simboale. Egiptul e simbolul corpului, Canaan al pietății, turtureana al înțelepciunii dzecești, porumbul al sufletului omeneșc, oaia a sufletului curat, fiind cea mai curată dintre animale etc.

În veacul al 18. începe a tăgădui cuprinsul miraculos descompunându-l într-un agregat de mituri istorice, filozofice etc., explicînd profețiile ca *raticinia post eventum* sau ca presimțiri nesigure. Noauă epocă pentru exegeză începe în veacul nostru (pela 1830). Recunoscîndu-să originea dzească a cărților s. Scripturi să caută în explicare partea teologică-istorică și critică.

În biserica romană după era catenelor vine conciliul tridentin, care pune capăt tratării mai serioase a s. Scripturi. *Consensus patrum* e maxima la exegeză, adică exegeții să mărginesc a preda înțelesul istoric, moral și alegoric, dupăcum s'au moștenit dela predecesori, sau fac scurte notițe despre înțelesul istoric. Abia în timpul mai nău au început unii a urma încîtva principiilor mai liberale ale protestanților.

Vitregitatea timpurilor venite asupra bisericii ortodoxe a împiedecat orice desvoltare spirituală încît azi, deși în unele biserici particulare (grecească și rusască) s'au făcut ceva, ea nu să poate măsura cu celelalte două părți ale creștinătății.

CUPRINSUL.

§.		Pag.
	1. Noțiunea și împărțirea Isagogiei	6
"	2. Literatura	8
"	3. Istoria literaturii T. V.	10
"	4. Limbile T. V.	12
"	5. Clasificarea cărților T. V.	12
"	6. Numele și împărțirea cărților lui Moisi	14
"	7. Cuprinsul Pentateuhului	16
"	8. Planul și dispozițiunea Pentateuhului	17
"	9. Autorul Pentateuhului	21
"	10. Obiecțiunile contra autenticității Pentateuhului	22
"	11. Examinarea ipotezei uricelor	24
"	12. Unitatea Pentateuhului, Vrednicia de crezămint. Însămnătatea lui	26
"	13. Istoriografia la Evrei	27
"	14. Cartea Iosua	30
"	15. Cartea Judecătorilor	34
"	16. Cărțile Samuil	38
"	17. Cărțile Regilor	45
"	18. Profetia T. V.	50
"	19. Istoria literaturii profetice	54
"	20. Isaia	58
"	21. Ieremia	63
"	22. Ezechil	66
"	23. Osea	68
"	24. Ioil	69
"	25. Amos	71
"	26. Obadia	72
"	27. Iona	74
"	28. Miha	75
"	29. Naum	76
"	30. Avacum	77
"	31. Tefania	79
"	32. Agheu	80
"	33. Zaharia	83
"	34. Malahia	84
"	35. Împărțirea Aghiografelor	84
"	36. Poezia T. T.	87
"	37. Psaltirea	91
"	38. Proverbele	94
"	39. Cartea Iob	96
"	40. Cântarea Cântărilor	98
"	41. Plingerile	99
"	42. Ecleziastul	101
"	43. Danil	106
"	44. Cartea Rut	107
"	45. Cărțile Cronicelor	110
"	46. Cărțile Ezra și Neemia	110
"	47. Ezra	112
"	48. Cartea Neemia	113
"	49. Cartea Estir	116
"	50. Numirea „apocrif“	116
"	51. Cartea Ezra	117

	Pag.
§. 52. Cărțile Macabeilor	118
" 53. Cartea I. a Macabeilor	119
" 54. Cartea II. a Macabeilor	120
" 55. Cartea III. a Macabeilor	121
" 56. Cartea IV. a Macabeilor	122
" 57. Cartea Iudit	122
" 58. Adausurile la cartea Estir	123
" 59. Cartea Tobit	124
" 60. Cartea înțelepciunii lui Isus, fiul lui Sirah	125
" 61. Cartea înțelepciunii	126
" 62. Rugăciunea lui Manase	127
" 63. Cartea Baruh	128
" 64. Epistola lui Ieremia	128
" 65. Adausurile la Danil	130
" 66. A IV. carte Ezra	130
" 67. Scurtă privire istorică	134
" 68. Scriitorii T. N.	135
" 69. Limba originală a T. N.	136
" 70. Părțile T. N. împărțirea	138
" 71. Evangeliile în genere	139
" 72. Evangelia după Matei	155
" 73. Evangelia după Marcu	164
" 74. Evangelia după Luca	173
" 75. Afinitatea sinopticilor. Explicarea acesteia	177
" 76. Evangelia după Ioan	196
" 77. Raportul între Ioan și sinoptici	197
" 78. Evangeliile necanonice	201
" 79. Acta	206
" 80. Istoriile apostolilor apocrife	207
" 81. Paul până la întia misionadă	211
" 82. Misionada întâia	213
" 83. Misionada a doua	217
" 84. Misionada a treia	220
" 85. Închisoarea lui Paul în Cezarea și Roma	222
" 86. Anii din urmă ai lui Paul	224
" 87. Epistola către Romani	231
" 88. Epistola I. către Corinteni	236
" 89. Epistola II. către Corinteni	239
" 90. Epistola către Galateni	244
" 91. Epistola către Efezeni	249
" 92. Epistola către Filipeni	252
" 93. Epistola către Coloseni	256
" 94. Epistola I. către Tesaloniceni	259
" 95. Epistola II. către Tesaloniceni	261
" 96. Epistolele pastorale	262
" 97. Epistola I. către Timotei	206
" 98. Epistola II. către Timotei	268
" 99. Epistola către Tit	272
" 100. Epistola către Filimon	273
" 101. Epistola către Evrei	286
" 102. Epistolele apocrife	286
" 103. Notițe generale	287
" 104. Epistola lui Iacob	291
" 105. Epistola I. a lui Petru	297
" 106. Epistola II. a lui Petru	300
" 107. Epistola I. a lui Ioan	304
" 108. Epistola II. și III. a lui Ioan	306
" 109. Epistola lui Iuda	309
" 110. Raportul între epistola lui Iuda și II. Petru	309

	Pag.
§. 111. Apocalipsa	310
" 112. Apocalipsele apocrife	316
" 113. Noțiunea canonului	317
" 114. Canonul T. V.	318
" 115. Canonul T. N.	327
" 116. Numirile, împărțirea, numărul cărților T. V. și N.	335
" 117. Inspirațiunea dzească a cărților sinte	338
" 118. Modul scrierii; materialul de scriere	341
" 119. Împărțirea textului	343
" 120. Textul masoretic al T. V.	347
" 121. Manuscrisele vechi ale s. Scripturi	349
" 122. Textul original Edițiunile s. Scripturi. Poliglotele	354
" 123. Traducerile s. Scripturi	360
" 124. Traducerea grecească (LXX)	360
" 125. Alte traduceri grecești la T. V.	362
" 126. Recenziunile LXX și istoria ei	365
" 127. Itala. Vulgata	368
" 128. Targumurile sau parafrazele caldaice	371
" 129. Peșito și alte traduceri siriene	373
" 130. Alte traduceri ale s. Scripturi	375
" 131. Traducerile romine	377
" 132. Tratarea ermineutică a s. Scripturi	378

ERORI DE TIPAR.

Pag.	13	șirul 18 de sus în jos cetește <i>complet</i> în loc de <i>eomplet</i> .
"	17	" 3 " " " " " " <i>absolută</i> în loc de <i>obsolută</i> .
"	17	" 10 de jos în sus șterge un <i>ca</i> .
"	53	" 14 de sus în jos " <i>cei</i> .
"	79	obs. 2 cetește <i>Abarbanel</i> în loc de <i>Abarbenel</i> .
"	96	cetește <i>Αισμα ἁμαρτων</i> , vezi și pag. 97 obs. 3.
"	107	șirul 12 de jos în sus cetește <i>numără</i> în loc de <i>număra</i> .
"	129	obs. 1 cetește <i>ρομφαίαν</i> în loc de <i>ρομφαίαν</i> .
"	138	șirul 6 de sus în jos cetește <i>și</i> .
"	138	" 7 " " " " " " <i>oi</i> în loc de <i>oi</i> .
"	139	" 16 " " " " " " <i>indreaptă Irineu</i> în loc de <i>Ireneu</i> .
"	139	cetește <i>evangeliă d. Mt.</i> în loc de <i>evangeliă d. Mt.</i>
"	139	obs. 5 cetește <i>Ιουδαίος</i> în loc de <i>Ιουδαίς</i> .
"	154	șirul 7 de jos în sus cetește <i>ὄτι</i> în loc de <i>ὄτι</i> .
"	161	obs. 4 cetește <i>κεντυρίων</i> .
"	199	obs. 1 <i>indreaptă 1876</i> în loc de <i>1872</i> .
"	202	<i>indreaptă §§. 81—86</i> în loc de <i>81—84</i> .
"	208	obs. 4 <i>indreaptă Aboth</i> în loc de <i>Aboth</i> .
"	291	<i>indreaptă §. 105</i> în loc de <i>§. 103</i> .
"	314	obs. 10 <i>indreaptă 21</i> în loc de <i>22</i> .
"	355	p. e cetește <i>ἄλλοις</i> în loc de <i>ἄλλοις</i> .
"	364	șirul 4 de jos în sus cetește <i>ζ'</i> în loc de <i>φ'</i> .

VERIFICAT
2007

VERIFICAT
2017